

ФИЛОЛОГИЯ сериясы
№2/ 2026
серия ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

**Ш. УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
КОКШЕТАУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени Ш. УАЛИХАНОВА**

ISSN 2788-7979 (online)

Ш. УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КОКШЕТАУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени Ш. УАЛИХАНОВА

Меншік иесі “Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті” КЕ АҚ
Собственник НАО “Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова”

Главный редактор
Дальбергенова Л. Е., Ph.D, ассоц. профессор
Ответственный редактор
Искакова Г.Ж., магистр
Технический секретарь
Туровская Е.И., маг.филол., отв. сек-рь

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Воркачев С. Г. д.ф.н., профессор
Джусупов Н.М. PhD, профессор
Жакупова А.Д. д.ф.н., профессор
Жаркынбекова Ш.К. д.ф.н., профессор
Жахина Б.Б. д.п.н., профессор
Исмагулова А.Е. к.ф.н.
Маслова В.А. д.ф.н., профессор
Пименова М.В.д.ф.н., профессор
Рысалды К.Т. д.ф.н., профессор
Фаткиева Г.Т. к.ф.н.
Шаймерденова Н.Ж. д.ф.н., профессор
Шалабай Б. д.ф.н., профессор
Шапауов А.К. к.ф.н., профессор
Юрина Е.А. д.ф.н., профессор
Jankowski Henryk dr. hab., full professor
Yilmaz Ahmet PhD, professor

Адрес редакции: 020000, г. Кокшетау, ул. Абая, 76
тел./факс: 25-55-83; редакция: 25-03-15;
E-mail: vestnik-kgu@mail.ru

ISSN 2788-7979 (online)

ФИЛОЛОГИЯ сериясы
№2/2026
серия ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

2008 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Издаётся с 2008 года
Выходит 4 раза в год

Сайт журнала:

<https://vestnik.kgu.kz>

Внесен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности

Включён в РИНЦ:
<https://elibrary.ru/content.asp?titleid=79564>

© Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова

Зарегистрирован Министерством культуры, информации и общественного согласия РК
Регистрационное свидетельство № 481-ж от 25.11.1998 г.
Свидетельство о постановке на переучет печатного издания, информационного агентства и
сетевого издания № KZ62VPY00024036, г.Нур-Султан, 11.06.2020 г.

МАЗМҰНЫ

ТІЛ БІЛІМІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

B. Abilova, *A. Asenova, R. Panzarbekova, A. Kapanova SEMANTIC SIMILARITIES OF FIXED EXPRESSIONS IN KAZAKH, RUSSIAN AND TURKISH	9
И.М. Абишева, А.Д. Жакупова, Ж.Г. Темирова, Б.А. Газдиева ЕКІ ТІЛДІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ НАРРАТИВТІК МӘТІНДЕРІНДЕГІ ТІЛДІК РЕФЛЕКСИЯНЫҢ КӨРІНІСІНІҢ СТРАТЕГИЯЛАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	24
М.С. Алшынбекова, Б. Жылқыбекұлы, Төкенқызы Гүлназ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ «АҚ», «ҚАРА» ТҮСТЕРІНІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТЫ	39
А.А. Баяхметова, О.В. Коваль, А. Алтыбаева ҚАЗІРГІ ОРЫС ТІЛІНДЕ -ИК, -НИК ЖҰРНАҚТАРЫ АРҚЫЛЫ ДЕРИВАТТАРДЫ ЖАСАУ КЕЗІНДЕГІ МОРФОНОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕГІ АЛМАСУ	53
L. Zadorozhnaya, M. Yeskendiroya, D. Popiĭ CLASSIFICATION OF TRANSFORMATION-INDUCED TRANSLATION ERRORS: THE CASE OF COMPUTER-ASSISTED TRANSLATION TOOLS	69
*А.С. Исакова, К.Т. Алтайбекова, А.А. Куздыбаева, К.Н. Шохоева ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ БАС/ ГОЛОВА/ HEAD КОНЦЕПТИСІНІҢ КӨРІНІСІ	83
К.К. Муканова, Э.М. Самекбаева, Г.Б. Сағанаева ШӘКӘРІМ ӨЛЕНДЕРІНДЕГІ «АР» КОНЦЕПТИСІНІҢ ТАНЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	96
Yu. Pavlova, J. Amanzholova ANALYSIS OF DISCURSIVE MANIPULATION STRATEGIES IN DONNA TARTT'S NOVEL THE GOLDFINCH	110
Zh. Sagyndykova, B. Aubakirova, S.Barclay, E. Eismont THE STATE LANGUAGE USE BY THE STUDENT COMMUNITY	124
Қ.Қ. Сарекенова, Ж.Қ. Өмірбекова ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДИСКУРС ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ҰЛТТЫҚ ҚОРПУСЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ	137
R. Saurbayev, *A. Zhetpisbay, B. Kulbayeva, N. Omarov STYLISTIC DIFFERENTIATION OF NOUNS IN THE ENGLISH LANGUAGE	149
А.Р. Сұлкарнаева, Ж. С. Смағұлова ҚАЗАҒЫЛШЫН: ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰБЫЛЫС	164
Н.К. Тургумбаева, Ш. Қапантайқызы, А.Н. Нурланова ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЭМОЦИЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ: АТАУ, СИПАТТАУ ЖӘНЕ БІЛДІРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	182

A. Utegenova, K. Utegenova, *B. Kenges, Zh. Yergaliyeva MULTILINGUALISM IN STUDENTS' EVERYDAY COMMUNICATION IN THE WESTERN REGION OF KAZAKHSTAN	196
--	-----

Г.Т. Фаткиева, А.О. Мукашева, В.В. Барыбина, И.С. Каирбекова ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК Өңіріндегі 5-10 жастағы қостілді балалардың социалингвистикалық портреті	213
--	-----

ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ФОЛЬКЛОРИКА

Б. Әбдіғазилы, Т.Е. Нурғали ТАЛАСБЕК ӘСЕМҚҰЛОВТЫҢ «БЕКТОРЫНЫҢ ҚАЗЫНАСЫ» Әңгімесінің көркемдік-идеялық ерекшеліктері	229
--	-----

Қ.М. Байтанасова, *А.Е. Алимбаев ӘДЕБИ ТУЫНДЫДАҒЫ ЭМОЦИЯНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ-БАҒАЛАУШТЫҚ СИПАТЫ	243
---	-----

А.Т. Досова АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ЖӘНЕ АХМЕТ БАЙТҮРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ көркем ойдың сабақтастығы	257
--	-----

С.Б. Жұмағұл, Қ.Р. Кемеңгер, Г.С. Бөкен РАХМАНҚҰЛ БЕРДІБАЙ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ТОҒЫСУЫ	273
--	-----

С.А.Итегулова, Б.С.Жонкешов АЛДАР КӨСЕ БЕЙНЕСІН ЗАМАНАУИ АНИМАЦИЯ МЕН КОМИКСТЕ ВИЗУАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	286
--	-----

М.Б. Молдағали, *Д.А. Сабирова, Д.Б. Бексұлтан ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ИНТЕРНЕТ-ПОЭЗИЯНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	300
--	-----

Г.С. Умарова, А.Г. Бозбаева, А.Г. Яковлева ШЕРХАН МҰРТАЗАНЫҢ КӨРКЕМ ӘЛЕМІ ЖӘНЕ ТІЛДІК ТҮЛҒАСЫ	316
---	-----

ТІЛДІҢ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІҢ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

D. Akynova, A. Aimoldina, A. Akzhigitova PROSPECTS OF ENGLISH-MEDIUM INSTRUCTION IN MULTILINGUAL UNIVERSITIES OF KAZAKHSTAN	330
--	-----

А.И. Маликова, Е.И. Туровская, А.В. Пулькина, Ж.Д. Маликова ОРЫС ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ РЕТІНДЕ ОНЛАЙН ОҚЫТУДАҒЫ ФАТИКАЛЫҚ ФОРМУЛАЛАР: ПРАГМАТИКАЛЫҚ, КРОСС-МӘДЕНИ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР	344
---	-----

ШОЛУЛАР, СЫН ЖӘНЕ БИБЛИОГРАФИЯ

L. Baimanova, *A. Kalzhanova, L. Naviy, I. Ostretsova RESEARCH COMPETENCIES IN THE ASPECT OF FORMING COMMUNICATION STRATEGIES: INTERNATIONAL LINGUODIDACTIC APPROACHES	360
---	-----

Біздің авторлар.....	377
-----------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В. Abilova, *A. Asenova, R. Panzarbekova, A. Kapanova SEMANTIC SIMILARITIES OF FIXED EXPRESSIONS IN KAZAKH, RUSSIAN AND TURKISH	9
И.М. Абишева, А.Д. Жакупова, Ж.Г. Темирова, Б.А. Газдиева СТРАТЕГИИ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ РЕФЛЕКСИИ В НАРРАТИВНЫХ ТЕКСТАХ У БИЛИНГВАЛЬНЫХ ШКОЛЬНИКОВ	24
М.С. Алшынбекова, Б. Жылқыбекұлы, Төкенқызы Гүлназ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ЦВЕТОВ «БЕЛЫЙ», «ЧЕРНЫЙ» В ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ КАЗАХСКОГО И КИТАЙСКОГО ЯЗЫКОВ	39
А. А. Баяхметова, О. В. Коваль, А. Алтыбаева ЧЕРЕДОВАНИЕ КАК МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ ПРИ ОБРАЗОВАНИИ ДЕРИВАТОВ С СУФФИКСАМИ -ИК, -НИК В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ	53
L. Zadorozhnaya, M. Yeskendirova, D. Popiĉ CLASSIFICATION OF TRANSFORMATION-INDUCED TRANSLATION ERRORS: THE CASE OF COMPUTER-ASSISTED TRANSLATION TOOLS	69
*А.С. Исакова, К.Т. Алтайбекова, А.А. Куздыбаева, К.Н. Шохоева КОНЦЕПТ БАС/ГОЛОВА/HEAD В КАЗАХСКОЙ, РУССКОЙ, АНГЛИЙСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ	83
К.К. Муканова, Э.М. Самекбаева, Г.Б. Саганаева КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА «АР» В ПОЭЗИИ ШАКАРИМА	96
Yu. Pavlova, J. Amanzholova ANALYSIS OF DISCURSIVE MANIPULATION STRATEGIES IN DONNA TARTT'S NOVEL THE GOLDFINCH	110
Zh. Sagyndykova, B. Aubakirova, S.Barclay, E. Eismont THE STATE LANGUAGE USE BY THE STUDENT COMMUNITY	124
К.К. Сарекенова, Ж.К. Омирбекова ФОЛЬКЛОРНЫЙ ДИСКУРС И ЕГО РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ В НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА	137
R. Saurbayev, *A. Zhetpisbay, B. Kulbayeva, N. Omarov STYLISTIC DIFFERENTIATION OF NOUNS IN THE ENGLISH LANGUAGE	149
А.Р. Сулькарнаева, Ж.С. Смагулова ҚАЗАҒЫЛШЫН / KAZENGLISH / КАЗИНГЛИШ: СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН	164
Н.К. Тургумбаева, Ш. Қапантайқызы, А.Н. Нурланова РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЭМОЦИЙ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ: ОСОБЕННОСТИ НАЗВАНИЙ, ОПИСАНИЙ И ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИЙ	182

A. Utegenova, K. Utegenova, *B. Kenges, Zh. Yergaliyeva MULTILINGUALISM IN STUDENTS' EVERYDAY COMMUNICATION IN THE WESTERN REGION OF KAZAKHSTAN	196
--	-----

Г.Т. Фаткиева, А.О. Мукашева, В.В. Барыбина, И.С. Каирбекова СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ДЕТЕЙ-БИЛИНГВОВ 5-10 ЛЕТ ЮЖНОГО РЕГИОНА КАЗАХСТАНА	213
---	-----

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Б. Абдигазиулы, Т.Е. Нурғали ХУДОЖЕСТВЕННО-ИДЕЙНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССКАЗА ТАЛАСБЕКА АСЕМКУЛОВА «СОКРОВИЩЕ БЕКТОРЫ»	229
---	-----

К.М. Байтанасова, *А.Е. Алимбаев ЭСТЕТИКО-ОЦЕНОЧНЫЙ АСПЕКТ ЭМОЦИЙ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ	243
---	-----

А.Т. Досова ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБАЯ КУНАНБАЙУЛЫ И АХМЕТА БАЙТУРСЫНУЛЫ	257
---	-----

С.Б. Жұмағұл, Қ.Р. Кемеңгер, Г.С. Бөкен ТРАНСФОРМАЦИЯ НАУК ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ И ИСТОРИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ РАХМАНКУЛ БЕРДИБАЙ	273
--	-----

С.А. Итегулова, Б.С.Жонкешов ПРОБЛЕМЫ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ОБРАЗА АЛДАРА КОСЕ В СОВРЕМЕННОЙ АНИМАЦИИ И КОМИКСАХ	286
--	-----

М.Б. Молдағали, *Д.А. Сабирова, Д.Б. Бексұлтан СПЕЦИФИКА КАЗАХСТАНСКОЙ ИНТЕРНЕТ-ПОЭЗИИ	300
--	-----

Г.С. Умарова, А.Г. Бозбаева, А.Г. Яковлева ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР И ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ ШЕРХАНА МУРТАЗЫ	316
---	-----

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

D. Akynova, A. Aimoldina, A. Akzhigitova PROSPECTS OF ENGLISH-MEDIUM INSTRUCTION IN MULTILINGUAL UNIVERSITIES OF KAZAKHSTAN	330
--	-----

А.И. Маликова, Е.И. Туровская, А.В. Пулькина, Ж.Д. Маликова ФАТИЧЕСКИЕ ФОРМУЛЫ В ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОМУ: ПРАГМАТИЧЕСКИЙ, КРОСС-КУЛЬТУРНЫЙ И МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТЫ	344
---	-----

ОБЗОРЫ, КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

L. Baimanova, *A. Kalzhanova, L. Naviy, I. Ostretsova RESEARCH COMPETENCIES IN THE ASPECT OF FORMING COMMUNICATION STRATEGIES: INTERNATIONAL LINGUODIDACTIC APPROACHES	360
---	-----

Наши авторы	382
--------------------------	-----

CONTENTS

PROBLEMS OF LINGUISTICS

B. Abilova, *A. Asenova, R. Panzarbekova, A. Kapanova SEMANTIC SIMILARITIES OF FIXED EXPRESSIONS IN KAZAKH, RUSSIAN AND TURKISH	9
I. Abisheva, A. Zhakupova, Zh. Temirova, B. Gazdieva STRATEGIES AND FEATURES OF LINGUISTIC REFLEXIVITY MANIFESTATION IN NARRATIVE TEXTS BY BILINGUAL SCHOOLCHILDREN	24
M. Alshynbekova, B. Zhylkybekuly, Gulnaz Tokenkyzy LINGUOCULTUROLOGICAL CHARACTER OF THE COLORS "WHITE", "BLACK" IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE KAZAKH AND CHINESE LANGUAGES	39
A. Bayakhmetova, O. Koval, A. Altybayeva ALTERNATION AS A MORPHOPHONOLOGICAL PHENOMENON IN THE FORMATION OF DERIVATIVES WITH THE SUFFIXES -IK AND -NIK IN MODERN RUSSIAN	53
L. Zadorozhnaya, M. Yeskendirova, D. Popič CLASSIFICATION OF TRANSFORMATION-INDUCED TRANSLATION ERRORS: THE CASE OF COMPUTER-ASSISTED TRANSLATION TOOLS	69
*A. Issakova, K. Altaybekova, A. Kuzdybaeva, K. Shokhayeva THE CONCEPT OF THE БАС/ГОЛОВА/HEAD IN KAZAKH, RUSSIAN, AND ENGLISH PHRASEOLOGY	83
K. Mukanova, E. Samekbaeva, G. Saganaeva COGNITIVE FEATURES OF THE CONCEPT "CONSCIENCE" IN SHAKARIM'S POETRY	96
Yu. Pavlova, J. Amanzholova ANALYSIS OF DISCURSIVE MANIPULATION STRATEGIES IN DONNA TARTT'S NOVEL THE GOLDFINCH	110
Zh. Sagyndykova, B. Aubakirova, S. Barclay, E. Eismont THE STATE LANGUAGE USE BY THE STUDENT COMMUNITY	124
K. Sarekenova, ZH. Omirbekova FOLKLORE DISCOURSE AND ITS REPRESENTATION IN THE NATIONAL CORPUS OF THE KAZAKH LANGUAGE	137
R. Saurbayev, *A. Zhetpisbay, B. Kulbayeva, N. Omarov STYLISTIC DIFFERENTIATION OF NOUNS IN THE ENGLISH LANGUAGE	149
A. Sulkarnayeva, Zh. Smagulova KAZENGLISH: A SOCIOLINGUISTIC AND ETHNOCULTURAL PHENOMENON	164
N. Turgumbaeva, Sh. Kapantaikyzy, A. Nurlanova REPRESENTATION OF EMOTIONS IN THE KAZAKH LANGUAGE: FEATURES OF NAMING, DESCRIPTION AND EXPRESSION	182

*A. Utegenova, K. Utegenova, *B. Kenges, Zh. Yergaliyeva MULTILINGUALISM IN STUDENTS' EVERYDAY COMMUNICATION IN THE WESTERN REGION OF KAZAKHSTAN	196
---	-----

G. Fatkiyeva, A. Mukasheva, V. Barybina, I. Kairbekova SOCIOLINGUISTIC PROFILE OF BILINGUAL CHILDREN AGED 5-10 IN SOUTHERN KAZAKHSTAN	213
--	-----

LITERARY STUDIES AND FOLKLORISTICS

B. Abdigaziuly, T. Nurgali ARTISTIC AND IDEOLOGICAL FEATURES OF TALASBEK ASEMКУЛОВ'S SHORT STORY «BEKTORY'S TREASURE»	229
--	-----

K. Baitanasova, *A. Alimbayev THE AESTHETIC AND EVALUATIVE ASPECT OF EMOTIONS IN A LITERARY WORK	243
--	-----

A. Dossova CONTINUITY OF ARTISTIC THOUGHT OF THE WORKS OF ABAI KUNANBAYULY AND AKHMET BAITURSYNULY	257
---	-----

S. Zhumagul, K. Kemenger, G. Boken THE TRANSFORMATION OF LITERARY AND HISTORICAL SCIENCES IN THE RESEARCH OF RAKHMANKUL BERDIBAY	273
---	-----

S. Itegulova, B. Zhonkeshev PROBLEMS OF VISUALIZING THE IMAGE OF ALDAR KÖSE IN CONTEMPORARY ANIMATION AND COMICS	286
---	-----

M. Moldagali, D. Sabirova, D. Beksultan THE SPECIFICS OF KAZAKHSTANI INTERNET POETRY	300
--	-----

G. Umarova, A. Bozbayeva, A. Yakovleva THE ARTISTIC WORLD AND LINGUISTIC PERSONALITY OF SHERLHAN MURTAZA	316
--	-----

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

D. Akynova, A. Aimoldina, A. Akzhigitova PROSPECTS OF ENGLISH-MEDIUM INSTRUCTION IN MULTILINGUAL UNIVERSITIES OF KAZAKHSTAN	330
--	-----

A. Malikova, Ye. Turovskaya, A. Pulkina, Zh. Malikova PHATIC FORMULAS IN ONLINE TEACHING OF RUSSIAN AS A SECOND LANGUAGE: PRAGMATIC, CROSS-CULTURAL, AND INTERCULTURAL ASPECTS	344
---	-----

REVIEWS, CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

L. Baimanova, *A. Kalzhanova, L. Naviy, I. Ostretsova RESEARCH COMPETENCIES IN THE ASPECT OF FORMING COMMUNICATION STRATEGIES: INTERNATIONAL LINGUODIDACTIC APPROACHES	360
---	-----

Our authors.....	387
-------------------------	-----

ТІЛ БІЛІМІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

PROBLEMS OF LINGUISTICS

IRSTI 16.31.02

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp9-23](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp9-23)

B. Abilova¹, *A. Asenova², R. Panzarbekova¹, A. Kapanova¹

¹International Astana University, Astana, 010000, Kazakhstan

²Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

SEMANTIC SIMILARITIES OF FIXED EXPRESSIONS IN KAZAKH, RUSSIAN AND TURKISH

This study examines fixed expressions, including phraseological units, proverbs, and sayings, in three languages: Kazakh, Turkish, and Russian. The aim of the research is to identify semantic parallels and differences among these languages and to explore the cultural and cognitive features reflected in their fixed expressions. Comparative analysis of such linguistic units makes it possible to reveal shared mental patterns, common cognitive processes, and aspects of the life experience of different peoples. Fixed expressions were selected as the object of study because they provide valuable material for comparing semantic content, stylistic features, and structural models of linguistic expression. They also serve as important carriers of cultural values, folk wisdom, beliefs, everyday practices, and elements of national identity.

The study employs a combination of research methods, including semantic, structural, and linguistic contrastive analysis of fixed expressions in the three languages, as well as an examination of their functioning in folk and literary discourse. To ensure the reliability of the findings, a survey was conducted among students studying Kazakh, Russian, and Turkish, and contemporary lexicographic sources were analyzed. The results demonstrate that fixed expressions preserve the expressive potential of national languages and continue to function as markers of cultural identity and national values. At the same time, they reveal universal patterns in the perception and evaluation of human character, behavior, and activity. The study highlights the relevance of comparative phraseological research in the context of globalization and growing intercultural contacts, particularly in light of the increasing international interest in the Kazakh language and culture.

Key words: fixed linguistic expressions, semantic meaning, comparison, mental similarity, universality, differences in connotation.

MAIN PROVISIONS

The relevance of our study stems from the growing interest in comparative linguistics, intercultural communication, and the study of the national and cultural characteristics of languages. Fixed expressions (phraseological units, idioms, proverbs, and sayings) are linguistic manifestations of a people's mentality, reflecting their worldview, historical experience, and cultural values. The study of semantic similarities in fixed expressions in Kazakh, Russian, and Turkish allows us to identify common and distinctive features of the linguistic worldview of Turkic and Slavic peoples. Furthermore, in the context of globalization and the active development of international contacts, there is a growing need for a deeper understanding of the peculiarities of translating and interpreting phraseological units. The relevance of this research also lies in the fact that some idioms shift their emphasis or take on new meanings depending on changes in the surrounding reality. The results of

this study may be useful in the fields of mental linguistics, translation studies, linguoculturology, foreign language teaching, and intercultural communication.

The focus of our study is the linguistic worldview in Kazakh, Russian, and Turkish, as reflected in fixed expressions.

Research topic: Semantic similarities and socio-cultural characteristics of idioms in the Kazakh, Russian, and Turkish languages as means of representing the linguistic worldview. We examine the structural-semantic similarities, types of equivalence, and socio-cultural distinctiveness of fixed expressions in the thematic group “Man as an agent” in the languages under comparison.

Research Objective: To identify and describe the nature of semantic similarities, as well as the specific features of national and cultural differences in fixed expressions that characterize a person as an agent of action in the languages under comparison.

In order to achieve this objective, the following tasks must be addressed:

1. Examine the theoretical foundations of the study of fixed expressions within the framework of cognitive linguistics and linguoculturology.

2. Using the method of exhaustive sampling from lexicographic sources, compile a corpus of fixed expressions from the thematic group “Human as an agent of action” in Kazakh, Russian, and Turkish.

3. Classify the collected material into semantic subgroups (hard work, laziness, skill, quality of work).

4. Conduct a comparative analysis of the selected units and determine the degree of their equivalence (complete, partial, relative).

5. Identify cognitive models and national-cultural markers that determine the specific nature of how each of the three peoples perceives activity.

The semantic similarity of fixed expressions in the thematic group “Man as an Agent of Action” in Kazakh, Russian, and Turkish is systematic in nature and is based on the universality of human experience (evaluations of labor, laziness, skill, and determination). We hypothesize that:

1. The highest degree of semantic and structural identity (full equivalents) will be found between the cognate Kazakh and Turkish languages.

2. The similarity between the Turkic languages and Russian (partial equivalents) is due to common cognitive models of activity perception.

3. National and cultural specificity (differences) will manifest at the level of images, metaphors, and the internal form of idioms, reflecting the unique historical and everyday experience of each people.

INTRODUCTION

First, let's turn to such stable expressions as phraseological units. While the term "phraseology" was first suggested by the Swiss linguist Charles Bally (1951), subsequent Western scholars have advanced the field through lexicographical, corpus-based, and cognitive approaches [1,2]. The Iranian scientist in his work "Comparative analysis of Persian phraseological units with a component of black and white colors and their Russian equivalents" wrote: "Phraseological units best show the connection between language, thinking and culture. Therefore, phraseological units can be considered as figurative expressions connecting language and culture. Thus, language and culture are inseparable" [3, p. 114].

In the phraseological units of the languages under consideration, the expression of a view of the surrounding world and relationships in it often acts as a universal phenomenon characteristic of understanding and understanding reality, which explains the equivalence of some of them. In related languages, Kazakh and Turkish, they include images characteristic of the nomadic way of life in the past and which helped explain the world, for example, heaven–earth (kok aspan/gökyüzü, zher/yer), stars – sun (moon) (yıldız, kun/güneş). For nomadic peoples, they were symbols of nature, by which they guided themselves and led a certain way of life. But they are also characterized by metaphor,

figurative expressiveness, through which the understanding of the concepts of eternity, the mysteries of the universe, and fate is expressed. For example, absolute equivalents:

Table 1. Full semantic equivalence

Kazakh phraseological units	Turkish phraseological units	General meanings
• <i>жер мен көктей (jer men koktei)</i> • <i>төрт дүние (tort dunye)</i> • <i>жер дүние (jer dunye)</i>	• <i>yer yüzü dünya</i> • <i>dört bir yan</i> • <i>yer yüzü/dünya</i>	• like earth and sky • four worlds • whole world

However, there are specific connotations of phraseological units in the conceptualization of the worldview, which is explained by differences in views and ideas about the meaning of life and death, about values, behavior and character of a person. Of course, different peoples perceive the world in different ways, reflect it through the prism of their ideas, and use different levels of lexical units. Therefore, there is partial semantic overlap in the languages under consideration or no overlap at all.

Each ethnic group has a huge stock of stable expressions, their study allows us to understand the formation of its linguistic picture of the world, mental behavior and understanding of phenomena or events. In such expressions, a certain experience of an individual or an entire community is recorded, stereotypes regarding the assessment of phenomena or qualities of an individual, external or internal traits, character. Phraseological units and paremic expressions have played a major role in the concentration of folk wisdom in concise, short-structured combinations or sentences. They additionally perform didactic tasks of educating a person and a community, which was especially important during the unwritten period of the ethnic group's development, and they are also a fact of each nation's talent to apply the word expressively and succinctly.

Proverbs and sayings, idioms are also an indicator of the richness of the language, the verbal memory of each ethnic group about traditions and customs, social and spiritual moments of development, moral principles. At the same time, we note that a large number of these stable expressions do not lose their relevance, but they can change accents or be filled with a new meaning depending on changes in the surrounding reality.

To achieve the purpose of the study, semantic groups of stable units of three languages (the thematic field of phraseological units, metaphorical units) were selected, defining the way of thinking, life and activity of a native speaker of the studied languages. Our field of interest also included evaluative stable expressions of three languages (human behavior, comparison of actions or character traits, spirituality and aspiration, etc.). Such a wide range helps to ensure the objectivity and representativeness of the results of the work. The stable expressions were selected from the main lexicographical works of three languages – Kazakh, Turkish and Russian. [4], [5], [6].

The topic of our work required a broad review of theoretical works on the research problem. The study of stable expressions (phraseological units and paremic units) in the studied languages was started in the 19th century, but in the contrastive aspect it was developed in the 20th century, most of all as a product of bilingualism. Bilingual explanatory dictionaries appeared: A.P. Cowie, Rosamund Moon, N.N. Amosova, Chitra Fernando, A. McKie. In the 19th century, Kazakh stable expressions were considered by such great scientists as Sh. Ualikhanov, I. Altynsarin, A. Divaev, and in the 20th century – A. Baitursynov, M. Auezoym, M. Gabdullin, M. Terentyev, V. Katarinsky, G. Smagulova, Kozhakhmetova Kh.K., Zhaysakova R.E. A significant work in the study of Kazakh phraseological units and lexicographic codification is the "Kazakh-Russian phraseological Dictionary" by S. Kenesbaev. Phraseological units were analyzed in the works of Abai Kunanbayev, Shakarim Kudaiberdiuly, Alimzhan Nurpeisov and others.

Linguists and lexicographers from far and near abroad studied the characteristic features by which one can determine whether a particular phraseological unit belongs to a certain semantic group (A.V. Kunin, N.M. Shansky, E.F. Arsentieva, etc.), associative links with the mentality and lifestyle of a particular people (English, French, Spanish, etc.), to systematize the main linguistic models of the organization of idioms, proverbs, as well as the search and grouping of similarities in other languages [7], [8], [9] and others. At the beginning of the 21st century, comparative analysis of gender ideology in paremic units in French and Spanish (Jose Luis Belmar), English and Spanish expressions (Bosch E. Fiol et al.), English and Sinhalese (J. Ling), etc. became popular.

As for Turkish phraseological units and proverbs, they were not separated into separate lexical groups until the middle of the twentieth century, but were studied in general lexicology, and phraseological dictionaries were not developed. "Every language has fixed phrases that are used figuratively." The structure and meaning of these phrases are not related, and to understand this meaning it is necessary to study the origin of the expression. In most cases, such expressions cannot be translated into another language. In addition, they reflect the peculiarities of the Turkish language. It is precisely such phrases that are called phraseological units" [10, p. 527]. There was also no comparative study of Turkish phraseological units; in dictionaries they were designated as paremic units in small numbers.

But already in the middle of the twentieth century, Turkish scientists began to widely develop theoretical issues of phraseological units, their functioning in speech, structures and cognitive groups. The problem of creating phraseological dictionaries has become acute. Scientific works on the study of paremic units and their separation into a separate lexico-grammatical group played a huge role. The first among such scientists was Omer Asim Aksoy, who published the Dictionary of Proverbs and Expressions in 1965. He introduced a distinction between phraseological units and proverbs, identified their structural components, and proposed that their semantic meanings be considered as indivisible. This period of Turkish linguistics is also characterized by the appearance of works on the comparative study of phraseological units and proverbs of the two languages to identify similarities and differences at the level of vocabulary and grammar, to establish linguistic correspondences. Most of the works consider zoomorphic phraseological units, mainly in comparison of Turkish and Russian [11,12].

At the end of the twentieth century, many works on Kazakh-Turkish contrastive linguistics appeared, which led to the emergence of a number of bilingual lexicographic works. In this regard, the work of Akas Tazhutov, who published the Turkish-Kazakh Dictionary in 1997, should be highlighted. This is a significant lexicographic work on the study of lexical units of the two Turkic peoples, as a huge selection of words and expressions has been made – 8289, including 428 phraseological units. Among the idioms, a number of lexico-semantic groups can be distinguished: a view of the world and its phenomena, an assessment of human behavior, character traits and attitudes.

As for Kazakh linguistics on the study of phraseological units and proverbs, many scientists in the twentieth century, continuing the scientific school of Sh. Ualikhanov, I. Altynsarina, M. Auezova, developed theoretical issues of the etymology of Kazakh stable expressions (A.T. Kaidarov), identifying common ancient lexical layers and features (G. Kaliev). Academician A.T. Kaidarov was the first to introduce the contrastive method into the study of synonymous and variant idioms and parodies in the Kazakh and Uighur languages, and proposed scientific criteria for their classification. The structural analysis of Kazakh phraseological units was conducted by G.N. Smagulova highlighted the typology of linguistic and semantic models, she also considered the cultural component of idioms, the scope of their use. She used the frame method and identified the core and periphery of the semantic field of idioms. The work "Magynalas phraseological units sozdigi" (2014) also makes a significant contribution to the study of stable expressions, there are more than 2000 of them in the dictionary, 335 idioms about a person's character and his assessment. Researchers have also looked into identifying anthropocentric idioms and proverbs in different languages, like Russian and Kazakh, Kazakh and English, and the types of emotions they contain [13].

A review of the theoretical material led to the following postulates: the phraseological picture of the world includes conceptual, mental, figurative and cultural components, represents a

metaphorically figurative understanding of the environment, the unity of knowledge and experience. Phraseological units that relate to the semantic field "man as a subject" reflect the verbalization of a person's character and his assessment, typical and ethnonational, individual manifestation of positive and negative emotions, his attitude to norms and values. At the same time, each of the languages under consideration has universal, typical connotations and structures of stable expressions, which allows us to speak about the general mental culture of human civilization. At the same time, the phraseological picture of the world is dynamically developing, a number of author's units of parody appear, fiction and its translations into different languages play a huge role in this.

METHODS AND MATERIALS

In this study, a set of scientific methods of cognition was applied, which is dictated by the nature of studying stable units of three languages. We used the theoretical method of linguistic description in the analysis of semantic groups of stable expressions, the practical method of sampling them from lexicographic works in three languages and in the discourse of students of Kazakh, Turkish and Russian, the structural analysis of linguistic models of stable expressions, the comparative method of analyzing the sociolinguistic reality of the use of stable expressions, while establishing absolute or partial correspondence between them in three languages, or lack thereof.

The research is based on the works and positions of prominent linguists of the languages under consideration on paremic units in diachrony and synchrony, such as Telia, Kopylenko, Arsentieva, Shcherbinin. The works of these and many other scientists have not lost their theoretical and practical significance to the present day. Among the Kazakh authors, it is worth noting Kenesbaev S., Akkoz, Smagulova G., Turkish linguists and dictionaries M. Ozon, K. Kenan, and others. Russian Russian dictionary analyzes the composition of paremic units with the meaning of a person's character and mentality in a number of significant dictionaries of three languages: "Russian-Kazakh phraseological dictionary" Balakaev M., Kenesbaev S., Kopylenko M., "Russian-Turkish dictionary" Chik Yu.V., "Turikshe-kazakshe chik" Tazhutova A., Synonymic dictionary of phraseological units Smagulova G.N. and others.

To obtain reliable results, methods of continuous and thematic sampling, the method of comparison, induction and deduction, and cognitive analysis of paremic units in the studied languages were used. The research was based on the fundamental principles of cultural studies, aesthetics, semiotics and philosophy.

The following questions were asked in the survey:

1. What is your native language?
2. Do you speak Kazakh/Russian/Turkish? Please tick the relevant answer.
3. Can you name any idioms in these languages that have similar meanings?
4. Which animals are used to describe stinginess, foolishness or cunning in your native language and the languages you are studying?
5. Do you understand the meaning of the idiom 'друг познается в беде', even if you are hearing it for the first time? What equivalents can you give in your native language?
6. Do you use borrowed idioms (Russian, Turkish) in Kazakh? Or Kazakh idioms in Russian? In Turkish? Give some examples.

The following tasks were also set:

1. Match the pairs: link a Kazakh idiom with its equivalent in Turkish and Russian: ойлы бас
светлая голова сломя голову akılsız baş parlak zeka
2. A comparison of cultural codes. Compare idioms related to hospitality:
a) қонақ келсе – құт келер b) misafir kısmetiyle gelir c) a guest in the house is God in the house.

Overall, the respondents (third and fourth year students) are fluent in Russian and Kazakh, and only 10 students are studying Turkish as a minor.

The majority of students (71%) completed all the tasks in full, 20% completed them partially, and 8% (third year students) were unable to complete them, as they had not yet reached the required level of proficiency in Turkish.

Thus, the main research methods were:

- 1) The comparative method – to identify similarities and differences between languages.
- 2) The component analysis method – to break down the meaning of an idiom into individual meanings (semes) and to find equivalents.
- 3) The method of linguistic and cultural analysis – to explain which national images and realities underlie each expression.
- 4) The method of cognitive modeling (conceptual analysis) – to describe mental structures (for example, the “LABOR” frame).

RESULTS

The idioms and paroemias we selected were divided into a number of lexical groups within one large semantic field "A person as a subject of activity" in the surrounding world. This semantic field represents a fairly extensive lexical layer, in which the most cognitive-semantic parallels have been identified in three languages – Kazakh, Turkish and Russian. These are primarily stable expressions that characterize the characteristics of human character or situations where the weaknesses or strengths of a person's character are manifested. This field also includes phraseological units, in which there is a popular assessment of a person's actions, their approval or censure.

The selection criteria were based on scientific criteria in the works of famous researchers V.V. Vinogradov, N.M. Shansky, Ya. Retsker, J. Trier, Balakaev M., Kenesbaev S., Kopylenko M. and others. Following Smagulova G., we identified the core and peripheral phraseological units. The core is "Man and the world", among the peripheral groups most represented in lexicographical works, the phraseological field "Man and character" has 360 units in the Kazakh dictionary, 226 units in the Turkish dictionary, 430 units in the Russian dictionary; Russian Russian dictionary: "Style/lifestyle" - 205 units in the Kazakh dictionary, 146 units in the Turkish dictionary, 251 units in the Russian dictionary; "Human abilities" - 103 units in the Kazakh dictionary, 76 units in the Turkish dictionary, 89 units in the Russian dictionary, etc.

When analyzing the semantic meanings of stable expressions of three languages, two microgroups within the same phraseomacropolis of "Personality qualities" turned out to be the most similar, making it possible to identify the most valuable, characterizing the moral, mental, spiritual, and creative qualities of a person. In terms of artistic expression, they are the most metaphorical, which indicates the property of the ethnic language to figuratively and accurately define. Also, when analyzing these phraseomicrogroups, we noted that the similarity is based on the universality of people's mental view of the world, the assessment of common values that unites people. So, this is an antagonistic micropole of "Positive qualities of people" / "Negative qualities of people" and "Human behavior", in which personality qualities are manifested.

Regarding proverbs, Baranov A. defines them as phraseologisms with a sentence structure, explaining the idea of universality, illocutionary semantics, recommendations or advice, and characteristics with relative discursive independence. Let us note the multifaceted nature of proverbs as signs and models of various life situations. W. Meader emphasizes the cognitive content and popular view of a situation in the conceptual definition of a proverb. He emphasizes the syntactic structure of a proverb as a short sentence with a metaphorical form [14, p. 5]. Some scholars believe that proverbs are dialogic phrases (F. Čermák, A. Dundes), clichéd units of the language of interpersonal situations (D. Cram, O. Lauhakangas), and have a cultural memory (M. Bredis). The study showed that Kazakh, Russian and Turkish proverbs are the most similar, praising universal virtues (positive qualities) - Table 1.

Table 2. Metaphorical expressions of a positive nature

Positive character traits	Kazakh proverbs	Russian proverbs	Turkish proverbs
Hard work.	Eñbek adamnyñ körki, jalqaulыq – sory. Kim jeidi köp uzamai, sol jümьs tez isteidi. Jüzine qaramai, isine qara.	Trud ukrashaet cheloveka, len portit. Kto est skoro, tot i rabotaet sporo. Ne tot horosh, kto litsom prigozh, a tot horosh, kto dlya dela gozh.	Akan su yosun tutmaz. Çok çalışаn, çok yer.
Honesty and Honor	Malym – janymnyñ sadagasy, janyм – аrymning sadaqasy.	Beregi plat'e snovu, a chest' smolodu. Ne to dorogo, chto krasno, a to, chto chesno.	Dürüstlük en iyi yoldaştır Doğru söz yemin istemez.
Intelligence and wisdom	Aqyl azbaidy, bilim tozbaidy. Kisiniñ korki kiim emes – bilim.	Zvezdy yavlyatsya – nebo ukrasyat, znaniya poyavyatsya – um ukrasyat. Ne odezhda krasit cheloveka, a um. Umnyy ne skazhet, mudryy ne sprositi.	Akıl yolu birdir. Akıl yaşta değil, baştadır. Güzel olan insanın yüzü iç özü olsun.
Kindness and politeness	Jyly jyly söyleseñ, jylan da ininen шығady. Jaqsy lebiz - jarym yrys.	Dobroe slovo – dushevnaia opora. Dobroe slovo lechit, a zloe kalechit.	Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. İyi söz kömürü elmas eder.
Friendship and mutual assistance	Qimas dosyñ sūrasa, qimasynyñdy beresiñ. Aғаш tamьrymen, adam dosymen myqty.	Drug poznaetsya v bede. Derevo krepko kornyami, a chelovek – druz'yami.	İyi bir dost zor zamanlarda anlaşılır. Bir insan, arkadaşları tarafından belirlenir.
Desire for knowledge, learning	Okyған – kūn, okymаған – tūn. Kūsh bılımde, bilim - kıтапта.	Uchen'e – svet, a neuchen'e – t'ma. Znanie – sila. Ne znat' ne stydno, stydno ne uchit'sya.	Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek ayıptır. Bilgi güçtür. Bilmemek ayıp değil öğrenmemek ayıp.
Patriotism, defense of the native land	Otan ūşin otqa tūs – kūimeisin; Otany birdiñ jūregi bir; Otansyz adam – ormansyz būlbūl.	Rodinu – mat' umey zashchishchat'. Rodnaya zemlya i v gorshchi mila. Chelovek bez rodiny, chto solovey bez lesa.	Būlbūlū altın kafese koymuşlar, "ah vatanım" demiş. Bu vatan bizim, Cumhuriyet hepimizin! Vatan sevgisi imandan gelir.
Talent	Önerlige esik aşyq. Erınbei eñbek qyl, jalyqpai öner bıl.	Pered masterom vse dveri otkryvayutsya. Talantlivyy chelovek – talantliv vo vsyom.	

Despite differences in language, all three cultures converge in expressing human value concepts, attitudes toward the environment, and personal qualities. The same is observed in assessing negative human traits. Kazakh and Turkish proverbs are more similar in their content regarding human vices:

- Lying: “Ötirik maqsatyna jetpeidi – *A lie will not achieve its goal,*” “*Bügin ayttı, biraq erterñ joqqa шығарады.*
- *He agreed it today will retract it tomorrow*”;
- Stupidity: “Aqymaq berdi, biraq alaiaq jedi”.
- A fool gave, a cunning man ate it”;
- Laziness: Jalqaulыq adamdy büzady – *"Laziness spoils a man"*);
- Envy: *Meyve veren ağaç taşlanır*
- Stones are always thrown at a tree that bears fruit, means knowledgable, skilled and successful people are criticized and envied: “Temırdı tot basady, al körealmauшы körealmauшыlyqtan öledı”.
- Iron is eaten away by rust, and the envious perish from envy);

- He smiles to your face, but digs a hole behind his back, İki yüzlü insanın dilinde tat, kalbinde ise fesat gizlidir.

- A two-faced person has sweetness on their tongue but malice in their heart. This means being nice to someone's face but gossiping about them behind their back.

Examples include the Kazakh proverb "*Anger ahead, intelligence behind*" and the Turkish proverb "*A fish begins to smell from the head*" (referring to corruption/depravity of leadership). Russian proverbs about human vices cover laziness, greed, stupidity, pride, and deceit, emphasizing that "*Work feeds a man, but laziness spoils him,*" "*Greed is not a vice, but destruction,*" "*The grave will correct a hunchback,*" and that lying and bragging are harmful, for example, "*Praise in the eyes is worse than corruption,*" demonstrating folk wisdom in condemning human weaknesses.

The semantic meaning, which can be single, unambiguous, or indivisible, is overlaid with a metaphorical meaning. It can be a conclusion, a judgment, and its meaning depends on the universal or distinctive mentality of nations. Mythological consciousness was characteristic of all the peoples of the world, which was reflected in ritual actions and oral verbal monuments. Scientists studying these ancient monuments identify, first of all, the cult of heaven and ancestors, their souls after death, and worship of the earth. It is known that nomadic peoples, both Turkic and European, in their worldview divided the world into two parts: heavenly and earthly. The ancient Turkic ancestors revered the supreme deity Tengri (Tänır), who ruled the Cosmos, the Sky and determined the fate of people. Therefore, there are idioms that have preserved this mythology and characterize people: *Tänır jarylqağan* (blessed is Tengri), *Er haqy – Tanır haqy* (a good man is God's grace). We see a positive connotation here. There are idioms with a negative one: *Tänır ürğan*, *atqan* (subjected to the wrath of Tengri).

In the Turkish worldview, the main symbol of light and purity is the Moon, in the Russian it is a Star. Let's show this with an example: *Ayı gördüm, yıldız itibarım yok* – that is, *I saw a bright moon, but the stars don't interest me*. A Russian proverb, similar in meaning to the Turkish one: *A hundred stars are not equal to one moon*. In the Kazakh language, as in Turkish, there are quite a lot of fixed expressions with the word star: *jūldyzy ystyq*, *jūldyzy oñynan tuğan* in the meaning of lucky, their antonymic pair is *jūldyzy qarsy* (unlucky), *jūldyzy jarasu* – created for each other, living in harmony.

Some Russian idiomatic expressions coincide with Turkish ones. For example, *being born under a lucky star* is *yıldızı parlamak*; *Güneş balçıkla sıvanmaz* – *you can't hide an awl in a bag*.

The Kazakh people were characterized by cosmogenic views, which was reflected in the idiom: *Jalğannyñ artysyndai* – *like half of the universe* – meaning very large. When describing a person, celestial narratives were often used, for example, the Russian expression how a person who does not understand the obvious and does not know the situation fell from the moon. Kazakh: *Ai beiinde de daq bar* (and there are spots on the moon), which matters, anyone can make a mistake. As you can see, there is no semantic similarity when comparing these stable units.

With a weak semantic similarity with Kazakh and Turkish, Russian stable units of human character expression can be noted: positive: to have a head on your shoulders – to be smart, quick-witted; quieter than water, lower than grass – a modest harmless person; to be in good standing - to have a positive reputation; keep your finger on the pulse, be aware of things – to be modern, knowledgeable; to possess a pen is to be literate. negative: Seven Fridays a week is a changeable person; living for pleasure is a selfish, selfish person.

To what extent can some of these be described as 'gaps', i.e. expressions that carry meanings which are not understood in cross-cultural communication due to cultural differences or the lack of a direct equivalent, such as: *взять на перо* ('put pen to paper'). Examples of expressions with negative connotations include, for instance, *'бить баклуши'*, i.e. to idle; *'жаба давит'* – the extreme degree of a person's greed; *'вешать лапшу на уши'* – to deceive; *'душа в пятки ушла'* – to be frightened, etc.

Some gaps are linked to historical developments in the history of Ancient Rus', for example, the idiom *Вот тебе, бабушка, и Юрьев день!* ('There you go, Grandma, Yuryev Day!'), which expresses a person's surprise or disappointment. In Ancient Rus', peasants were allowed to switch to

a different landowner for a period of two weeks each year, but this practice was abolished in the 16th century. The date of the ban fell on what is known as Yuryev Day, i.e. 26 November. But to a speaker of another language, this expression would be incomprehensible: why Yuryev Day? It should be explained that this date is linked to the Orthodox feast day commemorating Saint George the Victorious. But again, why Yuryev Day and not Georgiev? In Old Russian, Yury (Yegory) is a phonetic adaptation of the Greek name Georgios. 'to beat about the bush', i.e. to idle; 'to be choked by greed' – the extreme degree of a person's greed; 'to pull the wool over someone's eyes' – to deceive; 'to have one's soul flee to one's heels' – to be frightened, etc.

Conversely, Kazakh: positive: *jūzıktın közinen otkendei* in the meaning of lively, dexterous, elegant, impeccable; *jüreginiñ tügi bar* – fearless, *jyly jüzdi* – friendly, friendly. Negative: *Jel qūsyndai* is like a migratory bird, *jıby bos* is sluggish, indecisive.

Despite the differences in languages, all three cultures converge in expressing ideas about human values and their relationship to the environment, as well as in personal qualities.

DISCUSSIONS

Cognitive parallels in Kazakh, Russian, and Turkish paremiological units (proverbs and sayings) reveal significant intersections in worldview, mental structures, and cultural values. In this study, identifies these parallels through shared conceptual metaphors, moral-ethical codes, and the use of common symbols. This is particularly noticeable in the examples of idioms (phraseologisms) used by these peoples.

At the same time, the universal quality of people is explained by wisdom, intelligence and rationality. So semantic parallelism we can witness in Turkish and Kazakh sayings: *Bileği güçlü bir kişiyi yener bilgisi güçlü bin kişiyi yener* – strong man wins one man, educated one wins thousand men. Phraseological units and paremic units appear in opposite pairs: a crazy person comes screaming, a smart person just comes, he wants to notice the environment. You can't get enough of a stupid laugh, you can't get enough of a lazy sleep (Kazakh sayings).

The nomadic Turkic people associated their lives with cattle, among which an important place was occupied by a horse, which was not only a horse-drawn vehicle, but above all a companion of life, and in the national mentality often represented loyalty. Therefore, many fixed expressions about the manifestation of human character, especially men, had a connection with this animal.: *Ат өнері білінбес, бәйгеге түсін жарыспай. Ер өнері білінбес, қоян-қолтық алыспай.* (The horse's art is not known, if it does not compete in races. The art of men is unknown, if he does not compete hand-to-hand). *Джигит познается в беде, добрый конь – на скачках.* (A horseman is known in trouble, a good horse is known at the races).

There are proverbs that summarize the character of a whole people and a horse, emphasizing freedom and temper, loyalty to their foundations: *bız jylqy minezdi halyqpyz*, i.e. *we are a people with a horse temper*. The Russian people also have proverbs related to this animal with the connotation of human characteristics: *A well-mannered person is like a shod horse*.

For the Turkish people, proverbs have not become an archaic form of expression but are an actively functioning part of communication within discourse. In them, as in Kazakh proverbial expressions, such valuable human qualities as patience. *Allah sabırlı kulunu sever* (Allah loves a patient servant), hospitality (*kahvenin kırk yıl hatırı vardır* - coffee has a forty-year memory), self-esteem (*namussuz yaşamaktansa namuslu ölmek yeğdir* - it is preferable to die honorably than to live dishonorably), thrift (*damlaya damlaya göl olur* - drop by drop becomes a lake), humanity (kışilik – kishilik – being modest is intelligence), gratitude (*bir ye, bin şükret* - eat once, show appreciation).

The nomadic way of life of the Turkic people dictated its own conditions for evaluating human actions, accompanied the development of special norms and traditions, for example, a friendly attitude towards any traveler who was revered as a guest. Compare: *mısfır on kismetle gelir birini yer dokuzunu bırakır* (A guest comes with seven blessings and eats one but leaves nine behind.) – *qonaqpen erip qūt, yrys keledı* (luck and happiness comes with the guests).

Both Turkish and Kazakh proverbs have a mental similarity and a semantic parallel; the Turkish proverb says that luck, prosperity and well-being come to the host's house with a guest, while the Kazakh proverb says prosperity and well-being. Therefore, in the Turkic tradition, a respectful attitude towards the guest has been preserved to this day, making a reserve for the guest, all the best was served and is served on the table regardless of the wealth of the hosts themselves. In Russian reality, there is a saying for such a situation: how richer we are, how we are happy. In this situation, the Kazakhs have a proverb – *сыларға асың болмаса, сипарға тілің болсын* (syılarğa asyñ bolmasa, siparğa tiliñ bolsyn). If you have nothing to treat a guest with, then say kind words to him. But there is also an exact semantic equivalent – *барымен базар* (barymen bazar). The Kazakh proverb *құтты қонақ келсе, қой егіз табады* (qūtty qonaq kelse, qoi egiz tabady) says that if a welcome guest comes, then a sheep brings twins.

We observe semantic similarity in Turkish and Kazakh proverbs. пословицах *acele işe şeytan karışır* – асықан шайтанын ісі (*asyqan şaitanyn ısı*), which means: *снешка – дело черта*. In the Russian language, there is a proverb you hurry up, you make people laugh, which has an approximate meaning to Kazakh and Turkish, but differs in that it speaks more about haste as a character trait, i.e. rash haste. These differences are on a mental level, and for the Turkic peoples, rushing means wreaking chaos and can lead to mistakes. These proverbs teach the development of traits such as patience, calmness, and reasonableness. In the Turkic versions of the proverb, there is also a mythological understanding of haste as the tricks of evil spirits (shaitan, jinn), lying in wait for a person. In the Russian proverb, we observe a stylistic tinge of light irony, as well as edification.

The transition of faith from Tengrianism to Islam introduced new nominations and stable expressions about the qualities of a true Muslim into the language of both peoples: faith in predestination, compare *Tengri jazdy* – Tengri is predestined; *Alanyñ ısı, Alla jazdy* – the will of Allah, written from above). There are other proverbs about the destiny of human life: *Jazmyştan ozmyş joq* – Alın yazısı değişmez. These stable expressions have a Russian equivalent – You can't escape fate.

In Turkish proverbs, qualities such as generosity, nobility, justice, and reward for striving are associated with the image of Allah: *Allah verirse el getirir, sel detirir, yel getirir. Köpeğin duası kabul olsaydı, gökten kemik yağardı. Allah uçamayan kuşa alçacık dal verir. Allah gayret edenin yardımcısıdır*.

Sharia also brought certain norms for the manifestation of human character, for example, to be fair, especially ruling – Adil bidin elin dau aralamaida, Adil patshanyn elin zhau aralamaida. In the national tradition of the Kazakhs, there was respect for elders, for power: *handa kyryk kisin akyly bar* – the mind of a khan contains the mind of 40 people. There are semantically parallel stable expressions in all three languages when it comes to unfair power and governance: the fish rots from the head (Russian) = *balyq basynan şireidi* (Kazakh) = *balık baştan kokar* (Turkish). We find the same similarity in the idioms *Parçala ve hükmet* = divide and conquer.

The knowledge of their origin and their genetic roots played an important role among all peoples. For example, in the Kazakh language, the proverb: *jetі atasyn bilmegen – jetіsiz* speaks about the importance for a person to know their origin, genetic roots. A similar Kazakh proverb *tübin bilmegen - tübin bilmeidi* has a meaning: he who does not know his origins does not know anything. In Russian, it corresponds to the idiom with a pure ethnic flavor of Ivan, who does not remember kinship.

The Kazakh proverb *Minezi jaman adamğa endi qaityp juyspa, täuir körer adammen jalğan namys quyspa* teaches a person not to converge with a person with a bad character. You need to talk to an arrogant person like him, he is not the son of a prophet, but behave respectfully with a respectful person, because he is not your father's slave: *Şalqaiğanğa - Şalqai, Païğambardyñ üly emes; Eñkeigenge - eñkei, Äkeñnen qalğan qül emes*. The allegorical Turkish proverb about unpleasant human character traits *Sinek küçüktür Am mide bulandırır* is original and has no analogues – the fly is small, but it causes nausea (disgusting). A proverb is a generalization, the result of a simple observation or comparison. The metaphorization in the paremia is not didactic, since it is specific in content ("a small spool and a road").

Thus, comparisons between Kazakh and Turkish proverbs demonstrate a profound shared Turkic heritage, with many semantic similarities that reflect identical cultural codes, alongside differences shaped by their respective historical environments. During the research, the following groups were identified:

1. Complete semantic corresponsence

Many proverbs in both languages retain their original Turkic meaning and structure almost identically.

Table 3. Comparative assessment of proverbs Concept

Concept	Kazakh Proverb	Turkish Proverb	Russian Equivalent (closer meaning)
Patience	Sabyr tübi - sary altyn	Sabırın sonu selâmettir	Terpeniye i trud vso peretrut
Parental Influence	Anasyňa qarap qyzyn al	Anasına bak, kızını al	Kakova matka, takovy i detki
Child-Rearing	Jylamağan balağa emshek joq	Ağlamayan çocuğa meme vermezler	Ditya ne plachet - mat' ne razumeyet
Actions/Consequences	Ne ekseñ, sony orasyñ	Ne ekersen, onu biçersin	Chto posesh', to i pozhnosh'

2. Common Symbolic Codes

The Horse (At) Based on our research of this concept in proverbial units, we have found that the horse traditionally remains the most dominant animal symbol in both cultures. In the Kazakh language, a horse is called “a man's wing” (*Er qanaty - at*), while Turkish proverbs emphasize that a horse is a sacred possession that cannot be given away (*At, avrat, pusat emanet verilmez*).

Language (Til/Dil): In both languages, language is considered a source of extreme danger when used for negative purposes (slander, hypocrisy, malice, etc.). Compare:

- Kazakh: “outspoken, talkative” (*Basqa päle tilden*).

- Turkish: “although small, it causes a lot of problems” (*Dilin cirmi küçük, cürmü büyük*).

Whereas in Russian, the opposite meaning is expressed by the proverb: *Мал язык да дорог* (Small tongue, but dear).

3. Indirect/Subtle Communication

Proverbs in which the address is indirect, directed at third parties, but with complete semantic parallelism.

- Kazakh: *qyzym sağan aitam, kelinim sen tyñda* (Daughter, I speak to you; daughter-in-law, you listen).

- Turkish: A nearly identical version exists: *Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla*.

4. Key Differences

Geographical Influence Kazakh proverbs frequently feature nomadic-steppe symbols like the wolf and camel.

The wolf is a totem animal for both Kazakhs and Turks, which is reflected in common idioms such as *heavenly wolf – Kök börí (Gök börü)*, *Boz Kurt*. The wolf is considered the mythical totemic ancestor of the Turks, a guide who saved them and showed them the way. Therefore, in proverbs of both languages, the wolf symbolizes courage and independence: *Kurt yüreyi yiyen!* (He ate a wolf's heart! – about a person's courage and bravery). Kazakh proverb: *Börí aryktyğyn bildirmes, syrtka zhünín kampaktar* (A wolf will not show its thinness; it will fluff up its fur). Meaning: About pride and endurance; the ability to hide one's difficulties and maintain dignity.

A positive assessment is also given in the proverb *Kurt kurda arka çevirmez* (A wolf will not turn its back on another wolf), which means unity and loyalty in brotherhood. The same is true in the Kazakh proverb: *Qasqyr qas qylmaidy qasqyrğa, joldas joldasyn qas qylmaidy* (A wolf does not harm a wolf, a friend does not harm a friend) – about loyalty and the code of honor. However, there are expressions with a negative assessment of a person's character associated with the image of a wolf as a predatory, bloodthirsty animal in both languages:

Kazakh idiom *qasqyrşa qatu* – to bare one's teeth like a wolf (to become very angry). Turkish: *kuzu postuna bürünmüş kurt* – “wolf in sheep's clothing,” meaning to pretend to be innocent, harmless but in reality to be ruthless and cruel.

Phrases with the narrative “camel” mainly have either a positive emotional connotation, such as *Tüyesi tügel* – all his camels are intact, meaning that everything is in order and business is going well, or a negative one: *Tüyedey päle* - trouble the size of a camel, *Tüyeden түскендей* - as if fallen from a camel, meaning a sharp, rude, or inappropriate remark.

CONCLUSION

Our cognitive-contrastive study of stable units about human character qualities has shown semantic identity in many mental universals, emotively saturated expressions in all three languages. Of course, modern life is much different in its dynamics and the use of different languages in our country. Kazakh is the most widely used language today, and interest in learning it has increased by an order of magnitude than 20 years ago, not only by Kazakhstanis themselves, but also by representatives of other countries. The Russian language has not lost its importance, and Turkish is also becoming more and more popular. Many of our residents travel to Turkey not only on vacation, but also to study and work, which requires knowledge of linguistic culture and communication patterns. Fixed expressions make up a fairly large layer of vocabulary of the studied languages and are active in discourse. The results of our research show that knowledge of a person's character is important in communication, which often affects the result. Therefore, knowledge of phraseological units, proverbs and sayings that express character traits in a concise form is very relevant and helps to navigate in a foreign linguistic culture. In addition, these units reflect the nature of the ethnic group and are a marker of the national code.

Thus, we observe common conceptual metaphors and proverbial units in the languages being compared. In these languages, they have cognitive models that are both common and specific to each culture, which structure human experience:

1. Zoonymic Codes Human as Animal: All three languages use animals to conceptualize human character. Kazakh and Turkish share deep Turkic roots, using the horse as a symbol of nobility and lifestyle, while differences emerge based on historical habitats - for instance, Kazakh proverbs often feature the camel, whereas Turkish may use regional variants.

The Tongue as a Tool/Weapon: A striking cognitive parallel exists regarding the concept of "language" (Kazakh: *til*, Turkish: *dil*, Russian: *язык*). Across all three, proverbs conceptualize the tongue as a source of danger or a sharp instrument (e.g., "The tongue is small, but it can cause great harm"). Time and Space: Common metaphors such as "Time is Money" or "Time is a Changer" (Time heals) are present, though Kazakh cognition often links spatial relations to mental structures more deeply rooted in nomadic heritage.

2. Moral and Ethical Cognitive Codes

The fixed expressions in the languages studied serve as a cultural code for ethnic groups, reinforcing social norms and shared values. A study conducted in 2025 showed that character traits such as respect for elders, hospitality, and devotion to family are highly valued in the proverbial heritage of all three languages.

3. Ethical Lingua-Ecology

Comparative studies of Kazakh, Turkish, and Russian proverbs reveal that the most important human qualities are diligence, respect for traditions, and fixed patterns of behavior among the people (correct from the point of view of the people and morality). For example, proverbs from the three languages are analyzed for their “ecological” nature – whether they promote positive social harmony or contain “non-ecological” (negative) traits such as anger, aggression, manipulation, or threats.

4. Synergistic and Structural Connections

Semantic similarities between fixed expressions in Kazakh and Turkish demonstrate a high degree of cognitive and synergistic connection due to their common origin. A comparison of approximately 360 Kazakh and 226 Turkish proverbs revealed mental similarities in the perception

of the surrounding world. Many proverbs and idioms in these three languages are semantically similar, while a small number have their own characteristics and ethnic narratives and models.

REFERENCES

- 1 Vandeweerd, N., Housen, A., & Paquot, M. (2023). Comparing the longitudinal development of phraseological complexity across oral and written tasks. // *Studies in Second Language Acquisition*, 45 (4), 1-25. <https://doi.org/10.1017/s0272263122000389>
- 2 Paolo Brasolin, Arianna Bienati. Phraseology meets information theory: Going beyond the *bag-of-words* approach in complexity measures. // *JESLA* - Year: 2025. Volume: 9 Issue: 1. Page/Article: 103–123. <https://doi.org/10.22599/jesla.140>
- 3 Khademi Moghaddam M. Rezaei. Comparative analysis of Persian phraseological units with components of black and white colors and their Russian equivalents. // *Philological Sciences at MGIMO*. - M., 2018. - No. 16. - pp. 114-119.
- 4 *Kazakh-turikshe sozdik*. Koch Kenan. - Almaty: Turan, 2007.
- 5 *Kazakh-Russian phraseological dictionary*. Kozhakhmetova Kh. K., Zhaisakova R.E., Kozhakhmetova Sh.O. - Alma-Ata: Mektep, 1988. - 224 p.
- 6 Kenesbaev S. *Phraseological dictionary of the Kazakh language*. - Alma-Ata, 1977. - 711 p.
- 7 Cheek Yu.V. *Russian-Turkish dictionary*. 2nd ed., rev. - M.: Ast: Vostok-Zapad, 2006. - 473 pp.
- 7 Gencan Tahir. *Nejat Dilbilgisi*. - TDK Yay, 1979. - Ankara.
- 8 Smith L.P. *Phraseology of the English language*. / Smith L.P. - M.: Uchpedgiz, 1959. - 208 p.
- 9 Raichshtein A.D. *Comparative analysis of German and Russian phraseology*. - M.: 1980. - 143 p.
- 10 Arsenyeva E.F. *Comparative analysis of phraseological units*. - Kazan: Kazan University Publishing House, 1989. - 129 p.
- 11 Kalyuta A.M. *Russian and Turkish phraseological units with a zoonymic component*. Minsk: Publishing center of BSU, 2008. pp. 91-98.
- 12 Yilmaz Buyukkutlu. Lexical background of Russian and Turkish zoonyms. // *Scientific notes of the Tauride National University named after. V. Vernadsky. Ser. "Philological Sciences"*. T. 15(94). 2002, No.4.- pp. 88 - 93.
- 13 Anthropocentric Phraseological Units and Paremiological Units of Different Languages in the Aspect of Linguaxiology. // *Forum for Linguistic Studies*. Vol. 7, Iss. 8 (August 2025): 982–999. <https://doi.org/10.30564/fls.v7i8.10213>
- 14 Mieder W. *Behold the Proverbs of a People: Proverbial Wisdom in Culture, Literature, and Politics*. University Press of Mississippi, 2014. 489 p.
- 15 Čermák F. *Proverbs: Their Lexical and Semantic Features* // *Proverbium in cooperation with the Institute of the Czech National Corpus (Supplement Series, Vol. 37)* / ed. W. Mieder. The University of Vermont. Burlington, Vermont 2014. 234 p.

Received: 28.12.2025

Қазақ, орыс және түрік тілдеріндегі тұрақты тіркестердің семантикалық ұқсастықтары
Б.Ә. Әбілова¹, А.Б. Әсенова², Р.З. Панзарбекова¹, А. Қапанова¹

¹АХУ, Астана, 010000, Қазақстан

²Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

Осы жұмыс үш тілдің орнықты өрнектерін (фразеологизмдер, мақалдар және сөздер) зерттеудің нәтижесі болып табылады, олардың екеуі туыстық (қазақ және түрік тілдері) және біреуі семантикалық параллельдерді немесе айырмашылықтарды анықтау аспектісінде туыстық емес (орыс тілі) болып табылады. Орнықты тілдік бірліктерді мұндай салыстырмалы-салыстырмалы зерттеу ментальдық ұқсастықтарды, әртүрлі халықтардың танымдық процестерінің ортақтығын және олардың өмір тәжірибесін анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеу пәні кездейсоқ таңдалған жоқ, өйткені тұрақты

өрнектер танымдық мәні мен стиліндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға ғана емес, сонымен қатар олардың тілдік өрнектерінің құрылымдық үлгілерін салыстыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ бұл тілдік бірліктер халықтың түсініктерін, қорытындыларын, мәдениет элементтерін, өмір салтының құндылықтары мен тұрмыстық жұмыстарды, жекелеген адамдардың немесе тұтас этностың өмірін бақылаудың даналығын нақты және қысқаша түрде көрсететін бай дереккөздік материал болып табылады. Мақаланың авторлары зерттеуде ғылыми әдістер кешенін пайдаланған, қарама-қарсы талдау үш тілдің семантикалық, құрылымдық-тілдік деңгейінде, олардың халық және көркем дискурстағы өзектілігі мен жұмыс істеу деңгейінде жүргізілген. Зерттеу нәтижелерінің дұрыстығын қамтамасыз ету үшін қазақ, орыс және түрік тілдерін оқытатын студенттік топтарға сауалнама жүргізілді, қазіргі заманғы лексикографиялық жұмыстарға терең талдау жүргізілді. Жұмыста жасалған қорытындылар осы тұрақты бірліктер халық тілінің мәнерлілігін, өзектілігін бүгінгі күнге дейін сақтай алғанын және ұлттық код пен өзіндік ұқсастықтың, сондай-ақ адамды, оның сипатын, қызметін әлемге қабылдау мен бағалаудағы әмбебаптықтың фактологиялық белгісі болып қызмет ететінін көрсетеді. Зерттеу әсіресе түрлі халықтардың мәдениетімен және тілімен танысуға, салыстыру мен салыстыруға, болашақ табысты байланыстар үшін ортақ және айырмашылықтарды табуға мүмкіндік беретін цифрлық жаһандану дәуірінде өзекті болып табылады. Оның үстіне, Түркияда және жалпы әлемде қазақ халқы мен тіліне деген қызығушылық едәуір өсті.

Кілт сөздер: тұрақты тілдік өрнектер, семантикалық мән, салыстыру, ментальдық ұқсастық, әмбебаптық, коннотациядағы айырмашылықтар.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Vandeweerd, N., Housen, A., & Paquot, M. (2023). Comparing the longitudinal development of phraseological complexity across oral and written tasks. // *Studies in Second Language Acquisition*, 45 (4), 1-25. <https://doi.org/10.1017/s0272263122000389>
- 2 Paolo Brasolin, Arianna Bienati. Phraseology meets information theory: Going beyond the *bag-of-words* approach in complexity measures. // *JESLA - Year: 2025. Volume: 9 Issue: 1. Page/Article: 103–123.* <https://doi.org/10.22599/jesla.140>
- 3 Khademi Moghaddam M. Rezaei. Comparative analysis of Persian phraseological units with components of black and white colors and their Russian equivalents. // *Philological Sciences at MGIMO. – M., 2018. – No. 16. – pp. 114-119.*
- 4 Түрікше-қазақша сөздік. Кош Кенан. – Алматы: Туран. – 2007.
- 5 Қазақ-орыс фразеологиялық сөздігі. Қожахметова Қ., Жайсакова Р., Қожахметова Ш. – Алма-Ата: Мектеп, 1988. – 224 б.
- 6 Кенесбаев С. Казахско-русский фразеологический словарь. – Алма-ата, 1977. – 711 с.
- 7 Чеек Ю. Русско-турецкий словарь. 2-е изд., переп.. – М.: Аст: восток-Запад, 2006. – 473 с.
- 8 Smith L.P. Phraseology of the English language. / Smith L.P. – М.: Uchpedgiz, 1959. – 208 p.
- 9 Raichshtein A.D. Comparative analysis of German and Russian phraseology. – М.: 1980. – 143 p.
- 10 Арсентьева Е.Ф. Сравнительный анализ фразеологизмов. – Казань: Издательский дом Казанского университета, 1989. – 129 с.
- 11 Калюта А.М. Русские и турецкие фразеологизмы с зоонимическим компонентом. Минск: Центр издания БГУ, 2008. С. 91-98.
- 12 Yilmaz Buyukkutlu. Lexical background of Russian and Turkish zoonyms. // *Scientific notes of the Tauride National University named after. V. Vernadsky. Ser. "Philological Sciences". T. 15(94).*
- 13 Anthropocentric Phraseological Units and Paremiological Units of Different Languages in the Aspect of Linguaxiology. // *Forum for Linguistic Studies. Vol. 7, Iss. 8 (August 2025): 982–999.* <https://doi.org/10.30564/fls.v7i8.10213>
- 14 Mieder W. Behold the Proverbs of a People: Proverbial Wisdom in Culture, Literature, and Politics. University Press of Mississippi, 2014. 489 p.

15 Čermák F. Proverbs: Their Lexical and Semantic Features // Proverbium in cooperation with the Institute of the Czech National Corpus (Supplement Series, Vol. 37) / ed. W. Mieder. The University of Vermont. Burlington, Vermont 2014. 234 p.

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

Семантические подоби́я устойчивых выражений в казахском, русском и турецком языках

Б.А. Әбілова¹, *А.Б. Асенова², Р.З. Панзарбекова¹, А. Қапанова¹

¹Международный университет Астана, Астана, 010000, Казахстан

²Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

Настоящая работа является результатом исследования устойчивых выражений (фразеологизмов, пословиц и поговорок) трех языков, два из которых являются родственными (казахский и турецкий языки) и один неродственным (русский язык) в аспекте выявления семантических параллелей или различий. Такое сопоставительно-сравнительное изучение устойчивых языковых единиц позволяет выявить ментальные подоби́я, общность познавательных процессов разных народов и их опыт жизни. Предмет исследования выбран неслучайно, т.к. устойчивые выражения позволяют выявить сходства и различия не только в когнитивном значении и стиле, но и сопоставить структурные модели языкового их выражения. Также эти языковые единицы являются богатым источниковедческим материалом, отражающим в меткой и лаконичной форме народные представления, умозаключения, элементы культуры, ценности образа жизни и бытовые работы, мудрость наблюдения за жизнью отдельных людей или целого этноса. Авторы статьи использовали комплекс научных методов в исследовании, контрастивный анализ проводился на семантическом, структурно-языковом уровне трех языков, уровне актуальности и функционирования их в народном и художественном дискурсе. Для обеспечения достоверности результатов исследования были использованы анкетирование студенческих групп, изучающих казахский, русский и турецкий языки, проведен глубокий анализ современных лексикографических работ. Выводы, сделанные в работе, показывают, что данные устойчивые единицы смогли сохранить выразительность народного языка, актуальность до наших дней и служат фактологическим маркером национального кода и самоидентичности, а также универсальности в мировосприятии и оценке человека, его характера, деятельности. Исследование особенно актуально в эпоху цифровой глобализации, позволяющей знакомиться с культурой и языком разных народов, сравнивать и сопоставлять, находить общее и различия для будущих успешных контактов. К тому же, в Турции и в целом мире заметно вырос интерес к казахскому народу и языку.

Ключевые слова: устойчивые языковые выражения, семантическое значение, сопоставление, ментальное подобие, универсальность, различия в коннотации.

Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

И.М. Абишева¹, А.Д. Жакупова¹, Ж.Г. Темирова¹, Б.А. Газдиева¹

¹Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

СТРАТЕГИИ И ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ РЕФЛЕКСИИ В НАРРАТИВНЫХ ТЕКСТАХ У БИЛИНГВАЛЬНЫХ ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье рассматривается развитие языковой рефлексии у двуязычных школьников. Цель исследования – выявить особенности языковой рефлексии у младших школьников-билингвов на материале экспериментальных нарративных текстах. Ведущим методом исследования является психолингвистический эксперимент, включающий задания на порождение нарратива с последующим анализом его макроструктуры и микроструктуры. Участниками исследования выступили учащиеся младшего школьного возраста. В исследовании поднимаются вопросы, связанные с различиями в структуре текста, исследуется взаимосвязь между доминирующим языком и стратегиями языковой рефлексии, а также рассматриваются стратегии выражения языковой рефлексии. Установлено, что характер языковой рефлексии варьируется в зависимости от доминирующего языка: у учащихся с разным языковым статусом наблюдаются различия в стратегиях структурирования повествования, степени развернутости нарратива. Выявлены стратегии языковой рефлексии, включая оmissивную и компенсаторные стратегии. Научная новизна работы заключается в систематическом подходе к изучению характеристик языковой рефлексии у двуязычных школьников с учетом анализа макро- и микроструктуры повествовательных текстов. Теоретическая значимость заключается в уточнении вопросов по языковой рефлексии, расширении представлений языкового развития школьников-билингвов. Практическая значимость исследования определяется возможностью применения полученных результатов в образовательной деятельности. Результаты исследования могут стать основой диагностических инструментов для оценки уровня нарративной компетенции у школьников. Материалы исследования быть использованы в изучении билингвизма, онтолингвистики, психолингвистики и социоллингвистики.

Ключевые слова: нарративы, психолингвистический эксперимент, языковая рефлексия, билингвизм, макроструктура, микроструктура.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Казахстан – многонациональная страна со своим уникальным специфическим языковым ландшафтом. Число двуязычных детей в казахстанском обществе растет, поэтому растет научный интерес к изучению речи детей в двуязычных школах. Особое значение при изучении детской речи имеет исследование языковой рефлексии. По мнению исследователей, языковая рефлексия — это тип языкового сознания, включающий знание языка, сознательный выбор лексических средств и их осмысленное использование в коммуникативной деятельности [1]. Осознанный подход к языку, проявляющийся в способности правильно использовать языковые единицы в речи, является важным показателем языковой рефлексии. Языковая рефлексия тесно связана с метаязыковой рефлексией. Метаязыковая рефлексия характеризуется не только сознательным выбором языковых единиц в речи, но и способностью размышлять о языке [2].

Особенности языковой рефлексии в детской речи можно анализировать на основе повествовательных текстов. Повествование — это тип связного текста, в котором автор описывает событие или явление, давая личную оценку происходящему. Анализ повествовательных текстов позволяет выявить стратегии языковой рефлексии, используемые ребенком в его речевой деятельности. Изучение таких особенностей в рамках исследования

языковой рефлексии билингвальных школьников приобретает особую значимость. При создании связного текста двуязычные дети выбирают лексические средства, строят предложения, логически связывают их, используя при этом языковые ресурсы обеих языковых систем. У двуязычных детей эта деятельность проявляется раньше, чем у моноязычных сверстников, благодаря постоянной стимуляции речи и языковой активности. По мнению исследователей В.Я.Унаровой и Е.А.Хамраевой, билингвальный ребенок обладает более высоким уровнем языковой рефлексии по сравнению с монолингвальным сверстником [3].

Речевой процесс у двуязычных детей характеризуется межъязыковым взаимодействием, которое проявляется в постоянном сравнении лексических единиц между языками и переключении кодов. Ученые Г.Р. Доброва и Т.А. Воробьева отмечают, что особенности языковой рефлексии у двуязычных детей проявляются именно в том языке, на котором ребенок понимает окружающий мир. Это проявляется в постоянном сравнении языковых единиц и носит более глубокий характер, тогда как у одноязычных детей это явление поверхностное [4].

Таким образом, изучение стратегий, используемых двуязычными респондентами при создании повествовательных текстов, помогает исследовать специфику языковой рефлексии у билингвальных школьников.

ВВЕДЕНИЕ

Двуязычие у детей изучается исследователями как сложное лингвистическое явление, однако особенности проявления языковой рефлексии в речи двуязычных детей остается малоизученным аспектом. При создании текста дети учатся логически выстраивать смысловые части, устанавливать причинно-следственные связи внутри текста и уместно использовать выразительные средства, что способствует развитию их памяти и мышления.

Цель исследования – выявить особенности языковой рефлексии у младших школьников-билингвов на материале экспериментальных нарративных текстах. Объектом исследования являются нарративные тексты школьников-билингвов. Предметом исследования выступают методы и стратегии языковой рефлексии, используемые при создании повествовательных текстов.

Данная статья посвящена специфическим характеристикам языковой рефлексии, проявляющихся в процессе создания повествования как на макро-, так и на микроструктурном уровнях. Это определяет научную новизну данного исследования, поскольку, в отличие от существующих работ по этой теме, данная статья фокусируется на стратегиях демонстрации языковой рефлексии.

Изучение двуязычия в Казахстане

Уникальность билингвальной ситуации в Казахстане и её влияние на развитие личности ребёнка эмпирически подтверждаются в работах отечественных и зарубежных исследователей (Н. Фридман, Н. Мейр, Е. В. Гагарина, С. Н. Цейтлин, Ш. К. Жаркынбекова, А. Д. Жакупова, О. А. Анищенко, Ж. Г. Темирова и др.), где двуязычие рассматривается как важный фактор когнитивного и личностного развития детей. Языковое развитие ребёнка в двуязычной среде является предметом специальных исследований А. С. Алиаскар и Г. Ш. Ахметбековой [5], которая анализирует особенности формирования лексико-грамматической системы и речевой компетенции двуязычных детей. В работах Ш. К. Жаркынбековой особое внимание уделяется когнитивно-лингвистическому подходу и влиянию билингвизма на протекание когнитивных процессов [6]. Жакупова А.Д., Анищенко О.А., Темирова Ж.Г., изучая мотивационную рефлексии двуязычных школьников, подчеркивают их когнитивную гибкость и языковую креативность [7]. Также стоит выделить исследование Аманова А.Ш. по изучению нарративов в речи двуязычных детей. Автор подчеркивает необходимость изучения нарративных навыков двуязычных детей, которые являются показателями формирования и проявления их языкового сознания [8].

Важность изучения языковой рефлексии в двуязычной среде

Способность правильно использовать лексические единицы языковой системы — это не только акт коммуникации, но и важный показатель когнитивного развития. Языковая рефлексия проявляется в умении контролировать выбор языковых средств, сравнивать лексемы из нескольких языковых систем и выбирать альтернативные слова, когда в ментальном лексиконе ребенка отсутствует необходимая лексема. Этот навык является высшей формой метаязыковой деятельности, проявляющейся в размышлении о языке. Термин «рефлексия» интерпретируется как осознанное понимание и осмысление процессов в языковом сознании человека. Языковая рефлексия — это навык, проявляющийся в осмысленном использовании языковых средств и в контроле речевых актов [9, 63]. В данной статье нас интересуют характеристики языковой рефлексии у двуязычных детей, проявляющиеся в их повествовательной речи.

Особенности повествовательных текстов в контексте двуязычия

В лингвистике существуют множество определений нарратива. В своем исследовании мы опираемся на определение, предложенное Лабовым У.В. и Валецки Ж.: «Нарратив – это любая последовательность предложений, содержащая хотя бы одно временное соединение» [10]. Данное определение, на наш взгляд, наиболее точно раскрывает наличие сюжетной композиции, логических связей в повествовательных текстах. Указанные критерии будут рассмотрены далее при анализе макро-и микроструктуры нарратива. К тому же такое понимание нарратива предполагает анализ его составляющих частей, посредством которого мы можем проследить особенности проявления языковой рефлексии у билингвальных детей. В нашем исследовании мы разделяем мнение Аманова А. и Гагариной Н. [11] о том, что качество повествования у тюркоязычных билингвов зависит от уровня владения несколькими языками, в настоящей статье мы также указываем на влияние доминирующего языка на язык детей посредством повествовательных высказываний.

Анализ результатов исследования позволит выявить особенности языковой рефлексии путем анализа повествовательных текстов двуязычных школьников.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Данное исследование проводилось с использованием психолингвистического эксперимента с участием двуязычных и одноязычных респондентов. Объектом исследования является процесс создания повествования, а предметом – особенности языковой рефлексии, выраженные в повествовательных текстах. Цель исследования – выявить особенности языковой рефлексии у младших школьников-билингвов на материале экспериментальных нарративных текстах. Предполагается, что двуязычные ученики начальной школы демонстрируют особый тип языковой рефлексии, проявляющийся через различные языковые стратегии при создании повествовательных текстов.

В ходе анализа были определены следующие исследовательские вопросы:

1. Существуют ли различия в макро- и микроструктуре повествовательных текстов, написанных двуязычными и одноязычными респондентами? Анализ повествовательных текстов на этих уровнях позволяет выявить возможные различия в ответах участников. Общая структура повествования может быть проанализирована путем изучения макроструктуры, в то время как анализ микроструктуры исследует лингвистические ресурсы на уровнях лексики, морфологии и синтаксиса. На этом этапе важно оценить грамматическое и лексическое развитие речи ребенка.

2. Влияет ли владение доминирующим языком на степень проявления языковой рефлексии у двуязычных участников? Мы определяем, как доминирующий язык влияет на лексические реакции детей на этом этапе.

3. Какие стратегии языковой рефлексии можно выделить в нарративных текстах участников? Мы предполагаем, что билингвальный респондент использует такие типы стратегий, как: переключение кода, лексические инновации, компенсаторные стратегии.

Наличие этих стратегий языковой рефлексии в повествовательных текстах напрямую связано с влиянием доминирующего языка. Используемые стратегии помогают формировать языковой профиль двуязычного ребенка.

Материал исследования

Эксперимент основан на методе языковых ситуаций, включающим элементы смоделированной дорожной аварии. Видео демонстрирует аварию в доступной для детей форме. 40-секундный ролик показывает дорожный инцидент с участием пешехода с мячом, женщины с собакой и нескольких автомобилей. Продолжительность стимульного материала, на наш взгляд, оптимальна, поскольку она не перегружает память ребенка, но в то же время позволяет ему использовать свое воображение для передачи смысла увиденного. Видео не содержит звука и не имеет какой-либо информации о месте происшествия, что исключает возможность использования подсказок, знаков или других отвлекающих факторов во время проведения эксперимента. Цветное видео, отличающееся яркостью и выразительностью, мотивирует участников к созданию собственного повествования.

Сюжет очень понятен и прост, он включает в себя следующие структурные элементы: экспозиция (мужчина и женщина гуляют по улице), завязка (мяч выскальзывает из рук мужчины), кульминация (автомобильная авария), развязка (звонок в справочную). Кульминация видеосюжета стимулирует интерпретацию событий респондентом. Наличие нескольких персонажей в сюжете позволяет читателю создать связный текст с референтными связями.

Таким образом, подготовленный стимульный материал не содержит дополнительных отвлекающих факторов и, на наш взгляд, очень прост и эффективен для того, чтобы респонденты могли самостоятельно сделать выводы.

Участники исследования

В психолингвистическом эксперименте приняли участие 153 ученика начальной школы северных регионов Казахстана. В зависимости от языкового статуса ученики были разделены на экспериментальную группу (75 участников) и контрольную группу (78 участников). В экспериментальную группу были включены русско-казахские двуязычные ученики, а в контрольную группу — русскоязычные монологичные ученики.

При отборе респондентов были учтены как социолингвистические (возраст, язык обучения, образование родителей), так и территориальные параметры (место проживания). В исследовании приняли участие две городские школы в Кокшетау и одна сельская школа в Северо-Казахстанской области. Такая выборка позволила проанализировать и сравнить уровни нарративной компетенции у одноязычных и двуязычных детей северного региона Казахстана.

При отборе участников важная роль отводилась возрастному фактору. Возраст детей составил 6-10 лет (72-120 мес). Обе группы были примерно одного возраста. Средний возраст билингвов составил 95,8 месяцев (sd=18,2), а монологичных-93,1 месяца (sd=16,7). Эта возрастная группа была выбрана намеренно: этот возраст считается важным для развития языковой рефлексии, поскольку к 6-7 годам дети начинают структурировать свои слова, создавать единую повествовательную систему с четкой логикой и структурой. В этом возрасте дети начинают сознательно конструировать свои истории и показывать внутренние состояния своих персонажей, что может свидетельствовать о развитии повествовательной компетенции [12].

Распределение по гендерному признаку также было относительно равным: в состав билингвов вошли 39 мальчиков и 45 девочек, в состав монологичных-35 мальчиков и 58 девочек (табл.1)

Таблица 1. Дескриптивная статистика по группам

	Участники (n=153)			
Переменные	Билингвы n=75		Монологичны n=78	
	m (sd)	min-max	m (sd)	min-max

Пол	39/45		35/58	
Населенный пункт	75/0		50/28	
Возраст (в месяцах)	95.8 (18.2)	72-120	93.1 (16.7)	72-120

Экспериментальная процедура

В соответствии с правилами Комитета по исследовательской этике родители участников подписали формы информированного согласия, в которых были изложены цель исследования, условия участия, а также права и обязанности участников. Перед экспериментом каждый участник получил устное объяснение задания и письменное подтверждение своего добровольного участия. Это снизило потенциальную тревожность среди детей и способствовало созданию позитивной атмосферы во время эксперимента.

Каждый участник получил индивидуальный код, известный как участнику, так и исследователю. Это гарантировало анонимность участия каждого ребенка. Эксперимент проводился в знакомой детям обстановке-в школе, что также минимизировало уровень тревожности среди участников.

В ходе эксперимента участникам показывали стимульный материал, а затем просили устно описать его содержание. Ответы участников записывались для последующего анализа и расшифровки. Продолжительность задания для каждого участника варьировалась от 7 до 15 минут в зависимости от скорости его ответов.

Таким образом, организация эксперимента была одинаковой для всех участников и исключала возможность подсказок, а также влияния внешних раздражителей и постороннего шума на процесс выполнения задания, обеспечивая при этом комфорт для участников эксперимента и создавая основу для эмпирического нарративного материала.

Транскрипция и кодирование полученных данных

База данных нарративов, полученная в ходе эксперимента, содержала 153 высказывания. Аудиозаписи были расшифрованы с помощью программы TurboScribe. Данные были вручную проверены исследователями для исключения потенциальных ошибок. Затем расшифровки были закодированы в электронной таблице Microsoft Excel для количественного статистического анализа. Также кодирование данных проверялось несколькими исследователями для исключения ошибок и спорных моментов. Кодирование данных включало анализ нарративов по его макро-и микроструктуре.

Критерии анализа макроструктуры нарративов

Критерии исследования макроструктуры включали анализ по таким параметрам, как: цель-попытка-результат, когерентность и связность, наличие ментальных глаголов и переключения кода, а также анализ по шкале TTR. Рассмотрим каждый из этих параметров подробнее.

1. Модель «цель-действие-результат» (GAO) часто используется при анализе нарративных высказываний. Мы включили эту модель в наш анализ, поскольку она помогает определить, насколько точно респондент использует лингвистические средства для выражения цели, действия и результата своего высказывания. Если респондент демонстрирует все три элемента в своем повествовании, это может указывать на высокий уровень нарративной компетентности. Если участник опускает один из элементов, это указывает на недостаточную нарративную компетентность [13]. Для статистического анализа были рассчитаны числовые значения с использованием баллов по шкале от 0 до 1. Если один из основных макроструктурных элементов полностью отсутствовал в ответе, участнику присваивался балл 0. Если элемент присутствовал, но имелись неточности в содержании или структуре, фиксировался промежуточный балл 0,5. Если участник использовал все три связующих элемента, результату присваивался балл 1. Полученные баллы суммировались, и рассчитывался индивидуальный балл участника по данному критерию.

2. Повествовательные тексты анализировались на предмет логической связности и причинно-следственных связей. Эти показатели служат индикатором макроструктурной организации текста и помогают оценить связность высказываний, обеспечивающих

гармоничный и последовательный переход от одного действия к другому. Также анализировалась длина высказывания, включая количество слов для определения степени развёрнутости высказывания.

3. Следующим параметром в анализе макроструктуры является наличие ментальных глаголов (хотеть, желать, думать и др.). Эта особенность речи может указывать на способность к референции на внутренние состояния персонажей, то есть на способность не только понимать их, но и описывать их с помощью языковых средств.

4. Поскольку участники нашего исследования были двуязычными, нам было важно проследить особенности переключения кода в ответах детей (*код-свитчинг*). Этот критерий особенно важен, поскольку является ключевым показателем языковой рефлексии респондентов.

5. Для оценки словарного запаса билингвальных школьников использовался показатель соотношения типов и знаков *TTR (type-token-ratio)*. Данный критерий часто используется исследователями в области лингвистики и психолингвистики. Он предполагает деление количества знаков (токенов) на количество уникальных слов. Уникальные слова – это слова, которые не повторяются в тексте.

Анализ указанных параметров позволяет провести всестороннее изучение макроструктуры нарративных высказываний респондентов

Критерии анализа микроструктуры нарративов

Наше исследование включает анализ следующих параметров нарративной микроструктуры:

1. Использование простых и сложных предложений в тексте. Наличие сложных предложений в высказывании указывает на богатый словарный запас ребенка и его способность строить подробные и полные предложения, передавать идеи и отношения между персонажами.

2. Использование слов-заменителей и слов-паразитов в тех случаях, когда лексему сложно подобрать в ментальном лексиконе участника.

3. Употребление предлогов и местоимений в речи участника. Этот критерий указывает на степень развития языковой рефлексии.

4. Использование эпитетов, сравнений, метафор и других выразительных средств. Этот навык требует от ребенка не только наличия богатого вокабуляра, но и умения создавать образные выражения.

Предложенные критерии позволят нам всесторонне наблюдать за тем, как языковая рефлексия проявляется у двуязычных участников на разных уровнях владения языком.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Для анализа повествовательных текстов использовались параметрические и непараметрические тесты. Главная цель исследования заключалась в выявлении различий в макро- и микроструктуре повествовательных текстов.

В связи с этим был сформулирован первый исследовательский вопрос: *Существуют ли различия в макро-и микроструктуре повествовательных текстов, написанных двуязычными и одноязычными студентами?* Исходя из поставленного вопроса, нулевая гипотеза может быть определена как отрицание различий между группами. С другой стороны, альтернативная гипотеза подтверждает наличие различий между группами.

Результаты теста по анализу макроструктурной организации нарративных текстов

1. Цель-попытка-результат. Результаты теста показывают, что по этому показателю между респондентами нет разницы, что подтверждается нулевой гипотезой. Однако при сравнении было установлено, что билингвы чаще упоминали ключевые элементы сюжета (цель) в своих ответах, чем монолингвы ($m=347, sd=385$ против $m=269, sd=348$) и попытку ($m=800, sd=329$ против $m=737, sd=287$). Кроме того, моноязычные дети продемонстрировали высокие показатели по критерию «результат» ($m=718, sd=318$ против

m=680, sd=391). Например, в нарративном тексте билингвального респондента (*все высказывания приводятся в оригинале*) «Они сели на другую сторону. Идёт там слева тётя. Он ранил мяч, и рассыпал её продукты. Собака пила. Машина остановилась. Эээ, он пошёл забрать мяч. Он позвонил 110» определена цель действия «пошёл забрать мяч», слабо определена попытка «позвонил 110», и не выражена цель в тексте. В ответе монолингвального участника ярко прослеживается цель персонажа «Собаку не задавили, когда мяч бросили. Собачка резко побежала за мячиком. И машина чуть не задавала».

2. Когерентность и полнота высказывания. Согласно данному критерию, билингвы показали высокий результат (m=640, sd=314), чем монолингвы (m=596, sd=333). Аналогичный результат виден в полноте структуры: m=580, sd=368 у билингвов против m=519, sd=406 у монолингвов. Например, «Была семья, которая... Которая шла по дороге и играли с мячом. Походили в дорогу и мячик отскочил на дорогу. Потом собака повязала на мяч, и машина разлезлась». Данный пример указывает на наличие причинно-следственной связи в предложении. Следовательно, вывод таков: двуязычные дети создают нарративные тексты, при этом используют референциальные связи и сохраняют логику изложения.

3. Использование ментальных глаголов. Монолингвы чаще используют глаголы ментальности (m=276, sd=400), чем билингвы (m=227, sd=388). Ср. ответ монолингвального респондента «Мужчина шел, с мячом игрался, ехала машина, и мужчина уронил мяч, а собака подумала, это игрушки и побежала, а девушка, которая была с паводком и собачкой, она выронила продукты, и мужчина захотел извинилась, и помог собрать ей продукты. Потом он позвонил в 110 и все» и ответ двуязычного респондента «Произошла трагедия. Этот...ээ...ммм...кинул мячик. Собака на него отвлеклась. Потом сбились две машины. И начали ругаться. Ну все». Представленный выше сравнительный анализ показывает, что участники, владеющие только одним языком, лучше описывают внутреннее состояние персонажей, в то время как двуязычные респонденты уделяют больше внимания описанию персонажей.

4. Показатели использования код-свитчинга. В ответах детей переключение кодов не наблюдалось, поскольку статистически значимой разницы не было. Двуязычные ученики не использовали переключение кода в своих ответах. Это указывает на то, что они строят речь на доминирующем языке, который играет ведущую роль в образовательной среде.

5. Лексическая продуктивность. Анализ по данному критерию указывает на практически равные результаты обеих групп. Среднее количество токенов у монолингвов-35.115 (sd=16.075), у билингвов-36.067 (sd=19.580). Также по количеству уникальных слов практически равное значение: 26.949 (sd=10.770) у монолингвов и 26.600 (sd=12.197) у билингвов. Исходя из данного результата, стоит отметить, что показатели лексического разнообразия также одинаковые (0.791 против 0.780). Обе группы в равной степени используют средства языковой выразительности.

Чтобы ответить на второй исследовательский вопрос «Влияет ли уровень владения доминирующим языком на степень языковой рефлексии двуязычных участников?» был проведен корреляционный анализ между группами и указанными критериями. Положительная корреляция проявляется в показателе «попытка» ($\chi^2=10.19, p=0.006$) (табл.2).

Таблица 2. Корреляция между группами и критерием «попытка»

Chi-Squared Tests			
	Value	df	p
X ²	10.19	2	006
N	153		

В обеих группах преобладает максимальное значение показателя «1», но у билингвов его доля значительно выше (69,3%) по сравнению с монолингвами (51,3%). Показатель промежуточного уровня «0,5» выше у монолингвальных участников (44,9%), чем у билингвов

(21,2%). Нулевое значение в обеих группах фиксируется редко, однако у билингвов встречается в большей степени (9,3%), чем у монолингвов (3,8%) (табл.3).

Таблица 3. Сравнительные значения между группами по критерию «попытка»

Группа		0	0.5	1	Total
Монолингвы	Count	3.00	35.00	40.00	78.00
	% within row	3.8 %	44.9 %	51.3 %	100.0 %
Билингвы	Count	7.00	16.00	52.00	75.00
	% within row	9.3 %	21.3 %	69.3 %	100.0 %
Total	Count	10.00	51.00	92.00	153.00
	% within row	6.5 %	33.3 %	60.1 %	100.0 %

Отмечается также связь между группами и критерием «результат», где отмечено, что билингвальные респонденты чаще выражают данный критерий ($\chi^2=5.925$, $p=0.052$) (табл.4).

Таблица 4. Корреляция между группами и критерием «результат»

Chi-Squared Tests			
	Value	df	p
X ²	5.925	2	.052
N	153		

По данному критерию можно выделить большую долю показателя «1» у билингвов (54,7%) по сравнению с монолингвами (51,3%). Определено, что у билингвальных участников отмечается большая вариативность показателя «0» - 18,7 % против 7,7 % у монолингвов. Пороговое значение «0,5» чаще фиксировалось у участников, владеющих только одним языком (41,0%), чем у участников, владеющих двумя языками (26,7%). Этот результат указывает на различие между группами: респонденты, владеющие двумя языками, показали большую вариативность в своих ответах, в то время как респонденты, владеющие только одним языком, показали более стабильные результаты по этому критерию (табл.5).

Таблица 5. Сравнительные значения между группами по критерию «результат»

Группа		0	0.5	1	Total
Монолингвы	Count	6.00	32.00	40.00	78.00
	%within row	7.7 %	41.0 %	51.3 %	100.0 %
Билингвы	Count	14.00	20.00	41.00	75.00
	%within row	18.7 %	26.7 %	54.7 %	100.0 %
Total	Count	20.00	52.00	81.00	153.00
	%within row	13.1 %	34.0 %	52.9 %	100.0 %

Результаты теста по анализу микроструктурной организации нарративов

1.Наличие простых и сложных предложений в тексте. Анализ, проведенный по данному критерию, показал незначительные различия между группами ($F(1,150)0.093$, $p=761$). Средние баллы по этому критерию также не были четко определены: 867 для билингвов и 883 для монолингвов. Таким образом, участники обеих групп использовали простые предложения одинаково, и билингвизм не дал ожидаемого эффекта. Однако, если мы рассмотрим разницу в использовании сложных предложений, то мы увидим, что монолингвальные участники использовали их в своей речи чаще ($m=948$), чем билингвы ($m=560$). В качестве примера рассмотрим ответ монолингва: «Собака увидела, что за этим складывают на пакет, девочка выросла, и парень увидел, что собака сбила девочку пакетом, продуктам. Парень позвонил 1-1-0 и говорит, что-то произошло. Парень пошел с ним, когда он пошел с ним, узнал, что что у него в кармане», в котором имеется сложноподчиненное предложение с придаточным изъяснительным в отличие от текста участника-билингва «Мальчик играл в мяч. Собака испугалась мяча. Собака вырвалась. Женщины упали продукты. Они позвонили в 110».

2.Трудности с подбором слов и использованием слов-заполнителей (так называемых слов-паразитов) большей частью были использованы в речи билингвальных участников ($F(1,150) = 65.774$, $p < .001$). Средние значения показали, что билингвы чаще демонстрировали затруднения при подборе слов ($M = 0.653$), чем монолингвы ($M = 0.117$). Посмотрим на примеры ответов билингвальных участников:

А) *«Мама и мальчик... кажется, ээээ..... Мама отвлеклась телефон и катила коляску. Мальчик случайно кинул мячик, потом он попал на дорогу, и водитель поторопился-и типа врезался в другого водителя. Мальчик потом собрал все это... помог девушке, которая...этот...разгружала этот..продукты домой..больше все».*

Б) *«Как...парень, девушка...девушка ехала с ребенком. Парень игрался с мячиком. Потом девушка, которая вытаскивала что-то из багажника с собакой. Потом собака увидела мячик и нагавкала. Женщина уронила продукты, и машина ехала, и друг в друга врезались...и позвонили в сто десять. Дальше...парень помог забрать продукты, пакет-и все».*

В) *«Семья ходит на улицу, и там мальчик...мяч. Мячик по дороге попал-и машина. Нууу...машина...эээ... Потом мальчик помог собрать, и потом два машины позвонили-один один».*

Г) *«Я видел, что тут ходят люди. Стоит девушка с собакой. И потом там мальчик случайно-ээээ-уронил мяч, и собака все рассыпала. Потом там разбились машины, и потом они позвонили куда-то».*

Частое использование слов-паразитов (мм, это, да и т. д.) и лексических повторов является одними из особенностей проявления языковой рефлексии. Это выражается в подборе альтернативы незнакомому слову из ментального лексикона ребенка. Эта особенность особенно заметна, когда двуязычные дети пытаются заполнить пробелы в речи и найти аналог незнакомому слову. Все это указывает на особенность речевой деятельности двуязычного участника, а именно на проявление *компенсаторной стратегии* [14].

3. Наличие ошибок в указании персонажей. Результаты показывают, что двуязычные дети ($m = 720$) совершали больше ошибок, чем их одноязычные сверстники ($m = 131$). Разница ($F(1,150) = 32.294$, $p < .001$) указывает на влияние двуязычия на этот параметр. Двуязычные респонденты чаще совершали ошибки в определении пола, числа и падежа. Важно отметить, что двуязычные участники испытывали трудности с сопоставлением частей речи:

А) *«Других людей из пакета покупали вкусные типа продукты. Другая машина сбилась»;*

Б) *«Человек для мячи так делает. Потом там машина. Потом рассыплены продукты. Потом, ээээ, собрали. И потом человек по дороге ушел» и другие.*

Эти примеры повествовательных текстов демонстрируют системное влияние второго языка на морфосинтаксическую организацию речи. В отличие от детей-монолингвов, двуязычные школьники произносят слова в контексте постоянного языкового взаимодействия, что делает возможным возникновение подобных ошибок. На наш взгляд, такие ошибки не являются проявлением языкового дефицита, а скорее отражают особый тип языкового мышления, который функционирует в двуязычной среде.

4.Использование местоимений и предлогов в речи

Обозначенный критерий не показал разницу при анализе между группами ($F(1,150) = 744$, $p = .390$). Средние значения в анализе также оказались незначительными: 964 для билингвов и 983 для монолингвов. Полученный результат показывает, что респонденты одинаково включают в свою речь местоимения и предлоги:

Ответ двуязычного участника: *«Я увидел девушку и парня. Они гуляли с коляской. Потом собака убежала, около них машины стукнулись».*

Ответ монолингвального участника: *«Когда собака убежала, женщина рассыпала возле машины ихние продукты. Мужчина их собрал, а машины друг друга врезались, потому что он отвлекся на них и на собаку. Потом он позвонил в 110».* В обоих случаях мы можем проследить наличие местоимений и предлогов.

5.Лексическое разнообразие. Этот показатель продемонстрировал значительную разницу между группами ($F(1,149) = 23,405$, $p < .001$). Монолингвы показали более высокий

уровень использования разнообразной лексики в речи ($m=70,743$), чем билингвы ($m=62,597$). Этот результат указывает на то, что монолингвальные дети имеют преимущество в использовании выразительных средств при создании рассказов.

Ответ монолингвального респондента: *«Машины, человека с коляской. Я увидела собаку, женщину, которая выкладывает...суета. То есть там происходило много чего, и можно сказать, собака набросилась на людей из-за того, что увидела в них опасность. Человек отбивал мяч. Женщина катила коляску с ребенком, и еще мужчина выходил из-за машины. Девушка с собакой взяла вещи. Она ее поставила ненадолго на землю, и проходили люди. Собака испугалась и набросилась на тех людей. И хозяйка подтянула ее, то есть шлейку собаки и взяла ее на руки, и сама собака, можно сказать.... там дальше человек набирал номер какой-то службы или какого-то определенного человека».*

Ответ билингвального ребенка: *«Девушка с мужчиной. Идут с коляской. А мужчина с мечом. Его кидает об пол. И также возле машины стоит девушка с собакой и с пакетом продуктов. Собака пугается. Девушка рассыпает продукты. Парень помогает собрать продукты в пакет».*

Развернутый ответ монолингвального ребенка указывает на сформированный богатый словарный запас, в то время как у билингва он менее выражен и проявляется в более тщательном языковом контроле при отборе языковых средств.

ОБСУЖДЕНИЕ

Цель исследования – выявить особенности языковой рефлексии у младших школьников-билингвов на материале экспериментальных нарративных текстах. Были сделаны следующие выводы:

1. По сравнению со своими одноязычными сверстниками, двуязычные респонденты подчеркивали в своих ответах выражение цели и действия. Таким образом, можно заключить, что двуязычные люди используют язык осторожно, сознательно выбирая лексику для передачи смысла своих высказываний. На наш взгляд, такой акцент на цели повествования отражает не только развитие навыков организации речи, но и осознанное понимание результата своей речи, стремление передать смысловое содержание повествования, а не механический перечень событий и действий. Для моноязычных респондентов структурная полнота и формальная целостность высказывания обычно имеют большее значение, что может указывать на различные стратегии организации повествования.

2. Экспериментальная группа показала более высокие результаты по критериям связности и полноты высказывания. Эти результаты дополняют ранее полученные данные и указывают на то, что дети в этой группе ориентированы на семантическую целостность текста и обращают внимание на главную идею истории. Для них очень важно передать суть истории, а не просто описать события. Схожие особенности языковой рефлексии описаны в работах Е. Белостока, где они взаимосвязаны с развитием когнитивной гибкости и механизмов исполнительного контроля у двуязычных детей [15]. В этом случае организация повествовательного текста предполагает способность контролировать свою речь и осознанно подходить к выбору лексико-синтаксических средств выражения.

3. Результаты, касающиеся наличия ментальных глаголов, подтверждают нашу идею о том, что двуязычные дети сознательно конструируют повествовательные конструкции. Хотя билингвы никогда не использовали их в своих ответах, это не указывает на языковой дефицит, а скорее на тщательный контроль речи, поскольку понимание и правильное использование категорий глаголов для них очень сложно. Избегание сложных конструкций, стремление передать суть истории и сосредоточение на событиях, а не на переживаниях персонажей, указывают на то, что двуязычные дети демонстрируют сознательный контроль над своей речевой деятельностью, что является важным показателем их языковой рефлексии при создании повествовательных текстов.

4. Неожиданным проявлением языковой рефлексии является отсутствие переключения кодов в ответах билингвов. Билингвы, как и их монолингвальные сверстники, строили свои рассказы, используя только слова из доминирующего (русского) языка. Это можно объяснить их высоким уровнем владения русским языком, который не требует замены незнакомых слов лексемами из второго языка. Это также указывает на относительно высокий уровень языковой рефлексии, проявляющийся в хорошем владении русским языком. Кроме того, количество слов в рассказах билингвов было равно количеству слов в рассказах монолингвальных респондентов, что дополнительно указывает на доминирующее место русского языка в словарном запасе билингвальных участников. Однако следует отметить, что под влиянием второго языка билингвальные респонденты часто допускают ошибки в роде, числе и падеже, что приводит к трудностям в сопоставлении слов в предложениях. Под влиянием второго языка билингвальные дети чаще допускают ошибки в спонтанных рассказах, в которых отсутствует предварительная подготовка и планирование высказываний. Это явление естественно и является естественным результатом языкового взаимодействия.

5. Двужызычные респонденты часто используют компенсаторные стратегии, которые заключаются в замене сложного слова знакомым эквивалентом из своего ментального лексикона. Этот мыслительный процесс рассматривается как метод когнитивной адаптации в двуязычных ситуациях. Это отчетливо видно при анализе микроструктуры повествовательного текста, когда двуязычные люди используют замещающие слова в речи. Все это свидетельствует о развитом контроле над речевыми и мыслительными процессами. По мнению Э.Биялисток, такое распределение языковых ресурсов свидетельствует о высокой языковой осознанности [там же], которая проявляется в компенсаторных стратегиях.

В настоящее время современные исследователи говорят о преимуществе двуязычных детей, отмечая их когнитивную гибкость и креативность (Билиасток Э., Барчик Ф., Качмарек М., Дуйсен Ж., Сагинтаева А., Байауытов Э., Аманжолова Ж., Смагулова А.). В нашем исследовании мы также подчеркиваем положительное влияние двуязычия на языковой опыт школьников. Полученные результаты указывают на тот факт, что у двуязычных детей характерными особенностями языковой рефлексии наблюдаются проявления языкового контроля, тщательного отбора лексических ресурсов и использования компенсаторных стратегий в речи. Результаты исследования позволяют сделать вывод, что языковая рефлексия у детей имеет особый характер, проявляющийся не как дефицитная характеристика, а как компенсаторно-адаптивный механизм. Такие стратегии вербального понимания и языкового отбора указывают на развитие определенного типа языковой рефлексии, которая формируется под влиянием доминирующего языка и направлена на обеспечение коммуникативной эффективности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Цель исследования – выявить особенности языковой рефлексии у младших школьников-билингвов на материале экспериментальных нарративных текстах. Результаты, представленные в данной статье, позволяют описать особенности повествовательной компетенции двуязычных детей и сделать следующие выводы:

1. Участники, владеющие двумя языками, уделяют больше внимания передаче смыслового значения повествования в своей речи. По сравнению со своими одноязычными сверстниками, они более склонны передавать информацию осознанно, что отражает рефлексивный характер речевых актов.

2. Стремление двуязычных респондентов достичь коммуникативной цели повествования сопровождается активным использованием причинно-следственных связей. Для участников экспериментальной группы очень важно связать описываемые действия с общим понятием повествования, а также обобщить основную информацию.

3. Выбор вербальных средств у двуязычных детей осуществляется осознанно и акцентирует внимание на именительных компонентах высказываний, особенно на

существительных. В отличие от двуязычных, моноязычные участники часто используют глаголы, обозначающие мысли. Эта особенность интерпретируется не как отражение стиля повествования, а как реализация компенсаторных стратегий: двуязычные избегают сложных глагольных конструкций и демонстрируют высокий уровень вербального контроля.

4. Компенсаторные стратегии двуязычных детей также проявляются в замене лексически сложных единиц доступными эквивалентами, представленными в их ментальном лексиконе, что помогает поддерживать связность и коммуникативную эффективность произношения.

Таким образом, языковое осмысление у двуязычных детей можно описать как особый тип языкового сознания, развивающийся в условиях ограниченных языковых ресурсов и демонстрирующий высокую степень адаптивности. Этот тип языкового осмысления не является феноменом, основанным на дефицитах, а скорее результатом активной реструктуризации языковых и познавательных механизмов в двуязычной среде.

Влияние билингвизма на языковое развитие детей, как правило, носит продуктивный характер, способствуя формированию специфических стратегий языкового осмысления в зависимости от доминирования одного из языков.

Изучение характеристик языковой рефлексии двуязычных детей представляет значительный научный интерес для исследования билингвизма и влияния доминирующего языка на когнитивное развитие. Результаты подчеркивают важность анализа нарративной компетенции в многоязычной среде и позволяют проводить дальнейшее исследование механизмов, лежащих в основе взаимодействия языковых и когнитивных способностей детей.

ИНФОРМАЦИЯ О ФИНАНСИРОВАНИИ

Исследование выполнено при поддержке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках грантового финансирования научного проекта ИРН АР АР26197041 «Языковая и метаязыковая рефлексия детей-билингвов и детей-полилингвов: социолингвистический, психолингвистический, лексикографический аспекты» (2025-2027 гг.), реализуемого в Кокшетауском университете им. Ш.Уалиханова (Кокшетау, Казахстан).

Декларирование использования ИИ

Анализ статистических данных проводился при помощи программы Jasp. Для обработки и описания полученных статистических результатов был использован сервис ChatGPT. Данный сервис был использован для описания данных в таблицах под номером 2-5. Для создания описательной статистики была сгенерирована таблица №1.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Шмелева Т. В. Языковая рефлексия. Теоретические и прикладные аспекты речевого общения // Вестн. Российской риторической ассоциации – 1999. – №1. – С. 108 – 110.
- 2 Доброва Г. Р. Вариативность проявлений метаязыковой деятельности в речевом онтогенезе // Сбор. научных трудов – 2012. – №10. – С. 181– 188.
- 3 Унарова В. Я., Хамраева Е. А. Развитие метаязыковых способностей у младших школьников-билингвов как самостоятельная задача обучения языка // Педагогическое образование в России – 2019. – №1. – С. 31 – 37.
- 4 Доброва Г. Р., Воробьева, Т. А. Сопоставления русской, английской и немецкой версий макартуровского опросника: языковая картина мира и языковая рефлексия детей – билингвов // Вестн. Московск. университета. Теория перевода. Серия 22. – 2020. – С. 104 – 120.
- 5 Акимбекова Г.Ш., Ахмет А.Н., Ә.С.Әлиаскар. Отражение казахско – русского билингвизма в детской речи в образовании (по данным социолингвистического опроса) // Вестник КазНУ. Серия филологическая – 2023. Том 190. №2. С.4 – 15.

- 6 Жаркынбекова Ш. Қ., Чернявская В. Е. Казахско – русская билингвальная практика: смешение кода как ресурс в коммуникативном взаимодействии // Вестн. РУДН. Сер. Теория языка. Семиотика. Семантика – 2022. № 13(2). – С. 468 – 482.
- 7 Жакупова, А. Д., Анищенко, О. А., & Темирова, Ж. Г. Исследование мотивационной рефлексии детей – монолингвов и детей – билингвов Казахстана (на материале данных психолингвистического эксперимента) // Вестн. Томского государственного университета. Филология – 2024. – № 88. – С. 48 – 75.
- 8 Аманов А. Ш. Развитие нарративных навыков устной русской речи тюркоязычных учащихся – билингвов. – дисс.: КазНУ им. Аль – Фараби, Алматы, 2023. – 146 с.
- 9 Воробьева Т.А. К вопросу о разграничении метаязыковой деятельности и языковой рефлексии детей. Известия РГПУ им. Герцена. – 2020. – №196. – С. 61.
- 10 Лабов У., Валецки Дж. Анализ повествовательных структур: устные версии личного опыта. Новое в зарубежной лингвистике // Лингвистика текста. – 1988. – № 23. – С. 73 – 115.
- 11 Аманов А.Ш., Гагарина Н.В. Макроструктурный анализ повествовательных текстов тюркоязычных школьников – билингвов //Урал – алтайские исследования. – 2022. – №3(46). – С. 7 – 20.
- 12 Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. – М., 2002. – 456 с.
- 13 Trabasso T., Paul van den Broek, So Young Suh. Discourse processes 12 «Logical necessity and transitivity of causal relations in stories». – P.1 – 25.
- 14 Barbosa P., Nicoladis E., Keith M. Journal of child language: Bilingual children's lexical strategies in a narrative task. – 2016. – P.11
- 15 Bialystok E. Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition // Cambridge: Cambridge University Press. – 2001.

Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

Екі тілді мектеп оқушыларының нарративтік мәтіндеріндегі тілдік рефлексияның көрінісінің стратегиялары мен ерекшеліктері

И.М. Абишева¹, А.Д. Жакупова¹, Ж.Г. Темирова¹, Б.А. Газдиева¹

¹Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

Бұл мақалада екітілді мектеп оқушыларының тілдік рефлексиясының дамуы қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – эксперименттік нарративтік мәтіндер негізінде бастауыш сыныптағы екітілді оқушылардың тілдік рефлексиясының ерекшеліктерін анықтау. Зерттеудің негізгі әдісі – нарратив құрастыру тапсырмаларын қамтитын және оның макроқұрылымы мен микроқұрылымын талдаумен жалғасатын психолингвистикалық эксперимент. Зерттеуге бастауыш сынып оқушылары қатысты. Зерттеу мәтін құрылымындағы айырмашылықтарға қатысты мәселелерді қамтиды, басым тіл мен тілдік рефлексия стратегиялары арасындағы өзара байланысты талдайды, сондай-ақ тілдік рефлексияның көріну тәсілдерін қарастырады. Зерттеу нәтижелері тілдік рефлексияның сипаты басым тілге байланысты өзгертінін көрсетті: тілдік мәртебесі әртүрлі оқушыларда нарративті құрылымдау стратегиялары мен мәтіннің кеңейтілу деңгейінде айырмашылықтар байқалады. Тілдік рефлексияның омиссивті және компенсаторлық стратегиялары анықталды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы – нарративтік мәтіндердің макро- және микроқұрылымын талдау негізінде екітілді оқушылардың тілдік рефлексиясын жүйелі түрде зерттеуінде. Теориялық маңыздылығы тілдік рефлексия мәселелерін нақтылауда және екітілді оқушылардың тілдік дамуы туралы түсініктерді кеңейтуде көрінеді. Практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді білім беру тәжірибесінде қолдану мүмкіндігімен анықталады. Зерттеу нәтижелері оқушылардың нарративтік құзыреттілік деңгейін бағалауға арналған диагностикалық құралдарды әзірлеуге негіз бола

алады. Зерттеу материалдары билингвизм, онтолингвистика, психоллингвистика және социоллингвистика салаларында қолданылуы мүмкін.

Кілт сөздер: нарративтер, психоллингвистикалық эксперимент, тілдік рефлексия, билингвизм, макроструктура, микроструктура.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Шмелева Т. В. Тілдік рефлексия. Сөйлеу қатынасындағы теориялық және қолданбалы аспектілер // Ресей риторикасы қауымдастығының хабаршысы – 1999. – №1. – Б. 108 – 110.
- 2 Доброва Г. Р. Сөйлеу онтогенезінде метатілдік қызметтің варианттылығы // Ғылыми еңбектер жинағы – 2012. – №10. – Б. 181 – 188.
- 3 Унарова В. Я., Хамраева Е. А. Билингвалық кіші мектеп оқушыларының метатілдік қабілеттерін дамыту – тіл үйретудің өздік міндеті ретінде // Ресейдегі педагогикалық білім беру – 2019. – №1. – Б. 31 – 37.
- 4 Доброва Г. Р., Воробьева Т. А. Макартур сұрақнамасының орыс, ағылшын және неміс нұсқаларын салыстыру: балалардың тілдік картинасы және тілдік рефлексия // Мәскеу университетінің хабаршысы. Аударма теориясы. Серия 22. – 2020. – Б. 104 – 120.
- 5 Акимбекова Г.Ш., Ахмет А.Н., Ә. С. Әлиасқар. Білім беру үдерісіндегі балалар тіліндегі қазақ – орыс қостілділігінің көрінісі (социоллингвистикалық сауалнама деректері бойынша) // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. 2023. 190 – том. № 2. Б.4 – 15.
- 6 Жарқынбекова Ш. Қ., Чернявская В. Е. Қазақ – орыс билингвалық практикасы: кодты араластыру – коммуникациялық өзара әрекеттестіктегі ресурс // РУДН хабаршысы. Тіл теориясы. Семиотика. Семантика – 2022. № 13(2). – Б. 468 – 482.
- 7 Жакупова А. Д., Анищенко О. А., Темирова Ж. Г. Қазақстандағы монолингв және билингв балалардың мотивациялық рефлексиясын зерттеу (психоллингвистикалық эксперимент деректері негізінде) // Томск мемлекеттік университетінің хабаршысы. Филология – 2024. – № 88. – Б. 48 – 75.
- 8 Аманов А. Ш. Түркітілді билингв оқушылардың ауызша орыс тіліндегі нарративтік дағдыларын дамыту. – дисс.: Әл – Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, 2023. – 146 б.
- 9 Воробьева Т.А. Балалардың метатілдік қызметі мен тілдік рефлексиясын ажырату мәселесіне // А. И. Герцен атындағы РГПУ хабаршысы. 2020. № 196. 61 – б.
- 10 Лабов У., Валецки Дж. Повествовательлік құрылымдарды талдау: жеке тәжірибе ауызша нұсқалары // Шетел лингвистикасындағы жаңалықтар. – Тіл лингвистикасы. – 1988. – № 23. – Б. 73 – 115.
- 11 Аманов А.Ш., Гагарина Н.В. Түркітілдес қостілді мектеп оқушыларының баяндау мәтіндерінің макроструктуралық талдауы // Орал – алтай зерттеулері. 2022. № 3 (46). Б.7 – 20.
- 12 Мухина В.С. Жас ерекшелік психологиясы: дамудың феноменологиясы, балалық шақ, жеткіншектік кезең. Мәскеу, 2002. Б. 456.
- 13 Trabasso T., Paul van den Broek, So Young Suh. Discourse processes 12 «Logical necessity and transitivity of causal relations in stories». – P.1 – 25.
- 14 Barbosa P., Nicoladis E., Keith M. Journal of child language: Bilingual children's lexical strategies in a narrative task. – 2016. – P.11
- 15 Bialystok E. Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition // Cambridge: Cambridge University Press. – 2001.

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

Strategies and features of linguistic reflexivity manifestation in narrative texts by bilingual schoolchildren

I. Abisheva¹, A. Zhakupova¹, Zh. Temirova¹, B. Gazdieva¹

¹Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

This article examines the development of language reflection in bilingual schoolchildren. The aim of the study is to identify the characteristics of language reflection in primary school bilinguals based on the analysis of experimental narrative texts. The research employs a psycholinguistic experiment involving narrative production tasks followed by an analysis of the macrostructure and microstructure of the resulting narratives. The study involved 153 primary school students, including 75 bilingual and 78 monolingual participants. The study explores differences in narrative structure, investigates the relationship between language dominance and language reflection strategies, and examines the ways in which language reflection is manifested in narrative discourse. The findings indicate that the nature of language reflection varies according to the dominant language: students with different language profiles demonstrate distinct narrative structuring strategies and varying degrees of narrative elaboration. The study identifies several language reflection strategies, including omissive and compensatory strategies. The scientific novelty of the research lies in its systematic approach to the investigation of language reflection in bilingual schoolchildren through the analysis of narrative macrostructure and microstructure. The theoretical significance of the study consists in refining existing approaches to language reflection and expanding current understanding of language development in bilingual children. The practical significance is associated with the application of the findings in educational practice, particularly in the development of diagnostic tools for assessing narrative competence. The results may also be used in further research on bilingualism, ontolinguistics, psycholinguistics, and sociolinguistics.

Key words: narratives, psycholinguistic experiment, language reflection, bilingualism, macrostructure, microstructure.

REFERENCES

- 1 Shmeleva T. V. YAzykovaya refleksiya. Teoreticheskie i prikladnye aspekty rechevogo obshcheniya // Vestn. Rossijskoj ritoricheskoy associacii – 1999. – №1. – S. 108 – 110.
- 2 Dobrova G. R. Variativnost' proyavlenij metayazykovoy deyatel'nosti v rechevom ontogeneze // Sbor. nauchnyh trudov – 2012. – №10. – S. 181 – 188.
- 3 Unarova V. YA., Hamraeva E. A. Razvitie metayazykovykh sposobnostej u mladshih shkol'nikov – bilingvov kak samostoyatel'naya zadacha obucheniya yazyka // Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii – 2019. – №1. – S. 31 – 37.
- 4 Dobrova G. R., Vorob'eva, T. A. Sopostavleniya russkoj, anglijskoj i nemeckoj versij makarturovskogo oprosnika: yazykovaya kartina mira i yazykovaya refleksiya detej – bilingvov // Vestn. Moskovsk. universiteta. Teoriya perevoda. Seriya 22. – 2020. – S. 104 – 120.
- 5 Ahmetbekova G. S., Ahmet A.N., Aliaskar A.S. Otrazhenie kazahsko – russkogo bilingvizma v detskoj rechi v obrazovanii (po dannym sociolingvisticheskogo oprosa) // Vestn. KazNU. Seriya fil – 2023. T. 190. № 2. – S. 4 – 15.
- 6 Zharkynbekova Sh. Q., Chernyavskaya V. E. Kazakh Russian Bilingual Practice: Code – Switching as a Resource in Communicative Interaction // RUDN Bulletin. Language Theory. Semiotics. Semantics – 2022. №13(2). – P. 468 – 482.
- 7 Zhakupova, A. D., Anishchenko, O. A., & Temirova, ZH. G. Issledovanie motivacionnoj refleksii detej-monolingvov i detej-bilingvov Kazahstana (na materiale dannyh psiholingvisticheskogo eksperimenta) // Vestn. Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya – 2024. – № 88. – S. 48 – 75.
- 8 Amanov A. SH. Razvitie narrativnyh navykov ustnoj russkoj rechi tyurkoyazychnyh uchashchihsya-bilingvov. – diss.: KazNU im. Al' – Farabi, Almaty, 2023. – 146 s.
- 9 Vorobyeva, T.A. On the issue of distinguishing between children's metalinguistic activity and language reflection. Herzen state pedagogical university bulletin, 2020, N.196, p.61.
- 10 Labov U., Valecki Dzh. Analiz povestvovatel'nyh struktur: ustnye versii lichnogo opyta. Novoe v zarubezhnoj lingvistike // Lingvistika teksta. – 1988. – № 23. – S. 73 – 115.
- 11 Amanov, A.Sh., Gagarina, N.V. Macrostructural analysis of narrative texts of turkic-speaking bilingual schoolchildren. Ural – altaic Studies, 2022, No. 3 (46), pp. 7 – 20.

- 12 Mukhina, V.S. Developmental psychology: phenomenology of development, childhood, adolescence. Moscow, 2002. P.456.
13 Trabasso T., Paul van den Broek, So Young Suh. Discourse processes 12 «Logical necessity and transitivity of causal relations in stories». – P.1 – 25.
14 Barbosa P., Nicoladis E., Keith M. Journal of child language: Bilingual children's lexical strategies in a narrative task. – 2016. – P.11
15 Bialystok E. Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition // Cambridge: Cambridge University Press. – 2001.

Received: 28.12.2025

FTAMP 16.21.49

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp39-53](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp39-53)

М.С. Алшынбекова¹, Б. Жылқыбекұлы², Төкенқызы Гүлназ³

¹Астана Халықаралық университеті жанындағы Пекин тіл және мәдениет университеті BLCU Kazakhstan филиалы

²Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

³Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ «АҚ», «ҚАРА» ТҮСТЕРІНІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТЫ

Тіл – ұлт мәдениетінің айнасы, ол сол халықтың рухани дүниесін, болмысын және мәдени мазмұнын бейнелейді. Ұлттың тілі арқылы адамдар оның әдет-ғұрпын, өмір салтын, ойлау ерекшеліктерін және басқа да мәдени құндылықтарын тереңірек тани алады.

Тіл – мәдениеттің ажырамас бөлігі әрі мәдени ақпаратты ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін негізгі құрал. Осы тұрғыдан алғанда, фразеологизмдер белгілі бір ұлттың мәдени ерекшеліктерін айқын көрсетеді. Фразеологизмдер – ұлттық колоритке ие мәдениеттің өнімі. Олардың қалыптасу үдерісіне ұлттық рух, гуманистік құндылықтар және тілдік ерекшеліктер тікелей әсер етеді.

Түр-түс атаулары да ұлт мәдениетін танытатын маңызды құралдардың бірі болып табылады. Олар ата-бабаларымыздың мифтік таным-түсінігімен, дүниетанымымен тығыз байланысты. Көп жағдайда түр-түс атаулары ауыспалы мағынада қолданылады, мұны көркем мәтіндерден, фразеологизмдерден, мақал-мәтелдерден айқын байқауға болады.

Түр-түс атаулары қазақ және қытай тілдерінің байлығын, көркемдік мүмкіндіктерін ашып көрсетеді. Сондықтан қазіргі тіл білімінде түр-түс атауларының қолданысын және олардың лингвомәдени аспектісін зерттеу өзектілігін әлі де жойған жоқ.

Бұл мақалада зерттеу тақырыбының теориялық мәні, аталмыш тақырып бойынша отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектері негізінде зерттеудің мақсат, міндеттері айқындалды. Қазақ халқы мен қытай халқының түр-түс символикасы салыстырылып, нақтылап айтқанда, екі халық түстерінің айырмашылықтары, ұқсастықтары, ерекшеліктері мен қасиеттері талқыланған. Сондай-ақ, құрамында «ақ», «қара» түс компоненттері бар қазақ, қытай тілдерінің фразеологиялық бірліктері жинақталып, фразеосемантикалық топтарға жіктеліп, толық эквивалент фразеологизмдер, жартылай эквивалент фразеологизмдер топтастырылды. Зерттеу материалын жинақтау барысында барлығы 177 фразеологиялық бірлік іріктеліп алынды. Қытай тіліндегі «ақ» және «қара» лексемалары қатысқан фразеологизмдер Дүкен Мәсімханұлы мен А. Абиденқызының «Қытайша-қазақша үлкен сөздігінен», сондай-ақ Н. Абдурақынның «Қытай-қазақ фразеологиялық сөздігінен», Қазақ тіліндегі «ақ» және «қара»

лексемалары қатысқан фразеологизмдер Ісмет Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінен» іріктелді.

Кілт сөздер: фразеологизмдер, ақ түс, қара түс, лингвомәдениеттану, дүниетаным.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Өркениеттің тарихи даму үдерісінде тіл адамзат қоғамымен өзара тығыз байланыста дамып, оның қоғамдық маңызы біртіндеп артты. Тіл адамдар арасындағы қарым-қатынасты қамтамасыз ететін негізгі құрал ғана емес, сонымен қатар мәдени мазмұнды, ұлттық дүниетанымды және тарихи тәжірибені бейнелейтін күрделі жүйе ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, тілдік бірліктерде халықтың рухани құндылықтары мен мәдени ерекшеліктері көрініс табады.

Қазақ тілі – қазақ мәдениетінің көрінісі. Қазақ халқының мыңдаған жылдар бойы табиғат пен қоғамды түсіну үдерісінде қалыптастырған мәдениеті материалдық және рухани мәдениеттен тұрады. Рухани мәдениетке идеология және оның қызметі мен жетістіктері, соның ішінде білім, наным-сенімдер, өнер, заңдар, мораль, әдет-ғұрыптар, сондай-ақ қоғам мүшесі ретінде қалыптасқан қабілеттер мен әдеттер жатады. Мұның барлығы қазақ тілінде кеңінен әрі терең көрініс тапқан.

Қазақ фразеологизмдері қазақ халқы мәдениетінің ең бай әрі мәнді көріністерінің бірі болып табылады.

Тіл мәдениеттің маңызды тасымалдаушысы ретінде халықтың құндылықтарын, менталитетін және дүниетанымын айқындайды. Түстерге қатысты фразеологизмдер халықтың дүниетанымы мен мәдени санасында қалыптасқан символдық мәндерді бейнелейді. Мұндай фразеологизмдер халықтың әлемді қабылдау ерекшелігін, түстерге қатысты символдық түсініктерін және мәдени ассоциацияларын көрсетеді.

Түске байланысты идиомаларды зерттеу белгілі бір мәдениетте түстердің қандай эмоциялық, бағалаушытық және символдық мәнге ие екенін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде әртүрлі халықтардың дүниетанымындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды салыстыра отырып қарастыруға жол ашады.

Қытай тіліндегі түске байланысты идиомалар тек экспрессивтік қызмет атқарып қана қоймай, терең мәдени мазмұнға да ие. Олар көбінесе көне жазба деректерден, тарихи оқиғалардан және мифологиялық түсініктерден бастау алады, сол арқылы қытай халқының дәстүрлі дүниетанымы мен мәдени құндылықтарын айқын көрсетеді.

КІРІСПЕ

Тіл мен мәдениет қатар жүреді, өзара әрекеттеседі және бір-бірімен өте тығыз байланысты. Фразеологизмдерде мәдениеттің орасан зор ықпалы бар. Фразеологизмдер қазақ мәдениетінің маңызды бөлігі және қазақ тілі мен әдебиетінің жарқын інжу маржаны.

Тіл мен мәдениет өте тығыз байланысты. 1920 жылдардың өзінде-ақ, американдық лингвист Эдвард Сепир өзінің *Language: An Introduction to the Study of Speech* атты еңбегінде тілдің мәдениетпен тығыз байланыста екенін атап өтіп, «тіл мәдениеттен тыс өмір сүрмейді» деп жазады [1].

Сонымен қатар, лингвист Фрэнк Роберт Палмер *An Introduction to Modern Linguistics* еңбегінде тіл тарихы мен мәдениет тарихының бір-бірін толықтыратынын және оларды ажыратып қарастыру мүмкін еместігін атап көрсетеді [2, 195].

Лингвистикада фразеологизмдер мәдени ерекшелікке ие, бейнелі мағынасы тұрақты символдық бірліктер ретінде сипатталады. Брюс Фрейзер (1970) мен Рэймонд Уильям Гиббс (1994) еңбектерінде идиомалардың сөзбе-сөз түсіндірілуі мүмкін еместігі көрсетіліп, олардың мағынасы мәдени контекст негізінде қалыптасатынын және белгілі бір этностың дүниетанымын бейнелейтіні атап өтіледі [3, 4].

Ю Нин өз еңбегінде идиомалардың әлемнің эмоционалды бейнесін қалыптастырудағы рөлін кеңейтіп, олардың қазіргі сөйлеу тілінде және халық мәдениетінде өзектілігін атап көрсетеді. Бұл зерттеулер идиомалардың қытай қоғамында эмоцияларды білдірудің сұранысқа ие құралы болып қалатынын, жаһандану мен басқа тілдерден енген сөздердің әсеріне қарамастан сақталатынын көрсетеді [5].

Идиомалар (成语 chéngyǔ) — тұрақты тіркестердің бір түрі. Тұрақты тіркестер — құрылымы өзгермейтін, халық арасында кеңінен қолданылып, қалыптасқан сөз тіркестері. Бұл тіркестер тек құрылымдық тұрақтылыққа ие болып қана қоймай. Олар сондай-ақ ұлттық ерекшеліктер мен тарихи мәнге бай және ауызекі тілде кеңінен қолданылып, күнделікті өмірде жиі кездеседі.

Сөздіктерде берілген анықтамаларға сүйенсек, идиомалар көпдеңгейлі мағынаға ие, олардың құрылымы тұрақты, сөздердің реті кез келген тәртіпте өзгертілмейді, және олар көбінесе тарихи немесе әдеби деректерге сүйенген.

Фразеологизмдер лексиканың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қазақ ұлтының ең бай мәдени ерекшелігін көрсетеді. Фразеологизмдерде қазақ халқының ой, тарих, фольклор, өнер және басқа да аспектілерді түсінуге болатын құнды мәдени байлық бар.

Фразеологизмдердің мағынасын түсіну үшін әуелі фразеологизмдерде түр-түс атауларының қандай мағына білдіретінін айқындау маңызды. Әр елдің қасиетті және ерекше мағына беретін түстері бар. **Түстердің символдық мәні** ұлттық таныммен тығыз байланысты. Екі халықтың тілдік және мәдени жүйесіндегі айырмашылықтарға байланысты түстердің мағыналық қабылдануы әртүрлі сипатта көрінеді.

Қазақ, қытай фразеологизмдеріндегі түр-түс компонентінің лингвомәдени ерекшеліктері – салғастырмалы тіл білімінде ең өзекті мәселелердің бірі. Тілдерді салғастыра зерттеу әр тілдің ұлттық ерекшелігін, бірегей қасиетін танып білуге жол ашады. Лингвистикада, әсіресе когнитивтік лингвистикада түр-түс атаулары халықтың өмірлік тәжірибесін, рухани болмысындағы ерекшеліктерді танытады.

Мақалада **түр-түске байланысты фразеологизмдердің** мәдени-лингвистикалық ерекшеліктері қарастырылады. Фразеологизмдерді түр-түс атауларының семантикалық ерекшеліктеріне қарай топтастыруға, сондай-ақ олардың қалыптасуы мен интерпретациясына әсер ететін мәдени шындықтарға ерекше назар аударылады. Қазақ және қытай тілдеріндегі «ақ», «қара» түс компоненттері бар фразеологиялық бірліктерге лингвомәдени талдау жасалады. Түс символикасын қамтитын фразеологиялық бірліктердің бейнелілігі мен экспрессивтілігі қазақ және қытай халықтарының рухани әрі материалдық мәдениетінің өзіндік ерекшеліктерін айқындайды. Қазіргі таңда қазақ халқының дүниетанымын өзге халықтардың мәдени-танымдық жүйесімен салыстыра зерттеу лингвистика ғылымындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Аталмыш зерттеудің негізгі мақсаты – «ақ», «қара» түс компоненттері бар фразеологиялық бірліктердің қазақ, қытай мәдениетінде қолдану ерекшеліктерін зерттеп, лингвомәдени аспектілерін ашу. Осы мақсатқа жету үшін төмендегі міндеттер қойылды:

- зерттеу тақырыбының теориялық мәнін ашу;
- отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерін басшылыққа ала отырып, қазақ, қытай фразеологизмдеріндегі түс символикасының қалай көрініс тапқандығын айқындау, олардың ұлттық болмысты танытудағы рөлін көрсету;
- «ақ», «қара» түс компоненттері бар фразеологиялық бірліктерді іріктеп, жинақтау;
- екі түрлі лингвомәдениеттер әлемінің тілдік бейнесіндегі универсалды және ұлттық мәдениетті анықтау.
- қазақ және қытай тілдеріндегі «ақ», «қара» түс компоненттері бар фразеологизмдердің **мағыналық және лингвомәдени ерекшеліктерін айқындап, тұжырым жасау.**

Түр-түс компоненттері бар фразеологиялық бірліктер лингвистикалық тұлғаның ерекшеліктерін және әлемнің тілдік бейнесін айқындайды, сондай-ақ мәдениетаралық қарым-қатынас үшін маңызды болып табылады. Бұл зерттеудің нәтижелері түр-түс компоненттері бар фразеологиялық бірліктерді орынды пайдалануға, қазақ-қытай мәдениетаралық қарым-қатынасының сапасын арттыруға және түр-түс арқылы берілетін мәдени мағыналарды тереңірек түсінуге ықпал етеді. Сонымен қатар, аударма мен мәдениетаралық қарым-қатынаста туындауы мүмкін түсінбеушіліктердің алдын алуға көмектеседі. Сондықтан зерттеу нәтижелерінің аударма тәжірибесінде де, қазақ және қытай тілдерін екінші шет тілі ретінде оқыту үдерісінде де практикалық маңыздылығы бар.

Түстер немесе түстік семантика лексикасы бастапқыда абстрактілі көрнекі сезімдерді нақты заттарды сипаттау арқылы жеткізудің құралы ретінде қалыптасқан. Уақыт өте келе, әртүрлі әлеуметтік, этникалық және тарихи мәдени факторлардың ықпалымен олар әртүрлі когнитивтік және символдық үлгілерге ие болып, қарапайым объективті сипаттаудан субъективті эмоционалдық реңкке айналған.

Ғалымдар негізгі түсті сөздерді жіктеудің әртүрлі тәсілдерін ұсынады, бірақ жалпы алғанда олар алты негізгі түсті қамтиды: қызыл, сары, жасыл, көк, ақ және қара [6;3].

Түс атауы бар идиомалар деп құрамында түс атауы кездесетін тұрақты тіркестерді айтамыз. Түс атаулы идиомалар шамамен жеті түске бөлінеді: қызыл, жасыл, сары, көк, күлгін, қара, сұр және ақ. Әдетте олар төрт иероглифтен тұратын идиомалар болып келеді және түс атауларының тура (нақты) және ауыспалы (дерексіз) мағыналарының айырмашылығына ие. Тура мағынада олар белгілі бір заттың объективті түрде көрінетін нақты түсін білдіреді, ал ауыспалы мағынасы тура мағынадан туындап, тарихи дамудың ұзақ үдерісі барысында өзгеріске ұшырап, абстрактілі мәнге ие болады [6;4].

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеу материалы қазақ және қытай тілдерінің корпустары мен фразеологиялық сөздіктерінен мақсатты іріктеу әдісі арқылы алынды. Іріктеу келесі принциптерге негізделді:

- (1) құрамында «ақ», «қара» (白, 黑) түс атауларының болуы;
- (2) тұрақты фразеологиялық құрылымға ие болуы;
- (3) тұтас идиомалық мағына беруі;
- (4) тілдік жүйеде орныққан және жиі қолданылатын бірліктердің қамтылуы.

Контекстік деректер көркем әдебиет, публицистикалық мәтіндер және қазақ және қытай тілдерінің корпустық материалдары негізінде жиналды. Әрбір фразеологиялық бірлік бірнеше контексте қарастырылып, оның мағыналық тұрақтылығы мен қолданыс ерекшеліктері нақтыланды. Бұл тәсіл зерттеу материалының репрезентативтілігін қамтамасыз етті.

Жалпы 177 фразеологиялық бірлік іріктелді, оның ішінде қазақ тілінде – 95, қытай тілінде – 82 бірлік. Іріктелген материалға сапалық және сандық талдау жүргізілді.

Фразеосемантикалық жіктеу фразеологиялық бірліктердің мағыналық мазмұнын қолмен талдау негізінде жүзеге асырылды. Әрбір бірлік жеке қарастырылып, оның семантикалық ерекшеліктеріне сәйкес тиісті фразеосемантикалық топқа жатқызылды. Нәтижесінде қазақ тілінде 8, қытай тілінде 7 фразеосемантикалық топ анықталды.

Ең жиі кездесетін семантикалық өрістер бойынша пайыздық көрсеткіштер абсолюттік жиілік деректері негізінде есептелді. Алдымен әр тілдегі фразеологизмдердің жалпы саны анықталды: қазақ тілінде – 69 бірлік, қытай тілінде – 70 бірлік.

Пайыздық үлес әр семантикалық топтағы фразеологизмдер санының жалпы фразеологизмдер санына қатынасы негізінде есептелді. Пайыздық көрсеткіш төмендегі формула бойынша анықталды:

$$P = \frac{n}{N} * 100\%$$

мұндағы:

P – пайыздық үлес;

n – белгілі бір семантикалық топтағы фразеологизмдер саны;

N – жалпы фразеологизмдер саны.

Осы формула негізінде әр семантикалық топтың пайыздық үлесі анықталды.

Нәтижесінде қазақ тілінде адамның мінезін сипаттайтын фразеологизмдер 30,43 %, түр-әлпетке қатысты – 13,04 %, тілек-бата мәніндегі – 20,29 %, өлімге қатысты – 17,39 %, қарғыс мәніндегі – 18,84 % құрайды. Қытай тілінде сәйкесінше адамның мінезін сипаттайтын фразеологизмдер 21,43 %, түр-әлпетке қатысты – 17,14 %, тілек-бата мәніндегі – 15,71 %, өлімге қатысты – 31,43 %, қарғыс мәніндегі – 14,29 % құрайды.

Салыстырмалы талдау қазақ және қытай тілдеріндегі фразеологиялық бірліктерді салғастыру негізінде жүргізіліп, ортақ және ұлттық-мәдени ерекшеліктерді айқындауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар зерттеуде семантикалық, этимологиялық, концептуалдық және лингвомәдени талдау әдістері кешенді түрде қолданылды.

НӘТИЖЕЛЕР

Тілдің ерекшеліктерін ескере отырып, тіл мен мәдениеттің өзара тығыз байланыста қатар қалыптасып, бір-біріне тәуелді жүйелер екені туралы қорытынды жасауға болады. Олар бір-бірінен ажырамайтын тұтас құбылыстар ретінде қарастырылады.

Қолданыстағы зерттеулерді талдау көрсеткендей, қытай тіліндегі **түр-түс компоненттері бар идиомалар** бай мәдени семантикаға және метафоралық құрылымға ие. Бұл идиомалар ұлттық мәдениет пен когнитивтік ерекшеліктерді бейнелеп, тілдік бірліктердің тек сөздік мәнінен тыс, мәдени контекст арқылы ғана толық түсінілетінін көрсетеді. Дегенмен, қазіргі заманғы зерттеулер электрондық лексикографиялық ресурстарды пайдаланып тереңірек талдау жүргізудің қажеттілігін айқындайды.

Қазақ, қытай фразеологизмдерінің ұлттық ерекшеліктерін танытатын түр-түс концептілері әр ұлтта әртүрлі қабылданады. Кез келген ұлт мәдениетіндегі түр-түс әлемі өзіндік ерекшелікке ие.

Түр-түстердің символдық мәні бар. Ол символдық мән әр халықта әртүрлі. Мәдениеттегі түр-түс арқылы халық өзіндік эстетикалық көзқарасын, эмоционалдық қалпын, адамгершілік түсініктерін, ырымдарын, наным сенімдерін білдірген.

Қазақ тілі білімінде түр-түс мәселесін жан-жақты, тұлғалық-мағыналық ерекшеліктерін аша отырып зерттеген ғалымдар аз емес.

Қазақ тіл білімінде түр-түс атауларының семантикалық ерекшеліктерін алғаш рет жүйелі түрде зерттеген ғалым — Александр Николаевич Кононов. Ғалымның бұл мәселеге арналған «Семантика цветообозначений в тюркских языках» атты зерттеуінде түркі тілдеріндегі түс атауларының мағыналық өрісі жан-жақты талданған [7]. Сондай-ақ, оның «О семантике слов ак и кара в тюркской географической терминологии» атты еңбегінде «ақ» және «қара» лексемаларының географиялық терминологиядағы семантикалық қызметі арнайы қарастырылады [8].

Осы зерттеулерге сүйене отырып, түр-түс атауларының фразеологиялық жүйедегі қызметі тек номинативтік қана емес, сонымен қатар мәдени-танымдық және бағалауыштық сипатқа ие екені байқалады.

Нұрлыхан Аитова «Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік сипаты» атты зерттеуінде түр-түс атауларын кешенді талдап, олардың когнитивтік ерекшеліктерін сипаттап, концептуалдық мәнін ашуды мақсат етті [9].

Шолпан Жарқынбекованың докторлық диссертациясында қазақ және орыс тілдерінің түр-түс концептілері когнитивтік және лингвистикалық мәдениеттану парадигмаларын біріктіретін дүниенің ұлттық бейнесін тілдік ретте іске асыру мәселесі шеңберінде талданды және әр этноста орын алған когнитивтік механизмдер мен лингвомәдениеттану факторлары тұрғысынан түр-түс концептілерінің қалыптасу ерекшелігі айқындалған [10].

Қытай тілінде түр-түс компоненті бар фразеологизмдер мәдени және тілдік ерекшелігі жағынан маңызды рөл атқарады. Қытай лингвистері идиомалардағы символикалық және

семантикалық ерекшеліктерді қарастырған. Нью Юифэн өзінің диссертациясында түс компоненті бар идиомалардың семантикасын қарастырып, олардың ағылшын тіліндегі баламаларын салыстыра зерттеген [11].

«Ақ» – күллі игі, жақсы қасиеттердің символы болса, қара түс – жамандық біткенді білдіреді. Осы екі түстің символдық мағынасы халық санасына терең ұялап, оның тілі мен ойлау жүйесінен орын алған. Ақ түс әділдіктің, пәктіктің, тазалықтың символы екендігі бәрімізге белгілі.

«Ақ» сөзіне байланысты: «ақ жарқын», «ақ жүрек», «ақ көңіл», «ақ иық», «ақ тілеу» және т.б. «Қара» сөзіне байланысты: «қара жамылды», «қара қағаз», «қаралы ат», «қаралы ер-тұрман», «қаралы болды» және т.б.

Қара — ақ түсінің антиподы болып табылады. Оптикалық тұрғыдан қара мен ақ арасындағы контраст ең күшті; сондай-ақ осы екі түстің символикалық мәндері де қарама-қайшылықты білдіреді. Ақ пен қара дуалдық символдарға жатады және, Харольд Эдвард Керлот атап өткендей, барлық дуалдық формулалар сияқты олар «Егіздер» туралы ұлы мифпен тікелей байланысты. Дуалдық жұп мүшелері (адамдар, жануарлар, өсімдіктер және т.б.) қарама-қарсы түспен бейнеленіп, бұл екі әлем арасындағы қарама-қайшылықты көрсетеді [12, 5].

Осыған сәйкес, «қара» түсі тек қарама-қарсы түсті білдірмей, мәдени және мифологиялық деңгейде қарама-қарсылықтың символы ретінде қарастырылады.

Түр-түс компоненті бар фразеологизмдер қоғамның мәдени кодын бейнелеп, тіл иелерінің дүниетанымы мен танымдық ерекшеліктерін көрсетеді.

ТАЛҚЫЛАУ

Ұлттық болмысты танытатын тіл білімінің танымдық бағыттағы салалары қалыптасып, дамып келе жатқан бүгінгі таңда қазақ және қытай тілдеріндегі әлемнің тілдік бейнесін ашып, талдаудың мәні зор. Қазақ және қытай тіліндегі түр-түс символикасы бар фразеологизмдер ұлт болмысын танытушы бірліктер ретінде әрекет етеді.

Түр-түс атауларына байланысты фразеологиялық бірліктер ассоциациялық уәждемелік белгісі тұрғысынан 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Түр-түс атауларына байланысты фразеологиялық бірліктердің ассоциациялық уәждемелік белгілері

Түр-түс атауы	Жағымды реңі	Ассоциациялық белгісі	Жағымсыз реңі	Ассоциациялық белгісі
Ақ	Ақ бата	Тілек, ниет, жақсы сөз	Ақ көз	Надан, оқымаған адам
	Ақ дидар	Ақ құба өң, сұлу келбет	Ақ өлім	Күтпеген қаза
	Ақша маңдай	Әдемі, сұлу қыз	Ақ табан	Кедей
	Ақ жол	Ақиқат, әділ, адал жол	Ақтық сөз	Соңғы тілек
Қара	Қара көз	Сұлу қыз, жас әйел	Қара бет (жүз)	Ұятсыз, арсыз, бетпақ адам
	Қара өлең	Өлең, жыр	Қара жау	Қас дұшпан
	Қара сөз	Шешендік сөз	Қара бауыр	Қайырымсыз, қатыгез адам
	Қара қазан	Молшылық, тоқшылық	Қара жүрек	Рақымы жоқ адам
	Қара шаңырақ	Үлкен үй, ата-ана ошағы	Қара табан	Кедей, жарлы
白 (bái)	白璧无瑕 (bái bì wú xiá)	Кіршіксіз адам	白发千丈 (bái fà qiān zhàng)	Қайғыдан қартаю

	清 清 白 白 (qīng qīng bái bái)	Жүрегі таза адам	白 脸 曹 操 (bái liǎn Cáo Cāo)	Екі жүзді адам
	齿 白 唇 红 (chǐ bái chún hóng)	Әдемі қыз (ақ тіс, қызыл ерін)	白 日 做 梦 (bái rì zuò mèng)	Бос армандау
	白 头 偕 老 (bái tóu xié lǎo)	Өмір бойы тату-тәтті өмір сүру	说 白 道 绿 (shuō bái dào lǜ)	Бос сөйлеу, өсек
黑 (hēi)	黑 白 分 明 (hēi bái fēn míng)	Жақсы мен жаманды айыру	黑 道 日 子 (hēi dào rì zi)	Қолайсыз, бақытсыз күн
			黑 更 半 夜 (hēi gēng bàn yè)	Қара түнек

Кесте [13, 14, 15] дереккөздер негізінде құрылды.

Жоғарыдағы берілген 1- кестеде «ақ», «қара» түс атаулары бар фразеологизмдердің ассоциациялық уәждемесінің жағымды және жағымсыз реңі көрсетілді. Қытай мәдениетін қазақ халқымен салыстырғанда үлкен айырмашылық бар. Түр-түстердің символдық белгісіне тоқталсақ, «ақ» түс – қазақ халқында тазалықтың, нәзіктіктің, пәктіктің түсі ретінде қабылданады. Мысалы: ақ дида, ақша маңдай. Қытайлықтарда «ақ» түс өлімнің түсін білдіреді. Ежелгі қытайлықтар өлгендерді жоқтаған кезде ақ киім мен ақ қалпақ киген. Қытайлық әйелдер отбасында біреу қайтыс болған кезде шаштарына ақ зергерлік бұйымдар тағады. Қытайдың саяси өмірінде ақ түс артта қалушылық пен сыбайлас жемқорлықты білдіреді.

Қытайдың тарихи жолында түс символикасы қоғамда болып жатқан процестердің әсерінен өзгерістерге ұшырады. Осыған байланысты белгілі бір лингвомәдени қоғамдастық өкілдерінің жадында қазіргі заманғы мағыналар да, бастапқы мағыналардың жаңғырығы да бар. Қытай тілінің бірқатар фразеологиялық бірліктерінің мысалында әртүрлі мәдениеттердің табиғи әсерін «ақ» сын есімінен алынған мағыналардың көрінісінен байқауға болады. Шығыс пен Батыс қарым-қатынасының жақсара бастауына, Қытайға батыс мәдениеті құндылықтарының әсеріне байланысты уақыт өте келе қытай қоғамында ақ түске деген көзқарас біршама өзгерді. Нәтижесінде жаңа фразеологизмдер, батыс фразеологизмдерінің баламасы, кірме бейнелі өрнектер пайда болды.

Ақ түс қытай дәстүрлі мәдениетінде кейде素色 (sù sè) деп аталып, бастапқыда **көркемделмеген, табиғи түс** дегенді білдірген. Қытай философиясында, әсіресе Тайцзи (太極, Tàijí) символикасында, ақ түс жиі қара түспен қатар қолданылып, **инь мен янның екі полюсін** бейнелейді және бұл әлемнің үздіксіз дамуы мен тіршілігін білдіреді.

Егер Батыста ақ түс көбіне тазалық пен кінәсіздіктің символы болса, Қытайдың ежелгі мәдениетінде ол кейде **зіл-зарар немесе төмендетуші мәнге** ие болған. Чжан Хун (張紅, 2005) атап өткендей, ежелгі заманда ақ түс көбінесе **лақапсыздар немесе атағы жоқ адамдардың киімі** ретінде қолданылған, оны жиі «白丁 (báidīng)», «白衣 (báiyī)» немесе «白身 (báishēn)» деп атаған.

Ақ түс түс психологиясында **тазалықты, қасиеттілікті және кінәсізділікті** білдіреді және қытай дәстүріндегі бес негізгі түстің бірі болып саналады. Шынайы түсті сөздер бар идиомаларда ақ түс жиі **бұлттарды, толқындарды, шашты, тістерді** және басқа да нысандарды сипаттау үшін қолданылады [6,11-12].

Ақ түстің қолданылу мәні объектіге байланысты әртүрлі интерпретацияланады. Мысалы, бұлттар арқылы бейнеленген ақ түс көбіне әлемдегі оқиғалардың тұрақсыздығын және өзгергіштігін білдіреді. Ал шаш арқылы бейнеленген ақ түс әдетте қарттықты көрсетеді және жас ерекшелігін айқындау үшін қолданылады, мысалы, «黃童白叟 (huáng tóng bái sǒu)» – «кішкентай балалар мен қарттар». Сонымен қатар ақ түс кейде жасы егде болса да өмірлік сергектік пен рухани тазалықты білдіреді, мысалы, «白髮朱顏 (bái fà zhū yán)» – «ақ шаш, бірақ қызыл жүз» [6, 35].

Қытай тілінде «白 (bái)» иероглифі фразеологиялық бірліктер құрамында көбінесе «босқа кету», «нәтижесіз», «пайдасыз» деген ауыспалы мағыналарды білдіреді. Бұл мағыналар негізінен етістік негізді тіркестерде және теріс бағалау реңкі бар контексттерде кездеседі. Мысалы, «白跑一趟 (bái pǎo yí tàng)» – нәтижесіз сапар жасау, босқа бару; «白吃饭 (bái chī fàn)» – еңбексіз күн көру, жұмыс істемей пайда табу; «白说了 (bái shuō le)» – айтылған сөздің зая кетуі, ескерусіз қалуы.

Сонымен қатар «白» компоненті кейбір тіркестерде еңбексіз пайда табу, масылдық, біреудің есебінен өмір сүру сияқты теріс әлеуметтік бағалауды білдіреді. Мысалы, «白食 (bái shí)» – тегін ас, ақысыз тамақ; «吃白食 (chī bái shí)» – біреудің есебінен өмір сүру, еңбексіз тамақтану. Осылайша «白» иероглифі қытай тіліндегі фразеологиялық бірліктерде тек түстік мағынада ғана емес, сонымен қатар нәтижесіздік пен теріс әлеуметтік бағалау коннотацияларын білдіретін семантикалық компонент ретінде қолданылады [11, 209].

Бастапқыда «ақ» түс кейбір контексттерде теріс мәнге ие болса, қазіргі қытай мәдениетінде ол талғампаздық, тектілік, адалдық және пәктік ұғымдарымен байланыстырылады. Мұны келесі фразеологизмдерден байқауға болады: «白璧无瑕 (bái bì wú xiá)» – «кіршіксіз адам»; «云中白鹤 (yún zhōng bái hè)» – «таза, асыл адам»; «齿白唇红 (chǐ bái chún hóng)» – «әдемі, келбетті адам». Осыған байланысты қазіргі қытай мәдениетінде ақ түстің символикалық мағынасы кеңейіп, эстетикалық және позитивті мәнге ие болған.

Сонымен қатар қытай халқының дүниетанымында ақ түс кейбір жағдайларда түссіздік, белгісіздік, бос әурешілік, алдау және қартаю ұғымдарын да білдіреді. Мысалы, «白日做梦 (bái rì zuò mèng)» – «бос қиялға берілу»; «说白道绿 (shuō bái dào lǜ)» – «өсек айту, бос сөйлеу»; «白发千丈 (bái fà qiān zhàng)» – «қайғыдан немесе уайымнан шаштың ағаруы».

Қытай тілінде «黑(hēi)» «қара» сөзі жағымсыз мағынада қолданылады, алайда қара түс қытай мәдениетінде ежелгі кезде жағымды мағына білдірген. Ежелгі Қытай мәдениетінде «қара» адалдық, турашылдық, қайсарлық, байыптылық, әділдіктің символы болған.

Сондай-ақ «жақсы–жаман», «жалған–ақиқат» сияқты қарама-қарсылық мәндерді білдіру үшін қазақ және қытай тілдеріндегі фразеологизмдерде «ақ» және «қара» түстері антонимдік жұп ретінде қолданылады. Мұны төмендегі мысалдардан байқауға болады: қыт. «知白守黑 (zhī bái shǒu hēi)» – «ақты білу, бірақ көрсетпеу» (ауыспалы мағынасы: шындықты жалғаннан ажырата білу); қаз. «ақты-қарасын ашты» – (ауыспалы мағынасы: дұрыс пен бұрысты ажыратты, мән-жайды анықтады). Бұл құбылыс семантикалық универсалийлердің туыс емес тілдерде де кездесетінін көрсетеді.

Ежелгі дәуірдегі судың салқын ылғалдырғыш қасиетіне негізделіп судың символы болған қара түсті құрметтеген. Чин Шы Хуаң патша «суға», яғни судың қасиетіне тән» деп, қара түсті құрметтеген.

Ерте заманда қытай халқында жазаның бес ауыр қинау түрі болған, соның ішінде бір түрі қинау жазасы **模型 (mó xíng) (бояу жазасы)** — бетіне «қара таңба салу жазасы» деп аталған; қылмыскердің маңдайына немесе бетіне инемен сурет салып, қара бояу жағады. Бұл «қорлық таңбасы» деп есептелген. Осыдан шығатын қорытынды ретінде, қазіргі қытай тіліндегі көп қолданылатын **抹黑 (mǒ hēi) (жала жабу, масқаралау)** тіркесі құрамындағы **黑 (hēi) (қара, масқаралау)** сөзі осындай мәнге ие. Чжоу және Цинь әулеттері кезінде тұтқындардың бетіне немесе маңдайына сурет салынып, оны сиямен бояған; бұл арқылы олардың жүзінен «ұят» пен абыройсыздық ешқашан өшпейді деп есептелген. Сондықтан қара түс кейде абыройсыздықты білдіретін символ болып саналады.

Қытай ұлтының мәдени мұрасы болып есептелетін Пекин операсында қара түсті грим қолданады. Қара грим кейіпкердің адалдық, тұрақтылық және қарапайымдық сияқты мінез-құлық ерекшеліктерін білдіреді. Қара түс әділдікті бейнелейді. Мысалы қытай фольклорындағы Бао Гун, Чжан Фэй, Ли Куй сияқты кейіпкерлер Пекин операсында қара гриммен көрсетіледі [11, 205].

2-кестеде қазақ және қытай тілдеріндегі «ақ» және «қара» түс компонентті фразеологизмдердің толық эквиваленттілік дәрежесі көрсетілген.

2-кесте – Қазақ және қытай тілдеріндегі «ақ», «қара» түс компонентті фразеологизмдердің толық эквиваленттілік дәрежесі

№	Фразеологизмдер	Толық эквивалентті фразеологизмдер
1	知白守黑(тура мағ.ақты білу, бірақ көрсетпеу, ауысп.мағ.шындықты жалғаннан ажырата білу)	ақ-қарасын ашты (ауысп.мағ. дұрыс-бұрыстығына көзі жетті)
2	白发苍髯(тура мағ.ақ шаш, сұр сақал, ауысп.мағ.кәрі)	ақ сақал, қара сақал (ауысп.үлкен-кіші, кәрі жас)
3	云中白鹤(тура мағ. аспандағы ақ тырна, ауысп. мағ. кіршіксіз таза адам)	ақ жүрек (ауысп. мағ. адал көңіл, белсенді адал көрінгісі келетін жан)
4	昏天黑地(тура мағ.қараңғы аспан және қара жер, ауысп. мағ. қараңғылық, түнек)	қара түнек (ауысп. мағ. көзге еш нәрсе көрінбейтін, қап-қара, көзге түртсе көргісіз қараңғы.)
5	颠倒黑白 (diān dǎo hēi bái)	ақты қара қылу (ауысп. мағ. ақиқатты бұрмалау, шындықты теріс көрсету)

Кесте [13, 14, 15] дереккөздер негізінде құрылды.

3-кесте – Қазақ және қытай тілдеріндегі «ақ» және «қара» түс компонентті фразеологизмдердің жартылай эквиваленттілік дәрежесі

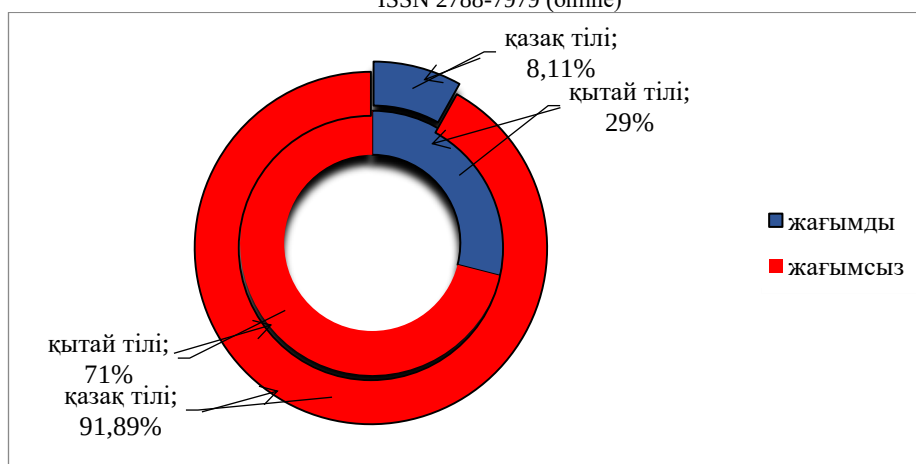
№	Фразеологизмдер	Жартылай эквивалентті фразеологизмдер
1	白头偕老(тура мағ. шашы ағарғанша бірге өмір сүру, бірге қартаю ауысп.мағ. өмір бойы айырылмай тату-тәтті ғұмыр кешу)	ақ сақалды, сары тісті бол! (ауысп. мағ.алғыс. көп жаса.)
2	白发千丈 – (тура мағ.ақ шашты, ауысп.мағ. қайғыдан шашы ағару)	шаш ағарды (ауысп. мағ. қартайды, қажыды)
3	月黑风高(ай көрінбейтін қараңғы түн, желі қатты соққан мезгіл, ауысп.мағ. қауіпті, үрейлі жағдай, жаман іс-әрекет жасауға қолайлы уақыт)	қара жел (ауысп. мағ. жауын-шашынсыз азынап соққан жел)
4	白璧无瑕(тура мағ. ақ асыл таста (нефритте) ешбір міннің болмауы, ауысп. мағ. мінсіз, кіршіксіз, адал адам)	ақ жүрек (ауысп. мағ. адал, таза ниетті, пәк көңілді адам)
5	清白无辜(тура мағ. таза, кінәсіз, еш кінәсы жоқ, ауысп.мағ. адам немесе заттың кінәсіз, айыпсыз, толық әділ екенін сипаттау)	ақ бейіл (көңіл, ниет) (ауысп. мағ. таза, адал ойдағы адам, арамдығы, күдігі жоқ көңіл)

Кесте [13, 14, 15] дереккөздер негізінде құрылды.

2 және 3-кестелерде берілген қазақ және қытай тілдеріндегі «ақ» және «қара» түс компоненттері бар фразеологизмдердің толық эквивалентті және жартылай эквивалентті түрлері топтастырылды. Зерттеу нәтижесінде туыс емес қазақ және қытай тілдеріндегі түр-түс компонентті фразеологизмдер тән универсалийлер анықталды. Бұл құбылыс адам ойлауының универсалды сипатына байланысты түсіндіріледі.

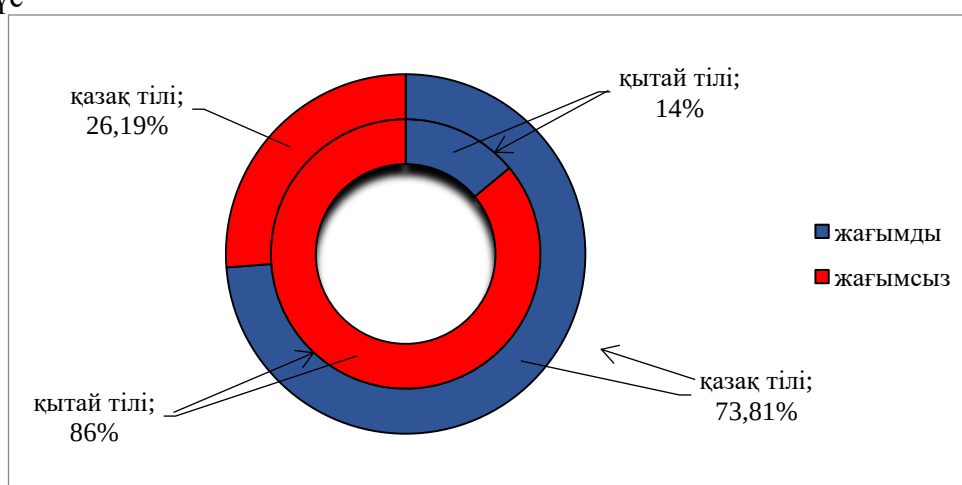
1-диаграмма. Қазақ және қытай фразеологизмдеріндегі «қара» түстің лингвомәдени сипатының талдау нәтижесі

Қара түс

2-диаграмма. Қазақ және қытай фразеологизмдеріндегі «ақ» түстің лингвомәдени сипатының талдау нәтижесі

Ақ түс

Берілген екі диаграммадағы статистикалық мәліметтер қазақ және қытай тілдеріндегі «қара» және «ақ» түс компоненті бар фразеологизмдерді бағалауыштық (аксиологиялық) принцип негізінде топтастыру арқылы алынған. Зерттеу барысында әр тіл бойынша «қара» және «ақ» түс компоненті бар фразеологизмдердің жалпы саны анықталып, олар семантикалық мазмұнына сәйкес жағымды және жағымсыз мағыналық топтарға жіктелді.

Әр топтың пайыздық үлесі жалпы санға қатынасы негізінде есептеліп, 100%-ға көбейту арқылы айқындалды. Пайыздық көрсеткіш төмендегі формула бойынша анықталды:

$$P = \frac{n}{N} * 100\%$$

Қазақ тілінде «қара» түс компонентіне байланысты жағымды мағынадағы фразеологизмдердің үлесі төмен, 8,11 %, ал қытай тілінде бұл көрсеткіш 29 % құрайды. Қазақ тілінде «қара» түске қатысты жағымсыз мағынадағы фразеологизмдер барлық «қара» фразеологизмдердің 91,89 %-ын құрайды, ал қытай тілінде бұл көрсеткіш 71 % (1-диаграмма).

Қазақ тілінде «ақ» түс компонентіне қатысты жағымды мағынадағы фразеологизмдердің үлесі қытай тілімен салыстырғанда жоғары, 73,81 %, ал қытай тілінде бұл көрсеткіш 14 % құрайды. Жағымсыз мағынадағы фразеологизмдердің үлесі қытай тілінде 86 %, ал қазақ тілінде 14 % (2-диаграмма).

ҚОРЫТЫНДЫ

Бұл мақалада қазақ, қытай тілдеріндегі «ақ», «қара» түс компоненттері бар фразеологизмдерге лингвомәдени талдау жасалынды. «Ақ», «қара» түс компоненттері бар

қазақ және қытай фразеологизмдерінің лексика-семантикалық талдау нәтижесінде мынадай қорытындылар жасаймыз:

1) тарихи талдау фразеологизмдерде жасырылған этномәдени ақпаратты айқындауға ықпал етеді;

2) қазақ және қытай фразеологизмдері ұлттық концептосфераның ерекшелігін анықтауға мүмкіндік береді;

3) фразеологизмдерді салыстырмалы талдау арқылы халықтардың дүниетанымын салыстырмалы зерттеуге мүмкіндік туады;

4) семантикалық универсалийлер туыс емес тілдерде де бар. Туыс емес тілдердегі универсалийлердің болуы – адам ойлауының универсалды сипатына, адамзат өркениетінің біртұтас даму процесіне байланысты болуы мүмкін.

Тіл — мәдениеттің айнасы және белгілі бір ұлттың мәдени ерекшеліктерін бейнелейтін құрал. Қазақ және қытай мәдениеттерінің жинақталған тәжірибесі түстердің мәдени мағынасын айқындайды.

Түс ұғымы уақыт өте келе мағыналық өзгеріске ұшырайды. Бұл өзгерістер фразеологиялық бірліктерде көрініс тауып, қоғамдағы тарихи-әлеуметтік және мәдени үдерістермен тығыз байланысты. Түсті қабылдау мен оның символдық мәні қоғам құндылықтарының эволюциясына сәйкес өзгереді. Қазақ, қытай фразеологиялық бірліктердің құрамындағы түр-түс белгілері екі халықтың дүниетанымына тән белгілерді көрсететін ерекше фразеологиялық семантикалық өрісті құрайды.

Бұл зерттеу бірнеше сала үшін маңызды. Аударматануда түске байланысты мәдени-спецификалық материалдарды ескерудің маңыздылығы бар, оларды елемей мағынаның бұрмалануына әкелуі мүмкін.

Тіл оқыту саласында қытай тіліндегі түс компоненті бар фразеологизмдерді меңгеру жоғары деңгейдегі тілдік құзіреттілік пен мәдени сауаттылыққа жетудің негізгі шарттарының бірі екенін көрсетеді. Фразеологизмдер қытай мәдениетімен байланысу үшін өте маңызды тілдік ерекшелік болып саналады. Алайда, фразеологизмдерді оқыту саласында жалпы жүйелі оқыту жетіспейді. Сонымен қатар, тілді үйренушілер фразеологизмдердің мағыналық және прагматикалық ерекшеліктерін толық меңгере бермейді, соның салдарынан оларды коммуникативтік жағдаятқа сай қолданбау жағдайлары кездеседі. Бұл коммуникация барысында түсінбеушілікке әкелуі мүмкін.

Түс атауларын білдіретін сөздердің қолданысы тілде өте икемді әрі көпқырлы сипатқа ие. Олардың мағыналық қызметі нақты контекстке, сөйлеушінің эмоциялық күйіне және мәдени-танымдық негізге тікелей байланысты. Түстер арқылы тек заттық белгілер ғана емес, сонымен қатар бағалау, сезім және символдық мәндер де беріледі.

Түс компоненті бар тілдік бірліктерді терең зерттеу белгілі бір мәдени ортада түстердің қалай қабылданатынын, қандай мағыналық жүк арқалайтынын және олардың эмоциялық реңкті жеткізудегі рөлін айқындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мұндай талдау әртүрлі мәдениеттер арасындағы айырмашылықтарды түсінуге жағдай жасап, мәдениетаралық қарым-қатынаста туындауы мүмкін түсінбеушіліктердің алдын алуға ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, түс атаулары ұлттық дүниетаным мен мәдени сананың маңызды көрсеткіші болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. — New York : Harcourt, Brace, 1921. — 148 p.
- 2 Palmer L. R. An Introduction to Modern Linguistics. — London : Macmillan, 1936. — 216 p.
- 3 Fraser B. Idioms within a transformational grammar // Foundations of Language. — 1970. — Vol. 6, No. 1. — P. 22–42.

- 4 Gibbs R. W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. — Cambridge : Cambridge University Press, 1994. — 548 p.
- 5 Yu N. The Chinese HEART in a Cognitive Perspective: Culture and Conceptualization. — Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. — 320 p.
- 6 高瑋伶. 具顏色詞之成語華語教學設計與實踐 . Instructional Design and Implementation of Chinese Idioms about Color for CSL : Master's thesis. — Tabay, 2023. — 153 p.
- 7 Кононов А. Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках. — М. : Наука, 1978. — 367 с.
- 8 Кононов А. Н. О семантике слов ак и кара в тюркской географической терминологии // Советская тюркология. — 1975. — № 4. — С. 45–53.
- 9 Аитова Н. Н. Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы : филол. ғыл. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты— Алматы, 2005. — 27 б.
- 10 Жарқынбекова Ш. К. Языковая концептуализация цвета в казахском и русском языках : дис. канд. филол. наук. — Алматы, 2003. — 49 с.
- 11 Нью Юйфэн. Структурно-семантические особенности фразеологических единиц с компонентом «цвет» в китайском и английском языках : дис. канд. филол. наук. — Белгород : НИУ «БелГУ», 2020. — 212 с.
- 12 Базыма Б. А. Психология цвета: теория и практика. — СПб. : Речь, 2005. — 205 с.
- 13 Мәсімханұлы Д., Абиденқызы А. Қытайша-қазақша үлкен сөздік. — Алматы : Эксклюзив КА, 2017. — 1032 б.
- 14 Абдурақын Н. Қытай-қазақ фразеологиялық сөздігі. — Алматы : Қазақ университеті, 2012. — 178 б.
- 15 Кеңесбаев І. К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. — Алматы : Ғылым, 1977. — 712 б.

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

Лингвокультурологический характер цветов «белый», «черный» в фразеологизмах казахского и китайского языков

М.С. Алшынбекова, Б. Жылқыбекұлы, Төкенқызы Гүлназ

Язык является зеркалом национальной культуры, он отражает духовный мир, сущность и культурное содержание народа. Через язык можно глубже познать обычаи и традиции, образ жизни, особенности мышления и другие культурные ценности нации.

Язык — неотъемлемая часть культуры и основной инструмент передачи культурной информации из поколения в поколение. В этом контексте фразеологизмы особенно наглядно отражают культурную специфику определённого народа. Фразеологизмы являются продуктом культуры, обладающим ярко выраженным национальным колоритом. На процесс их формирования напрямую влияют национальный дух, гуманистические ценности и языковые особенности.

Названия цветов также относятся к числу важнейших средств, отражающих национальную культуру. Они тесно связаны с мифологическими представлениями и мировоззрением предков. Во многих случаях цветообозначения употребляются в переносном значении, что наглядно прослеживается в художественных текстах, фразеологизмах, пословицах и поговорах.

Цветообозначения раскрывают богатство и художественные возможности казахского и китайского языков. Поэтому в современном языкознании изучение употребления цветообозначений и их лингвокультурного аспекта по-прежнему остаётся актуальным.

В данной статье, опираясь на труды отечественных и зарубежных исследователей по данной проблематике, определены теоретическая значимость темы, а также цели и задачи

исследования. Проведён сравнительный анализ цветовой символики казахского и китайского народов, в частности рассмотрены различия, сходства, особенности и свойства цветковых представлений двух культур. Кроме того, были собраны фразеологические единицы казахского и китайского языков с компонентами «белый» и «чёрный», которые классифицированы по фразеосемантическим группам, а также сгруппированы по признаку полной и частичной эквивалентности. В ходе сбора исследовательского материала было отобрано всего 177 фразеологических единиц.

Фразеологизмы китайского языка с компонентами «белый» и «чёрный» были извлечены из «Большого китайско-казахского словаря» Дукена Масимханулы и Айнұр Абиденқызы, а также из «Китайско-казахского фразеологического словаря» Н. Абдуракина. Фразеологические единицы казахского языка с компонентами «белый» и «чёрный» отобраны из «Фразеологического словаря казахского языка» Исмета Кенесбаева.

Ключевые слова: фразеологизмы, белый цвет, чёрный цвет, лингвокультурология, мировоззрение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. — New York : Harcourt, Brace, 1921. — 148 p.
- 2 Palmer L. R. An Introduction to Modern Linguistics. — London : Macmillan, 1936. — 216 p.
- 3 Fraser B. Idioms within a transformational grammar // Foundations of Language. — 1970. — Vol. 6, No. 1. — P. 22–42.
- 4 Gibbs R. W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. — Cambridge : Cambridge University Press, 1994. — 548 p.
- 5 Yu N. The Chinese HEART in a Cognitive Perspective: Culture and Conceptualization. — Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. — 320 p.
- 6 高瑋伶. 具顏色詞之成語華語教學設計與實踐 . Instructional Design and Implementation of Chinese Idioms about Color for CSL : Master's thesis. — Tabay, 2023. — 153 p.
- 7 Кононов А. Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках. — М. : Наука, 1978. — 367 с.
- 8 Кононов А. Н. О семантике слов ак и кара в тюркской географической терминологии // Советская тюркология. — 1975. — № 4. — С. 45–53.
- 9 Аитова Н. Н. Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы : филол. ғыл. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты— Алматы, 2005. — 27 б.
- 10 Жарқынбекова Ш. К. Языковая концептуализация цвета в казахском и русском языках : дис. канд. филол. наук. — Алматы, 2003. — 49 с.
- 11 Ню Юйфэн. Структурно-семантические особенности фразеологических единиц с компонентом «цвет» в китайском и английском языках : дис. канд. филол. наук. — Белгород : НИУ «БелГУ», 2020. — 212 с.
- 12 Базыма Б. А. Психология цвета: теория и практика. — СПб. : Речь, 2005. — 205 с.
- 13 Мәсімханұлы Д., Абиденқызы А. Қытайша-қазақша үлкен сөздік. — Алматы : Эксклюзив КА, 2017. — 1032 б.
- 14 Абдурақын Н. Қытай-қазақ фразеологиялық сөздігі. — Алматы : Қазақ университеті, 2012. — 178 б.
- 15 Кеңесбаев І. К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. — Алматы : Ғылым, 1977. — 712 б.

Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

Linguoculturological character of the colors "white", "black" in the phraseological units of the kazakh and chinese languages

M. Alshynbekova, B. Zhylybekuly, Gulnaz Tokenkyzy

Language serves as a reflection of national culture, conveying the spiritual values, identity, and cultural heritage of a people. Through language, it is possible to gain insight into a nation's customs, traditions, worldview, and patterns of thinking. As an integral component of culture, language functions as the primary means of transmitting cultural knowledge from one generation to another. In this regard, phraseological units vividly reflect the cultural specificity of a particular nation, as they are characterized by strong national coloring and are shaped by cultural values, linguistic traditions, and historical experience.

Color terms represent one of the most significant means of expressing national culture and are closely associated with traditional worldviews and mythological perceptions. The present study aims to examine the linguocultural features of the color terms "white" and "black" in Kazakh and Chinese phraseology. A comparative analysis of color symbolism in Kazakh and Chinese cultures was conducted to identify similarities, differences, distinctive features, and semantic properties of these colors in the two linguistic traditions. The research material consisted of 177 phraseological units containing the color components "white" and "black", which were classified into phraseosemantic groups, including fully equivalent and partially equivalent phraseological units. Chinese phraseological units were selected from the Large Chinese–Kazakh Dictionary compiled by Duken Mäsimkhanuly and A. Abidenkyzy, as well as from N. Abdurakyn's Chinese–Kazakh Phraseological Dictionary. Kazakh phraseological units were extracted from Ismet Kenesbayev's Phraseological Dictionary of the Kazakh Language. The findings demonstrate that color terms possess rich linguocultural potential and reflect both universal and culture-specific features of linguistic worldviews. The study contributes to a deeper understanding of color symbolism in Kazakh and Chinese cultures and highlights the importance of phraseological units as carriers of cultural knowledge.

Key words: phraseological units, white color, black color, linguoculturology, worldview.

REFERENCES

- 1 Sapir E. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. — New York : Harcourt, Brace, 1921. — 148 p.
- 2 Palmer L. R. *An Introduction to Modern Linguistics*. — London : Macmillan, 1936. — 216 p.
- 3 Fraser B. *Idioms within a transformational grammar* // *Foundations of Language*. — 1970. — Vol. 6, No. 1. — P. 22–42.
- 4 Gibbs R. W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. — Cambridge : Cambridge University Press, 1994. — 548 p.
- 5 Yu N. *The Chinese HEART in a Cognitive Perspective: Culture and Conceptualization*. — Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. — 320 p.
- 6 高瑋伶. 具顏色詞之成語華語教學設計與實踐 . *Instructional Design and Implementation of Chinese Idioms about Color for CSL : Master's thesis*. — Tabay, 2023. — 153 p.
- 7 Kononov A. N. *Semantika tsветоoboznacheniy v tyurkskikh yazykakh*. — M. : Nauka, 1978. — 367 s.
- 8 Kononov A. N. *O semantike slov ak i kara v tyurkskoy geograficheskoy terminologii* // *Sovetskaya tyurkologiya*. — 1975. — No. 4. — S. 45–53.
- 9 Aitova N. N. *Qazaq tilindegi tür-tüs ataularynyñ kognitivtik semantikasy : filol. ğyl. kand. ğılımı дәrejesin alu üşin daiyndalğan dissertacianyñ avtoreferaty*. — Almaty, 2005. — 27 b.
- 10 Zharkynbekova Sh. K. *Yazykovaya kontseptualizatsiya tsveta v kazakhskom i russkom yazykakh : dis. kand. filol. nauk*. — Almaty, 2003. — 49 s.

- 11 Nyu Yuyfen. Strukturno-semanticheckie osobennosti frazeologicheskikh edinit s komponentom “tsvet” v kitayskom i angliyskom yazykakh : dis. kand. filol. nauk. — Belgorod : NIU “BelGU”, 2020. — 212 s.
- 12 Bazyma B. A. Psikhologiya tsveta: teoriya i praktika. — SPb. : Rech', 2005. — 205 s.
- 13 Mäsımkanuly D., Abidenqyzy A. Qytaysha-qazaqsha ülken sözdik. — Almaty : Eksklyuziv KA, 2017. — 1032 b.
- 14 Abdurakyn N. Qytay-qazaq frazeologiyalyq sözdigi. — Almaty : Qazaq universiteti, 2012. — 178 b.
- 15 Keñesbaev I. K. Qazaq tiliniñ frazeologiyalyq sözdigi. — Almaty : Gylym, 1977. — 712 b.

Received: 28.12.2025

МРНТИ 16.21. 45

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp53-68](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp53-68)

А.А. Баяхметова¹, О.В. Коваль¹, А. Алтыбаева¹

¹Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, Костанай, 110000, Республика Казахстан

ЧЕРЕДОВАНИЕ КАК МОРФОНОЛОГИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ ПРИ ОБРАЗОВАНИИ ДЕРИВАТОВ С СУФФИКСАМИ -ИК, -НИК В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Словообразование современного русского языка, как один из значимых разделов языкознания, не утрачивает внимания в рассмотрении и изучении появления новых апеллятивов. Появление апеллятивов объясняется, на наш взгляд, закономерным запросом времени, в соответствии с имеющимися в языке словообразовательными моделями, ядром которых является корневая морфема. Цель настоящей статьи – исследование чередования как морфонологического процесса в ходе образования производных с суффиксами -ик, -ник. Для достижения обозначенной цели нами поставлены задачи: выявление производных с суффиксами -ик, -ник, исследование чередования в процессе образования данных апеллятивов, характеристика диминутивности в процессе словообразования исследуемых производных. Предмет статьи – дериваты с суффиксами -ик, -ник. Объект статьи – чередование в ходе образования дериватов с суффиксами -ик, -ник. Актуальность исследования обусловлена выбором предмета и объекта исследования и сводится к тому, что изучение чередования как морфонологического процесса в ходе образования производных позволит систематизировать появление дериватов. Для достижения цели и решения поставленных в статье задач были использованы методы исследования: семантический, описательный, диахронический, синхронный. В ходе исследования в рамках статьи были сделаны выводы: выявлены и исследованы чередования в процессе образования дериватов с суффиксами -ик, -ник, описаны чередования в новообразованиях с представленными суффиксами, дана краткая характеристика диминутивности в процессе словообразования исследуемых производных. Практическая значимость работы заключается в выявлении, исследовании морфонологического явления (чередование) в процессе появления дериватов с суффиксами -ик, -ник. Настоящая статья позволит выявить морфонологическое явление (чередование), участие аффиксов -ик, -ник в образовании дериватов.

Ключевые слова: производное, апеллятив, формант, суффикс, дериваты, чередование, морфонологические явления.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

В настоящей статье в ходе выявления и исследования чередования как морфонологического явления в процессе образования дериватов с суффиксами -ик, -ник были использованы следующие методы исследования: семантический, описательный, диахронический, синхронный. Перечисленные методы нами использовались с целью решения поставленных задач и цели. Образование дериватов в современном русском языке на данном этапе развития языка происходит не хаотично, а в соответствии с установленными законами языка. Появление производных, имеющих в своём составе, наряду с корневой морфемой, аффиксальную морфему, сопровождается морфонологическими явлениями: чередованием, усечением, наращением основы, переразложением, интерфиксацией, ударением. Лингвисты не могут оставаться в стороне от изучения особенностей процесса образования апеллятивов с учётом морфонологических явлений (продуктивных и непродуктивных), участвующих в данном процессе. Актуальность исследования обусловлена необходимостью дальнейшего изучения морфонологических процессов, сопровождающих образование производных слов в современном русском языке. Несмотря на наличие фундаментальных исследований в области словообразования, вопросы функционирования чередований при образовании апеллятивов с рассматриваемыми суффиксами остаются недостаточно систематизированными. Особый интерес представляют суффиксы -ик и -ник, характеризующиеся высокой словообразовательной активностью и участвующие в образовании производных различных лексико-семантических групп. В современной русистике описаны общие закономерности морфонологических явлений, однако особенности реализации данных процессов при образовании дериватов с конкретными формантами требуют дальнейшего изучения. Дискуссионными остаются вопросы разграничения собственно морфонологических чередований и позиционно обусловленных фонетических изменений, определения роли отдельных типов чередований в формировании словообразовательных моделей. В связи с этим актуальным представляется выявление и систематизация чередований, возникающих при образовании производных с формантами -ик, -ник, определение их наиболее продуктивных типов и описание их функционирования в составе лексико - семантических групп. Актуальность определяется необходимостью уточнения морфонологических характеристик производных слов в аспекте взаимодействия корневой и аффиксальной морфем. Проведённый анализ позволяет дополнить существующие описания словообразовательных процессов конкретным языковым материалом и способствует более полному представлению о роли чередования как морфонологического явления в современной дериватологии.

Лингвисты изучают морфонологические явления в образовании апеллятивов, так как интерес к этим процессам объясняется с точки зрения семантики и словообразования. В современном русском языке дериваты с продуктивными и непродуктивными аффиксами образуются по определённой модели, и большинство из них сопровождаются морфонологическими явлениями. Морфонологические явления, возникающие при образовании дериватов с продуктивными и непродуктивными аффиксами, привлекают внимание лингвистов и остаются актуальными на современном этапе развития языка. Особый интерес представляют работы лингвистов, посвящённые выявлению и изучению морфонологических явлений в процессе образования производных с продуктивными и непродуктивными формантами. Морфонологические явления рассматриваются в рамках изучения морфонологии, как самостоятельной науки. Теоретико-методологическую основу исследования составили труды отечественных и зарубежных учёных в области морфонологии, словообразования и дериватологии. При анализе морфонологических процессов особое значение имеют работы Н. С. Трубецкого, заложившего основы морфонологии как самостоятельного направления лингвистических исследований. В работе «Некоторые соображения относительно морфонологии» учёный обосновал необходимость изучения закономерностей взаимодействия фонологических и морфологических явлений в структуре

слова, что позволило рассматривать чередования не только как фонетические процессы, но и как элементы морфемной организации языка. При определении статуса морфонологических явлений использовались положения В. Б. Касевича, представленные в монографии «Морфонология». Исследователь рассматривает морфонологию как промежуточный уровень между фонологией и морфологией и подчёркивает системный характер чередований, возникающих при взаимодействии морфем. Данный подход является важным для разграничения собственно морфонологических чередований и позиционно обусловленных фонетических изменений. Существенное значение для настоящего исследования имеют работы О. С. Ахмановой, посвящённые разграничению фонологии, морфонологии и морфологии. Предложенные исследователем критерии позволяют более точно определить место чередований в языковой системе и установить их роль в словообразовательных процессах. При анализе словообразовательных механизмов использовались положения Е. А. Земской, рассматривающей взаимоприспособление морфем на морфемном шве как закономерный результат деривационных процессов. Особую ценность для настоящего исследования представляет её описание чередований как одного из основных морфонологических явлений, сопровождающих суффиксальное словообразование в русском языке. При характеристике морфонологических процессов в современном русском языке учитывались также положения В. Г. Чургановой, представленные в «Очерке русской морфонологии». Исследователь предлагает системное описание основных типов морфонологических изменений и их функционирования в структуре производного слова, что позволило сопоставить полученные результаты с существующими классификациями. Для рассмотрения вопросов словообразовательной продуктивности были привлечены исследования Ричарда Джекендоффа (Richard Jackendoff), а также работы Р. Х. Баайена (R. H. Baayen), К. Берга (K. Berg) и М. Мохамеда (M. Mohamed). В статье «Morphological Regularities in the Lexicon» («Морфологические закономерности в лексиконе») Р. Джекендофф (R. Jackendoff) рассматривает словообразование как систему регулярных моделей, обеспечивающих образование новых слов. В работе Р. Х. Баайена, К. Берга и М. Мохамеда «Historical and Psycholinguistic Perspectives on Morphological Productivity: A Sketch of an Integrative Approach» («Исторические и психолингвистические аспекты морфологической продуктивности: опыт интегративного подхода») продуктивность словообразовательных моделей анализируется с позиций исторической и когнитивной лингвистики. Данные положения используются в настоящем исследовании при характеристике продуктивности суффиксов -ик и -ник. Таким образом, методологическую основу исследования составляют положения о системном характере морфонологических явлений, взаимосвязи морфонологии и словообразования, а также о закономерности чередований, возникающих на морфемном шве в процессе образования производных слов. Использование указанных подходов позволило провести анализ дериватов с суффиксами -ик и -ник не только с позиции описания отдельных языковых фактов, но и с точки зрения их места в общей системе русского словообразования. Казахстанские учёные также рассматривают вопросы словопроизводства. Так, в статье «Обучение русскому словообразованию методом сравнительной характеристики специальной лексики русского и казахского языков» С. М. Тажибаева, А. Б. Кабанова, А. Ю. Кишенкова дают системную характеристику словообразования русского и казахского языков. В ходе анализа литературы в рамках заявленной темы статьи мы пришли к выводу, что в казахстанской науке недостаточно освещены вопросы морфонологии и морфонологических явлений в процессе словопроизводства. Этим мы также можем объяснить актуальность нашего исследования.

ВВЕДЕНИЕ

Современное общество характеризуется новизной во всех сферах жизнедеятельности, в том числе и в языкознании. Порой мы не успеваем проследить появление новых процессов, тенденций, явлений: общество не стоит на месте, всё изменяется, развивается. Современный

русский язык развивается в соответствии с законами языка: фонетическими, словообразовательными, морфологическими, синтаксическими, стилистическими, и образование дериватов происходит по установившимся в современном русском языке моделям. «Любое слово в языке возникает по определённой модели и является членом какого-то словообразовательного ряда» [1, 5]. Не можем не согласиться с мнением Р. Джекендоффа (R. Jackendoff), который в работе «Morphological regularities in the lexicon» [2] утверждал, что деривационные процессы происходят в соответствии с законами языка. Современное русское словообразование характеризуется тем, что, как правило, изначально создавались словообразовательные модели, основным компонентом которого является корневая морфема. В ходе образования апеллятивов в первую очередь выводились словообразовательные модели согласно законам русского словообразования, затем создавались производные. Для производных характерны морфонологические явления. Появление апеллятивов объясняется закономерным запросом времени, в соответствии с имеющимися в языке словообразовательными моделями, ядром которых является корневая морфема. Образование дериватов современного русского языка чрезвычайно актуально, оно отражает специфику изменений в обществе: культурных, общественных, языковых. Для анализа морфологической продуктивности необходимо учитывать закономерности словообразования, в этом важное значение имеют корпусные подходы. «Corpus-based approaches provide new evidence for analyzing morphological productivity and patterns of word formation in actual language use» [3]. Язык чутко реагирует на изменения в современной жизни, новые деривационные единицы возникают не хаотично, а это, в свою очередь, позволяет сохранять его системность и понятность для носителей современного русского языка. Образование производных характеризуется, прежде всего, тем, что в составе апеллятива основным ключевым структурным элементом является корневая морфема. «Корень – в языкознании: основная, значимая часть слова, вычленяемая в нём после отделения окончания, приставок и суффиксов» [4, 270]. К основной значимой части слова, как правило, могут присоединяться аффиксальные морфемы, и при этом может иметь место переход производного из одной лексико-семантической группы в другую или изменение эмоциональной характеристики. Например: *синева* «синее пространство, синий цвет, синий оттенок, присущий чему-н. или появившийся на чём-н.» от слова *синий* «имеющий окраску одного из основных цветов спектра – среднего между фиолетовым и зелёным; тёмно-голубой» [4, 731], *домик* «уменьш. к дом, небольшой дом»; *дом* «жилое (или для учреждения) здание» [4, 149]. В современном русском языке суффиксальный способ образования слов является наиболее продуктивным. В результате образования апеллятивов продуктивным и востребованным считается аффиксальный способ образования. Установлено, что в современном русском языке недостаточно изучены морфонологические процессы (чередование) в результате образования дериватов с рассматриваемыми аффиксами. Актуальность нашего исследования подтверждает малоизученность и интерес к заявленной теме: изучение чередования как морфонологического процесса в ходе образования дериватов, позволит выявить использование суффиксов -ик, -ник и систематизировать появление дериватов. Нами обозначена цель: исследование чередования как морфонологического процесса в ходе образования производных с суффиксами -ик, -ник. Исходя из цели были обозначены задачи: выявление производных с суффиксами -ик, -ник, исследование чередования в процессе образования данных апеллятивов, характеристика диминутивности в процессе словообразования исследуемых производных. Выбор предмета – дериваты с суффиксами -ик, -ник и объекта статьи – чередование как морфонологическое явление в ходе образования дериватов с суффиксами -ик, -ник направлены на достижение цели и решения задач. Гипотеза статьи – выявление производных с суффиксами -ик, -ник, исследование чередования в деривационном процессе. Научная новизна исследования заключается в систематизации морфонологических чередований, возникающих при образовании производных с суффиксами -ик и -ник, выявлении наиболее продуктивных типов чередований и определении их распределения по лексико-семантическим группам. В статье уточняется роль чередования как

морфонологического явления в реализации словообразовательных моделей современного русского языка и рассматривается соотношение морфонологических и фонетических изменений на морфемном шве. Практическая направленность статьи – анализ морфонологического явления (чередование) в деривационном процессе производных с суффиксами -ик, -ник. Практические рекомендации к использованию: фактический материал представленной статьи может быть использован при изучении дисциплины «Словообразование современного русского языка»; при выполнении самостоятельных работ обучающихся, написании квалификационных работ по словообразованию. Можем считать, что заявленная нами тема статьи и обозначенные цели и задачи, объясняют значение исследования и дальнейшую перспективу изучения морфонологических исследований в процессе образования слов с аффиксами -ик, -ник в современном русском языке.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Выбор темы статьи, предмета, объекта объясняет эффективность использования методов. Настоящее исследование выполнено на материале толковых словарей современного русского языка (Д. Н. Ушаков «Большой толковый словарь русского языка. Современная редакция» [4]; С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова «Толковый словарь русского языка» под редакцией Н. Ю. Шведовой [1]; С. И. Ожегов «Словарь русского языка. Около 53000 слов» [5]; «Словарь русского языка в 4-х томах» [6]) и ориентировано преимущественно на выявление и описание морфонологических особенностей производных с суффиксами -ик, -ник. Выбор словарных источников обусловлен целью исследования, связанной с анализом словообразовательной структуры производящих основ и характеристикой чередований, возникающих на морфемном шве. Понятия «продуктивность», «непродуктивность» используются в статье в традиционном словообразовательном значении, принятом в работах по русской дериватологии, и относятся к способности аффиксов участвовать в образовании производных слов, а не к количественным показателям их функционирования в современных текстах. Корпусный анализ употребительности апеллятивов с формантами -ик, -ник, исследование частотности отдельных типов чередований на материале Национального корпуса русского языка могут стать перспективным направлением дальнейших исследований. Для анализа морфонологических явлений в результате образования производных была произведена сплошная выборка апеллятивов, обозначена их семантика и отобраны слова с суффиксами -ик, -ник. Материалом исследования послужили производные слова, отобранные методом сплошной выборки из толковых словарей современного русского языка. В исследование включались те единицы, которые содержат форманты -ик, -ник с учётом их словообразовательной структуры, позволяющей установить производящую основу и выявить морфонологические изменения, возникающие в процессе деривации. Объём выборки составил 162 производных слова. Отбор языковых единиц осуществлялся по следующим критериям: наличие в структуре слова форманта -ик, -ник; возможность установления словообразовательной связи между производящим и производным словом; наличие или отсутствие чередования как морфонологического явления, сопровождающего процесс деривации. Анализ материала проводился в несколько этапов. На первом этапе осуществлялась выборка производных с суффиксами -ик, -ник, на втором этапе устанавливались производящие основы и выявлялись чередования, возникающие в процессе деривации. На третьем этапе проводилась классификация выявленных чередований и их распределение по лексико-семантическим группам. Были обобщены результаты и определены наиболее характерные типы чередований при образовании производных с исследуемыми суффиксами. Репрезентативность выборки обусловлена тем, что исследуемый материал охватывает производные различных лексико-семантических групп, зафиксированные в толковых словарях современного русского языка. Для решения обозначенной цели и задач были отобраны производные с суффиксами -ик, -ник из указанных толковых словарей современного русского языка. Материал статьи отражает морфонологическое явление (чередование) в процессе словообразования апеллятивов с

суффиксами -ик, -ник в современном русском языке. В исследовании чередования в процессе словообразования апеллятивов с аффиксами -ик, -ник были применены следующие методы: семантический, описательный, диахронический, синхронный. Семантический метод позволил нам установить значение слова, что обеспечило корректное выделение корневой морфемы и определение наличия или отсутствия аффиксальных морфем. Для характеристики морфонологического явления в деривационном процессе апеллятивов с суффиксами -ик, -ник использовался описательный метод. Применение диахронического метода обусловлено необходимостью выявления аффиксальных морфем в производящей и производной основах при описании морфонологического явления. Синхронный метод при выявлении чередования в словообразовании позволил установить суффиксы производной и производящей основы. Степень изученности темы исследования характеризуется недостаточной разработанностью проблем морфонологических явлений (чередование) в образовании производных с суффиксами -ик, -ник.

РЕЗУЛЬТАТЫ

«Свидетельством динамического характера обогащения словаря является словопроизводство апеллятивов суффиксальным способом, как одним из продуктивных способов. Изучение современного состояния аффиксального словопроизводства в современном русском языке вызывает большой интерес у учёных» [7, 43]. Словообразование как раздел науки о языке даёт нам понять, как образуются производные и какие произошли морфонологические явления, какие способы словопроизводства могут быть применены к данным апеллятивам. Производные образуются по уже готовым словообразовательным моделям, на морфемном шве главной значимой части слова могут иметь место морфонологические явления, в том числе и чередования. В морфемной структуре слов современного русского языка корень является основной значимой морфемой. Аффиксальные морфемы выполняют словообразовательную функцию и участвуют в деривационном процессе. «Морфонологические единицы выражают и определяют единство слова в русском языке. Использование морфем является необходимым условием построения словоформ, распознавания слова в речи и построения новых слов по правилам словообразования» [8, 503]. В статье имеется попытка исследовать чередование как морфонологическое явление в словообразовании производных с суффиксами -ик, -ник. «Продуктивный – способный производить, производительный, плодотворный» [4, 612]. «Непродуктивный во 2 значении: о морфемах: не образующий новых слов (лингв.) *Непродуктивный суффикс*» [4, 385]. Анализ материала показывает, что «При образовании слова происходит взаимоприспособление соединяющихся морфов. По законам русского языка на границе морфем не все сочетания звуков допустимы. На границе морфем (на морфемном шве) может происходить четыре вида явлений: 1) чередование фонем (конец одного морфа изменяется, приспосабливаясь к началу другого); 2) интерфиксация – между двумя морфами вставляется незначимый (асемантический) элемент- интерфикс; 3) наложение (или интерференция) морфов – конец одного морфа объединяется с началом другого; 4) усечение производящей основы – конец производящей основы отсекается и не входит в производное слово» [9, 80-81]. Настоящее исследование посвящено анализу чередования как морфонологического явления в словообразовании производных и ограничивается рассмотрением и анализом отдельных суффиксов (-ик, -ник), так как комплексный анализ всех перечисленных морфонологических явлений и формантов не входит в задачи статьи. «Морфология систематически изменяет формы таким образом, что это способствует обобщению, при этом процессы словообразования и словосложения демонстрируют специфические закономерности в том, как сегменты сочетаются и чередуются, раскрывая морфонологическую структуру, лежащую в основе образования новых слов» [10]. Анализ морфонологических явлений при аффиксальном образовании производных в русском языке позволил нам сделать выводы. При анализе материала разграничивались собственно морфонологические явления (чередование) и позиционно обусловленные

фонетические изменения. В исследовании к морфонологическим чередованиям отнесены случаи, при которых присоединение формантов -ик, -ник сопровождается закономерной заменой одной фонемы другой на морфемном шве, что приводит к изменению звукового облика производящей основы. К таким чередованиям относятся к//ч (*рука – наручник, чеснок – чесночник*), х//ш (*ольха – ольшаник, орех – орешник*), ц//ч (*лакрица – лакричник, птица – птичник*). Случаи типа *дом – домик, стол – столик, двор – дворик, брат – братик, глаз – глазик* рассматриваются нами как проявление позиционно- фонетической адаптации согласного перед гласным [и] и суффикса -ик. В данных примерах происходит смягчение конечного согласного производящей основы без замены одной фонемы другой. Такие случаи не образуют самостоятельного типа морфонологических чередований, а отражают реализацию фонетических закономерностей современного русского языка в условиях словообразовательного процесса. Проведённый анализ позволил установить, что наиболее регулярными морфонологическими чередованиями при образовании апеллятивов с формантами -ик, -ник являются к//ч, х//ш, ц//ч. Они преимущественно представлены в лексико-семантических группах «лицо», «название растений», «название места или помещения», «предмет». Суффикс -ник чаще инициирует чередования к//ч, х//ш, ц//ч, тогда как для суффикса -ик более характерны случаи позиционного смягчения конечного согласного основы. Образование апеллятивов с суффиксами -ик, -ник в современном русском языке является одним из важных этапов в дериватологии, данные образования являются перспективным в использовании их в готовом контексте. В процессе их словопроизводства особое место отводится диминутивности производных с суффиксами -ик, -ник. Исходя из вышесказанного, можно утверждать, что сохраняется перспектива словообразования производных с формантами -ик, -ник в соответствии со словообразовательной моделью. Постоянные изменения, характерные для каждого самостоятельного раздела языкознания, обусловлены развитием общества, которые, несомненно, отражаются на системе словообразования. Анализируемые производные с суффиксами -ик, -ник – это утвердившиеся языковые законы образования производных, которые в главном структурном компоненте претерпевают изменения, то есть чередование на морфемном шве корневой морфемы. Исследование чередования как морфонологического явления при деривации апеллятивов с суффиксами -ик, -ник позволило сформулировать выводы. В ходе исследования фактического материала было установлено, что чередование является одним из значимых морфонологических процессов. «Суффиксы нередко вызывают изменения в строении конца основы (чередование фонем), так как на границе морфов происходит взаимоприспособление основы и суффикса» [9, 43]. Например: *друг-дружок, флаг-флажок, бык- бычок, луг-лужок, орех-орешник, ольха – ольшаник* и др. Проведённый анализ показывает, что деривационные процессы образования апеллятивов с формантами -ик, -ник, сопровождаемые морфонологическими явлениями (чередованиями на морфемном шве), являются важным этапом словообразования и активно используются носителями языка. В статье исследуется чередование, имеющее место в образовании производных, с использованием некоторых формантов (-ик, -ник), поскольку охват всех суффиксов не представляется возможным в рамках требований к объёму статьи. С целью достижения поставленных задач нами были выбраны суффиксы – ик, -ник. Исследование позволяет утверждать, что с существующими тенденциями к семантике слов внутри системы языка морфологические формы претерпевают изменения [11]. При образовании производных, как правило, в словообразовательной модели происходит семантическая реорганизация. В этом принимает активное участие и рассматриваемое в нашем исследовании чередование.

ОБСУЖДЕНИЕ

Процесс образования производных – это сложный процесс, требующий определённого времени и соблюдения законов языка. Для изучения чередования как морфонологического явления в современном русском языке, необходимо в рамках обозначенной темы и задач

статьи выявить апеллятивы с суффиксами -ик, -ник. Результаты исследования свидетельствуют о том, что изучение чередования в деривационном процессе производных с суффиксами -ик, -ник представляет теоретический и практический интерес. Для объективного анализа словообразовательного процесса необходимо проследить не только валентностные возможности структурных компонентов слова, но и изучить морфонологические явления. В статье имеется попытка исследовать морфонологическое явление (чередование) при образовании новообразований с формантами -ик, -ник. Следует отметить, что функция рассматриваемых суффиксов -ик, -ник связана с их использованием для того, чтобы показать отношение между значениями производящей основы и значением создаваемого слова, какое морфонологическое явление имеет место на морфемном шве корневой морфемы. Одним из приоритетных способов образования апеллятивов является аффиксальный способ, отличающийся высокой продуктивностью. С помощью данного способа создаётся большое количество производных слов, относящиеся к различным лексико-семантическим группам. Форманты -ик, -ник доказывают, к какой лексико-семантической группе относится слово, какая словообразовательная модель соответствуют данному образованию. При помощи различных формантов (продуктивных, непродуктивных) могут быть образованы лексико-семантические группы слов. Для выявления отнесённости к конкретной лексико-семантической группе нами была установлена семантика производных. При этом мы ссылались на данные толковых словарей, используемые нами при исследовании. Различаются лексико-семантические группы производных исходя из того, какие форманты принимают участие в выражении семантики. В современном русском языке одни производные образуются от других, то есть апеллятивы одной части речи образуются от апеллятивов другой части речи. При создании словообразовательной модели морфологическая структура некоторых производных наполняется новой семантикой: *печник*, *сонник*, *птичник*, *коровник* и др. В некоторых случаях производное приобретает значение диминутивности: *ключик*, *бантик*, *винтик*, *дубик* и др. Корневая морфема не приобретает новую семантику. Постоянным структурным компонентом считаются аффиксы -ик, -ник. Для производных с суффиксом -ник диминутивность малопродуктивное явление, не характерно для данной словообразовательной модели согласно законам русского языка. Анализируемые апеллятивы относятся к различным лексико-семантическим группам, например **«предмет»**: *ключик* «уменьш. слову *ключ* – металлический стержень с особой комбинацией вырезов для отпираания и запираания замка» [5, 278]; *бантик* «уменьш. к слову *бант* – лента, завязанная в виде нескольких перетянутых посередине петель» [5, 36]; *сонник* – «книга, содержащая толкование снов, снотолкователь» [4, 764] и др.; **«лицо»**: *догматик* – «человек, придерживающийся догматического образа мышления» [4, 146]; *блинник* – «пекущий и продающий блины» [4, 43]; *печник* – «рабочий, специалист по установке и ремонту печей» [4, 516]; *птичник* – «работник, ухаживающий за домашней птицей» [4, 635] и др.; **«название пищи»**: *блинник* во 2 значении – «блинчатый пирог (слоёный пирог из блинов с яйцами и кашей)» [4, 43]; *салатик* – «название различных огородных растений, листья которых идут в пищу в сыром виде» [4, 702]; *сырник* – «кушанье из творога с приправами» [4, 811] и др.; **«название растений, ботанические названия»**: *манник* – «высокая многолетняя трава с цветами в виде колосков, собранных в метёлку, растущая в сырых местах» [4, 312]; *дубик* – «крупное листовенное дерево с плотной древесиной, на котором растут жёлуди» [4, 157]; *лимонник* – «тропический кустарник из семейства магнолиевых, с длинными вьющимися ветвями» [4, 298]; *лакричник* – «растение, то же, что и солодка» [4, 290]; и др.; **«название одежды, части одежды»**: *ватник* – «стёганая ватная куртка или безрукавка» [4, 57]; *воротник* – «часть одежды, пришитая или пристёгиваемая к вороту» [4, 83]; *тельник* – «исподняя одежда, рубашка, кофта, носимая прямо на теле» [4, 819] и др.; **«название места, помещения»**: *коровник* – «хлев для крупного рогатого скота» [4, 271]; *птичник* «помещение для домашней птицы» [4, 635]; *мандаринник* – «мандариновый сад» [4, 311] и др.; **«название живых существ»**: *пересмешник* во 2 значении «птица из семейства воробьиных» [4, 509]; *котик* – «уменьш. к слову *кот* – морской кот (самец или самка, зоол.)» [4, 274]; *чижик* – «то же, что и чиж – небольшая певчая птица» [4, 925]; *хрущик* – «жук,

разновидность хруща» [4, 911] и др. Разную наполняемость лексико-семантических групп мы можем объяснить тем, что частота чередования как морфонологического явления рассматриваемых производных с формантами -ик, -ник, как правило, неодинакова. Каждое морфонологическое явление, имеющее место в словообразовании производных, по-разному участвует в формировании новых лексических единиц. Изучение морфонологических явлений в современной дериватологии продолжает вызывать интерес у исследователей в области морфонологии. Нами были изучены труды учёных, посвящённые морфонологии и описанию морфонологических процессов в словообразовании, для обеспечения объективности результатов статьи. Полученные результаты в целом согласуются с положениями Н. С. Трубецкого, В. Б. Касевича, Е. А. Земской, В. Г. Чургановой о том, что морфонологические явления возникают на стыке морфем и обусловлены их взаимным приспособлением. Анализ исследуемого материала подтверждает продуктивность традиционно выделяемых чередований к//ч, х//ш, ц//ч в современной русской дериватологии. Проведённое исследование позволяет уточнить распределение данных чередований применительно к производным с суффиксами -ик, -ник, а также показать различия между собственно морфонологическими преобразованиями и позиционно-фонетическим смягчением согласных, которое не всегда целесообразно рассматривать как самостоятельное морфонологическое чередование.

В ходе исследования были проанализированы производные с суффиксами -ик, -ник, а также выявлены чередования, реализующиеся в процессе их образования. Появление новых лексических единиц в современном русском языке объясняется постоянным развитием общества и теми изменениями, которые происходят во всех сферах жизнедеятельности. Как правило, язык считается социальным явлением и изменения, происходящие в обществе, несомненно находят своё отражение в языке. Исследование чередования как морфонологического явления в современном русском языке позволило определить типы чередований в результате образования производных с суффиксами -ик, -ник. Необходимым является то, что при образовании производных важно учитывать морфонологические явления, принимая во внимание и словообразовательную парадигму. При рассмотрении чередования как морфонологического явления в современном русском языке мы опирались на результаты исследований, представленные в наших ранних работах. Так, в статье «Чередование как морфонологическое явление при корневой валентности производных с суффиксами -ок и -ец» [12] описываются типы чередований, выявленные при анализе словообразования производных с формантами -ок и -ец в условиях корневой валентности. В настоящем исследовании за основу анализа были взяты некоторые чередования, описанные в указанной статье; однако часть из них не является характерной для словопроизводства производных с формантами -ик, -ник. Это объясняется законами языка.

Среди морфонологических явлений в современном русском языке, возникающих при присоединении суффиксов -ик, -ник к основной значимой части слов, мы выделили:

- чередование на морфемном шве корневой морфемы к//ч, например: *сверхсрочник*, мотивированное слово – *сверхсрочный*, корневая морфема – *сроч-*; *молочник*, мотивированное слово – *молоко*, корневая морфема – *молоч-*; *наручники* – приставочно-суффиксальный способ образования (приставка -на, суффикс -ник), мотивированное слово – *рука*, корневая морфема – *руч-*; *пасака* – мотивированное слово – *пасака*, корневая морфема – *пасеч-*; *чесночник*, мотивированное слово – *чеснок*, корневая морфема - *чесноч-* и др. Согласно законам языка звук [к] заменяется на звук [ч], это чередование объясняется тем, что заднеязычные в определённой позиции заменяются на определённые звуки, в данном случае на звук [ч].
- Чередование на морфемном шве корневой морфемы х//ш, например: *ольшаник* – мотивированное слово – *ольха*, корневая морфема – *ольш-*. Следует отметить, что при образовании данного слова, помимо чередования, имеет место морфонологическое наращение форманта -ан. *Орешник* – мотивированное слово – *орех*, корневая морфема – *ореш-* и др. Описываемое чередование замены [х] на [ш] объясняется позицией перед формантом -ник.

- Чередование на морфемном шве *ц/ч*, например: *лакричник* – мотивированное слово – *лакрица*, корневая морфема – *лакрич-*; *птичник* – мотивированное слово – *птица*, корневая морфема – *птич-*; *скворечник* – мотивированное слово – *скворец*, корневая морфема – *сквореч-*; *станичник* – мотивированное слово – *станция*, корневая морфема – *станич-*; *наконечник* – приставочно-суффиксальный способ образования (приставка *-на*, суффикс *-ник*), мотивированное слово – *конец*, корневая морфема – *конеч-* и др. Данное чередование связано с фонетической адаптацией на стыке морфем, перед суффиксом *-ник* согласный *-ц* корневой морфемы заменяется на *-ч*.
- Чередование на морфемном шве *[б//б']*, например: *дуб* – *дубик*, *ромб* – *ромбик*; *куб* – *кубик*, *зуб* – *зубик* и др. Перед гласным суффикса *-ик* конечный согласный корневой морфемы смягчается.
- Чередование на морфемном шве *[в//в']* нами обнаружено в единичном случае, например: *клюв* – *клювик*. К таким чередованиям можем отнести *[ф//ф']*: *шарф* – *шарфик*; *[ж//ж']*: *чиж* – *чижик*; *[ч' //ч']*: *ключ* – *ключик*, *мяч* – *мячик*, *луч* – *лучик*; *[ш//ш']*: *шалаш* – *шалашик*, *[щ'//щ']*: *хрящ* – *хрящик*. Редкость образования подобных производных в современном русском языке объясняется фонетическими и семантическими ограничениями.
- Чередование на морфемном шве *[з//з']*, например: *глаз* – *глазик*, *заказ* – *заказик*, *мороз* – *морозик*, *рассказ* – *рассказик* и др. Перед гласным суффикса *-ик* конечный согласный корневой морфемы смягчается.
- Чередование на морфемном шве *[л//л']*, например: *стол* – *столик*, *вал* – *валик*, *кол* – *колик* (разг.), *шал* – *шалик* (разг.), *бал* – *балик* (устар.), *бул* – *булик* (диалектн.). Перед гласным суффикса *-ик* конечный согласный корневой морфемы смягчается.
- Чередование на морфемном шве *[м//м']*, например: *дом* – *домик*, *лом* – *ломик*, *шлем* – *шлемик*, *рам* – *рамик* (устаревш.). Перед гласным суффикса *-ик* конечный согласный корневой морфемы смягчается.
- Чередование на морфемном шве *[н//н']*, например: *кон* – *конник* (разг.). Словообразование по данному типу чередования не характерно для современного русского языка, объясняется фонетическими законами языка. Подобные слова преимущественно встречаются в разговорной, диалектной речи.
- Чередование на морфемном шве *[р//р']*, например: *двор* – *дворик*, *кадр* – *кадри́к*, *семеро* – *семерик*, *шар* – *шарик*, *бор* – *борик* и др. Перед гласным суффикса *-ик* конечный согласный корневой морфемы смягчается.
- Чередование на морфемном шве *[с//с']*, например: *лес* – *лесик* (разг.). Для современного русского языка подобные образования не характерны, объясняются фонетическими и семантическими ограничениями.
- Чередование на морфемном шве *[т//т']*, например: *бант* – *бантик*, *зонт* – *зонтик*, *чёрт* – *чёртик*, *догмат* – *догматик*, *порт* – *порттик*, *фанат* – *фанатик* и др. Перед гласным суффикса *-ик* конечный согласный корневой морфемы смягчается.
- Чередование на морфемном шве *[ц//ц]* в результате новообразований в современном русском языке не зафиксировано. Это объясняется орфоэпическими нормами, на морфемном шве сочетание *-ц + -ик* невозможно, не все согласные могут сочетаться с гласными в соответствии с фонетическими нормами языка.

Следует заметить, что в некоторых рассматриваемых производных конечный согласный основы в результате сочетаемости смягчается: *дуб* – *дубик*, *ромб* – *ромбик*; *куб* – *кубик*, *зуб* – *зубик* *[б / б']*; *клюв* – *клювик* *[в / в']*, нами зафиксирован единичный случай; *черт* – *чёртик*, *догмат* – *догматик*, *фанат* – *фанатик*, *бант* – *бантик*, *зонт* – *зонтик*, *порт* – *порттик* *[т / т']*; *двор* – *дворик*, *кадр* – *кадри́к*, *семеро* – *семерик*, *шар* – *шарик*, *бор* – *борик* и др. *[р / р']*; *стол* – *столик*, *вал* – *валик*, *кол* – *колик*, *шал* – *шалик*, *бал* – *балик*, *бул* – *булик* *[л / л']*; *дом* – *домик*, *лом* – *ломик*, *шлем* – *шлемик* *[м / м']*; *кон* – *конник* *[н / н']*, обнаружен единичный случай; *глаз* – *глазик*, *заказ* – *заказик*, *мороз* – *морозик*, *рассказ* – *рассказик* и др. *[з / з']*. Смягчение конечной согласной корневой морфемы происходит согласно законам языка.

В ходе анализа чередования как морфонологического явления в результате словопроизводства апеллятивов с суффиксами -ик, -ник мы попытались дать некоторую характеристику диминутивности. «Словообразующее поведение типологически весьма характерно для продуктивных диминутивов» [13, 46]. Для суффикса -ик диминутивное значение является одним из основных значений, что не характерно для суффикса -ник. Среди выявленных производных с суффиксом -ик выделяются апеллятивы с экспрессивно-эмоциональной окраской, например: (диминутивный (уменьшительный) с эмоциональной окраской: *кораблик* – «уменьш.- ласкат. к *корабль* – самодельная детская игрушка из бумаги, щепки в виде лодочки, корабля» [4, 270], *котик* – «уменьш.- ласкат. к *кот* – морской кот (самец или самка; зоол.)» [4, 274], *домик* – «уменьш.- к *дом* – небольшой дом» [4, 149], *мячик* – «уменьш.- к *мяч* – сплошной или полый внутри шар из какого-н. упругого материала, отскакивающий от твёрдой поверхности, употребляемый в детских играх и спорте» [4, 341] и др. Важно учитывать контекст, где производные с рассматриваемыми формантами имеют значение диминутивности. «The grammatical construction integrates the functions of lexemes with their typical grammatical contexts, which indicates the advantages of a comprehensive approach» [14]. Для суффикса -ник значение диминутивности не является характерным. Диминутивный формант -ик – это звуковой комплекс структурных компонентов слова, где главной значимой частью является корневая морфема. В валентности суффикса -ик с конечной согласной корневой морфемы производные с данным суффиксом, как правило, не передают эмоциональные чувства, а лишь указывают на значение уменьшительности. Например: *кораблик*, *котик*, *домик*, *мячик*, *догматик*, *фанатик*, *кадрик* и др. Диминутивный суффикс -ик малопродуктивен в лексико-семантической группе «лицо», «название места, помещения», «название живых существ», «название одежды, части одежды». Наиболее продуктивным считается отнесённость к лексико-семантической группе «предмет».

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование в рамках решения поставленных задач позволило сделать нам соответствующие выводы. Был исследован фактический материал для выявления чередования как морфонологического явления в ходе образования производных с суффиксами -ик, -ник и значение диминутивности. Закономерным в современном русском языке является образование производных с продуктивными и непродуктивными аффиксами, в том числе и рассматриваемые в нашем исследовании апеллятивы с суффиксами -ик, -ник. В результате проведённого анализа мы пришли к выводам, которые сводятся к следующему:

- выявлены производные с продуктивными формантами -ик, -ник;
- исследовано чередование как морфонологическое явление в процессе образования апеллятивов с суффиксами -ик, -ник;
- дана характеристика диминутивности в процессе словообразования исследуемых производных.

Семантическая характеристика производных с суффиксами -ик -ник служит инструментом для оценки морфонологического явления (чередование) и их соответствия словообразовательным моделям. В современном русском языке суффиксы -ик, -ник относятся к числу **продуктивных словообразовательных формантов**, активно участвующих в деривационном процессе. Их продуктивность объясняется способностью формировать новые производные по уже готовым словообразовательным моделям. «В современном русском языке слова образуются по уже готовым моделям, с учётом установившихся законов образования слов и семантики корневой морфемы» [7, 45]. Семантический анализ позволил нам выделить лексико-семантические группы производных: «предмет», «лицо», «название пищи», «название растений, ботанические названия», «название одежды, части одежды», «название места, помещения», «название живых существ». Суффикс -ник характеризуется высокой продуктивностью в образовании апеллятивов лексико-семантической группы «лицо»: *догматик* – «человек, придерживающийся догматического образа мышления» [4, 146];

блинник – «пекущий и продающий блины» [4, 43]; *печник* – «рабочий, специалист по установке и ремонту печей» [4, 516] и др. Суффикс -ик не отличается продуктивностью в образовании слов данной группы. Положительная или отрицательная оценка производного объясняется не только семантическими признаками, мотивирующим словом, но и контекстом. Производные с суффиксами – ик, -ник используются в контексте для уточнения смысла и стилистической окраски слов. «Контекст, -а, м.(книжн.). Относительно законченная в смысловом отношении часть текста, высказывания» [5, 291]. «Белая молния озарила **лесника** с головы до ног; трескучий и короткий удар грома раздался тотчас вслед за нею»; «Мы вошли вместе. **Дождик** перестал», «**Топорик**-то вон возьмите, - пробормотал мужик», «Она состояла из нескольких сосновых срубов, соединённых заборами; перед главной избой тянулся навес, подпёртый тоненькими **столбиками**». Мы попытались выявить чередования на морфемном шве при словообразовании производных с суффиксом -ик, -ник. Чередование на морфемном шве по твёрдости/мягкости не происходят в результате образования производных с суффиксом -ник, тогда как для производных с суффиксом -ик – это продуктивное морфонологическое явление. Как известно, чередование по мягкости возникает перед мягким суффиксом -ик: *носик, кубик, клювик, домик, дворик* и др. С суффиксом -ник продуктивность ограничена и отмечается в исторических или устаревших текстах: *дружинник* устар.– «член дружины – группа (обычно военизированная), отряд» [4, 156], *казначейник* устар. «помощник казначея – кассир, хранитель денег и ценностей учреждения, общественной организации» [4, 268], *ратник* старин. и ритор. – «воин, военный человек» [4, 679], *служильник* устар. «работник, слуга» [4, 747]. В сочетании с суффиксом -ник смягчение согласных не происходит. «Важнейшими средствами образования производных слов в современном русском языке являются такие морфонологические компоненты, как ударение, чередование фонем и, как предполагаем, суффикс» [8, 63].

В настоящей статье мы попытались исследовать чередование как морфонологическое явление в результате образования слов с суффиксами -ик, -ник. Морфонологические процессы не характеризуются самостоятельностью в образовании слов, а лишь выполняют вспомогательную деривационную функцию согласно законам языка. «Чередования не имеют самостоятельного значения в словообразовании, а используются лишь как дополнительное средство, сопровождающее аффиксацию» [8, 65]. Все выводы подтверждаются использованными примерами, извлечённые из толковых словарей современного русского языка. В результате исследования установлено, что наиболее продуктивными являются чередования к//ч (*молоко – молочник, чеснок - чесночник*), х//ш (*орех – орешник, ольха - ольшаник*), ц//ч (*птица – птичник, лакрица - лакричник*). Данные типы чередований имеют регулярный характер и связаны с особенностями взаимодействия производящей основы и суффиксов в процессе словообразования. Анализ материала позволил разграничить собственно морфонологические чередования и позиционно-фонетические изменения. Например, случаи типа *дуб -дубик, зуб – зубик, дом – домик, стол – столик* отражают преимущественно позиционное смягчение конечного согласного перед гласным [и] суффикса -ик и не сопровождаются изменением фонемного состава корня. В отличие от них чередования к//ч, х//ш, ц//ч приводят к изменению фонемного облика корневой морфемы и поэтому рассматриваются как морфонологические. Установлено, что суффиксы -ик, -ник выполняют различные словообразовательные функции. Формант -ик активно участвует в образовании диминутивных производных и сохраняет высокую продуктивность в образовании лексико-семантической группы предметных наименований. Формант -ник характеризуется более широкими словообразовательными возможностями и продуктивен при образовании наименований лиц, название помещений, предметов, растений и др. Диминутивное значение является одной из основных семантических характеристик производных с суффиксом -ик. Для суффикса -ник значение уменьшительности не является типичным и в исследованном материале практически не представлено. Таким образом, функциональная нагрузка рассматриваемых формантов существенно различается, что находит отражение как в семантике производных, так и в характере сопровождающих их морфонологических

процессов. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных результатов при изучении современного русского словообразования, морфонологии и лексикологии, а также при подготовке учебных и методических материалов по соответствующим дисциплинам. Представленный материал статьи может быть использован в вузовских курсах по словообразованию современного русского языка, при выполнении научно-исследовательских работ, при анализе словообразовательных процессов в современном русском языке. Перспективы дальнейших исследований связаны с изучением других морфонологических явлений при образовании производных с суффиксами -ик, -ник, в частности, усечения, интерфиксации, наращения основы, переразложения, ударения. Также перспективным представляется расширение материала за счёт корпусных данных и сопоставительный анализ функционирования исследуемых словообразовательных моделей в различные периоды развития русского языка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Крючкова Л. С. Словообразование: форма, семантика, функция, методика обучения: учебное пособие. – М.: Флинта, 2019. – 214 с.
- 2 Jackendoff, Ray *Morphological Regularities in the Lexicon // Language*. – 1975. – Vol. 51. – No. 3. – P. 639–672. – URL: <https://www.jstor.org/stable/412892> (дата обращения: 10.01.2026).
- 3 Berg, Kristian *Morphological productivity in corpus linguistics: New approaches and methods // Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. – 2021. – Vol. 17. – No. 2. – P. 327–356. – DOI: 10.1515/cllt-2019-0055 (дата обращения: 10.01.2026)
- 4 Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь русского языка. Современная редакция. – М., 2009. – 960 с.
- 5 Ожегов С. И. / под ред. Шведовой Н. Ю. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1991. – 915 с.
- 6 Словарь русского языка: в 4-х т./АН СССР Ин -т рус. яз.; Под ред. А.П.Евгеньевой. -2-е изд., испр. и доп. –М.: Русский язык, 1981, Т.4 С-Я, 1984. -794 С.
- 7 Баяхметова А. А., Коваль О.В. Словообразовательный процесс производных лексико-семантической группы «лицо» с суффиксом -ок и -ец. Вестник Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова. Серия филологическая. №1. 2024. - С.42-54.
- 8 Им С. Б. Морфонологическое понимание фузии русского языка// Международный научный журнал «Вестник науки». - Ташкент, 2025. №5 (86). - 503 с.
- 9 Е. А. Земская. Современный русский язык. Словообразование: учеб. пособие. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 328 с.
- 10 Baayen, R.H., Berg, K., & Mohamed, M. *Historical and psycholinguistic perspectives on morphological productivity: A sketch of an integrative approach*. Preprint. *arXiv:2505.12071 [cs.CL]*, 1-35. Дата публикации: 17 May 2025. Режим доступа: URL: <https://arxiv.org/abs/2505.12071> (дата обращения: 10. 01. 2026).
- 11 Nessel, T.; Janda, L.A. Contextually determined or semantically distinct? The competition between instrumental, long form nominative and short form nominative in Russian predicate adjectives // *Russian Linguistics*. – 2025. – Vol. 49. – Article 6. – DOI: 10.1007/s11185-025-09314-w. (дата обращения: 10.01.2026)
- 12 Баяхметова А. А., Коваль О. В. Чередование как морфонологическое явление при корневой валентности производных с суффиксами -ок и -ец // Материалы международного научного журнала. Серия филология. – Волгоград, 2024. №2 (50).– С.49-55.
- 13 Иосад П. В. Морфонологическая стратификация в русском языке. – Rhema: Эдинбург, 2020. № 1. – С.3655. Режим доступа: <https://doi.org/10.31862/2500-2953-2020-1-36-55> (дата обращения: 10.01. 2026).
- 14 Lyashevskaya, O.; Sitchinava, D. Corpus-based approaches to Russian morphology and word formation: new data and perspectives // *Slavic and East European Journal*. – 2022. – Vol. 66. – No. 2. – P. 250–270. – DOI: 10.2307/48612345 (дата обращения: 10.01.2026)

Материал поступил в редакцию журнала 30.03.2026

Қазіргі орыс тілінде -ик, -ник жұрнақтары арқылы дериваттарды жасау кезіндегі морфонологиялық құбылыс ретіндегі алмасу

А.А. Баяхметова¹, О.В. Коваль¹, А. Алтыбаева¹

¹Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, 110000, Қазақстан

Қазіргі орыс тілінің сөзжасамы тіл білімінің маңызды бөлімдерінің бірі ретінде жаңа апеллативтердің пайда болуын зерттеуде өзектілігін жоғалтпайды. Біздің ойымызша, апеллативтердің пайда болуы заман талабымен түсіндіріледі және тілде бар сөзжасамдық модельдерге сәйкес жүзеге асады, олардың өзегі түбір морфема болып табылады. Осы мақаланың мақсаты – -ик, -ник жұрнақтары арқылы жасалған туынды сөздердегі алмасуды морфонологиялық үдеріс ретінде зерттеу. Аталған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды: -ик, -ник жұрнақтары бар туынды сөздерді анықтау; осы апеллативтерді жасау процесіндегі алмасуды зерттеу; зерттеліп отырған туынды сөздердегі диминутивтік мағынаны сипаттау. Мақаланың пәні – -ик, -ник жұрнақтары бар дериваттар. Мақаланың нысаны – -ик, -ник жұрнақтары арқылы дериваттар жасау кезіндегі алмасу құбылысы. Зерттеудің өзектілігі пән мен нысанның таңдалуымен айқындалады және алмасуды морфонологиялық үдеріс ретінде зерттеу дериваттардың пайда болуын жүйелеуге мүмкіндік беретіндігімен сипатталады. Мақсатқа жету және қойылған міндеттерді шешу үшін келесі зерттеу әдістері қолданылды: семантикалық, сипаттамалық, диахрондық және синхрондық. Зерттеу нәтижесінде мынадай қорытындылар жасалды: -ик, -ник жұрнақтары арқылы дериваттар жасау барысында алмасулар анықталып, зерттелді; аталған жұрнақтармен жасалған жаңа сөздердегі алмасулар сипатталды; зерттелген туынды сөздердің сөзжасам процесіндегі диминутивтік мағынасына қысқаша сипаттама берілді. Жұмыстың практикалық маңыздылығы -ик, -ник жұрнақтары арқылы дериваттардың пайда болу процесіндегі морфонологиялық құбылысты (алмасуды) анықтау және зерттеумен байланысты. Бұл мақала морфонологиялық құбылысты (алмасуды) және -ик, -ник жұрнақтарының дериваттар жасаудағы рөлін айқындауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: туынды сөз, апеллатив, формант, жұрнақ, дериваттар, алмасу, морфонологиялық құбылыстар.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Крючкова Л. С. Сөзжасам: форма, семантика, функция, оқыту әдістемесі: оқу құралы. – М.: Флинта, 2019. – 214 б.
- 2 Jackendoff, Ray *Morphological Regularities in the Lexicon // Language*. – 1975. – Vol. 51. – No. 3. – P. 639–672. – URL: <https://www.jstor.org/stable/412892> (дата обращения: 10.01.2026).
- 3 Berg, Kristian *Morphological productivity in corpus linguistics: New approaches and methods // Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. – 2021. – Vol. 17. – No. 2. – P. 327–356. – DOI: 10.1515/cllt-2019-0055 (дата обращения: 10.01.2026)
- 4 Ушаков Д. Н. Орыс тілінің үлкен түсіндірме сөздігі. Қазіргі редакция. – М., 2009. – 960 б.
- 5 Ожегов С. И.; Шведова Н. Ю. ред. Орыс тілінің сөздігі. – М.: Русский язык, 1991. – 915 б.
- 6 Орыс тілінің сөздігі: 4 томдық / КСРО ҒА Орыс тілі институты; А. П. Евгеньева ред. – 2 бас., түзетілген және толықтырылған. – М.: Русский язык, 1981–1984. – 794 б.
- 7 Баяхметова А. А., Коваль О. А. -Ок және -ец жұрнақтары арқылы жасалған «тұлға» лексика семантикалық тобына жататын туынды сөздердің сөзжасам үдерісі. // Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің хабаршысы. Филология сериясы. №1, 2024. – 42–54

6.

- 8 Им С.Б. Орыс тіліндегі фузияны морфонологиялық тұрғыдан түсіну // «Вестник науки» халықаралық ғылыми журналы. – Ташкент, 2025. №5 (86). – 503 б.
- 9 Земская Е. А. Қазіргі орыс тілі. Сөзжасам: оқу құралы. – 3-бас., түзетілген және толықтырылған. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 328 б.
- 10 Baayen, R. H., Berg, K., & Mohamed, M. *Historical and psycholinguistic perspectives on morphological productivity: A sketch of an integrative approach*. Preprint. arXiv:2505.12071 [cs.CL], 1-35. Дата публикации: 17 May 2025. Режим доступа: URL: <https://arxiv.org/abs/2505.12071> (дата обращения: 10. 01. 2026)
- 11 Nessel, T.; Janda, L. A. Contextually determined or semantically distinct? The competition between instrumental, long form nominative and short form nominative in Russian predicate adjectives // *Russian Linguistics*. – 2025. – Vol. 49. – Article 6. – DOI: 10.1007/s11185-025-09314-w. (дата обращения: 10.01.2026)
- 12 Баяхметова А. А., Коваль О. -ок және -ец жұрнақтары бар туынды сөздердің түбірлік валенттілігінде морфонологиялық құбылыс ретінде кезектесу // Халықаралық ғылыми журнал материалдары. – Волгоград, 2024. №2 (50). – 49–55 б.
- 13 Иосад П. В. Орыс тіліндегі морфонологиялық стратификация // *Rhema*. – Эдинбург, 2020. №1. – 36–55 б.
- 14 Lyashevskaya, O.; Sitchinava, D. Corpus-based approaches to Russian morphology and word formation: new data and perspectives // *Slavic and East European Journal*. – 2022. – Vol. 66. – No. 2. – P. 250–270. – DOI: 10.2307/48612345 (дата обращения: 10.01.2026)

Материал 30.03.2026 баспаға түсті

Alternation as a Morphophonological Phenomenon in the Formation of Derivatives with the Suffixes -ik and -nik in Modern Russian

A. Bayakhmetova¹, O. Koval¹, A. Altybayeva¹

¹Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan

Word formation in modern Russian remains an important area of linguistic research, particularly in the study of the emergence of new appellatives. The appearance of appellatives is conditioned by the natural development of language and occurs in accordance with existing word-formation models, the core element of which is the root morpheme. The aim of this article is to investigate alternation as a morphophonological process in the formation of derivatives with the suffixes -ik and -nik. To achieve this aim, the study identifies derivatives containing these suffixes, examines alternation in their formation, and characterizes the role of diminutiveness in the word-formation of the derivatives under consideration. The subject of the research is derivatives with the suffixes -ik and -nik, while the object of the study is alternation in their formation. The relevance of the research lies in the need to systematize the processes underlying the formation of such derivatives.

The study employs semantic, descriptive, diachronic, and synchronic methods of analysis. The findings reveal and classify alternations occurring in the formation of derivatives with the suffixes -ik and -nik, describe the patterns of alternation in newly formed words, and provide a brief characterization of diminutiveness in the word-formation of the analyzed derivatives. The practical significance of the research lies in identifying and analyzing alternation as a morphophonological phenomenon in derivative formation. The study contributes to a better understanding of alternation processes and clarifies the role of the suffixes -ik and -nik in the development of new lexical units in modern Russian.

Key words: derivative, appellative, formant, suffix, derivatives, alternation, morphophonological phenomena.

REFERENCES

- 1 Kryuchkova L.S. Slovoobrazovanie: forma, semantika, funktsiya, metodika obucheniya [Word Formation: Form, Semantics, Function, Teaching Methods]. Moscow: Flinta, 2019. 214 p.
- 2 Jackendoff, Ray *Morphological Regularities in the Lexicon // Language*. – 1975. – Vol. 51. – No. 3. – P. 639–672. – URL: <https://www.jstor.org/stable/412892> (дата обращения: 10.01.2026).
- 3 Berg, Kristian *Morphological productivity in corpus linguistics: New approaches and methods // Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. – 2021. – Vol. 17. – No. 2. – P. 327–356. – DOI: 10.1515/cllt-2019-0055 (дата обращения: 10.01.2026)
- 4 Ushakov D.N. Bol'shoy tolkovyy slovar' russkogo yazyka [Comprehensive Explanatory Dictionary of the Russian Language]. Moscow, 2009. 960 p. (
- 5 Ozhegov S.I. Slovar' russkogo yazyka [Dictionary of the Russian Language]. Ed. by N.Yu. Shvedova. Moscow: Russkiy yazyk, 1991. 915 p.
- 6 Slovar' russkogo yazyka: v 4 t. [Dictionary of the Russian Language: in 4 vols.]. Ed. by A.P. Evgenyeva. Moscow: Russkiy yazyk, 1981–1984, vol. 4. 794 p.
- 7 Bayakhmetova A.A., Koval O.V. Word-formation process of derivatives of the lexical-semantic group “person” with suffixes -ok and -ets. *Vestnik Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov. Philological Series*, 2024, no. 1, pp. 42–54.
- 8 Im S.B. Morphological understanding of fusion in the Russian language. *Vestnik Nauki*, 2025, no. 5 (86).
- 9 Zemskaya E.A. Sovremennyy russkiy yazyk. Slovoobrazovanie [Modern Russian Language. Word Formation]. Moscow: Flinta, Nauka, 2011. 328 p.
- 10 Baayen, R. H., Berg, K., & Mohamed, M. *Historical and psycholinguistic perspectives on morphological productivity: A sketch of an integrative approach*. Preprint. *arXiv:2505.12071 [cs.CL]*, 1-35. Дата публикации: 17 May 2025. Режим доступа: URL: <https://arxiv.org/abs/2505.12071> (дата обращения: 10. 01. 2026)
- 11 Nessel, T.; Janda, L. A. Contextually determined or semantically distinct? The competition between instrumental, long form nominative and short form nominative in Russian predicate adjectives // *Russian Linguistics*. – 2025. – Vol. 49. – Article 6. – DOI: 10.1007/s11185-025-09314-w. (дата обращения: 10.01.2026)
- 12 Bayakhmetova A.A., Koval O.V. Alternation as a morphophonological phenomenon in root valency of derivatives with suffixes -ok and -ets. *Proceedings of the International Scientific Journal. Philology Series*, 2024, no. 2 (50), pp. 49–55.
- 13 Iosad P.V. Morphological stratification in the Russian language. *Rhema*, 2020, no. 1, pp. 36–55. DOI: 10.31862/2500-2953-2020-1-36-55
- 14 Lyashevskaya, O.; Sitchinava, D. Corpus-based approaches to Russian morphology and word formation: new data and perspectives // *Slavic and East European Journal*. – 2022. – Vol. 66. – No. 2. – P. 250–270. – DOI: 10.2307/48612345 (дата обращения: 10.01.2026)

Received: 30.03.2026

IRSTI: 16.31.21

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp69-82](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp69-82)

L. Zadorozhnaya¹, M. Yeskendiroya¹, D. Popič²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan

²University of Ljubljana, Ljubljana, 1000, Slovenia

CLASSIFICATION OF TRANSFORMATION-INDUCED TRANSLATION ERRORS: THE CASE OF COMPUTER-ASSISTED TRANSLATION TOOLS

The present paper investigates the characteristics of computer-assisted translation tools from both theoretical and practical perspectives. It addresses current issues related to the development of new typologies and classifications that may be useful in modern computer-assisted translation training and in solving applied tasks arising during the development of digital translation products. Frequency-based errors occurring in machine translation serve as the basis for this study. The authors present the results of a comparative analysis of texts translated into English using digital translation tools.

The classification of transformation-induced translation errors is based on three types of translation transformations: lexical, grammatical, and lexico-grammatical. The analysis identified eight subgroups of frequent machine translation errors within these categories. Based on the extralinguistic analysis, the study proposes the main factors contributing to the occurrence of such errors.

The findings indicate that machine translation errors may be associated with the use of computer-assisted translation tools without adherence to established standards, particularly regarding variations in the transliteration of proper names in Kazakhstani scientific literature. The study contributes to a better understanding of the limitations and challenges of computer-assisted translation tools and provides recommendations for their effective use in both translation practice and research activities.

Key words: computer-assisted translation, translation transformations, translation errors, transliteration, digitalization.

MAIN PROVISIONS

It is becoming increasingly evident that digitalization is a trend that is present in almost every industry in modern Kazakhstan. A range of officially adopted state programs concerning language policy and artificial intelligence have been adopted recently. For example, the Concept for Artificial Intelligence Development for 2024–2029 was adopted [1]. The Concept for the Development of Language Policy in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029, in addition to numerous other valuable insights, repeatedly underscores the imperative to advance linguistic and translation technologies, as well as corpus linguistics [2]. In contemporary context, translation practice invariably entails the utilization of diverse technological tools. Consequently, these computer-assisted tools have become the focal point of both applied and theoretical research endeavours.

It is important to note that all contemporary tools are based on the classical theory of translation, and consequently, their existence is contingent on this theoretical framework. It is evident that the field of traditional translation studies is founded upon a range of typologies and classifications that are intrinsic to the processes of translation and interpretation. The foundational principles of the linguistic aspects of contemporary machine translation have been established in seminal works on translation transformations by V.N. Komissarov, L.S. Barkhudarov, E. Nida, P. Newmark and M. Baker. Then N. K. Garbovsky proposed aspects of the typology of translation errors, and Kazakhstani researchers such as S. K. Satenova, D. M. Akizhanova and N. Zhumay made important contributions to this area, as did many other linguists researching translation specifics.

It has been suggested that the incorporation of typical errors that arise during translation or the learning of a foreign language could potentially enhance the effectiveness of tutorials designed to train professionals in these fields. This approach would involve forecasting potential gaps in their skills and then focusing on addressing these areas. The efficacy of this approach was demonstrated using the Learner Corpus, which was first designed in 1990 by Sylviane Granger and given the name “International Corpus of Learner English”. By the start of the 20th century, learner corpora that make use of the most typical errors for different types of research had appeared in many top education institutions, including Cambridge University and the Hong Kong University of Science and Technology, amongst others. It is understood that this approach is also becoming increasingly popular in Kazakhstan. In 2024, the Institute of Linguistics named after Akhmet Baitursynuly and Oxford University launched a joint project named “A learning corpus for learning the Kazakh language for English speakers (Anglophones)”, which is aimed at English-speaking students learning Kazakh. It is therefore conceivable that the findings of the present study may serve to substantiate its scientific significance.

INTRODUCTION

One of the earliest mentions of computer-assisted translation tools in scientific literature came in 1983 from Alan K. Melby, a researcher in the Linguistics Department at Brigham Young University [3, 174]. The terms “mechanical translation” and later “machine translation” have been recognized and employed by researchers since the mid-20th century [4, 162].

It is imperative to comprehend the distinctions between these two terms that are currently in active use: machine translation and computer-assisted translation. As W. John Hutchins states, the term “machine translation” refers to computerized systems responsible for producing translations with or without human assistance. However, according to the author, computer-assisted translation also involves supporting translators by providing access to remote terminology databases, online dictionaries, and other useful tools, which do not necessarily offer automatic machine translation of entire texts [5, 431].

Although modern digital trends are only just being researched, more descriptive ideas and categorization are needed to increase their effectiveness and create new, efficient technological tools. This is also influenced by the fact that, in the Republic of Kazakhstan, computer-assisted translation is connected with the creation of new Kazakh-language technologies, which are currently gaining popularity among learners and users at home and abroad. For instance, J.A. Tukebayeva’s research focuses on Russian-Kazakh translations, and she discusses the direct connection between the development of artificial intelligence and the quality of machine translation. It is asserted by the author that machine translation still faces significant challenges, including the interpretation of culturally specific texts [6, 84].

Researchers N. Zhumay and D.M. Akizhanova also conducted research into the history and features of machine translation, concluding that it is an important competence of modern translators. The authors describe some typical errors that occur in machine translations when using services such as Yandex Translate, DeepL and Google Translate. These include syntactic interference from the source language into the target language, as well as lexical, semantic and morphological errors [7, 95]. The significance of incorporating philosophical, cognitive and linguistic dimensions into the advancement of artificial intelligence technologies has been emphasized by M. Shengelbay, D. Alkebaeva and Zh. Talaspaeva. These scholars underscore the necessity of an interdisciplinary approach that incorporates a philological component [8, 146].

In the context of the structuring of translation processes that utilize various computer-assisted tools, it becomes evident that the notion of frequency emerges as a pivotal consideration. Understanding common errors and translation models may contribute to the development of new algorithms in various fields of applied linguistics. The feasibility of this occurrence may be attributable to the fact that machine translation tools are designed to select the most frequently used translation equivalents, a process that is informed by the frequency principle. This approach, however,

may result in the algorithm exhibiting biases and errors [9]. In their research on theoretical concepts and models of translation, G.I. Kuldeeva and Zh.N. Kuzar state that, in order to translate a text adequately, it is necessary to consider its linguistic, textual and cultural features [10, 157].

The stylistic richness of machine translation outputs may also present a challenge for computer-assisted translation tools. As posited by the scholars M. Brglez and Š. Vintar, machine-generated translations may exhibit a vocabulary that is quantitatively more extensive than that of human-generated translations. Nevertheless, regarding the issue of quality, there is frequently an absence of consistency, with the presence of semantic errors and a lack of clarity in meaning [11]. It is therefore recommended that research be conducted into the most frequent errors occurring during the utilisation of computer-assisted translation, with a view to taking these into consideration when evaluating texts combining different themes and pragmatic purposes.

The objective of this research is to identify the characteristics associated with the utilization of various computer-assisted translation tools, with the aim of classifying the translation errors induced by the use of these tools. It is hypothesized that this will contribute to different purposes, such as the elimination of transformation-induced translation errors in the aforementioned tools, as well as the training of translators to work with these tools. The focal point of this study is the process and outcomes of various computer-assisted translation tools that facilitate machine translation.

MATERIALS AND METHODS

The present study will examine the qualitative and quantitative characteristics of the translation features of texts provided on the official website of the Astana Ballet Theatre. Furthermore, it will explore the potential classification of translation errors induced by transformation, with the analysis being illustrated by the translation of such texts made by various digital tools. Following a thorough examination of the extant literature on the subject, it was determined that the translation experiment would be conducted on the basis of text material that combines the following characteristics: themes that reflect contemporary Kazakhstani society, a rich cultural content, a diverse vocabulary, and full internet access for linguistic research without compromising confidentiality regulations. This description corresponds to the following types of journalistic style texts, as found on the website of a cultural venue: press releases, advertisements, performance schedules, and biographies of public figures in the sphere of art.

Following the selection of materials, the issue arose of choosing the most appropriate computer-assisted instruments from the extensive range of digital software available on the market. For example, the website g2.com, which provides reviews of software products for various sectors, contains 64 listings for computer-assisted translation. In order to ensure the representativeness of the research findings, it was necessary to select the most popular and frequently utilized computer-assisted translation tools, which offer translation services free of charge. In that regard, we conducted a preliminary survey among students at different levels of study, including bachelor's, master's and PhD programs of translation studies. The survey was carried out at two universities: Gumilyov Eurasian National University in Kazakhstan and Ljubljana University in Slovenia. The survey results indicated a high level of utilization of computer-assisted translation tools by the respondents, along with a notable degree of confidence in the use of SmartCat (a free, Yandex Translate-integrated version), DeepL, Google Translate and Prompt.

The combination of the survey results with the research conducted previously by Kazakhstani scholars resulted in the selection of these four machine translation resources. A total of 200 texts were analyzed, with a word count ranging from 156 to 748 words, thus yielding an approximate total of 113,000 words. All texts are available online at the Astana Ballet website and are used for scientific purposes only. Furthermore, the results of this study, which are intended to validate the research hypothesis, will be disseminated in a manner that adheres to copyright regulations, with no more than 3% of the entire text being disclosed.

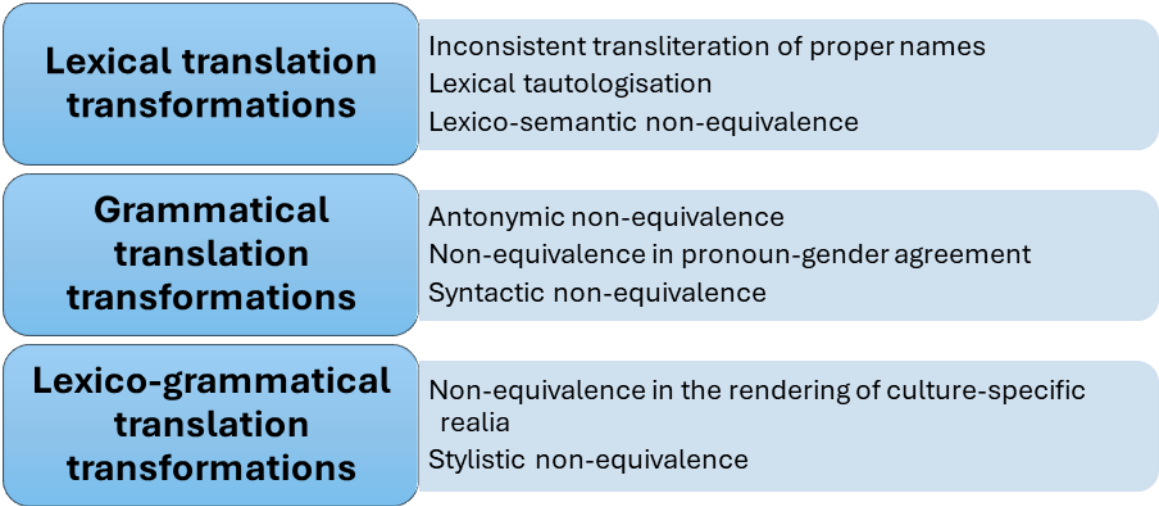
The next stage involved downloading the Russian source texts into machine translation tools, after which a comparative analysis of the translation strategies employed in the classical theory of

translation was conducted. In fact, the typology of translation errors has already been established. This typology was proposed by N.K. Garbovsky in 2007, and it offers a multilevel classification of typical translation errors made by human translators. Nevertheless, this typology is predicated upon the systematization of the reasons for the occurrence of translation errors, depending on the particular stage of the translation process at which they arise [12, 514]. It is acknowledged that the human factor and cognitive processes play a significant role in this typology. Consequently, it is anticipated that it will be challenging to base the case for computer-assisted translation tools on it. In that regard, it was deemed necessary to establish a correlation between the machine translation errors and the translation transformations classification proposed by V.N. Komissarov. This classification is predicated on the levels of language and thus may be correlated to them. However, after conducting the research and shaping the aforementioned classification, we also discovered a significant new purpose for using it. The classification of transformation-induced translation errors has demonstrated that the utilization of computer-assisted translation tools, in conjunction with their non-controlled usage, can expeditiously engender variations that may cause extralinguistic challenges.

RESULTS

The findings of the present study’s comparative analysis of the translated texts demonstrated that the digital tools employed in the study exhibited diverse translation outcomes. However, the analysis revealed the presence of translation errors, which were subsequently categorized into three distinct groups based on the classification of translation transformations proposed by V.N. Komissarov. Within these categories, they are also subdivided into subgroups based on frequency, as determined by statistical analysis. Figure 1 illustrates the classification’s categories and subgroups.

Figure 1: Classification of transformation-induced translation errors.

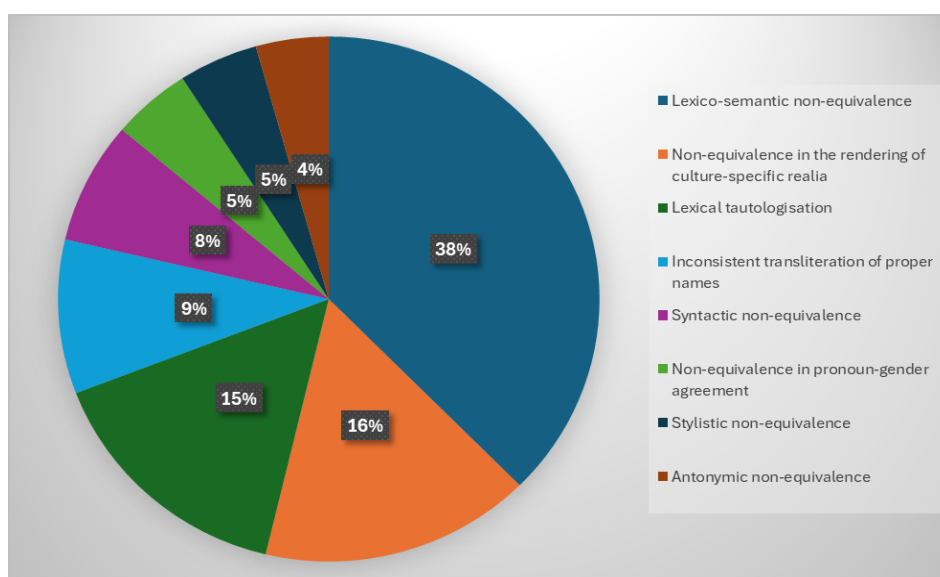

The qualitative representation of the errors, variations and non-equivalent transformations amounts to 1,012 examples, which comprises an average of 5.06 errors per text under research. The category of lexical transformations was found to contain the highest percentage of errors and variations, with 634 examples identified. The corpus contains 380 instances of lexico-semantic non-equivalence, 156 instances of lexical pathologization (redundant lexical repetition), and 96 instances of inconsistent transliteration of proper names. The subsequent qualitative category is that of lexico-grammatical translation transformations, which demonstrate 212 instances. These are divided into two subgroups: 164 instances of non-equivalence in the rendering of culture-specific realia, and 48 instances of stylistic non-equivalence. As will be demonstrated in the following section, this issue, occurring during machine translation, concerns not only Kazakhstani cultural features, which prevail in the source texts under consideration, but also specific cultural features in general. In general,

cultural realia, phraseologisms and other characteristics of literary texts represent a key interest of modern Kazakhstani researchers. This assertion is substantiated by the findings of qualitative analysis conducted by A.K. Zhumabekova in her recent research, wherein the author underscores the necessity for further investigation into the utilization of contemporary digital translation technologies [13].

The category of grammatical transformations demonstrates the lowest percentage of instances, with a total of 168. It is important to note, however, that this category contains three subgroups: 44 examples of antonymic non-equivalence, 48 examples of non-equivalence in pronoun-gender agreement, and 76 examples of syntactic non-equivalence. It is hypothesized that this phenomenon may be associated with the systematic nature of computer-assisted translation tools, which are predicated on rigorous structural algorithms. The percentage ratio of results obtained from the classification of transformation-induced translation errors is hereby presented.

Figure 2. The percentage ratio of results obtained in the classification of transformation-induced translation errors.

In order to provide a more thorough description of each category, the following practical examples will be considered. These examples were obtained from the machine translation of computer-assisted tools, including SmartCat (a free, Yandex Translate-integrated version), DeepL, Google Translate and Prompt. The most substantial subgroup in the category of lexical transformations is *lexico-semantic non-equivalence*, which encompasses the following errors:

1. Errors of the lexical non-equivalence type
2. Secondly, the issue of translator's false friends is to be considered.
3. The third point pertains to the literal translation.
4. The fourth point pertains to the process of concretization based on frequency.

Examples of such errors, known as “translator's false friends”, include errors based on similar pronunciation in the source and target languages but with different meanings.

Table 1. Examples of “translator's false friends” within the classification.

Source Text	Machine Translation	Edited Equivalent Translation
... приобретает ореол культовости	an aura of cult/ a halo of cult	...becoming iconic
идеалы пластической красоты (о пластичности движений в танце)	ideals of plastic beauty	ideals of graceful beauty
Лаконичность	Laconicity	Laconicism

It can be posited that the phenomenon of “translator’s false friends” frequently manifests in machine translation due not only to an erroneous interpretation of the source text’s intended meaning, but also to the absence of regulated linguistic elements within the database of a computer-assisted translation tool. The following example illustrates the issue: the term “laconicity” is rendered as such in the translation, despite the Oxford Dictionary’s assertion that the term is not generally recognized in the English language. Nevertheless, it is employed in informal discourse and non-official internet sources. Another voluminous group of examples within the lexico-semantic non-equivalence subgroup is literal translation, which does not take into account semantic and stylistic harmony of words in collocations and sentences.

Table 2. Examples of “literal translation” and lexical non-equivalence within the classification.

Source Text	Machine Translation	Edited Equivalent Translation
визитная карточка театра	the theater’s business card/ the theater’s calling card	the theater’s signature performance
образцы народно-сценического танца стали хрестоматийными	The examples of folk stage dance have become textbook	The classical examples of the folk-stage tradition have become truly canonical
Номер (в концертной программе)	room	piece
...искусство, в которое вкладывается душа	...soul of the creative team is invested	...art, into which the creative team puts their heart and soul
Музыкальная обработка	Music processing/ treatment	Music arrangement

The first example, which employed the phrase “theatre’s signature performance”, was derived from a press release concerning the international tour of a capital’s theatre. Consequently, the entirety of the text was dedicated to this notion. In the context of cultural venues, such as theatres, the phrase “визитная карточка” is a commonplace occurrence in written texts. Nonetheless, all of the computer-assisted tools exhibited an aptitude for analyzing context while selecting an appropriate English equivalent, which resulted in literal translation. The second example demonstrates the fact that, on occasion, literal translation occurs on the basis of translating words which have acquired additional meaning due to some cultural phenomena in society. The adjective «хрестоматийный» initially demonstrated its association with a textbook, comprising a collection of literary works that were curated for a specific purpose. It is evident that the adjective has evolved in meaning over time, acquiring the sense of “canonical” or “exemplifying”. In contemporary usage, it is employed in this sense in the majority of cases. The final example in the table above employs the musical term “arrangement”. It is asserted that this terminology is frequently misinterpreted when translated literally by computer-assisted tools, resulting in a distortion of its intended meaning.

Another interesting example of lexico-semantic non-equivalence is so-called “frequency-based concretization”, the transformation error which may occur only in machine translation. The crux of the issue pertains to the profound misinterpretation of the source text’s context and cultural nuances by digital translation tools. As previously mentioned, contemporary computer-assisted translation tools operate based on either a statistical approach or a neural network approach. It is evident that both of these approaches are trained on the basis of translation, which has been previously made and edited by human beings. Therefore, in the event of the context being different from that which was predominant in the database, the machine may also offer a concretization equivalent, which would constitute an error in this case. The subsequent translation is a descriptive exemplification of this shift:

1. The following is an excerpt of a source sentence: “...поэма о любви “Козы Корпеш – Баян Сулу”, приуроченная ко **дню влюбленных** в Казахстане”.

2. The following translation was provided by all four machine translation tools: “...the poem entitled “Kozy Korpesh - Bayan Sulu”, which is dedicated to **Valentine’s Day** in Kazakhstan”.

It is evident that the example of frequency-based concretization, *Valentine’s Day*, is clearly induced by the popularity of this holiday in English-speaking countries. Consequently, this example

is the most frequently used in this context. Notwithstanding the reference to *Kazakh Love Day* and the country itself, the programs were unable to provide a culturally appropriate translation.

The subsequent subgroup of the category of lexical transformations is that of *lexical tautologizing*, which is defined as redundant lexical repetition. This phenomenon can be exemplified by the repetition of the same word form in synonymous words of a source language. For instance, the phrase “систематическая и планомерная” is translated as “systematic and systematic”. Moreover, it is more frequently represented by the repetition of the same lexemes in different word-forms, providing translations such as “charming charm”, “filming of the film”, “performance is performed”, “active activities”, etc. Whilst this is not generally regarded as an error, it has been demonstrated to have a significant impact on the style of the text.

Another subgroup of lexical transformations is the *inconsistent transliteration of proper names*. The findings demonstrated that all four computer-assisted translation tools under review exhibited a propensity to yield disparate transliteration equivalents, giving rise to variations such as “Abai Qunanbaiuly/ Abay Kunanbayev/ Abai Kunanbaiev”, “J. Verdi/ G. Verdi”, “V.A. Mozart/ W.A. Mozart”, “Kayrasheva/ Kairasheva”, “Amanzhol/ Amanjol”, and so forth. It is evident that a significant proportion of proper names, such as Wolfgang Mozart, are derived from languages utilizing Latin script. This characteristic renders them amenable to straightforward modification. However, there is still a question of why digital tools provide erroneous transliterations when these names have one definitive variant. Another proportion of proper names, such as Abai Qunanbaiuly, was traditionally written in the Kazakh language. The Kazakh language underwent a shift to Latin script in 2017, and the final alphabet is currently under discussion among linguists. Therefore, inconsistent transliteration of proper names can only cause confusion if it is uncontrolled and stems from non-professional translations. The provision of consistent transliteration variants of proper names is a complex matter that raises numerous questions, including extralinguistic factors. It is therefore impossible to resolve these issues using computer-assisted tools alone.

In comparison with lexical transformations, errors in lexico-grammatical translation are comparatively infrequent, with a total of 212 examples identified. Nevertheless, the non-equivalence subgroup, which concerns the *rendering of culture-specific realia*, accounts for the second highest number of instances, with 164 cases recorded. In this instance, the programs presented two options: simple calque or descriptive translation, with the loss of national zest. All four digital tools translated such variations as “aksakals/the elders”, “dzhigits/the horsemen” and “shelpek/tortillas/flatbread”. The following example of machine translation, presented in Table 3, will be examined.

Table 3. Illustration of errors relating to culture-specific realia.

Source Text	Machine Translation	Edited Equivalent Translation
Аксакалы считали, что у мужчины в обязательном порядке должны быть семь богатств.	Aksakals believed that a man must necessarily have seven riches.	In traditional Kazakh culture, respected elders believed that a man was expected to possess the seven blessings that define a fulfilled life.

Although transliteration without explication may seem formally correct when translating culture-specific realia, it is not a transparent solution for the target audience because it often leads to a lack of cultural compensation in the translated text. Therefore, it was decided that “аксакалы” should be translated as “respected elders”, which highlights the social status of this group of people while remaining understandable for the English-speaking audience without the need for a footnote. Moreover, the introductory phrase, which is missing from the original text, provides a general cultural context for the entire text.

The machine translation also ignores the symbolic meaning of the phrase “семь богатств” in this context. Originally representing a cultural concept, it is reduced to a material nomination in translation. This happens because, although modern and precise, the algorithms of a computer program are primarily governed by the priority of a vocabulary equivalent, often without considering

the cultural background. We offer the following translation of this culture-specific item of realia: “the seven blessings”. This does not only imply a material nomination; it also represents the axiological nature of this realia item. While editing the machine translation, we considered not only culture-specific realia, but also the pleonastic phrase “must necessarily have”, changing it to “was expected to possess”.

It was determined that all of these variations were either not understandable to the foreign audience or too neutral for a cultural background. The translation challenge can be addressed to a certain extent by providing a transliterated version of the cultural realia, with the sentence structure being modified grammatically to enable the harmonious incorporation of a descriptive translation of the cultural realia. It is evident that in the contemporary era, this can only be achieved through the intervention of human post-editing of machine translation.

The grammatical transformations constituted the smallest proportion of errors, with 168 instances recorded. At the outset of the study, our hypothesis was that there would be fewer instances, due to the highly structured nature of the grammatical category. We reasoned that this would facilitate effective description and translation without compromising meaning. However, this category exhibited a substantial number of errors in subgroups such as antonymic non-equivalence, non-equivalence in pronoun-gender agreement and syntactic non-equivalence. Antonymic non-equivalence has been demonstrated in the change of acting roles in a sentence, as illustrated by the following examples.

Table 4. Examples of antonymic non-equivalence within the classification.

Source Text	Machine Translation	Edited Equivalent Translation
В программу гастролей вошли спектакли, которые уже полюбились казахстанской публике	The tour program included performances that have already fallen in love with the Kazakh public	The tour program included performances that have already become beloved by the Kazakh audience
Столичную публику ждёт буйство эмоций	The metropolitan audience is waiting for a riot of emotions	The capital's public can expect an outburst of emotions

The first example demonstrates the challenges faced by machine translation modules when translating Russian reflexive constructions into English. The second example illustrates the challenges associated with sentences that exhibit a relatively free word order. The machine translation module automatically attempts to preserve the word order, which occasionally leads to a distortion of meaning when translating between languages with different word order systems. The translation results in a complete transformation of the original meaning by altering the roles of the actants in this sentence.

Furthermore, an analysis of digital translation tools reveals a tendency to exhibit frequent errors in the application of *pronoun-gender agreement*, particularly in relation to pronouns such as “he”, “she” and “it”, as well as their possessive forms. This occurrence is notable despite the context providing clear indication as to the intended pronoun usage. The machine translation modules installed in computer-assisted tools frequently exhibit inaccuracies in the segmentation of a text into parts, as well as the phenomenon of language interference and deictic shift. As illustrated in Table 5, the error could be identified by a user with no professional translation background. However, it should be noted that the four machine translation modules utilised in this study were unable to produce a suitable equivalent. In this example, an error in pronominal reference is evident. It has been caused by a deictic shift, which has consequently resulted in a change in narrative perspective. The edited equivalent translation, performed by a human translator, aims to avoid repetition of a pronoun in order to maintain the referent structure of the sentence.

Table 5. Illustration of an error in pronominal reference.

Source Text	Machine Translation	Edited Equivalent Translation
Как-то на вопрос, не хотите ли вы ставить классический балет, он ответил: “нет, я предпочитаю писать свою собственную поэзию”.	Once, when asked if you would like to stage a classical ballet, he replied: “No, I prefer to write my own poetry”.	When asked about the possibility of staging a classical ballet, he replied, “No, I prefer to write my own poetry”.

Errors in grammatical transformations, including *syntactic non-equivalence*, also serve as a representative illustration of language interference, exerting an influence on the quality of translated results. This happens because the functional, semantic and stylistic structure of a sentence is ruined by the calquing of the source language’s syntactic structure.

As illustrated in Table 6, the following example presents several transformation-induced translation errors simultaneously: syntactic non-equivalence, commonization of a proper name, and an incorrect order of subject-predicate relations. Firstly, let us consider the issue of coreference failure, illustrated by a double relative clause construction that results in syntactic overload and semantic ambiguity: “who loved her, whom she leaves”. In addition, machine translation modules have incorrectly converted the proper name “Torero” into the common noun “bullfighter”, mixing this word with the Spanish language, which was not adjusted in the settings of these programs. Another major error is the incorrect order of subject-predicate relations, with the subject preceding the predicate. This demonstrates a more Russified word order and is an example of language interference. This error could easily have been avoided by a human translator but remains challenging for a machine.

Table 6. Illustration of an error in syntactic non-equivalence.

Source Text	Machine Translation	Edited Equivalent Translation
В центре балета – трагическая судьба Кармен и полюбившего ее солдата Хозе, которого она покидает ради молодого Тореро.	At the center of the ballet is the tragic fate of Carmen and the soldier Jose who loved her, whom she leaves for the sake of a young Bullfighter.	The ballet centres on the tragic fate of the gypsy Carmen and the soldier José, who falls in love with her, only for her to leave him for the young Torero.

The issue arises from the fact that these errors visually appear correct in the text. Linguistically non-qualified users may not be aware of these errors and may not edit them correctly. They may, however, be more likely to notice and edit visually more obvious errors, such as lexical tautologizing. The systematic nature of this language level facilitates the enhancement of its algorithms for translation in the event of the emergence of more advanced linguistic specifications. All the data obtained in this research demonstrates that computer-assisted tools with machine translation modules still cannot perform error-free qualitative translation. Issues in translation studies such as terminology, culture-specific realia, semantic and syntactic consistency, and idioms and other stylistic devices in a text, still pose the greatest challenges to machine translation algorithms.

DISCUSSION

A comparative analysis of 200 open access texts, retrieved from the Astana Ballet website and translated from Russian into English with the help of four different computer-assisted translation tools, showed that machine translation showcases common trends and particular characteristics. It is important to acknowledge that the typologies, classifications and approaches of the classical theory of translation can be effectively employed in conducting research in contemporary fields of study, such as machine translation.

The present study demonstrated that machine translation results, pertaining to diverse translation transformations, frequently exhibited common errors, indicative of typical issues in machine translation. The highest number of errors was found in the category of lexical transformations, which demonstrates that even digital tools with extensive databases are unable to fully address the challenges posed by lexical non-equivalence errors, translator's false friends and literal translation. The issues inherent to literal translation pertain even to such a precise domain as terminology. Furthermore, the unique characteristics of the algorithms that underpin machine translation can result in the emergence of novel errors that are challenging to identify in translations produced by humans. This phenomenon is exemplified by the occurrence of so-called frequency-based concretization.

The results demonstrated an even simpler solution to the challenge of lexical tautologizing, which can easily be found automatically because it uses the same digital characters in the stems of words. Nevertheless, this subgroup accounted for a significant proportion of errors in the lexical translation transformation category. Subgroups such as "inconsistent transliteration of proper names" and "non-equivalence in the rendering of culture-specific realia" have revealed hidden potential within the proposed classification of errors. This has in turn helped to unveil new research directions that are important for the Kazakhstani scientific community. It seems that, in general, all findings can be harmoniously grouped into the Classification of Transformation-Induced Translation Errors. This could contribute to the solution of the problem of facilitating learning how to work with machine translation and improving its software products.

CONCLUSION

As demonstrated in the preceding analysis, contemporary technological advancements and the rapid development of the sphere of computer-assisted translation have not yet resulted in the elimination of errors in digital tools. The digital tools under consideration, namely SmartCat (a free, Yandex Translate-integrated version), DeepL, Google Translate and Promt, still demonstrate a considerable number of errors. This fact suggests that the translation process necessitates the involvement of professional human translators, whose expertise lies in meticulous editing, to ensure the delivery of a translation that meets the requisite standards of quality.

Nevertheless, computer-assisted translation tools have been shown to enhance translators' productivity by allowing them to consider and structure all the nuances of a source text. Furthermore, these tools connect translators with professional dictionaries and terminology databases.

The classification of transformation-induced translation errors has the potential to enhance the efficacy of algorithms employed within computer-assisted translation tools. Furthermore, it can be employed as a typology in training tutorials to assist professional translators in utilizing translation software. This may serve as a useful indication to technological companies involved in the development of translation software that the involvement of professional translators in the process of creating new digital projects is a significant factor to consider. Consequently, new areas of professional activities may emerge, allowing translators to acquire new competencies and develop their potential.

The most significant aspect is that it can assist in identifying the roots of such contentious issues as the transliteration of proper names and the variation of English. Furthermore, it can promote the necessity of a unified transliteration standard for English translations of Kazakhstan-related proper names.

INFORMATION ON FINANCING

The research has been carried out under the project AP23490448 "Consistency of Kazakh Onyms in English-Language Texts: Translatory Research" within the framework of subjects of scientific and/or scientific and technical activities grant funding by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

- 1 Prime Minister of the Republic of Kazakhstan (2024), “Concept for artificial intelligence development for 2024–2029 adopted by government”, available at: <https://primeminister.kz/en/news/concept-for-artificial-intelligence-development-for-2024-2029-adopted-by-government-28786> (Accessed 06.12.2025).
- 2 Pravitel'stvo Respubliki Kazakhstan (2023), Kontseptsiya razvitiya yazykovoi politiki v Respublike Kazakhstan na 2023–2029 gody (Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan № 914) [Concept for the development of language policy in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029 (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 914)], available at: https://www.gov.kz/uploads/2023/4/13/caa19f0131a736066966b9314734bfe1_original.674816.doc (Accessed 06.12.2025). [In Russian]
- 3 Melby, A.K. (1983), “Computer-assisted translation systems: The standard design and a multi-level design”, in First Conference on Applied Natural Language Processing, Association for Computational Linguistics, pp. 174–177.
- 4 Schwartz, L. (2018), “The history and promise of machine translation”, in Lacruz, I. and Jääskeläinen, R. (eds.), Innovation and expansion in translation process research (American Translators Association Scholarly Monograph Series, Vol. 18), John Benjamins, Amsterdam, pp. 161–190.
- 5 Hutchins, W.J. (1995), “Machine translation: A brief history”, in Koerner, E.F.K. and Asher, R.E. (eds.), Concise history of the language sciences: From the Sumerians to the cognitivists, Pergamon, Oxford, pp. 431–444.
- 6 Tukebayeva, J.A. (2025), “Current problems and trends in machine translation from Russian into Kazakh”, Russian Insights: Literature, Culture and Linguistic, no. 2, pp. 83–87.
- 7 Zhumay, N. and Akizhanova, D. (2023), Machine Translation. Oqu quraly [Machine Translation. Study guide], L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 139 p.
- 8 Shengelbay, M.K., Alkebaeva, D.A. and Talaspaeva, Zh.S. (2025), Zhasandy intellekt tili: lingvistikanyn zhana kokzhiyekteri [Artificial intelligence language: New horizons of linguistics], Bulletin of S. Ualikhanov KU. Philological Series, no. 3, pp. 138–149, doi: 10.59102/kufil/2025/iss3pp138-149. [In Kazakh]
- 9 Kuzar, Zh.N. and Kuldeeva, G.I. (2022), “Theoretical concepts and models of translation: essence, functions, types”, Vestnik Evraziiskogo natsional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva. Seriya filologicheskaya, no. 2(139), pp. 151–159. [In Russian]
- 10 Sholikhah, N.F.M. and Indah, R.N. (2021), “Common lexical errors made by machine translation on cultural text”, Edulingua: Jurnal Linguistik Terapan dan Pendidikan Bahasa Inggris, vol. 8, no. 1, pp. 40–51.
- 11 Brglez, M. and Vintar, Š. (2022), “Lexical diversity in statistical and neural machine translation”, Information, vol. 13, no. 93, 14 p.
- 12 Garbovskiy, N.K. (2007), Teoriya perevoda [Theory of translation], 2nd ed., Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, Moscow, Russia, 544 p., ISBN 978-5-211-05333-5. [In Russian]
- 13 Zhumabekova, A.K. (2022), Nauchnye issledovaniya po perevodovedeniyu v Kazakhstane: novejshij period [Scientific research on translation in Kazakhstan: the modern period], Filologiya. Seriya: Filologicheskie nauki, vol. 66, no. 3, pp. 218–233, doi: 10.48371/PHILS.2022.66.3.018. [In Russian]
- 14 Astana Ballet (2025), “Official website of Astana Ballet”, available at: [\[https://astanaballet.com\]](https://astanaballet.com) (<https://astanaballet.com>) (Accessed 08.12.2025).

Received: 28.03.2026

Трансформациялық-қате аударма нәтижелерінің жіктелуі (автоматтандырылған аударма бағдарламаларының мысалы негізінде)

Л.А. Задорожная¹, М.Ж. Ескиндинова¹, Д. Попич²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан

²Любляна Университеті, Любляна, 1000, Словения

Бұл мақала аударма теориясы мен практикасы контекстінде автоматтандырылған аударма бағдарламаларының ерекшеліктерін зерттейді. Автоматтандырылған аударма үшін заманауи оқу құралдарына, сондай-ақ жаңа цифрлық өнімдерді әзірлеу барысында туындайтын қолданбалы мәселелерді шешуге пайдалы болуы мүмкін жаңа типологиялар мен жіктеулерді құрудың өзекті мәселелері талқыланады. Мәліметтер базасы ретінде машиналық аудармамен жұмыс істеу кезінде пайда болатын жиілік қателіктеріне назар аудару ұсынылады. Авторлар бағдарламалар орындаған аудармалардың ағылшын тіліндегі мәтіндерін салыстырмалы талдау нәтижелерін ұсынады. Автоматтандырылған аударманың трансформациялық-қате нәтижелерінің ұсынылған жіктелуі аударма трансформациясының үш түріне негізделген: лексикалық, грамматикалық және лексикалық-грамматикалық. Жоғарыда берілген аударма трансформацияларының негізінде машиналық аударманың жиілік қателіктерінің 8 түрі ажыратылады. Экстралингвистикалық талдау нәтижелері бойынша мұндай қателіктердің пайда болуының алғышарттары анықталады. Машиналық аударманың анықталған қателіктері, сондай-ақ автоматтандырылған аударма үшін бағдарламаларды пайдалануды стандарттаудың жоқтығының және қазақстандық ғылымның өзекті мәселелерінің, мысалы, өз есімдерінің транслитерациясының вариативтілігі байланысын болжауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижесінде автоматтандырылған аударма бағдарламаларымен жұмыс істеу ерекшеліктері туралы қорытынды жасалады және оларды аударма тәжірибесі аясында да, ғылыми тәсіл аясында да тиімді қолдану бойынша ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: автоматтандырылған аударма, аударма трансформациясы, аударма қателері, транслитерация, цифрландыру

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми сайты (2024), «Үкімет жасанды интеллектіні дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын қабылдады», [Электрон. ресурс]: <https://primeminister.kz/news/ukimet-zhasandy-intellektini-damytudyn-2024-2029-zhyldarga-arnalghan-tuzhyrymdamasy-n-kabyldady-28786> [кол жеткізу күні: 06.12.2025].
- 2 Қазақстан Республикасының Үкіметі (2023), «Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 914 қаулысы)», [Электрон. ресурс]: https://www.gov.kz/uploads/2023/4/13/caa19f0131a736066966b9314734bfe1_original.674816.doc [кол жеткізу күні: 06.12.2025].
- 3 Melby, A.K. (1983), “Computer-assisted translation systems: The standard design and a multi-level design”, in First Conference on Applied Natural Language Processing, Association for Computational Linguistics, pp. 174–177.
- 4 Schwartz, L. (2018), “The history and promise of machine translation”, in Lacruz, I. and Jääskeläinen, R. (eds.), Innovation and expansion in translation process research (American Translators Association Scholarly Monograph Series, Vol. 18), John Benjamins, Amsterdam, pp. 161–190.
- 5 Hutchins, W.J. (1995), “Machine translation: A brief history”, in Koerner, E.F.K. and Asher, R.E. (eds.), Concise history of the language sciences: From the Sumerians to the cognitivists, Pergamon, Oxford, pp. 431–444.

- 6 Tukebayeva, J.A. (2025), “Current problems and trends in machine translation from Russian into Kazakh”, Russian Insights: Literature, Culture and Linguistic, no. 2, pp. 83–87.
- 7 Zhumay, N. and Akizhanova, D. (2023), Machine Translation. Oqu quraly [Machine Translation. Study guide], L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 139 p.
- 8 Шенгелбай М. Қ., Алкебаева Д.А., Таласпаева Ж.С. (2025), «Жасанды интеллект тілі: лингвистиканың жаңа көкжиектері», Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің хабаршысы. Филология сериясы, № 3, 138–149-бб., doi: 10.59102/kufil/2025/iss3pp138-149.
- 9 Құзар Ж.Н., Кульдеева Г.И. (2022), «Аударманың теориялық түсініктері мен модельдері: мәні, қызметі, түрлері», Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы, № 2(139), 151–159-бб., doi: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2022-139-2-151-159>
- 10 Sholikhah, N.F.M. and Indah, R.N. (2021), “Common lexical errors made by machine translation on cultural text”, Edulingua: Jurnal Linguistik Terapan dan Pendidikan Bahasa Inggris, vol. 8, no. 1, pp. 40–51.
- 11 Brglez, M. and Vintar, Š. (2022), “Lexical diversity in statistical and neural machine translation”, Information, vol. 13, no. 93, 14 p.
- 12 Гарбовский Н.К. (2007), Аударма теориясы, 2-бас., Мәскеу университетінің баспасы, Мәскеу, Ресей, 544 б., ISBN 978-5-211-05333-5.
- 13 Жұмабекова А.Қ. (2022), «Қазақстандағы аударма туралы ғылыми зерттеу: қазіргі кезең», Филология. Серия: Филологиялық ғылымдар, т. 66, № 3, 218–233-бб., doi: 10.48371/PHILS.2022.66.3.018.
- 14 Астана Балет театры (2025), «Астана Балет театрының ресми сайты», [Электрон. ресурс]: <https://astanaballet.com> [кол жеткізу күні: 06.12.2025].

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

Классификация трансформационно-ошибочных результатов перевода (на примере программ для автоматизированного перевода)

Л.А. Задорожная¹, М.Ж. Ескиндинова¹, Д. Попич²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан

²Университет Любляны, Любляна, 1000, Словения

Данная работа исследует особенности программ для автоматизированного перевода в контексте теории и практики перевода. Обсуждаются актуальные вопросы создания новых типологий и классификаций, которые могут быть полезны для современных учебных пособий для автоматизированного перевода, а также для решения прикладных задач, возникающих в ходе разработки новых цифровых продуктов. В качестве базы данных предлагается обратить внимание на частотные ошибки, возникающие при работе с машинным переводом. Авторы представляют результаты сравнительного анализа англоязычных текстов переводов, выполненных программами. Предлагаемая классификация трансформационно-ошибочных результатов автоматизированного перевода основана на трех видах переводческих трансформации: лексических, грамматических и лексико-грамматических. На основе указанных переводческих трансформаций выделяются 8 типов частотных ошибок машинного перевода. По итогам экстралингвистического анализа выявляются предпосылки возникновения таких ошибок. Выявленные ошибки машинного перевода также позволяют предположить связь отсутствия стандартизации использования программ для автоматизированного перевода и таких актуальных вопросов казахстанской науки, как вариативность транслитерации имен собственных. В результате исследования делаются выводы об особенностях работы с программами для автоматизированного перевода и даются рекомендации по их эффективному применению как в контексте практики перевода, так и в рамках научного подхода.

Ключевые слова: автоматизированный перевод, переводческие трансформации, ошибки перевода, транслитерация, цифровизация

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Правительство Республики Казахстан (2024), «Правительством принята Концепция по развитию искусственного интеллекта на 2024–2029 годы», [Электрон. ресурс]: <https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvom-prinyata-kontseptsiya-po-razvitiyu-iskusstvennogo-intellekta-na-2024-2029-gody-28786> [дата обращения: 06.12.2025].
- 2 Правительство Республики Казахстан (2023), «Концепция развития языковой политики в Республике Казахстан на 2023–2029 годы (Постановление Правительства Республики Казахстан № 914)», [Электрон. ресурс]: https://www.gov.kz/uploads/2023/4/13/caa19f0131a736066966b9314734bfe1_original.674816.doc [дата обращения: 06.12.2025].
- 3 Melby, A.K. (1983), “Computer-assisted translation systems: The standard design and a multi-level design”, in First Conference on Applied Natural Language Processing, Association for Computational Linguistics, pp. 174–177.
- 4 Schwartz, L. (2018), “The history and promise of machine translation”, in Lacruz, I. and Jääskeläinen, R. (eds.), Innovation and expansion in translation process research (American Translators Association Scholarly Monograph Series, Vol. 18), John Benjamins, Amsterdam, pp. 161–190.
- 5 Hutchins, W.J. (1995), “Machine translation: A brief history”, in Koerner, E.F.K. and Asher, R.E. (eds.), Concise history of the language sciences: From the Sumerians to the cognitivists, Pergamon, Oxford, pp. 431–444.
- 6 Tukebayeva, J.A. (2025), “Current problems and trends in machine translation from Russian into Kazakh”, Russian Insights: Literature, Culture and Linguistic, no. 2, pp. 83–87.
- 7 Zhumay, N. and Akizhanova, D. (2023), Machine Translation. Oqu quraly [Machine Translation. Study guide], L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 139 p.
- 8 Шенгелбай М.К., Алкебаева Д.А., Таласпаева Ж.С. (2025), «Язык искусственного интеллекта: новые горизонты лингвистики», Вестник ҚУ имени Ш. Уалиханова. Серия филологическая, № 3, с. 138–149, doi: 10.59102/kufil/2025/iss3pp138-149.
- 9 Кузар Ж.Н., Кульдеева Г.И. (2022), «Теоретические концепции и модели перевода: сущность, функции, виды», Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилёва. Серия Филология, № 2(139), с. 151–159, doi: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2022-139-2-151-159>
- 10 Sholikhah, N.F.M. and Indah, R.N. (2021), “Common lexical errors made by machine translation on cultural text”, Edulingua: Jurnal Linguistik Terapan dan Pendidikan Bahasa Inggris, vol. 8, no. 1, pp. 40–51.
- 11 Brglez, M. and Vintar, Š. (2022), “Lexical diversity in statistical and neural machine translation”, Information, vol. 13, no. 93, 14 p.
- 12 Гарбовский Н.К. (2007), Теория перевода, 2-е изд., Издательство Московского университета, Москва, Россия, 544 с., ISBN 978-5-211-05333-5.
- 13 Жумабекова А.К. (2022), «Научные исследования по переводоведению в Казахстане: новейший период», Филология. Серия: Филологические науки, т. 66, № 3, с. 218–233, doi: 10.48371/PHILS.2022.66.3.018.
- 14 Театр «Астана Балет» (2025), «Официальный сайт театра Астана Балет» [Электрон. ресурс]: <https://astanaballet.com> [дата обращения: 06.12.2025].

Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

XFTAP 16.21.33

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp83-96](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp83-96)

***А.С. Исакова¹, К.Т. Алтайбекова², А.А. Куздыбаева³, К.Н. Шохаева⁴**

¹Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, 130000, Қазақстан

²Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, Астана, 010000, Қазақстан

³Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан

⁴Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті, Алматы, 050060, Қазақстан

ҚАЗАҚ, ОРЫС, АҒЫЛШЫН ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ БАС/ ГОЛОВА/ HEAD КОНЦЕПТІСІНІҢ КӨРІНІСІ

Зерттеудің мақсаты – қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі бас, голова және head концептілерінің фразеологиялық бірліктер жүйесінде көрініс табу ерекшеліктерін айқындау. Бұл зерттеу аталған үш тілде бас концептісі арқылы берілетін ой, мағына және бейнелердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын талдауға бағытталады. Әр тілдің өзіндік мәдени, әлеуметтік және тарихи контекстін ескере отырып, басконцептісінің тілдік бейнелену сипаты қарастырылады. Сондай-ақ әр халықтың дүниетанымы мен өмір салтына байланысты аталмыш концептінің қолданылу ерекшеліктері анықталады. Жалпы алғанда, бұл зерттеу басконцептісінің әр тілдегі көрінісін және оның фразеологизмдер құрамындағы қызметін зерделей отырып, мәдениетаралық байланыстарды, тілдің құрылымдық ерекшеліктерін және сөздің символикалық мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің ғылыми жаңашылдығы – тілдер арасындағы мәдени және тілдік ұқсастықтар мен айырмашылықтарды айқындау арқылы фразеологиялық бірліктердің мағыналық және символикалық ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік беруінде. Әр тілдің мәдени, дүниетанымдық және әлеуметтік құрылымына сүйене отырып, бас/голова/head концептісінің қалыптасу ерекшеліктерін салыстырмалы тұрғыда талдау тілдер арасындағы концептуалдық өзгешеліктерді анықтаудың жаңа әдістемелік көзқарасын ұсынады. Аталған концептілердің түрлі фразеологизмдерде қолданылу сипатын сараптау адамзаттың дүниетанымдық жүйесін, әлемді қабылдау және түсіну тәсілдерін айқындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зерттеудің ғылыми жаңалығы қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдерге салыстырмалы талдау жүргізу арқылы тілдер арасындағы концептуалдық ұқсастықтар мен айырмашылықтарды, сондай-ақ әр халықтың мәдени және когнитивтік ерекшеліктерін терең зерделеуге бағытталғанында көрінеді.

Кілт сөздер: фразеологизм, концепт, салғастырмалы лингвистика, бас, голова, head концептісі, лингвомәдениеттану.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап фразеологияның салыстырмалы-салғастырмалы бағыты тіл білімінде кеңінен танылып, дербес зерттеу саласы ретінде қалыптаса бастады. Бұл бағыттағы зерттеулер арқылы түрлі тілдердің фразеологиялық жүйесіндегі ерекшеліктер айқындалып, лингвистикалық талдаудың жаңа қырлары ашылды. Салыстырмалы-салғастырмалы зерттеу тәсілі фразеологизмдердің әр ұлттың тілдік және дүниетанымдық кеңістігіне сәйкес қалыптасу заңдылықтарын көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ол фразеологиялық бірліктердің мағынасы мен құрылымын өзара салыстыра талдауға, олардың ұлттық-мәдени табиғатын тереңірек түсінуге жол ашады.

Дүние жүзіндегі көптеген тілдердің фразеологиялық жүйесінде мағынасы мен бейнелілігі ұқсас тұрақты тіркестер жиі кездеседі. Мұндай фразеологизмдердің қалыптасуы

эртүрлі мәдени, әлеуметтік және табиғи факторлармен тығыз байланысты, әрі олардың әр тілде өзіндік мән-мағынасы мен қолданыс аясы бар. Фразеологиялық ұқсастықтардың болуы адамзаттың ортақ өмірлік тәжірибесімен, ұқсас тұрмыс жағдайларымен және тарихи даму кезеңдерін бастан өткеруімен түсіндіріледі. Мысалы, табиғат құбылыстары, адамдардың күнделікті іс-әрекеттері мен өмірлік тәжірибелері түрлі тілдерде мағыналас фразеологизмдердің пайда болуына негіз болады. Сондай-ақ, әр халықтың мәдениеті мен ұлттық дәстүріне байланысты тек өзіне ғана тән фразеологиялық бірліктер қалыптасады. Мұндай фразеологизмдер белгілі бір этностың дүниетанымын, рухани құндылықтарын, мінез-құлық ерекшеліктерін, тіпті юморлық көзқарасын да айқын бейнелейді. Осы тұрғыдан алғанда, салыстырмалы фразеологиялық зерттеу түрлі тілдер мен мәдениеттер арасындағы байланыстарды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Демек, фразеологизмдер тек тілдің ішкі құрылымдық элементі ғана емес, сонымен бірге оның әлеуметтік және мәдени контекстін де ашып көрсететін күрделі тілдік құбылыс болып табылады.

Кез келген халықтың мәдениеті, психологиясы мен тұрмыс-салтына, табиғи ортасына байланысты өзіндік мазмұны мен құрылымы бар фразеологизмдер пайда болады. Мысалы, көшпелі тұрмыс, кең даладағы еркіндікке, мал шаруашылығымен тығыз байланысты туындаған қазақ халқының болмысына сәйкес фразеологизмдер мен қалалық отырықшы мәдениетке негізделген орыс немесе ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдер арасында айырмашылықтар болуы мүмкін. Салыстырмалы зерттеудің әдістері тілдердің аталған ерекшеліктерін қарастырады. Салыстырмалы зерттеу әдістері 3 топқа бөлінеді:

1. Лексикографиялық әдіс. Эртүрлі тілдегі фразеологизмдерді салыстырып, олардың сөздік мағынасын, құрылымын және қолданылуын талдау.
2. Кросс-мәдени зерттеу. Фразеологизмдер арқылы эртүрлі мәдениеттердің ерекшеліктерін, әлеуметтік құндылықтарын және дүниетанымын зерттеу.
3. Семантикалық талдау. Фразеологизмдердің мағыналық құрылымын талдап, олардың тілдердегі ұқсастығы мен айырмашылығын анықтау.

Фразеологизмдерді зерттеуге үлес қосқан отандық Кеңесбаев І., Смағұлова Г., Қалиев Ғ., Копыленко М.М., Болғанбаев Ә., Исабеков С.Е., Дуйсекова К.К., Қожахметова Х., Сагинтаева А.К. сынды ғалымдарды атауға болады.

КІРІСПЕ

Қазақ тілінде «бас» ұғымы лексикалық, фразеологиялық, символикалық, когнитивтік және этномәдени тұрғыдан кең ауқымды мәнге ие. Қазақ санасында бұл ұғым анатомиялық дене мүшесі ретінде ғана емес, бірнеше сөздермен тіркесіп келіп, адамның ақыл-ойын, мінез-құлқын, билігін, көшбасшылығын, жауапкершілігі мен тағдырын жеткізе алатын күрделі түсініктердің қатарына жатады. «Бас» сөзі тұрақты тіркестердің, мақал-мәтелдердің құрамында, салт-дәстүрлер мен жоралғыларда көрініс табады. Көбіне басқа қатысты сөздер көркем шығармаларда және ауызекі сөйлеу кезінде жиі қолданылып тұрады. «Бас» ұғымының лексикалық және семантикалық мағынасы сан алуан. Атап айтқанда, анатомиялық мағынасы, көшбасшылық пен билікке қатысты мағына, өмірде болатын сынақтарға қатысты, киелі және символикалық мағыналары да кездеседі. Анатомиялық мағынасы бойынша «бас» адамның дене мүшесі ретінде түсіндіріледі. Ол адамның ақыл-ойының, санасының орталығы ретінде қабылданады. Бас – адам бойындағы 12 мүшенің ең негізгі басты органы. Баста ми орналасқан. Ми – адамның іс-әрекеттеріне, өзін-өзі ұстауына, өмір сүру дағдысына жауап береді. Осындай анатомиялық маңыздылығына қарай «Бас аман болсын», «Басы жақсы жұмыс жасайды» деген сынды тіркестер кеңінен танылған.

Тұрақты тіркестердің құрылымы, этимологиясы, фразеологиялық бірліктердің уәждемесі мен номинациясы мәселелерін Оспанова Ф.А. зерттеді. Мықтыбаева Т. зерттеу жұмысы нысаны ретінде анималистік фразеологизмдерді алды. Ғалым салыстырып-салғастыру әдісін қолдану арқылы қазақ және ағылшын тілдеріндегі жан-жануарларға қатысты тұрақты тіркестердің коннотативтік мағынасына үңіліп, үстеме мағынаның туындау себептерін

түсіндірді. Арғынғазина Ш.Б. қазақ және ағылшын етістікті тұрақты тіркестерінің мағыналық ерекшеліктерін зерделеп, салыстырып жазды. Ал бұл жағдай, өз кезегінде, фразеологизмдердің негізінің тілдерде әртүрлі болу себебін түсіндіруге септігін тигізді. «Фразеологиялық мағынаның сырын, фразеологизмнің жасалу төркінін сол аспектегі тіл құбылыстарынан, тілдің ішкі заңдарынан, экстралингвистикалық факторлардан іздеу керек» – дейді І. Кеңесбаев [1]. Смағұлова Г. Н. мағынасы жағынан өзара ұқсас тұрақты тіркестерді тізіп, «мағыналас фразеологизмдер сөздігін» жасақтап шығарды. Салыстырмалы фразеологияда тұрақты тіркестерді этнолингвистикалық тұрғыдан қарастыру әртүрлі тілдердегі фразеологизмдердің тек құрылымын ғана зерттеумен шектелмей, олардың ұлттық-мәдени мәнін пайымдауға жол ашты [2].

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Келесі жиі қолданылатын мағынасы – көшбасшылық пен билік мағынасында. Мысалы, «Басшы, басқару, бас көтеру, бас қосу» деген тіркестерде «бас» билік, жетекшілік, басқару, жауапкершілік мағынасын беріп тұр. Адам организмінде «бас» басты мүше болып саналғандай, биліктегі иерархияда да «бас» деген сөз сол басшылық, бастық, жетекші, көшбасшы деген ұғымдармен сәйкестендіріледі. Бұған Ә.Нұрпейісовтің «Қан мен тер» шығармасындағы «Мөңке бұл ауылдағы *бас көтерер азаматты* жиып алды, ұзақ ақылдасқаннан кейін бұлар мықты бір байламға тоқтады» деген үзіндісі дәлел [3].

Когнитивтік лингвистика тіл мен ойлау жүйесінің арақатынасын зерттейтін ғылым саласы болып табылады. Бұл бағыт адамның тілдік құрылымдарды, метафораларды, схемалар мен ұғымдарды қалай қабылдап, санада қалай өңдейтінін түсіндіруге бағытталады. Фразеологизмдер де осындай когнитивтік құрылымдардың нәтижесінде, яғни метафоралық және бейнелі ойлаудың ықпалымен қалыптасқан тілдік бірліктер саналады. Адам санасында ерекше әсер қалдырған табиғат құбылыстары, қоғамдық және тұрмыстық жағдайлар тілде белгілі бір образдар арқылы бейнеленіп, метафоралық сипатқа ие болады, соның негізінде тұрақты сөз тіркестері пайда болады.

Когнитивтік лингвистика метафоралардың концептуалды құрылымдарын талдау арқылы адамның дүниені қабылдау және тану тәсілдерін анықтауға мүмкіндік береді. Құрамында метафоралық бейнелер жиі кездесетін фразеологизмдер арқылы адамның әлемді түсіну моделі, сондай-ақ тілдің әлеуметтік және мәдени контексті көрініс табады. Мысалы, табиғат құбылыстарына, жануарлар дүниесіне, тұрмыс пен салт-дәстүрге қатысты фразеологизмдер белгілі бір концептуалды модельдердің тілдік көрінісі болып табылады. Осыдан когнитивтік лингвистика мен фразеологияның бір-бірімен тығыз байланысын көреміз. Когнитивтік лингвистика мәдениет пен тілдің өзара әсерін зерттесе, фразеологизмдер әр халықтың сол мәдениеті мен дүниетанымынан, тіл мен ойлаудың заңдылықтарынан туындайды. Өйткені тіл адамның қоршаған әлемді қалай қабылдайтыны мен түсінетінінің айнасы болып табылады. Фразеологизмдердің өн бойынан белгілі бір халықтың мәдениеті мен дүниетанымын танимыз. Әр тілдің фразеологиялық қоры сол тілде сөйлейтін халықтың когнитивтік құрылымдарын, әлеуметтік тәжірибесін, дәстүрлерін, тарихын қамтиды. Сонымен қатар когнитивтік лингвистика сөздердің мағыналарын когнитивтік процестер мен схемалармен байланыстырып зерттейді. Фразеологизмдерде қолданылатын сөздер адамның ұғымдық жүйесін, оның әлемді қалай қабылдайтынын көрсетеді [4].

Когнитивтік лингвистиканың зерттеу нысаны адамның тіл мен ойлау жүйесі болғандықтан, бұл сала фразеологизмдердің пайда болуын, құрылымын және мағынасын толық түсіндіре алады. Себебі фразеологизмдер – адамның әлемді қабылдау тәсілдерін, оның мәдениетінің ерекшеліктерін көрсететін тілдік бірліктер. Бұл екі саланың байланысын зерттеу тіл мен мәдениеттің, когнитивтік процестердің қалай әрекеттесетінін ұғынуға мүмкіндік береді.

Қазақ тілінде «бас» сөзі қатысқан фразеологизмдердің көпшілігі адам басына, жанына қатысты. Адам өміріне қауіп төнгенін, өлім жазасына кесілгенді, өлім құшатындай дәрежеге

жетті деген мағыналарды беретін тұрақты сөз тіркестерінде «бас» сөзі тікелей қолданылады. Оған мыналар жатады: басы кетеді; басына қысым түсті; бастан ерік кетті; бас тікті; басы алынды; бас алды; басы әңкі-тәңкі болды; басы қатты; басы қаңғырды; миы ашыды; шақшадай басы шарадай болды; басына қайғы салды; басына құдай салды; басын қақты т.б. Келтірілген тіркестердің барлығы адам қауіпке душар болғанда пайдаланылды. Төмендегі кестеде «бас» концептісіне қатысты түрлі мағынаны білдіретін қазақ фразеологизмдерін ұсынамыз [5].

Қазақ фразеологизмдеріндегі «бас» концептісінің көрінісі

№	Тұрақты сөз тіркесі	Мағынасы
1.	Бас айналды:	1) Ауырғандықтан пайда болған әлсіздік 2) Елітті, еркінен айырылды. 3) Мақтанды, масаттанды.
2.	Бас алмады (алдырмады)	Бас көтермей жұмыс істеді. Тынбай еңбектенді деген мағына.
3.	Бас аман болсын	Белгілі бір апаттан, не қауіптен аман қалған кезде көңіл жұбату үшін айтылатын тіркес.
4.	Бас аманда	Ден сауда, тірлікте, сау жүргенде, жайшылық кезде деген мағына.
5.	Бас араздық	Өзара келіспеушілік, қырғи қабақтық, өшпенділік деген мағынаны білдіреді.
6.	Бас асау	1) Басына жүген кигізбейтін (салғызбайтын) тарпаң мінезді жылқы. 2) Мінезі шатақ, айтқанға көнбейтін адам.
7.	Бас ауыртты:	Ығырын шығарды, мезі етті, шаршатты деген мағына.
8.	Бас-аяғы жиналды	Тегіс келді, төрт көзі түгел болды.
9.	Басы-аяғы түзу	Он екі мүшесі аман, дені сау, ақыл-есі дұрыс болған кезде айтылады.
10.	Бас байлады	Өз басын қандай болса да қиыншылықтан аямады, белді буып, тікелей кіріспек болды, бел байлады.
11.	Бас-басына тозды	Ауызбіршілігі жойылды, бет-бетіне кетті, бытырады, тарады деген мағынада.
12.	Бас бәйге	Бірінші жұлде, маңдай алды сыйлық алған кезде айтылады.
13.	Бас (бой) бермеді	Ырқына жүрмеді, көнбеді, мойын ұсынбады, тыңдамады деген мағынада.
14.	Бас болды	1) Алдыңғы, бірінші қатарда жүрді. 2) Бір нәрсеге басшылық етті, басқарды.
15.	Бас бұзар:	Тәртібі нашар, бұзақы, сотқар, тентек адам туралы айтылғанда қолданылады.
16.	Бас білдірді	Асауды үйретті; көндірді. Бас білмейтін: Асау мініске үйретілмеген деген.
17.	Бас десең, құлақ дейді	Сөзді жөнді ұқпайтын, дұрыстап байымдай алмайтын, орынды жауабы, сөзі жоқ кісі туралы айтылады.
18.	Бас жарылса, бөрік ішінде	Жария болмады, жабулы қазан жабуымен қалдырылды деген кезде айтылады.
19.	Бас жарып, көз шығарып барады:	Ешкімді тыңдамай, өз дегенін істеді, тентектік жасады, дегенге көнбеді.
20.	Бас иді	1) Разылық білдірді; көрсетілген құрметке ілтипат білдірді. 2) Мойынсұнды, көнді, алдына тізе бүкті.

НӘТИЖЕЛЕР

Қазақ және орыс фразеологизмдерін қатар алып зерттеу тіл білімінде жаңа бір әдіс ретінде қарастырылады. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – екі тілдегі тұрақты сөз тіркестерін салыстырып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын, тілдік және мәдени айырмашылықтарды анықтау. Мұндай зерттеу тілдердің құрылымын, адамның дүниетанымы мен мәдениетінің қалай көрінетінін түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл зерттеу тілдік байланыстар мен айырмашылықтарды, тілдер арасындағы мәдени және когнитивтік

факторлардың әсерін анықтауға бағытталады. Қазақ және орыс фразеологизмдерін зерттеу арқылы екі халықтың дүниетанымын, тарихи даму жолын, салт-дәстүрлерін түсінуге болады. Фразеологизмдер адамның ойлау жүйесін, қоршаған әлемді қалай қабылдайтынын көрсететін когнитивтік құрылымдар болып табылады. Қазақ және орыс тілдеріндегі фразеологизмдер арқылы осы тілдерді сөйлейтін халықтардың когнитивтік модельдерін салыстыра аламыз. Фразеологизмдерді мағына жағынан қарастырсақ, ең алдымен бірнеше тапсырмалардың пайда болуын, жұмыстардың саны үсті-үстіне артуын орыс фразеологизмдерінде бас концептісін қолданып, «голова варит; башка / черепок / котелок варит; в башке варит», «голова забита», «каша в голове», «голова пухнет», «голова распухла» деп айтылады. Тапсырмалардың бәрін ми арқылы ойлану, бірінен соң бірін реттеп қорыту процесін бас орындайтындықтан, көп жұмыстың күші басқа түсетіндіктен тікелей аударып қарасақ, орыс халқы «бас жанды», «бас қайнады», «бас жарылды», «бас толды» деп қолданады. Қазақ халқы бұл мағынада «бас қатты» деп жатады. Сонымен бұл мағынаға ғана қатысты орыс халқында бес тұрақты тіркес кездеседі. Іске ебі жоқ, жұмысын тыңғылықты орындамайтын адамдарға «голова – два уха», «думать не головой, а задницей», «не дружить с головой», «потерять голову», «слаб на голову» деген бес тұрақты тіркес қолданылады. Қазақ халқында «басы қақпады», «басы істемейді» деп кездеседі. Өзін кінәлі сезінген, көңіл-күйі жоқ адамдарға «поникнуть головой», «повесить голову», «понуричь голову», «с повинной головой» деген төрт тұрақты тіркес қолданылады. Қазақ халқында «басы салбырап кеткен» деген тұрақты тіркес қолданамыз. Ақылды адамдарға орыс халқы «с головой», «голова на плечах», «светлая голова» секілді тұрақты тіркестер қолданса, қазақ халқы «басы бар», «басы істейді» дейміз. Осыған антоним ақымақ адамдарға орыс халқы «больной на [всю] голову», «голова еловая», «голова садовая», «голова соломой набита», «дубовая голова», «дурья голова», «мякинная голова», «пустая голова» тұрақты тіркестерін қолданады [6].

Зерттеу тақырыбының өзектілігі ағылшын тіліндегі фразеологизмдерді концепт тұрғысынан қарастыра отырып, олардың ұлттық-мәдени болмысын анықтаумен байланысты. Бұл, біріншіден, ағылшын тілінің бай лексикалық қорын танытуға, екіншіден, қазақ және орыс тіліндегі ұқсас тілдік бірліктермен салыстыру арқылы үш халықтың дүниетанымдық өзгешеліктерін айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің негізгі мақсаты – ағылшын тіліндегі фразеологизмдерде көрініс тапқан концептілерді анықтау және олардың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін зерделеу. Сондай-ақ, бұл фразеологизмдерді қазақ тіліндегі ұқсас құбылыстармен салыстыру арқылы екі мәдениет арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды талдау маңызды міндеттердің бірі саналады.

Ағылшын тіліндегі фразеологизмдерді зерттеу – қазіргі заманғы лингвистика мен мәдениеттану саласында өзекті тақырыптардың бірі. Себебі ағылшын тілі әлемдік қатынас құралы ретінде түрлі мәдениеттер мен халықтардың өзара ықпалдастығын қамтамасыз етеді. Ағылшын тіліндегі фразеологизмдерде көрініс табатын концептілер сол халықтың мәдени-тарихи тәжірибесін, әлеуметтік құндылықтарын, дүниетанымын ашып көрсетуге мүмкіндік береді.

ТАЛҚЫЛАУ

Фразеологизмдер тек тілдік бірліктер ғана емес, сонымен бірге сөйлеушілердің тілдік мәдениетінің, ойлау жүйесінің айнасы болып табылады. Салыстырмалы зерттеу арқылы екі тілдің әлеуметтік, прагматикалық және стилистикалық ерекшеліктерін түсінеміз. Қазақ және орыс фразеологизмдерін салыстыра зерттеу екі тілдің құрылымы мен мәдениетінің, дүниетанымының, әлеуметтік нормаларының тереңдігін түсінуге көмектеседі. Бұл зерттеу тілдердің өзара ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ашуға, сондай-ақ әр тілдің фразеологиялық қорының мәдени және когнитивтік негіздерін анықтауға мүмкіндік береді. Әр тұрақты тіркес жеке-жеке қарастырылып, орыс әдебиетінде кездескен фразеологизмдердің үзіндісі мен сызба берілді.

«Во главе [стоять / идти...]», «во главе угла [стоять]» деген орыс фразеологизмдерінде бас концептісі ең маңызды орын деген мағына беріп тұр. Мағынасы ең маңызды істің мүшесі болу дегенді білдіреді. Қазақ тілінде «Өз-өзінді танысаң – істің басы» деген сөйлемді кездестіреміз.

- Лобзиков – приятель Полянского по пословице «два сапога пара и рука руку моет» – захватил в обе руки большую порцию утки и выкусил ей бок, намекая своим поступком, что аналогичный конец в иносказательном смысле постигнет и тебя. При этом известии гости, чмокнув сальными ртами, дружно ударили ножами в тарелки: «Постигнет! Постигнет!» Но Генрих Иванович Граубе, сидевший *во главе* заговорщиков, покачал слегка головою и пригубил задумчиво рюмку, в которой еще светила недопитая жидкость. [Абрам Терц. Ты и я]

- Сейчас на четырех должностях сидят четыре человека, а тогда был один, потому что *во главе* угла стояла рентабельность. [А. Рыбаков. Тяжелый песок]

«Голова варит; башка / черепок / котелок варит; в башке варит» тура мағынада бас концептісі тамақ дайындауда маңызды функция атқаратын мүше ретінде қарастырылады. Ал ауыспалы мағынада бірнеше істерді жоспарлаған кезде, тапсырмалар көбейген кезде қолданамыз.

- А гуайяву эту я в рот не брал отродясь, и нечего на меня всяких собак вешать, а только почет и уважение, а костюм не надо, а что у меня *голова быстро варит*, так это понимать надо, а не руки выкручивать, – в другом государстве я бы во как пригодился, сразу в президенты и всё. [Т. Толстая. Лимпомо]
- Две *головы* Кузьмёнышей *варили* по-разному. [А. Приставкин. Ночевала тучка золотая]

«Думать не головой, а задницей» орыс фразеологизмін басымен емес, артқы жақпен ойлану деп тура аударамыз. Бас концептісін алсақ, бас ойлана алатын, шешім шығара алатын ең негізгі мүше ретінде қарастырылады. Бас концептісі артқы жақ сөзімен антоним болып тұр. «Голова – два уха», «думать не головой, а задницей», «не дружить с головой», «потерять голову», «слаб на голову» фразеологизмдері қателік жасағанда немесе қандай да бір маңызды істі ұмытып қалғанда, өз бетімен шешім шығара алмағанда айтылады. Бұл жерде бас пен құлақ концептілері адамның дене мүшесі ретінде айтылып, ауыспалы мағына беріп тұрғанын байқаймыз. Қазақ халқы «Бір құлақтан кіріп, екінші құлақтан шықты» деп жатады.

– Вот, *голова два уха*! Начисто забыл, тебе есть послание от твоего коллеги из Беркли. [Корпус РусПроз]

- Что делать? Уходить! Куда? Верно! А я что говорил! Это младенцу понятно. А что делает твой военный гений? Неделю держит нас тут. Жрать нечего. Боеприпасы кончились. Зачем? Вышние соображения? Вздор! Просто *не головой они думают, а жопой*. [А. Зиновьев. Зияющие высоты]
- Удивляться нечему, Валера привык *думать не головой, а жопой*. [Корпус РусПроз.]
- Что они снять-то могут, что придумать?! Они думают *не головой, а задницей*, вот и выходит у них всё через это самое место, вот и загаживают людям мозги. Какая страна, такое в ней и кино. [А. Колышевский. Секта-2]
- Тому, кто *не дружит с головой*, и тараканы не враги. [РечОб.]
- Часто человек настолько *не дружен с головой*, что искать смысл в его словах – занятие бесперспективное. [РечОб. Инт.]
- Зачем ты сообщила? Да еще из больницы! <...> – Я в тот момент *потеряла голову*. Валерий помолчал: он знал, что Лидуся ни в каких случаях *голо вы* не теряла. [А. Алексин. Добрый гений]

- Уважаемый Владимир Александрович Если бы ты был *слаб на голову*, то я бы писал тебе как идиоту. Но я тебя за такого не знаю, и упаси боже тебя за такого знать. Ты, видно, представляешься мальчиком. Брось этих глупостей, уважаемый Владимир Александрович. [Корпус Публ]

«Голова к голове» фразеологизмінде бас концептісінің мағынасы бірге дегенді білдіріп тұр.

- На переднем плане, на траве, *голова к голове*, лежим мы двое: комбат Лучший и я. [Г. Бакланов. Жизнь, подаренная дважды] Бірге жату, бірге отыру, бірге тұру дегенді білдіріп тұр. Тағы бір мағынасы бір-бірімен жарысу дегенді білдіреді.
- Лошади *голова в голову* летели к финишу. [Корпус РусПроз.]
- Все-таки Нина – настоящий боец. По тяжелой дорожке пришла *голова в голову* с чемпионкой Европы. [Корпус Публ].
- Главные соперники – правящий Союз демократических левых сил и сколоченная профсоюзниками «Выборная акция Солидарность» – идут в рейтингах *голова к голове*. [Корпус Публ]

«Шальная голова» фразеологизмі жыңды, ессіз адамдарға қолданылады.

Батыл, өлімнен қорықпайтын, өмірін тәуекелге байлайтын адамдарға «о двух головах» фразеологизмі қолданылады.

- Старый Петро сына укоряет: - Бунтовщик ты, злодей проклятый... Аль о двух головах ты родился? Пропадай ты себе окаянный, Да зачем ты всю Сербию губишь? [Пушкин, Песни западных славян]

Өзін-өзі кінәлі сезінген адамға «с повинной головой» фразеологизмі қолданылады.

- Башлинские старшины приезжали с повинной головою. [Бестужев-Марлинский, Письма из Дагестана.]

«В свою голову» фразеологизмі «өз бетімен» деген мағынаны береді.

- Он никак не полагал, что Вадим оставляет службу в свою голову, даже не уведомив об этом мать. [В.Даль, Картинки русского быта]

«На свежую голову» фразеологизмі жаңадан бастау, дем алып жалғастыру деген мағына береді.

- После школы буду играть часа полтора в футбол, а потом на свежую голову буду делать уроки. [Н.Носов, Витя Малеев в школе и дома]

Өз басына жамандық шақыру деп орыс фразеологизмінде «на свою голову» дейді.

- Ах я глупенькая! – сказала Пашенка: - чего я наделала! Вот на свою голову послушалась боярыни! [А.К. Толстой, Князь Серебряный]

№	Тұрақты сөз тіркесі	Мағынасы
1.	«Во главе [стоять / идти...]	Белгілі бір істің басында тұру.
2.	«Голова варит; башка / черепок / котелок варит; в башке варит», «голова забита», «каша в голове», «голова пухнет», «голова распухла»	Бірнеше тапсырмалардың пайда болуын білдіреді.
3.	«Голова – два уха», «думать не головой, а задницей», «не дружить с головой», «потерять голову», «слаб на голову»	Іске ебі болмау, берілген тапсырманы келістірмеу деген мағына береді.
4.	«Голова к голове»	Бірге әрекет жасау.
5.	«Ходить на голове»	Тентектік, бұзықтық жасау.
6.	«Гладить по голове»	Еркелету, жанашарлық таныту.
7.	«Выдать себя с головой»,	Беріліп тапсырма орындау.
8.	«Поникнуть головой», «повесить голову», «понуричь голову», «с повинной головой»	Өзін кінәлі сезіну, көңіл-күйі болмау.
9.	«С головой», «голова на плечах», «светлая голова»	Басы бар, кеудесінде басы бар деген мағына береді. Ақылы бар адамдарға қолданылады.
10.	«С головой выдаёт»	Ерекшеліктерін, шынайлығын көрсету.
11.	«Голову оторвать; башку оторвать, голову/ башку оторвёт»	Қоқан-лоқы көрсету мақсатында қолданылады. Мағынасы басын жұлып алу.

12.	«Больной на [всю] голову», «голова еловая», «голова садовая», «голова соломой набита», «дубовая голова», «дурья голова», «мякинная голова», «пустая голова»	Ақымақ адам мағынасын береді.
13.	«В первую голову»	Ең алдымен дегенді білдіреді.
14.	«Даю голову на отсечение», «кладу голову на плаху»	Уәде бергенде қолданылады. Басыммен жауап беремін мағынасына келеді.
15.	«Склонить голову»	Бас ию деген мағына береді. (Қайтыс болған адамдарың рухына сыйластық таныту мақсатында айтылады.)
16.	«Сложить голову. положить [свою] голову», «о двух головах»	Өз өмірін өлімге қойғанда айтылады.
17.	«Снять голову», «полетели головы»	Жазалау мақсатында айтылады. Басын шешіп алу мағынасын береді.
18.	«Хромой на [всю] голову»	Орын алған ситуацияға теріс пікір білдіргенде қолданады.
19.	«Через голову»	Кез-келген істі бас арқылы жүргізу
20.	«Выше головы»	Бастан асады, көп мағынасын береді.

Ағылшын тіліндегі «head» концептісі – адамның когнитивтік және мәдени әлемін бейнелейтін маңызды ұғымдардың бірі. «Head» тек адамның дене мүшесі ретінде ғана емес, ақыл, шешім қабылдау, көшбасшылық және эмоцияларды білдіретін күрделі символ ретінде фразеологияда кеңінен көрініс табады. Бұл бөлімде «head» концептісінің ағылшын фразеологизмдеріндегі көрінісі, оның семантикалық және мәдени ерекшеліктері қарастырылады. Бас ойлаумен тығыз байланысты. Ағылшын тілінде ойлау, менталитет және ойлау арқылы, ал қазақ тілінде – ақыл-парасат арқылы ұсынылған, сана, зерде, пайым [7, 196].

Адамның басы әртүрлі мәдениеттерде ойды, ақылды, билікті, беделді, рухани тазалықты, адалдықты, логикалық шекті, білімді, даналықты және жеке ерекшелікті білдіреді. Мұндай көптеген мән-мағыналардың арқасында ағылшын тіліндегі «head» сөзі шексіз идиомалар жиынтығында кездесетіні таңғаларлық емес [8].

to make head or tail – бір нәрсені түсіну, мәнін ұғу, шешу; Бұл идиома көбінесе теріс түрде қолданылады және «ештеңе түсінбеу», қарапайым тілмен айтқанда, «ешқандай мағынаға жете алмау» дегенді білдіреді. Мысалы: *I can't make head or tail of your explanation, let's start all over again.* Цицерон біреудің ойын жеткізе алмауы жайлы айтқанда «Ne caput nec pedes» – «Бас та емес, аяқ та емес» деп қолданған. Неліктен ағылшын тілінде аяқтың орнына құйрық пайда болды? *Head* және *tail* – ағылшын тиындарының екі жағының ауызекі атауы: бір жағында әдетте билеушінің бейнесі, ал екінші жағында айдаһар немесе арыстан бейнеленген. Сол себепті *heads or tails* деген тағы бір идиома бар, ол «орел немесе решка» мағынасын береді.

to have one's head in the clouds – қиялға берілу, арманға шомылу; «Get your head out of the clouds!» немесе тікелей аударғанда «басыңды бұлттан ал» – бұрындары ағылшын көшелерінде айналасында болып жатқан жайтқа мән бермей, қағып кету қаупі төнген жаяу жүргіншілерге сыпайы, сабырлы жүргізушілер осы тіркесті жиі айтатын болған. Бұл идиома қазіргі кезде де теріс реңкке ие және бастапқы қолдану аясынан алшақтап, қиялға ерік берген адамға қатысты қолданылады.

to be head over heels (in love) – қатты ғашық болу Бұл идиома махаббаттың алғашқы ең тәтті кезеңін сипаттайды, әлем төңкеріліп кеткендей сезім туғызатын жағдайды бейнелейді. Мысалы: *John is head over heels in love with his fiancée* (Джон өзінің қалыңдығына одан сайын ғашық болды) Алғашқыда бұл идиома *heels over head* (төңкерілу) түрінде айтылған және *upside-down, topsy-turvy* сияқты мәнге ие болған.

to be not right in the head – ақыл-есін жоғалту, өз-өзіне қолайсыз, оғаш қылық таныту

Көптеген адамдар махаббаттан немесе сәтсіздіктен кейін оғаш әрекет ете бастайды: *After their break-up she seems to be not quite right in the head, mumbling to herself and crying herself to sleep* (олар ажырасқаннан кейін оның басы мүлдем дұрыс емес сияқты, өз-өзіне күбірлеп,

ұйықтарда жылап жатады) [9]. Идиома ағылшын тілінде алғаш рет 1662 жылы ‘not right in his wits’ түрінде жазылып, өз мағынасын сақтап қалды, тек сөзбе-сөз «ақылды» аллегориялық «бас» деген сөзбен ауыстырылды.

to keep one's head above water – қиындыққа мойымау, өз-өзін ұстап тұру.

Суға енді ғана жүзуді үйреніп жатқан немесе ағынға қарсы шыққан адамды елестетіңіз. Ол басын судың бетінде ұстап тұру үшін барын салады. Бұл образ идиомада сақталып, жауапкершілік пен тапсырмалар көп болғанда, біреу: *I already can't keep my head above water, and tasks just keep piling up*, – деп айта алады.

(right) off the top of one's head – болжаммен, нақты емес, жылдам жауап беру Қазақ тілінде осыған ұқсас «ойдан шығарып айту» деген тіркес бар. Мысалы: *Off the top of my head I can remember only the price of the ticket*.

to come to a head – шешуші кезеңге жету, шиеленісу. Бұл идиоманың шығу тегі сезімтал адамдар үшін жағымсыз болуы мүмкін. Бірақ қазіргі кезде оның бұл тарихы ұмытылып, ол кез келген салада еркін қолданылады: *The refugee crisis came to a head when the authorities of the country decided to close its borders for the migrants*.

to bite someone's head off – біреуге қатты ұрысу, негізсіз қатал болу. 16 ғасырдағы Англияда біреуді ашуландырсаңыз, мұрныңыздан айырылуыңыз мүмкін еді – идиоманың бастапқы түрі ‘to bite someone's nose off’ болған. Бүгінгі күні ол одан да агрессивті көрінеді, бірақ мәнін сақтап қалған: *Our team leader was ready to bite my head off just because I was ten minutes later*. Идиомалық тіркестер талдауға қабілеттілік дәрежесімен ерекшеленеді. Кейбір фразеологизмдер жоғары дәрежеде ыдырайды, олардың бөліктерінің мағыналары олардың жалпы бейнелі мағыналарына тәуелсіз ықпал етеді [10].

Төменде «head» концептісін қамтитын негізгі фразеологизмдер мен олардың мағыналары берілген:

Фразеологизм	Мағынасы
"To turn someone's head"	Біреудің назарын аударып, оның мақтаныш сезімін ояту.
"Out of one's head"	Ақылынан айырылу, ессіздік.
"To put heads together"	Бірлесіп ойлану, шешім іздеу.
"Over one's head"	Түсінуге тым күрделі немесе қол жетпейтін нәрсе.
"Head start"	Артықшылық немесе ерте бастау.

«Head» компоненті адамның ақыл-ойы, басқару қабілеті мен көшбасшылық қасиеттерін білдіретін негізгі концепт ретінде қалыптасқан. Адамның басы физиологиялық тұрғыдан ми орналасқан орган болса, символикалық түрде ол – ойлау мен шешім қабылдау орталығы [9].

Ағылшын тіліндегі «head» сөзін қамтитын фразеологизмдер әртүрлі стильде қолданылуы мүмкін. Олар күнделікті ауызекі сөйлеу тілінде, әдеби шығармаларда, сондай-ақ іскерлік қатынастарда кездеседі. Мысалы:

Күнделікті тілде: **He always keeps his head in stressful situations** (Ол стресстік жағдайда әрдайым сабырлы).

Әдебиетте: **He was the head of the army, guiding them with wisdom and courage** (Ол армияның басшысы болып, даналықпен және батылдықпен басшылық етті).

Іскерлік қатынастарда: **The head of the department suggested a new strategy** (Бөлім басшысы жаңа стратегия ұсынды).

«Head» компоненті бар фразеологизмдер ағылшын мәдениетіндегі рационалдылық, эмоцияларды бақылау және лидерлік қасиеттерге ерекше мән беретінін көрсетеді. Бұл фразеологизмдер ағылшын қоғамының құндылықтарын ашуға көмектеседі. Білім беру контекстінен басқа, тұжырымдамалық сала әлеуметтік өзара әрекеттесуде және қоғамдық пікірталастарда маңызды рөл атқарады. [11]

Ағылшын мәдениетінде эмоцияны бақылау және ақылмен әрекет ету маңызды деп саналады. Мысалы, **«Keep a cool head»** тіркесі адамның қиын жағдайда да өзін ұстай білуін жоғары бағалайды.

Қазақ тіліндегі **«бас»** концепті де ағылшын тіліндегі **«head»** сияқты көп мағыналы. Екі тілдегі осы ұғымды қамтитын фразеологизмдер кейде ұқсас, кейде айырмашылықтарға ие.

Ұқсастықтар:

Ағылшын тіліндегі **At the head of the table** тіркесі қазақша **«Басты орында отыру»** дегенді білдіреді.

Use your head – **«Басыңды іске қосайшы»** деген ұғымға сәйкес келеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Фразеологизмдер – әрбір тілдің көркемдік пен даналық қазынасы, оның рухани байлығының айнасы. Олар сөздің қарапайым мағынасынан асып, халықтың дүниетанымын, тарихын, салт-дәстүрін және мәдени болмысын бейнелейді. Әр тілдегі фразеологизмдерді білу – тек лексикалық білімді меңгеру емес, сол тілдің ішкі жан дүниесіне бойлау, сол ұлттың ойлау ерекшелігін түсіну болып табылады. Фразеологизмдер тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар халықтың өткенінен бүгінге жеткен асыл мұрасы. Мысалы, қазақ тіліндегі **«Тоғыз жолдың торабы»** тіркесі көшпелі халықтың сауда-саттық жолдарындағы маңызды нүктелерді білдірсе, **«Қырық кісі бір жақ, қыңыр кісі бір жақ»** деген фразеологизм көпшіліктің бірлігі мен ынтымағын дәріптейді. Мұндай тіркестер қазақ халқының тұрмысы мен дүниетанымынан хабар береді. Орыс және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдер де ұлттың ерекшелігін айқындайды. Мысалы, орыс тіліндегі **«Тянуть кота за хвост»** тіркесі іс-қимылды созбалаңға салуды сынға алса, ағылшын тіліндегі **«A blessing in disguise»** тіркесі қиындықтан кейінгі жақсылықты сипаттайды.

Олар белгілі бір мағынада реферат арасындағы көпір қызметін атқарады идеялар мен нақты өмірлік шындық, күрделі ұғымдарды қол жетімді және түсінікті етеді. Бұл әдеби стиль белгілі бір мақсаттарға жету үшін пайдаланылуы мүмкін қарым-қатынас актісінің ашылуын жеңілдетеді [12, 120].

Бұл тіркестер арқылы әр халықтың өмірге көзқарасын түсінуге болады. Фразеологизмдерді білудің артықшылығы көп. Біріншіден, олар ойды бейнелі әрі дәл жеткізуге мүмкіндік береді. Екіншіден, фразеологизмдерді қолдану – тілдің байлығын сезініп, оны құрметтеудің белгісі. Үшіншіден, фразеологизмдер әр тілде сөйлейтін адамдар арасындағы мәдени алшақтықты азайтады. Мысалы, қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі ұқсас тіркестерді салыстыра отырып, олардың ортақ мағынасын табуға болады.

Қорытындылай келе, қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдерді меңгеру тек тілдік білімімізді кеңейтіп қана қоймай, мәдени және танымдық құзыреттерімізді дамытуға да ықпал етеді. Үш тілдің фразеологиялық жүйесін салыстыра талдау арқылы біз әр ұлттың дүниетанымдық ерекшелігін терең түсініп, әлемді кең ауқымда қабылдау мүмкіндігіне ие боламыз. Сонымен қатар, фразеологизмдерді жан-жақты игеру ұлттық құндылықтарды сақтай отырып, жаһандық мәдениетпен өзара үйлесімді байланыс орнатуға жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Калиев Г., Болганбаев А. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: «Сөздік-Словарь», 2006. – 264 б.

2 The Independent [электрондық ресурс]. – Mode of access <http://www.independent.co.uk/> (күні: 18.02.2019)

3 Ш. Баллидің фразеология теориясы [электрондық ресурс]: KazEdu – қол жеткізу режимі: <https://www.kazedu.kz/referat/57517/1> (күні: 16.12.2017).

4 Нұрпейісов Ә.К. Қан мен тер. – Алматы: «Книжный клуб», 2021. – 546 с.

- 5 Агарзаева Б.А. Лезгин, ағылшын және орыс тілдеріндегі «бас», «жүрек», «жан» концептосфераларының лингвомәдени ерекшеліктері: (паремия материалында): дис. автореф.; филология ғылымдары: 10.02.20 / Агарзаева Б. А.; Дағыст. мемлекеттік пед. ун-т. - Махачкала, 2018. – 23 б.
- 6 Саркисян М. Р. ағылшын фразеологизмдерінің ұлттық-мәдени ерекшелігі: қарама-қарсы тәсіл: М.Р. Саркисян, А. Р. Давыдова // қазіргі гуманитарлық білімдегі когнитивті-дискурсивті кеңістік. - Краснодар, 2019. – 243-249 бб.
- 7 Lexico-Semantic Field and conceptual Feature of the Concept «ақыл/mind»// World Journal of English Language T. 15, No5 (2024)
<https://www.sciedupress.com/journal/index.php/wjel/article/view/25841> DOI:
<https://doi.org/10.5430/wjel.v14n5p194>
- 8 Sabine Fiedler. English Phraseology: A Coursebook, Anglia - Zeitschrift für englische Philologie. – 2008. – P. 31-35
- 9 Dobrovol'skij Dmitrij O., Elisabeth Piirainen. Cultural knowledge and idioms// International Journal of English Studies, 2006, Vol. 6, 1, p. 27-42. ISSN 1578-7044
- 10 Gibbs R.W. How to kick the bucket and not decompose: Analyzability and idiom processing. En: Journal of Memory and Language, 2018.- p. 576-593. ISSN 0749596X
- 11 Jennifer Speake. The Oxford Dictionary of Idioms. New York: Oxford University Press. – 2004. – 323 p.
- 12 Хайруллина Р.Х. Фразеологиялық образ: психикалық табиғаты мен тілдік өрнек// Іргелі зерттеу. 2015. 2, 27 Б. 6129-6132.
- 13 Zhang M. Digital lifeworld and communicative interaction: conceptualizing the transformative potentials of social networking in the public sphere // Journal of Linguistics and Communication Studies. –2023. –Vol. 2, No. 4. – p. 121-131.
<https://doi.org/10.56397/jlcs.2023.12.14>(дата обращения: 14 ноября 2024).
- 14 Strategy and Tactics of Communication in Fairy Tale Discourse// Eurasian Journal of Applied Linguistics, 11(1)(2025). p. 118-128 <https://search.app/A7oaEZXE dVpVg66A9>

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

Концепт бас/голова/head в казахской, русской, английской фразеологии

*А.С. Исакова¹, К.Т. Алтайбекова², А.А. Куздыбаева³, К.Н. Шохоева⁴

¹Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова, Актау, 130000, Казахстан

²Казахский национальный исследовательский технический университет им. К.Сатпаева, Астана, 010000, Казахстан

³Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, Актобе, 030000, Казахстан

⁴Международный инженерно-технологический университет, Алматы, 050060, Казахстан

Цель исследования-выяснить, как концепты бас, голов и head на казахском, русском и английском языках выражены во фразеологизмах. Анализ сходства и различий мыслей, значений и образов, выражаемых в этих языках через главный концепт. Изучение того, как главный концепт представлен на каждом языке, с учетом культурного, социального и исторического контекста, присущего каждому языку. Выявить особенности применения концепции головы в зависимости от мировоззрения и образа жизни каждого народа. Благодаря этому исследованию, то, как главный концепт представлен в каждом языке и его место в различных фразеологизмах, позволяет глубже понять межкультурные связи, структурные особенности языка и символическое значение слова.

Научная новизна исследования заключается в том, что оно раскрывает культурные и языковые сходства и различия между языками и позволяет глубже понять семантические и символические особенности фразеологизмов. Новое видение представляет сравнительное исследование того, как формируется главный концепт в зависимости от культуры,

мировоззрения и социальной структуры каждого языка, выявление концептуальных сходств и различий между языками. Взгляд на то, как конструируется концепт голова/голова/Голова в различных фразеологизмах, определение мировоззрения человека, способов понимания мира. Научная новизна данного исследования позволяет глубже изучить концептуальные различия и сходства между языками, а также культурные и когнитивные особенности каждого народа путем проведения сравнительного анализа фразеологизмов в казахском, русском и английском языках.

Ключевые слова: фразеологизм, концепт, сравнительная лингвистика, бас, голов, концепт head, лингвокультурология.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Калиев Г., Болганбаев А. Лексикология и фразеология современного казахского языка. Алматы: «Сөздік-Словарь», 2006. – 264 с.
- 2 The Independent [electronic resource]. – Mode of access <http://www.independent.co.uk/> (дата обращения: 18.02.2019)
- 3 Теория фразеологии Ш. Балли [Электронный ресурс]: KazEdu – Режим доступа: <https://www.kazedu.kz/referat/57517/1> (дата обращения: 16.12.2017).
- 4 Нурпеисов А.К. Кровь и пот. - Алматы: «Книжный клуб», 2021. – 546 с.
- 5 Агарзаева Б.А. Лингвокультурные особенности концептосфер «голова», «сердце», «душа» в английском, лезгин и русском языках: (на материале паремии): дис. автореф. Филологические науки: 10.02.20 / Агарзаева Б. А.; Дагестан. государственный пед. ун - т.-Махачкала, 2018. – 23 с.
- 6 Саркисян М.Р. Национально-культурное своеобразие английских фразеологизмов: контрастивный подход: М. Р. Саркисян, А. Р. Давыдова// Когнитивно-дискурсивное пространство в современном гуманитарном знании. – Краснодар, 2019. – С. 243-249.
- 7 Lexico-Semantic Field and conceptual Feature of the Concept «ақыл/mind»// World Journal of English Language T. 15, No5 (2024)
<https://www.sciedupress.com/journal/index.php/wjel/article/view/25841> DOI:
<https://doi.org/10.5430/wjel.v14n5p194>
- 8 Sabine Fiedler. English Phraseology: A Coursebook, Anglia - Zeitschrift für englische Philologie. - 2008. – P. 31-35
- 9 Dobrovol'skij Dmitrij O., Elisabeth Piirainen. Cultural knowledge and idioms// International Journal of English Studies, 2006, Vol. 6, 1, p. 27-42. ISSN 1578-7044
- 10 Gibbs R.W. How to kick the bucket and not decompose: Analyzability and idiom processing. En: Journal of Memory and Language, 2018. – P. 576-593. ISSN 0749596X
- 11 Jennifer Speake. The Oxford Dictionary of Idioms. New York: Oxford University Press. - 2004. – 323 p.
- 12 Хайруллина Р.Х. Фразеологический образ: ментальная природа и языковые выражение// Фундаментальные исследования. 2015. С. 2, 27, 6129-6132.
- 13 Zhang M. Digital lifeworld and communicative interaction: conceptualizing the transformative potentials of social networking in the public sphere // Journal of Linguistics and Communication Studies. –2023. –Vol. 2, No. 4. – P. 121-131.
<https://doi.org/10.56397/jlcs.2023.12.14>
- 14 Strategy and Tactics of Communication in Fairy Tale Discourse// Eurasian Journal of Applied Linguistics, 11(1)(2025). P. 118-128. <https://search.app/A7oaEZXEEdVpVg66A9>

Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

The concept of the бас/голова/head in Kazakh, Russian, and English phraseology

*А. Issakova¹, К. Altaybekova², А. Kuzdybaeva³, К. Shokhayeva⁴

¹Yessenov University, Aktau, 130000, Kazakhstan

² Satbayev University, Astana, 010000, Kazakhstan

³ K.Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, 030000, Kazakhstan

⁴ International Engineering and Technological University, Almaty, 050060, Kazakhstan

The purpose of this study is to examine how the concept of head is represented in phraseological units of the Kazakh, Russian, and English languages. The research focuses on identifying similarities and differences in the meanings, values, and images associated with this concept across the three linguistic and cultural traditions. Particular attention is paid to the ways in which the concept of head is reflected in phraseological units within the specific cultural, social, and historical contexts of each language. The study also aims to determine the distinctive features of the use of this concept in relation to the worldview, traditions, and lifestyle of each people. An analysis of phraseological units containing the lexical components bas, golova, and head makes it possible to reveal intercultural connections, structural characteristics of the languages, and the symbolic significance of the concept under investigation.

The scientific novelty of the study lies in its comparative analysis of phraseological units in Kazakh, Russian, and English, which reveals both universal and culture-specific features of the concept of head. The findings demonstrate how this concept is shaped by cultural values, social structures, and patterns of thinking in different linguistic communities. The study identifies conceptual similarities and differences in the representation of head and highlights its role in reflecting national worldviews and cognitive models. The research contributes to a deeper understanding of the semantic, symbolic, cultural, and cognitive characteristics of phraseological units and expands current knowledge of conceptual representation in different languages.

Key words: phraseology, concept, comparative linguistics, head, golova, head concept, linguoculturology.

REFERENCES

- 1 Kaliev G., Bolganbaev A. Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language. Almaty: «Kozdik-Dictionary», 2006. – 264 p.
- 2 The Independent [electronic resource]. – Mode of access [http:// www.independent.co.uk/](http://www.independent.co.uk/) (дата обращения: 18.02.2019)
- 3 Theory of phraseology by Sh. Bally [Electronic resource]: KazEdu – Access mode: <https://www.kazedu.kz/referat/57517/1> (date of access: 12/16/2017).
- 4 Nurpeisov A.K. Blood and sweat. - Almaty: "Book Club", 2021. –546 p.
- 5 Agarzaeva B.A. Lezgin, linguocultural features of the conceptspheres "head", "heart", "soul" in English and Russian: (in paremia material): dis. autofu. 10.02.20 / Agarzaeva B. A.; Dagestan. state PED. UN-T.-Makhachkala, 2018. – 23 p.
- 6 Sargsyan M.R. The national and cultural uniqueness of English phraseological units: a contrastive approach: M.R. Sargsyan, A.R. Davydova // Cognitive-discursive space in modern humanitarian knowledge. Krasnodar, 2019. – P. 243-249.
- 7 Lexico-Semantic Field and conceptual Feature of the Concept «ақыл/mind»// World Journal of English Language T. 15, No5 (2024) <https://www.sciedupress.com/journal/index.php/wjel/article/view/25841> DOI: <https://doi.org/10.5430/wjel.v14n5p194>
- 8 Sabine Fiedler. English Phraseology: A Coursebook, Anglia - Zeitschrift für englische Philologie. - 2008. – P. 31-35
- 9 Dobrovol'skij Dmitrij O., Elisabeth Piirainen. Cultural knowledge and idioms// International Journal of English Studies, 2006, Vol. 6, 1, P. 27-42. ISSN 1578-7044
- 10 Gibbs R.W. How to kick the bucket and not decompose: Analyzability and idiom processing. En: Journal of Memory and Language, 2018. – p. 576-593. ISSN 0749596X
- 11 Jennifer Speake. The Oxford Dictionary of Idioms. New York: Oxford University Press. - 2004. – 323 p.

12 Khairullina R.Kh. Phraseological image: mental nature and linguistic expression// Fundamental research. 2015. P. 2, 27, 6129-6132.

13 Zhang M. Digital lifeworld and communicative interaction: conceptualizing the transformative potentials of social networking in the public sphere // Journal of Linguistics and Communication Studies. – 2023. –Vol. 2, No. 4. – P. 121-131.
<https://doi.org/10.56397/jlcs.2023.12.14>

14 Strategy and Tactics of Communication in Fairy Tale Discourse// Eurasian Journal of Applied Linguistics, 11(1)(2025). P. 118-128. <https://search.app/A7oaEZXEEdVpVg66A9>

Received: 28.12.2025

MPHTI 811.512.122:39

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp96-110](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp96-110)

К.К. Муканова¹, Э.М. Самекбаева¹, Г.Б. Саганаева¹

¹«Шәкәрім университет» КеАҚ, Семей, 071411, Қазақстан

ШӘКӘРІМ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ «АР» КОНЦЕПТИСІНІҢ ТАНЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Шәкәрім Құдайбердіұлы өлеңдеріндегі «Ар» концептісінің танымдық ерекшеліктері талданады. Зерттеу еңбегінде тіл мен ойдың өзара байланысы антропоэзектік парадигма негізінде қарастырылады және «Ар» ұғымының концептуалдық жүйесі ұсынылады.

Зерттеу барысында тілді танымдық аспектіде зерттеу, яғни тіл мен ойлау процесінің сабақтастығы жөніндегі А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, С.Аманжолов сынды ғалымдардың пікірлері және Ә. Қайдар, Р. Сыздық, Е. Жанпейісов, Ж. Манкеева, М. Копыленко, Т. Жанұзақов, Ө. Айтбаев, Э. Сүлейменова, Б. Момынова, Б. Қасым сынды ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынды.

Шәкәрім шығармалары негізінде «Ар» ұғымы тек жеке адамдық қасиет ретінде ғана емес, ұлттық құндылық ретінде қалыптасып, қоғамдағы мінез-құлық нормасы ретінде танылған. Сондықтан зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – «Ар» ұғымын танымдық тұрғыдан жан-жақты зерделеу, оның мазмұндық мәні мен функцияларын ашу болып табылды. Осы мақсатқа сәйкес, Шәкәрім шығармаларындағы «Ар» концептілік өрісінің мазмұндық аясы анықталып, оның танымдық сипаты жүйелі талданды, сондай-ақ ұлттық мәдениет пен моральдық құндылықтар негізінде концептілердің маңызы көрсетілді. Талдау арқылы «Ар» ұғымының танымдық, этикалық және әлеуметтік мәні кеңінен ашылды.

Шәкәрім өлеңдеріндегі «Ар» концептісінің танымдық ерекшеліктерін жүйелі зерттеу арқылы тілдік, танымдық сипаты, танымдық өлшемдері анықталады және қазақ тіл білімінің теориялық базасына үлес қосады.

Кілт сөздер: концепт, таным, тіл мен ой, ар концептісі, концептуалды талдау, лингвомәдени концепт

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Жалпы адам айналасындағы құбылысты, білімді т.б. таным әрекеті арқылы қабылдайды, ұғынады, еске сақтайды және таниды. Таным адамның қоршаған ортаны бейнелеу, қабылдау әрекеті болып табылады. Адамның дүниені танып білуі үздіксіз дамып отыратын үрдіс және ол адамның білімінен, тұрмыс-тіршілігінен, салт-дәстүрінен көрініс тауып отырады. Оған тіліміздегі шешендік сөздер, тұрақты тіркестер, мақал-мәтел сияқты тілдік бірліктер дәлел бола алады.

Адам танымы тіл арқылы дамиды, кеңейеді, жетіледі. Тіл – адамның танымдық деңгейінің көрсеткіші. Танымдық әрекеттер арқылы адамның айналадағы дүниені, қоршаған ортаны танып білуі, түсінуі, қабылдауы жүзеге асады. Баланың білімі, мәдениеті, санасы, ақылы, өресінің кендігі сияқты қасиеттерінің барлығы да оның танымының кендігі болып саналады. «Таным – бұл адамның болмысты бейнелеу әрекетінің ғажап түрі. Адам айналадағы білімді санасына таным әрекеттері арқылы қабылдап, түсініп, миында қорытып, еске сақтап, таниды. Адамның нақты мақсатына бағытталған және шығармашылық іс-әрекетке негізделген таным нәтижесінде сыртқы әлемнің образдары қалыптасып, олар туралы білім пайда болады» [1, 277].

Қазіргі уақытта антропоэлектік парадигма заманауи лингвистикалық зерттеулерде аса маңызды орын алады. Аталған парадигма тұрғысынан тілді адам баласының ойлауымен және санасымен тығыз байланысты зерттеу өзекті болып табылады. Тіл тек қана сыртқы коммуникативтік құрал ғана емес, ол адамның ойлау процесімен тығыз байланысты, санасының функционалдық құрамдас бөлігі ретінде әрекет етеді. Тіл адамның когнитивтік қабілеттерін қалыптастыруда және ойлау құрылымын ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. Тіл, ой, сана байланысын жан-жақты зерттеген Войцех Левандовски мен Шейда Озчалышкан сияқты ғалымдардың пікірінше, тіл адамның айналадағы қоршаған ортаны тануына, қабылдауына және дүниетанымына тікелей әсер етеді [2]. Сонымен бірге, тіл әлеуметтік, моральдық нормалар мен қағидаларды, жалпы құндылықтарды айқындайтын күрделі жүйе [3]. Яғни тілді ақпаратты өңдеп, адамның ішкі дүниесін бейнелеуге, әлемді түсінуге мүмкіндік беретін жүйелі құрал ретінде қарастырамыз. Осы тұрғыдан алғанда, тілді тек лингвистикалық аспектіден ғана зерттемей, адамның психикалық және когнитивтік ерекшеліктерін де ескере отырып зерттеудің маңызы зор.

Таным теориясының басқа ғылым салаларының байланысы негізінде когнитивті лингвистика саласының пайда болғандығы белгілі. «Когнитивті тіл білімі – таным (когниция) мен тілдің арасындағы байланысты, қарым-қатынасты, сәйкестікті білдіретін ғылым [4, 112]. Когнитивті лингвистика танымдық тілі білімі екендігі белгілі. Тіл, таным, ақыл, ой, сана танымдық тілі білімінің негізгі зерттеу объектісі. Осының тіл мен таным, тіл мен сана когнитивті лингвистиканың басты нысаны деп айтуға болады. Дүние бейнесін тілдік жүйеде таныту когнитивтік бағыттың негізгі мақсаттарының бірі. Танымдық тіл білімі адамзаттың ұлттық болмысқа жүйеленген танымдық деңгейінің тілдегі көріністерін зерттейді. Жалпы қоршаған ортаның адамның санасында қабылданып, тілдік қатынаста көрінуі когнитивтік лингвистикада жан-жақты қарастырылады.

Қазақ ақын-жыраулары, ойшылдары және ғалымдарының шығармаларында қоршаған ортаны тану мен білімге деген көзқарас кеңінен көрініс тапқан. Бұл тақырып терминологиялық тұрғыда нақты аталып өтпесе де, олардың шығармалары мен еңбектерінде адам мен әлем арасындағы байланыс, табиғат пен қоғамдық өмірді түсіну арқылы білім мен танымның көрінісі айқын байқалады. Тілді танымдық аспектіде зерттеу, яғни тіл мен ойлау процесінің сабақтастығы жөніндегі пікірлер А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, С.Аманжолов сияқты ғалымдардың еңбектерінде айқын көрініс тапқан. Олар тілдің тек қарым-қатынас құралы ғана емес, ой мен білімді қалыптастыру, адам санасы мен қоғамдық өмірді бейнелеу үшін кеңінен қолданылатын құрал екенін көрсеткен. Ғалымдар атап өткендей, тіл тек сөздер мен грамматикалық құрылымдар жиынтығы емес, ол адамның тұрмыс-тіршілігіне, ұлттық ерекшелігіне, санасына және танымдық қабілетіне тікелей әсер ететін, ой мен мәдениетті байланыстыратын кешенді жүйе болып табылады.

А.Байтұрсынұлының еңбектерін зерттей келе, ғалым тіл мен ойдың тығыз байланысына ерекше назар аударғанын байқауға болады. Ол тілдің тек ойды білдіру құралы ғана емес, адамның танымдық әрекетіне терең ықпал ететін күрделі жүйе екенін жан-жақты талдаған. А.Байтұрсынұлы сөз бен мағына арасындағы сабақтастықты, тілдік бірліктердің адамның ойлау және білім алу процесіндегі рөлін айқын көрсеткен. Оның көзқарасына сәйкес, тіл – бұл тек коммуникация құралы емес, сонымен қатар, адамның ішкі дүниесін бейнелейтін, ой мен сананы ұйымдастыруға ықпал ететін когнитивтік механизм болып табылады. Осы тұрғыдан,

А.Байтұрсынұлының зерттеулері тіл мен ойдың сабақтастығын түсінуге, қазақ тілінің танымдық әлеуетін ашуға бағытталған терең ғылыми тұжырымдар ретінде бағаланады.

Қ.Жұбанов өз зерттеулерінде тіл мен тарихты, ұлт пен танымды, халық пен мәдениетті өзара сабақтастықта қарастырған.

Академик Абдуали Қайдардың еңбектерін зерделеген ғалым зерттеулерінен де, ғалымның А.Байтұрсынұлы мен Қ.Жұбанов көзқарастарын жалғастыра келе, антропоэлектік парадигма аясында қалыптасқан лингвистикалық таным теориясын зерттегенін пайымдауға болады. А.Қайдар «Сөз мұхитының түбіне терең бойлап, оның сан ғасырлар бойы сақтап келе жатқан сырын ашу үшін тіл тамыршысы болу керек» деп санайды. Яғни әрбір сөздің тарихи-мәдени, кәсіби, әлеуметтік мағыналарының астарында жатқан деректі тамыршыдай тап басып, кешенді зерттеу арқылы танып білу керек деп есептейді [5, 7 б.].

Тілді ұлттың мәдениетімен, салт-дәстүрімен, рухани болмысымен сабақтастыра қарастыру бағыттың басты көрінісі тіл білімінің этнолингвистика, лингвомәдениеттану, лингвоелтану тәрізді жаңа салаларымен негізделді. Бұндай бағыттағы зерттеулердің негізі қазақ тіл білімінде Ә. Қайдар, Р. Сыздық, Е. Жанпейісов, Ж., Манкеева т.б. ғалымдардың еңбектері арқылы қаланды.

Аталған ғалымдар зерттеулерінің ізімен лингвомәдениеттану бағытындағы жан-жақты, сан-салалы жұмыстар дүниеге келді. Бұл тілді ойлау мен таным бірлігінде қарастырған алғашқы еңбектер болды.

Лингвист-ғалым Қ. Жаманбаеваның «Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана» деп аталатын еңбегінде қазақ тіл білімінде когнитивті лингвистиканың ұлттық негізде қалыптасып, тілді адам танымы мен психикасы арқылы зерттеудің маңызын қарастырған және оның лингвопсихологиялық негіздемесін ұсынған [6].

Ғалым аталған еңбегінде тілдік сана, дара тұлға, тілдік модельдер жүйесі, гештальт теориясы, мәтін құрылымы, көркем дискурс, мұң концептісі ұғымдарына түсінік береді және лингвопсихологиялық, лингвофилософиялық талдау жасайды.

Профессор Ж.Манкеева «Қазақ тілін зерттеудің когнитивтік негіздері» атты ғылыми мақаласында когнитивтік лингвистикадағы тілдің бейнелеушілік қызметінің зор екендігін атап көрсете келе, негізгі үш ұстанымын айқындап береді.

«1 Қоғамдық тәжірибеге негізделу, яғни дәстүр жалғастығы, танымның қазыналық сипаты; 2 Таным модельдерінің символдық түрлері, яғни тілдің қызметі – ақпарат беру емес, бейнелеуге мүмкіншілік жасау. Яғни, тіл арқылы бейнелілік пен дүниедегі объективті шындықты субъективті түрде, символдар арқылы беру;

3 Таным модельдерінің жүйелі сипаты, сабақтастығы. Яғни, ол таным моделінің құрылымдарының тұтасуынан тұратынын сипаттайды» [7, 41].

Жалпы когнитивті ғылымы адамның ұлттық болмысқа негізделген танымдық көрсеткішінің тілдегі көрінісін зерттейтіндігін білеміз. Ендеше мұндағы басты бірлік – концепт. «Концепт – көпқабатты менталды құрылым, ол эмоционалдық, танымдық, мәдени, ұлттық-мәдени ақпаратты біріктіреді» [8, 34]. Концептіні ұлттық, мәдени тұрғыдан анықтап, мәдени, ұлттық-мәдени, лингвомәдени деген түрлерге бөлуге болады.

Ғалым А.Б. Әмірбекова «Концепт» ұғымын әр қырынан қарастыра келе, былай топтап көрсетеді:

«1 Лингвомәдениеттанымдық аспектіде, концепт – ақиқат дүниенің санадағы мәдени, рухани, этикалық, әлеуметтік танымын айқындайтын бірлік ретінде танылады (Н.Д. Арутюнова, А.М. Мороховский, Д.С. Лихачев т.б.).

2 Психоллингвистикалық аспектіде концепт – ақиқат дүние туралы психикалық қабілеттер (қабылдау, жадыда сақтау, көру, есту, ұғыну, сезу) арқылы қабылданған алғашқы ментальді түсініктер ретінде танылады (Р.И. Павиленис, Дж. Келли, Дж. Каган).

3 Лингвокогнитивтік аспектіде, концепт – ақиқат дүниенің санада жан-жақты жинақталып тұжырымдалған ақпараттары мен когнитивтік семантикасы арқылы танылған көрінісі (бейнесі). Әрбір концепт тіл арқылы көрініс табады, концептіні танытуда тілдік семалар қызмет атқарады (Е.Н. Кубрякова, А. Вежицкая). Дүниені танытатын әрбір сема

санада фрейм, сценарий, ойсурет, сызба секілді фонға салынған ситуациялар мен бейнелер арқылы таңбаланады» [9, 37].

Когнитивті тіл білімінің бірлігі ретіндегі концептіге тілдік бірліктер енеді және номинативті өрісін құрайды.

КІРІСПЕ

Қазақ тіл болмысының табиғатын, концептілік өрісін анықтау қай кезеңде болмасын өзекті, өйткені ол қазақ тілінің лингвистикалық ерекшеліктерін зерделеумен тікелей байланысты.

Концептінің лингвистикалық негіздері жөнінде Ә.Қайдар, М.Копыленко, Е.Жанпейісов, Ж.Манкееваның еңбектерінде кездеседі. Сонымен қатар, Р.Сыздық, Б.Қалиев, Т.Жанұзақов, Ө.Айтбаевтардың жүйеленген әрі талданған мәліметтерінде деректердің қоры өте көптеп жинақталған. Қазіргі таңда да концептіні зерттеп жатқан ғалымдар аз емес.

Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының танымдық-когнитивтік жағын зерттеген көптеген қазақ ғалымдары бар. Мәселен, Ж. Аманбекқызы, Г.О. Сыздықова және Л.М. Хусайнова ақын өлеңдеріндегі мақал-мәтелдер мен нақыл сөздердің ұлттық құндылықтар мен моральдық идеалдарды қалыптастырудағы рөлін талдаса [10, 28], Г.У. Ыдырысбаева поэтикалық мәтіндегі метафораларды когнитивтік тұрғыдан зерттеп, ақынның дүниетанымын, рухани және мәдени мәнін ашқан [11]. Ә.Л. Кәкімжанова Шәкәрім дискурсында тіл арқылы ұлттық моральдық және танымдық мағыналардың көрінуін зерттеген [12]. Осы зерттеулер Шәкәрім шығармаларының тілдік құрылымдары мен поэзиясындағы ұлттық құндылықтардың когнитивтік негізін түсінуге мүмкіндік береді.

Қазақ тіліндегі «Ар» концептісі өте көп қырлы және терең философиялық мәнге ие. Ол абырой, намыс, ұят, мораль сияқты адамгершілік қасиеттермен қатар, рухани тазалықты да қамтиды. «Ар» тек бір сөзбен берілетін ұғым ғана емес, оны «абырой», «намыс», «ұят» немесе «адамгершілік» деп беру мүмкін болса да, ол тұтас құндылықтар жүйесін білдіреді, адамның мінез-құлқы, қоғам алдындағы жауапкершілігі және жеке санасының этикалық нормаларымен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, «Ар» концептісі қазақ дүниетанымында адамның ішкі әлемін, ұлттық ерекшелігін және қоғамдық қатынастардағы этикалық ұстанымдарын көрсететін негізгі когнитивтік құрылым ретінде қарастырылады.

Жаһандану заманындағы, жалпы өркениетке ұмтылған жалпыадамзаттың қазіргі күні де өзектілігін жоймаған мәселесі, ол – «Ар» концептісі. «Ар» концептісі әрбір халықтың өз мәдениетіне қарай әлемнің тілдік бейнесінде көрініс тауып, концепт типологиясын жіктеуде әртүрлі қырынан қарастырылып келеді. Зерттеу жұмысының негізгі нысаны болып отырған Шәкәрім Құдайбердіұлының өлеңдеріндегі «Ар» концептісі қазақ халқының жалпы өмір сүру салтын, танымын, психологиясын, әлеуметтік қалыптасқан нормаларын, мәдениетін танытатын ерекшеліктер мен ұлттық болмысты суреткерлік тұрғыдан жаңаша сипатта бейнелейді.

Арды ең бірінші орынға қоятын қазақ халқының дүниетанымында бұл ұғым ерекше орын алады. Малың жанының, жанын арының садақасы ретінде көретін, жақсы арына құл, жаман малына құл деп есептейтін, өлімнен ұятты күшті санайтын, жарлы болса да, арлы болуды қалайтын халық ар-ұятты бәрінен де жоғары қойып, адами құндылық ретінде ерекше бағалайды. Әсіресе ар-ұят, абырой сынды адамгершілік қасиеттердің тілдегі бейнеленуі мен лингвофилософиялық көрінісі қазіргі кезде жан-жақты талдауды қажет етеді.

Ақын шығармаларында «Ар» ұғымы тек жеке адамның мінез-құлқын сипаттайтын категория ғана емес, сонымен бірге, үлкен әлеуметтік мәселе ретінде қарастырылады. Ол қоғамдағы әділдік, абырой, намыс сияқты құндылықтармен тығыз байланысты болып, халықтың қоғамдық сана-сезімін, этикалық нормаларын көрсетеді. Қазақ халқының дәстүрлі танымы мен дүниетанымында «Ар» ұғымы жеке адам мен қоғам арасындағы байланысты, адамгершілік пен рухани тазалықты бейнелейтін ұлтқа тән танымдық-мәдени ұғым ретінде қызмет етеді. Осы тұрғыдан, ақын шығармаларында «Ар» ұғымын зерттеу арқылы қазақ

қоғамының әлеуметтік құндылықтарын, ұлттық мінез-құлық нормаларын және адамның ішкі дүниесін терең түсінуге болады.

Ақын өлеңдеріндегі «Ар» ұғымын жеке адамға тән қасиет қана емес, үлкен әлеуметтік мәселе ретінде қарастыру арқылы қазақ халқының рухани танымын, адамгершілік өлшемдерін, өмірлік ұстанымы мен моральдық түсінігін терең анықтауға болады. Тіпті ақын орыс әдебиетінің көрнекті өкілі Лев Толстойды өзінің рухани ұстаз тұтуын да «Ар» ұғымымен байланыстырады. Ақынның «Жасымнан жетік білдім түрік тілін» деп аталатын өлеңінде:

«Жанымен сүйді әділет, ардың жолын,

Сондықтан ол иесі терең ойдың», – деген өлең жолдары ақынның арды ең жоғарғы рухани құндылық ретінде танып, биік адамгершілік пен кемелдіктің негізі деп бағалайды.

Шәкәрім ақын ынсап, рахым, ар-ұяттың адам бойынан табылмайтын болса, бұл дүниені былғамай өлгені артық деп санаған. Хайуанаттар әлемінде, жан-жануарлардың ішінде бұл атау мүлде қолданылмайтыны туралы айтады. Демек, ар-ұяттың тек қана адамға қатысы бар екенін алға тартады.

Сабыр, сақтық, ой, талап болмаған жан

Анық төмен болмай ма хайуаннан.

Ынсап, рахым, ар, ұят табылмаса,

Өлген артық дүниені былғағаннан [13, 137].

Ақын ар-ұятты сақтауды ең биік моральдық парыз деп біледі.

Өлең жолдарындағы «хайуаннан төмен» деген тұжырым адам мен хайуан арасындағы айырымды философиялық тұрғыда қарастырады. Шәкәрім түсінігінде ақыл мен жүректің үйлесімі адамға тән сипат болса, инстинкт пен қабілет хайуанға тән сипат. Егер адам өлең жолдарында берілген ар, ұят, иман, сақтық, сабыр, ой, талап сияқты адами қасиеттерді жоғалтса, Абай сөзімен айтсақ, «... ол жан адам жаны болмай, хайуан жаны болады».

«Ар» концептісін ақын шығармаларымен сабақтастыра зерттеудің маңызы өте жоғары, себебі ар-ұятты бірінші орынға қойған Шәкәрімнің «Ар» ұғымына байланысты әрбір айтылған ойы, пікірі, туындысы, адамгершіліктің философиясынан тарайды деп айтуға толық негіз бар.

Шәкәрім шығармалары негізінде «Ар» ұғымы тек жеке адамдық қасиет ретінде ғана емес, сонымен бірге ұлттық құндылық ретінде қалыптасып, қоғамдағы мінез-құлық нормасы ретінде танылған. Сондықтан зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – «Ар» ұғымын танымдық тұрғыдан жан-жақты зерделеу, оның мазмұндық мәні мен ерекшелігін ашу болып табылады. Осы мақсатқа сәйкес, Шәкәрім өлеңдеріндегі «Ар» концептілік өрісінің мазмұндық аясын анықтау, оның танымдық сипатын жүйелі талдау, сондай-ақ ұлттық мәдениет пен моральдық құндылықтар негізінде концептілердің маңызын көрсету міндеттері қойылды.

Шәкәрім Құдайбердіұлы өлеңдеріндегі «Ар» концептісі негізінде анықталған тілдік бірліктер ұлттық-мәдени құндылықтарды, жалпыадамзаттық нормаларды игеруге ықпал етеді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Концепт мәдениетті өңдеу, сақтау, сұрыптау, жинақтау мен табыстаудың бірлігі болып табылады. Сондықтан да концепт өзге ментальды болып табылатын бірліктерден барынша ерекшеленіп, өзіне тек ұлт үшін мағыналы құрамдарды қамтиды. Тек қана бағалаудың нысаны ретінде шынайы болмыстың құбылысы концептіні де толықтай тудыруға негіз бола алады. Себебі, нысанды бағалау үшін адам баласы оны өзінің басынан кешуі қажет, ал кешу мен бағалаудың кезеңі мәдениет иесінің танымында қандай да бір концептіні тудырушы болып есептеледі.

Концептің құрамында мағыналы құрамдардан өзге, бейнелі әрі зейінді элементтер енеді. Зейінді деген элемент шынайы не болмаса жорамалдағы нысан жайында шындыққа негізделген ақпараттардың жүйесі арқылы қалыптасады. Концептінің бейнелі құрамы

болмыстың таным әдісімен байланысты болып келеді. Сондай-ақ, концептің өзіне ғана тән болатындай бірнеше ерекшеліктері бар екені де белгілі.

Зерттеу еңбегінде іріктелген мысалдарды мазмұны, мағынасы жағынан саралу, іріктеу, жинақтау, сараптау сияқты лингвистиканың дәстүрлі әдіс-тәсілдері қолданылды. Контекстік талдау әдісі іске асырылды. Тақырыптың ашылуына, зерттелуіне, әдіснамалық негізін зерделеуде осы мәселені зерттеуші-ғалымдардың, Ә.Қайдар, Ж.Манкеева, Н.Уәли, Г.Смағұлова, Э.Сүлейменова, А.Алдашева, Б.Момынова, Б.Қасым т.б. еңбектері мен тұжырымдары басшылыққа алынды. Сонымен қатар, когнитивтік лингвистика ғылым саласы бойынша соңғы жылдары қарастырылған шетелдік ғалымдардың еңбектері де пайдаланылды [14, 15].

Мақалада зерттеу материалы ретінде Шәкәрім Құдайбердіұлының Фолиант баспасынан 2018 жылы шыққан 2 томдық шығармалар жинағы алынды. Оның ішінде ақынның өлеңдеріне талдау жасау барысында концептуалды талдауға сүйендік.

НӘТИЖЕЛЕР

Қазақ дүниетанымындағы адами құндылықтардың ішіндегі ең ұлысы Ар екені анық. Ар – қазақ абыройының іргетасы. Тіпті адам баласын адам ететін де осы ұғым. Ар – адамның толықтай мінез-құлқының көркі ретінде есептеледі. «Ар – адамгершілік сана, этика-философиялық категория. Адамгершілік (адамшылық, адамдық) қазақ халқында адам бойындағы жақсы қасиеттердің жиынтық мағынасын білдіретін ұғым-өлшем болса, Ар – оның генезисі, бұлақ бастауы, субстанциясы. Арды адам бойындағы жақсы қасиеттердің өлшемі, адамгершілік санасы деуге негіз бар», – деп берілген «Шәкәрім» энциклопедиясында. Шәкәрімнің сөзімен айтсақ, Ар – адамның адамдық санасы [13, 199 б.]. Ар демек – адамшылық, намыс деген [13, 137 б.].

Ардың ауқымдылығы соншалықты көбіне ұят, намыс, ұждан әрі адамгершіліктің нормасы мен принциптерінің бірыңғай семантикалық баламасы болып қолданыла береді. Мысалы, қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде де намыс пен ұят «ар», «абырой», «ұждан» т.б. секілді мағынасында қолданылған. Шәкәрімнің «Ұждан» шығармасында ұждан ардың баламасы ретінде берілген, яғни ұждан ардың макрофреймі.

Шәкәрім арды адамшылық өлшемі, ұят сол адамшылықты қорғаушы күш деп біледі. Ол арды иман, ақыл, еңбек, әділет т.б. сияқты құндылықтармен байланыстырады және оны адамның Жаратушы мен қоғам алдындағы жауапкершілігін анықтайды.

Шәкәрім өлеңдеріндегі «Ар» концептуалдық жүйесі әлеуметтік мағынасы жоғары логикалық модельді білдіреді. Шәкәрім өлеңдерінен ақынның «Арды» тазалықпен, адалдықпен байланыстырып, соған басымдық бергенін байқауға болады (*таза еңбек, таза жүрек, таза ой, таза ақыл, адал еңбек, адал ой*). Осының ішінде *таза еңбек* пен *еңбек ету* ақынның басты ұстанымы.

Ақын адамның адамдық қасиетін адамның адал еңбекке деген қатынасына қарай таниды. Адал еңбексіз келген байлықтың, не өзге біреуді қор етіп, мақтан үшін жиналған байлықты, малды, дүниені Шәкәрім жиіркенішпен айтады.

«Мақтан үшін мал жима, жан үшін жи,

Қазаққа көз сүзбестің қамы үшін жи.

Арың сатпа, терің сат, адалды ізде,

Ғибадат пен адалдық ар үшін жи», – деп ақынның адал еңбек пен ар үшін адал еңбек етуге үндеуі, ар мен адал еңбекті өзара байланысты түрде қарауы – оның өмірден әділдікті арман еткен ізгі тілегіне сай болып келеді.

Ар мен еңбектің үйлесімі: Шәкәрім үшін ар таза болу – тек сыртқы тәртіп немесе қылық емес, адамның күнделікті еңбегінде, іс-әрекеттерінде көрінуі тиіс қасиет. Яғни, адам өз арын сақтау үшін адал, еңбекқор болуы керек. Еңбек арқылы адам өзіне сенімді, қоғамға пайдалы болып, арын қорғауға мүмкіндік алады.

Бірнеше мысал келтірсек,

Адал сол – *таза еңбекпен* күнін көріп,
Жаны үшін адамшылық ар сатпайды. [13, 26].
Ар түзер адамның адамдық санасын,
Ақ жеңіп шығады арамның қарасын.
Адал еңбек, ақ жүрек берер шешіп,
Таза ақыл қосылса, әлемнің таласын [13, 199].

Қазақ танымында **ар** – адамның рухани тазалығы, адамгершілік өлшемі, өзінің іс-әрекеті мен мінез-құлқы арқылы қоғамға деген жауапкершілігі деп қарастырылады. Шәкәрім Құдайбердіұлы өз шығармаларында ар мәселесіне терең мән беріп, оны халыққа үндеу ретінде жеткізген. Ол өзінің өлеңдерінде:

Адамдық борышың –
Халқыңа *еңбек қыл*.
Ақ жолдан айнымай
Ар сақта, оны біл [13, 297].

– деп атап көрсетеді. Бұл жерде Шәкәрім арды тек ішкі сезім немесе жеке ұстаным ретінде қарастырмай, оны адамдық борыштың, яғни әр адамның өмірлік міндетінің құрамдас бөлігі ретінде бейнелейді. Адам өз халқына адал еңбек етіп, әділ, ақ жолдан таймай өмір сүрген кезде ғана арын сақтай алады.

Еңбекпенен,
Өрнекпенен....
Ар білімі оқылса. [13, 302].

Шәкәрімнің пайымынша, егер ар білімі дұрыс оқытылып, түсіндірілсе, әр адам әр ісінде адалдық пен әділдікті басты ұстаным етіп, өзіне және халқына жауапкершілікпен қарайды.

...Мейірім, ынсап, ақ пейіл, *адал еңбек* –
Бұл төртеуін кім қылса, шын адам сол [13, 163].

Ақынның ойынша, бұл төрт қасиет адамның ішкі тазалығы мен қоғам алдындағы борышын сақтауға, ар-намысын қорғауға бағытталған. Яғни адал еңбек пен ізгі ниет арқылы ар ұғымы өмірде жүзеге асады, ал оны сақтай білмеген адам шын мәнінде өз ар-намысын жоғалтады.

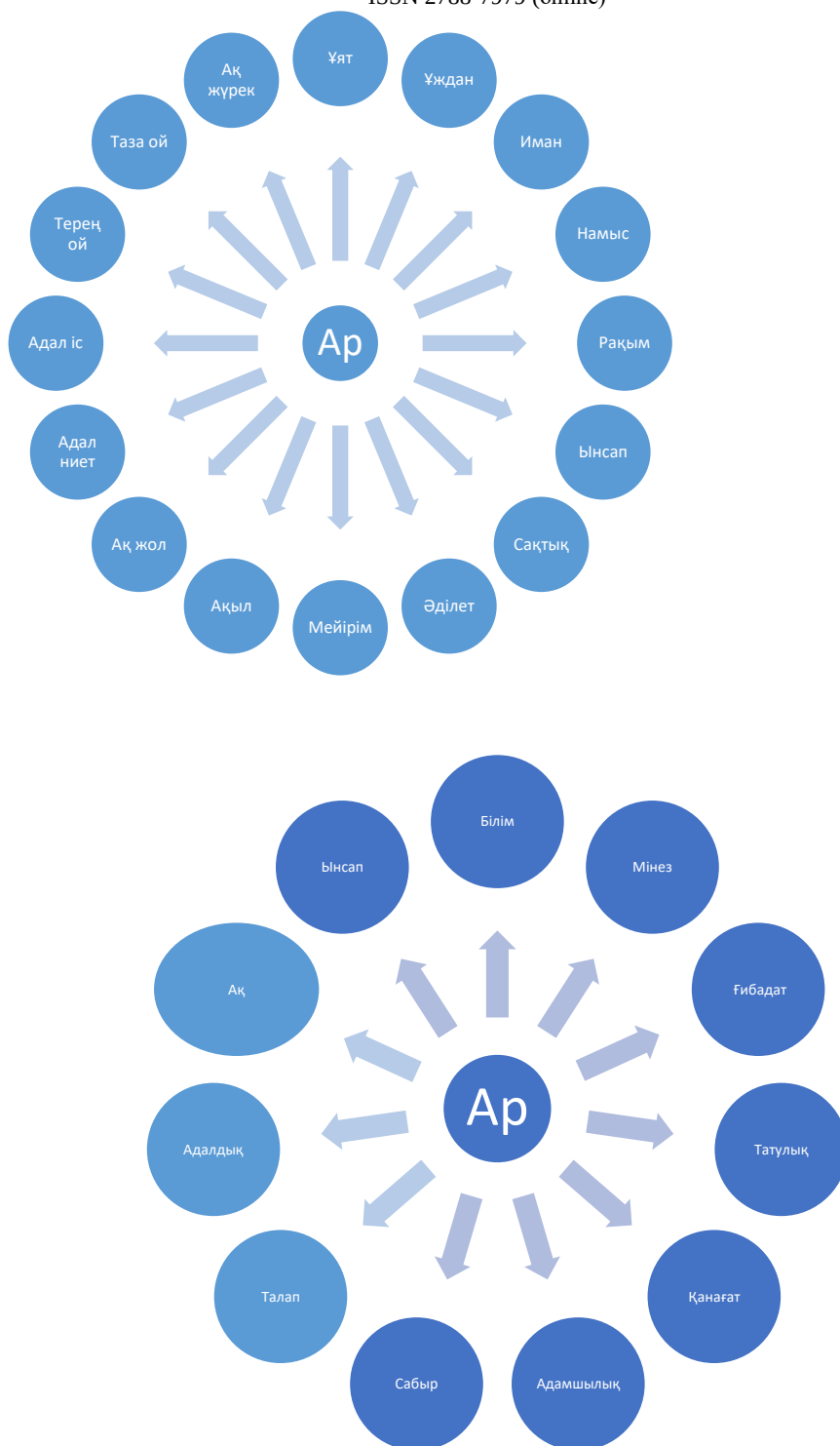
Шәкәрім «Мен кетемін, келеді тағы өмірге мендей» атты өлеңінде
«Сен бола көр аққа жақ,
Болам десен адам,
Адал еңбек берер бақ,
Бассаң соған қадам,
Айнымайтын ақ жүрек пен таза ақылды жанның

Таппасы жоқ бұл өмірде, осынымды ұқ, балам», – дей отыра, адамның рухани кемелденуін адал еңбекпен байланыстырады. «Аққа жақ бол» принципін ұстанып, тек адал еңбектің шынайы жетістікке жеткізіп, береке беретінін баса көрсеткен. Оған қоса, ақ жүрек пен таза ақылды алсаңыз, адал еңбектің рухани, моральдық, әлеуметтік негізі айқындалады [13, 300].

Көріп отырғанымыздай, Шәкәрім үшін адал, таза еңбек ардың сақталуының негізі өзегі саналады. Ар ұғымын адалдыққа, тазалыққа шақыратын рухани құрал деп біледі. Ол тек рухани құрал емес, рухани байлық көзі. Ақын өлеңдерінен алынған үзінділер адал, таза еңбектің қаншалықты маңызды екендігінің айқын дәлелі.

Шәкәрім сөзімен айтсақ, «Бізше, адам өмірін түзеуге, барлық адамдар тату тұруға негізгісі – адал еңбек, ақ жүрек, арлы ақыл болуға керек. Дүниеде бұл үшеуі үстем болмай, адам баласына тыныштық өмір сүруге мүмкіндік жоқ.

Жалпы ақынның өлеңдеріндегі «Ар» концептісін талдай келе, концептуалдық өрісін былай көрсетуге болады.

1-сурет. «Ар» концептісінің концептуалдық өрісі

Сөзіміздің дәлелі ретінде бірнеше мысал келтірсек, *...Ақыл, білім* осындай ар жақтарлық... [13, 22]. Бұл жерде Шәкәрім ақыл мен білімді арды қорғайтын, оны дұрыс жолға бастайтын рухани тірек ретінде көрсетеді. Ар – саналы оймен, біліммен бекитін ұғым.

...Таза ойлап, татулық іс табалық!... [13, 24]. Ар таза ой мен татулыққа негізделеді. Адамның арлы болуы – қоғамда бейбіт, үйлесімді іс атқаруымен өлшенеді.

...*Сақтық, ұят, рахым, ар, Ынсап* деген кәрің де... [10, 45 б.]. Ар ұят, рахым, ынсап секілді қасиеттермен біртұтас жүйе құрайды. Бұларсыз адам толық адамдыққа жете алмайды.

... *Ғибадат пен адалдық*, ар үшін жи... [13, 97]. Ар діни ғибадатпен ғана емес, адалдықпен өлшенеді. Яғни ар – әрекетпен дәлелденетін рухани ұстаным.

... *Ақ жолдан* айнымай, Ар сақта, оны біл [13, 297]. Ар сақтау – өмірлік бағыттан таймау. Шәкәрім арды адам жолын айқындайтын ішкі компас ретінде түсіндіреді.

... *Ынсап, рахым, ар, ұят, сабыр, сақтық*, Талапқа алты түрлі нокта тақтық... [10, 137]. Ар адам мінезін реттейтін негізгі тетік. Ол талапты тежеп, нәпсіні шектейтін моральдық бақылау қызметін атқарады.

... Ар демек – *адамшылық, намыс* деген... [13, 137]. Шәкәрім арды тікелей адамшылық пен намыспен теңестіреді. Ар жоқ жерде адамдық та жоқ деген ой айқындалады.

... *Сабыр* деген – әр іске *шыдамдылық*... [13, 137]. Шәкәрім арды тікелей адамшылық пен намыспен теңестіреді. Ар жоқ жерде адамдық та жоқ деген ой айқындалады.

... *Әділет, мейірім, ар мен нысап*, Аты бар, олар елде жоқ... [13, 202]. Ақын қоғамдағы рухани дағдарысты сынайды: ар мен әділет сөз жүзінде бар, іс жүзінде жоқ екенін көрсетеді.

... *Сөз, мінезі* құбылса, Ар, *иманы* жоқ деп біл... [13, 275]. Шәкәрім арды арамдықтан арылудың жолы деп біледі. Ар – жаман қылықтарға қарсы үндеу.

... Арсыз, арам айланы тастасалық! *Адал іске* талаппен бастасалық!... [13, 24]. Шәкәрім арды арамдықтан арылудың жолы деп біледі. Ар – жаман қылықтарға қарсы үндеу.

... *Рахым* жоқ, *қанағат* жоқ, арсыз болып, Жас бойға жаман атақ тағынбалық!... [13, 246.]. Арсыздық адамға жаман атақ әкеледі. Ар – адам абыройын сақтайтын қорған.

Ар, нысаппен іс қылып, азап тартып, *Ақ жолында* өледі бірталай жан... [13, 218]. Ар жолы – жеңіл жол емес. Арды сақтаған адам кейде азап шегеді, бірақ рухани биіктікте қалады.

... *Ақ жүрек, адал ниетті* бола алмайды, Ұжданның бұл сырына шын нанбаған... [13, 219]. Ар ұжданмен тығыз байланысты. Ұжданға сенбеген адам арлы бола алмайды.

...Жанымен сүйді *әділет*, ардың жолын, Сондықтан ол иесі *терең ойдың*... [13, 156]. Ар жолын таңдау – терең ойлы, саналы адамның таңдауы. Ар – әділетке жетелейтін рухани мұрат. (Мұндай мысалдарды көптеп келтіруге болады, мақала көлемі көтермейтіндіктен, келесі зерттеу жұмысына қалдырылады)

Шәкәрімнің өлеңдерінде қарастырылған ұғымдар мен идеялар тек жеке-жеке көрініс таппайды; олардың барлығын бір-бірімен тығыз байланыста болып, бірін-бірі толықтырып, кеңірек мағыналық құрылымдар құрайтын адами бірліктер ретінде қарастыруға болады. Бұл тұрғыдан, Шәкәрім шығармалары тек поэтикалық мәтіндер ғана емес, сонымен қатар, адамның моральдық және рухани әлемін, оның танымдық және этикалық принциптерін бейнелейтін тұтас жүйе болып табылады. Өлеңдердегі әрбір ой, идея және моральдық ұстаным басқа элементтермен сабақтасып, жалпы концептілік өрістің құрамдас бөлігіне айналады. Мұндай өзара байланыс және толықтыру арқылы автор адамның ішкі жан дүниесін, қоғамдық нормалар мен ұлттық құндылықтарды жан-жақты суреттейді, оқырманға терең философиялық және моральдық түсінік береді.

Шәкәрім өлеңдерінде «Ар» сөзі «Ұят» сөзімен жиі бірге жүреді. Бұл екі ұғым бірін-бірін толықтыратын ұғымдар. Жоғарыда айтқандай, ар – адалдық пен абыройды сақтауға бағытталған рухани күш, ішкі қағида болса, ұят – осы арды сақтауға негізделген сыртқы реттеуші сезім. Шәкәрім өлеңдерінен ар ішкі тәртіптің бастауы, адам әділ, адал болу үшін арын, ұятын сақтау керек деген идея анық байқалады. Ақын өлеңдерінде *ар, ұят, ынсап*,

рахым, сақтық, сабыр сөздері бірге қолданылып, бір жүйе құрайды. (*Ұят, ынсап бар ма екен, ойла, менде* [13, 36], *Рахым, ұят, ар қайда?* [13, 44], *Сақтық, ұят, рахым, ар* [13, 45], *Рахым, ұят, ар, ынсап* [13, 89], *Ынсап, рахым, ар, ұят, сабыр, сақтық* [13, 136]. Бұл ұғымдар ақынның адамгершілік идеясын қалыптастырады.

Ақын шығармаларында «Ар-ұят» ұғымы тек моральдық ұстаным ретінде ғана емес, сонымен қатар, жаман әдеттер мен теріс қасиеттерден бас тартуға бағыттайтын тиімді құрал ретінде қолданылады. Шәкәрім өз өлеңдерінде адамның мінез-құлқындағы теріс қылықтарды, кемшіліктерді айқын көрсетіп, «Ар» ұғымының мән-мағынасын терең түсіндіруге тырысқан. Ол бұл мақсатқа жету үшін қарсы мәнді сөздер мен антонимдерді жиі қолданады, мысалы, ар мен ұятқа қарсы келетін жамандық, жақсылық немесе әдепсіздік сияқты ұғымдарды енгізеді. Осындай әдіс арқылы ақын оқырманның ойына әсер етіп, адамның рухани тазалығы мен моральдық жауапкершілігін түсіндіруге ұмтылады. Сонымен қатар, бұл тәсіл арқылы Шәкәрім «Ар» ұғымының кең ауқымды мәнін аша отырып, оны тек жеке адамдық қасиет қана емес, қоғамдағы мінез-құлық нормасы, ұлттық құндылық ретінде де көрсетуге мүмкіндік береді.

Өте көп кездесетіні «Арсыздық», «Арамдық» тілдік бірлігі. «Ар» және «Арсыздық» ұғымдарын қарама-қарсы қою арқылы ақын «Ар» ұғымының мән-мағынасын ашып берген. Шәкәрім өлеңдерін талдай келе, «Арсыздық» ұғымының концептуалдық өрісін былай жіктеп көрсетуге болады. *Айла, өтірік* [13, 21], *ғайбат, ынсапсыздық* [13, 23], *арам айла* [13, 24], *рахымсыз, қанағатсыз* [13, 24], *арамдық* [13, 26], *арам, асығыстық, айлакестік* [13, 52], *тойымсыздық* [13, 82], *ақымақ* [13, 133], *өзімшіл, пейілі тар, жуандық, зорлық, күншіл, мақтанишақ, елді талау, жазықсыз сабау, өсек айту, жазықсыз жала жабу* [13, 184 б.], *ел зарлатқан* [13, 185], *қу* [13, 188], *ойсыз* [13, 190], *айла, күш, зұлымдық, араны ашық жалмауыз* [13, 193], *нәпсіге ерген, алдамшы* [13, 243], *қу сайтан* [13, 243], *арам ой* [13, 300].

Көріп отырғанымыздай, ақын «арсыздық» ұғымын кең концептуалдық өріспен сипаттаған және *арамдық, зорлық-зомбылық, күншілдік, ынсапсыздық, зұлымдық т.б.* теріс мінездерді бір семантикалық жүйеге біріктірген. «Ар» мен «Арсыздық» ұғымдарын қатар қоя отырып, адамның рухани болмысы мен адамгершілік өлшеміннің негізі ретінде қарастырады. Ақын «*Арсыз сол – арамдықпен жан сақтайды*», - деп, арсыздықтың тіршілік ету, өмір сүру амалына айналған сипатын сынайды. Сонымен бірге, ақын түсінігінде «Арсыздық» мінез кемшілігі емес, керісінше одан да жоғары тұратын қоғамның әлеуметтік дерті ретінде қарастырады. Мысалы оны мына өлең жолдарынан байқауға болады: «Ел зарлатқан арсыздың қылығынан». Бұл жолдар арсыздықтың салдары тек жеке адаммен шектелмейді, барлық елге, халыққа зиян келтіретін қасірет терінде сипаттайды.

Ар-ұятты жоғары бағалап, оның жалпы адам өміріне, болашағына қаншалықты әсерін беретінін де шебер жеткізе алған. Ар-ұятты сақтаған адамның дүниеде жолы болып, үнемі жақсылықтарға кенеле беретіні туралы да айтылған. Ар-ұяттың әлеуметтік мәнінің, әрі сипатының да алатын орны зор болмақ.

Шәкәрім өлеңдеріндегі ар – адамдық болмыстың негізі болса, арсыздық – сол адамдық болмысты жоятын күш. Ақын арсыздықты әшкерелеу арқылы «Ар» ұғымының мағынасын, мәнін тереңнен ашып, жастардың санасына ардың құндылығын сіңіру. Сол арқылы адамды адалдыққа, адамгершілікке, ұят пен намысқа, имандылық пен мейірімділікке, таза, адал еңбек пен адал ниетке, әділет пен татулыққа шақырады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ дүниетанымындағы адами құндылықтардың ішіндегі ең ұлысы – ар мен ұят екені анық. Тіпті адам баласын адам ететін де осы екі ұғым. «Ар» концептісінің әлеуметтік әрі танымдық сипатын зерделеген кезде Шәкәрім Құдайбердіұлы ар мен ұятты адам баласының

қарапайымдылығы мен мейірімділігінің, әділдігінің бірлігі ретінде бағалағанын көруге болады.

Шәкәрім өлеңдеріндегі «Ар» ұғымының концептілік қабаты, тілдегі қолданысы аса шеберлікпен, терең танымдық деңгейде жеткізілген. «Ар» концептісінің мағынасы кең әрі ауқымды, қолданыстық аясы мен функционалдық мүмкіндіктері сан қырлы және жан-жақты. Шәкәрім Құдайбердіұлы өлеңдеріндегі «Ар» концептісін талдау арқылы оның тілдік, танымдық сипаты жан-жақты зерделеніп, мәдени, танымдық өлшемдері дәлелденді.

Шәкәрім өлеңдерінде «Ар» мен «Ұят» ұғымы қатар жүреді. Бұл екі ұғымды бірін-бірін толықтыратын ұғым ретінде қарастыруға болады. Шәкәрім шығармаларынан ар ішкі тәртіптің бастауы, адам әділ, адал болу үшін арын, ұятын сақтау керек деген идея анық байқалады. Шәкәрім өлеңдерінде өте жиі кездесетін *ар, ұят, ынсап, рахым, сақтық, сабыр* ұғымдары бірге қолданылып, бір жүйе құрайды.

Қорыта келе, Шәкәрім өлеңдеріндегі «Ар» концептісі ұят, намыс, адалдық, адамгершілік, әділдік, ұждан сияқты адами қасиеттердің бастауы ретінде қарастырылған және ол тұрақты түрде басымдық алған. Жалпы, зерттеу жұмысы ақын өлеңдерін тілдік-танымдық тұрғыдан талдаудың тиімділігін көрсетті. Зерттеу нәтижелері таным теориясының мазмұнын жетілдіріп, мәдени, рухани құндылықтар мен әлеуметтік нормаларды дұрыс қабылдауға септігін тигізеді. Сондай-ақ, концептуалдық бірліктер жеке тұлғаның адами сипатын бейнелеп, ұлттық санасын айқындауға мүмкіндік береді. Зерттеудің практикалық бағытын сараласақ, біріншіден, Шәкәрім өлеңдеріндегі «Ар» концептісінің концептуалдық өрісі мәтінді терең талдауда, мағынаның астарлы қабаттарын ашуда әдістемелік негіз бола алады, екіншіден, зерттеу нәтижелері «Ар» концептісінің әлеуметтік, мінез-құлықтық нормалар деп танылған құндылықтарды зерделеуге мүмкіндік береді.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Мақала 2025-2027 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық бағдарлама бойынша бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруға арналған BR28712491 «Шәкәрім Құдайбердіұлының рухани мұрасын әдеби-мәдени, тарихи-этнографиялық, географиялық, лингвистикалық тұрғыдан кешенді зерттеу: цифрлық интеграция және этнотуризм» жобасы аясында әзірленді.

К.К.Муканова, Э.М.Самекбаева, Г.Б.Саганаева авторлық бірлестігінде әзірленіп, баспаға ұсынылған «Шәкәрім өлеңдеріндегі «Ар» концептісінің танымдық ерекшеліктері» мақалада жасанды интеллектіні қолдану бойынша негіздеме.

Мақала әзірлеу барысында жасанды интеллект ChatGPT әдебиеттер тізімін реттеуде және сол әдебиеттер тізімін орыс және ағылшын тілдеріне аудару барысында, ағылшын тілінде алынған материалды редакциялау барысында, аннотацияны және авторлар туралы мәліметті орыс және ағылшын тілдеріне аудару барысында қолданылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Жахина Б.Б. Таным теориясы және функционалдық сауаттылық // Ш.Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2024. №4. -Б. 276-284
- 2 Lewandowski W., Özçalışkan S. Running across the mind or across the park: does speech about physical and metaphorical motion go hand in hand? // Cognitive Linguistics. – 2023. Vol. 34(3–4). pp. 411–444
- 3 Abdug'affarova Gulhayo Abdug'affar qizi. Main notions of axiological linguistics. // Western European Journal of Linguistics and Education, – 2025. 3(06), 1-2.
<https://westerneuropenstudies.com/index.php/2/article/view/25834>
- 4 Есеналиева Ж. Лингвистиканың өзекті мәселелері. Ғылыми мағалалар жинағы. Алматы:

Полилингва, 2021. – 289 б.

5 Мәдениет – өркениет – жаһаният контексіндегі гуманитарлық ғылым: Тіл. Этнос. Қоғам. Халықаралық конгресс материалдары. – Алматы: Асыл ЖК, 2024. – 850 б.

6 Жаманбаева Қ. Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. Алматы: Ғылым, 1998. –137 б.

7 Манкеева Ж.А. Қазақ тілін зерттеудің когнитивтік негіздері // Тілтаным, 2001. №4. 39-43б.

8 Alefirenko, N. F. (2019). *Concept as a mysterious demiurge of cognitive linguopoetics*. Russian Linguistic Bulletin, 1(17). <https://doi.org/10.18454/RULB.2019.17.1.1>

9 Әмірбекова А.Б. Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі вербалдану ерекшелігі (М. Мақатаев поэзиясы бойынша). Филол. ғыл. канд.... дисс. – Алматы, 2016. – 118 б.

10 Аманбекқызы Ж., Сыздықова Г.О., Хусаинова Л.М. Шәкәрім өлеңдеріндегі өмір туралы мақал-мәтелдердің танымдық сипаты // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – 2025. №3 (152).

11 Ыдырысбаева Г. У. Шәкәрім өлеңдеріндегі метафораларды танымдық тұрғыда талдау // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы - 2015. - №3. - Б. 376-381.

12 Kakimzhanova A.L. Verbalization of National Values in the Discourse of Shakarim Kudaiberdiuly // Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ Хабаршысы-Известия. Филология ғылымдары сериясы. – 2023. №3 (70). - Б. 106-117.

13 Құдайбердіұлы Ш. Шығармалары. 1-том. – Астана: Фолиант, 2018. – 472 б.

14 Leah Tompkins, Anne McCabe. A systemic functional linguistic coding scheme for context dependency and complexity in academic writing. Research Methods in Applied Linguistics. April 2026. 100284. Volume: 5. Issue: 1

<https://www.scopus.com/pages/publications/105024851428?origin=resultslist>

15 Rethinking Metaphor Evaluation: Aptness Judgments as a Cognitive Probe for Language Models. Cognitive Computation ISSN: 18669956. Volume: 18. Issue: 1

<https://www.scopus.com/pages/publications/105033693436?origin=resultslist>

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

Когнитивные особенности концепта «Ар» в поэзии Шакарима

К.К. Муканова¹, Э.М. Самекбаева¹, Г.Б. Саганаева¹

¹НАО «Шәкәрім университет» Семей, 071411, Казахстан

В статье анализируются когнитивные особенности концепта «Ар» в стихотворениях Шакарима Кудайбердиұлы. В исследовательской работе рассматривается взаимосвязь языка и мышления на основе антропоцентрической парадигмы и представлена концептуальная система понятия «Ар».

В ходе исследования в качестве теоретической отправной точки использовались взгляды таких ученых, как А. Байтұрсынулы, К. Жубанов, С. Аманжолов, работы таких ученых, как А. Кайдар, Р. Сыздық, Е. Жанпейсов, Ж. Манкеева, М. Копыленко, Т. Жанузаков, О. Айтбаев, Е. Сулейменова, Б. Момынова, Б. Касым изучавших язык в когнитивном аспекте.

На основе произведений Шакарима понятие «Ар» сформировалось не только как индивидуальное качество или как личностная черта, но и как национальная ценность и было признано нормой поведения в обществе. Таким образом, главной целью исследовательской работы было всестороннее изучение понятия «Ар» с познавательной точки зрения, выявление его содержания и функций. В соответствии с этой целью, задачи исследования заключались в определении содержания концептуального поля «Ар» в произведениях Шакарима, систематическом анализе его познавательной природы, а также в демонстрации значимости понятий, основанных на национальной культуре и моральных ценностях. В результате анализа было определено место понятия «Ар» в казахской литературе и

философской мысли, а также широко раскрыто его познавательное, этическое и социальное значение.

Систематическое изучение познавательных особенностей понятия «Ар» в стихотворениях Шакарима позволяет определить его лингвистическую, познавательную природу и познавательные измерения, что вносит вклад в теоретическую основу казахской лингвистики.

Ключевые слова: понятие, познание, язык и мышление, понятие «Ар», концептуальный анализ, лингвокультурное понятие

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Жахина Б.Б. Теория познания и функциональная грамотность // Вестник КУ им. Ш. Уалиханова. Филологическая серия. – 2024. № 4. – С. 276-284
- 2 Lewandowski W., Özçalışkan S. Running across the mind or across the park: does speech about physical and metaphorical motion go hand in hand? // Cognitive Linguistics. –2023. Vol. 34(3–4). pp. 411–444
- 3 Abdug'affarova Gulhayo Abdug'affar qizi. Main notions of axiological linguistics. (2025). Western European Journal of Linguistics and Education, 3(06), 1-2. <https://westerneuropenstudies.com/index.php/2/article/view/25834>
- 4 Есеналиева Ж. Актуальные вопросы лингвистики. Сборник научных статей. Алматы: Полилингва, 2021. – 289 с.
- 5 Гуманитарные науки в контексте культуры, цивилизации и глобализации: Язык. Этноцентризм. Общество. Материалы Международного конгресса. – Алматы: Издательство «Асыл», 2024. – 850 с.
- 6 Жаманбаева К. Когнитивные основы языкового употребления: эмоция, символ, языковое сознание. – Алматы: Ғылым, 1998. – 137 с.
- 7 Манкеева Ж. А. Когнитивные основы изучения казахского языка // Тілтаным. – 2001. – № 4. – С. 39–43.
- 8 Alefirenko, N. F. (2019). *Concept as a mysterious demiurge of cognitive linguopoetics*. Russian Linguistic Bulletin, 1(17). <https://doi.org/10.18454/RULB.2019.17.1.1>
- 9 Амирбекова А. Б. Особенности вербализации концептуальных структур в поэтическом тексте (на материале поэзии М. Макатаева): дис. ... канд. филол. наук. – Алматы, 2016. – 118 с.
- 10 Аманбеккызы Ж., Сыздыкова Г. О., Хусаинова Л. М. Познавательный характер пословиц и поговорок о жизни в стихах Шакарима // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия «Филология». – 2025. – № 3 (152).
- 11 Ыдырысбаева Г. У. Когнитивный анализ метафор в поэзии Шакарима // Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Серия «Филология». – 2015. – № 3. – С. 376–381.
- 12 Kakimzhanova A. L. Verbalization of National Values in the Discourse of Shakarim Kudaiberdiuly // Вестник КазУМОиМЯ имени Абылай хана – Известия. Серия «Филологические науки». – 2023. – № 3 (70). – С. 106–117.
- 13 Кудайбердиулы Ш. Произведения. Т. 1. – Астана: Фолиант, 2018. – 472 с.
- 14 Leah Tompkins, Anne McCabe. A systemic functional linguistic coding scheme for context dependency and complexity in academic writing. Research Methods in Applied Linguistics. April 2026. 100284. Volume: 5. Issue: 1 <https://www.scopus.com/pages/publications/105024851428?origin=resultslist>
- 15 Rethinking Metaphor Evaluation: Aptness Judgments as a Cognitive Probe for Language Models. Cognitive Computation ISSN: 18669956. Volume: 18. Issue: 1 <https://www.scopus.com/pages/publications/105033693436?origin=resultslist>

Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

Cognitive Features of the Concept “Conscience” in Shakarim’s Poetry

K. Mukanova¹, E. Samekbaeva¹, G. Saganaeva¹

¹Shakarim University, Semey, 071411, Kazakhstan

This article analyzes the cognitive characteristics of the concept of Ar in the poetry of Shakarim Kudaiberdiuli. The study is conducted within the framework of the anthropocentric paradigm and examines the relationship between language, thought, and culture through the analysis of a key moral concept in Shakarim’s works. The theoretical foundation of the research is based on the ideas of A. Baitursynuly, K. Zhubanov, and S. Amanzholov, as well as on the works of scholars who have contributed to the development of cognitive linguistics in Kazakhstan. The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of the concept of Ar, identify its content and functions, and determine its role in the representation of national culture and moral values. Particular attention is paid to the structure of the conceptual field of Ar and its manifestation in Shakarim’s poetic discourse.

The analysis demonstrates that the concept of Ar functions not only as an individual moral quality but also as an important national value and a socially significant norm of behavior. The findings reveal its cognitive, ethical, and social dimensions and clarify its place in Kazakh literature and philosophical thought. The study shows that the concept of Ar reflects fundamental cultural values and serves as a means of representing the moral worldview of the Kazakh people. The research contributes to a deeper understanding of the linguistic and cognitive nature of this concept and expands the theoretical foundations of cognitive studies in Kazakh linguistics.

Key words: concept, cognition, language and thinking, concept of "Ar", conceptual analysis, linguacultural concept.

REFERENCES

- 1 Zhakhina B.B. Theory of knowledge and functional literacy // Bulletin of the Ualikhanov University. Philological series. - 2024. No. 4. - P. 276-284
- 2 Lewandowski W., Özçalışkan S. Running across the mind or across the park: does speech about physical and metaphorical motion go hand in hand? // Cognitive Linguistics. –2023. Vol. 34(3–4). pp. 411–444
- 3 Abdug'affarova Gulhayo Abdug'affar qizi. Main notions of axiological linguistics. (2025). Western European Journal of Linguistics and Education, 3(06), 1-2. <https://westerneuropianstudies.com/index.php/2/article/view/25834>
- 4 Yesenalieva J. Current linguistic issues. Collection of scientific articles. Almaty: Polilingva, 2021. - 289 p.
- 5 Humanities in the context of culture, civilization and globalization: Language. Ethnocentrism. Society. Material of the International Congress. - Almaty: Izdatelstvo "Asyl", 2024. - 850 p.
- 6 Zhamanbayeva, K. *Cognitive Foundations of Language Use: Emotion, Symbol, and Linguistic Consciousness*. Almaty: Gylym, 1998. 137 p.
- 7 Mankeeva, Zh. A. Cognitive foundations of the study of the Kazakh language. *Tiltany*, 2001, No. 4, pp. 39–43.
- 8 Alefirenko, N. F. (2019). *Concept as a mysterious demiurge of cognitive linguopoetics*. Russian Linguistic Bulletin, 1(17). <https://doi.org/10.18454/RULB.2019.17.1.1>
- 9 Amirbekova, A. B. *Features of the Verbalization of Conceptual Structures in Poetic Texts (Based on the Poetry of M. Makataev)*. PhD diss. (Philology). Almaty, 2016. 118 p.
- 10 Amanbekkyzy, Zh., Syzdykova, G. O., Khusainova, L. M. *Bulletin of the L. N. The cognitive nature of proverbs and sayings about life in Shakarim's poems*. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series, 2025, No. 3 (152).
- 11 Ydyrysbayeva, G. U. Cognitive analysis of metaphors in Shakarim’s poetry. *Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Philology Series*, 2015, No. 3, pp. 376–381.

12 Kakimzhanova, A. L. Verbalization of national values in the discourse of Shakarim Kudaiberdiuly. *Bulletin of Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages – Izvestiya. Philological Sciences Series*, 2023, No. 3 (70), pp. 106–117.

13 Kudaiberdiuly, Sh. *Works*. Vol. 1. Astana: Foliant, 2018. 472 p.

14 Leah Tompkins, Anne McCabe. A systemic functional linguistic coding scheme for context dependency and complexity in academic writing. *Research Methods in Applied Linguistics*. April 2026. 100284. Volume: 5. Issue: 1

<https://www.scopus.com/pages/publications/105024851428?origin=resultslist>

15 Rethinking Metaphor Evaluation: Aptness Judgments as a Cognitive Probe for Language Models. *Cognitive Computation* ISSN: 18669956. Volume: 18. Issue: 1

<https://www.scopus.com/pages/publications/105033693436?origin=resultslist>

Received: 28.03.2026

IRSTI 16.21.29

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp110-123](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp110-123)

Yu. Pavlova¹, J. Amanzholova²

¹Farabi University, Almaty, 050038, Kazakhstan

²Astana IT University, Astana, 010000, Kazakhstan

ANALYSIS OF DISCURSIVE MANIPULATION STRATEGIES IN DONNA TARTT'S NOVEL THE GOLDFINCH

focusing on how the first-person narrative perspective functions as a mechanism of evaluative framing and reader positioning. Conducted within the framework of critical discourse analysis, the research addresses the problem of implicit influence in literary discourse, which operates not through overt persuasion but through discursively constructed patterns of interpretation embedded in narrative structure. The study aims to identify and classify discursive manipulation strategies realized through perspective control, lexical choices, and symbolic structuring within the narrator's discourse. The methodological approach is based on critical discourse analysis, complemented by interpretive textual analysis of selected narrative fragments.

The findings demonstrate that manipulative influence in the novel is realized through systematic strategies such as concealment of motives, frame substitution, evaluative recontextualization, emotional appeals, symbolic anchoring, metaphorization, euphemization, and irony. These strategies function not as isolated rhetorical devices but as interconnected mechanisms of narrative control that guide the reader's moral and interpretative alignment. The study contributes to literary discourse analysis by proposing a coherent classification of narrative manipulation strategies within a discourse-analytical framework. Its significance lies in clarifying how literary discourse constructs cognitive and emotional positioning through perspective management, thereby refining analytical tools for the study of implicit influence in contemporary narrative fiction.

Key words: strategy, speech manipulation, irony, cognitive influence, metaphorisation, euphemisation, critical discourse analysis

MAIN PROVISIONS

The term manipulation entered English usage in the nineteenth century and originally denoted manual operation or technical skill. Over time, its meaning shifted toward the sphere of intentional influence and deceptive control. In contemporary scholarship, manipulation is primarily understood as a communicative strategy involving asymmetrical control over interpretation.

Maria Arango-Kure and Marcel Garz define manipulation as “the intentional attempt to influence a person’s behaviour, goals, emotions, or perceptions through deception or the exploitation of their vulnerabilities... without free and informed consent” [1, 4]. This definition foregrounds the ethical dimension of manipulation and its relation to autonomy. Within discourse analysis, T. A. van Dijk conceptualizes manipulation as a form of discursive control aimed at influencing the recipient’s mental model by restricting access to alternative interpretations [2, 360]. From this perspective, manipulation operates through the strategic organisation of information and evaluative framing. E. Zemskaya demonstrates that linguistic manipulation is realised through emotionally charged vocabulary, presuppositions, rhetorical questioning, and syntactic emphasis, which enhance credibility and reduce critical distance [3, 356]. Similarly, M. Lazar and R. Fairclough argue that discourse simultaneously constructs subject identity and shapes social representations, particularly under conditions of implicit persuasion [4, 64–67]. These approaches provide a theoretical basis for analysing manipulation beyond overt ideological communication.

An additional dimension of discursive influence concerns metaphorical framing. According to Jonathan Charteris-Black, metaphor functions not merely as a stylistic device but as a persuasive cognitive mechanism that shapes ideological and emotional interpretations of events. Within this framework, metaphorical structures may guide the recipient’s evaluative perception and reinforce particular narrative perspectives.

Building on these theoretical models, the present study adapts discourse-analytical criteria to the domain of first-person fictional narration. In *The Goldfinch* by Donna Tartt, manipulation is examined as a structural feature of retrospective narrative perspective.

For analytical clarity, three parameters are employed:

- 1) perspective control through selective narration;
- 2) evaluative recontextualization of ethically ambiguous actions;
- 3) recurrent lexical and rhetorical framing patterns.

A fragment is classified as manipulative when these indicators function systematically to restrict interpretative alternatives rather than merely express subjective experience. The identification and classification of such strategies are carried out on the basis of criteria formulated in the works of M. T. Shakhenova, D. S. Tashimkhanova, T. K. Buldybayev, and U. A. Ospanova [5, 124]. In the present study, their approaches are applied through the analysis of evaluative lexical units, presuppositional constructions, rhetorical structures, and contextual patterns of justification within the narrative.

INTRODUCTION

Manipulation in discourse has been widely studied in media, political communication, and ideological contexts [6, 294]. However, its functioning within first-person fictional narration remains insufficiently specified in discourse-analytical terms. In literary texts, influence often operates not through direct persuasion, but through the organisation of narrative perspective and evaluative framing.

This article examines *The Goldfinch* (2013) novel written by Donna Tartt as a case study of retrospective first-person narration in which events are mediated through a single interpretative centre. The research problem addressed here concerns the discursive mechanisms through which narrative perspective structures reader alignment and moral evaluation. The object of the study is the narrative discourse of the novel. The subject is the system of discursive strategies that guide reader positioning through perspective control and evaluative framing. The research aims are to identify and classify recurrent discursive patterns that function as mechanisms of interpretative restriction within the narrative. To achieve this aim, the following tasks are formulated:

- to analyse theoretical approaches to speech manipulation in discourse studies;
- to formulate criteria for distinguishing manipulation from narrative subjectivity;
- to identify systematic linguistic and rhetorical patterns in the novel;
- to correlate the findings with established models of discursive influence.

The working hypothesis assumes that the narrator's retrospective perspective systematically organizes evaluation in ways that reduce interpretative plurality and guide moral positioning. The scientific contribution of the article includes the analytical clarification and operationalization of criteria for identifying manipulation in first-person literary discourse. By adapting discourse-analytical tools to fictional narration, the study increases methodological precision in the analysis of literary texts. The practical relevance of the research lies in refining analytical instruments for examining implicit persuasive mechanisms in narrative discourse, which may be applied in advanced literary and discourse analysis courses.

For contextual reference, the novel narrates the life of Theodore Decker, who survives a terrorist attack at the Metropolitan Museum of Art and secretly takes a painting by the Dutch artist Carel Fabritius. The retrospective structure foregrounds trauma, guilt, and moral ambiguity, creating a narrative environment in which evaluative framing plays a central role. After the tragedy, Theo finds himself in a world of loss, manipulation, and moral compromises. He moves in with wealthy family friends, then to his father in Las Vegas, where he falls under the bad influence of Boris, a charismatic but destructive friend, discovering the wicked world of drugs, crime, and deception. At the climax of the novel, Theo finds himself involved in an international criminal intrigue related to the return of stolen works of art.

MATERIALS AND METHODS

The research material consists of the original English edition of *The Goldfinch* by Donna Tartt and its official Russian translation by Anastasia Zavozova. The novel was selected due to its retrospective first-person narrative structure, which provides a consistent interpretative centre and enables systematic analysis of perspective control and evaluative framing.

The novel comprises approximately 771 pages in its original edition. The analytical corpus includes 43 fragments selected through purposive sampling. An initial close reading identified more than 70 potential instances of evaluative framing and justificatory narration. From these, fragments were selected if they demonstrated systematic co-occurrence of at least two discursive indicators and represented different narrative stages (childhood period, Las Vegas episode, and adulthood). This procedure ensured distribution across the narrative structure rather than concentration in a single episode. Each fragment was treated as a unit of analysis and examined at the level of clause structure and lexical choice. A categorical coding scheme was applied in which discursive markers were identified under four analytical categories:

- evaluative lexical marking in morally ambiguous contexts;
- presuppositional constructions presenting interpretations as self-evident;
- justificatory or mitigating framing of ethically problematic actions;
- rhetorical restriction of alternative viewpoints.

A fragment was classified as manipulative when at least two categories co-occurred within the same discursive context. This threshold principle was introduced to distinguish systematic interpretative restriction from isolated expressive features. The coding process was conducted sequentially: identification of lexical markers, examination of syntactic framing, and contextual evaluation of interpretative limitation. The analytical framework is grounded in critical discourse analysis, particularly the models associated with van Dijk, Fairclough, and Wodak, with adaptation to the specificity of first-person fictional narration. The study does not propose a new theory of manipulation; rather, it operationalizes existing discourse-analytical concepts within a clearly defined literary case. A comparative examination of selected fragments in the English original and the Russian translation was conducted to identify potential shifts in evaluative intensity or mitigation of framing strategies. The translation comparison functions as a supplementary analytical instrument, clarifying the stability of manipulative constructions across linguistic contexts rather than serving as an independent research method.

The overall methodological design combines qualitative interpretative analysis with explicit coding criteria and defined selection procedures. This ensures transparency, reproducibility of

analytical steps, and limitation of interpretation to linguistically observable patterns within the narrative discourse.

RESULTS

Manipulative influence in artistic discourse differs from political or media communication in that it rarely manifests as explicit persuasion; instead, it operates through perspectivisation, omission, semantic reframing, and evaluative redistribution [7, 121]. In literary texts, manipulation functions not as overt propaganda but as a mechanism of interpretative guidance embedded in narrative structure.

L.P. Prokofieva defines artistic manipulation as a form of hidden influence realised through multiple communicative vectors (character–character, character–reader, author–reader), where the addressee is drawn into a layered interpretative process rather than confronted with direct persuasion [8, 99]. V.I. Karasik emphasises that such influence is frequently encoded in stylistic and lexical strategies that impose cognitive constraints and channel perception within a predetermined semantic framework [9, 233]. S.S. Zhabayeva highlights the role of symbolic cultural codes and associative structures that shape the reader’s interpretation and stabilize particular value orientations [10, 35].

Proceeding from these theoretical premises, the present analysis applies a synthesised classification of discursive manipulation strategies developed on the basis of Kazakhstani, Russian, and international scholarship [11, 6]. However, unlike descriptive approaches that merely list techniques, the present study operationalises manipulation through a predefined coding scheme.

Each fragment of *The Goldfinch* was analysed as a unit of discourse and coded according to four analytical indicators introduced in the methodological section:

- evaluative lexical marking;
- presuppositional constructions;
- justificatory or mitigating framing;
- rhetorical restriction of alternative viewpoints.

A strategy was classified as manipulative only when at least two of these indicators co-occurred within the same discursive context, thereby demonstrating systematic restriction of interpretative alternatives rather than isolated stylistic expression. This threshold criterion ensures that the analysis remains grounded in observable linguistic markers and avoids overinterpretation.

The results are structured according to five levels of impact: pragmatic, cognitive, emotional-psychological, semiotic, and lexical-stylistic. Within each level, strategies are examined in relation to the goal of influence, the linguistic means of implementation, and the discursive context in which interpretative narrowing occurs (see Table 1).

1. At the pragmatic level, manipulation is realised through concealed communicative intention, presuppositional framing, and retrospective justification embedded in dialogue. In accordance with the coding scheme described in the Methods section, a fragment is classified as manipulative when at least two indicators co-occur within one pragmatic unit (clause-level interaction). In Boris’s proposal to “*safekeep*” the painting, manipulation is constructed through lexical substitution and rhetorical control of response options. The replacement of the legally marked verb “*steal*” with morally neutral or protective formulations (e.g., “*rescue*,” “*keep safe*”) constitutes evaluative lexical marking. This is reinforced by the rhetorical question:

“*You don’t want the wrong people to find it, do you?*” [12, 267]

This utterance activates two indicators simultaneously: presuppositional construction (“*wrong people*” are already assumed to exist), and rhetorical restriction of alternative viewpoints (the structure of the tag question limits disagreement). The co-occurrence fulfils the threshold criterion and pragmatically recontextualises theft as protection, thereby reducing Theo’s capacity for explicit refusal. A similar mechanism operates in the justificatory projection of consequences:

“*You would be in prison right now.*” [12, 268]

Here, the modal construction introduces a counterfactual threat framed as objective necessity. According to the coding framework, this fragment demonstrates a hypothetical presupposition

(imprisonment is presented as inevitable without Boris's intervention) and evaluative mitigation (the initial crime is retrospectively reframed as preventive action). The pragmatic force of the utterance constructs a false causal chain: theft equals protection, thereby transforming an illegal act into a rational defensive measure. Additional pragmatic pressure is visible in appeals to loyalty and emotional solidarity. For instance:

"You, my brother, not condemning or judging." [12, 270]

This utterance combines evaluative emotional anchoring ("*brother*") with rhetorical pre-emption of criticism ("*not condemning or judging*"). The speech act suppresses potential moral evaluation before it is articulated, which aligns with the indicator of rhetorical restriction defined in the coding scheme.

2. At the cognitive level, manipulation operates through pseudologic, causal distortion, and systematic frame substitution. In accordance with the predefined coding scheme, cognitive manipulation is identified when presuppositional framing co-occurs with evaluative recontextualisation or justificatory logic within the same interpretative unit. When Boris interprets the painting's survival as a manifestation of destiny, the narrative constructs a false cause-and-effect relation in which accidental possession becomes moral entitlement:

"If fate put the painting in your hands that day, then it belongs to you." [12, 289]

This fragment activates two indicators simultaneously: presuppositional construction ("*fate*" is treated as an unquestionable explanatory category), and evaluative recontextualisation (legal ownership is replaced by metaphysical legitimacy). The causal connector "*if... then...*" produces a pseudologic structure, presenting contingency as necessity. The shift from juridical discourse to metaphysical inevitability narrows interpretative alternatives and reframes appropriation as destiny rather than choice.

A comparable mechanism appears in the reframing of destructive behaviour. The substitution of the "*addiction*" frame with a positive existential metaphor restructures semantic boundaries:

"It's not addiction, Potter. It's freedom." [12, 436]

Here, manipulation is grounded in the co-occurrence of lexical mitigation (replacement of negatively marked "*addiction*" with positively valued "*freedom*") and justificatory reframing (self-destructive practice is reinterpreted as autonomous self-expression). The binary contrast ("*not X, but Y*") operates cognitively as a frame reset, suppressing the pathological interpretation, and foregrounding an emancipatory one. Selective presentation of facts further illustrates cognitive control through euphemistic narrowing. When Theo retrospectively formulates his act as:

"I didn't steal it. I just kept it." [12, 421]

The utterance combines evaluative lexical marking ("*kept*" instead of "*stole*"), and rhetorical restriction of alternatives (explicit negation of the criminal frame before it can be elaborated). The adversative structure ("*didn't... just...*") produces semantic minimisation, guiding the reader toward a softened interpretation. The lexical substitution does not function as stylistic variation but as systematic cognitive reframing, reducing perceived culpability.

Cognitive manipulation also appears through deterministic reasoning that transforms personal decisions into inevitability:

"Things happen the way they have to happen." [12, 424]

The formulation combines presuppositional inevitability with rhetorical restriction of alternatives. By presenting events as predetermined, the utterance minimises personal responsibility and reframes morally ambiguous behaviour as unavoidable.

3. At the emotional-psychological level, manipulation functions through affective pressure, emotional dependency, and rhetorical normalization of risky or destructive behaviour. According to the analytical framework, emotional manipulation is identified when affective alignment co-occurs with either normalisation strategies or implicit pressure aimed at reducing the interlocutor's resistance.

One recurrent mechanism involves the creation of emotional solidarity that lowers critical distance between interlocutors. Boris frequently frames their shared experiences through the language of companionship and mutual belonging, thereby transforming ethically questionable behaviour into

a marker of friendship. This affective alignment appears when he reassures Theo during moments of uncertainty:

"We're the same, you and me." [12, 435]

The utterance activates two indicators simultaneously: emotional identification, which constructs psychological proximity between speakers, and implicit legitimisation, where shared identity implicitly validates behaviour that might otherwise be questioned. By dissolving the boundary between individual responsibility and collective experience, the statement reduces Theo's capacity to critically evaluate Boris's influence.

Another manipulative strategy relies on emotional minimisation of danger through humour and casual reassurance. When Theo expresses anxiety about the consequences of their lifestyle, Boris reframes the situation with performative nonchalance:

"Relax, Potter. Nothing's going to happen." [12, 436]

This fragment combines affective reassurance, which lowers perceived threat, and discursive trivialisation, where potential risks are reframed as insignificant. The imperative *"relax"* functions as an emotional directive rather than rational argumentation. Such phrasing guides the interlocutor toward emotional compliance rather than critical evaluation of the situation.

Emotional manipulation also emerges in moments when vulnerability is reframed as intimacy. During episodes of shared intoxication and confession, Boris explicitly emphasises emotional closeness:

"You're my brother, Potter." [12, 435]

Here, the discourse activates affective bonding, establishing a quasi-familial relationship, and normative pressure, where loyalty becomes an implicit expectation within the interaction.

The metaphor of brotherhood transforms the interaction from a temporary companionship into a moral relationship structured around loyalty and trust. Within this frame, disagreement or refusal becomes emotionally costly. Finally, emotional normalisation of deviant behaviour is reinforced through universalising expressions:

"Everybody does it sooner or later." [12, 254]

The universal quantifier *"everybody"* creates a presupposition of collective behaviour, while the temporal phrase *sooner or later* frames the action as inevitable. Such phrasing reduces the perceived deviance of the behaviour and encourages emotional acceptance.

4. At the semiotic level, manipulation operates through symbolic anchoring and intertextual framing that reassigns evaluative meaning to narrative objects. Within this analytical dimension, discursive influence is not produced through explicit persuasion but through the symbolic structuring of meaning that constrains interpretation. Semiotic manipulation is identified when symbolic references co-occur with evaluative framing or presuppositional interpretation. A central semiotic element in the novel is the painting itself, which gradually becomes a symbolic anchor linking trauma, memory, and moral justification. Theo repeatedly attributes existential meaning to the object, framing it not merely as stolen property but as a necessary connection to the past. This symbolic attachment is expressed when he reflects on the painting's significance:

"The little bird chained to its perch." [12, 548]

This metaphor activates two coding indicators simultaneously: symbolic evaluative framing, where the image of captivity introduces an implicit moral parallel between the bird and Theo's own psychological condition, and presuppositional interpretation, where the painting is implicitly treated as a meaningful sign rather than a material object. Through this symbolic alignment, the discourse shifts attention away from the legal dimension of possession and toward existential identification, thereby reducing the interpretative salience of theft.

A similar mechanism appears in Theo's description of the painting's aesthetic power. He emphasises its emotional and symbolic power rather than its legal or historical status:

"It was a small painting, but it held the whole world." [12, 541]

This formulation combines hyperbolic evaluative marking, which elevates the object to a universal symbolic status, and interpretative restriction, where the metaphorical expansion narrows alternative readings of the painting as a museum artefact subject to ownership and restitution. The

symbolic magnification of the object encourages the reader to perceive it as a metaphysical anchor rather than an illegally possessed artwork.

Semiotic manipulation is also reinforced through metaphors of confinement:

"I felt trapped in my own life." [12, 360]

The metaphor aligns the narrator's psychological state with the visual symbolism of captivity embedded in the painting. Within the analytical framework, the fragment demonstrates symbolic evaluative framing combined with presuppositional interpretation.

Intertextual references further reinforce this semiotic framing by embedding the narrative within broader cultural mythologies. Theo explicitly reflects on the symbolic resonance of art and suffering:

"And I add my own love to the history of people who have loved beautiful things." [12, 229]

Here, the discourse activates cultural presupposition, which positions aesthetic devotion as a historically validated human impulse, and justificatory framing, where personal attachment becomes implicitly legitimised through association with a broader cultural tradition. By situating Theo's attachment within a transhistorical discourse of artistic reverence, the narrative symbolically reframes possession of the painting as participation in cultural continuity rather than an ethical transgression.

5. At the lexical-stylistic level, manipulative influence is realised through recurrent linguistic markers such as euphemisation, irony, metaphorical intensification, and hyperbolic evaluation. Within the analytical framework of this study, lexical-stylistic manipulation is identified when expressive linguistic forms co-occur with evaluative marking or justificatory framing that guides the reader's interpretation.

One of the most frequent strategies is euphemistic substitution, where ethically or legally problematic actions are reframed through neutral or softened vocabulary. Instead of explicitly naming the act as theft, Theo describes his behaviour in neutralising terms:

"I held on to it. I couldn't let it go." [12, 443]

This fragment activates two indicators simultaneously: evaluative lexical marking, where the neutral phrase *"held on to it"* replaces the legally marked concept of theft, and justificatory framing, as the expression *"couldn't let it go"* introduces an emotional justification that reframes possession as psychological necessity rather than deliberate wrongdoing. Through this lexical substitution, the discourse mitigates moral responsibility and shifts interpretation from the legal to the emotional domain.

Another recurrent stylistic mechanism is metaphorical self-description combined with ironic self-evaluation. Theo characterizes his own condition through exaggerated metaphorical imagery:

"I was a walking pharmacy." [12, 187]

This formulation demonstrates evaluative lexical intensification, where the metaphor condenses a complex state of substance dependence into a vivid symbolic expression, and anticipatory rhetorical framing, where ironic self-criticism pre-empts external judgement and maintains reader sympathy. In this case, irony functions not merely as a stylistic ornament but as a discursive strategy that softens the perception of destructive behaviour.

Hyperbolic evaluation further amplifies emotional alignment between narrator and reader. Theo frequently describes his psychological state through totalising expressions such as:

"Everything felt ruined." [12, 543]

Here, the discourse activates hyperbolic evaluative marking, where the absolute quantifier *"everything"* exaggerates the scale of emotional devastation, and interpretative restriction, as the intensified emotional framing reduces the plausibility of alternative, more rational interpretations of events. Hyperbole, therefore, operates as a lexical-stylistic mechanism that legitimises extreme reactions by presenting them as proportionate to overwhelming loss.

Lexical accumulation may also intensify interpretative alignment:

"It was strange and terrible and beautiful at the same time." [12, 653]

The sequence of evaluative adjectives creates cumulative emotional framing that presents the situation as complex and tragic rather than morally condemnable.

Another stylistic marker appears in an evaluative metaphor describing the significance of the painting itself. Theo reflects on its emotional power with the statement:

“It was everything to me.” [12, 687]

This utterance combines evaluative lexical absolutisation, where the universal term *“everything”* elevates the object to a total symbolic value, and justificatory framing, where the emotional magnitude implicitly legitimises the narrator’s continued possession of the painting.

The analysis demonstrates that manipulative influence in *The Goldfinch* emerges not from isolated stylistic devices but from the systematic interaction of evaluative lexical marking, presuppositional framing, justificatory discourse patterns, and rhetorical restriction of interpretative alternatives. Across the five analytical levels, these indicators operate cumulatively, guiding the reader toward alignment with the narrator’s perspective and stabilising particular moral interpretations of events.

The classification presented in Table 1 summarizes the identified strategies according to the level of impact, linguistic realization, and interpretative effect, illustrating how manipulative discourse functions as a structured narrative mechanism embedded in the aesthetic organisation of the literary text.

Table 1. Discursive manipulation strategies identified in *The Goldfinch*

Level	Strategy	Linguistic Means	Interpretative Effect
Pragmatic	Concealment of motives	Evaluative lexical substitution, modal constructions	Reframing of questionable actions as protective or necessary
	Justificatory framing	Hypothetical modal constructions, causal projections	Construction of false causal relations that legitimize behaviour
	Rhetorical restriction	Tag questions, presuppositional statements	Limitation of alternative interpretations and responses
Cognitive	Pseudologic reasoning	False cause–and–effect relations, deterministic statements	Rationalisation of morally questionable actions
	Frame substitution	Lexical replacement of negative concepts with positive ones	Transformation of evaluative perception of events
	Selective presentation of facts	Selective information, ignoring of the context	Creates a distorted view of the world
Emotional-psychological	Appeal to fear	Threat scenarios, intensified emotional vocabulary	Increase of anxiety and reduction of critical distance
	Appeal to friendship and loyalty	Metaphors of kinship, expressions of solidarity	Emotional alignment and increased suggestibility
	Emotional reassurance	Imperatives of calming, trivialisation of risk	Normalisation of risky behaviour
Semiotic	Symbolic anchoring	Object-symbols, narrative metaphors	Association of narrative objects with emotional meaning
	Cultural and intertextual framing	References to cultural narratives and artistic tradition	Transfer of established symbolic meanings
	Metaphorization	Transfer of meaning through image	Strengthening of emotional attachment
Lexical-stylistic	Euphemisation	Neutral or softened lexical substitutions	Reduction of perceived ethical or legal responsibility
	Irony and self-irony	Contrast between literal and implied meaning	Mitigation of criticism and preservation of reader sympathy
	Hyperbolic evaluation	Absolute quantifiers, exaggerated metaphors	Enhancement of emotional impact

DISCUSSION

The analysis of Donna Tartt's novel *The Goldfinch* revealed that manipulative discourse in literary narrative functions not as a set of isolated rhetorical devices but as a complex, multi-layered system of semantic and pragmatic influence operating simultaneously on several levels: cognitive, emotional-psychological, pragmatic, semiotic, and lexical-stylistic. Such multi-channel influence confirms that manipulation in literary discourse is structurally heterogeneous and dynamically distributed across different textual layers. As noted by Yu. V. Pavlova, verbal manipulation techniques rely on linguistic means that shape the audience's attitude toward information and evoke specific emotional responses. In particular, lexical strategies include the use of emotionally charged vocabulary, euphemisms, dysphemisms, clichés, jargon, and slang [13, 18].

The findings correspond with the theoretical framework of discourse manipulation proposed by Vladimir Karasik, who argues that manipulative communication often works through cognitive restriction, limiting the interpretative possibilities available to the addressee. In *The Goldfinch*, this mechanism is manifested through conceptual substitution and reframing strategies that alter the ethical and logical interpretation of events. For instance, Boris's statement, "You know, Potter, this isn't stealing. It's rescuing. Safekeeping," simultaneously implements several discursive mechanisms. At the pragmatic level, it performs conceptual substitution, redefining theft as protection, which restricts the interpretative space available to the interlocutor. At the cognitive level, the utterance introduces a frame shift, transferring the situation from the semantic domain of crime to that of care and responsibility. In addition, the lexical choice of the euphemistic verbs "rescuing" and "safekeeping" serves as a stylistic mitigation strategy that lowers emotional resistance and creates a sense of moral legitimacy. The combination of these mechanisms demonstrates how a single statement can simultaneously manipulate logical reasoning, ethical evaluation, and emotional perception.

From the perspective of critical discourse studies, these patterns correspond to the model of ideological control developed by Teun A. van Dijk, according to which manipulation often relies on selective information presentation, perspective management, and emotional framing. In Tartt's narrative, such mechanisms are particularly visible in Theo's internal monologues, where the narrator retrospectively reconstructs events in ways that minimize personal responsibility while intensifying emotional engagement. For example, Theo's statement "I didn't steal it. I just kept it" illustrates selective presentation of facts: the crucial action of taking the painting is omitted, while the neutral verb kept introduces a reinterpretation of the act as temporary custody rather than theft. This strategy simultaneously performs cognitive simplification and pragmatic justification, allowing the narrator to guide the reader toward a more sympathetic interpretation of his behaviour.

The emotional dimension of manipulation is further reinforced through metaphorical and symbolic structures embedded in the narrative. Theo's metaphorical reflection – "The little bird chained to the perch wasn't I myself that tiny captive thing?" – creates a powerful semiotic association between the protagonist and the symbolic image of the captive bird. From the standpoint of critical metaphor analysis, such imagery can be interpreted through the theoretical approach developed by Jonathan Charteris-Black, who emphasises that metaphors in discourse often function as persuasive tools shaping emotional and ideological perception. In this case, the symbolic image of captivity reframes Theo's personal dependence, guilt, and psychological trauma as an almost natural condition of existence. Consequently, the metaphor simultaneously performs a cognitive reframing function and an emotional contagion effect, encouraging readers to empathically align themselves with the protagonist.

An additional mechanism reinforcing the manipulative potential of the narrative is the strategic use of irony and self-deprecating humour. Theo's self-characterisations – "I must have looked like a stray dog among show horses," "I was a walking pharmacy," and "Procrastination was my superpower" – illustrate how humour can function as a rhetorical strategy that softens moral judgement and increases reader sympathy. As noted in rhetorical studies of humour, ironic self-

discreditation often generates an illusion of sincerity and authenticity, thereby strengthening trust between speaker and audience [14, 142]. Within the narrative structure of the novel, such remarks act as a form of preventive self-presentation: by acknowledging his own flaws in advance, the narrator partially neutralizes potential criticism from the reader.

Another important observation concerns the mobility of manipulative strategies across narrative levels. The same discursive mechanisms appear both in interpersonal dialogue between characters and in the protagonist's introspective reflections. This fluidity supports the assumption that literary manipulation is not restricted to communicative interaction between characters but extends to the narrative relationship between the narrator and the reader. In this sense, manipulation in literary discourse becomes a structural component of narrative perspective, shaping how events are cognitively framed and emotionally interpreted.

The results also confirm the role of synchronisation between logical and emotional channels of influence. As argued by Kupareashvili, manipulative discourse becomes particularly effective when rational justification and emotional persuasion operate simultaneously, reinforcing each other within a single communicative act [15, 163]. In *The Goldfinch*, such synchronisation is consistently achieved through the interaction of framing, metaphorisation, selective narration, and evaluative vocabulary.

Overall, the analysis demonstrates that manipulation in Tarrt's novel operates as a multi-level discursive mechanism in which individual textual elements perform several communicative functions simultaneously. This phenomenon corresponds to the concept of discursive heterogeneity, according to which literary discourse is formed through the superposition of multiple interpretative layers. Unlike manipulation in political or media discourse, where strategies are often explicit and argumentative, artistic manipulation tends to be synesthetic, metaphorically encoded, and cognitively immersive. The reader becomes an active participant in the interpretative process and, consequently, a co-creator of the narrative meaning.

Therefore, the study confirms that manipulative strategies in literary texts should be analysed not only at the level of individual rhetorical devices but also within a broader discursive framework that integrates cognitive, emotional, and semiotic dimensions. Such an approach demonstrates the heuristic potential of the proposed classification model and contributes to the further development of critical discourse analysis in the study of literary narrative.

CONCLUSION

The study identified and systematized the principal discursive strategies of manipulation employed in Donna Tarrt's novel *The Goldfinch* and clarified their role in shaping the reader's perception of the narrative. The analysis demonstrates that manipulative influence in literary discourse functions through the interaction of cognitive, pragmatic, emotional-psychological, semiotic, and lexical-stylistic mechanisms that guide the interpretation of events and subtly structure the reader's evaluation of characters and actions.

The findings show that individual textual elements frequently combine several strategies of influence, including conceptual reframing, metaphorisation, and selective presentation of information. Such discursive patterns correspond to theoretical models of framing and cognitive restriction described by Vladimir Karasik and Teun A. van Dijk, while the persuasive role of metaphorical imagery is consistent with the critical metaphor analysis proposed by Jonathan Charteris-Black. Within this framework, manipulation appears not as direct persuasion but as an implicit narrative mechanism that shapes emotional alignment with the protagonist.

Overall, the results indicate that manipulative strategies in *The Goldfinch* serve as a means of constructing the author's conceptual model of reality and value system within the narrative. The study contributes to the understanding of manipulation in literary discourse by demonstrating how linguistic, cognitive, and symbolic elements interact to influence interpretation. Further research may focus on comparative analysis of manipulative strategies across literary, political, and media discourse in order to identify both universal and discourse-specific mechanisms of persuasive influence.

FUNDING

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant № AP23486380 Turkic languages of Kazakhstan in the conditions of spiritual modernisation of society: from graphics to epic text).

REFERENCES

- 1 Arango-Kure M., Garz M. Manipulation: an integrative framework of unethical influence in marketing. *Journal of Business Research*. Elsevier, Vol. 197, August 2025. – Pp. 2–13. <https://ideas.repec.org/a/eee/jbrese/v197y2025ics0148296325002991.html>.
- 2 Teun A. van Dijk Discourse and manipulation. *International journal of discourse and society*. London, Vol. 17(3), 2012. – Pp. 359–383. <https://doi.org/10.1177/0957926506060250>.
- 3 Zemskaya E.A. Yazyk kak sredstvo manipulyatsii soznaniem [Language as a means of consciousness manipulation], *Russkij yazyk v nauchnom osveshchenii* [Russian language in scientific perspective], Moscow, Vol. 2 (24), 2012. – Pp. 356–364 [in Russian].
- 4 Lazar M., Fairclough N. Discourse and power: social and political perspectives of critical discourse analysis. Moscow, URSS, 2009, 356 p.
- 5 Shakenova M.T., Tashimkhanova D.S., Ospanova U.A., Buldybayev T.K. Leksiko-grammaticheskiye markery manipulyativnosti massmediynogo diskursa [Lexic-grammatical markers of the manipulativeness of mass media discourse], *Yekaterinburg, Nauchnyi dialog* [Scientific dialogue], №2, 2020. – Pp. 141–160. <https://doi.org/10.24224/2227-1295-2020-2-141-160> [in Russian].
- 6 Sternin I.A. Manipulyatsiya v obshchenii [Manipulation in communication], Voronezh, Istoki, 2001, 294 p. [in Russian].
- 7 Mirzabayeva A., Shaibakova D. Priyomy rechevoy manipulyatsii v proizvedenii P. Sanayeva «Pokhoronite menya za plintusom» [Techniques of speech manipulation in P. Sanayev’s work “Bury me behind the baseboard”] *Vestnik Kokshetauskogo universiteta imeni SH. Ualikhanova* [Bulletin of SH. Ualikhanov Kokshetau University], *Philological series*, №2, 2025. – Pp. 294–307. <https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/article/view/656/377> [in Russian].
- 8 Prokofieva L.P. Khudozhestvennaya manipulyatsiya v literaturnom diskurse: Monografiya [Artistic manipulation in literary discourse: monograph]. Yekaterinburg, Ural Federal University, 2024. – 210 p. [in Russian].
- 9 Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd, Peremena, 2000. – 477 p. [in Russian].
- 10 Zhabayeva S.S. Cross-cultural features of the British newspaper discourse: linguacultural analysis. *Eurasian journal of philology. Science and education*, 192(4), 2023. – Pp. 34–40. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4530/2993>.
- 11 Leshchenko G.V., Tsybina L.V. Leksiko-grammaticheskiye priyemy rechevogo manipulirovaniya v angloyazychnykh sportivnykh stat'yakh [Lexical and grammatical techniques of speech manipulation in English-language sports articles], *Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki*. [Philological sciences. Theoretical and practical issues], Tambov, Gramota, №2(80), 2018. – Pp. 395–397. <https://doi.org/10.30853/filnauki.2018-2-2.45> [in Russian].
- 12 Tartt D. *The Goldfinch: a novel*. New York, Little, Brown and Company, 2013. – 771 p.
- 13 Pavlova Yu.V., Amanzholova J.B. Verbal'nyye i neverbal'nyye sredstva tsifrovogo manipulirovaniya v angloyazychnom mediadiskurse [Verbal and non-verbal means of digital manipulation in English-language media discourse] *Vestnik Kyzylordinskogo universiteta imeni Korkyt Ata. Seriya filologicheskaya*. [Bulletin of Korkyt Ata Kyzylorda University. Philological series]. Vol. 8, №4, 2024. – Pp. 17–26. https://doi.org/journal_KySppWOV0jSJPS4.pdf [in Russian].

14 Billig M., Marinh C. Manipulating information and manipulating people: examples from the 2004 Portuguese parliamentary celebration of the April Revolution. Critical Discourse Studies. Vol. 11, №2, 2013. – Pp.158–174. <https://doi.org/10.1080/17405904.2013.852982.8>.

15 Kupareasvili N.N. Artistic manipulation: logical and emotional synchronization of perception. – Moscow, Moscow State University Press, 2018. – 215 p.

Received: 29.03.2026

Донна Тартттың «Салымшы құс» романындағы дискурстік манипуляция стратегияларын талдау

Ю. Павлова¹, Д. Аманжолова²

¹Фараби университеті, Алматы, 050038, Қазақстан

²Астана IT университеті, Астана, 010000, Казахстан

Бұл зерттеу Донна Тартттың «Салымшы құс» (The Goldfinch, 2013) романындағы дискурсивті манипуляция стратегияларын қарастырады, онда бірінші жақтан баяндау перспективасы бағалау құрылымы мен оқырман позициясының механизмі ретінде қалай жұмыс істейтініне баса назар аударылады. Зерттеу негізгі әдіснамалық негіз болып табылатын сыни дискурс талдауы аясында жүргізіледі. Зерттеудің өзектілігі әдеби дискурстың ашық сендіру арқылы емес, баяндау құрылымына енгізілген дискурсивті түрде құрылған түсіндірме үлгілері арқылы қалай имплицитті әсер ететінін анықтау қажеттілігінде жатыр. Зерттеудің мақсаты - баяндаушының дискурсындағы перспективалық бақылау, лексикалық таңдау және символикалық құрылымдау арқылы жұмыс істейтін дискурсивті манипуляция стратегияларын анықтау және жіктеу. Зерттеу бірнеше тәртіптік парадигмаларды біріктірудің орнына, когнитивті және эмоционалды әсерлерді дискурсивті ұйымдастырудың нәтижелері ретінде аналитикалық тұрғыдан орналастырады. Әдіснамалық тәсіл негізінен сыни дискурс талдауына негізделген, таңдалған баяндау фрагменттерінің интерпретациялық мәтіндік талдауымен толықтырылған. Талдау романдағы манипуляциялық әсердің мотивтерді жасыру, кадрды алмастыру, бағалаушы қайта контексттеу, эмоционалды үндеулер, символдық бекіту, метафораландыру, эвфемизация және ирония сияқты жүйелі стратегиялар арқылы жүзеге асырылатынын көрсетеді. Бұл стратегиялар оқишауланған риторикалық құралдар ретінде емес, оқырманның моральдық және интерпретациялық үйлесімін басқаратын баяндауды басқарудың өзара байланысты механизмдері ретінде қызмет етеді.

Зерттеу дискурс-аналитикалық шеңберде баяндауды манипуляциялау стратегияларының құрылымдық тұрғыдан үйлесімді жіктелуін ұсыну арқылы әдеби дискурс талдауына үлес қосады. Оның маңыздылығы көркем дискурстың перспективалық басқару арқылы когнитивтік және эмоционалды позициялауды қалай құратынын анықтауда, осылайша қазіргі әдеби баяндаудағы жасырын әсерді зерттеуге арналған аналитикалық құралдарды жетілдіруде жатыр.

Кілт сөздер: стратегия, сөйлеуді манипуляциялау, ирония, когнитивтік әсер, метафораландыру, эвфемизация, сыни дискурс талдауы

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Arango-Kure M., Garz M. Manipulation: an integrative framework of unethical influence in marketing. Journal of Business Research. Elsevier, Vol. 197, August 2025. – Pp. 2–13. <https://ideas.repec.org/a/eee/jbrese/v197y2025ics0148296325002991.html>.

2 Teun A. van Dijk Discourse and manipulation. International Journal of Discourse and Society. London, Vol. 17(3), 2012. – Pp. 359–383. <https://doi.org/10.1177/0957926506060250>.

3 Земская Е. А. Сананы манипуляциялау құралы ретінде тіл // Ғылыми тұрғыдан қарағандағы орыс тілі. – М., 2012. – № 2 (24). – Б. 356–364.

- 4 Lazar M., Fairclough N. Discourse and power: social and political perspectives of critical discourse analysis. Moscow, URSS, 2009, 356 p.
- 5 Шакенова М.Т., Ташимханова Д.С., Оспанова У.А., Бұлдыбаев Т.Қ. Бұқаралық ақпарат құралдары дискурсының манипуляциялық лексика-грамматикалық маркерлері, Екатеринбург, Ғылыми диалог, №2, 2020. – Б. 141–160. <https://doi.org/10.24224/2227-1295-2020-2-141-160>.
- 6 Стернин И.А. Қарым-қатынастағы манипуляция. – Воронеж: Истоки, 2001. – 294 б.
- 7 Мирзабаева А., Шайбакова Д.П. Санаевтың «Төселген тақтайшаның арғы жағына жерлеңдер» шығармасындағы сөздік манипуляция тәсілдері // Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің хабаршысы. Филология сериясы. №2, 2025. – Б. 294–307. <https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/article/view/656/377>.
- 8 Прокофьева Л.П. Әдеби дискурстағы көркем манипуляция: монография. – Екатеринбург, Орал федералды университеті, 2024. – 210 б.
- 9 Карасик В.И. Тілдік шеңбер: тұлға, концепт, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2000. – 477 б.
- 10 Zhabayeva S.S. Cross-cultural features of the British newspaper discourse: linguacultural analysis, Eurasian Journal of Philology. Science and education, 192(4), 2023. – Pp. 34–40. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4530/2993>.
- 11 Лещенко Г.В., Цыбина Л.В. Ағылшын тіліндегі спорттық мақалалардағы сөйлеу манипуляциясының лексикалық және грамматикалық әдістері. Филология ғылымдары. Теориялық және практикалық мәселелер. Тамбов, Грамота, №2(80), 2-бөлім, 2018. – Б. 395–397. <https://doi.org/10.30853/filnauki.2018-2-2.45>.
- 12 Tartt D. The Goldfinch: a novel. – New York: Little, Brown and Company, 2013. – 771 p.
- 13 Павлова Ю.В., Аманжолова Д.Б. Ағылшын тілді медиа-дискурстағы цифрлық манипуляцияның вербалды және вербалсыз құралдары // Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің хабаршысы. Филология сериясы. Т. 8, №4, 2024. – Б. 17–26. https://doi.org/journal_KySppWOV0jSJPS4.pdf.
- 14 Billig M., Marin C. Manipulating information and manipulating people: Examples from the 2004 Portuguese parliamentary celebration of the April Revolution // Critical Discourse Studies. Vol.11, №2, 2013. – Pp.158–174. <https://doi.org/10.1080/17405904.2013.852982.8>
- 15 Kupareasvili, N.N. Artistic manipulation: logical and emotional synchronization of perception. Moscow, Moscow State University Press, 2018. – 215 p.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Анализ дискурсивных стратегий манипуляции в романе Донны Тартт «Щегол»

Ю. Павлова¹, Д. Аманжолова²

¹Фараби университет, Алматы, 050038, Казахстан

² Астана IT университет, Астана, 010000, Казахстан

Данное исследование посвящено анализу дискурсивных стратегий манипуляции в романе Донны Тартт «Щегол» (The Goldfinch, 2013), уделяя особое внимание тому, как повествование от первого лица функционирует как механизм оценочного фреймирования и позиционирования читателя. Исследование проводится в рамках критического дискурс-анализа, который служит основной методологической основой для изучения имплицитных форм влияния в литературном дискурсе. Актуальность работы обусловлена необходимостью уточнения того, каким образом нарративная перспектива структурирует интерпретационные модели и направляет когнитивные и эмоциональные реакции читателей без использования прямого убеждения. Анализ основан на качественном текстуальном исследовании отобранных нарративных фрагментов, представляющих ключевые эпизоды дискурса рассказчика. Особое внимание уделяется дискурсивным механизмам, формирующим оценочную интерпретацию и моральное позиционирование внутри повествования. Результаты показывают, что манипулятивное воздействие в романе реализуется через взаимосвязанные стратегии, такие как сокрытие мотивов, подмена фрейма, оценочная

реконтекстуализация, эмоциональная апелляция, символическое закрепление, метафоризация, эвфемизация и ирония.

Исследование вносит вклад в анализ литературного дискурса, предлагая системную классификацию стратегий нарративной манипуляции и демонстрируя, каким образом управление перспективой выступает механизмом имплицитного позиционирования читателя в современной художественной прозе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Arango-Kure M., Garz M. Manipulation: an integrative framework of unethical influence in marketing. Journal of Business Research. Elsevier, Vol. 197, August 2025. – Pp. 2–13. <https://ideas.repec.org/a/eee/jbrese/v197y2025ics0148296325002991.html>.
- 2 Teun A. van Dijk Discourse and manipulation. International Journal of Discourse and Society, London, 2012, Vol. 17(3). – Pp. 359–383. <https://doi.org/10.1177/0957926506060250>.
- 3 Земская Е.А. Язык как средство манипуляции сознанием // Русский язык в научном освещении. № 2 (24), Москва, 2012. – С. 356–364.
- 4 Lazar M., Fairclough N. Discourse and Power: Social and Political Perspectives of Critical Discourse Analysis. – 2009. - Moscow, URSS, 356 p.
- 5 Шакенова М.Т., Ташимханова Д.С., Булдыбаев Т.К., Оспанова У.А. Лексико-грамматические маркеры манипулятивности массмедийного дискурса // Екатеринбург, Научный диалог. №2, 2020. – С. 141–160. <https://doi.org/10.24224/2227-1295-2020-2-141-160>.
- 6 Стернин И.А. Манипуляция в общении. – Воронеж: Истоки, 2001. – 294 с.
- 7 Мирзабаева А., Шайбакова Д. Приёмы речевой манипуляции в произведении П. Санаева «Похороните меня за плинтусом» // Вестник Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова. Серия филологическая. № 2, 2025. – С. 294–307. <https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/article/view/656/377>.
- 8 Прокофьева Л.П. Художественная манипуляция в литературном дискурсе: монография. – Екатеринбург: Уральский федеральный университет, 2024. – 210 с.
- 9 Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2000. – 477 с.
- 10 Zhabayeva S.S. Cross-cultural features of the British newspaper discourse: linguacultural analysis Eurasian Journal of Philology. Science and Education, 192(4), 2023. – Pp. 34–40. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4530/2993>.
- 11 Лещенко Г. В., Цыбина Л. В. Лексико-грамматические приемы речевого манипулирования в англоязычных спортивных статьях. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов, Грамота, №2(80). Ч. 2, 2018. – С. 395–397. <https://doi.org/10.30853/filnauki.2018-2-2.45>.
- 12 Tarrt D. The Goldfinch: a novel. – New York: Little, Brown and Company, 2013. – 771 p.
- 13 Павлова Ю.В., Аманжолова Д.Б. Вербальные и невербальные средства цифровой манипуляции в англоязычном медиадискурсе // Вестник Кызылординского университета имени Коркыт Ата. Серия филологическая. Т. 8, №4, 2024. – С. 17–26. https://doi.org/journal_KySppWOV0jSJPS4.pdf.
- 14 Billig M., Marin C. Manipulating information and manipulating people: examples from the 2004 Portuguese parliamentary celebration of the April Revolution. Critical Discourse Studies. Vol. 11, №2, 2013. – Pp.158–174. <https://doi.org/10.1080/17405904.2013.852982.8>.
- 15 Kupareasvili, N.N. Artistic manipulation: logical and emotional synchronization of perception. – Moscow, Moscow State University Press, 2018. – 215 p.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

IRSTI 16.21.33

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp124-136](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp124-136)

Zh. Sagyndykova¹, B. Aubakirova¹, S.Barclay², E. Eismont³

¹Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

²Nottingham Trent University, Nottingham, NG1 4FQ, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

³Abay Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

THE STATE LANGUAGE USE BY THE STUDENT COMMUNITY

The article is devoted to the research of the state language among the students of the Aqmola region in Kazakhstan. The purpose of the research was to identify Kazakh language proficiency among the younger generation, as well as factors influencing the evolvement of the state language. In order to achieve goals, the authors implemented quantitative method with the survey instrument. 1000 students were questioned in the region in 2023. Data were analyzed using descriptive statistics, cross tabulation, chi-square tests. According to the research results, the majority of the respondents claimed Kazakh language as their mother tongue, while the Russian language preserved its high functional significance among the respondents. The results also demonstrated the widespread developing tendency of Kazakh - Russian bilingualism particularly in families. Moreover, the majority of youth are involved in studying foreign languages, among which English takes a leading position. As for the self-evaluated language proficiency skills of the Kazakh language, most participants noted receptive skills such as reading and listening as easiest ones.

Key words: state language use, language proficiency of students' community, descriptive statistics, bilingualism and multilingualism, self-assessment.

INTRODUCTION

When developing the Concept of the language policy in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029, the recommendations of the complex social and analytical research on language policy issues, the tasks of the Address to the People of Kazakhstan “Strategy ‘Kazakhstan-2050’: a new political course of the established state” were considered.

Expanding the sphere of application and increasing the status of the state language in all spheres of society directly contributes to the development of the Kazakh language.

The State Program for the implementation of language policy in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 (hereinafter - the State Program) provides implementation of the tasks set by Head of State K.Tokayev in his Address to the People of Kazakhstan dated September 2, 2019 “Constructive public dialogue - the basis of stability and prosperity of Kazakhstan”. The Head of State noted the need to strengthen the role of the Kazakh language as a language of interethnic communication, based on specific measures and creating conditions for the development of language and culture of ethnic groups in the country.

The state program is also the basis for creating favorable conditions for the development of language and culture of ethnic groups, including increasing the linguistic capital of citizens of the country. The main directions of the state program are modernization of the Kazakh language based on the Latin graphic alphabet, strengthening the role of the state language as a language of interethnic communication, development of the linguistic capital of the citizens of Kazakhstan.

Various language competencies of citizens are being formed in Kazakhstan. In particular, Kazakh-speaking, Kazakh-Russian-speaking, Russian-speaking, ethnic-Kazakh-speaking, ethnic-Russian-speaking or ethnic-Russian-Kazakh-speaking who know three languages, and Kazakh-Russian-English-speaking who know three languages.

According to the Concept based on census results showing that 80% of the population aged 5 above had proficiency in the state language, it was proposed to increase the share of the population proficient in Kazakh to 81 starting from 2023 to 84% in 2029.

Furthermore, national census results show significant regional disparities in the everyday use of the Kazakh language, with higher rates in southern and western regions and considerably lower rates in Kostanay, Aqmola and North Kazakhstan regions, highlighting the need for strong measures to expand the use of the state language. Another issue mentioned in the Concept is the currently established “translation-based” function of the Kazakh language negatively affects societal demand for its use and limits its development and effective functioning across various domains, hindering the formation of Kazakh as a fully developed state language with an independent official style.

So based on the concept we formulated research questions:

1. What is the level Kazakh language proficiency among the student community in Northern Kazakhstan?
2. To what extent and in which domains is the Kazakh language used by students in Northern Kazakhstan?

MAIN PROVISIONS

This study examines the functioning of the state language among young people in the Aqmola region. The main theoretical directions in this scientific article will be the previous work carried out by domestic scientists on the topic of the functioning of the state language and language policy. In the Law of the Republic of Kazakhstan on Languages, 1997 the state language is defined as follows: “The state language is the language of public administration, legislation, legal proceedings, and office work, applicable in all spheres of public relations throughout the entire territory of the state.” [1].

The sphere of state language in Kazakhstan has been repeatedly examined by the following scientists: U. Fierman; J Smagulova; E. Suleimenova; Sh. Zharkynbekova. According to U. Fierman cited in the research article of Zhumanova et.al the status of the Kazakh language increased significantly and highlights its importance and necessity for future career. Research devoted to the language situation examines issues of implementing the language policy program of Kazakhstan, regulatory documents and concepts for the development of the state language [2]. Based on the research of J. Smagulova, the following conclusions can be drawn: Kazakhstan is experiencing a process of linguistic transformation, which reflects the transition from a Russian-centric model to a multilingual society. Despite the dominance of Russian in a number of areas, the position of Kazakh is strengthening, especially among young people and representatives of high-income classes, making it an important symbol of independence. At the same time, the prestige of the Kazakh language is growing, increasingly perceived as the key to economic prospects, and knowledge of English is becoming an important tool for professional growth. At the same time, the Russian language retains its functional significance, being an integral part of education and access to information resources. Multilingualism is becoming a key ideological focus, but social tensions remain, particularly among ethnic Kazakhs who face internal conflicts between linguistic identity and personal interests. To fully understand linguistic change, it is important to combine quantitative and qualitative research methods, which will allow for a deeper analysis of real practices and the mechanisms by which linguistic beliefs are formed. As a result, Kazakhstan stands on the threshold of a sustainable multilingual society, where Kazakh is strengthened as a symbol of national identity, Russian retains its practical significance, and English facilitates global integration [3].

The article by E. Suleimenova examines the problem of the vitality of the Kazakh language in the context of the state language policy of Kazakhstan. The work identifies objective and subjective indicators of vitality – socio-political, demographic, functional and linguistic. Particular attention is paid to issues of status and corpus planning, intergenerational language transmission, bilingualism and the influence of Russian-Kazakh language interactions. Based on statistical data and census results, the author demonstrates the positive dynamics of the spread of the Kazakh language in official and educational spheres, while noting the persistent problems of uneven proficiency and

functional imbalance between the Kazakh and Russian languages. The article concludes that it is necessary to further improve the language policy in order to increase the vitality of the Kazakh language and its full functioning in all spheres of public life [4].

The article by Sh. Zharkinbekova examines the features of the functioning of the Kazakh, Russian and English languages in the multicultural space of Kazakhstan. Based on sociolinguistic research methods—questionnaires and interviews—an analysis was conducted of the language preferences of citizens and the factors influencing the choice of language in various areas of public communication. Particular attention is paid to the use of languages in business, the Internet, and visual texts in Astana. The study's results showed that the Kazakh language is strengthening its position in official and government institutions, Russian maintains a leading role in business and everyday communication, and English is gradually becoming the language of international cooperation and professional growth. An analysis of visual texts revealed an uneven distribution of languages, which indicates the need to develop clear norms for regulating language policy in urban spaces. The author emphasizes the importance of language management and marketing as tools for implementing state language policy aimed at developing multilingualism and the harmonious coexistence of languages. The conclusion notes that further strengthening the position of the state language and supporting linguistic diversity require a comprehensive approach that includes government, educational, and public initiatives [5].

Also, some scientists have devoted a number of works to the topic of regional development and the functioning of the state language in the regions of the country. The study by Kuderinova et.al [6] is aimed at identifying the level of multilingualism, features of language use and attitudes towards the current state of the Kazakh language among students of Nazarbayev University (NU) and Satpayev University (SU). The results showed that NU students are mainly proficient in Russian and English, while SU students use Kazakh and Russian equally. The need to enhance the status of the Kazakh language is supported by the majority of students. They place particular emphasis on developing language skills, noting the importance of using Kazakh clubs, literary works, and online resources to improve their language skills. Although they sometimes struggle to fully express their thoughts in Kazakh, students strive to improve their language proficiency and oral communication skills. Students cite singer D. Kudaibergen, as well as famous politicians and artists, as role models. The study highlights the importance of educational and social measures aimed at developing and expanding the use of the Kazakh language. The findings can serve as a basis for understanding the linguistic development of young people and improving language policy [6].

One significant study by Bayandina et.al [7] contributed to the study of the population's proficiency in the state language, Kazakh. An analysis of the language situation in Kazakhstan as of January 1, 2021, shows that 80% of the country's population speaks Kazakh. However, in the northern regions (Aqmola, Kostanay, Pavlodar, and North Kazakhstan), where 21.6% of the country's population live, the level of proficiency in the state language is significantly lower—an average of 66.3%. This figure is inflated by the city of Astana (88.1%). Excluding Astana, Kazakh language proficiency in the four northern regions is only 57.3%, and its use in everyday life is only 35%. Specifically, in the Aqmola Oblast, of the 723,289 people, 63% speak Kazakh, but only 33.8% use it in everyday life. Moreover, 36.4% of the region's population does not speak the state language, reflecting the existing linguistic asymmetry. A similar situation is observed in other northern regions, where Russian remains dominant in everyday, professional, and educational communication [7]. One more research for this case, by Terlikbayeva et.al [8] came to conclusion that the government supports mostly the trilingual regime, because of economic reasons. It means that trilingualism creates a competitive workforce for foreign investment (English), maintains ties with CIS markets (Russian), and strengthens national identity for stability (Kazakh), which is critical for economic growth, as noted in studies. In addition, authors noted that despite the support of the Kazakh language on legal documents to strengthen its status, the Russian language competes effectively with the Kazakh language in almost every field.

MATERIALS AND METHODS

To achieve the goal of this study and acquire the responses to the main research questions, the given research applies to the implementation of purely quantitative method of exploration. This method allows gaining accurate and reliable research findings.

In the frame of quantitative method, this study resorts to the utilization of a survey as a research instrument which covers three fundamental directions such as language use, identification of language proficiency and self-assessment. The questionnaire consisted of 28 items of which 24 directly related to the research objectives while 4 items collected respondents demographic information, including gender, ethnicity, age and place of residence (urban or rural). However, not all questionnaire items were used in the present study, as the analysis focused specifically on addressing two research questions. The questionnaire included different types of questions, such as multiple-choice questions, Likert-scale items, and self-assessment questions related to students language proficiency and language use across different domains. The questionnaire was self-developed for the previous research where students self-reported on their three language proficiencies. No formal pilot testing was conducted; however, the questionnaire items were reviewed and revised to ensure clarity and relevance to the research objectives. Data collection was conducted only through printed paper-based version, which were distributed to the participants. Data collection covered only the students of the northern region of Kazakhstan, mainly the regional and local higher education institutions with the sample size (n= 1000).

This study utilized a snowball sampling method and recruited only the 3rd and 4th year university students of different ethnic groups. The sample is composed of young respondents aged 18-20 (87.1%) with a slight female majority (55.1%). Ethnically, the sample is largely Kazakh (71.5%), but also reflects a diverse multilingual environment with representation of Russian (13.5%), mixed ethnic backgrounds (5.3%), German (2.5%), Ukrainian (1.8%), Tartar (1.2%), Ingush (0.6%), Korean (0.5%) and other ethnic groups (one representative each). The majority of respondents come from urban areas (62.5%), although a substantial proportion represents rural backgrounds (37.4%).

All the participants were well informed and explained with the ethical features. Informed consents were delivered to the participants for granting them anonymity and volunteering. Data analysis was conducted through the SPSS software using mainly descriptive analysis, JASP.0.19.3 for cross tabulation and chi-square analysis.

RESULTS

1000 respondents took part in the questionnaire, the research team offered to the students to choose the language of the questionnaire. Of all the answers received, 47.6% of respondents chose the questionnaire in Kazakh, while 52.4% chose the questionnaire in Russian (Table 1). The choice of questionnaire language reflects the current language situation in the region, where Russian remains widely used along with Kazakh. It should be noted that the choice of questionnaire language could be related to several factors, including the level of language proficiency, educational background of respondents and language policy in the society.

Table 1. The choice of language of the questionnaire

	Percentage (%)
The questionnaire in Kazakh	47.6
The questionnaire in Russian	52.4
Total	100.0

Table 2. What is your L1?

	Percentage (%)
Kazakh	72.7
Russian	24.2
Uyghur	0.1
Uzbek	0.9
Ukrainian	0.6
Other (Azerbaijani, Armenian, Bulgarian, Ingush, Kyrgyz, German, Tartar, Turkish, Chechen)	1.5
Total	100.0

Table 2 shows the proportion of native language proficiency (Kazakh, Russian, Uyghur, Uzbek, Ukrainian and other) among respondents. The table shows the percentage values for each level of language proficiency depending on the native language. According to the data obtained, we can say that Kazakh is the native language for the overwhelming majority of respondents (72.7%). This indicates its prevalence in the region among student youth, which possibly reflects demographic trends and cultural heritage of the region. In addition, the prevalence of Kazakh as L1 may correspond to its status as a state language. The data in the table show that Kazakh is the dominant mother tongue among respondents, while Russian is the second most common (24.2%). The other languages (Uyghur-0.1%; Uzbek-0.9%; Ukrainian-0.6%), although representing a small proportion, testify to the cultural and ethnic diversity of the region. These results emphasize the importance of maintaining and developing the Kazakh language, as well as the need to consider and respect the linguistic rights of minorities.

Table 3. How many languages do you know?

Category	Description	Percentage (%)
No response	Did not specify languages	32.3
Monolingual	One language (mostly Russian)	7.6
Bilingual (Kazakh-Russian)	Kazakh -Russian	18.1
Bilingual (other combinations)	Russian-English, Kazakh-English, others	4.2
Trilingual (Kazakh-Russian-English)	Core trilingual group	21.9
Trilingual (other combinations)	Other three language combinations	2.1
Multilingual (4+languages)	Four or more languages	13.8
Total		100.0

According to the data obtained, a large proportion of respondents (21.9%) indicated knowledge of Kazakh, Russian and English languages. This indicates the tendency of trilingualism as a widespread phenomenon among respondents, which may be related to educational policy and the requirement to speak several languages. Also, 18.1% of respondents indicated knowledge of only Kazakh and Russian, which also emphasizes bilingualism as an important characteristic in the region. In addition to the combination of Kazakh, Russian and English, knowledge of Kazakh, Russian and English together with German and Chinese is also observed. Other language combinations such as Kazakh, Russian, English and other languages (e.g. Uzbek, French, Arabic, Turkish and Korean) are less common, but still show linguistic diversity among respondents. The data in the table shows that a significant proportion of respondents speak more than one language, with the most common combination being Kazakh, Russian and English, indicating the importance of multilingualism in modern society. Also according to the data in Table 3, the role of English among student youth can

be noted, which was often indicated as the third language after Kazakh and Russian, which emphasizes its importance to society, possibly in the modern educational and professional context.

In Table 4, it is shown the domains of the state language use where Kazakh (55.3%) prevails in school, Russian (39.6%) is used as secondary language in educational institutions and family domain following Kazakh. Bilingualism (Kazakh-Russian) has been particularly evident in family communication, 20.4%. Other languages (Uzbek, Mongolian, English, German, Ingush, Tartar, Turkish, Chechen, and Ukrainian) in communication were identified by respondents in combination with Kazakh and Russian, as well as in monolingual contexts. The results point a societal bilingualism, characterized by the dominance of Kazakh in institutional settings and the persistence of Kazakh-Russian bilingual practices at home.

Table 4. Language use in Family Communication and Preschool Education

Category	Languages	Family Communication (%)	Preschool Education (%)	School (%)
No response	-	2.9	6.7	0.7
Not applicable	Did not attend kindergarten	-	14.8	-
Kazakh	Kazakh only	43.5	45.8	55.3
Russian	Russian only	31.0	29.5	39.6
Kazakh-Russian	Bilingual (KZ-RU)	20.4	2.7	3.3
Kazakh-Russian-English	Trilingual	0.2	0.1	0.5
Kazakh-other	Uzbek, Mongolian	0.2	0.1	0.1
Russian -other	English, German, Ingush, Tartar, Turkish	0.7	-	0.1
Other languages (monolingual)	Chechen, Ukrainian, Ingush, Uzbek	1.1	0.2	0.4
Unknown	-	-	0.1	-
Total		100.0	100.0	100.0

The respondents' answers in Table 5 on the distribution of communication across domains reveal noteworthy patterns. Russian is predominantly used in communication with friends (36.2%), at work/study 40.7%, in public places (41.6%) and in the mass media is 41.4%, representing the highest indicator across all domains. Notable results are also observed in bilingual (Kazakh-Russian) communication, particularly with friends and in public places (36.1%), where it closely follows Russian. Kazakh is reported as being used more evenly across domains, particularly with friends (25.1%) and at work/study (27.5%), as well as showing relatively balanced usage in public places and media. Findings indicated a stable dominance of Russian in public and institutional communication domains, alongside with a strong presence of Kazakh-Russian bilingualism in informal and semi-public interactions.

Table 5 Language use across communication domains

category	Languages	Friends (%)	Work/Study (%)	Public Places (%)	Media (%)
No response	-	1.3	1.1	2.4	2.5
Kazakh	Kazakh only	25.1	27.5	19.2	19.7
Russian	Russian only	36.2	40.7	41.6	41.4
Kazakh-Russian	Bilingual (KZ-RU)	30.6	25.6	36.1	24.1
Trilingual (KZ-RU-EN)	Core trilingual	2.4	1.9	0.3	3.0
Kazakh-other	English, Uzbek, etc.	0.6	0.6	-	0.4

Russian-other	English, German, etc.	2.8	1.9	0.2	7.7
Multilingual (4+languages)	Complex combinations	0.6	0.5	0.1	0.4
Other languages (mono)	Uzbek, English, etc.	0.2	0.2	-	0.6
Total		100.0	100.0	100.0	100.0

Table 6 presents the distribution of language learning engagement and the range of languages studied by respondents. The majority of respondents (70.2%) reported that they are currently studying at least one foreign language, while 28.8% indicated no engagement in language learning. English clearly dominates as the primary language. Among language combinations, the most common are English paired with German (5.9%), Chinese (4.7%), Kazakh (5.9%) and Russian (2.9%). When considering aggregate language presence, including combinations, English remains overwhelmingly dominant (approximately 55-60%). Findings highlight a clear orientation toward global languages with English occupying central position in students learning trajectories. Another trend has been noticed it is learning other languages such as French, Spanish, Arabic, Korean, Japanese, Turkish, etc.

Table 6. Language learning engagement and distribution of languages studied

Variable	Category	Percentage (%)
Language learning engagement	yes	70.2
	no	28.8
	No response	1.0
Primary language studied (single response)	English	28.8
	Kazakh	1.0
	Russian	1.2
	Chinese	0.5
Major language combinations	English-German	5.9
	English-Chinese	4.7
	Kazakh-English	5.9
	Russian-English	2.9
Aggregate language presence (including combinations)	English (total)	~55-60
	Kazakh (total)	~7-8
	Russian (total)	~4-5
	Chinese (total)	~7-8
	German (total)	~7-8
Other languages (each<1 %)	French, Spanish, Arabic, Korean, Japanese, Turkish, etc.	<1 each
Non-specified (languages specification)	Not specified	33.2

Table 7 demonstrates how respondents' self-assessment of their Kazakh language proficiency across four skills: Speaking, Reading, Writing and Listening. Approximately half of the respondents (~48,2%) evaluate their overall proficiency as excellent with the highest scores observed in reading (52.3%) and listening (51.4%). At the same time, lower levels of proficiency are more evident in speaking, a combined 31,7% of respondents rate their speaking skills as very poor, poor, or satisfactory. This indicates a noticeable gap between receptive skills (reading and listening) and productive skills, particularly speaking. The findings reveal an imbalance in language proficiency, where receptive skills are significantly stronger than productive speaking abilities, suggesting limited opportunities for active language use in everyday communication.

Table 7. Self-assessment of the Kazakh Language Proficiency by skills (%)

Proficiency Level	Speaking (%)	Reading (%)	Writing (%)	Listening (%)
Do not know	4.1	1.7	2.0	2.6
Very poor	7.5	1.8	2.6	3.4
Poor	8.1	3.5	4.7	6.3
Satisfactory	12.0	10.3	11.3	11.3
Good	15.7	18.3	18.7	13.1
Excellent	40.7	52.3	48.4	51.4
No response	11.9	12.1	12.3	11.9
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

The results in Table 8 demonstrate that respondents primarily use Kazakh academic and educational writing (44.6%), while its social media is lower (28%). In terms of listening, respondents most frequently engage with music in Kazakh (42.8%), followed by news (34.1%) and to a lesser extent audiobooks (11.2%). Reading practices appear more limited: only 31.2% of respondents read fiction in Kazakh, while a notable 24.8% report not reading in Kazakh at all. Overall, the data suggest that Kazakh is more actively used in formal and passive contexts than in everyday reading practices.

Table 8. Language activities in Kazakh: reading, writing and listening (%)

Category	Reading (%)	Writing (%)	Listening (%)
Fiction/literature	31.2	-	-
Academic/educational materials	18.8	44.6	-
Periodicals/News	16.9	-	34.1
Social media/online content	-	28.0	-
Music	-	-	42.8
Audiobooks	-	-	11.2
Personal communication (letters, messages)	-	15.7	-
Other	8.3	3.5	3.3
Do not engage	24.8	8.2	8.7
Total	100.0	100.0	100.0

The data presented in Table 9 show that 38% of respondents reported acquiring Kazakh from birth within the family environment. A larger proportion of students (52.6%) indicated that they began learning Kazakh during childhood, either at preschool (28.4%) or early school age (24.2%). Only a small share of respondents 5.5% reported late acquisition of Kazakh after the age of 10. Overall, the findings indicate that Kazakh is predominantly acquired early in life, either within the family or through early education, confirming its role as a foundational language both home and institutional domains.

Table 9. Age of onset of Kazakh language acquisition (aggregated)

Category	Description	Percentage (%)
No response	Did not answer	3.7
Early acquisition (birth/family environment)	From birth, since childhood, as soon as I started speaking	38.0
Preschool age (1-6 years)	Ages 1-6, kindergarten	28.4
Early school age (7-10 years)	Ages 7-10, start of schooling	24.2
Late acquisition (11+ years)	After age 10. Adolescence/adulthood	5.5
Unclear/ other	Do not remember, unclear answers	0.2
Total		100.0

In response to the question about difficulties in learning Kazakh, 51.2% reported that they did not experience any difficulties. At the same time, a considerable proportion identified specific challenges, including grammatical (5.5%), lexical (approximately 5%) and speaking difficulties (4.5%). Some respondents also pointed to pronunciation issues related to specific phonetic features of Kazakh (3.0%) and comprehension difficulties, particularly in understanding rapid speech (3.0%). In addition to linguistic factors, 5.0% of respondents reported a lack of practice or limited opportunities to use Kazakh. A smaller proportion identified educational barrier such as fear or lack of motivation (1.5%), as well as the influence of a predominantly Russian-speaking sociolinguistic environment (3.0%).

Table 10. Reported difficulties in learning Kazakh

Category	Description	Percentage (%)
No difficulties reported	Respondents did not experience difficulties	51.2
No response	Did not answer	12.6
Lexical difficulties	Limited vocabulary, difficulty memorizing words	~5.0
Grammatical difficulties	Grammar, sentence structure, suffixes	~5.5
Speaking difficulties	Expressing thoughts, fluency issues	~4.5
Pronunciation/accent	Phonetics, specific sounds (e.g., Һ)	~3.0
Comprehension difficulties	Understanding speech, especially fast speech	~3.0
Lack of practice/language environment	Few opportunities to use Kazakh	~5.0
Educational barriers	Fear, shyness, lack of motivation	~1.5
Sociolinguistic environment	Dominance of Russian-speaking environment	~3.0
Total		100.0

The results presented in Table 11 show that approximately 30 % of respondents believe that every day communication plays the most important role in the development of the state language. Around 12 % of students identify the education system as a key factor, while 10% emphasize the role of media and digital environment. The factors, such as motivation and attitudes (8%), language policy (7.0%), cultural influences (7.5%) and the broader language environment (7.0%), were mentioned less frequently. A notable proportion of responses (18.5%) were unclear or not provided. Overall, the findings highlight that students perceive the development of the Kazakh language as driven primarily by everyday practice rather than institutional or policy measures.

Table 11. Factors contributing to the development of the state language (students' perspectives)

Category	Description	Percentage (%)
No response/unclear answers	Did not answer/ Do not know	18.5
Everyday use (communication)	Speaking Kazakh in daily life, family, public spaces	30.0
Education system	Schools, universities, teaching quality, early learning	12.0
Media and digital environment	Social media, films, music, online content	10.0
Motivation and attitudes	Interest, patriotism, personal responsibility	8.0
Language policy and regulation	Law, requirements, institutional enforcement	7.0

Cultural factors	Literature, traditions, national identity	7.5
Language environment	Surrounding language use, community practices	7.0
Total		100.0

Table 12. Contingency tables

Contingency Tables

kz1	kz01		Total
	1	2	
1	453	274	727
2	14	228	242
3	9	22	31
Total	476	524	1000

Note. Each cell displays the observed counts

Chi-Squared Tests

	Value	df	p
X ²	237.006	2	< .001
N	1000		

Note. Continuity correction is available only for 2x2 tables.

Nominal

	Value ^a
Phi-coefficient	NaN
Cramer's V	0.487

^a Phi coefficient is only available for 2 by 2 contingency Tables

A chi-square test revealed a statistically significant association between students' native language and their preferred questionnaire languages, $X^2 (2, N=1000) = 237.006, p < .001$. The effect size measured by Cramer's V was 0.487 indicating a moderately strong association between two variables. The findings indicate that students generally preferred the questionnaire language corresponding to their linguistics background. However, a substantial proportion of students with Kazakh as their native language also selected the Russian version, which may show the Russian language usage in the academic and everyday communication in the Northern Kazakhstan.

DISCUSSION

The results of this study are generally consistent with the findings of other scholars studying the language situation in Kazakhstan. For example, W. Fierman notes the growing status of the Kazakh language, predicting the future of the Russian language for twenty years evidenced by the results of the questionnaires [9]. At the same time, as J. Smagulova points out, Kazakhstan is moving towards a multilingual society, which is also reflected in our data: the Kazakh language is gaining ground, but Russian retains an important role in everyday, educational, and media communication, while English is gaining increasing importance.

The results of the research show that the student population in the Aqmola region is predominantly composed of L1 speakers of the state language, while also reflecting significant ethnic and cultural diversity. This diversity contributes to the formation of multilingual environment in which bilingualism primarily Kazakh-Russian is a stable and widespread practice. At the same time, English emerges as the most commonly learned foreign language, indicating a clear orientation toward global communication. Furthermore, cross tabulation and chi-square analysis showed a statistically significant association between students' native language and their preferred

questionnaire language. The findings suggest that Kazakh is used across multiple domains, including family, education, public spaces and media, alongside Russian, which continues to play a strong complementary role. The findings demonstrate that the state language is typically acquired early in life, and most respondents report high level of proficiency across speaking, reading, writing and listening. Notably, more than half of the students do not perceive any significant difficulties in using Kazakh and a large proportion assess their language competence as good and excellent. At the same time, linguistic repertoire of students extends beyond the dominant languages including both widely spoken and less common languages that reflects an expanding multilingual landscape. Patterns of media consumption further confirm the functional presence of Kazakh, as students report listening to music, news, and audiobooks in the state language.

CONCLUSION

To sum up, the current research show that students associate the development of Kazakh language proficiency not with formal instruction alone, but with active, everyday communication. This highlights that it is important to use the state language in natural settings as a primary driver of language maintenance and development. Furthermore, cross tabulation and chi-square analysis revealed a significant relationship between students' native language and their preferred questionnaire language suggesting that while students generally choose the language corresponding to their linguistic background, Russian is also widely used by many students in academic settings and everyday life.

Future research should focus on a more detailed analysis of reading practices in Kazakh among young people, as well as on how these practices are transforming in the context of digitalization and the increasing integration of artificial intelligence into learning and communication environments.

REFERENCES

- 1 Law of the Republic of Kazakhstan on Languages, No. 151 (1997).
- 2 Zhumanova, A. Z., Dosova, B. A., Imanbetov, A. N., & Zhumashev, R. M. (2016). Language Politics in the Republic of Kazakhstan: History, Problems and Prospect. *International Journal of Environmental and Science Education*, vol.11, no.11, pp.4241-4253.
- 3 Smagulova, Zh. (2008), "Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use", *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, vol.11 no.3-4, pp.440-475.
- 4 Suleimenova E.(2011), "Vitalnost kazakhskogo yazika i yazikovoe planirovanie" [The Vitality of the Kazakh language] *Eurasian Journal of Philology Science and Education*, vol.,2, p.132
- 5 Zharkynbekova, Sh. K. (2017). "Yazykovye reformy i mezhkul'turnye transformatsii v poliyazychnom prostranstve Respubliki Kazakhstan." [Language reforms and intercultural transformations in the multilingual space of the Republic of Kazakhstan] *Polilingvial'nost' i transkul'turnye praktiki*, vol.14, no.2, pp.246–252.
- 6 Kuderinova, K., Baiteliyeva, Z., & Duisebekova, Z. (2022). "Koptildi Kazakh zhastary zhane memlekettik til" [Multilingual Kazakh youth and the state language]. *Bulletin of the Karaganda university. Philology series*, vol.105, no.1, pp.36-45.
- 7 Bayandina, S. Zh., & Tekzhanov, Q. T. (2024). "Funktsionirovanie yazykov v severnom regione Kazakhstana: problemy i resheniya" [Functioning of Languages in the Northern region of Kazakhstan] *Bulletin of Kazakh Abylaikhan University of International Relations and World Languages, Philology series* vol.73, no 2.
- 8 Terlikbayeva, N., & Menlibekova, G. (2021). "The dynamics of language shift in Kazakhstan". *Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*, vol.3, no.2, pp.12-22.

9 Fierman, W. (2021). The comparative examination of language ecology and language policy in post-Soviet Central Asia analysis. 4 (76), 2021. аль-Фараби
<https://doi.org/10.48010/2021.4/1999-5911.09>.

Received: 29.03.2026

Студенттер қауымының мемлекеттік тілді меңгеруі

Ж.Сагындыкова¹, Б.Аубакирова¹, S.Barclay², Е.Эйсмонт³

¹Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова

²Nottingham Trent University, Nottingham, NG1 4FQ, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

³Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова

Мақала Қазақстандағы Ақмола облысының студенттері арасында мемлекеттік тілдің меңгеру тақырыбын зерттеуге арналған. Зерттеудің мақсаты – жас ұрпақтың қазақ тілін меңгеру деңгейін, сондай-ақ мемлекеттік тілдің дамуына әсер ететін факторларды анықтау. Мақсатқа жету үшін авторлар сауалнама құралымен сандық әдісті қолданды. 2023 жылы Ақмола облысында 1000-ға жуық студентке сауалнама жүргізілді. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес респонденттердің басым бөлігі қазақ тілін ана тілі деп санаса, респонденттердің арасында орыс тілі өзінің жоғары функционалдық маңыздылығын сақтап отыр. Нәтижелер сонымен қатар қазақ-орыс қостілділігінің, әсіресе отбасында кең тараған тенденциясын көрсетті. Сонымен қатар, жастардың басым бөлігі шет тілдерін оқиды, олардың арасында ағылшын тілі жетекші орынға ие. Қазақ тілінің өзін-өзі бағалайтын тілдік дағдыларына келетін болсақ, қатысушылардың көпшілігі оқу және тыңдау сияқты рецептивті дағдыларды ең оңай деп атап өтті.

Кілт сөздер: мемлекеттік тілді қолдану, студенттер қауымындағы тілді меңгеру деңгейі, сипаттамалық талдау, қостілділік және көптілділік, өзін-өзі бағалау.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151 Заңы
- 2 Zhumanova, A. Z., Dosova, B. A., Imanbetov, A. N., & Zhumashev, R. M. (2016). Language Politics in the Republic of Kazakhstan: History, Problems and Prospect. *International Journal of Environmental and Science Education*, vol.11, no.11, pp.4241-4253.
- 3 Smagulova, Zh. (2008), “Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use”, *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, vol.11 no.3-4, pp.440-475.
- 4 Сулейменова, Э. Д. (2011). Витальность казахского языка и языковое планирование. *Eurasian Journal of Philology Science and Education*, 132(2).
- 5 Жаркынбекова, Ш. К. (2017). Языковые реформы и межкультурные трансформации в полиязычном пространстве Республики Казахстан. *Полилингвистичность и транскультурные практики*, 14(2), 246-252.
- 6 Kuderinova, K., Baiteliyeva, Z., & Duisebekova, Z. (2022). Көптілді қазақ жастары және мемлекеттік тіл. *Bulletin of the Karaganda university. Philology series*, 105(1), 36-45.
- 7 Баяндина, С. Ж., & Текжанов, Қ. Т. (2024). ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ. «Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы Филология ғылымдары сериясы», 73(2).
- 8 Terlikbayeva, N., & Menlibekova, G. (2021). “The dynamics of language shift in Kazakhstan”. *Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*, vol.3, no.2, pp.12-22.
- 9 Fishman, J. A. (1972). “The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society”. Newbury House. P.404.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Использование государственного языка студенческим сообществом

Ж.Сагындыкова¹, Б.Аубакирова¹, S.Barclay², Е.Эйсмонт³

¹Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

²Nottingham Trent University, Nottingham, NG1 4FQ, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

³Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова, Кокшетау, 020000, Казахстан

Статья посвящена исследованию государственного языка среди студентов Акмолинской области Казахстана. Целью исследования было выявление уровня владения казахским языком среди молодого поколения, а также факторов, влияющих на развитие государственного языка. Для достижения целей авторы использовали количественный метод с применением анкетного инструментария. В 2023 году в Акмолинской области было опрошено 1000 студентов. По результатам исследования, большинство респондентов назвали казахский язык своим родным языком, в то время как русский язык сохранил свою функциональную значимость среди респондентов. Результаты также продемонстрировали широко распространенную тенденцию развития казахско-русского двуязычия, особенно в семьях. Кроме того, большинство молодежи занимается изучением иностранных языков, среди которых лидирующие позиции занимает английский. Что касается самооценки уровня владения казахским языком, большинство участников отметили, что наиболее легко владеют рецептивными навыками, такими как чтение и аудирование.

Ключевые слова: использование государственного языка, уровень владения языком в сообществе студентов, описательный анализ, билингвизм и многоязычие, самооценка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года № 151 «О языках в Республике Казахстан»
- 2 Zhumanova, A. Z., Dosova, B. A., Imanbetov, A. N., & Zhumashev, R. M. (2016). Language Politics in the Republic of Kazakhstan: History, Problems and Prospect. *International Journal of Environmental and Science Education*, vol.11, no.11, pp.4241-4253.
- 3 Smagulova, Zh. (2008), "Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use", *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, vol.11 no.3-4, pp.440-475.
- 4 Сулейменова, Э. Д. (2011). Витальность казахского языка и языковое планирование. *Eurasian Journal of Philology Science and Education*, 132(2).
- 5 Жаркынбекова, Ш. К. (2017). Языковые реформы и межкультурные трансформации в полиязычном пространстве Республики Казахстан. *Полилингвистичность и транскультурные практики*, 14(2), 246-252.
- 6 Kuderinova, K., Baiteliyeva, Z., & Duisebekova, Z. (2022). Көптілді қазақ жастары және мемлекеттік тіл. *Bulletin of the Karaganda university. Philology series*, 105(1), 36-45.
- 7 Баяндина, С. Ж., & Текжанов, Қ. Т. (2024). ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ. «Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы Филология ғылымдары сериясы», 73(2).
- 8 Terlikbayeva, N., & Menlibekova, G. (2021). "The dynamics of language shift in Kazakhstan". *Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*, vol.3, no.2, pp.12-22.
- 9 Fishman, J. A. (1972). "The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society". Newbury House. P.404.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

XFTAP 16.31.21

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp137-149](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp137-149)

Қ.Қ. Сарекенова¹, Ж.Қ. Өмірбекова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан

ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ДИСКУРС ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ҰЛТТЫҚ КОРПУСЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ

Бұл мақалада фольклорлық дискурс қазақ тіл білімінің заманауи бағыттары тоғысында кешенді түрде зерттеледі. Мақаланың басты нысаны - фольклорлық мәтіндердің тілдік, құрылымдық және функционалдық ерекшеліктерін қазақ тілінің ұлттық корпусының деректері негізінде айқындау. Фольклорлық дискурс әртүрлі жанрды қамтитын, тұрақты құрылымдарымен, бағалауыштық жүйесімен, ұлттық мәдени кодты жеткізу қабілетімен ерекшеленетін күрделі жүйе ретінде сипатталады. Зерттеу барысында қазақ тілінің ұлттық корпусындағы фольклор мәтіндерінің берілуі, олардың жиілік, вариативті және мәнмәтіндік ерекшеліктері қарастырылады. Фольклор мәтіндерін, оларға қатысты деректерді корпуста ендіру, таңбалау және жүйелеу мәселелері талданып, осы үдерістің ғылыми-әдіснамалық негіздері ұсынылады. Зерттеудің мақсаты – фольклорлық дискурстың корпус моделін сипаттау және қазақ тілінің ұлттық корпусындағы фольклорлық дискурс материалдары мен деректерінің ғылыми әлеуетін айқындау. Зерттеу нәтижелері қазіргідей цифрландыру тілімізге дендеп жатқан кезеңде фольклорлық мұраны сақтау және талдаудың тиімді жолдарын көрсетуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: ұлттық корпус, фольклорлық дискурс, цифрландыру, фольклор, ішкорпус

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Зерттеу барысында фольклорлық мәтіндердің жанрлық табиғатын, құрылымы мен поэтикасын айқындаған С.А. Қасқабасов, Ә. Қоңыратбаев сияқты ғалымдардың іргелі еңбектері мен мәтіндік дискурсты, корпустық лингвистиканың әдістерін негіздеген П. Кростуайт, Г. Флинтеруд сынды шетелдік зерттеушілердің тұжырымдамалық тәсілдері басшылыққа алынады. Фольклорлық дискурс тек қатып қалған мәтіндер жиынтығы емес, ұлттық мәдени кодты, мифологиялық танымды және тілдік бағалауыштық жүйені тасымалдаушы тірі құрылым ретінде лингвокультурологиялық және корпустық лингвистика тоғысында кешенді қарастырылады. Қазақ тілінің ұлттық корпусы негізінде фольклорлық мәтіндерді цифрландыру мен таңбалаудың (аннотациялаудың) арнайы ішкорпустық моделін енгізу ауызша дәстүрге тән варианттылық пен формулалық стильдің (мысалы, тұрақты эпитеттер, бастау-аяқтау формулалары) статистикалық заңдылықтарын дәл айқындауға мүмкіндік береді деген ғылыми болжам алға тартылады. Мақалада дәстүрлі филологиялық сипаттама әдістері қазіргі заманауи корпустық тәсілдермен ұштастырыла отырып қолданылады. Фольклорлық дискурстың корпустық көрсеткіштерін дәлелдеу арқылы болашақта жасанды интеллект пен автоматты мәтін тану жүйелеріне қазақ фольклорының лингвистикалық ерекшеліктерін дәл тануға негіз болатын цифрлық база қалыптасады.

КІРІСПЕ

Қазақ халқының рухани және мәдени мұрасында фольклор ерекше орын алады. Фольклорлық мәтіндер – ұлттың тарихи жадын, дүниетанымын, әлеуметтік тәжірибесін сақтайтын маңызды дереккөз. Алайда фольклордың дәстүрлі түрде ауызша таралуы оның ғылыми айналымға ену үдерісінде қиындықтар туғызады. Осыған байланысты қазіргі кезеңде фольклорлық мәтіндерді цифрландыру және оларды ұлттық корпуста енгізу – өзекті ғылыми

және практикалық міндеттердің бірі. Соңғы жылдары корпус лингвистикасы тіл білімінің дербес әрі қарқынды дамып келе жатқан саласына айналды. Корпус зерттеулері тілдік деректерді сандық және сапалық тұрғыдан кешенді талдауға мүмкіндік береді. Бұл фольклорлық дискурсты да корпусық тұрғыдан зерттеуге мүмкіндік береді. Өйткені фольклорлық мәтіндер лингвистикалық материал болумен қатар мәдени, прагматикалық және когнитивтік ақпараттың күрделі қабатын қамтиды. Дискурс ұғымы қазіргі лингвистикада мәтіннен кең ауқымды категория ретінде қарастырылады. Ол тілдік құрылыммен бірге экстралингвистикалық факторларды қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда фольклорлық дискурс – белгілі бір этностың дәстүрлі мәдени кеңістігінде қалыптасқан, ұжымдық сананың көрінісін бере алатын дискурстық жүйе.

Әлемдік тіл білімінде табиғи тілді модельдеу, тілдік алгоритмдер құру және мәтінді автоматты өңдеу бағыттары ғылыми зерттеулердің жаңа парадигмасын қалыптастырды. Бұл үдерістер корпус лингвистикасының қарқынды дамуына негіз болды. Ол лингвистикалық деректерді үлкен көлемде жүйелеуге, талдауға және таныстыруға мүмкіндік береді. Аталған бағыттар фольклорлық мәтіндерді дәстүрлі сипаттамалық тұрғыдан ғана емес, дискурстық және сандық-статистикалық әдістер арқылы кешенді зерттеуге мүмкіндік береді. Отандық тіл білімінде де цифрландыру мен корпусқа негізделген зерттеулердің маңызы артып келеді. Әсіресе, ұлттық мәдени мұраның ірі қабатын құрайтын фольклорлық мәтіндерді қазақ тілінің ұлттық корпусы аясында ғылыми айналымға енгізу – өзекті мәселелердің бірі. Бұл тұрғыдан фольклорлық дискурсты тілдік, құрылымдық және функционалдық қырларынан корпус деректері негізінде талдау қазақ тіл біліміндегі жаңа ғылыми бағыттардың қалыптасуына ықпал етеді.

Қазақ фольклорының ғылыми тұрғыдан зерттелуі Ш. Уәлиханов, Ә. Марғұлан, Ә. Диваев, М. Әуезов, С. Қасқабасов, Р. Бердібаев, Ә. Қоңыратбаев, Ж. Жақыпов және басқа да ғалымдардың еңбектерінде әдебиеттану, этнография және мәтінтаным бағыттары тұрғысынан кеңінен қарастырылды. Аталған зерттеулерде фольклор үлгілерінің жанрлық табиғаты, поэтикалық жүйесі, тарихи-мәдени мазмұны жан-жақты сипатталғанымен, оларды тілдік дерек ретінде үлкен көлемде жүйелі түрде талдау мүмкіндігі шектеулі болды. Қазақ тілінің ұлттық корпусындағы фольклорлық мәтіндер фольклорлық дискурстың құрылымы мен әртүрлі ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – фольклорлық дискурсты қазақ тілінің ұлттық корпусы материалдары негізінде талдау арқылы оның тілдік, құрылымдық, семантикалық және стилистикалық ерекшеліктерін айқындау.

Зерттеудің мақсатына сәйкес мынадай міндеттер қойылды:

- әлемдік тіл біліміндегі фольклорлық мәтіндер корпусы мен оларды зерттеудің дискурстық-танымдық тәжірибесіне шолу жасау;
- қазақ тілінің ұлттық корпусындағы фольклорлық мәтіндердің құрамын, құрылымын және жүйелену ерекшеліктерін сипаттау;
- фольклорлық дискурсты корпус лингвистикасы әдістері арқылы зерттеудің ғылыми-теориялық маңызын негіздеу;
- фольклорлық дискурстағы тілдік бірліктердің (тұрақты тіркестер, бағалауыштық бірліктер, әртүрлі тұрақты құрылымдар және т.б.) жиілік, таралу және қолданыс ерекшеліктерін корпусық-статистикалық талдау арқылы көрсету.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Фольклорлық мәтіндерді цифрландыру, оларды қазақ тілінің ұлттық корпусының дерекқорына енгізу, ғылыми қауымдастыққа қолжетімді ету және білім беру кеңістігіне бейімдеу – кешенді әрі көпсатылы үдеріс. Аталған жұмыс тек лингвистика саласының шеңберінде ғана жүзеге аспай, фольклортану, мәтінтану және ақпараттық технологиялар салаларымен өзара ықпалдастықта жүргізіледі. Осы тұрғыдан алғанда фольклорлық дискурсты корпусық негізде сипаттау – пәнаралық зерттеудің айқын көрінісі.

Қазақ тілінің ұлттық корпусындағы фольклорлық мәтіндер фольклорлық дискурстың тілдік, құрылымдық және функционалдық ерекшеліктерін жаңа ғылыми деңгейде зерделеуге мүмкіндік береді. Корпус деректері фольклорлық дискурстың әртүрлі қырларын айқындауға жағдай жасайды, сонымен қатар фольклорлық дискурсты сандық және сапалық тұрғыдан талдауға жол ашады. Зерттеу барысында төмендегідей әдістер қолданылды:

– сапалық және сандық талдау әдістері (фольклорлық дискурстағы тілдік бірліктерді жиілік, коллокация, құрылымдық және функционалдық ерекшеліктері тұрғысынан қарастыру);

– ақпаратты өңдеу әдістері (фольклорлық мәтіндерді жинақтау, талдау);

– жинақтау және жүйелеу әдісі (фольклорлық мәтіндерді жанрлық және дискурстық белгілеріне қарай біріздендіріп, қазақ тілінің ұлттық корпусы аясында құрылымдалған деректер қалыптастыру).

Фольклорлық дискурсты корпусық негізде жүйелеу оның тілдік табиғатын, дискурстық модельдері мен функционалдық сипаттарын жаңа ғылыми деңгейде тануға мүмкіндік береді. Осыған сәйкес фольклорлық дискурсты корпус деректері арқылы талдау дәстүрлі фольклортанулық зерттеулерді заманауи лингвистикалық және ақпараттық технологиялық құралдармен ұштастырып, тың ғылыми нәтижелерге қол жеткізуге жағдай жасайды. Зерттеу негізінде қазақ фольклорлық дискурсын цифрландыру арқылы ұлттық мәдени мұраны қазақ тілінің ұлттық корпусы шеңберінде жаңа ғылыми айналымға енгізуді және корпус лингвистикасы мен лингвофольклортану тоғысында әдіснамалық негіз қалыптастыруды көздейміз. Жұмыс нәтижелері қазақ тіл білімінің теориялық базасын толықтырып қана қоймай, фольклортану ғылымына да әдіснамалық және қолданбалы тұрғыдан үлес қосады. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері қазақ тілінің ақпараттық технологиялар саласындағы қолданысын (табиғи тілді өңдеу, жасанды интеллект, машиналық аударма) кеңейтуге, білім беру жүйесінде фольклорлық дискурсты меңгертудің тиімді құралы ретінде пайдалануға және ұлттық мұраны мәдени-танымдық әрі цифрлық түрде сақтауға мүмкіндік береді.

НӘТИЖЕЛЕР

Қазіргі гуманитарлық ғылымда фольклор тек мәтіндер жиынтығы ретінде емес, дискурстық құбылыс ретінде де қарастырылады. Сондықтан фольклор мәтінін пайда болу жағдаятымен, әлеуметтік-мәдени мәнмәтінмен бірлікте талдау маңызды. Қазақ фольклорының ғылыми зерттелуі Ш. Уәлиханов, Ә. Диваев, Ә. Марғұлан, М. Әуезов еңбектерімен байланысты. Онда фольклор тарихи-мәдени дерек ретінде қарастырылса, кейінгі кезеңде теориялық тұрғыдан жүйеленді. С. Қасқабасов фольклорды көркемдік жүйе, жанрлық құрылым және поэтика тұрғысынан талдап, фольклорлық мәтіннің көпқабатты табиғатын көрсетті. Ғалымның еңбектері фольклорлық дискурстың жанрлық және стилистикалық негізін анықтауға тірек болады [1, 43].

Ә. Қоңыратбаев қазақ фольклорының тарихи дамуын жүйелеп, жанрлық классификация ұсынды. Бұл жіктеу ұлттық корпус аясында фольклорлық мәтіндерді құрылымдауға теориялық бағдар береді [2, 87].

Қазіргі корпус лингвистикасында цифрлық технологиялар мәтінді құрылымдық және семантикалық тұрғыдан кешенді зерттеуге мүмкіндік береді. П. Кростуайт және әріптестері корпус лингвистикасының заманауи гуманитарлық ғылымдардағы маңызды зерттеу бағытына айналғанын атап көрсетеді. Олардың пікірінше, корпус тілдік деректерді объективті түрде талдауға және дискурстық ерекшеліктерді анықтауға көмектеседі [3, 16]. Соңғы жылдары тіл білімінде корпус лингвистикасының дамуы дәстүрлі мәтінтану мен фольклортануға жаңа әдіснамалық мүмкіндіктер ұсынды. Корпустар үлкен көлемдегі мәтіндерді жүйелі түрде жинақтап, оларды сандық және сапалық тұрғыдан талдауға мүмкіндік береді. Бұл үрдіс фольклорлық мәтіндерді де қамтып, «фольклорлық корпус» ұғымының қалыптасуына әкелді. Г. Флинтеруд фольклордың цифрлық платформаларда жаңа сипатқа ие болатынын айтады. Оның пікірінше, әлеуметтік желілердегі фольклорлық коммуникация алгоритмдік

жүйелермен тығыз байланысты болып, дәстүрлі ауызша мәдениеттің трансформацияланған үлгісін қалыптастырады [4, 450].

Қазақ тіл білімінде корпус мәселесі – салыстырмалы түрде жаңа бағыт. Қазақ тілінің ұлттық корпусы жасалып, ғылыми айналымға ене бастағанымен, фольклорлық мәтіндердің корпустың орны, олардың дискурстық сипаттамасы және арнайы фольклорлық ішкорпус құру мәселелері әлі де жүйелі түрде зерттелген жоқ. Фольклорлық дискурс – ауызша дәстүрге негізделген, ұжымдық сана мен мәдени тәжірибені бейнелейтін дискурс түрі. Ол белгілі бір жанрлық шеңберде (ертегі, аңыз, эпос, мақал-мәтел) жүзеге асады және тұрақты тілдік модельдермен сипатталады. Ғылыми әдебиеттерде фольклорлық дискурстың келесі негізгі белгілері көрсетіледі:

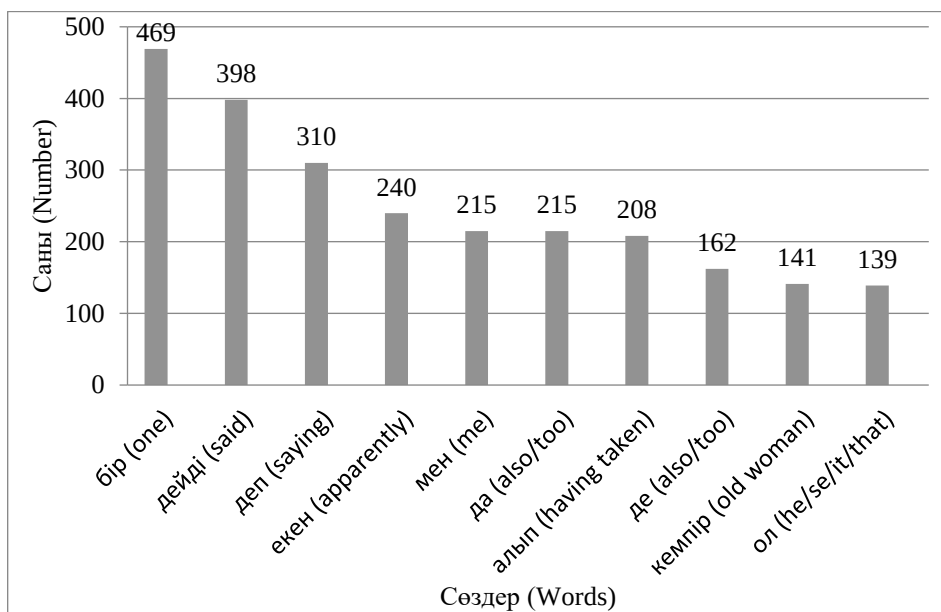
- ✓ құрылымдық – фольклорлық мәтіндерде тұрақты тіркестер мен қайталанатын құрылымдардың кең қолданылуы.
- ✓ қайталау және вариативтілік – бір сюжет немесе мотивтің әртүрлі нұсқада берілуі.
- ✓ бағалаушытық және модальдылық – кейіпкерлер мен әрекеттерге берілетін айқын аксиологиялық баға.
- ✓ мифологиялық уақыт пен кеңістік – нақты тарихи координаттардан тыс, шартты модельдер.
- ✓ ауызша табиғаты – яғни мәтіннің бастапқыда жазбаша емес, ауызша формада өмір сүруі;
- ✓ ұжымдық авторлық – фольклорлық мәтіндердің жеке авторға емес, халыққа тиесілі болуы.

Фольклорлық дискурс жанрлық тұрғыдан да күрделі құрылымға ие. Эпостық жырлар, ертегілер, аңыздар, мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен тұрмыс-салт жырлары дискурстық құрылымы, прагматикалық мақсаты және тілдік құралдары жағынан бір-бірінен ерекшеленеді. Сондықтан фольклорлық дискурсты зерттеу кешенді, пәнаралық тәсілді талап етеді.

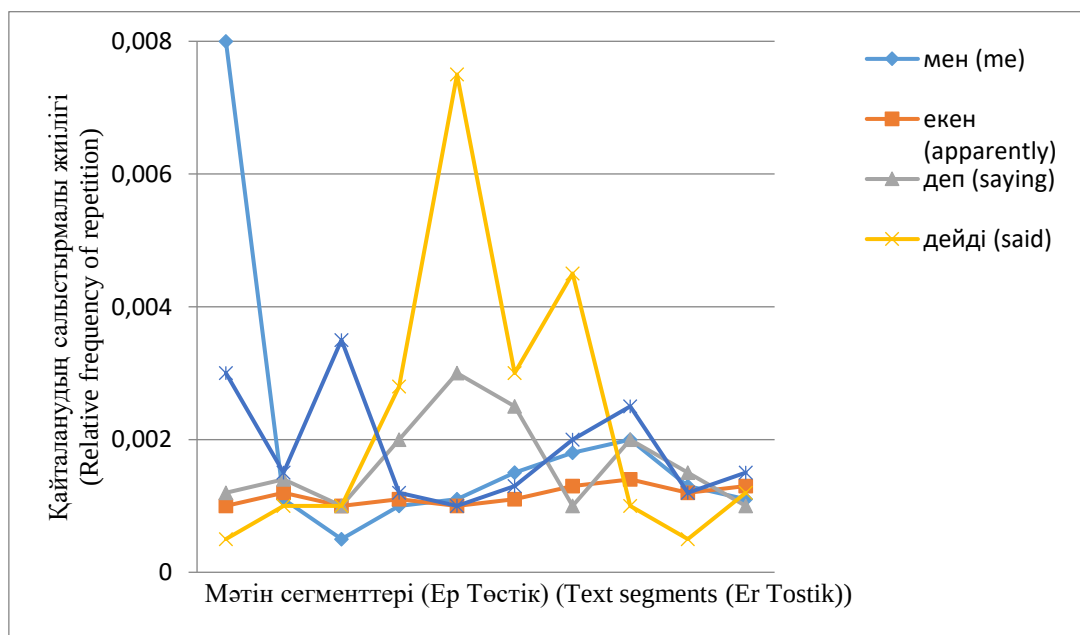
Фольклорлық дискурстың негізгі белгілерінің бірі – құрылымдық пен варианттылық. Бұл мәселе ауызша дәстүрді зерттеудің классикалық теорияларында кеңінен қарастырылған. Фольклорлық мәтіндерді цифрландыру және корпустық форматта ұсыну – әлемдік тіл білімінде кең таралған тәжірибе. Мәселен, Финляндиядағы SKVR (Suomen Kansan Vanhat Runot) жобасы – халық поэзиясының ауқымды цифрлық корпусы. Ж. Хагедорн мен С. Дарани фольклорлық мәтіндерді цифрлық форматта жүйелеу мен ашық ғылыми айналымға енгізудің маңызын атап көрсетеді. Ғалымдардың пікірінше, аннотацияланған фольклорлық корпус зерттеушілерге мәтіндерді құрылымдық, семантикалық және сюжеттік тұрғыдан салыстырмалы түрде талдауға мүмкіндік береді. Авторлар ашық корпус моделінің ғылыми зерттеулердің қайталанбалылығын (reproducible research) қамтамасыз етудегі рөлін ерекше атап өтеді. Сонымен қатар, фольклорлық мәтіндерді цифрлық таңбалау олардың жанрлық ерекшеліктерін, мотивтік құрылымын және мәдени контекстін тереңірек зерттеуге жағдай жасайды [5, 109]. Сол сияқты, Орыс ұлттық корпусында халық сөйлеуі мен ауызша мәтіндерге арналған ішкорпустар бар. И.Б. Качинская мен А.В. Малышева фольклорға жақын ауызша мәтіндерді корпустық енгізудің ғылыми-әдістемелік қағидаларын көрсетеді. Олардың пікірінше, ауызша дискурсты корпустық енгізу дискурстық белгілерді сақтай отырып таңбалауды талап етеді [6, 81]. М. Нұртазина қазақ тілінің ұлттық корпусын қалыптастыру барысында мәтіндерді жанрлық, стильдік және функционалдық ерекшеліктеріне қарай жүйелеудің маңызын атап өтеді. Автордың пікірінше, ұлттық корпус тілдің қолданыс аясын, мәдени ерекшелігін және тарихи даму үрдісін көрсетуі тиіс [7, 46]. Осы бағыттағы Ә. Қайдардың этнолингвистикалық зерттеулерінде фольклорлық құрылымдар этномәдени ақпараттың жинақталған көрінісі ретінде қарастырылады [8, 93]. Корпустық деректер бұл құрылымдардың фольклорлық дискурста дискурстық маркер қызметін атқаратынын нақтылайды.

Қазақ тілінің ұлттық корпусы – фольклорлық дискурсты сандық-мәтіндік тұрғыдан зерттеуге мүмкіндік беретін негізгі дереккөз. Корпус құрамында фольклорлық ішкорпус болмаса да, мәдени-репрезентативті ішкорпуста фольклор мәтіндері қамталған. Мұндағы

мәтіндер төрт түрлі бағытта (фольклорлық, авторлық ауыз әдебиеті мұралары, этнографиялық еңбектер, ғылыми еңбектер, мақалалар) жинақталған (Қазақ тілінің ұлттық корпусы). Ал, Н.Н. Аитова, М. Бақытқызы фольклорлық мәтіндерді корпуста енгізу ұлттық тілдің цифрлық репрезентациясын кеңейтетінін және лингвофольклортанудың жаңа бағытын қалыптастыратынын атап көрсетіп, Ертегілер параллель корпусының үлгісін ұсынады [9, 14]. Онда авторлар ертегі мәтіндерінің тілдік бірліктерінің сандық, сапалық талдамасын автоматты көрсету үлгісін және жиілік, параллель теңестірілген нұсқа сияқты бірнеше үлгі берген. Оларды төмендегі сызбалардан көре аламыз:

1-сызба. Н. Аитова, М. Бақытқызы ұсынған «Ер Төстік» ертегісіндегі сөздердің жиілік үлесі

2-сызба. Н. Аитова, М. Бақытқызы ұсынған «Ер Төстік» ертегісі мәтінінің сегменттерінде сөздердің қайталану жиілігі

Бұл суреттерге қарап фольклорлық мәтіндерді ұлттық корпусқа енгізу бірнеше кезеңнен тұратын күрделі үдеріс екендігін байқаймыз. Алдымен мәтіндер әртүрлі дереккөздерден (қолжазбалар, архив материалдары, баспа жинақтар, аудио жазбалар) жинақталады. Кейін олар цифрлық форматқа көшіріліп, редакцияланады. Бұл кезеңде мәтіннің түпнұсқалық сипатын сақтай отырып, орфографиялық және графикалық біріздендіру жүргізіледі. Келесі маңызды кезең – метадеректерді белгілеу. Фольклорлық мәтіндер үшін жанры, айтушысы немесе орындаушысы, жазылып алынған орны мен уақыты, жинаушысы сияқты мәліметтер аса маңызды. Бұл ақпарат фольклорлық дискурсты кеңістік-уақыттық тұрғыдан зерттеуге мүмкіндік береді. Фольклорлық мәтіндерді корпусқа енгізуде лингвистикалық белгілеу ерекше рөл атқарады. Морфологиялық, лексикалық және синтаксистік белгілеумен қатар фольклорға тән қосымша белгілерді енгізу қажеттілігі туындайды. Мысалы, құрылымдық тіркестерді, архаизмдерді, диалектілік элементтерді немесе мифологиялық атауларды арнайы белгілеулер арқылы көрсету фольклорлық дискурсты тереңірек талдауға мүмкіндік береді. Алайда фольклорлық дискурстың ерекшеліктері автоматты өңдеу барысында бірқатар қиындықтар туғызады. Варианттылық, еркін синтаксистік құрылымдар, нормадан тыс тілдік бірліктер автоматты талдау жүйелерінің дәлдігін төмендетуі мүмкін. Сондықтан фольклорлық корпус жасау барысында автоматтандырылған және қолмен белгілеу әдістерін үйлестіре қолдану тиімді.

ТАЛҚЫЛАУ

Фольклорлық дискурстың корпустағы көрінісі ең алдымен эпостық жырлар, ертегілер, мақал-мәтелдер мен тұрмыс-салт жырлары арқылы байқалады. Бұл жанрлар дискурстық құрылымы жағынан әртүрлі болғанымен, барлығына ортақ мәдени кодтар мен тілдік модельдер тән. Фольклорлық дискурстың басты белгілерінің бірі – құрылымдық тіркестердің тұрақты қолданылуы. Фольклорлық мәтіндерде қайталанатын құрылымдардың көпшілігі ертегілерде кездеседі. Мысалы:

*Ерте, ерте, ертеде,
Ешкі жүні бөртеде...*

Бұл құрылым ертегілік дискурстың басталуын білдіретін дискурстық маркер қызметін атқарады.

Мұндай құрылым тыңдаушыны мифологиялық кеңістікке енгізеді, мәтіннің фольклорлық табиғатын айқындайды, уақыт пен кеңістіктің шартты сипатын білдіреді.

Сондай-ақ, фольклорлық дискурста қазіргі әдеби тілде сирек қолданылатын сөздердің жиі кездеседі. Мысалы:

*Алдаспаным жарқ етті,
Ақ сауытын кигізіп...*

Мұндағы *алдаспан*, *сауыт* сөздері – тек қару-жарақ атауы емес, батырлық жырларда жиі ұшырасатын атаулар. Бұл лексемалар көбіне батырлық эпос мәнмәтінде, ерлік, жаугершілік семантикасымен қатар қолданылады. Батырлық эпостардағы архаикалық лексемалардың (*алдаспан*, *сауыт*, *найза*) жоғары жиілігі А.А. Потебняның тілдің кумулятивтік қызметі туралы теорияларымен үйлеседі. Аталған ғалымдардың пікірінше, фольклор тілінде сақталған архаизмдер – өткен тарихи-мәдени кезеңдердің тілдік ізі [10, 217]. Қазақ тіл білімінде бұл тұжырымды Е.Жанпейісов жалғастырып, эпостық лексиканың тарихи-танымдық мазмұнын арнайы зерттеген [11, 15].

Мақал-мәтелдер – фольклорлық дискурстың ең жинақы әрі концептуалды жанры. Корпустық деректер олардың мәдени концептілерді репрезентациялаудағы рөлін айқын көрсетеді. Мысалы: *Қонақ келсе – құт*. Бұл мәтінде қонақ концептісі тек номинативтік емес, бағалауыштық қызмет атқарады. Корпус материалдары бұл сөздің *құт*, *береке*, *ырыс* сияқты лексемалармен жиі тіркесетінін көрсетеді. Осылайша фольклорлық дискурс арқылы қазақ мәдениетінің басты құндылықтарының бірі – қонақжайлық тілдік деңгейде бекітіледі.

Фольклорлық дискурстағы мәдени концептілердің тілдік көрінісі цифрлық гуманитаристика мен корпус лингвистикасының маңызды зерттеу нысандарының бірі болып табылады. Ж. Толбарт пен Е. Джонсон фольклорлық мәтіндердегі қайталанатын тілдік бірліктер мен тұрақты модельдер мәдени жадтың көрінісі ретінде қызмет ететінін атап көрсетеді. Ғалымдардың пікірінше, корпус негізіндегі талдау фольклорлық мәтіндердегі мәдени кодтар мен концептілердің дискурстық қызметін анықтауға мүмкіндік береді [12, 330]. Мысалы:

1-нұсқа:

Жеті күн, жеті түн жол жүріпті.

2-нұсқа:

Қырық күн, қырық түн жол кешіпті.

Бұл айырмашылық фольклорлық дискурстың нақты уақытты емес, шартты уақытты білдіретінін, символдық сан атауларының (жеті, қырық) мәдени мәнге ие екенін көрсетеді. Корпустық салыстыру бұл нұсқалардың географиялық және жинақталған кезеңіне байланысты өзгеретінін айқындауға мүмкіндік береді. Символдық сан атауларының (үш, жеті, қырық) жиілігі К. Леви-Стросстың мифологиялық ойлау жүйесі туралы тұжырымдарымен үндеседі. Ғалым мифтік санада сан атаулары символдық мәнге ие болатынын көрсетеді [13, 152].

Фольклорлық мәтіндерде бағалаушылық құрылымдар айқын көрінеді. Бұл құрылымдар ұлттық дүниетанымның тілдік бейнесін көрсетеді. Мысалы:

Жаманнан жирен,

Жақсыдан үйрен.

Жақсы және жаман оппозициясының фольклорлық дискурста өте жиі кездеседі. Бұл бинарлық модель моральдық нормаларды бекітеді, әлеуметтік мінез-құлықты реттейді, тәрбиелік функция атқарады. Бағалаушылық оппозициялар (жақсы-жаман, адал-арам) фольклорлық дискурстың нормативтік сипатын көрсетеді.

Жоғарыда келтірілген мысалдар фольклорлық дискурстың қазақ тілінің ұлттық корпусында толыққанды лингвистикалық дереккөз ретінде қызмет ете алатынын дәлелдейді. Корпус фольклорлық мәтіндерді сандық (жиілік, таралу), сапалық (мағына, функция), салыстырмалы (жанр, аймақ, кезең) тұрғыдан зерттеуге мүмкіндік береді. Корпус лингвистикасы фольклорлық дискурсты зерттеуде жаңа ғылыми мүмкіндіктер ұсынады. Үлкен көлемдегі мәтіндерге сүйене отырып, белгілі бір тілдік құбылыстың жиілігін, таралу аймағын және қолданыс ерекшелігін анықтауға болады. Мысалы, эпостық жырлардағы тұрақты эпитеттердің жиілігі немесе ертегілердегі белгілі бір синтаксистік модельдердің қолданысы нақты сандық деректер арқылы дәлелденеді. Сонымен қатар, фольклорлық дискурсты қазіргі әдеби тілмен салыстыру арқылы қазақ тілінің тарихи дамуын, тілдік сабақтастық пен өзгерістерді зерттеуге болады. Бұл қазақ тілінің эволюциясын түсінуде маңызды ғылыми нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен, фольклорлық дискурстың негізгі тілдік белгілерін төмендегі кестеден көре аламыз:

1-кесте. Фольклорлық дискурстың негізгі тілдік белгілері

Белгі	Мысал
Құрылымдар	Ертеде, жеті күн, жеті түн, бай болыпты, төрт-түлігі сай болыпты, т.б.
Варианттылық	Ұрықсат алып Танаштан, Шоң батыр сонда аттанды, Жаудан кекті алмаққа Қаруын алып, саптанды Алтайға әкеп жабады. Қырғызға бірге барам, – деп, Сұрағанда рұқсат, Барақ батыр бермеген
Бағалаушылық	батыр – оң, жау – теріс

Бұл белгілердің әрқайсы фольклорлық дискурс корпусын құруда қарастырылуы тиіс. Себебі корпус құруда негізгі корпус талаптарынан бөлек мәтіндерге сай және олардың барлық белгілерін қамтитын талаптар ескерілуі маңызды.

Фольклор мәтіндерінде варианттылық жиі кездеседі. Бұл – бір сөздің не қосымшаның әртүрлі формада берілуі. Варианттылықтың болуы фольклорлық мәтіндерді зерттеу барысында сол кездегі лексикалық не морфологиялық ерекшеліктерді зерттеуге мүмкіндік береді. Ендеше,

2-кесте. Фольклорлық дискурс мәтіндеріндегі варианттылық мысалдары

Варианттылық	Мысалдар
Бір қосымшаның екі түрлі формада берілуі. -менен формасы	Асыл Алтай сәніменен Тастан суын қайнатып. Алтайда бейғам ел жатыр, Балығы шоршып көл жатыр, Жер қайысқан шерікпен Келе жатыр он батыр Алтынды-күміс сәнменен Сылдыраған әнменен Көз жанарын алады
Сан есімдердің варианттылығы	Жеті күн, жеті түн той жасалды. Елдің басы қосылды... Қырық күн, қырық түн той жасалды. Елдің басы қосылды...
Әріптерді түсіріп қолдану	Ұлықпан хакім пайғамбар, Жәрдем бер, – деп сұрады. Мертіккендер орнынан Төрт-бес күнде тұрады. Лұқпан хакім аузында Шеріктердің жадында Жәрдем ет, хакім, – деген ед Дұшмандар естен танады. Ер Танашты іздеген Абылай, Барақ елшісі Неше күндей таба алмай Дұшпандар естен танады. Ер Танашты іздеген Абылай, Барақ елшісі Неше күндей таба алмай

Бұл варианттылық үлгілері фольклорлық дискурс мәтіндерінің ауызша таралуымен тікелей байланысты. Дегенмен олардың өзі белгілі бір кезеңдегі тілдің құрылымдық ерекшеліктерін анықтауға және соның негізінде зерттеулер жасауға негіз бола алады.

Осы аталған ерекшеліктерді ескере отырып, фольклорлық дискурстың корпустық моделінің үлгісін ұсынамыз. Онда 3-сызбадағыдай белгілер болуы керек деп есептейміз.

3-сызба. Фольклорлық дискурстың корпусық моделі

Фольклорлық мәтіндер корпусқа енгізілген жағдайда оларды жай көркем немесе этнографиялық дерек ретінде емес, белгілі бір дискурстық жүйе ретінде қарастыру қажет. Бұл тұрғыда фольклорлық дискурс әлеуметтік жадты, ұжымдық дүниетанымды және мәдени нормаларды тіл арқылы бекітетін тұрақты коммуникативтік модель ретінде танылады. Қазақ тілінің ұлттық корпусындағы фольклорлық мәтіндерге жүргізілген талдау олардың бірқатар дискурстық ерекшеліктерін анықтады. Атап айтқанда, құрылымдар мен қайталаулар фольклорлық дискурстың негізгі ұйымдастырушы механизмдері ретінде көрінеді. Мысалы, ертегілердегі дәстүрлі бастау формулалары («Ерте, ерте, ертеде...») мен уақытты шартты білдіретін құрылымдар («жеті күн, жеті түн») мәтіннің жанрлық сипатын белгілеп қана қоймай, тыңдаушыны дискурстық кеңістікке енгізу қызметін атқарады. Мұндай формулалар корпусық деңгейде жиілік арқылы айқындалып, фольклорлық мәтіндерді автоматты түрде тануға мүмкіндік беретін маркерлер ретінде қарастырылуы мүмкін. Сонымен қатар, корпус деректері фольклорлық дискурстың бағалауыштық сипатын нақты көрсетуге мүмкіндік береді. Батырлық жырлар мен аңыздарда жағымды және жағымсыз кейіпкерлердің тілдік репрезентациясы айқын бинарлық оппозицияға негізделген. Бұл құбылыс фольклорлық дискурстың аксиологиялық жүйесін айқындап, оның тәрбиелік және идеологиялық қызметін көрсетеді. Корпусқа негізделген талдау мұндай бағалауыштық бірліктердің жиілігін, контекстік қолданысын және жанрлар арасындағы айырмашылықтарын салыстырмалы түрде зерттеуге жол ашады.

Фольклорлық дискурстың маңызды қырларының бірі ретінде интертекстуалдық байланыстарды атап өтуге болады. Корпус деректері негізінде әртүрлі жанрлар арасындағы ортақ мотивтер мен сюжеттік үлгілердің тұрақты қайталанып отыратыны байқалады. Бұл құбылыс фольклорлық мәтіндердің тек жеке шығармашылық акт ретінде емес, тұтас мәдени код жүйесінің элементі ретінде қызмет ететінін көрсетеді. Мысалы, батырлық жырлар мен ертегілер арасында кездесетін «жолға шығу», «сынақтан өту», «көмекші кейіпкердің пайда болуы» сияқты мотивтер дискурстық деңгейде ортақ семантикалық өрісті қалыптастырады. Осыған байланысты фольклорлық мәтіндердің вариативтілігі де ерекше назар аударуды қажет етеді. Бір сюжеттік желінің әртүрлі нұсқалары корпус ішінде сақтала отырып, олардың аймақтық, орындаушылық және тарихи факторларға байланысты өзгеріп отыратыны анықталады. Мұндай вариативтілік фольклорлық дискурстың динамикалық табиғатын айқындап, оның тұрақты құрылым мен өзгермелі мазмұн арасындағы тепе-теңдігін көрсетеді. Корпусық талдау нәтижелері фольклорлық дискурстың прагматикалық қызметін де ашуға мүмкіндік береді. Мәтіндерде жиі кездесетін үндеу, бата беру, қарғыс айту, немесе ақыл-кеңес беру формалары тыңдаушыға тікелей ықпал етуге бағытталған коммуникативтік стратегиялар ретінде қызмет етеді. Бұл элементтер фольклорлық мәтіннің тек ақпарат жеткізу құралы емес, сонымен қатар әлеуметтік мінез-құлықты реттейтін құрал екенін дәлелдейді. Осылайша, фольклорлық мәтіндерді корпус аясында дискурстық жүйе ретінде қарастыру олардың құрылымдық, семантикалық және прагматикалық қабаттарын кешенді түрде сипаттауға мүмкіндік береді.

Фин, орыс және ағылшын тілдеріндегі фольклорлық корпусарда мәтіндер жанрлық, мотивтік және прагматикалық деңгейде арнайы таңбаланған. Ал, қазақ тілінің ұлттық корпусында фольклорлық мәтіндер бар болғанымен, олар әлі де толыққанды фольклорлық

ішкорпус ретінде жүйеленбеген. Осыған байланысты қазақ фольклорлық дискурсын цифрлық форматта тиімді зерттеу үшін бірқатар ғылыми-әдіснамалық мәселелерді шешу қажет. Біріншіден, фольклорлық мәтіндер ұлттық корпус құрамында жеке ішкорпус ретінде бөлініп, жанрлық және дискурстық белгілермен таңбалануы тиіс. Екіншіден, формулалық құрылымдар мен тұрақты мотивтерді белгілеуге мүмкіндік беретін аннотациялық модельдер әзірлеу қажет. Үшіншіден, фольклорлық мәтіндердің ауызша табиғатын ескеретін метадеректер (орындаушы, жазып алынған уақыты мен өңірі) корпус құрылымында міндетті компонент ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл бағыт дәстүрлі сапалық талдауды сандық деректермен ұштастырып, фольклорды қазіргі цифрлық гуманитаристика аясында қайта пайымдауға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Фольклорлық дискурс қазақ тілінің ұлттық корпусында ерекше ғылыми және мәдени маңызға ие. Ол қазақ халқының тілдік және мәдени мұрасын цифрлық кеңістікте сақтауға және жүйелі түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Фольклорлық мәтіндерді ұлттық корпусқа енгізу – қазақ тілін цифрландыру үдерісінің маңызды құрамдас бөлігі. Зерттеу нәтижелері фольклорлық дискурсты корпус лингвистикасы аясында қарастырудың ғылыми әлеуеті жоғары екенін көрсетеді. Қазақ тілінің ұлттық корпусындағы фольклорлық материалдар ұлттық мәдени мұраны цифрлық форматта сақтаудың маңызды құралы бола алады. Алайда фольклорлық дискурстың ғылыми әлеуетін толық ашу үшін фольклорлық мәтіндерді арнайы ішкорпус ретінде жүйелеу, жанрлық және дискурстық аннотацияны тереңдету қажет екені анықталды. Шетелдік фольклорлық корпус тәжірибесі бұл бағытта нақты үлгі бола алады, алайда оларды механикалық түрде көшіру емес, қазақ фольклорының өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып бейімдеу маңызды.

Зерттеу нәтижелері қазақ тілін цифрландыру үдерісінде фольклорлық мәтіндер корпусын қалыптастырудың ғылыми және практикалық маңызын негіздейді. Фольклорлық дискурсты корпус негізінде зерттеу қазақ тіл білімінде жаңа бағыттардың қалыптасуына, сондай-ақ ұлттық мәдени мұраны заманауи цифрлық кеңістікте тиімді игеруге мүмкіндік береді. Бұл мақалада ұсынылған тұжырымдар мен әдіснамалық ұсыныстар фольклортану, корпус лингвистикасы және дискурс зерттеулері саласындағы болашақ зерттеулерге теориялық негіз бола алады.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылатын «AP26103909 Фольклорлық мәтіндер корпусы: қазақ тілін цифрландырудағы лингвистикалық және IT шешімдер» атты гранттық жоба негізінде жазылды.

Мақаланың аннотациясын аудару, ГОСТ-қа сәйкес әдебиеттер тізімін түзу, латын әрпіне негізделген нұсқасын әзірлеу кезінде жасанды интеллект пайдаланылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қасқабасов С.А. Қазақ фольклортануының заманауи парадигмалары және цифрландыру мәселелері // Керуен. – 2022. – Т. 75, № 2. – Б. 18-29.
- 2 Қоңыратбаев Ә. Әдеби жәдігерлер және фольклорлық мәтіндерді цифрлық форматта зерттеу трендтері // Тіл және әдебиет. – 2021. – № 3. – Б. 54-65.
- 3 Crosthwaite P., Ningrum S., Schweinberger M. Research trends in corpus linguistics: A bibliometric analysis of two decades of Scopus-indexed corpus linguistics research in arts and humanities // International Journal of Corpus Linguistics. – 2022. – Vol. 28(3). – P. 15-33.

- 4 Flinterud G. Folk in the Age of Algorithms: Theorizing Folklore on Social Media Platforms // Folklore. – 2023. – Vol. 134(4). – P. 439-461.
- 5 Hagedorn J., Daranyi S. Bearing a Bag-of-Tales: An Open Corpus of Annotated Folktales for Reproducible Research // Journal of Open Humanities Data. – 2022. – Vol. 8. – P. 105-116.
- 6 Качинская И.Б., Малышева А.В. Корпусные методы в исследовании устной народной речи: принципы лингвистической разметки // Вопросы языкознания. – 2022. – № 3. – С. 78-95.
- 7 Нұртазина М. Қазақ тілінің ұлттық корпусын құру мәселелері және фольклорлық мәтіндерді аннотациялау // Тілтаным. – 2023. – № 4. – Б. 45-53.
- 8 Қайдар Ә. Этнолингвистикалық атаулардың корпусық модельдері мен семантикасы // Тіл әлемі. – 2022. – № 2. – Б. 89-98.
- 9 Аитова Н.Н., Бақытқызы М. Қазақ фольклорлық мәтіндерінің корпусы: ғылыми талдау және зерттеу мүмкіндіктері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Серия: Филология. – 2025. – № 3 (152). – Б. 11-27.
- 10 Потебня А.А. Мысль и язык (Академическое переиздание) // Вестник славянских культур. – 2022. – Т. 64. – С. 124-135.
- 11 Жанпейісов Е. Эпос тілінің этнолингвистикалық және корпусық сипаты // Тіл және әдебиет. – 2021. – № 1. – Б. 12-23.
- 12 J.A. Tolbert, E.D.M. Johnson. Digital folkloristics: Text, ethnography, and interdisciplinarity // Western Folklore. – 2023. – Vol. 78(4). – P. 327-356.
- 13 Леви-Стросс К. Мифологическое мышление (Антология структурной антропологии) // Вопросы философии. – 2021. – № 8. – С. 142-154.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Фольклорный дискурс и его репрезентация в национальном корпусе казахского языка

К.К. Сарекенова¹, Ж.К. Омирбекова¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан

В данной статье фольклорный дискурс рассматривается комплексно на стыке современных направлений казахского языкознания. Основным объектом исследования являются языковые, структурные и функциональные особенности фольклорных текстов, выявляемые на основе данных национального корпуса казахского языка. Фольклорный дискурс характеризуется как сложная система, охватывающая различные жанры и отличающаяся устойчивыми структурами, оценочной системой и способностью передавать национальный культурный код. В ходе исследования рассматривается представление фольклорных текстов в национальном корпусе казахского языка, а также их частотные, вариативные и контекстуальные особенности. Анализируются вопросы включения фольклорных текстов и связанных с ними материалов в корпус, их разметки и систематизации, а также предлагаются научно-методологические основы данного процесса. Цель исследования – описать корпусную модель фольклорного дискурса и определить научный потенциал материалов и данных фольклорного дискурса в национальном корпусе казахского языка. Результаты исследования позволяют обозначить эффективные пути сохранения и анализа фольклорного наследия в условиях современной цифровизации, когда цифровые технологии всё глубже проникают в языковую и культурную среду.

Ключевые слова: фольклорный дискурс, национальный корпус, цифровизация, фольклор, подкорпус.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Каскабасов С.А. Современные парадигмы казахского фольклороведения и вопросы цифровизации // Керуен. – 2022. – Т. 75, № 2. – С. 18-29.

- 2 Коныратбаев А. Литературные памятники и тренды исследования фольклорных текстов в цифровом формате // Тіл және әдебиет. – 2021. – № 3. – С. 54-65.
- 3 Crosthwaite P., Ningrum S., Schweinberger M. Research trends in corpus linguistics: A bibliometric analysis of two decades of Scopus-indexed corpus linguistics research in arts and humanities // International Journal of Corpus Linguistics. – 2022. – Vol. 28(3). – P. 15-33.
- 4 Flinterud G. Folk in the Age of Algorithms: Theorizing Folklore on Social Media Platforms // Folklore. – 2023. – Vol. 134(4). – P. 439-461.
- 5 Hagedorn J., Daranyi S. Bearing a Bag-of-Tales: An Open Corpus of Annotated Folktales for Reproducible Research // Journal of Open Humanities Data. – 2022. – Vol. 8. – P. 105-116.
- 6 Качинская И.Б., Малышева А.В. Корпусные методы в исследовании устной народной речи: принципы лингвистической разметки // Вопросы языкознания. – 2022. – № 3. – С. 78-95.
- 7 Нуртазина М. Проблемы создания национального корпуса казахского языка и аннотирование фольклорных текстов // Тілтаным. – 2023. – № 4. – С. 45-53.
- 8 Кайдар А. Корпусные модели и семантика этнолингвистических наименований // Тіл әлемі. – 2022. – № 2. – С. 89-98.
- 9 Аитова Н.Н., Бакытқызы М. Корпус казахских фольклорных текстов: научный анализ и исследовательские возможности // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва. Серия: Филология. – 2025. – № 3 (152). – С. 11-27.
- 10 Потебня А.А. Мысль и язык (Академическое переиздание) // Вестник славянских культур. – 2022. – Т. 64. – С. 124-135.
- 11 Жанпейсов Е. Этнолингвистический и корпусный характер языка эпоса // Тіл және әдебиет. – 2021. – № 1. – С. 12-23.
- 12 J.A. Tolbert, E.D.M. Johnson. Digital folkloristics: Text, ethnography, and interdisciplinarity // Western Folklore. – 2023. – Vol. 78(4). – P. 327-356.
- 13 Леви-Стросс К. Мифологическое мышление (Антология структурной антропологии) // Вопросы философии. – 2021. – № 8. – С. 142-154.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

Folklore discourse and its representation in the national corpus of the Kazakh language

K. Sarekenova¹, ZH. Omirbekova¹

¹Eurasian National University named after L. Gumilyov, Astana, 020000, Kazakhstan

This article examines folkloric discourse comprehensively at the intersection of contemporary trends in Kazakh linguistics. The main focus of the study is to identify the linguistic, structural, and functional features of folkloric texts based on the data of the national corpus of the kazakh language. Folkloric discourse is described as a complex system encompassing various genres and characterized by stable structures, an evaluative framework, and the ability to convey the national cultural code. The study explores the representation of folkloric texts in the national corpus of the kazakh Language, as well as their frequency, variability, and contextual features. Particular attention is given to the issues of incorporating folkloric texts and related materials into the corpus, their annotation and systematization, while also proposing the scientific and methodological foundations of this process. The aim of the research is to describe a corpus model of folkloric discourse and to determine the scientific potential of folkloric discourse materials and data within the national corpus of the kazakh Language. The findings of the study provide effective approaches for preserving and analyzing folkloric heritage in the current era of rapid digitalization, when digital technologies are increasingly influencing language and culture.

Key words: folklore discourse, national corpus, digitalization, folklore, subcorpus.

REFERENCES

- 1 Qasqabasov S.A. Qazaq folklorytanuynyn zamandauy paradigmalary jane cifrlandyru maseleleri [Modern paradigms of Kazakh folklore studies and issues of digitalization]. Keruen, 2022, vol. 75, no. 2, pp. 18-29. (In Kazakh)
- 2 Qonyratbaev A. Adebі jadigerler jane folklorlyq matinderdi tsifrolyq formatta zertteu trendteri [Literary monuments and trends in the study of folklore texts in digital format]. Til jane adebiet, 2021, no. 3, pp. 54-65. (In Kazakh)
- 3 Crosthwaite P., Ningrum S., Schweinberger M. Research trends in corpus linguistics: A bibliometric analysis of two decades of Scopus-indexed corpus linguistics research in arts and humanities. International Journal of Corpus Linguistics, 2022, vol. 28(3), pp. 15-33.
- 4 Flinterud G. Folk in the Age of Algorithms: Theorizing Folklore on Social Media Platforms. Folklore, 2023, vol. 134(4), pp. 439-461.
- 5 Hagedorn J., Daranyi S. Bearing a Bag-of-Tales: An Open Corpus of Annotated Folktales for Reproducible Research. Journal of Open Humanities Data, 2022, vol. 8, pp. 105-116.
- 6 Kachinskaya I.B., Malysheva A.V. Korpusnye metody v issledovanii ustnoy narodnoy rechi: printsipy lingvisticheskoy razmetki [Corpus methods in the study of oral folk speech: principles of linguistic annotation]. Voprosy Jazykoznanija, 2022, no. 3, pp. 78-95. (In Russian)
- 7 Nurtazina M. Qazaq tilinin ulttyq korpusyn quru maseleleri jane folklorlyq matinderdi annotatsiyala [Issues of creating the national corpus of the Kazakh language and annotation of folklore texts]. Tiltany, 2023, no. 4, pp. 45-53. (In Kazakh)
- 8 Qaidar A. Etnolingvistikalıyq ataulardyn korpustyq modelleri men semantikasy [Corpus models and semantics of ethnolinguistic names]. Til alemi, 2022, no. 2, pp. 89-98. (In Kazakh)
- 9 Aitova N.N., Baqytqyzy M. Qazaq folklorlyq matinderinin korpusy: qylymi taldaу jane zertteu mumkindikteri [Corpus of Kazakh folklore texts: scientific analysis and research opportunities]. L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyq universitetinin habarshysy. Seriya: Filologiya, 2025, no. 3 (152), pp. 11-27. (In Kazakh)
- 10 Potebnya A.A. Mysl i yazyk (Akademicheskoe pereizdanie) [Thought and language (Academic edition)]. Vestnik Slavianskikh Kul'tur, 2022, vol. 64, pp. 124-135. (In Russian)
- 11 Zhanpeisov E. Epos tilinin etnolingvistikalıyq jane korpustyq sipaty [Ethnolinguistic and corpus character of the epic language]. Til jane adebiet, 2021, no. 1, pp. 12-23. (In Kazakh)
- 12 J.A. Tolbert, E.D.M. Johnson. Digital folkloristics: Text, ethnography, and interdisciplinarity. Western Folklore, 2023, vol. 78(4), pp. 327–356.
- 13 Levi-Strauss C. Mifologicheskoe myshlenie (Antologiya strukturnoy antropologii) [Mythological thinking (Anthology of structural anthropology)]. Voprosy Filosofii, 2021, no. 8, pp. 142-154. (In Russian)

Received: 29.03.2026

IRSTI 16.21.51

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp149-164](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp149-164)

R. Saurbayev¹, *A. Zhetpisbay², B. Kulbayeva², N. Omarov²

¹Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Kazakhstan

²Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Marghulan, Pavlodar, 140008, Kazakhstan

STYLISTIC DIFFERENTIATION OF NOUNS IN THE ENGLISH LANGUAGE

The aim of this study is to investigate whether tracing a word back to its historical roots offers a workable, unbiased benchmark for sorting English nouns into stylistic tiers within today's lexicon. Rather than treating etymology as a mere curiosity, the paper asks if pedigree can reliably signal whether a term belongs to high registers or colloquial strata.

The study is based on the analysis of data from Webster's New Dictionary, the Small English Dictionary, and the Great English-Russian Dictionary — sources whose authority remains largely unquestioned. Where lexicographers clash over labels, the focus narrows to words whose origins remain murky or contested: “ajure”, “curmudgeon”, and “shoud” serve as telling cases. Such items expose just how slippery stylistic tagging becomes when history itself is unclear, underscoring why dispassionate benchmarks matter.

The findings reveal that lineage and stylistic level intertwine far more tightly than casual observation might suggest. Among elevated nouns, loanwords dominate at roughly 90.4%, leaving a slender 9.6% share for native stock. One notices a clear pattern: borrowed material gravitates toward formal, educated, and literary contexts, whereas home-grown vocabulary feels at home in relaxed, day-to-day exchange.

In addition to etymological analysis, the study employs frequency counts, structural intricacy, and habitual word pairings as cross-checks. On closer inspection, these extra layers of evidence suggest that etymology, once coupled with distributional and morphological clues, holds up as a defensible, objective yardstick for register-based sorting.

In conclusion, the research demonstrates that weaving historical origin into dictionary practice and linguistic scrutiny yields a tighter, more orderly framework for telling formal vocabulary apart from casual usage. This, in turn, sharpens our grasp of how the deep past of the language continues to shape its present-day stylistic landscape.

Key words: etymology, loanwords, vocabulary, functional styles, corpus, quantitative methods

MAIN PROVISIONS

Language is inherently stratified, and its stylistic variability reflects the sheer range of communicative situations people navigate every day. The particular words, structures, and tones a speaker or writer selects are never arbitrary: they respond to purpose, to the social setting, and to the relationship between those involved. In the analytical tradition shaped by I.V. Arnold, the notion of a functional style provides a core framework for making sense of this variability, and that lens underpins much of the discussion that follows.

At the broadest level, two communicative modes pull in opposite directions. On one side sits the formal, bookish register - measured, precise, syntactically elaborate, and heavily reliant on standardized or borrowed vocabulary. On the other side lies casual, conversational speech, where spontaneity and simplicity prevail, and where regional or social influences leave an immediate imprint on grammar, pronunciation, and word choice. The contrast between these poles is not merely a matter of vocabulary lists; it extends across all linguistic levels and shapes the very feel of an utterance.

Between them lies a vast, stylistically neutral core. These are the lexical items that carry no inherent situational baggage: they work equally well in a scholarly article, a business memo, or an everyday chat. Their importance becomes fully visible only when they are placed next to their marked counterparts. Stylistically coloured units are defined through a binary opposition with neutral equivalents - units that share the same denotative content but diverge in connotation, register, or emotional charge. In practice, this means that the expressive weight of a formal or colloquial word is always felt relative to a neutral baseline, and it is this relational mechanism that keeps the system flexible.

When one turns to the classification of functional styles, a unified taxonomy is conspicuously absent. Approaches put forward by O.S. Akhmanova, I.R. Galperin, and Arnold herself diverge in terminology and in the number of recognized types, yet a closer look reveals a stable point of intersection. Despite their differences, all these accounts identify a cluster of styles unmistakably tied to bookish, non-colloquial usage - the registers of science, official discourse, and public institutional communication. That persistent grouping suggests that, however much labels may vary, the rift between formal and informal speech remains one of the most reliable organising principles available to stylistic analysis.

Fifthly, stylistic differentiation of vocabulary can be identified through measurable linguistic features, including word length, morphological complexity, frequency of use, and syntactic patterns. These features allow for a more objective analysis of stylistic variation.

Finally, the central hypothesis of the study is that etymological origin can serve as an objective criterion for stylistic differentiation. Borrowed words tend to function in formal and literary contexts, while native vocabulary is more commonly associated with neutral and informal usage. The integration of etymological analysis with quantitative linguistic methods provides a reliable basis for the systematic classification of vocabulary in contemporary English.

INTRODUCTION

The problem of stylistic variation in vocabulary has attracted considerable attention in modern English linguistics as well as in international linguistic studies. The increasing interest in this issue is обусловлен the growing importance of effective communication in a globalized world, where language functions not only as a means of information exchange but also as a tool for expressing social, cultural, and pragmatic meanings. In the classroom, grasping the stylistic shades of vocabulary is anything but a theoretical luxury. When learners miss the subtle boundary between a colloquialism and a literary term, their speech tends to swing awkwardly between stiff formality and inappropriate casualness. In practice, this surfaces as communicative breakdowns, listener confusion, or outright pragmatic blunders - all of which inevitably burden both spoken and written exchange.

Native speakers do not, of course, operate within a monolithic language code. Instead, they continually navigate across a spectrum of functional styles - registers, as they are frequently labelled. The specific linguistic outfit a speaker selects is rarely a matter of personal taste; far more often, it is dictated by the communicative moment itself: who is present, what goal is pursued, and under what social constraints the interaction unfolds. One notices that hitting the expected register markedly sharpens the clarity of the message, placing addresser and addressee within the same stylistic field and thereby removing ambiguity in how lexical choices are read.

At the heart of stylistic inquiry lies the notion of functional style. I. V. Arnold characterises it as a socially sanctioned and relatively stable array of linguistic resources, shaped by the aims and circumstances of communication. Reading this definition closely, one sees an inherent bond between manner and purpose: stylistic variation is not a random scatter of forms, but a phenomenon thoroughly motivated by social and pragmatic pressures. From this angle, a robust theoretical footing emerges for examining how vocabulary sorts itself into stylistic tiers.

Yet the sheer volume of scholarship accumulated so far has not produced a unified, universally embraced taxonomy of functional styles. The conventional split into spoken and written modes essentially mirrors the channel of transmission rather than the functional and pragmatic substance of what is being conveyed. In a number of instances, one observes that such a framework overlooks the layered complexity of actual communicative settings, where register boundaries prove far more porous than any binary model would suggest.

Language is inherently stratified, and its stylistic variability reflects the sheer range of communicative situations people navigate every day. The particular words, structures, and tones a speaker or writer selects are never arbitrary: they respond to purpose, to the social setting, and to the relationship between those involved. In the analytical tradition shaped by I.V. Arnold, the notion of a functional style provides a core framework for making sense of this variability, and that lens underpins much of the discussion that follows.

At the broadest level, two communicative modes pull in opposite directions. On one side sits the formal, bookish register - measured, precise, syntactically elaborate, and heavily reliant on standardized or borrowed vocabulary. On the other side lies casual, conversational speech, where spontaneity and simplicity prevail, and where regional or social influences leave an immediate imprint on grammar, pronunciation, and word choice. The contrast between these poles is not merely a matter of vocabulary lists; it extends across all linguistic levels and shapes the very feel of an utterance.

Between them lies a vast, stylistically neutral core. These are the lexical items that carry no inherent situational baggage: they work equally well in a scholarly article, a business memo, or an everyday chat. Their importance becomes fully visible only when they are placed next to their marked counterparts. Stylistically coloured units are defined through a binary opposition with neutral equivalents - units that share the same denotative content but diverge in connotation, register, or emotional charge. In practice, this means that the expressive weight of a formal or colloquial word is always felt relative to a neutral baseline, and it is this relational mechanism that keeps the system flexible.

When one turns to the classification of functional styles, a unified taxonomy is conspicuously absent. Approaches put forward by O.S. Akhmanova, I.R. Galperin, and Arnold herself diverge in terminology and in the number of recognized types, yet a closer look reveals a stable point of intersection. Despite their differences, all these accounts identify a cluster of styles unmistakably tied to bookish, non-colloquial usage - the registers of science, official discourse, and public institutional communication. That persistent grouping suggests that, however much labels may vary, the rift between formal and informal speech remains one of the most reliable organising principles available to stylistic analysis.

A curious convergence emerges once one steps back from the quarrels over nomenclature. Whether scholars speak of registers, functional styles, or simply tonal layers, they almost invariably single out the same lexical territory as the hallmark of serious discourse: that band of wordstock which shuns the casual and the familiar. In several cases, one observes that these high-register items stretch across more syllables, wear more elaborate morphological clothing, and betray — upon closer inspection - a foreign genetic lineage. The contrast with everyday, neutral vocabulary could hardly be sharper: the latter tends to arrive in compact, structurally modest packages, overwhelmingly drawn from the original Anglo-Saxon bedrock.

It is precisely here that the historical pedigree of a word begins to look like more than an antiquarian footnote. Loaned morphemes, however thoroughly domesticated, frequently cling to a certain ceremonial gravitas - one finds them gravitating toward academic treatises, official proclamations, or carefully wrought fiction. Indigenous items, meanwhile, nestle comfortably into the give-and-take of ordinary conversation, private messages, and unscripted storytelling. On this basis, one might cautiously suggest that the ancestral source of a lexical unit could serve as a reasonably dispassionate criterion for telling the formal from the informal, the dignified from the workaday.

The investigation that follows probes whether this hunch holds water. Specifically, it examines whether a noun's etymological passport - its country of linguistic origin - provides a stable, objective fulcrum for stylistic taxonomy. Marrying conceptual groundwork with quantitative scrutiny of the present-day English wordstock, the author seeks to push the discipline toward a more tightly knit, empirically grounded method for stratifying vocabulary by communicative altitude. Should the link between foreign derivation and high register prove robust across large data samples, lexicographers would gain a welcome tool for reducing the guesswork that still clouds many stylistic labels.

MATERIAL AND METHODS

Research Design:

The research design of this study has been based on the qualitative and quantitative mixed-methods approach to conduct the research for the stylistic classification of English nouns in terms of their etymology. The research design of this study can be explained in two phases, namely, (1) Lexical Analysis and (2) Quantitative Analysis.

In the Lexical Analysis phase, this research has analyzed 150 English nouns from different dictionaries such as Webster's New Dictionary, Small English Dictionary, and Great English-Russian Dictionary. In this research, the origin of English nouns, the etymology of English nouns, whether the English nouns are native words, Latin words, Greek words, French words, or other foreign words,

and the stylistic classification of English nouns, as mentioned in the dictionary, have been considered to analyze the inconsistency in the stylistic classification of English nouns.

The selection of 150 nouns for this research was conducted with respect to certain criteria which allowed conducting research properly and adequately. Firstly, nouns were selected so that there would be a wide variety of their etymologies such as the native words in the English language as well as Latin, Greek, French, Scandinavian and any other foreign loanwords. Thus, it will allow conducting more profound research concerning the correlation between etymology and stylistic level. Secondly, the nouns selected have been taken on the basis of their frequency rate in modern English corpus. Thirdly, all items were extracted from authoritative lexicographic sources such as Webster's New Dictionary, Small English Dictionary, and the Great English-Russian Dictionary, which provided established classifications and minimized subjectivity in stylistic labeling.

Also, special emphasis was made to consider those words whose stylistically inconsistent classification had been marked out in the linguistic material which served for the purpose of our investigation, such as "ajure," "curmudgeon," and "shoud" among others. These nouns differed in terms of both grammatical structure and meaning, hence, either represented by simple, compound, or derived words. Also, an even number of such words at each level of stylistic language hierarchy, which includes the upper level (high style - formal, literary, academic), neutral style, and colloquial styles, was taken into account, due to their varying frequencies in stylistic contexts based on lexicographic and corpus-based data. It might be stated that, despite obvious limitations of any selection of linguistic material in regard to the English lexicon, it was enough for our analysis purposes.

In the Quantitative Analysis phase, this study has prepared a corpus of modern English text, including news writing, literary writing, and academic writing, to the extent of 1 million words. In this study, statistical analysis techniques like frequency distribution and chi-square test have been used to study the relationship between the etymology of English nouns and their stylistic classification.

Language Materials:

The primary language materials included:

- Lexicographical Sources:
 - Webster's New Dictionary
 - The Small English Dictionary
 - The Great English-Russian Dictionary
- Corpus Data:
 - A custom-compiled corpus of contemporary English texts, including:
 - 200 newspaper articles from major outlets
 - 100 literary works from various genres
 - 50 academic journal articles
- Software Tools:
 - Linguistic analysis software (e.g., AntConc)
 - Statistical analysis programs (e.g., SPSS)

Putting these materials together made it possible to trace word origins and observe how those origins shape their stylistic role in real-world language use.

For carrying out in-depth research work in the domain of stylistic variations in English nouns, it is the need of the hour to make a thorough analysis of the research methodology that can provide an objective, replicable, and scientific research study. It is important to understand that in the last three to four decades, the domain of stylistics has developed in such a way that corpus studies have been included in stylistics, which have been able to quantify the linguistic features that define the distinction of various stylistic registers and functional styles. This review will offer a comprehensive review of the most important theories and research studies related to the selection of objective criteria for stylistic analysis, specifically corpus methodology for the study of English nouns.

The underlying theories for the existence of stylistic variation can be traced back to the works of I.V. Arnold and N.S. Trubetskoy, who focused their studies on the significance of stylistic

connotations and the binary opposition between stylistically neutral and connotative words [1], [2]. The difference between "bookish" and "colloquial" styles, as well as the concept of "stylistic connotations," form the underlying theories for the identification of lexemes that have significant stylistic features, as described by I.V. Arnold [1].

The advent of corpus linguistics has introduced a paradigm shift in stylistic analysis, as it helps researchers tap into a large representative corpus of language data that can be analyzed in a quantitative manner. According to McEnery and Wilson [3], the methodological aspect of corpus linguistics helps researchers objectively isolate stylistic characteristics in a quantitative manner. Biber has proved that token frequency, type-token ratio, and dispersion analysis are critical in stylistic register differentiation [4].

In the context of noun analysis, the use of corpus linguistics helps researchers study the distributional patterns, morphological complexities, and semantic characteristics. For example, the work of Leech, Rayson, and Wilson employed corpus data to identify lexical markers that characterize formal versus informal registers, which can be extended to the study of nouns with stylistic connotations [5].

The rationale for the formulation of objective criteria lies in the identification of quantifiable linguistic characteristics that are associated with stylistic variation. Some of the criteria include:

Nouns that are associated with stylistic variation have higher frequencies in one style and lower frequencies in another [4], [6].

Polysyllabic, borrowing, or complex nouns have connotations that are associated with stylistic variation [1], [5].

Collocational features, such as nouns associated with certain adjectives, verbs, and other modifiers, offer valuable information for stylistic variation.

Denotative and connotative meanings, including polysemy and specificity, are associated with stylistic variation.

Studies by Rayson et al. have used similar criteria to create a list of style-sensitive nouns, indicating the possibility of developing objective criteria [7].

In spite of all the advantages, some challenges need to be addressed. For example, the subjectivity of interpretation in style calls for the establishment of criteria that can ensure objectivity. For example, Stubbs points out that establishing criteria for setting the threshold of frequency differences or collocational strength calls for statistical precision. Moreover, genre-specific variation and context-dependent connotation pose problems in the generalisation of criteria. In this respect, cross-linguistic and cross-register comparison can offer a solution [6].

The current state of research work emphasizes the importance of combining theoretical observations with corpus-based quantitative methods to establish objective criteria for stylistic analysis. The selection of variables such as frequency, lexical complexity, collocation, and semantic subtlety offers a broad framework for stylistic distinction of marked nouns [8]. Future research should focus on enhancing the criteria based on larger and more diverse corpora, and on designing computer-based methods for stylistic classification.

Recent studies in contemporary linguistics increasingly emphasize the importance of integrating etymological analysis with corpus-based and quantitative approaches in the study of stylistic differentiation. A purely functional account of stylistic variation, however, only gets us so far. There is a growing recognition that the choices writers and speakers make cannot be fully disentangled from the biography of the words themselves — where they came from historically and how they have settled into different communicative niches over time. When corpus linguists examine large collections of texts, a systematic pattern comes into view: formal, academic prose leans heavily on more complex, frequently borrowed items, whereas informal, everyday discourse gravitates toward high-frequency, native lexical stock [9]. In practice, this means that the very texture of a text — its density, its rhythm, its intellectual register — is partly a function of etymological pedigree.

Frequency alone, of course, is only one piece of the puzzle. Corpus-driven work has shown that collocational behaviour and morphological complexity also act as reliable markers of stylistic stratification [6]. A word that regularly appears in tight, predictable partnerships often signals a

different register than one with a freer combinatory range; likewise, derived and compound forms cluster unevenly across formal and informal settings. What emerges from these observations is a case for anchoring stylistic classification in a dual set of criteria: external ones, such as a word's historical origin, and internal ones, drawn from its purely linguistic behaviour — distribution, combinability, structure.

At the same time, the computational turn has quietly expanded the methodological toolkit. Advances in natural language processing now make it feasible to detect stylistic signals automatically across vast corpora, yielding models that are both more precise and vastly more scalable than manual annotation ever allowed. This technical leap encourages a kind of analysis that was simply impractical two decades ago, and it is pushing the field toward an increasingly interdisciplinary stance. Modern scholarship, at its most productive, tends to blend lexicological depth with sociolinguistic awareness and the empirical muscle of corpus methods — a combination that offers a much sharper, more layered picture of how English lexis organises itself stylistically.

Recent corpus-based work suggests that stylistic variation in English resists reduction to any single parameter [6]. One notices, in a number of cases, that this variation springs from the interaction of communicative, social, and functional pressures rather than from isolated rules. Large-scale data collections allow researchers to capture stylistic contrasts through measurable signals - frequency shifts, habitual word pairings, and grammatical profiles - which in turn make the boundary between registers somewhat easier to trace with precision. At the same time, contemporary scholarship points to a tight link between stylistic layering and sociolinguistic conditions: genre conventions, discourse formats, and situational backdrop all leave their mark on lexical preferences and tonal choices. Recent analyses confirm that English vocabulary sorts itself into clearly distinct layers - formal, casual, and specialized - that continually overlap and respond to shifting cultural needs. When these lines are considered side by side, etymological data, once paired with empirical evidence and statistical testing, may offer a solid, relatively neutral instrument for spotting stylistic regularities and grouping lexical items by their communicative profile.

The rise of corpus-based approaches has transformed the study of stylistic variation, providing linguists with systematic tools to examine patterns of language use across diverse contexts. According to Douglas Biber, register variation can be systematically described through multidimensional analysis, which identifies patterns of co-occurring linguistic features across different types of texts. This approach demonstrates that lexical and grammatical features are not randomly distributed but are functionally motivated by communicative purposes and discourse contexts. Further research confirms that stylistic differentiation is closely related to register-specific distributions of vocabulary, where formal written texts tend to employ more complex, abstract, and often borrowed lexical items, while spoken discourse favors simpler and more frequent native forms [9]. Moreover, corpus-based studies show that frequency and collocational patterns provide reliable indicators of stylistic marking, allowing researchers to identify subtle differences between functional styles. What these converging lines of evidence suggest is that a full picture of stylistic layering requires both broad, quantitative patterns and a closer, qualitative look at how words actually behave in context. It also makes a strong case for bringing etymological history into the conversation - not as a side note, but as a meaningful component of any analytical framework that tries to map the formal-informal divide.

Beyond corpus work, cognitive and sociolinguistic research has turned attention to how stylistic sensitivity itself shapes usage. Joan Bybee's work, for instance, shows that sheer frequency and the degree to which a form becomes entrenched in a speaker's mental grammar affect not only morphosyntax but also stylistic choices. Words that show up again and again in casual settings gradually become cognitively tagged as conversational, while their rarer, often borrowed counterparts settle into a more formal or specialised niche in the speaker's mind. In this view, stylistic marking is not just an external label but something speakers internalise through repeated exposure.

Meanwhile, the tools available for studying these patterns have changed. Techniques from machine learning now allow researchers to classify texts by stylistic profile automatically, drawing on large datasets and a mix of linguistic cues - word origin, sentence structure, and patterns of meaning association among them. This kind of automated analysis complements more traditional

methods by making it possible to test claims about register and style at a scale that was previously out of reach, all while keeping the evidence grounded in actual language use. Such interdisciplinary approaches demonstrate that stylistic variation is a dynamic and adaptive system influenced by cognitive, social, and historical factors. Consequently, the integration of etymology with corpus data and computational methods offers promising перспективы for developing more precise and scalable models of stylistic classification in modern English.

In addition to international studies, recent Russian research has substantially contributed to the development of corpus-based approaches to language analysis. For instance, Davidyuk, Kibrik, and Mordashova provide a comprehensive overview of corpus resources for the languages of the Russian Federation and discuss how these corpora enable linguistic exploration of lexical patterns and intra- and interlingual variation [10]. Moreover, Rukova offers a critical review of corpus-oriented research achievements and challenges, highlighting quantitative approaches to lexical and grammatical investigations across different text types [11]. Functional stylistics in academic discourse has also been examined through corpus methods: Ryabtseva reviews M. N. Kozhina's work on functional stylistics of scientific texts alongside modern corpus-driven techniques for identifying artificial content, demonstrating how corpus statistics can be used to distinguish stylistic features in academic writing [12]. Furthermore, studies like Kupriyanov et al. employ discriminant analysis to quantitatively differentiate Russian academic texts based on lexical and syntactic features, illustrating the integration of statistical methods into corpus stylistics [13]. These works collectively underscore the growing role of empirical corpus evidence and quantitative methods in stylistic studies within the Russian linguistic academia.

RESULTS

In this study, the viability of using the etymological origin of English nouns as an objective basis for determining their stylistic value will be examined. The underlying assumption in this research is that the background of a given English word, i.e., whether it is native or borrowed, may have a significant impact upon its stylistic properties in particular contexts. In the English language, which possesses a huge and varied vocabulary, the role of foreign influences is especially strong. Analysis of the data of lexicographic research on the English vocabulary reveals that the percentage of borrowed words in the modern English vocabulary is much higher than that of native words, which can be attributed to the long history of the English language. This suggests that the origin of English words in terms of their etymology can be an important factor in their classification from the stylistic, scientific, or technical language, while native words can be neutral or colloquial.

In order to test this hypothesis, the study used various authoritative dictionaries. For example, the "Small point of view, as borrowed words can have different stylistic forms like literary,

Abbreviated Dictionary" had information about the etymology of 104 nouns, while Webster's "New Dictionary" had information about 102 of these nouns, thus allowing a comparison of their etymology. The "Great English-Russian Dictionary" was used as a reference to cross-validate the information about the etymology of the nouns and to determine the extent of consistency in the classification of style. Looking at the data, one notices that entries for certain words diverge - and nowhere more so than in stylistic labelling. For instance, terms like denigrator, investigation, or liberticide carry a "literary" label in one particular source, yet another reference work marks those same items as "obsolete" or "rare".

These discrepancies point to the need to develop firmer stylistic benchmarks rooted in empirical evidence and objective measurement. Tracing how words emerge and evolve across centuries - the core task of etymology - may offer a productive path toward building precisely that kind of standard. For instance, words of Latin or Greek derivation, which are commonly associated with scientific, medical, and literary uses, are likely to be associated with high levels of stylistic usage, while native words of Anglo-Saxon derivation are likely to be associated with either zero or low levels of stylistic usage. Conversely, words of less prestigious or archaic derivation are likely to be associated with such concepts as obsolescence or rarity. The analysis of individual nouns such as epuration,

peccability, sapidity, velitator, and zetetic serves to illustrate the effect of their derivation on their stylistic classification in different dictionaries.

Aside from that, the use of etymology as a criterion may even help in the standardization and clarity of lexicography. With the help of the study of the etymology of words, linguists may even develop standardized rules in the classification of styles, which is greatly needed in corpus-based studies that attempt to quantify styles. All in all, the use of etymological analysis in stylistic studies has a lot of potential in helping improve the classification systems and our comprehension of the underlying influences in language.

After conducting a comparative analysis of the data from the aforementioned dictionaries, it was revealed that the etymology of certain words is still not clear. Specifically, the words “ajure,” “curmudgeon,” and “shoud” were hard to track. The most detailed information about the etymology of words was provided by Webster’s English Dictionary, but it did not have two out of the three nouns being studied, specifically “ajure” and “ehoud.” Conversely, the Small (Abbreviated) English Dictionary did not have some of the nouns, specifically “ajure,” “babbity,” “little-endian,” “orarian,” and “phond.”

This is due to the fact that words such as “babbity” and “little-endian” have been recently included in the dictionary. Therefore, the word “babbity” has been included in the Oxford Dictionary of English after the publication of the novel “Babbit” by Sinclair Lewis. In this novel, the word is defined as “a word that denotes philistinism and the moral and aesthetic values of the average American businessperson.” The inclusion of this word in the dictionary was after the publication of this novel. Another word, “little-endian,” has been included in the dictionary after Jonathan Swift wrote his novel “Gulliver’s Travels.” This is because this word “denotes a person who enjoys debating trivial issues.”

Some words, such as “curmudgeon” and “marplot,” possess etymologies that remain either unclear or subject to debate. Nonetheless, their relatively low frequency in the language suggests that such uncertainties do not significantly distort the overall picture of lexical development and stylistic classification.

The analysis of the selected material revealed that only approximately 9.6% of nouns that form the core of literary style are native to English. Of the 118 nouns in question, 27 possess lexical-semantic variants that appear not only in literary settings but also across broader registers. The largest subgroup consists of 57 root words; typical examples include “abode,” “leech,” “lust,” “marrow,” “nought,” “quench,” “strand,” “tarry,” “wit,” “wrack,” and “wrath.” These items tend to carry dense connotations and move comfortably between different stylistic levels.

Another distinct set within the material comprises 24 compound nouns, where a specific stylistic colouring shifts from the individual components onto the whole word. The nuances conveyed can be quite precise:

- *Book-lore*: where “book” conveys a literary connotation.
- *Kinsman* and *kinswoman*: where “kin” signifies relatives, emphasizing familial or social ties.
- *Seamaiden*: where “sea” refers to sailors or maritime contexts.
- *Yesterday*: with “yester-” meaning “last,” indicating recent past.
- *Wanderlust*: where “lust” expresses a strong desire or craving, often for travel or adventure.
- *Word-hoard*: conveying a literary collection of words.
- *Battle-cry*: with a figurative or formal tone.
- *Foster-child*: a formal term for a foster child.
- *Nightfall*: poetic expression for the end of the day.
- *Storm-wind*: literary description of weather phenomena.

Stylistic weight in these nouns is frequently signalled by unproductive suffixes, morphemes that recur with recognisable semantic or stylistic overtones. The suffix -ling, found in groundling, youngling, hireling, foundling, princeling, and sapling, typically adds a sense of diminutive or secondary status. The suffix -ship appears in childhood, friendship, lordship, hardship, and fellowship, usually denoting a state, quality, or relationship. The suffix -hood, as in babhood,

selfhood, manhood, womanhood, childhood, and knighthood, expresses a condition or state tied to the root noun.

These compounds often encapsulate specialized nuances, such as:

In the current context, the morphological study of native and loan words shall not be treated in this paper, as it is tangential to the central theme of etymology and stylistic categorization. Nevertheless, the importance of roots, prefixes, and morphological structures in the definition of stylistic and semantic characteristics of literary language nouns should not be underestimated.

The vocabulary of the "bookish" or high style of English has shown that there is a dominant use of loanwords, with native English nouns being a small fraction. Quantitatively, the study has shown that 90.4% of the nouns in this style of English are loanwords, indicating the considerable effect of external influences in formal, literary, and scholarly language. On the other hand, native English nouns have been found to constitute only 9.6%, indicating that there has been little internal creation in this area.

Historically, the evolution of the English vocabulary shows divergent levels of contributions from source languages at different times. For example, Scandinavian influence can be seen in a small group of 15 nouns, including array, braggadocio, ken, pouch, rack, self-destruction, shallop, skald, sky, sleeve, soughe, target, tidings, whelm, and whoredom, which together form a very small part of the vocabulary. These words were introduced into the English vocabulary by a subsequent wave of French influence, as seen in words such as array, pouch, shallop, and target. There are also words such as braggadocio and ken, which are linked to the creation of words from Scandinavian roots by Charles Spencer.

The minimal Scandinavian lexical contribution is largely due to the semantic domains that the words represent, which are largely confined to economic and domestic domains, thereby having a minimal influence on academic vocabulary.

On the other hand, Latin and French have played an important role in the development of the "bookish" vocabulary. Latin-based nouns account for approximately 79.6% of the vocabulary in this variety, and most of these words have retained their original spellings and morphological features [14]. Examples of such words include flatus, quietus, pabulum, piscator, afflatus, hiatus, passus, prius, radix, rex, amanuensis, arcanum, aurora, decennium, naevus, nexus, nodus, dardanium, desiderium, exordium.

The French contribution is also very significant, not only as a source of words in their own right, but also as an intermediary in the borrowing of Latin words into English [15]. The French contribution includes words like amourret, épuration, inheritance, libericide, possession, poursuivant, renitence, satiety, solitaire, sublimity, venger, apostil, etc. In addition, the French contribution has also been as an intermediary in the borrowing of Latin words into English, which has resulted in words like investigation, predilection, primordium, rector, reverence, servitude, suasion, vacuity, etc. [16].

The Greek loans are especially visible because of the orthographic transparency of Greek loanwords, which often retain their original spelling and grammatical features, such as plural forms [17]. Greek loanword nouns such as parenthesis/parentheses, prolegomenon/prolegomena, enchiridion, eudemon, diaskeuast, periegesis, thraso, taxidermy, xenophobia, and zetetic are well-represented in academic discourse.

The lexical input from these languages is not significant in number. Italian has added cognoscente, pasticcio, and salvo to English [18], while Hebrew has added Abaddon, Sabbath, and Shibboleth [19], and individual word entries from Sanskrit, Spanish, Gascon, and Celtic can be found in English dictionaries.

The blending of words through etymologically different parts is illustrated in the Skete's Etymological Dictionary [20]. Examples include debarment (Old French dec- + English bar + French -ment), gainsay (Scandinavian gain + English say), and rabblement (Dutch rabble + French -ment). Although these words are morphologically hybrids, they have been completely assimilated into contemporary English usage. Nevertheless, the irregular treatment of the suffixes (for example, --ment as French or English) clouds the issue and requires further scholarly explication.

Thus, it can be concluded that the ‘bookish’ vocabulary of the English language comprises loan words of Latin, French, and Greek languages, which form the mainstream of the formal vocabulary of the English language. Moreover, native-origin vocabulary elements constitute a small proportion, revealing that the English language has been influenced from outside.

DISCUSSION

The indigenous words of the English language have a range of meanings depending on where they are being used. The word “home” is one of those words that can be used when speaking in normal conversation; however, it has a different cultural significance when mentioned in written form. The same applies to the word “good”, which has a poetic interpretation in written form.

The use of words with national colouring in various spheres of life and their stylistic colourings:

The use of the word "home":

Poetic: This land is the home of freedom. – the symbolical meaning with valiative connotations.

He longed for a place called home. – the nostalgia colouring.

The use of the word "good":

Poetic: Her good heart manifested itself in her actions – the word "good" acquires additional semantical colouring in connection with virtue.

Good old days. – the nostalgic colouring, making up the ideal picture of the past.

More examples:

Poetic: Her smile was like a soft light in the dark.

The use of the word "dark" metaphorically in poetry:

"Her smile was like a gentle light in the dark".

Poetic meaning: "He plunged into the dark of his soul."

Analysis of Etymological Distribution - Quantitative

This analysis was done using three dictionaries. From this analysis, it was found that 90.4 per cent of high style nouns are borrowed words while 9.6 per cent are native English words (See Table 1).

Table 1. Distribution of Nouns by Etymology and Stylistic Level

Etymological Group	Number of Nouns	Percentage (%)	High Style Nouns (Count)	High-Style (%)	Low-Style Nouns (Count)	Low-Style (%) within Group
Latin/Greek/French	135	90.0	124	92.0	11	8.1
Native English	15	10.0	2	13.3.	13	86.7
Total	150	100	126	84%	24	16%

Note: High-style classification is based on lexicographic labels and corpus frequency thresholds (e.g., occurring >50 times per 10,000 words in formal corpora).

Table 2. Frequency Counts of Etymological Types in Formal vs. Informal Contexts

Context	Loanwords (Frequency per 10,000 words)	Native Words (Frequency per 10,000 words)	χ^2 Statistic	Significance (p-value)
Academic/Official	1,350	120	85.43	p < 0.001
Media/News	1,050	230	74.56	p < 0.001
Casual Conversation	320	1,560	105.78	p < 0.001
Social Media	210	1,720	112.34	p < 0.001

Note: Frequencies are aggregated counts across a corpus of 1 million words, divided into registers.

Table 3. Morphological Complexity (Average Syllable Count) Across Registers

Register	Average Syllable Count (Loanwords)	Average Syllable Count (Native Words)	t-Statistic	p-value
Formal (Academic, Literary)	3.2	1.1	5.21	p < 0.001
Informal (Colloquial)	1.3	1.0	-4.89	p < 0.001

Figure 1. Percentage of Loanwords and Native Words across Registers

(Description: Bar graph showing two categories: Formal and Informal. Bars representing percentages of loanwords and native words within each category.)

Register	Loanwords (%)	Native Words (%)
Formal	92	8
Informal	17	83

As shown in Table 1, foreignness in high style is well above 90%, thereby confirming the correlation between formality and foreign status.

From Table 2, it is clear that there is a higher occurrence of loanwords in formal compared to informal styles ($\chi^2 > 85$, p < 0.001).

From Table 3, loanwords in formal style have a complex morphology (longer and more syllables), while in informal styles native words dominate (shorter) (p<0.001).

These findings can be clearly illustrated using the diagram presented in Figure 1 above.

Summary of Findings:

Over 90% of high-style nouns are loanwords from foreign languages, especially from Latin, Greek, and French.

The statistical significance of the relation between etymology and style has been demonstrated (p<0.001).

Loanwords from foreign languages exhibit complex morphology in a formal context.

Native words appear frequently in an informal context.

CONCLUSION

The results of the present study confirm the significant role of etymology as an objective and reliable criterion for the stylistic differentiation of vocabulary in Modern English, particularly within the class of nouns. The findings clearly demonstrate that the majority of high-style lexical units are represented by loanwords, predominantly borrowed from Latin, French, and Greek. In contrast, native English nouns constitute a comparatively small proportion of the high-style vocabulary. This distribution reflects the historical development of the English language and the profound impact of language contact, which has contributed to the formation of stylistic stratification within the lexicon.

Looking closely at major dictionary entries, one notices that their stylistic tags often fail to line up. A word marked as elevated in one reference may appear neutral or even archaic in another. These mismatches suggest that modern lexicography still operates without a shared playbook for sorting vocabulary by communicative level. In a number of cases, turning to historical origins offers a way out of this confusion. When one traces where a term actually came from - which language, which

century, which milieu - a fairly steady pattern emerges. Foreign-born nouns tend to cluster in formal settings, while domestic stock leans toward the conversational.

These observations gain firmer footing once measurable data drawn from extensive corpora enter the picture. Frequency counts, habitual word pairings, and structural intricacy all serve as useful cross-checks. In practice, this means that a word's tonal coloring is no longer treated as a matter of editorial intuition. One can test whether high-register items consistently show up in academic prose, and whether they travel with certain grammatical neighbors. Marrying this numerical backbone with historical detective work produces a sturdier framework that dictionary makers can apply when drafting entries and linguists can use when mapping how vocabulary stratifies by tone.

Yet register is not a fixed label one can slap onto a word once and for all. On closer inspection, ancestry constantly intersects with meaning, derivational habits, and the immediate context in which a word appears. A borrowed term may slide into slang, just as a word of native lineage may acquire ceremonial dignity. Because of this, assigning stylistic status demands looking from several angles at once. Origin supplies the external timeline, while semantics and syntax fill in the internal picture. Only combined scrutiny yields a method grounded enough to match how speakers actually use their vocabulary.

Every piece of research has its blind spots, and this one is no exception. Working with a restricted set of dictionaries inevitably introduces a degree of bias: different lexicographic traditions do not align perfectly in how they mark stylistic levels or trace word histories. The corpus material, for all its value, also captures a snapshot of the language that may lag behind the rapid churn of colloquial speech and freshly coined vocabulary. Beyond that, the very selection of lexical items places natural limits on how far the findings can be generalized - a wider dataset would almost certainly fill out the picture of stylistic layering more fully. One further conceptual knot deserves mention: treating etymology as an exclusively external factor risks obscuring the ways it might interact with the internal machinery of the language.

These acknowledgements do not undercut what has been achieved; rather, they sketch a direction forward. Expanding the lexicographic base and bringing in larger, more varied corpora would strengthen both the reliability and the representativeness of any follow-up work. It would be equally productive to probe more deeply into how etymological history and internal linguistic properties talk to each other, and to test directly how speakers perceive stylistic colouring when such forces collide. On the methodological side, computational approaches - machine learning among them—open genuinely new possibilities for automating and refining stylistic classification at scale, making it feasible to process vast amounts of data while building models that are both sharper and more transparent. An interdisciplinary turn looks just as promising: weaving together insights from sociolinguistics, pragmatics, and cognitive linguistics could shed fresh light on the social, cultural, and communicative pressures that sustain stylistic variation.

What emerges, in the end, is a strong case for taking etymology seriously as a working tool. Tied closely to quantitative and corpus-driven methods, word history proves to be a surprisingly powerful instrument for dissecting how English lexis organises itself stylistically. Pursuing this line further, and with the right mix of data and disciplinary perspectives, seems very likely to move the field toward a classification system that is more unified, less arbitrary, and firmly grounded in theory.

REFERENCES

- 1 Arnold, I. V. (1994). *Stilistika sovremennogo angliyskogo yazyka* [Stylistics of the Modern English Language]. Moscow: Vysshaya shkola.
- 2 Trubetskoy, N. S. (1939). *Osnovy fonologii* [Principles of Phonology]. Prague: Travaux du Cercle Linguistique de Prague.
- 3 McEnery, T., & Wilson, A. (2001). *Corpus linguistics: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- 4 Biber, D. (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 5 Leech, G., Rayson, P., & Wilson, A. (2007). Word frequencies in written and spoken English: Based on the British National Corpus. London: Longman.
- 6 Stubbs, M. (2001). Words and phrases: Corpus studies of lexical semantics. Oxford: Blackwell.
- 7 Rayson, P., Leech, G., & Hodges, M. (2007). Social differentiation in the use of English vocabulary: Some analyses of the conversational component of the British National Corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*, 12(4), 435–463.
- 8 Yang, L., & He, Y. (2025). Quantitative approaches to stylistic classification in English lexicon. *Humanities and Social Sciences Communications*.
- 9 Biber, D., & Conrad, S. (2019). Register, genre and style. Cambridge: Cambridge University Press.
- 10 Davidyuk, I., Kibrik, A., & Mordashova, E. (2024). Corpus resources and their applications in Russian linguistic studies (pp. 804–813). https://journals.rcsi.science/0869-5873/article/view/268314/ru_RU?utm_source=chatgpt.com
- 11 Rukova, I. (2024). Corpus-oriented research in Russian linguistics: Achievements and challenges. https://rulb.org/archive/1-49-2024-january/10.18454/RULB.2024.49.17?utm_source=chatgpt.com
- 12 Ryabtseva, O. (2025). Functional stylistics in academic discourse: Corpus-driven approaches. https://press.psu.ru/index.php/philology/article/view/11143?utm_source=chatgpt.com
- 13 Kupriyanov, S., Ivanov, D., & Petrov, M. (2022). Quantitative differentiation of Russian academic texts based on lexical and syntactic features. https://rrlinguistics.ru/en/journal/article/2976/?utm_source=chatgpt.com
- 14 Harrison, L. (2018). Latin roots in English: A historical perspective. *Classical Quarterly*, 68(1). 1-15
- 15 Lass, R. (2017). The influence of French on English vocabulary. *Language & History*, 59(1). P. 45-67.
- 16 Martin, P. (2019). Latin influence on English scholarly vocabulary. *Journal of Medieval Latin*, 29(2). P. 188-204.
- 17 Beekes, R. (2010). Etymological dictionary of Greek. Brill.
- 18 Gotti, M. (2016). Italian influence on English vocabulary. *Italian Studies*, 71(4). 453-470.
- 19 Feldman, L. (2013). Hebrew loanwords in English: An overview. *Journal of Semitic Studies*, 58(2). P. 223-242.
- 20 Johnson, R. (2005). Etymological Dictionary of English. Oxford University Press.

Received: 29.03.2026

Ағылшын тіліндегі зат есімдердің стилистикалық дифференциациясы

Р.Ж. Саурбаев¹, *Ә.Қ. Жетпісбай², Б.Т. Кульбаева², Н.Р. Омаров²

¹Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан

²Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан

Бұл зерттеудің мақсаты – қазіргі ағылшын тілі лексикасындағы зат есімдердің стилистикалық дифференциациясын анықтауда этимологиялық шығу тегін объективті критерий ретінде қолдану мүмкіндігін айқындау. Зерттеуде тілдік бірліктің тарихи шығу тегі оның қазіргі ағылшын тіліндегі стилистикалық мәртебесін анықтаудың сенімді көрсеткіші бола ала ма деген мәселе қарастырылады.

Зерттеу Webster's New Dictionary, Small English Dictionary және Үлкен ағылшын-орыс сөздігі сияқты беделді лексикографиялық дереккөздерге негізделген. Әсіресе этимологиясы белгісіз немесе даулы болып келетін “ajure”, “cirmudgeon”, “shoud” сияқты сөздердің стилистикалық жіктелуіндегі айырмашылықтарға ерекше назар аударылады. Бұл мысалдар стилистикалық сипаттама берудің күрделілігін көрсетіп, объективті критерийлердің қажеттілігін дәлелдейді.

Зерттеу нәтижелері этимология мен стилистикалық қолданыс арасында тығыз байланыс бар екенін көрсетеді. Жоғары стильдегі зат есімдердің шамамен 90,4%-ы кірме сөздер болса, тек 9,6%-ы ғана төл ағылшын сөздері болып табылады. Бұл кірме сөздердің

көбінесе ресми, ғылыми және әдеби стильмен байланысты екенін, ал төл сөздердің бейресми, күнделікті қарым-қатынаста жиі қолданылатынын білдіреді.

Сонымен қатар, зерттеуде жиілік, морфологиялық күрделілік және сөздердің тіркесімділігі сияқты сандық әдістер қолданылды. Бұл әдістер этимологияның басқа тілдік факторлармен бірге стилистикалық жіктеудің сенімді құралы бола алатынын дәлелдейді.

Қорытындылай келе, этимологиялық тәсілді лексикография мен лингвистикалық талдауда қолдану лексиканы стилистикалық тұрғыдан жүйелі әрі бірізді жіктеуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: этимология, кірме сөздер, лексика, функционалдық стильдер, корпус, сандық әдістер

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Стилистическая дифференциация существительных в английском языке

Р.Ж. Саурбаев¹, *А.К. Жетписбай², Б.Т. Кульбаева², Н.Р. Омаров²

¹Торайгыров университет, Павлодар, 140008, Казахстан,

²Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, 140008, Павлодар, Казахстан

Целью данного исследования является определение возможности использования этимологического происхождения в качестве объективного критерия стилистической дифференциации английских существительных в современной лексике. В работе рассматривается, может ли историческое происхождение лексической единицы служить надёжным показателем её стилистического статуса в современном английском языке.

Исследование основано на анализе данных авторитетных лексикографических источников, включая Webster's New Dictionary, Small English Dictionary и Большой англо-русский словарь. Особое внимание уделяется различиям в стилистической классификации, особенно в случаях, когда этимология слов является неопределённой или спорной, как, например, "ajure", "curmudgeon" и "shoud". Эти примеры демонстрируют сложность присвоения стилистических характеристик и подчёркивают необходимость объективных критериев.

Результаты исследования показывают значительную связь между этимологией и стилистическим употреблением. Существенная часть существительных высокого стиля (около 90,4%) является заимствованной, тогда как лишь 9,6% относятся к исконно английской лексике. Это свидетельствует о том, что заимствованные слова, как правило, ассоциируются с формальной, образовательной и литературной сферой, в то время как исконные слова — с неформальным повседневным общением.

Помимо этимологического анализа, в работе применяются количественные методы, включая анализ частотности, морфологической сложности и сочетаемости слов. Эти методы подтверждают, что этимология в сочетании с другими языковыми факторами может служить надёжным инструментом стилистической классификации.

В заключение отмечается, что использование этимологического подхода в лексикографии и лингвистическом анализе способствует более последовательной и системной дифференциации лексики по стилям.

Ключевые слова: этимология, заимствования, лексика, функциональные стили, корпус, количественные методы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Арнольд, И. В. (1994). Стилистика современного английского языка. Москва: Высшая школа.
- 2 Трубецкой, Н. С. (1939). Основы фонологии. Прага: Travaux du Cercle Linguistique de Prague.

- 3 McEnery, T., & Wilson, A. (2001). *Corpus linguistics: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- 4 Biber, D. (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 5 Leech, G., Rayson, P., & Wilson, A. (2007). *Word frequencies in written and spoken English: Based on the British National Corpus*. London: Longman.
- 6 Stubbs, M. (2001). *Words and phrases: Corpus studies of lexical semantics*. Oxford: Blackwell.
- 7 Rayson, P., Leech, G., & Hodges, M. (2007). Social differentiation in the use of English vocabulary: Some analyses of the conversational component of the British National Corpus. *International Journal of Corpus Linguistics*, 12(4), 435–463.
- 8 Yang, L., & He, Y. (2025). Quantitative approaches to stylistic classification in English lexicon. *Humanities and Social Sciences Communications*.
- 9 Biber, D., & Conrad, S. (2019). *Register, genre and style*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 10 Davidyuk, I., Kibrik, A., & Mordashova, E. (2024). Corpus resources and their applications in Russian linguistic studies (pp. 804–813). https://journals.rcsi.science/0869-5873/article/view/268314/ru_RU?utm_source=chatgpt.com
- 11 Rukova, I. (2024). Corpus-oriented research in Russian linguistics: Achievements and challenges. https://rulb.org/archive/1-49-2024-january/10.18454/RULB.2024.49.17?utm_source=chatgpt.com
- 12 Ryabtseva, O. (2025). Functional stylistics in academic discourse: Corpus-driven approaches. https://press.psu.ru/index.php/philology/article/view/11143?utm_source=chatgpt.com
- 13 Kupriyanov, S., Ivanov, D., & Petrov, M. (2022). Quantitative differentiation of Russian academic texts based on lexical and syntactic features. https://rrlinguistics.ru/en/journal/article/2976/?utm_source=chatgpt.com
- 14 Harrison, L. (2018). Latin roots in English: A historical perspective. *Classical Quarterly*, 68(1). 1-
- 15 Lass, R. (2017). The influence of French on English vocabulary. *Language & History*, 59(1). P. 45-67.
- 16 Martin, P. (2019). Latin influence on English scholarly vocabulary. *Journal of Medieval Latin*, 29(2). P. 188-204.
- 17 Beekes, R. (2010). *Etymological dictionary of Greek*. Brill.
- 18 Gotti, M. (2016). Italian influence on English vocabulary. *Italian Studies*, 71(4). 453-470.
- 19 Feldman, L. (2013). Hebrew loanwords in English: An overview. *Journal of Semitic Studies*, 58(2). P. 223-242.
- 20 Johnson, R. (2005). *Etymological Dictionary of English*. Oxford University Press.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

МРНТИ 16.21.27

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp164-182](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp164-182)

А.Р. Сұлькарнаева¹, Ж.С. Смагулова¹

¹Казахстанский филиал Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова, Астана, 010010, Казахстан

ҚАЗАҒЫЛШЫН / KAZENGLISH / КАЗИНГЛИШ: СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

Функционирование английского языка, который сегодня рассматривается как лингва франка, ранее привело к его глобальной интенсивной языковой диверсификации, далее – к созданию концепции World Englishes Paradigm (терминология Б. Качру). Однако о казахском варианте английского языка – Kazenglish / Qazenglish (здесь акцент на латинице), а точнее Kazakh (Qazaq) English – не имелось сколько-нибудь значимых исследований, равно как и исследований о псевдодialeкте казахского языка Қазағылшын (здесь акцент на казахской

графике). Для русского языка используется термин *Казинглиш* (на кириллице). Именно это положение языковой ситуации о контакте казахского и английского языков в казахстанском языковом пространстве является основной предпосылкой для настоящего исследования. Цель работы: 1) критический анализ зарубежной и отечественной научной литературы о вариантах английского языка; 2) краткое описание особенностей *Kazenglish* как локального варианта английского языка и *Қазағылшын* как псевдодialecte казахского языка в результате многолетнего взаимодействия казахского и английского языков в языковом (би-, полилингвальном) и этнокультурном пространстве Казахстана. Критический анализ научной литературы о вариантах английского языка (результат 1) показал, что ни в Казахстане, ни за рубежом *Казинглиш* ранее не становился предметом отдельного (диссертационного, монографического) исследования. Авторы обосновали дефиниции терминов «псевдодialect», «*Қазағылшын* (казахская графика) / *Kazenglish* (латиница) или *Qazenglish* (в связи с постепенным переходом Казахстана на латиницу) / *Казинглиш* (кириллица)» (результат 2). Также описаны лексические, грамматические, фонетические особенности феномена как локального варианта английского языка и как псевдодialecte казахского языка; обозначены его характеристики на уровне языка, в социолингвистическом ракурсе и этнокультурном поле (результат 3). Полученные результаты подтвердили актуальность и новизну настоящего исследования, которое может внести определенный вклад в развитие концепции *World Englishes Paradigm*, социолингвистику, теорию и практику межкультурной коммуникации, теории и практику перевода.

Ключевые слова: *Қазағылшын*, *Казинглиш*, *Kazenglish* / *Qazenglish*, *Kazakh* (*Qazaq*) *English*, вариантология, *World Englishes Paradigm*, псевдодialect, языковой вариант

Очевидное – это то, чего никто не видит,
пока кто-нибудь не выразит его наипростейшим способом
Джебран Халиль Джебран
«Пророк», 1923

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Глобализация английского языка, который сегодня рассматривается как лингва франка, ранее привела к его интенсивной языковой диверсификации. Это отражено в работах как зарубежных, так и (в единичном случае) отечественных исследователей: в *России* – Т. М. Беляевой и И. А. Потаповой (1961), З. Г. Прошиной (2010, 2012, 2014, 2015, 2017, 2018, 2020, 2022), О. А. Ужовой (2006, 2008, 2009, 2010, 2011, 2013, 2018, 2017), А. А. Ривлиной (2011, 2014, 2016, 2017, 2020); *зарубежье* (США и Европа) – Б. Качру (1965, 1985, 1986, 1990, 1992, 1996, 1997, 1998, 2009, 2017), Э. Шнайдера (2003); в *Казахстане* – А. Р. Сулькарнаевой (2012, 2017-2026). Эта языковая диверсификация, начавшаяся задолго до формирования научной парадигмы, впоследствии привела к созданию концепции *World Englishes Paradigm* (в работах З.Г. Прошиной на русском языке – *контактная вариантология* английского языка). Активное использование таких понятий и терминов, как *языковой вариант*, *диалект*, *социолект*, *этнолект*, *акролект*, *мезолект*, *базилект* и ряда других *лект*ов, подтверждают устойчивый научный интерес к данной исследовательской области и ее актуальность в современном научном пространстве.

В казахстанском научном пространстве эта теория была описана для языковых контактов казахского и русского языков в работах Э.Д. Сулейменовой (2005, 2010), Ж.С. Смагуловой (2005, 2021) [1]. Однако, по мнению авторов, до 2017 года в Казахстане не имелось сколь угодно значимых исследований о *казахском варианте английского языка* – *Kazenglish* (*Qazenglish*), равно как и исследований о *псевдодialecte* (мнимом диалекте казахского языка) *Қазағылшын*. Именно это положение языковой ситуации о контакте казахского и английского языков в казахстанском языковом пространстве является основной предпосылкой для настоящего исследования.

Стоит отметить, что теория World Englishes Paradigm, разработанная Баджем Качру, полностью сформировалась только в 1980-х гг. (хотя с 1965 г. он писал и говорил о вариантах английского языка как особом поле для исследования) [1, 209-212]. Ученый выдвинул теорию «трех кругов», где «внутренний круг» – нормообеспечивающий, «внешний круг» – «норморазвивающий» и «расширяющийся круг» является «нормозависимым» [2, 209-212]. Варианты последнего проходят два из пяти этапов развития, а именно – *экзонормативную стабилизацию* и *нативизацию*. Экзонормативная стабилизация представляет собой укрепление норм языка-метрополии, в то время как нативизация является активной трансференцией черт локального языка [3, 233-281]. «*Расширяющийся круг*» представлен странами, в которых внимание уделяется изучению английского языка как средству международного общения, наблюдается все большее проникновение языка в различные сферы повседневной жизни, включая деловую и личную коммуникацию, СМИ, кинематограф, музыку, национальную культуру, уровни образования, политику, экономику, туризм и др. В работе «Контактная вариантология английского языка. Проблемы теории» З. Г. Прошина (2020) определяет вариант языка как «... *особое языковое образование, характеризующееся специфическими чертами в результате влияния автохтонного языка и отражения автохтонной культуры и имеющее социолингвистическую природу*» [4, 148]. Используются такие термины, как *глубина распространения языка* и *диапазон языка* для того, чтобы охарактеризовать распространение английского языка в том или ином регионе мира. Согласно теории Качру, существуют *национальные*, а также *региональные* и *локальные* варианты. В нашем исследовании Kazenglish представляется скорее *локальным вариантом*, поскольку его функционирование (в большей степени) ограничено территориально.

Остановимся на ряде примеров *вариантов* английского языка с тем, чтобы показать их функционирование, изученность, распространение. Так, в России, несмотря на неутраченные споры о собственно самом термине (не/корректность, дефиниции, история), термин *Runglish* (Russian English, Ruglish, Russlish) уже получил широкое распространение как в научном, так и в бытовом обиходе [5, 335-338]. Вариант *Runglish* сформировался в результате взаимодействия русского и английского языков; наиболее активно функционирует в сферах профессиональной коммуникации, науки, информационных технологий, бизнеса и массовой культуры. С социолингвистической точки зрения *Runglish* отражает процессы языковой интерференции, кодового переключения и заимствования, а также служит индикатором включенности русскоязычного сообщества в глобальное англоязычное пространство [4]. Использование *Runglish* часто коррелирует с индивидуальными и социальными параметрами говорящих: уровень образования, профессиональная принадлежность, возраст, а также может выполнять прагматическую и идентификационную функции.

Однако на начальном этапе данный феномен еще не имел устоявшегося наименования. Термин *Runglish* получил распространение после интервью российского космонавта Сергея Крикалёва в 2000 году о том, что члены экипажа Международной космической станции в их профессиональной и повседневной коммуникации использовали смешение русского и английского языков. Это языковое сочетание было обозначено как *Runglish*, официально включено в перечень языков для международной космической станции, и до сих пор применяется на борту МКС [6, 796]. Вместе с тем, в современной русскоязычной лингвистике отсутствует единое и общепринятое определение понятия *Runglish*. Дискуссионным остается вопрос и о его статусе: рассматривается ли он как *вариант русского языка* с включением английских лексических элементов, либо как *вариант английского языка*, подвергшийся трансформациям под воздействием русского (в частности, посредством морфологической трансформации по нормам русского языка) [4, 335-338].

В Германии *Denglish* представляет собой форму языкового смешения, обусловленную активным проникновением английской лексики в немецкий язык [7]. Он хорошо распространен в сферах экономики, рекламы, цифровых технологий и популярной культуры. С социолингвистической точки зрения *Denglish* нередко становится объектом общественных

и нормативных дискуссий, отражая противоречие между языковым пуризмом и прагматическими потребностями современной коммуникации [ibid.].

Примечательно, что в Германии и *Kiezdeutsch* является особой разновидностью городского социолекта, сформировавшегося в молодежной среде крупных городов [8, 274-277]. В отличие от *Denglish*, *Kiezdeutsch* включает элементы не только английского, но и турецкого, арабского и других языков иммигрантских сообществ. С социолингвистической позиции данный феномен представляет собой пример новой урбанистической языковой нормы, отражающей социальную стратификацию, этническую принадлежность и групповой солидаризм. *Kiezdeutsch* выполняет важную идентификационную функцию и часто становится объектом стигматизации в общественном дискурсе [ibid.].

В США и странах Латинской Америки *Spanglish* является одной из наиболее изученных гибридных форм английского языка и формируется в условиях устойчивого билингвизма испанского и английского языков. Для *Spanglish* характерны активное кодовое переключение, смешение морфосинтаксических структур и гибридные лексические единицы. С социолингвистической точки зрения данный феномен отражает сложную языковую и культурную идентичность билингвальных сообществ и выступает средством выражения этнической принадлежности, социальной солидарности и сопротивления ассимиляционным процессам [9, 51-61].

В Японии *Japlish* сформировался в результате влияния английского языка на японский и широко представлен в рекламе, массовой культуре, моде и молодежной коммуникации. В повседневном общении элементы *Japlish* выполняют символическую функцию, ассоциируясь с современностью, глобальностью и престижем. Головачева (2004) указывает, что «часто носители английского языка склонны воспринимать *Japanese English* как искаженный, «исковерканный» английский язык. Однако часто упускается из вида самостоятельность этого варианта, его глубокое внедрение в семантику японского языка и транслирующая роль для передачи образа» [10, 121-129].

Здесь авторы привели лишь некоторые примеры вариантов английского языка. Очевидно, что языковая контаминация (без негативного подтекста) и аккультурация носит глобальный характер. С научной точки зрения, отрицать наличие тех или иных вариантов английского языка нецелесообразно, поскольку, как в свое время (1840) говорил немецкий философ А. Шопенгауэр, что истина проходит через три стадии: сначала ее высмеивают, потом ей яростно сопротивляются, и, наконец, принимают как очевидное. Варианты английского языка следует рассматривать не только как результат языковой интерференции, но и как социально обусловленные феномены, отражающие процессы глобализации, миграции, языковой политики и формирования новых идентичностей.

В условиях глобализации и расширения полилингвального общения *Казинглиш* представляет собой значимое социолингвистическое и этнокультурное явление. По мнению авторов, *Kazenglish (Qazenglish)* (именно на латинице) – это локальный вариант английского языка, используемый владеющими английским языком **казахстанцами**, для которых родными языками являются казахский или русский (или любой другой язык проживающих в Казахстане этносов). С другой стороны, *Қазағылшын* (именно в казахской графике) – это псевдодialekt казахского языка, включающий неисчислимы английские языковые элементы, сформировавшийся и широко распространенный в Казахстане в результате длительной прагматики образования и экономики, широко распространенный среди носителей казахского языка, достаточно хорошо владеющих английским языком [11]. Отсюда, *Казинглиш* (повторимся: для русского языка используется термин на кириллице) есть сложный социолингвистический и этнокультурный феномен, требующий детального и тщательного изучения. Однако он все еще не был всесторонне исследован, что доказано нашим критическим анализом зарубежных и отечественных научных исследований за последние двадцать лет.

ВВЕДЕНИЕ

В глобальном лингвистическом пространстве исследования вариантов английского языка (*Chinglish, Denglish, Japlish, Kiezdeutsch, Konglish, Spanglish* и др.) представлены достаточно широко, но *Kazenglish (Qazenglish)* ранее не становился объектом комплексного лингвистического анализа. Отсутствие системных исследований, посвященных этому локальному варианту английского языка (равно как и для Қазақылшын) как сложному социолингвистическому и этнокультурному феномену, обуславливает научную новизну и актуальность настоящей работы, выполненной на материале казахского и английского языков.

Цель этой работы раскрывается через два вектора: 1) критический анализ зарубежной и отечественной научной литературы о вариантах английского языка; 2) краткое описание особенностей *Kazenglish (Qazenglish)* как локального варианта английского языка и особенностей псевдодialecta Қазақылшын как результата взаимодействия казахского и английского языков в казахстанском языковом и этнокультурном пространстве. Для достижения поставленной цели в работе предполагается решение следующих задач:

1. провести критический анализ зарубежной и отечественной научной литературы о вариантах английского языка;
2. обосновать использование терминов «псевдодialecta», «Қазақылшын» (казахская графика), «*Kazenglish (Qazenglish)*» (на латинице) / «Казинглиш» (на кириллице);
3. описать некоторые лексические, грамматические, фонетические особенности *Kazenglish (Qazenglish)* как локального варианта английского языка и Қазақылшын как псевдодialecta казахского языка (*прим.: здесь представлена сжатая выборка ярких образцов из общего корпуса примеров, составляющего более 2,000 единиц*).

Объектом исследования являются контактные языковые варианты, формирующиеся в условиях глобального полиязычия. Предметом исследования выступает *Kazenglish (Qazenglish)* как локальный вариант английского языка и Қазақылшын как псевдодialecta казахского языка. Теоретическая значимость работы заключается в расширении представлений о вариантах языка: с одной стороны, о псевдодialecta казахского языка, с другой стороны, о казахском варианте английского языка в рамках парадигмы *World Englishes Paradigm*. Практическая значимость состоит в возможности использования полученных результатов в курсах социолингвистики, межкультурной коммуникации, теории и практики казахского и английского языков, теории и практики перевода, методики преподавания родных и иностранных языков.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Поскольку цель работы представлена двумя векторами исследования, то отметим, что материалом исследования выступили, с одной стороны, 210 научных публикаций о вариантах английского языка (выборка из 1,000 научных исследований); с другой стороны, материалом также является выборка ярких образцов из общего корпуса примеров Қазақылшын/ *Kazenglish (Qazenglish)*/Казинглиш, показывающие ряд фонетических, лексических, грамматических особенностей анализируемого языкового феномена.

Методологическая база исследования опирается на комплексный подход и включает два взаимосвязанных уровня (шесть методов на первом уровне).

Первый уровень методологии исследования – критический обзор, хронологический анализ, геоллингвистический анализ, тематическая классификация, анализ частотности, квантитативный анализ. Во-первых, был применен метод PRISMA для обзора и анализа значительного количества научных публикаций (в нашем случае, более 1000 работ на английском, русском и немецком языках) по заданной тематике. Выбор языков обусловлен следующим: английский язык – основной, поскольку сама парадигма носит название *World Englishes*, русский язык представлен обширным корпусом исследований языкового феномена

Runglish (Russian English, Ruglish, Russlish), а также немецкий язык, в котором широко представлены и описаны контактные варианты Denglisch и Kiezdeutsch. Далее, путем последовательной селекции было выявлено 210 высокорейтинговых и высокоцитируемых научных публикаций, непосредственно связанных с теорией контактной вариантологии в общем, и контактными вариантами английского языка, в частности. Источниками работ являются авторитетные наукометрические базы, университетские репозитории, книги, рецензируемые журналы, монографии, научные сайты, издания и материалы конференций: Cyberleninka (n=106), Google Scholar Citations (n=26), Google Books (n=15), eLibrary (n=10), Scopus (n=11). Среди крупных издательств и научных платформ: ResearchGate (n=15), академические издательства (n=12), World Englishes Journal (n=5), Academia.edu (n=3). Все отобранные труды также оценивались по релевантности и актуальности. Далее осуществлен критический анализ (scoring review) отобранной научной литературы. Хронологический охват включает работы с 1961 года (самая ранняя публикация) и по настоящее время (2026 год).

Второй уровень методологии исследования – метод сплошной выборки эмпирических данных, терминологическая характеристика, комплексный анализ языковых единиц, дескриптивный метод (четыре метода). На этом уровне осуществлен анализ лексических, фонетических, грамматических особенностей Қазақылшын и Kazenglish (Qazenglish). Методика отбора примеров Қазақылшын как псевдодialectа казахского языка включает анализ значительного количества актуальных медийных текстов, материалов сайтов и платформ организаций, интервью и подкастов (все перечисленное имеется в открытом доступе казахстанского сегмента интернета). Для изучения фонетических, грамматических и лексических особенностей Kazenglish (Qazenglish) как локального варианта английского языка были проанализированы казахстанские интервью, учебные материалы IELTS speaking, а также речь свободно владеющих английским языком казахстанцев (все перечисленное имеется в открытом доступе казахстанского сегмента интернета). Акцент сделан на актуальность феномена, изучение которого происходит в режиме реального времени.

Критерии отбора примеров включают их регулярную воспроизводимость и очевидную лексико-грамматическую интеграцию в казахоязычную коммуникацию. Корпус примеров Қазақылшын условно разделён на несколько категорий: наименования технологических платформ, социально-культурные события, ювентальный сленг, коммуникация в социальных сетях, СМИ, образование, киноиндустрия, туризм, политический дискурс. Выбор вышеуказанных категорий очевиден: указывает на релевантность и актуальность данного феномена, его широкую представленность во всех сферах жизни. Интерпретация данных по примерам осуществлялась посредством дескриптивного и сопоставительного методов.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Результат 1 (критический анализ научной литературы о вариантах английского языка). Анализ более 200 научных публикаций о вариантах английского языка, отличающихся высокой степенью цитирования показал, что наибольшее количество работ приходится на период с 2010 по 2019 гг. включительно, что составляет практически половину от общего числа (99) публикаций. Хронологический анализ с 2020 по 2026 гг. демонстрирует стабильный рост научного интереса (44 публикации). Наиболее многочисленной тематической категорией являются конкретные контактные языковые варианты (101 публикация), далее идут работы о World Englishes (58 публикаций), об англицизмах и заимствованиях (35 публикаций), но в меньшей степени.

Геолингвистический анализ показывал, что тема вариативности английского языка всесторонне изучается во многих странах мира (в алфавитном порядке): Австралия, Азия (Восточная), Америка (Латинская), Великобритания, Германия, Зеландия (Новая), Индия, Канада, Китай, Корея, Океания, Россия, США, Юго-Скандинавия, Япония. Это свидетельствует, что данный феномен имеет ярко выраженный глобальный характер. В то же время ни в Казахстане, ни странах ближнего и дальнего зарубежья он ранее не становился

предметом отдельного (диссертационного, монографического) исследования. Приведенная в статье статистика – см. раздел «Обсуждение, часть 1» – показывает, что из более 1000 научных публикаций в глобальном разрезе нет ни одного опубликованного исследования, посвященного Қазағылшын как псевдодialeкту казахского языка и Kazenglish как локальному варианту английского языка.

Результат 2 (обосновать использование терминов псевдодialeкт, Қазағылшын, Kazenglish (Qazenglish), Казинглиш). Авторы предлагают следующее определение: *псевдодialeкт* есть мнимый диалект, не является признанной языковой нормой, противопоставляется литературному языку, ограничен территориально; является активным средством коммуникации в социуме, легко идентифицируется различными социальными группами, широко распространен среди различных возрастных категорий и профессиональных сообществ; характеризуется чрезмерным использованием иностранных заимствований, обладает специфическими фонетико-графическими, лексико-семантическими, синтактико-грамматическими, прагматико-стилистическими особенностями временного или постоянного характера.

Қазағылшын – это псевдодialeкт казахского языка, включающий неисчислимые английские языковые элементы, сформировавшийся и широко распространенный в Казахстане в результате длительной прагматики образования и экономики среди носителей казахского языка, достаточно хорошо владеющих английским языком. С другой стороны, (все перечисленное имеется в открытом доступе казахстанского сегмента интернета) – это локальный вариант английского языка, используемый владеющими английским языком *казахстанцами*, для которых родным и/или приобретенным является казахский язык.

В этой работе авторы поясняют, почему выбор остановлен на термине *Kazenglish (Qazenglish)* в отличие от терминов Kazakhstan` English и Kazakh (Qazaq) English.

Термин **Kazakhstan` English** не является корректным в том смысле, что как локальный вариант английского языка он ещё не был признан Казахстаном и мировым сообществом ни на официальном уровне, ни на неофициальном уровне; не был зафиксирован ни в рамках контактной вариантологии, ни в рамках концепции World Englishes Paradigm, ни в одном из индексируемых научных журналов. Он не был исследован ни в диссертационных, ни в монографических исследованиях; его природа и результаты не были обсуждены широкой общественностью и научными кругами.

Kazakh (Qazaq) English или **казахский вариант английского языка** является более точным по своей сути, поскольку используется владеющими английским языком пользователями, для которых родным и/или приобретенным является казахский язык. Однако его основной проблемой является *недопонимаемое разграничение* между Kazakh English (который понимается как используемый *только лишь* этническими казахами) и Kazenglish (который понимается как языковое явление, пользователями которого являются *любые казахстанцы*, независимо от их этнической принадлежности). Отсюда предпочитаемым является термин **Қазағылшын** (в казахской графике) / **Kazenglish (Qazenglish)** (на латинице) / **Казинглиш** (на кириллице) как наиболее нейтральный, лаконичный, ёмкий, интуитивно понятный для обозначения исследуемого языкового феномена.

Результат 3 (описать его особенности *как локального варианта* английского языка и *как псевдодialeкта* казахского языка):

- на уровне языка – смешение языковых структур (лексики, синтаксиса, грамматики, фонетики), смешение алфавитной графики, укоренение в семантическом ядре языка-реципиента и мн. др.;
- на социолингвистическом уровне – кодовое переключение, «отзеркаливание» сложной языковой и культурной идентичности билингвального и/или полилингвального общества; корреляция с социальными маркерами говорящего (социальная стратификация, этническая принадлежность, образование, профессия, возраст и мн. др.);

■ на этнокультурном уровне – широкое проникновение в сферы повседневной и профессиональной жизни общества (экономика, промышленность, образование, культура, искусство, масс медиа и мн. др.).

ОБСУЖДЕНИЕ

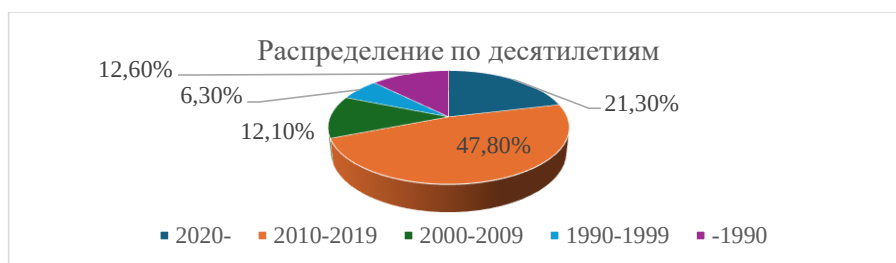
Часть 1: критический анализ научной литературы о вариантах английского языка

Опираясь на изложенные теоретические и концептуальные положения, это исследование сосредоточено на критическом анализе научных публикаций, что позволяет выявить основные тенденции, классифицировать варианты и проследить особенности их функционирования и развития в разных языковых и культурных контекстах.

Источники на английском языке принадлежат авторству В. В. Kachru (1965, 1985, 1986, 1990, 1992, 1996, 1997, 1998, 2009, 2017), одному из основателей лингвометодической парадигмы World Englishes, а также D. B. Kent (1999, 2001), K. Bolton (2005, 2006, 2011, 2012, 2013, 2017, 2019, 2022), I. Stavans (2008, 2015, 2018) и многие другие. *Немецкоязычная научная литература* на данную тему представлена работами S. Wallah (2010), H. Wiese (2009, 2010, 2011, 2012, 2014, 2015, 2017, 2022), H. Glück (2000, 2009, 2013, 2016, 2017, 2024), L. T. R. Holt (2017) и многие другие. *Русскоязычные* научные исследования (*прим.: работы исследователей из разных стран, выполненные на русском языке*) представлены работами таких ученых, как Т. М. Беляева и И. А. Потапова (1961), З. Г. Прошина (2010, 2012, 2014, 2015, 2017, 2018, 2020, 2022), О. А. Ужова (2006, 2008, 2009, 2010, 2011, 2013, 2018, 2017), А. А. Ривлина (2011, 2014, 2016, 2017, 2020), А. Р. Сулькарнаева (2009, 2022) и многие другие. *Казахоязычных* (опубликованных) исследований об этом языковом феномене на сегодняшний день не представлено.

Особое внимание следует обратить на тот факт, что среди рассматриваемых источников присутствуют работы, опубликованные значительно ранее формирования парадигмы Б.Качру. В их числе – книга «Английский язык за пределами Англии» Беляевой Т. М. и Потаповой И. А. (1961), «Spanglish: Language Contact in Puerto Rico» авторства Rose Nash (1970), «Culture, Diffusion and Japlish» авторства Joe E. Pierce (1971), «Japlish-English Made in Japan» авторства Aaron Martin Cohen (1973). *Хронологическое распределение исследований* охватывает период с 1961 по 2026 гг. Все 210 анализируемых источников разделены по следующим периодам: 1961-1990 гг., 1990-1999 гг., 2000-2009 гг., 2010-2019 гг., с 2020 г. по настоящее время. Таким образом, наибольшее количество работ приходится на период с 2010 по 2019 гг. включительно, что составляет практически половину от общего числа (n=99, 47.8% из 100%). Временной отрезок с 2020 по 2026 г. также демонстрирует стабильный рост научного интереса (n=44, 21.3%), что свидетельствует о постоянной актуальности исследуемой проблематики (Диаграмма №1).

Диаграмма №1. Хронологическое распределение исследований

Распределение исследований по тематике показывает, что самой многочисленной тематической категорией являются конкретные контактные языковые варианты (гибридные языки, этнолекты, мультиэтнолекты) – n=101 (48.1%). На втором месте находятся работы, посвященные World Englishes / контактной вариантологии – 58 публикаций (27.6%).

Англицизмы / заимствования (13.3%) и другие (11.0%) также находятся среди основных тем (Диаграмма №2).

Диаграмма №2. Распределение исследований по тематике

Важно отметить, что самой многочисленной категорией являются гибридные языки / языковые варианты, за ними следуют исследования, посвященные контактной вариантологии.

Геолингвистический анализ исследований показывает, что тема вариативности английского языка всесторонне изучается во многих странах мира. Среди них – США и Латинская Америка (Spanglish), Китай (Chinglish), Япония (Japlish), Россия (Russian English, Runglish), Германия (Denglish, Kiezdeutsch), Республика Корея (Konglish), Индия, Скандинавия; страны «внутреннего круга» – Великобритания, США, Канада, Австралия и Новая Зеландия. Проведенный анализ позволяет заключить, что данный языковой, социолингвистический, этнокультурный феномен имеет ярко выраженный глобальный характер. В то же время в Казахстане, повторимся, Казинглиш до настоящего момента не становился предметом отдельного исследования; ранее в докладах и материалах одного из авторов статьи упоминались варианты Runglish и Kazenglish, однако это носило фрагментарный характер.

Часть 2: обоснование использования терминов

Исходя из очевидной логики, и в соответствии с определениями из толковых словарей (Чудинов 1910, Ушаков 1935, БЭС 1970 и т.д.), «псевдо» обозначает «мнимый, ложный»; термин «диалект» здесь используется в трактовке Л. Щербы (1957) «...это живая речь определенной группы людей, объединенных территориально, которая противопоставлена литературному языку как нормированной системе» [13]. При этом иные трактовки диалекта также справедливы в той или иной мере. Приведем наиболее известные и наименее спорные определения диалекта:

➤ В. Даль (1852) понимает диалект как «...местное наречие, говор, подчиненный по основным свойствам своим какому-либо языку, но *отличающийся* от него особыми оборотами, произношением или словами» [14];

➤ Ф. де Соссюр (1910) описывал диалект как «...форму языка, *ограниченную определенной территорией*» [15];

➤ Э. Сепир (1921) охарактеризовал диалект как «...вариант языка, который достаточно отличается от других вариантов, чтобы быть узнаваемым, но при этом *сохраняет взаимную понятность* с основной массой носителей этого языка» [16];

➤ Л. Касаткин (2007) описывает диалект как «...разновидность данного языка, употребляемая *в качестве средства общения* с лицами, связанными тесной территориальной, социальной или профессиональной общностью» [17].

Что же следует понимать под термином «псевдодиалект»? Здесь авторы предлагают следующее определение термина «псевдодиалект» – мнимый диалект, не является признанной

языковой нормой, противопоставляется литературному языку, ограничен территориально; но он является активным средством коммуникации в социуме, легко идентифицируется различными социальными группами, широко распространен среди различных возрастных категорий и профессиональных сообществ; характеризуется чрезмерным использованием иностранных заимствований, обладает специфическими фонетико-графическими, лексико-семантическими, синтактико-грамматическими, прагматико-стилистическими особенностями временного или постоянного характера. *Отметим, что в данной публикации авторы впервые предлагают дефиницию термина «псевдодialeкт» применительно к анализируемому материалу исследования; в дальнейшем намереваются ее уточнять и/или корректировать с учетом широкого обсуждения в научном сообществе.*

Термин «*Казинглиш*» был впервые предложен Сулькарнаевой (2012, 2017, 2019 и т.д.) в ряде ее научных докладов и публикаций о контактах английского и казахского / английского и русского языков в казахстанском языковом пространстве [11]. Здесь *Қазағылшын* понимается как *псевдодialeкт казахского языка*, включающий неисчислимые английские языковые элементы, сформировавшийся и широко распространенный в Казахстане в результате длительной прагматики образования и экономики, и широко распространенный среди носителей казахского языка, достаточно хорошо владеющих английским языком. С другой стороны, *Kazenglish* – это и *локальный вариант английского языка*, используемый владеющими английским языком казахстанцами, для которых родным и/или приобретенным является казахский язык. Казахстанцы, для которых английский не является родным языком, как правило, являются билингвами (например, казахский + русский) или полилингвами (например, казахский + русский + татарский + английский / или немецкий/ или китайский / или др. иностранный язык). Они регулярно используют английский язык в казахоязычной (и смешанной русскоязычной) среде в связи с профессиональными потребностями (чаще всего в международных коммерческих корпорациях, государственных и частных компаниях и предприятиях, министерствах, средствах массовой информации, туристических, спортивных и культурных компаниях и т.д.). Отсюда, *Казинглиш* есть сложный социолингвистический и этнокультурный феномен, требующий детального и тщательного изучения.

В этой работе авторы поясняют, почему выбор остановлен на термине *Kazenglish* (*Qazenglish*) в отличие от терминов *Kazakhstan`s English* и *Kazakh (Qazaq) English*.

Термин ***Kazakhstan`s English*** не является корректным в том смысле, что как локальный вариант английского языка он ещё не был признан Казахстаном и мировым сообществом ни на официальном уровне, ни на неофициальном уровне; не был зафиксирован ни в рамках контактной вариантологии, ни в рамках концепции *World Englishes Paradigm*, ни в одном из индексируемых научных журналов. Он не был исследован ни в диссертационных, ни в монографических исследованиях; его природа и результаты не были обсуждены широкой общественностью и научными кругами.

Kazakh (Qazaq) English или **казахский вариант английского языка** является более точным по своей сути, поскольку используется владеющими английским языком пользователями, для которых родным и/или приобретенным является казахский язык. Однако его основной проблемой является *недопонимаемое разграничение* между *Kazakh English* (который понимается как используемый *только лишь* этническими казахами) и *Kazenglish* (который понимается как языковое явление, пользователями которого являются *любые казахстанцы*, независимо от их этнической принадлежности). Отсюда предпочитаемым является термин ***Қазағылшын*** (в казахской графике) / ***Kazenglish (Qazenglish)*** (на латинице) / ***Казинглиш*** (на кириллице) как наиболее нейтральный, лаконичный, ёмкий, интуитивно понятный для обозначения исследуемого языкового феномена.

В теории *World Englishes* каждая языковая разновидность рассматривается как *социолингвистический билингвальный континуум*, представляющий собой совокупность функциональных зон, называемых *лектами* – *акролектом*, *мезолектом* и *базилектом* – которые, по мнению А. Ривлиной (2020), соотносятся с различными уровнями владения английским языком, от наивысшего к низшему [18]. Поскольку настоящее исследование

посвящено анализу Казинглиш *и в контексте* контактной вариантологии, то представляется целесообразным более подробно остановиться на каждом из лектов. Здесь авторы опираются на терминологию А. Ривлиной (ibid): *акролект* – вариант языка, которому свойственна определенная степень стандартизации, употребляется образованными слоями общества, обладает самым высоким социальным престижем; *мезолект* – промежуточный языковой вариант; *базилект* – занимает нижнюю ступень в иерархии языковых вариантов [ibid.]. Прошина (2020) и Ривлина (2020) подробно описали особенности акролекта, мезолекта и базилекта [4, 18]. *Мезолект*, как указывают эти исследователи, «предполагает использование языка образованными пользователями в неформальном контексте или в формальном, когда ... перенос черт родного для них языка на английский оказывается ощутимым» [4].

Авторы этого исследования склоняются к характеристике Казинглиша (большей частью) как мезолекта, поскольку:

- сформировался (и продолжает формироваться) в условиях естественного для Казахстана казахско-русского билингвизма с *активным использованием английского языка в социуме* (от повседневного общения до цифровой медиасреды);
- характеризуется регулярной интерференцией английского языка;
- не является ни стандартизированным вариантом английского языка, ни сетом случайных отклонений от нормы.

Очевидно, что выявление уровня владения английским языком среди казахстанцев разных возрастных групп и сфер образования, разных профессиональных компетенций и сфер деятельности требует широкомасштабного социолингвистического (статистического, квантитативного, квалитативного) исследования. Одной из сопутствующих задач является совместное исследование с аккредитованными в Казахстане организациями по оценке знания английского языка в рамках международных экзаменов IELTS, TOEFL, SAT и др. Это позволит получить точную и объективную картину о казахстанцах, получивших международный сертификат о знании английского языка. Другой сопутствующей задачей представляется анализ кодификации языковых изменений (точнее, трансформаций и/или деформаций) в казахском языке под влиянием английского. Именно анализ кодификации изменений на различных уровнях языка позволит авторам точнее определить акролектную или мезолектную или базилектную форму Kazenglish (Qazenglish) как локального варианта английского языка. Обе задачи рассматриваются как перспективы дальнейшего исследования. Исходя из обсуждения выше, авторы снова подчеркивают, что языковая контаминация и аккультурация носит глобальный характер.

Часть 3: Қазағылшын как псевдодialect казахского языка

Для данной публикации сделана выборка примеров из общего корпуса в количестве 200 единиц. Приведем некоторые в различных сферах казахстанской повседневной жизни:

- технологические платформы и сервисы (*Bilimland.kz, QamqorTech, Daryn.online, BilimBer, MangiSoz service, TilSync – ISSAI, Alem.AI, SABAQ PLATFORM, CarGoRuqsat, Qyran Health, Qonzhyq App, Satu.kz, Aitu*);
- социально-культурные события (*Баурсак Fest, AlemFest, керемет ивент, Кумыз Fest*);
- социальные сети (*коммент жазу, директке жазу, фолловер бар, лайк бас, story салдым, DM-ға жаз, шейірлеп жіберсеңіздер*);
- ювональный сленг (*Чилл жасап жатырмын, Дедлайн жақындап қалды, рофлить етіп, спойлер болуы мүмкін, инсайт алдым, керемет ивент*);
- неформальная личная коммуникация (*Бүгін meeting бар ма? Deadline-ды ұмытпа*);
- примеры из официальных казахстанских СМИ (*Қазақстанда тұрақты стартап – экожүйе қалыптасып келеді – Казинформ*);
- эргонимы в отечественном кинематографе и переводном ТВ и киноиндустрии (*Бұл жоба Netflix-пен бірлескен production. Storytelling-ге ерекше көңіл бөлдік*);
- номенклатура в казахоязычной музыке (*Сахнада sound check өтті. Бұл track толық live instrumentпен жазылды*);

- примеры из области искусства и культуры (*Көрме modern artқа арналған. Open air форматындағы show өтті*);
- примеры из образования (*Zoom-ға кіру, ссылақа/мен өтіңіз, Mektep Online, онлайн оқимыз*);
- примеры из политического дискурса (*Бұл – экономикалық roadmapтың бір бөлігі. Press briefing live форматта өтті*);
- примеры из области экономики (*GDP көрсеткіші өсім көрсетті. Қазақстан халықаралық маркетке шығуды жоспарлап отыр*);
- примеры из сферы туризма (*Eco-friendly отельдер демалушыларға қолжетімді. Low-cost airlinesдер рейстерін ұсынады*) и т.д.

Еще одним показательным примером является словосочетание *шейірлеп жіберсеңіздер* (*поделитесь*), переданное в казахской графике. Компонент *шейірлеп* образован от английского глагола *share* (*делиться*) с добавлением словообразовательного аффикса *-леп* из казахского языка. Далее следует казахская глагольная форма *жіберсеңіздер*, выражающая вежливую побудительную конструкцию во множественном числе. Данный пример демонстрирует морфологическую адаптацию английского заимствования к казахской словообразовательной системе и иллюстрирует процессы языкового синтеза.

Многие из примеров являются контаминацией кириллицы, латиницы и уникальных буквенных знаков (символов) казахского языка, что указывает на активные процессы аккультурации. Так, словосочетание *MangiSoz service* (система распознавания, синтеза и перевода речи) передано латиницей. Компонент *mangi* восходит к казахскому слову *мәңгі* (*вечный*), а *soz* – к казахскому *сөз* (*слово*); таким образом, название можно интерпретировать как *вечное слово*. Лексема *service* заимствована из английского языка и означает *сервис, служба*. В совокупности, наименование *MangiSoz service* обозначает сервис, предназначенный для перевода и синтеза речи, и представляет собой пример смешения казахских и английских языковых элементов, оформленных средствами латинской графики. Отдельным важнейшим вопросом (не рассматривается здесь, но входит в перспективы дальнейшей работы) является психолингвистический и социоллингвистический анализ причин таких контаминированных эргонимов, идеонимов, нарратива (чем они обусловлены? почему разрешены казахстанской ономастической комиссией?). Особенный интерес вызывает повсеместная практика замен исконных казахских глаголов (например, *бөлу* = *(по)делиться*) и других частей речи на английские глаголы (*to share* = *(по)делиться*) значительной частью носителей и пользователей казахского языка, независимо от их уровня образования, возраста и т.д. Это также является одной из перспектив исследования.

Часть 4: анализ особенностей Kazenglish (Qazenglish) как локального варианта АЯ

Ниже приведен анализ фонетических, грамматических и лексических особенностей Kazenglish (Qazenglish) как локального варианта английского языка, на котором говорят казахоязычные пользователи.

Фонетические особенности. На основе перцептивного метода авторы провели анализ фонетических особенностей Kazenglish (Qazenglish) на имеющихся в открытом доступе материалах казахстанского сегмента Интернета (видео, рилсы, шортсы, интервью на английском языке казахоязычных пользователей). Примечательно, что фонетические особенности **уже** являются системными и, чаще всего, характерны для мезолекта и базилекта (прим.: уровни владения английским языком согласно терминологии З.Г. Прошиной и А.А. Ривлиной [12]):

- замена специфических звуков: упрощенное или специфичное произнесение [th] как [s/z] или [t/d], [w] как [v], [r] как более раскатистый *русский* звук, [ch] как [x] вместо [k] (*technology*) – вот здесь наблюдаем опосредованную интерференцию русского языка у казахоязычных пользователей;
- долгота гласных: исчезает смысловоразличительная разница между долгими и краткими гласными (*eat* - *it*);

- оглушение конечных согласных: произнесение звонких согласных на конце слов как глухих (например, *lead* как *lit*);
- специфическая интонация: перенос казахских интонационных контуров на английскую речь, что для англоязычного носителя звучит неуместно / странно / агрессивно (в ряде случаев);
- ритмика: нарушение типичного английского чередования ударных и неударных слогов под влиянием казахского языка;
- отсутствие аспирации: произнесение взрывных согласных [p, t, k] без характерного для англоязычного носителя придыхания;

Совершенно очевидно, что детальный анализ системных фонетических особенностей Kazenglish (Qazenglish) требуется выполнять при помощи инструментальных и лингвистических методов, включая компьютерные программы (спектрограммы, осциллограммы) и палатографию, рентгено- и видеосъемку. Это может (и должно) стать предметом отдельного научного исследования. Здесь же приведены лишь наиболее частотные и системные особенности, заметные для простого аудиовизуального анализа.

Грамматические особенности демонстрируют перенос синтаксических структур и категорий родного казахского языка и (опосредованно) русского языка на английский язык:

- нарушение порядка слов: выдвижение прямого дополнения в начало предложения для смыслового акцента по аналогии с казахским языком (*This movie I haven't seen* вместо *I haven't watched this movie yet*) (прим.: глагол в казахском языке всегда стоит в конце предложения);
- вариативность в употреблении артиклей, а точнее – тенденция к их полному опущению (*Astana is capital of Kazakhstan, Almaty is south capital*);
- избегание перфектных времен: замена сложных временных форм простыми в сочетании с ошибочным использованием предлогов (*I am living here from childhood* вместо *I have been living here since childhood*);
- ошибочное использование неисчисляемых и исчисляемых существительных во множественном числе (*sheeps, phenomenons, clotheses, foots, informations, datas*);
- предпочтение предложных сочетаний после существительного вместо атрибутивных цепочек (*period of Old English* вместо *Old English period*) и частое использование безличных конструкций (*It is expected that...* вместо *She is supposed to...*);
- сохранение прямого порядка слов в вопросительных предложениях (*He will arrive tomorrow?*) и контаминированная форма с казахской вопросительной частицей (*He will arrive tomorrow ма?*);
- отсутствие окончаний -s, -es в глаголах третьего лица единственного числа настоящего времени (*she live* вместо *she lives*), а также использование *don't* вместо *doesn't*.

Для глубокого анализа грамматических особенностей необходимо проводить отдельные исследования с использованием методов стратификации, структурно-типологического, компонентного, интроспективного методов. Это не входило в задачи этой работы, но представляется перспективным направлением.

Лексические особенности проявляются как концептуально-культурная часть идентичности пользователей Kazenglish (Qazenglish):

- обозначение культурных реалий: использование слов для понятий, не имеющих эквивалентов в английском языке (транслитерация и калькирование), включение казахских слов (*Nauryz, kazy, kymyz, tary, korpe*);
- необычные коллокации: создание словосочетаний, которые построены по логике казахского языка, но на английском лексическом материале (*шейірлеп жіберсеңіздер*);
- изменение значения слов: использование английских слов в значениях, продиктованных «ложными друзьями переводчика» (*magazine* вместо *shop*);
- употребление лишних слов для уточнения (*Chair of the Management Board* вместо *Chair, the city of Almaty* вместо *Almaty or Almaty City*).

Имеющийся у авторов корпус примеров требует скрупулезного анализа с использованием корпусного, математического и статистического методов; для чистого лексического исследования планируется провести компонентный, дистрибутивный и контекстуальный анализы, а также социолингвистические опросы.

Kazenglish (Qazenglish) как локальный вариант английского языка *может рассматриваться и как этнолект* в определенной степени, поскольку он отражает культурно-специфические концепты казахской культуры и социума, демонстрирует влияние национальной языковой картины мира, используется преимущественно представителями казахстанского языкового пространства, а также служит маркером локальной языковой и социокультурной идентичности. Эти характеристики проявляются в нескольких ключевых аспектах:

1. Вербализация менталитета: лингвистические признаки образуются не как случайные ошибки, а как результат переноса черт из одного языка в другой и вербализации уникального менталитета носителей конкретной этноязыковой общности.

2. Этнокультурная идентичность: через языковые формы выражается принадлежность говорящего к определенной культуре; это средство трансляции идентичности пользователя в международном контексте.

3. Социальная природа: вариант принадлежит конкретному этнокультурному сообществу, служит для представления этого этноса во внешней среде, сохраняя его характерные лингвистические, назовем условно, «отпечатки».

При этом Kazenglish (Qazenglish) не является этнолектом в строгом смысле, поскольку его пользователями могут быть представителями разных этнических групп, владеющие как казахским, так и английским языком (при том, что их национальность может быть иной). Однако структура и прагматика феномена во многом обусловлены именно казахстанским культурным контекстом. С прагматической точки зрения он характеризуется использованием английского языка как средства символического статуса, смешением кодов в зависимости от ситуации общения и выражением групповой солидарности. Таким образом, Kazenglish (Qazenglish) является следствием продолжающейся нативизации английского языка в Казахстане, он функционирует как прагматически мотивированный локальный вариант английского языка, отражающий социальные и культурные реалии Казахстана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В этой работе авторы поставили сложную двухвекторную цель. С одной стороны, проведен обширный анализ зарубежной и отечественной научной литературы о вариантах английского языка, чтобы наглядно показать актуальность изучения ранее неисследованного феномена Kazenglish (Qazenglish) (термин на латинице) как локального варианта английского языка. С другой стороны, описан Қазақылшын (термин в казахской графике) как псевдодialeкт казахского языка, сформированный в результате взаимодействия казахского и английского языков в казахстанском языковом и этнокультурном пространстве. В дальнейшем планируется широкомасштабное исследование этого социолингвистического и этнокультурного феномена.

Перспективы работы: а) проведение критического обзора и анализа научной литературы (не менее 2,000 работ) в ранее неиндексированных наукометрических базах данных (за предыдущие десятилетия) в разных странах мира; б) составление двуязычного корпуса примеров Қазақылшын и Kazenglish (не менее 5,000 единиц); в) анализ его языковых особенностей (фонетика, лексика, морфология, грамматика, синтаксис, стилистика и т.д.); г) социолингвистический эксперимент среди пользователей Қазақылшын и Kazenglish и его полиаспектный анализ; д) совместное исследование с аккредитованными в Казахстане организациями по оценке знания английского языка в рамках международных экзаменов для точной и объективной картины о казахстанцах, владеющих английским языком на разных

уровнях; е) анализ кодификации языковых изменений (точнее, трансформаций и/или деформаций) в казахском языке под влиянием английского; ж) психолингвистический и социолингвистический анализы причин контаминированных онимов (эргонимов, идеонимов, нарратива и т.д.); з) широкое обсуждение в научном сообществе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане [Электронный ресурс]: монография / Э. Д. Сулейменова, Ж. С. Смагулова; под ред. Э. Д. Сулейменовой; Каз. нац. ун-т им. аль-Фараби. – Электрон. текстовые дан. (16,4Мб). – Алматы: Қазақ ун-ті, 2005. – 344 с. – Библиогр.: с. 297-324.
- 2 Kachru B. B. Editorial [Текст] / B.B. Kachru and L.E.Smith // *World Englishes*. – 1985. – Vol. 4, N 4. – P. 209-212.
- 3 Schneider E. W. The Dynamics of New Englishes: From identity construction to dialect birth // *Language*. – Wash., 2003. – Vol. 79, N 2. – P. 233-281.
- 4 Прошина З. Г. Контактная вариантология английского языка: проблемы теории = *World Englishes Paradigm*. – Москва: Флинта: Наука, 2020. – 208 с.
- 5 Денисова Е. А. Runglish как результат глобализации. – 2012. – С. 335-338.
- 6 Бутуханова З. А., Желаев Г. А. Влияние «Русинглиша» на языковую коммуникацию и культуру // *Международный научный журнал «Вестник науки»*. – №12 (69). – Том 3. – 2023. – С. 795-801.
- 7 Конева Е. А. Denglish как языковой феномен // *ТЯиМК*. №4 (23). [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/denglich-kak-yazykovoy-fenomen> (дата обращения: 25.02.2026).
- 8 Singh, J. N. (2024). Paul Kerswill; Heike Wiese (eds.), *Urban contact dialects and language change: Insights from the Global North and South*. New York: Routledge, 2022. Pp. XVIII, 350. *Language in Society*, 53(1), 157-162. doi:10.1017/S0047404523000167
- 9 Масляков В.С. «Спанглиш» как явление языковой межкультурной коммуникации // *Язык и культура*. – №1 (13). [Электрон.ресурс]. – 2011. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spanglish-kak-yavlenie-yazykovoy-mezhkulturnoy-kommunikatsii> (дата обращения: 25.02.2026).
- 10 Головачева Л. Р. Особенности функционирования английского языка в Японии // *Известия Восточного института*. – №8. [Электрон.ресурс]. – 2004. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-funktsionirovaniya-angliyskogo-yazyka-v-yaponii> (дата обращения: 21.02.2026).
- 11 Сулькарнаева А. Р. Раннее изучение английского языка в казахстанской школе (результаты социолингвистического исследования) // *Филология: научные исследования*. – №8. [Электрон.ресурс]. – 2004. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rannee-izuchenie-angliyskogo-yazyka-v-kazahstanskoy-shkole-rezultaty-sotsiolingvisticheskogo-issledovaniya> (дата обращения: 25.02.2026).
- 12 Прошина З. Г., Ривлина А. А. Английский язык в России как вариант и как дополнительный языковой ресурс. Английский язык на территории Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии и за его пределами: Сборник научных трудов / РАН. ИНИОН. Центр гуманитар. науч.-информ. исслед. Отд. языкознания; Отв. ред., ред.-составитель Раренко М.Б. – М., 2020. – 208 с. – (Теория и история языкознания).
- 13 Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. – М., 1957. – С. 110-129.
- 14 «В.И. Даль и Общество любителей российской словесности»: Сборник / Отв. ред. В.П. Нерознак. Сост. Р.Н. Клейменова. – СПб.: «Златоуст», 2002 г. – 312 с.
- 15 Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Пер. с франц. яз. под ред. А. А. Холодовича; Ред. М. А. Оборина; Предисл. проф. Н. С. Чемоданова. – М.: Прогресс, 1977. – 696, [2] с.
- 16 Harris, Z. S. (1951). [Review of *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality*, by D.G. Mandelbaum]. *Language*, 27(3), 288-333. <https://doi.org/10.2307/409757>

- 17 Касаткин Л. Л. Что такое диалектный язык // Русский язык в научном освещении. – М., 2007. – № 2 (14). – С. 253-267.
18 Rivlina A.A. Russian English and what it is not // Russian Journal of Linguistics. – 2020. – Vol. 24. – N. 3. – P. 649-668. DOI: 10.22363/2687-0088-2020-24-3-649-668

Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

Қазағылшын: әлеуметтік және этномәдени құбылыс

А.Р. Сұлқарнаева¹, Ж. С. Смағұлова¹

¹М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің Қазақстан филиалы, Астана, 010010, Қазақстан

*Қазіргі уақытта лингва-франка болып саналатын ағылшын тілінің қызметі оның жаһандық, қарқынды лингвистикалық әртараптануына әкелді, кейіннен Әлемдік ағылшын парадигмасы (Б. Качру терминологиясы) тұжырымдамасын жасауға әкелді. Дегенмен, ағылшын тілінің қазақша нұсқасы — **Қазағылшын** — немесе Қазағылшынның жалған диалектісі (қазақ тілінің жаңа нұсқасы) бойынша айтарлықтай зерттеулер жүргізілген жоқ. Қазақ тілдік кеңістігіндегі қазақ және ағылшын тілдерінің байланысына қатысты бұл лингвистикалық жағдай осы зерттеудің негізгі алғышарты болып табылады. Бұл зерттеудің мақсаттары: 1) тілдік нұсқалар, әсіресе ағылшын тілі бойынша шетелдік және отандық ғылыми әдебиеттерді сыни талдау; 2) Қазағылшын псевдодиалект және ағылшын тілінің жергілікті нұсқасы ретіндегі сипаттамаларының қысқаша сипаттамасы, бұл қазақ және ағылшын тілдерінің ұзақ мерзімді өзара әрекеттесуімен аяқталады. Ағылшын тілінің түрлері бойынша ғылыми әдебиеттерді сыни талдау **(1-нәтиже)** Қазағылшын бұрын Қазақстанда да, шетелде де жеке зерттеудің (диссертация, монография) нысанасы болмағанын көрсетті. Авторлар «жалған диалект» және «Қазағылшын» терминдерінің анықтамаларын негіздеді **(2-нәтиже)**. Олар сондай-ақ Қазағылшын ағылшын тілінің жергілікті нұсқасы және қазақ тілінің псевдодиалекті ретіндегі сипаттамаларын сипаттап, оның лингвистикалық, әлеуметтік-лингвистикалық және этномәдени деңгейлердегі негізгі сипаттамаларын көрсетті **(3-нәтиже)**. Алынған нәтижелер осы зерттеудің өзектілігі мен жаңалығын растады, бұл әлемдік ағылшын тілі парадигмасы тұжырымдамасын, әлеуметтік-лингвистиканы, мәдениетаралық коммуникация теориясы мен тәжірибесін, аударма теориясы мен тәжірибесін дамытуға айтарлықтай үлес қосуы мүмкін.*

Кілт сөздер: Қазағылшын, вариантология, әлемдік ағылшын парадигмасы, жалған диалект, тілдік вариант

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстандағы тілдік жағдай және тілдік жоспарлау [Электронды ресурс]: монография / Е. Д. Сүлейменова, Ж. С. Смағұлова; редакциялаған Е. Д. Сүлейменова; әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. - Электронды мәтіндік деректер (16,4 МБ). – Алматы: Қазақ университеті, 2005. –344 б. – Әдебиеттер тізімі: 297-324 б.
2 Kachru B. B. Editorial [Текст] / B.B. Kachru and L.E.Smith // World Englishes. – 1985. – Vol. 4, N 4. – P. 209-212.
3 Schneider E. W. The Dynamics of New Englishes: From identity construction to dialect birth // Language. – Wash., 2003. – Vol. 79, N 2. – P. 233-281.
4 Прошина З. Г. Ағылшын тілінің байланыс нұсқалары: теория мәселелері = Әлемдік ағылшын тілі парадигмасы. – Мәскеу: Флинта: Ғылым, 2020. – 208 б.
5 Денисова Е. А. Рунглиш жаһандану нәтижесінде. – 2012. – Б. 335-338.
6 Бутуханова З. А., Желаев Г. А. «Русинглиштің» тілдік коммуникация мен мәдениетке әсері // Халықаралық ғылыми журнал «Ғылым хабаршысы». – № 12 (69). – 3-том. – 2023. – Б. 795-801.

- 7 Конева Е. А. Денглиш тілдік құбылыс ретінде // ТҮАМК. № 4 (23). [Электронды ресурс]. – 2016. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/denglisch-kak-yazykovoy-fenomen> (кіру күні: 25.02.2026).
- 8 Singh, J. N. (2024). Paul Kerswill; Heike Wiese (eds.), Urban contact dialects and language change: Insights from the Global North and South. New York: Routledge, 2022. Pp. XVIII, 350. *Language in Society*, 53(1), 157-162. doi:10.1017/S0047404523000167
- 9 Масляков, В.С. «Спанглиш» тілдік мәдениетаралық коммуникация құбылысы ретінде // Тіл және мәдениет. – № 1 (13). [Электронды ресурс]. – 2011. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spanglish-kak-yavlenie-yazykovoy-mezhkulturnoy-kommunikatsii> (қолжетімділік күні: 25.02.2026).
- 10 Головачева Л. Р. Жапониядағы ағылшын тілінің жұмыс істеу ерекшеліктері // Шығыс институтының хабаршысы. – № 8. [Электронды ресурс]. – 2004. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-funktsionirovaniya-angliyskogo-yazyka-v-yaponii> (қолжетімділік күні: 21.02.2026).
- 11 Сулькарнаева А. Р. Раннее изучение английского языка в казахстанской школе (результаты социолингвистического исследования) // Филология: научные исследования. – №8. [Электрон.ресурс]. – 2004. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rannee-izuchenie-angliyskogo-yazyka-v-kazahstanskoy-shkole-rezultaty-sotsiolingvisticheskogo-issledovaniya> (дата обращения: 25.02.2026).
- 12 Прошина З. Г., Ривлина А. А. Ресейдегі ағылшын тілі нұсқа ретінде және қосымша тілдік ресурс ретінде. Ұлыбритания мен Солтүстік Ирландияның Біріккен Корольдігіндегі және одан тыс жерлердегі ағылшын тілі: Ғылыми мақалалар жинағы / РҒА. INION. Гуманитарлық ғылыми және ақпараттық зерттеулер орталығы. Тіл білімі кафедрасы; Жауапты редактор, редактор-құрастырушы М. Б. Раренко. – Мәскеу, 2020. – 208 б. – (Тіл білімінің теориясы мен тарихы).
- 13 Щерба Л.В. Орыс тілі бойынша таңдамалы еңбектер. – Мәскеу, 1957. – Бб. 110-129.
- 14 «В.И. Даль және орыс әдебиетін сүйетіндер қоғамы»: Жинақ / Ред. В.П. Нерознак. Құрастыр. Р.Н. Клейменова. – Санкт-Петербург: «Златоуст», 2002. – 312 б.
- 15 Соссюр Ф. де. Лингвистика бойынша еңбектер / А.А. Холодовичтің редакциясымен француз тілінен аударылған; Ред. М.А. Оборин; Алғысөз авторы профессор Н.С. Чемоданов. – Мәскеу: Прогресс, 1977. – 696, [2] б.
- 16 Harris, Z. S. (1951). [Review of *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality*, by D.G. Mandelbaum]. *Language*, 27(3), 288-333. <https://doi.org/10.2307/409757>
- 17 Касаткин Л. Л. Что такое диалектный язык // Русский язык в научном освещении. – М., 2007. – № 2 (14). – С. 253-267.
- 18 Rivlina A.A. Russian English and what it is not // *Russian Journal of Linguistics*. – 2020. – Vol. 24. – N. 3. – P. 649-668. DOI: 10.22363/2687-0088-2020-24-3-649-668

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

Kazenglish: a sociolinguistic and ethnocultural phenomenon

A. Sulkarnayeva¹, Zh. Smagulova¹

¹Kazakhstan Branch of M. V. Lomonosov Moscow State University, Astana, 010010, Kazakhstan

English, widely recognized as a global lingua franca, has undergone extensive linguistic diversification, giving rise to the World Englishes paradigm. However, the Kazakh variant of English, referred to as Kazenglish, has not yet received systematic scholarly attention and has not been examined as a potential local variety of English or as a Kazakhstani pseudo-dialect resulting from language contact between Kazakh and English. This study aims to critically analyze international and domestic research on language varieties, particularly English varieties, and to describe Kazenglish as both a local variant of English and a pseudo-dialect emerging from the long-term interaction of Kazakh and English within the sociolinguistic and ethnocultural space of Kazakhstan.

A scoping review of more than 200 studies on World Englishes and language variation was conducted. The analysis revealed that Kazenglish has not previously been the subject of a dedicated dissertation or monograph either in Kazakhstan or abroad. The study proposes definitions of the terms “Kazenglish” and “pseudo-dialect” and identifies the main linguistic, sociolinguistic, and ethnocultural characteristics of Kazenglish. The findings confirm the relevance and novelty of the research and contribute to the further development of the World Englishes paradigm, sociolinguistics, intercultural communication, and translation studies.

Key words: Kazenglish, variantology, World Englishes Paradigm, pseudo dialect, language variants.

REFERENCES

- 1 Language situation and language planning in Kazakhstan [Electronic resource]: monograph / E. D. Suleimenova, Zh. S. Smagulova; edited by E. D. Suleimenova; Kaz. national University named after al-Farabi. - Electron. text data (16.4MB). - Almaty: Kazakh University, 2005. -344 p. - Bibliography: p. 297-324.
- 2 Kachru B. B. Editorial [Text] / B. B. Kachru and L.E.Smith // World Englishes. - 1985. - Vol. 4, N 4. - P. 209-212.
- 3 Schneider E. W. The Dynamics of New Englishes: From identity construction to dialect birth // Language. - Wash., 2003. - Vol. 79, N 2. - P. 233-281.
- 4 Proshina Z. G. Contact variantology of the English language: problems of theory = World Englishes Paradigm. - Moscow: Flinta: Nauka, 2020. - 208 p.
- 5 Denisova E. A. Runglish as a result of globalization. - 2012. - P. 335-338.
- 6 Butukhanova Z. A., Zhelaev G. A. The influence of "Russinglish" on language communication and culture // International scientific journal "Bulletin of Science". - No. 12 (69). - Vol. 3. - 2023. - P. 795-801.
- 7 Koneva E. A. Denglish as a language phenomenon // TYaMK. No. 4 (23). [Electronic resource]. - 2016. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/denglich-kak-yazykovoy-fenomen> (date of access: 25.02.2026).
- 8 Singh, J. N. (2024). Paul Kerswill; Heike Wiese (eds.), Urban contact dialects and language change: Insights from the Global North and South. New York: Routledge, 2022. Pp. XVIII, 350. Language in Society, 53(1), 157-162. doi:10.1017/S0047404523000167
- 9 Maslyakov, V.S. “Spanglish” as a phenomenon of linguistic intercultural communication // Language and Culture. - No. 1 (13). [Electronic resource]. - 2011. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spanglish-kak-yavlenie-yazykovoy-mezhkulturnoy-kommunikatsii> (date of access: 25.02.2026).
- 10 Golovacheva L. R. Features of the Functioning of the English Language in Japan // Bulletin of the Eastern Institute. - No. 8. [Electronic resource]. - 2004. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-funktsionirovaniya-angliyskogo-yazyka-v-yaponii> (date of access: 21.02.2026).
- 11 Sulkarnaeva A. R. Early Study of the English Language in the Kazakhstani School (Results of a Sociolinguistic Study) // Philology: Scientific Research. - No. 8. [Electronic resource]. - 2004. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ranee-izuchenie-angliyskogo-yazyka-v-kazahstanskoy-shkole-rezultaty-sotsiolingvisticheskogo-issledovaniya> (date of access: 25.02.2026).
- 12 Proshina Z. G., Rivlina A. A. English in Russia as a variant and as an additional language resource. English in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and beyond: Collection of scientific papers / RAS. INION. Center for Humanitarian Scientific and Information Research. Dept. of Linguistics; Responsible editor, editor-compiler M. B. Rarenko. - Moscow, 2020. - 208 p. - (Theory and history of linguistics).
- 13 Shcherba L.V. Selected Works on the Russian Language. - Moscow, 1957. - Pp. 110-129.
- 14 “V.I. Dahl and the Society of Lovers of Russian Literature”: Collection / Ed. V.P. Neroznak. Comp. R.N. Kleymenova. - St. Petersburg: “Zlatoust”, 2002. - 312 p.

- 15 Saussure F. de. Works on Linguistics / Translated from French under the editorship of A.A. Kholodovich; Ed. M.A. Oborin; Preface by prof. N.S. Chemodanov. – Moscow: Progress, 1977. – 696, [2] p.
- 16 Harris, Z. S. (1951). [Review of Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality, by D.G. Mandelbaum]. Language, 27(3), 288-333. <https://doi.org/10.2307/409757>
- 17 Kasatkin L. L. What is a dialect language // Russian language in scientific coverage. – M., 2007. – No. 2 (14). – pp. 253-267.
- 18 Rivlina A.A. Russian English and what it is not // Russian Journal of Linguistics. – 2020. – Vol. 24. – N. 3. – P. 649-668. DOI: 10.22363/2687-0088-2020-24-3-649-668.

Received: 28.03.2026

MFTAP 16.01.11

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp182-196](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp182-196)

Н.К. Тургумбаева¹, Ш. Қапантайқызы¹, А.Н. Нурланова²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, 010000, Қазақстан

²Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, 070000, Қазақстан

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЭМОЦИЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ: АТАУ, СИПАТТАУ ЖӘНЕ БІЛДІРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада қазақ тіліндегі эмоция репрезентациясың құралдары қарастырылады. Атау, сипаттау және білдіру қызметін атқаратын тілдік бірліктердің құрылымдық және семантикалық ерекшеліктері қарастырылады. Эмотивті лингвистиканың ұғымдық-терминологиялық жүйесі сараланып, эмоцияны жеткізу тәсілдерінің атауыштық, сипаттауыштық және экспрессивті-білдірушілік қызметтері құрылымдық-жүйелік парадигма аясында талданады. Сонымен қатар отандық және шетелдік зерттеушілердің ғылыми тұжырымдары негізінде эмотивтер мен индикативтердің арақатынасы айқындалады. Зерттеу барысында қазақ тіліндегі эмоцияны білдіретін лексикалық бірліктердің, фразеологиялық тіркестердің, морфологиялық тұлғалардың және синтаксистік құрылымдардың эмотивтік әлеуеті жан-жақты зерделенеді. Бұдан бөлек, тілдің әр деңгейінде көрініс табатын эмотивті құрылымдардың экспрессивті-прагматикалық сипатын толық бағалау үшін вербалды эмоцияларды қабылдау мәселесін зерттеудің қажеттілігі негізделеді.

Зерттеу жұмысында сипаттамалық, салыстырмалы және интерпретациялық талдау әдістері қолданылып, қазақ тіліндегі эмоцияны атайтын, сипаттайтын және білдіретін тілдік бірліктер кеіненді зерттеу нысаны ретінде қарастырылады. Сондай-ақ эмотивті және индикативті бірліктердің ерекшеліктерін ажыратуда жүйелеу мен түсіндіру тәсілдері пайдаланылып, ғылыми әдебиеттерге сүйене отырып, олардың функционалдық сипаты сараланды.

Зерттеу нәтижелері қазақ тіліндегі эмоцияны жеткізу құралдарын практикалық тұрғыдан қолдануға, сөйлеу әрекетінің экспрессивтілігін арттыруға және коммуникативтік жағдаяттарға сәйкес тиімді тілдік қатынас орнатуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мақала қазақ тіл біліміндегі эмотивті лингвистиканың теориялық және метатілдік негіздерін нақтылауға үлес қосады. Зерттеу қорытындылары табиғи тілді өңдеу жүйелерінде эмоцияны тану, интерпретациялау және жеткізу механизмдерін жетілдіруге, сондай-ақ қазақ тіліндегі эмоциялық модельдерге негізделген нейрожелілер мен чат-боттардың эмоционалды жауап беру сапасын дамытуға да көмекші бола алады.

Кілт сөздер: эмотиология, эмотивті метатіл, эмоционалды лексика, номинатив-эмотив, индикатив-эмотив, эмотивті қабылдау, хедж, оңашалану, транспозиция, парцелляция

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазақ тілінде эмоциялардың көрінісі – күрделі әрі көпқабатты үдеріс. Адам эмоциясын нысан етіп алған бұл үдерісті атау, сипаттау және білдіру бойынша метатілдік алақұлалықтарға шетелдік және отандық зерттеушілер назар аударған [1], [2]. Тілдің лексикалық, морфологиялық және синтаксистік деңгейлерінде түрлі тәсілдермен көрініс табатын вербалды эмоциялар адам бойындағы қажеттіліктердің өтелу-өтелмеуіне қарай жағымды және жағымсыз, өмірге әсер ету күшіне қарай күшті және әлсіз, сапасына қарай күрделі және қарапайым деп топтастыруда. Қазақ тілі олардың ішкі және сыртқы сипатын танытуда жоғары әлеуетке ие.

Эмоцияларды жеткізу үшін ең алдымен экспрессивті және эмотивті лексика қолданылады. Мысалы, қуаныш, реніш, қайғы, шаттық секілді жалпыға белгілі эмоция атауларынан бөлек, масаттану, торығу, налу сияқты сөздер пассивті қабатта сақталғанымен, әлі де қолданыста. Қазақ тіліндегі эмоцияны білдірудің маңызды ерекшелігі – тұрақты сөз тіркестері мен фразеологиялық бірліктер арқылы эмоционалды жағдайды бейнелеу. «Жүрегі жарылу», «көзі мөлтілдеу», «көңілі жабырқау» сияқты тіркестер адамның ішкі сезімін нақты әрі бейнелі түрде сипаттайды. Бұған қоса, кейбір эмоциялық реңктерді түс атаулары арқылы да беру жиі кездеседі. Мысалы, «көк» семасының эмоционалды әлеуеті жоғары және оның бата мен қарғыстағы қолданылуы эмоцияның тереңдігін білдіреді («Көсегең көгерсін», «Көк келгір!»).

Грамматиканың морфология деңгейінде эмоцияны білдіру тұлғалық өзгерістер арқылы жүзеге асады. Мысалы, -тай, -жан сияқты жұрнақтар және тәуелдік жалғаудың бірінші жағы (анашым, ботақаным) сөзге жағымды эмоционалды реңк береді. Сонымен қатар, бұйрық райлы етістіктер (кетші, жоғал) мен шартты рай тұлғалары (алсамшы, білсемші) да сөйлеушінің эмоциясын жеткізеді. Қазақ тіліндегі жіктік категориясы сөйлеудің ішкі күшін әлсірету немесе күшейту болып табылатын хедж құбылысына негіз болады [3]. Синтаксистік деңгейде оңашалану, транспозиция, парцелляция, инверсия, эллипсис, қайталау, т.б. сияқты тәсілдер эмоцияның қарқынын арттырып, мәнмәтінге қосымша эмоциялық бояу береді. Осылайша, қазақ тіліндегі эмоцияны білдіру құралдары ұлттық мәдениетпен және тілдік ерекшеліктермен тығыз байланыста қалыптасқан.

КІРІСПЕ

Адамзаттың ішкі жан дүниесін, сезімі мен көңіл-күйін айқындайтын маңызды психикалық құбылыс - эмоция. Әрбір халықтың эмоцияны жеткізу тәсілдері оның мәдениетімен, тілдік ерекшелігімен және ұлттық дүниетанымымен тығыз байланысты. Қазақ тіліндегі эмоцияларды білдіретін, атайтын және сипаттайтын бірліктер арқылы халықтың рухани әлемі, ойлау жүйесі және тұрмыс салты көрініс табады. Эмоцияларды тілде беру үшін әртүрлі тәсілдер қолданылады. Олардың қатарында лексикалық бірліктер, тұрақты тіркестер, морфологиялық және синтаксистік құрылымдар және интонациялық тәсілдер бар. Алайда бұлардағы эмоцияны білдіру қарқыны әртүрлі болып келеді. Ол аталмыш бірліктердің атауыштық, сипаттауыштық және білдірушілік қасиеттеріне байланысты. Яғни сөйлеу барысында эмоция мен сезімнің атын атау (қажетіне қарай) мен сол сөйлеу барысында эмоция мен сезімді сипаттау арасында эмотивтілік қарқыны бір дәрежеде емес. Сол сияқты соңғы аталған эмоцияны сипаттау мен оны білдіру арасындағы экспрессивті-прагматикалық қуат та әртүрлі болып келеді.

Эмоцияны тіл арқылы жеткізу мәселесі XX ғасырдың екінші жартысынан бастап психоллингвистика, когнитивті лингвистика және прагматикалық бағыттарында кеңінен

қарастырыла бастады. Әсіресе тілдің тек ақпарат жеткізуші құрал ғана емес, адамның ішкі психоэмоционалды күйін танытатын антропоэекті жүйе екені анықталғаннан кейін эмоцияны вербализациялау мәселесіне қызығушылық артты. Эмоцияны тілде сипаттау, атау және білдіру құбылыстары адамның дүниені қабылдау ерекшелігімен, мәдени жадпен және ұлттық таныммен тікелей байланысты қарастырылады. Осыған байланысты қазіргі тіл білімінде эмоцияны когнитивтік модельдеу, эмотивті семантика, эмоцияның дискурстық табиғаты және эмоцияны қабылдау тетіктері секілді бағыттар қалыптасты.

Эмотивті лингвистиканың теориялық негіздері шетелдік ғалымдардың еңбектерінде жүйелі түрде қарастырылды. Атап айтқанда, В.И.Шаховский эмоцияны тіл арқылы жеткізудің семантикалық және прагматикалық ерекшеліктерін саралап, эмотивтілікті тілдің функционалды категориясы ретінде тануды ұсынды [1]. Ғалым эмоцияны атау мен эмоцияны тікелей білдірудің ара-жігін ажыратып, эмотивтердің коммуникативтік қызметіне ерекше назар аударды. Ал Ч.Л.Стивенсон эмоцияны білдіретін тілдік бірліктердің бағалауыштық табиғатын көрсетіп, олардың адресатқа әсер ету мүмкіндігін алдыңғы қатарға шығарды [4]. Кейінгі кездегі зерттеулерде эмоцияны тілдік сана, концептуалды жүйе және ұлттық мәдениетпен байланысты қарастыру үрдісі күшейді. Соның нәтижесінде эмотиология тіл біліміндегі пәнаралық зерттеу салаларының біріне айналды.

Қазақ тіл білімінде эмоция мәселесі ұзақ уақыт бойы экспрессивтілік, бағалауыштық және эмоционалды-экспрессивті лексика аясында қарастырылып келді. Қазақ эмотиологиясының қалыптасуына Ғ.Қ.Иманалиева зерттеулері елеулі үлес қосты. Ғалым қазақ тіліндегі эмоционалды құрылымдарды арнайы зерттеп, эмоция атаулары, эмоционалды реңк және эмотивті бірліктердің қызметін жүйелеуге талпыныс жасады [2]. Сонымен қатар қазақ тіліндегі фразеологизмдердің, одағайлардың, қаратпа құрылымдардың және синтаксистік тәсілдердің эмоцияны білдірудегі рөліне қатысты еңбектер кейінгі жылдары арта түсті. Бұл зерттеулер қазақ тіліндегі эмоцияны жеткізу құралдарының ұлттық дүниетаныммен, этномәдени тәжірибемен және коммуникативтік нормалармен сабақтас екенін көрсетеді.

Соңғы жылдары қазақ эмотиологиясы когнитивті лингвистика, прагмалингвистика және корпустық лингвистика бағыттарымен сабақтаса зерттеле бастады. Әсіресе эмоцияны білдіретін тілдік бірліктердің мәтін ішіндегі қызметі, эмотивті валенттілігі, сөйлеуші мен адресат арасындағы прагматикалық қатынасты қалыптастырудағы рөлі ғылыми қызығушылық тудырып отыр. Сонымен қатар цифрлық коммуникацияның дамуына байланысты қазақ тіліндегі эмоцияны автоматты тану, жасанды интеллект жүйелерінде эмотивті модельдерді қолдану мәселелері де өзекті сипат алуда. Бұл қазақ тіліндегі эмоцияны атау, сипаттау және білдіру құралдарын кешенді түрде қарастырудың ғылыми маңызын арттыра түседі.

Қазіргі қазақ тіліндегі эмоционалды құрылымдарды зерттеген Ғ.Иманалиева тілдегі сөздердің «бір тобы эмоциялы реңкі бар, эмотивті мағынасы бар немесе эмоцияның атауы ретінде қызмет ететін сөздер болып табылатынын айтады [2, 116]. Тіл білімі саласындағы еңбектерде эмоциялы-экспрессиялы реңкі бар сөздер, эмоционалды-экспрессиялы сөздер деген атауға ие болғанымен, олардың барлығынан эмоционалдылықты аңғара бермейміз. «Мәселен, эмоция-экспрессив реңі бар зат есімдердің қатарына жатқызылып жүрген *қуаныш*, *ашу*, *күмән*, *қасірет* сөздерінің бойында жеке тұрғанда ешқандай эмоционалдылық жоқ, олар тек эмоцияның атын ғана атап, атауыштық қызмет атқарып тұр, ал бұл сөздердегі экспрессивтілік туралы сөз қозғаудың өзі артық» [2, 116]. Алайда автор жоғарыдағы атауға иемденген сөздердің барлығына қатысты сын емес, жеке тұрып-ақ эмоциялы да, экспрессивті де, эмоциялы-экспрессивті реңк пен мағына үстейтін сөздер тілде мол дей келе, эмоциялы-экспрессивті мәні жоқ санаттағыларды (*қуаныш*, *реніш*, *ашу*, *ыза* секілді сөздер) *эмотивтер* немесе *эмотивті тілдік бірліктер* деп атауды ұсынады [2, 117].

Эмотиологияның негізін қалаған В.И.Шаховский болса, эмоцияларды атау, сипаттау мен білдіру арасындағы метатілдік нақтылыққа жету мақсатында бұл мәселені көтере отырып, эмотивтер деп керісінше, эмоционалдылықты берудің прагматикалық әлеуетіне ие категорияларды ұсынады. Бұл тұжырыммен көптеген эмотиологтар келісіп, бүгінгі таңда

эмоцияларды атайтын және сипаттайтын бірліктерді индикативтер деп атауда [1]. Стивенсонның айтуынша, эмотивтер мен индикативтердің айырмашылығы – сөйлеу кезінде эмоциялар терминдері сол эмоцияларды білдірудің өте әлсіз құралы болып табылатынында. Эмоцияларды сипаттайтын вербалды дүниелер де логика-пәндік дискриптивті семаларға ие, оларды да эмотивтер қатарына жатқызуға болмайды [4].

Зерттеудің негізгі мақсаты – эмоцияны атау, сипаттау және білдіру үдерістерінің өзара ерекшеліктерін айқындау арқылы эмотивті лингвистиканың ұғымдық және терминологиялық жүйесін нақтылау. Сонымен қатар мақалада қазақ тіліндегі эмоцияны жеткізетін тілдік бірліктер лексикалық, фразеологиялық, морфологиялық және синтаксистік деңгейлер тұрғысынан кешенді түрде талданып, олардың семантикалық сипаты мен коммуникативтік қолданыс ерекшеліктері қарастырылады.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Мақалада қазақ тіліндегі эмоцияларды білдіретін тілдік бірліктердің ерекшеліктерін талдауға арналған кешенді әдіснама қолданылды. Зерттеудің негізгі материалы ретінде қазақ тіліндегі көркем әдебиет, публицистикалық мәтіндер, фразеологиялық сөздіктер, мақал-мәтелдер жинақтары, сондай-ақ ауызекі сөйлеу тілінің деректері пайдаланылды. Талдау материалы ретінде қазақ тілінің ұлттық корпусының кіші корпустарынан түрлі функционалды стиль мәтіндері бойынша мысалдар алынады.

Ұлттық корпуспен жұмыс істеу барысында эмоцияға қатысты тілдік бірліктерді іріктеу үшін семантикалық және контекстік іздеу тәсілдері қолданылды. Іздеу жүйесінде қуаныш, реніш, ашу, сағыныш, таңдану сияқты базалық эмоция атаулары мен олардың синонимдік, фразеологиялық және экспрессивті нұсқалары тірек бірлік ретінде алынды. Сонымен қатар эмоционалды мән үстейтін одағайлар, қаратпа құрылымдар, бұйрық рай тұлғалары, эмоционалды коннотациясы бар тұрақты тіркестер мен бағалауыштық лексемалар да қарастырылды. Корпустан алынған мысалдар мәтіннің функционалды стилі, эмоцияның берілу тәсілі және эмотивтілік деңгейі тұрғысынан сұрыпталды.

Мысалдарды іріктеу барысында бірнеше принцип басшылыққа алынды. Біріншіден, тілдік бірліктің эмоцияны атау, сипаттау немесе тікелей білдіру қызметі ескерілді. Екіншіден, бірліктің мәтін ішіндегі прагматикалық рөлі мен эмоционалды реңкі назарға алынды. Үшіншіден, мысалдардың қазақ тіліндегі табиғи қолданысты көрсетуі және түрлі функционалды стильдерде кездесуі басты шарттардың бірі болды. Осыған сәйкес зерттеуде көркем әдебиеттен, публицистикалық мәтіндерден және ауызекі сөйлеу үлгілерінен алынған деректер қатар қолданылады. Эмотивті құрылымдардың экспрессивті әлеуетін нақтырақ көрсету үшін контекст ішіндегі сөйлемдер толық сақталып берілді.

Талдау әдістерінің арасында сипаттамалық, компоненттік, лингвопрагматикалық және салыстырмалы әдістер қолданылды. Сипаттамалық әдіс қазақ тіліндегі эмоцияларды білдіретін лексикалық және грамматикалық бірліктерді жүйелеуге бағытталады. Компоненттік талдау әдісі эмоцияны білдіретін сөздер мен тұрақты тіркестердің семантикалық құрылымын ашуға мүмкіндік берді. Лингвопрагматикалық әдіс эмоцияның контекстік көріністерін қарастыру үшін қолданылды. Сонымен қатар вербалды эмоционалдылықты қабылдаудың аспектілеріне салыстырмалы әдіспен шолу жасалды.

Зерттеу жұмысы бірнеше кезең бойынша жүзеге асырылды. Алғашқы кезеңде эмотивті лингвистикаға қатысты отандық және шетелдік ғылыми еңбектерге теориялық шолу жасалып, зерттеудің ұғымдық-терминологиялық негіздері айқындалды. Екінші кезеңде қазақ тіліндегі эмоцияны білдіретін тілдік бірліктер ұлттық корпус, көркем әдебиет және ғылыми дереккөздер негізінде жинақталып, тақырыптық тұрғыдан топтастырылды. Үшінші кезеңде жиналған тілдік материалдарға семантикалық, прагматикалық және құрылымдық талдау жүргізілді. Соңғы кезеңде зерттеу нәтижелері жүйеленіп, қазақ тіліндегі эмоцияны атау, сипаттау және білдіру тәсілдерінің тілдік ерекшеліктері бойынша нәтижелер көрсетілді.

Зерттеу барысында Ғ.Қ. Иманалиева, В.И. Шаховский, Ч.Л. Стивенсон еңбектеріндегі эмотивтер мен индикативтер теориясына сүйеніп, қазақ тіліндегі эмоционалды бірліктердің прагматикалық және семантикалық ерекшеліктері айқындалды. Сондай-ақ, эмоцияларды атауыштық, сипаттауыштық және білдірушілік қасиеттері арқылы жеткізу механизмдері тілдің құрылымдық-жүйелік қабаттары бойынша жіктеліп, олардың қолданыстағы рөлі талданды. Бұл тұста қазақ эмотиологиясы бойынша отандық жас ғалымдардың зерттеулері мен Scopus, Web of Science базасында рецензияланған басылымдардағы соңғы зерттеулер негізге алынды. Жалпы, зерттеу нәтижелері қазақ тіліндегі эмоцияларды білдіретін тілдік бірліктердің табиғатын түсінуге және олардың прагматикалық қызметін нақтылауға бағытталған.

НӘТИЖЕЛЕР

Қазақ тілінде эмоцияларды білдіруді түсіну тілдің бірегей лексикасын, морфологиясын, синтаксисін және мәдени мәнмәтінін зерделеуді талап етеді. Қазақ тіліндегі эмоцияларды атау, сипаттау мен білдірудің маңызды аспектілерінің бірі – экспрессивті және эмотивті лексиканы қолдану. Лексикалық қабат аспектісінен қарағанда, эмоцияларды атайтын номинатив-эмотивтер қай тілде болсын жетерлік. Қазақ тіліндегі «қуаныш», «реніш», «бақыт», «қайғы», «шаттық», т.б. сезім атаулары актив қабатта болса, «масаттық», «торығу», «қаһар», «нала», «кіжіну», «қапа», «тосырқау», т.б. секілділері пассив қабатта. Зерттеуші Ғ.Иманалиева адам бойындағы эмоциялардың қажеттіліктердің өтелу-өтелмеуіне қарай *жағымды* және *жағымсыз*, адам өміріне әсер ету күшіне қарай *күшті* және *әлсіз*, сапасына қарай *күрделі* және *қарапайым* деп топтастыруға сәйкес, қазақ тілінің эмоционалды құрылымдарын талдайды [2]. Қажеттіліктің өтелуін көрсететін топтағы эмотивті лексикалық тілдік бірліктердің барлығы эмотив-номинативтерге жатады. Жағымды эмоция атаулары: *қуаныш, сүйіспеншілік, еркелеу, қызығу*, т.б. жағымсыз эмоция атаулары: *үрей, абыржу, ыза, қорқыныш, кек, қайғы, налу*, т.б. Қалған эмоцияларды (күшті, әлсіз, күрделі, қарапайым) түсіндіру үшін қазақ тілі көбінесе оларды сипаттау мен білдіруге икемді. Эмоцияларды сипаттай отырып тұрақты сөз тіркестерін қолдану - басымдықта.

Эмоцияға қатысты тұрақты сөз тіркестері ұлттық болмыстың негізгі көрінісі болып табылады. Қазақ тіліндегі фразеологиялық бірліктер, әсіресе, эмоциялық жағдайларды сипаттауда ерекше рөл атқарады. «Жүрегі жарылу», «көзі мөлтілдеу», «көңілі жабырқау» сынды сөз тіркестері адамның ішкі сезімдері мен күйзелістері туралы ақпарат береді. Олар эмоционалды бейнелеудің кең шеңберін қамтып, адамдар арасындағы қарым-қатынасты түсінуге мүмкіндік береді [5].

Адам белсенділігіне қарай бөлінетін күшті және әлсіз эмоцияларға сағыныш, қорқыныш, реніш т.б. (әлсіз немесе астеникалық), қуаныш, ашу, т.б. (күшті немесе стеникалық) жатады. «Күшті эмоция болып саналатын ашуды оған синоним ретінде де қолданылатын ренжу ұғымымен салыстырсақ, бір-біріне синоним болғанымен екеуі деңгейі жағынан бір емес. Ашулану – ренжудің жоғары деңгейі ретінде көрінетін психологиялық жағдай. Ашу – адамның эмоциялық жағдайын білдіретін атау» [2, 43-44] Оларды сипаттауға көмектесетін тұрақты сөз тіркестері көбінде күшті эмоциялардан көрініс табады: «*Құзғын сәріден көні кепкен ит-ай!*» *Зығырданы қайнаған шал ас бөлмеден үлкен зеренмен су алып, баласы жатқан бөлмеге кірген (Несіпбек Дәутайұлы. Шал). Ал адам бойындағы кемшілікті, сатқындықты көргенде, бүгін өмірден кетіп қалатындай қамығатын, жас баладай ызаға булығып, ешкімге білдірмей жылайтын (Гүлтас Сайынқызы. Тау суындай тұнық жырдың иесі). Алғаш дәу мәшине «дүр» ете қалғанда зәресі қалмай, жүрегі аузына тығылып, дірдек қаққаны да есінде. Бір сәт, сонау жарты ғасырды еңсерген, бұрынғы жастық шағы қайта орнағандай жүрегі аударылып түсті (Самал Шаймерденова. Моншақ пен мойнақ)* [6].

Зерттеулер көрсеткендей, қазақ тілінде әртүрлі эмоционалды күйлерді жеткізетін эмотивті бірліктердің бай қоры жеке тұрғанда сезім мен эмоцияға қатысы жоқ сөздер болуы мүмкін. Айталық Ж.М.Пансат және т.б. «көк» концептісі сияқты нақты ұғымдардың

когнитивтік семантикасы эмоциялардың қазақ тіліндегі лингвистикалық кодталуын айқындайды. Көп семалы болып келетін (*аспан, тамыр, негіз, шығу тегі, еркін, ер тұрман, тігіс, көк, көк сұр*) «көк» сөзінің аспан мен түс атауы мағынасын бергендегі нұсқалары тілдік коммуникацияда жоғары эмотивтілікке ие. Сондай-ақ *көк азу, көк жалқау, көк жамбас, көк долы, көк бет, көк қарын, көк пері*, т.б. тұрақты тіркестерде «көк» ұғымы – көбінесе ашуды білдіруге көмектесетін бата мен қарғыстарда көрініс тапқан эмотив. Синтаксистік тұлғасы инверсия, қайталау және эллипсис ішінде қолданысқа түседі [7]. Айталық, «Көк» семасының батадағы қолданысы: «*Көсегең көгерсін!*», «*Көсегең көгерсін, көрпең ұзарсын!*», «*Көк майсадай көгеріп өсе бер!*», «*Көктеп, көбейе беріңдер!*», «*Төбең көкке жете берсін!*». Ал аталмыш семаның қарғыстағы қолданысына мысалдар келесідей болмақ: «*Көк келгір! Көк келгір!*», «*Көгермей, көктей сол! Қыршыныңнан қиылғыр!*», «*Көктей солғырлар-ай!*», «*Көк түйнек болғыр!*», «*Көк шешек келгір*». Бұл мысалдар қазақ тілінің эмотивті сөздігінің кеңдігін ғана емес, сонымен қатар қазақ халқының құндылықтары мен эмоционалдық тәжірибесін көрсететін мәдени маңызы бар аспект екенін көрсетеді. Түс атаулары белгілі бір сезімдердің эмоционалды реңктерін қарастырған жұмыс нәтижелері күрделі эмоционалды күйлерді білдіру құралы ретінде қызмет ететін қазақ тілінің мәдени және танымдық шеңберінің ауқымдылығымен байланысты екенін көрсетеді [7].

Итшіл тіршіліктің запыранын жұтып көрмеген күшіктер енелерінің көк шандыр емшегін созғылайды (Асылбек Ихсан. Дүңгіршек) «...масаға түтін салғандай көк тұман...», «-Қамбаның меншігіндегі теріде не әкеңнің құны бар, көзіңе көк шыбын үймелетейін бе?! (Сәкен Сыбанбай. Көпеннің көркем күлкісі); Сабырлы, қой аузынан шөп алмас момын кісі өзінің жеке басынан өткерген хикметі бөтенге көк тиын керегі жоқ деп біледі, басқа біреу естуге тұрмайтын ұсақ-түйек санайды (Әсел Омар. Әлібектің әлемі) [6]. Көк шандыр, көк тұман, көк тиын дегендерде нысанға алынып отырған түстің мәнмәтінге қарай жағымсыз коннотациясының экспрессивті, ал *көк шыбын* тіркесі қолданылған сөйлемде басты мән оқырманға әсер ету емес, айтушының эмоциясын көрсету болғандықтан, эмотивті әлеуеті ашылады. Тілдік бірліктің эмотивті және экспрессивті қызметі жайлы көптеген зерттеулерде осы метатілдік ерекшелік көрсетіледі [2], [1]. Сәйкесінше эмотивті әлеуеті ашылған «...*көзіңе көк шыбын үймелетейін бе*» сөзі эмоцияны білдіру қызметін атқарып тұр.

Қазақ тіліндегі эмоцияны білдіретін тілдік бірліктерді талдау барысында олардың тек лексикалық деңгейде ғана емес, фразеологиялық және синтаксистік құрылымдар арқылы да жоғары эмотивті әлеуетке ие екені анықталды. Әсіресе тұрақты тіркестер адамның ішкі психоэмоционалды күйін бейнелі түрде жеткізудің маңызды құралы болып табылады. Зерттеу барысында эмоцияны сипаттайтын және білдіретін фразеологиялық бірліктердің жағымды және жағымсыз эмоцияларға қарай жиі жіктелетіні байқалады. Мысалы, «*төбесі көкке жету*», «*ішек-сілесі қату*» тіркестері қуаныш пен шаттықты білдірсе, «*жерге кірердей болу*», «*қабағынан қар жауу*», «*жүрегі тас төбесіне шығу*» тәрізді тіркестер қорку, ұялу мен ашуға байланысты қолданылады.

Төмендегі кестеде эмоцияны білдіретін кейбір фразеологиялық бірліктердің семантикалық сипаты көрсетіледі.

1 Кесте. Эмоцияны сипаттайтын фразеологиялық бірліктердің семантикалық сипаты

Тұрақты сөз тіркесі	Сипаттайтын эмоция	Эмотивті қызметі
Төбесі көкке жету	Қуаныш	Жағымды эмоцияны күшейту
Ішек-сілесі қату	Көңі күй, шаттық	Экспрессивті күлкіні білдіру
Жүрегі тас төбесіне шығу	Қорқыныш, үрей	Күшті үрейді жеткізу
Қабағынан қар жауу	Ару, реніш	Жағымсыз эмоционалды күйді сипаттау
Жерге кірердей болу	Ұялу	Ішкі психологиялық қысымды көрсету

Сөздік қордан басқа, қазақ тілінің морфологиялық, синтаксистік құрылымдары да эмоцияларды білдіруде белгілі бір рөл атқарады. Енді эмоцияны білдіру қызметіне кеңінен тоқталайық. Мысалы, Р.Қ.Бақбергенованың зерттеуі қазақ тіліндегі экспрессивті лексиканың

этномәдени сипатына баса назар аударады. Ешбір қосымшасыз жеке тұрып эмотивтілік қызметін атқаратын *тамаша, шіркін, ғажайып, ғажап, жексұрын, мыстан, сайқал* сияқты лексемаларды алып, морфологиялық жолмен жасалған *әкетай, ағажан, апатай, анашым, құлыншақ, ботақан, боташым, айналайын* т.б. лексемаларын көрсете отырып, түрік тіліндегі баламаларын іріктейді [8,24]. Мұндағы туыстық қатынастың жағымды субъективті қатынасын білдіруге көмектесетін *-тай, -жан, -еке*, т.б. өнімді тұлғалармен қоса, тәуелдік жалғаудың бірінші жағы да (*-ым, -ім, -м*) эмотивті мән үстейді. Бірінші жақтан өзіне тәуелдеп, меншіктеп қарату арқылы сөйлеуші нысанға деген жағымды қатынасын, эмоциясын білдіреді. Ауызекі сөйлеуде екінші жақта тәуелденген сөзді қолдану арқылы керісінше жақтыртпау, менсінбеу, кемсіту мәні беріледі. *Айнала қоршаған балалар «Мынауың жсынданғаннан сау ма?» деп таңданыса қарасты бір-біріне.* (Мұхтар Түменбаев. Домалап келген доп). *Атаңның көрі, сол бақ-қыдыр дегенің менің жас кезімде қайда жүрді екен?» депті* (Бақытжан Кененұлы. Табынамын жүрегіне қазақтың) [6]. Осы ретте ортақ тәуелдеудің бірінші жағы (*сөзіміз, жұмысымыз, күніміз, т.б.*) мен жіктік жалғаудың көпше түрінің бірінші жағы (*айтамыз, айттық, айтып келеміз, айтып жүрміз, т.б.*) тыңдаушыға экспрессивті түрде бейтарап әсер етуді көздеп, керісінше қызмет атқарады. Бұндай құбылысты 1970 жылдардың басында американдық лингвист Джонн Лакофф енгізген «хеджирлеу» терминімен атайды. Хеджирлеу («hedge» - «қаша, қоршау») - бұл лингвистикалық құбылыс, оның мақсаты - сөйлеудің ішкі күшін әлсірету немесе күшейту [3].

Ризашылдық пен өкінішті білдіретін просодикалық өзгерістер де эмотивтілікті білдіретін категорияға жатқызылады. *Ойпыр-о-о-ой, ойб-а-а-ай, құдайым-а-а-ай*, т.б. Қазақ тілі қарым-қатынаста эмоцияларды тиімді жеткізу үшін шешуші мәнге ие еліктеуіш сөздер мен одағай сөздердің арқасында жоғары экспрессивтілікті, эмоционалдық белсенділікті көрсетеді. Ш.Сарыбаев топтастырған (эмоционалды, императивті және тұрмыс) одағайлардың барлық түрі жоғары эмотивті әлеуетке ие. *«Интерактивті коммуникацияда коммуниканттың көңілі толу, риза болу, таңдану, сүйсіну эмоциясын білдірумен қатар бірдеңеге келіспеу, риза болмау, көңілі толмау мағынасында жұмсалатын туһ одағай сөзі. – Туһ, қандай әдемі болып кеткенсің! – Туһ, даусың неткен нәзік еді! – Туһ, өзің сөз ұқпайтын адамсың ғой! Бәрекелді! Әттеген-ай, әттең»* [8, 26]. Мысал етіп берілген барлық бірліктерді эмоцияны білдіретін категорияға жатқызамыз [8].

Н.Айтова мен Д.Оспанованың етістікке негізделген эмоционалды құрылымдарды зерттеуі нақты грамматикалық құрылымдардың эмоционалды күйлерді тиімді беру үшін сөздерді қалайша өзгерте алатынын көрсетеді [9]. Айталық бұйрық райлы етістің қолданысы тілімізде көбінесе реніш, ашу, қорқыныш, мақұлдамау, таңдану эмоциясын жеткізеді. - *Кетші ары, сенімен ойнамаймын!* (реніш); - *Кет жоғал, көзіме көрінбей!* (ашу); - *Шық оңбаған, кет әрі!* (қорқыныш аралас ашу); - *Кет ары, мен сенің папаң емесін* (мақұлдамау, таңдану). Зерттеушілер шартты рай тұлғасындағы «*алсамшы, білсемші,...*» етістіктері де эмоционалды әлеуеті баяндаушының эмоцияларымен тікелей байланысты екенін атап өтеді. А. Байтұрсынұлы мұндай құрылымды жанашырлық мағынасымен байланыстырып, «реніш рай» деп атайды. *Есімнен танғандай аңтарылып, көркінен көзімді ала алсамшы* (Көлбай Адырбекұлы. Ауыл хикаяларынан); *Неге екенін білсемші, мұндай әңгімелер айтар алдында ол кісі «балалар, мен қазір сендерге қауашақ айтып берейін, мықтап түйіп алыңдар» деп байыптап бір қарап алатын да ұзақ әңгіме бастайтын* (Мұхтар Күмісбек. Бақбақ тістеген тарих).

Морфология деңгейінде сезім білдірудің тағы бір құралы - көмекші етістіктер. Олар эмоционалдылықты жеткізу үшін қолданылғанда әртүрлі реңктерге ие болады. Мысалы, *екен* сөзі контекстке қарай тілек, сұрақ, сенімсіздік, оқшаулану, әдепкі құбылысқа қарсылық, тілек, ал ауызекі сөйлеу барысында қыстырма сөз қалпында келеді. *Бекер үрейленген екенмін. Бекер қапаланған екенмін. Сабама түсейін. Осы жатқан жерінде жайрата салсам ба екен? Бәлеге қаламын ау.* (Ермек Аманшаев. Ібіліс пен Адам) *«Мұндай жағдай ертең де болатынын» оқырман бүгін көңіліне түйсе екен дейді* (Абылай Есімбай. Жарым). *Білгені сол болса – айтсын, өресі сондай екен – жазсын, жазғырсын* (Рақымжан Елешев. Желтоқсан жарасы).

Жеке тұрған эмотивті бейтарап сөз басқа сөзбен тіркесуде, мәнмәтін ішінде қолданылуына қарай түрлі коннотацияларға ие болатыны белгілі. Солардың ішіндегі эмотивті коннотацияны беруі арқылы эмоцияны білдірудің, жеткізудің синтаксистік қабаттағы құрылымдары ашылады. Бұл тұстағы соңғы жылдардағы зерттеулер сөздің эмотивті валенттілігі құбылысын нысанға алуда. Мысалы, Д.Оспанова және т.б. зерттеулері [10] эмотивті валенттілікті зерттеп, оның лингво-коммуникациялық негіздемесін ашады. Мұндағы *эмотивті валенттілік – сөздің өзге сөзбен байланысқа түскенде өзінің эмотивті қызметін жүзеге асыру қабілеті*. Тілді қолданудағы мұндай икемділік қазақ тіліндегі эмоцияларды білдірудің динамикалық сипатын көрсетеді, мұнда мәнмәтін мағынаны қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Жоғарыда аталған зерттеуде қазақ тілінің өз ішіндегі мысалдары қарастырылса (мысалы, *бейшара* – байғұс, шарасыз мәнінде; жағдайы нашар, аяныш сезімін тудыратын хәл мәнінде; сорлы, мүсәпір, ынжық мағынасында; «*қызсымақ*», «*қыздай*», «*қызға ұқсап*» мысалдарын салыстыру, аласа бойлы, қортық, тышқан, тапал, мыртық, кішкентай, кіттай, «типшә», «бойы бір тұтам», тапалтақ мысалдарын салыстыру), Д.Мұқанова және т.б. мақаласында [11] «*байлық*» және «*кедейлік*» сияқты ұғымдардың қазақ, қытай және ағылшын тілдерінде лингвистикалық түрде қалай ұсынылатынын зерттеп, эмоциялардың көрінісіне әсер ететін әртүрлі мәдени көзқарастарды анықтайды. Бұның барлығы сөздің эмотивті валенттілігін талдау арқылы жүзеге асады. Бұл салыстырмалы тәсіл эмоцияларды олардың мәдени контекстінде түсіну қажеттілігін көрсетеді, өйткені әртүрлі тілдер ұқсас эмоцияларды әртүрлі кодтауы мүмкін.

Сөз мағынасының өзгеруімен қоса, түрлі синтаксистік құралдар да сөйлеуші көңіл-күйін, бағасын және адресатқа қатынасын білдіруде маңызды қызмет атқарады. Олардың негізгілері болып оңашалануды, транспозицияны және парцелляцияны көрсетеміз. Мұндағы оңашалану – сөйлем мүшелері арасындағы логика-семантикалық қатынастың өзгеруі (*Қасымдағы адам, менің жалғыз құрбым, осындай жағдайға тап болғаны қалай болды?! – ұғым, бейне, сипатқа ерекше мәнерлілік беру*), транспозиция – сөйлем бірліктерінің қызметтік мәнін морфосинтаксистік жақтан қайта құру (*Күлуін!.. - Сөгіс мәнді атаулы сөйлем. Қаңғыған неме! Өркенің өскір! - Тілек мәнді атаулы сөйлем*), ал парцелляция – сөйлем тұтас құрылысының бұзылуы немесе мүшеленуі (*Өзің бара алдың ба? Қыз ұзатуға? – әрекеттің күтпеген жерден шыққанын түсіндіретін аралас таңдану мен жан ашу, т.б. сезімдеріне байланысты*).

Парцелляция сөздердің орын тәртібі түрлеріне (дислокация, инверсия, интерлокация) және сөйленім құрылымына (реприза, редукция, компрессия) сәйкес эмотивті синтаксистің барлық мүмкін грамматикалық құралдарымен жүзеге асады. Кейде парцелляцияны интеграцияға бөліну мен қосылу ретінде қарсы қояды. Бұлардың әрқайсысын жеке қарастырып, эмотивтілік мәнін ашу үшін эмотивті синтаксис бойынша жеке зерттеу жүргізілді [13]. Аталмыш зерттеуде авторлар эмотивті синтаксистің негізінде адамның сезімдік-бейнелі қабылдауы мен ақпаратты эмоциялық тұрғыдан өңдеу үдерісі жататыны байқатты. Эмоциялық мазмұндағы ақпарат көбіне бөлшектенген мағыналар түрінде емес, тұтас қабылданып, интегративті сипатта беріледі. Осы ерекшелік эмотивті синтаксис категориялары арқылы көрініс тауып, эмоционалдылықтың коммуникативтік әрі когнитивтік үдерістерге тікелей әсер ететіні анықталды. Соның нәтижесінде эмоциялық реңк сөйленімнің құрылымына ықпал етіп, сөйлемдердің семантикалық және синтаксистік ұйымдасуында өзгерістер туғызады.

Аталмыш зерттеудегі талдау нәтижелері тілдегі эмотивтіліктің әртүрлі синтаксистік трансформациялар арқылы жүзеге асатынын көрсетті. Олардың қатарына оңашалану, транспозиция, парцелляция секілді құбылыстармен қатар, дислокация, инверсия, интеркаляция, реприза, редукция, компрессия және реконструкция түріндегі синтаксистік тәсілдер жатады. Оларды жүйелеу үшін кесте ұсынылады:

2 Кесте. Эмотивті синтаксистік құралдар [13]

Синтаксистік құрал	Мысалдар	Түсініктеме
Оңашалану	Менің құрбым, менің жалғыз құрбым, келген жоқ...	Эмотивті-коммуникативті мағына үстеу мақсатында сөйлемнің қандай да бір элементін мағыналық және просодикалық (ырғақты-интонациялық) жақтан ерекшелеу.
Транспозиция	Тыныштық! (мағынасы: Тыныштық сақта!)	Предикаттық өзек ауысады. Айталық, зат есім етістік қызметін атқарады.
Парцелляция	Ақша сұрай береді. Жиі	Сөйлем құрылымы бөлініп, ерекше эмоционалдық реңк беріледі.
Дислокация	Қарай гөр, өзіңді!	Сөйлем мүшесі өзіне тән емес орынға ауыстырылады.
Инверсия	Көрдің бе мені?!	Қалыпты тәртіп өзгереді, эмоционалдық акцент жасалады.
Интеркаляция	Бұл – қателік, анық, үлкен қателік!	Сөйлемге қосымша элемент кірістіріледі.
Реприза	Махаббатты, оны қайдан тапса?!	Бір сөйлем мүшесі екі немесе одан да көп формада беріледі.
Редукция	Жаңбыр жауып тұр. → Жаңбыр!	Сөйлем мүшелері түсіп қалады, ықшамдалады.
Компрессия	Білу керек!	Толық сөйлем ықшамдалған сөз тіркесіне дейін қысқарады.

Кестеде көрсетілген құрылымдар сөйлеушінің ішкі эмоционалды күйін, бағалау қатынасын және адресатқа ықпал ету мақсатын жеткізуде белсенді қолданылады. Әсіресе парцелляция, инверсия мен оңашалану тәсілдері сөйленімнің экспрессивтілігін күшейтіп, эмоционалды акпараттың адресатқа әсерін арттырады. Мұндай синтаксистік модельдер эмоцияны тікелей атаудан гөрі, оны жанама әрі бейнелі түрде жеткізуге мүмкіндік береді.

ТАЛҚЫЛАУ

Сонымен, эмоцияны атау, сипаттау және білдірудің (жеткізудің) қазақ тіліндегі лексикалық, морфологиялық және синтаксистік қабаттағы ерекшеліктеріне тоқталған нәтижелердің толыққандығына қол жеткізу үшін эмоцияны атау, сипаттау мен білдірудің адресат тарапынан қабылдану аспектісін де жан-жақты қарастырған абзал. Өйткені сөйлеушілердің тілдік сәйкестігі олардың эмоционалды көрінісі мен қабылдауына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Бұл эмотивтілікті қабылдау бойынша күрделі аспектінің бір қыры ғана. А. Баймырза және т.б. қазақ поэзиясының эмоционалды рецепциясы тілдік және мәдени айырмашылықтарға байланысты орыс поэзиясынан өзгеше болуы мүмкін деп есептей отырып, тіл әдебиетке эмоционалды реакцияларды қалыптастырады деген тұжырымды алға тартады. Зерттеу қазақ тілінде сөйлейтіндердің орыс тілінде сөйлейтіндермен салыстырғанда Абай поэзиясын оқуда терең эмоционалды белсенділік танытатыны туралы гипотезаны растайды [12]. Бұл тіл мен эмоцияны білдіру арасындағы өзара әрекеттесуді, әсіресе көптілді контексте ескерудің маңыздылығын көрсетеді.

Эмоцияны қабылдау тұсын сөйлеуді хеджирлеумен де байланыстыруға болады. Ол туралы біз мақаламыздың басында атап өттік. Экспрессивтілікті бейтараптандыру, теріс эмоционалды жауаптың, қабылдаудың алдын-алу мақсатында адресанттың хеджді қолдануын да тілдік қабаттар бойынша топтастыруға болады. Айталық, морфология қабатында біз модаль етістіктер: *Болашақта солай болуы әбден мүмкін...* - «*Болашақта солай болады*» деген нақтылаудан гөрі; *Бұл тапсырманы өзі жалғыз істеген болса керек. «Бұл тапсырманы өзі жалғыз істеді»* дегендегі тапсырма орындауға қатыспағандарға шағым мәнін жұмсарту үшін; шартты райлы құрылымдар: *Бәріміз жұмыла істесек, неге мақтамасқа?!.. «Бәріміз жұмыла істегенде ғана мақтауға болады»* деп шектеумен қорқыту мәнін жұмсарту мақсатында қолдана аламыз, т.б.

Синтаксис қабатында қыстырма сөздердің хеджирлеудегі қызметі елеулі. Бұл тұста бірінші аталатын қыстырма сөздер: *айтпақшы, қоса айтатын, қалай болғанда да, бұдайын байқайтынымыз*, т.б. Эллипсисті де хедждің бір құралы деп қарастырсақ болады, өйткені мұндай тәсілді әдейі сөйлемді аяқтамай, тыңдаушы немесе оқырман өзі толықтырып алады деген мақсатпен қолданады. *Мен дүкенге бардым, ол – үйге*. Толық нұсқасы: *Мен дүкенге бардым, ол үйге барды; Жаңбыр жауып тұр, біз – далада*. Толық нұсқасы: *Жаңбыр жауып тұрғанына қарамастан біз далада жүрміз*.

Қазақ тіліндегі эмоцияны білдіру құралдарын түрік және орыс тілдерімен салыстыра қарастыру олардың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін тереңірек тануға мүмкіндік береді. Түрік тілінде де қазақ тіліндегідей эмоцияны білдіруде туыстық атауларға жалғанатын субъективті-бағалауыштық қосымшалар (-жан,-тай, -шым/-шім) мен қаратпа құрылымдар белсенді қолданылады. Бұл екі тілдің түркілік ортақ танымдық негізін көрсетеді. Алайда қазақ тілінде эмоция көбіне фразеологиялық бірліктер мен бейнелі метафоралар арқылы тереңірек сипатталса, орыс тілінде эмоционалдық интонациялық құрылымдар мен бағалауыш лексика арқылы жиірек беріледі. Сонымен қатар қазақ тіліндегі эмоцияны жеткізу тәсілдеріне ұжымдық сана, сыйластық және жанама жеткізу басым болса, орыс тілінде эмоцияны тікелей әрі ашық білдіру үрдісі жиі байқалады. Бұл ерекшеліктер эмоцияның тілдік репрезентациясы ұлттық дүниетаным мен мәдени коммуникация нормаларына тәуелді екенін көрсетеді.

Қазіргі таңда жасанды интеллект жүйелерінде табиғи тілді өңдеу барысында эмоцияны автоматты тану мәселесі ерекше өзектілікке ие болып отыр. Қазақ тіліндегі эмотивті құрылымдардың күрделілігі, фразеологизмдердің молдығы және эмоцияның контекст арқылы берілуі нейрожелілік модельдер үшін маңызды зерттеу нысанына айналууда. Әсіресе чат-боттар мен диалогтік жүйелердің адамның көңіл күйін дұрыс танып, соған сәйкес жауап беру қабілеті коммуникация тиімділігін арттырады. Қазақ тіліндегі эмоцияны білдіретін тілдік бірліктерді жүйелеу болашақта emotion AI бағытындағы зерттеулерге, қазақ тілді сентимент талдау жүйелерін жасауға және эмоционалды-интеллектуалды цифрлық ассистенттерді жетілдіруге негіз болуы ықтимал.

Адам тілі арқылы эмоцияларды білдіру мен қабылдауды бірге ала отырып талдау үдерістің толық прагматикалық сипатын көрсеткенмен, эмотивтіліктің адресатпен қабылдануы – жеке әрі көлемді зерттеуді қажет етеді. Сондықтан бұл тақырыпты ашуды алдағы міндеттер қатарына қойдық.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта келе, қазақ тіліндегі эмоцияларды білдіру – күрделі әрі көпқырлы құбылыс. Бұл құбылыс тілдің барлық деңгейінде – лексикалық, морфологиялық, синтаксистік және прагматикалық қабаттарда көрініс табады. Зерттеу барысында қазақ тілінің эмоционалды әлемін бейнелеуде бай лексикалық қордың, әсіресе, эмоцияларды атайтын және сипаттайтын эмотивті лексиканың рөлінің айрықша екені анықталды. Тілде қуаныш, реніш, ашу сияқты қарапайым эмоция атауларынан бөлек, көне әрі пассив қабатқа өткен сөздердің де эмоцияны жеткізуде өзіндік орны бар екені байқалды.

Сонымен қатар, эмоцияларды жеткізудің ұлттық болмыспен сабақтасып жатқан тұрақты сөз тіркестері, фразеологизмдер арқылы эмоционалды мәнмәтіннің кең өріс алатыны анықталды. «Жүрегі жарылу», «көзі мөлтілдеу», т.б. секілді тіркестер тіл иесінің ішкі жан дүниесі мен күйзелістерін айқын бейнелейді. Бұдан бөлек, «көк» семасының түрлі контекстердегі қолданысы да эмоцияны берудің мәдени-танымдық астарын ашып көрсетеді. Ондай концептілік өріс талдауларын басқа да түс атауларына жүргізуге болатыны анық. Морфологиялық деңгейде тәуелдік жалғаулары, қосымша мән үстейтін тұлғалар, бұйрық рай мен шартты рай тұлғалары да эмоцияны жеткізудің пәрменді құралы екені дәлелденді.

Зерттеу нәтижелері қазақ тілінде эмоцияны жеткізудің прагматикалық сипаты мен мәтінмәндік бейімделуінің зор мәні бар екенін көрсетті. Сонымен бірге сөздердің эмоциялық реңкі, эмотивті валенттілігі мәнмәтінге қарай өзгеріп, сөйлеушінің субъективті бағасы мен

эмоциясын жеткізуге икемделеді. Жалпы, қазақ тілі эмоцияларды жеткізуде ұлттық дүниетанымның ерекшеліктерін сақтай отырып, тілдік құралдардың алуан түрлілігін және бейнелілік әлеуетін тиімді пайдаланады.

Жұмыста сондай-ақ эмоцияны атау, сипаттау және білдірудің (жеткізудің) қазақ тіліндегі лексикалық, морфологиялық және синтаксистік қабаттағы ерекшеліктеріне тоқталған нәтижелердің толыққандығына қол жеткізу үшін эмоцияны адресат тарапынан қабылдану аспектісін қарастырудың өзектілігі негізделген.

Зерттеудің практикалық маңызы қазақ тіліндегі эмоцияларды білдіру құралдарын тіл оқыту, медиакоммуникация, психолгнгвистика және цифрлық технологиялар салаларында тиімді қолдану мүмкіндігімен айқындалады. Жұмыс нәтижелері қазақ тіліндегі эмоцияларды жеткізу тәсілдерін практикалық қолданысқа енгізу арқылы сөйлеу әрекетінің экспрессивтілігін арттыруға және тілдік жағдаяттарға сәйкес тиімді коммуникация құруға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, зерттеу нәтижелері қазақ тілін шетел тілі және екінші тіл ретінде оқытуда эмоционалды реңкті дұрыс меңгертуге, сөйлеу мәдениетін дамытуға және прагматикалық құзіреттілікті қалыптастыруға көмектеседі. Сонымен қатар эмотивті құрылымдарды жүйелеу қазақ тілді медиамәтіндерді, әлеуметтік желі дискурсын және көркем мәтінді автоматты талдау жүйелерін жетілдіруге негіз бола алады. Бұл нәтижелер эмоцияны тануға бағытталған интеллектуалды платформалар, чат-боттар және цифрлық ассистенттердің қазақ тіліндегі коммуникативтік сапасын арттыруда да маңызды рөл атқарады.

Болашақ зерттеулер қазақ тіліндегі эмоцияны білдіру құралдарын корпустық лингвистика, нейролингвистика және когнитивті модельдеу бағыттарымен сабақтастыра қарастыру өзекті болмақ. Әсіресе эмоцияны қабылдау механизмдерін эксперименттік тәсілдер арқылы зерттеу, әртүрлі жас және әлеуметтік топтардың эмотивті бірліктерді қабылдау ерекшеліктерін анықтау, сондай-ақ көптілді ортадағы эмоция репрезентациясын салыстырмалы талдау маңызы ғылыми нәтижелер беруге мүмкіндік береді. Сонымен бірге қазақ тіліндегі эмотивті синтаксис пен эмотивті валенттілікті көлемді тілдік модельдер (LLM) негізінде автоматты өңдеу мәселелері де - болашақтағы өзекті бағыттардың бірі.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Мақала AP23490928 «Қазақ тілі мен әдебиетін құндылық бағдарлы оқытудың инновациялық технологиясы» атты жоба аясында жазылды.

Мақаланы әзірлеу барысында жасанды интеллект құралдары (ChatGPT) мәтінді редакциялау (орысша, ағылшынша аңдатпа жазу) және әдебиеттер тізімін стандартқа сай жетілдіру мақсатында ішінара пайдаланылды. ЖИ автор ретінде көрсетілмейді. Мақаладағы барлық нәтижелер мен қорытындылар автор тарапынан тексеріліп, расталады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Москва: URSS, 2022. - 206 с.
- 2 Иманалиева Ғ. Қ. 1 Қазақ тіліндегі эмоционалды құрылымдар. - Алматы: Қазақ университеті, 2011. - 255б.
- 3 Lakoff G., Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts // Papers from the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Chicago, 1972. -Chicago, 1972. - 183-228 pp.
- 4 Stivenson Ch.L. Meaning: emotive and descriptive // Filosofical Review. - 1948, - V 57. № 4. - 145-159 pp.

- 5 Тымболова А.О., Калыбаева К.С., Мурзинова А. Қазақ тіліндегі тұрақты тіркестердің құрамында сақталған тарихи уәждер // Қарағанды университетінің хабаршысы, филология сериясы, - 2022. -Т. 107. № 3. - 44-49 бб. <https://doi.org/10.31489/2022ph3/44-49>
- 6 Шайсұлтан Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы әзірлеген корпус [Электрон.ресурс]. - URL: <https://qazcorporaz.kz> (дата обращения: 20.03.2025).
- 7 Пансат Ж.М., Исаева Ж.И., Мамаева Г.Б. «Көк» концептісінің эмоционалды концептілерді жасаудағы когнитивті семантикасы // Ясауи университетінің хабаршысы, - 2023. – Т. 129. № 3. - 135-146 бб. <https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686>
- 8 Бакбергенова Р. Қазақ-түрік тілдеріндегі экспрессивті және эмоционалды лексиканың этномәдени сипаты // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, филология сериясы, - 2020. - Т. 73. № 3. – 21-27 бб. <https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-7804.03>
- 9 Aitova N., Ospanova D. Verb-Based Emotive Structures in the Linguistic Corpus Base // Bulletin of the University of Toraigurov, philology series, - 2024. № 3. - 55-69 pp. <https://doi.org/10.48081/eldm2166>
- 10 Оспанова Д., Айтова Н., Сұлтанзаде В. Тілдік бірліктердің эмотивтілігі және эмотивті валенттілігі // Ясауи университетінің хабаршысы. - 2023. -Т.127. № 1. - 145-155 бб. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.12>
- 11 Mukanova D., Mazhitayeva S., Issina G. Language Representation of the Concept of «Wealth» and «Poverty» in Kazakh, Chinese and English // rEFLectiOns. - 2024. - Т.31. № 3. 1090-1103 pp. <https://doi.org/10.61508/refl.v31i3.277186>
- 12 Baimyrza A., Serikbayeva A., Pirmanova K., Pirmanova A., Myrzakhanova G. The Impact of Linguistic Identity on the Perception of Abai's Poetry // Forum for Linguistic Studies. - Т.6. № 5., - 239-246 pp. <https://doi.org/10.30564/fls.v6i5.6879>
- 13 Тургумбаева Н., Оспанова Д., Қапантайқызы Ш. Эмотивтілік санаты лингвистикалық феномен ретінде: эмоциялық сезім-күйді жеткізудің синтаксистік құралдары // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – 2025. – № 3(119). – 148-160 бб. <https://doi.org/10.31489/2025ph3/148-160>

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Репрезентация эмоций в казахском языке: особенности названий, описаний и выражения эмоций

Н.К. Тургумбаева¹, Ш. Қапантайқызы¹, А.Н. Нурланова²

¹Евразийский Национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, 010000,

²Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, 070000, Казахстан

В этой статье исследуются способы, которыми казахский язык обозначает, описывает и выражает эмоции. Мы смотрим на термины и понятия, связанные с изучением эмоций в языке, и анализируем, как язык передает эмоции. Мы также сравниваем эмоции с указаниями в языке. Особое внимание уделяется тому, как слова, фразы, грамматические формы и предложения в казахском языке передают эмоции. Нам также важно понять, как люди воспринимают эмоции, выраженные через язык, чтобы лучше оценить, как эмоции используются в общении на разных уровнях языка.

В исследовании применяются описательный, сравнительный и аналитический методы. Объектом исследования являются языковые единицы, которые обозначают, характеризуют и выражают эмоции в казахском языке. Это сложный объект, который рассматривается на разных уровнях.

Кроме того, в работе используются методы систематизации и интерпретации, основанные на научных работах казахских и зарубежных авторов. Эти методы помогают выявить особенности эмотивных и индикативных единиц.

Такой подход позволяет глубоко изучить языковые единицы и их роль в выражении эмоций в казахском языке.

Эти результаты помогают нам лучше общаться на казахском языке, показывая, как передавать эмоции в нашей речи. Это также помогает нам понимать, как эффективно взаимодействовать с другими в разных ситуациях. В статье также говорится о том, как работают эмоции в казахском языке и как это поможет создать более умные компьютерные программы и чат-боты, которые могут понимать эмоции на казахском языке.

Ключевые слова: эмотиология, эмотивный метаязык, эмоциональная лексика, номинатив-эмотив, индикатив-эмотив, эмотивное восприятие, хеджирование, обособление, транспозиция, парцелляция.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Москва: URSS, 2022. – 206 с.
- 2 Иманалиева Г. К. Эмоциональные структуры в казахском языке. – Алматы: Казахский университет, 2011. – 255с.
- 3 Lakoff G., Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts // Papers from the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Chicago, 1972. -Chicago, 1972. - 183-228 p.
- 4 Stivenson Ch.L. Meaning: emotive and descriptive // Filosofical Review. - 1948, - V 57. № 4. - 145-159 pp.
- 5 Тымболова А.О., Калыбаева К.С., Мурзинова А. Исторические мотивы в составе фразеологизмов казахского языка // Вестник Карагандинского университета, серия филология, - 2022. -Т. 107. № 3. - 44-49 сс. <https://doi.org/10.31489/2022ph3/44-49>
- 6 Корпус разработанный Национальным научно-практическим центром «Тіл-Қазына» имени Шайсултана Шаяхметова [Электрон.ресурс]. - URL: <https://qazcorpora.kz> (дата обращения: 20.03.2025).
- 7 Пансат Ж.М., Исаева Ж.И., Мамаева Г.Б. Когнитивная семантика концепта «көк» в создании эмоциональных концептов // Вестник университета Ясави, - 2023. – Т. 129. № 3. - 135-146 сс. <https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686>
- 8 Бакбергенова Р. Этнокультурный характер экспрессивно-эмоциональной лексики в казахско-турецких языках // Вестник КазНПУ им. Абая, серия филология, - 2020. -Т. 73. № 3. – 21-27 сс. <https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-7804.03>
- 9 Aitova N., Ospanova D. Verb-Based Emotive Structures in the Linguistic Corpus Base // Bulletin of the University of Toraigyrov, philology series, - 2024. № 3. - 55-69 pp. <https://doi.org/10.48081/eldm2166>
- 10 Оспанова Д., Айтова Н., Султанзаде В. Эмотивность и эмоциональная валентность языковых единиц // Вестник университета Ясави. - 2023. -Т.127. № 1. - 145-155 сс. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.12>
- 11 Mukanova D., Mazhitayeva S., Issina G. Language Representation of the Concept of «Wealth» and «Poverty» in Kazakh, Chinese and English // rEFLections. - 2024. - Т.31. № 3. 1090-1103 pp. <https://doi.org/10.61508/refl.v31i3.277186>
- 12 Baimyrza A., Serikbayeva A., Pirmanova K., Pirmanova A., Myrzakhanova G. The Impact of Linguistic Identity on the Perception of Abai's Poetry // Forum for Linguistic Studies. - Т.6. № 5., - 239-246 pp. <https://doi.org/10.30564/fls.v6i5.6879>
- 13 Тургумбаева Н., Оспанова Д., Қапантайқызы Ш. Категория эмоциональности как лингвистический феномен: синтаксические средства передачи эмоционального состояния // Вестник Карагандинского университета. Серия Филология. – 2025. – № 3(119). – 148-160 сс. <https://doi.org/10.31489/2025ph3/148-160>

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

Representation of Emotions in the Kazakh Language: Features of Naming, Description and Expression

N. Turgumbaeva¹, Sh. Kapantaikyzy¹, A. Nurlanova²

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan

²Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Kazakhstan

This article examines the linguistic means used to express emotions in the Kazakh language. The study aims to identify and analyze the lexical, phraseological, morphological, and syntactic resources employed to name, describe, and convey emotions. Within the framework of emotive linguistics, the conceptual and terminological foundations of emotion expression are clarified, and the nominative, descriptive, and expressive functions of emotive units are analyzed from a structural-systemic perspective. Based on the works of both domestic and international scholars, the study explores the distinction between emotive and indicative units and examines the emotive potential of different language levels in Kazakh. Particular attention is paid to the role of linguistic means in representing emotional states and attitudes.

The research employs descriptive, comparative, and analytical methods, as well as systematization and interpretative approaches. The findings demonstrate that linguistic units expressing emotions in Kazakh constitute a multilayered system that performs important communicative and pragmatic functions. The study contributes to the development of emotive linguistics in Kazakh linguistic scholarship by refining the understanding of emotion transmission mechanisms and the characteristics of emotive structures. The practical significance of the research lies in its potential application to improving speech communication and facilitating effective interaction in various communicative contexts. In addition, the findings may be utilized in the field of artificial intelligence to enhance emotion recognition, interpretation, and generation in natural language processing systems, including emotionally oriented neural network models and Kazakh-language chatbots.

Key words: emotiology, emotive metalanguage, emotional vocabulary, nominative emotives, indicative emotive, emotive perception, hedging, isolation, transposition, parcellation

REFERENCES

- 1 SHahovskij V.I. Kategorizaciya emocij v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka [Categorization of Emotions in the Lexico-Semantic System of Language.]. – Moskva: URSS, 2022. - 206 s.
- 2 Imanalieva G. K. Kazak tilindegi emocionaldy kurylymdar [Emotional Structures in the Kazakh Language]. - Almaty: Kazak universiteti, 2011. - 255b.
- 3 Lakoff G., Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts // Papers from the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Chicago, 1972. -Chicago, 1972. - 183-228 p.
- 4 Stivenson Ch.L. Meaning: emotive and descriptive // Filosofical Review. - 1948, - V 57. № 4. - 145-159 pp
- 5 Tymbolova A.O., Kalybaeva K.S., Murzinova A. Kazak tilindegi turakty tirkesterdin kuramynda saktalghan tarihi uazhder [Historical Motifs in the Phraseological Units of the Kazakh Language] // Karagandy universitetinin habarshysy, filologiya seriyasy, - 2022. -T. 107. № 3. - 44-49 bb. <https://doi.org/10.31489/2022ph3/44-49>
- 6 SHajsultan SHayahmetov atyndagy «Til-Kazyna» ulttyk gylymi-praktikalyk ortalygy azirlegen korpus [the language corpus developed by the National Scientific and practical Center «Til-Kazyna» named after Shaisultan Shayakhmetov] [Elektron.resurs] - URL: <https://qazcorpora.kz> (data obrashcheniya: 20.03.2025).
- 7 Pansat ZH.M., Isaeva ZH.I., Mamaeva G.B. «Kok» konceptisinin emocionaldy konceptilderdi zhasaudagy kognitivti semantikasy [Cognitive Semantics of the Concept of «Kok» in the Creation

of Emotional Concepts] // YAsaii universitetinin habarshysy, - 2023. – Т. 129. № 3. - 135-146 bb. <https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686>

8 Bakbergenova R. Kazak-turik tilderindegi ekspressivti zhane emocionaldy leksikanyn etnomadeni sipaty [Ethnocultural Character of Expressive and Emotional Vocabulary in Kazakh-Turkish Languages] // Abai atyndagy KazUPU-dyn Habarshysy, filologiya seriyasy, - 2020. -Т. 73. № 3. – 21-27 bb. <https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-7804.03>

9 Aitova N., Ospanova D. Verb-Based Emotive Structures in the Linguistic Corpus Base // Bulletin of the University of Toraigyrov, philology series, - 2024. № 3. - 55-69 pp. <https://doi.org/10.48081/eldm2166>

10 Ospanova D., Ajtova N., Sultanzade V. Tildik birlikterdin emotivtiligi zhane emotivti valenttiligi [Emotivity and Emotional Valence of Linguistic Units]// YAsaii universitetinin habarshysy. - 2023. -Т.127. № 1. - 145-155 bb. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.12>

11 Mukanova D., Mazhitayeva S., Issina G. Language Representation of the Concept of «Wealth» and «Poverty» in Kazakh, Chinese and English // rEFLections. - 2024. - Т.31. № 3. 1090-1103 pp. <https://doi.org/10.61508/refl.v31i3.277186>

12 Baimyrza A., Serikbayeva A., Pirmanova K., Pirmanova A., Myrzakhanova G. The Impact of Linguistic Identity on the Perception of Abai's Poetry // Forum for Linguistic Studies. - Т.6. № 5., - 239-246 pp. <https://doi.org/10.30564/fls.v6i5.6879>

13 Turgumbayeva N., Ospanova D., Kapantaykyzy Sh. Emotivtilik sanaty lingvistikalыk fenomen retinde: emociyalыk sezim-kuiydi zhetkizudin sintaksistik kuraldary [Emotivity as a linguistic phenomenon: syntactic means of conveying emotional states] // Karagandy universitetinin habarshysy. Filologiya seriyasy. – 2025. – № 3(119). – 148-160 pp. – DOI: <https://doi.org/10.31489/2025ph3/148-160>

Received: 29.03.2026

SRSTI 16.21.27

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp196-213](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp196-213)

***A. Utegenova¹, K. Utegenova², *B. Kenges³, Zh. Yergaliyeva¹**

¹K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, 030000, Kazakhstan

²M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, 090000, Kazakhstan

³National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Astana, 010000, Kazakhstan

MULTILINGUALISM IN STUDENTS' EVERYDAY COMMUNICATION IN THE WESTERN REGION OF KAZAKHSTAN

Recent sociolinguistic research has increasingly focused on the multilingual practices of student youth as one of the most socially active groups and among the first to respond to ongoing changes in language use. This article investigates language mixing in the everyday communication of university students and examines how grammatical fusion emerges in informal multilingual interactions outside the classroom. The study employs a mixed-methods approach, including textual and semantic analyses of qualitative data obtained from audio recordings of naturally occurring conversations among students in Uralsk, one of the largest urban centers in Western Kazakhstan. The analysis focuses on the linguistic features of multilingual speech and the semantic classification of hybrid lexical units resulting from language contact.

The findings reveal that grammatical fusion is a common feature of students' everyday speech and reflects a high degree of multilingual linguistic competence. Three major fusion patterns were identified: (1) Russian lexical stems combined with Kazakh affixes, (2) English lexical stems combined with Kazakh affixes, and (3) Kazakh lexical stems combined with Russian suffixes and inflectional endings. Type I was found to be the most frequent, whereas Type III occurred least often. The study also demonstrates significant differences in the classification of hybrid lexical units, particularly those combining English and Kazakh elements, which

are predominantly perceived as mixed language forms. The results highlight the active and systematic role of grammatical fusion in multilingual communication and provide an indigenous perspective on contemporary language practices in Kazakhstan. The findings contribute to a better understanding of multilingualism in everyday interaction and may serve as a basis for reconsidering approaches to language contact and multilingual language use in the local sociolinguistic context.

Key words: multilingualism, hybridity, youth, everyday conversation, grammatical fusion.

MAIN PROVISIONS

The theoretical and methodological foundation of the study was developed by foreign scientific researchers in sociolinguistics and language contacts (V. A. Avrorin [1], V. A. Vinogradov [2], N. B. Mechkovskaya [3], L. B. Nikolsky [4], A. Pavlenko [5], C. Ferguson [6], etc.); in the field of global bilingualism (J. Androutsopoulos [7], J. Blommaert [8], etc.); as well as domestic scientists in the field of Kazakh-Russian and Russian-Kazakh bilingualism, as well as research on the language situation in Kazakhstan (O. B. Altynbekova [9], Zh. S. Smagulova [10], E. D. Suleimenova [11], etc.).

In the present research, the practices described in multilingualism are viewed as hybrid speech behavior manifested through the use of multiple hybrid lexis, including those words with merged morphological features of different languages into a single word. While the topic of linguistic mixed language has been widely investigated, it has not been well investigated in Kazakhstan, especially in the context of bilingual studies. Previous research by local scholars has been conducted within this area, however, has tended to have focused on the Kazakh-Russian bilingualism and hybrid configurations in the context of Kazakh-Russian bilingualism and hybrid modes of production according to borrowing and interference perspectives, specifically in regard to how one language gets interposed into (and is made over, or modified by) the other and the transfer of the structural norms of one language to another where one language competes with another in the case of language contact [12].

This study also explores hybrid language varieties within the framework of globalization, drawing on the ideas of J. Blommaert's work in Sociolinguistics of Globalization [8]. Instead of regarding languages as fixed, solitary systems, this approach focuses on the way that speakers in practice make use of a variety of communicative resources. In that regard, the idea of multilingualism is interpreted under the concept of individual speech repertoires, which emerge from social experience, mobility and general communicative needs in everyday life. For investigating language contacts in globalized contexts, we should also realize that it is not the language as a whole that spreads globally, but individual language forms, genres, styles, etc. These forms are subject to globalization in a certain way in certain areas in the community of which they are parts (in the field of pop culture, in literature, urban space or multilingual education).

So, the language of the Kazakh native speaker is not English as such, but its “fragments” and “bits” – those “bits”, which occur in the borrowing of elements, most often roots, of English language. This suggests that there exists limited (or truncated) knowledge with regard to the language and, in that sense, truncated bilingualism or multilingualism. A similar dynamic can be found in Russian used in the speech repertoires of Kazakh speakers. In multilingual practice, Russian elements interact with Kazakh via communicative domains unique to the Kazakh domain, most visibly with youth speech. In this sublanguage, Russian is not sustained as an independent system but is reduced to or “truncated” form, allowing for the recombination of Russian elements with Kazakh or English ones. This selective and flexible usage of Russian allows it to persist as part of students' everyday communications and helps expand and diversify the multilingual repertoires of student youth.

INTRODUCTION

More recent sociolinguistic research has been attracted to the multilingual practices of university students. The attention is prompted by the existence of large social forces represented by

the students, and the significant participation in the professional workforce resurgence [13]. When we think of the youth of our students as a “pressure cooker of high-speed renewal” [14], we foreground the role of its active agents in linguistic change: their language practices reflect ongoing social transformations while shaping emergent linguistic patterns. Everyday interaction, particularly in cyber media, is characterized by the development of multilingual habits at a young age (i.e., early stages).

Consequently, much of the existing studies focused on online multilingualism of youth showed that social networks constitute the central spaces which reveal the most visible and socially significant multilingual practices. Young people’s linguistic behaviour is predominantly mediated by digital communication and social media and this situation facilitates the rapid appearance and ongoing reappearance of jargon and slang [15]. Furthermore, social networks promote processes of relocalization where linguistic resources, borrowed from global English, are creatively transformed and absorbed into the local forms, often taking on meanings and forms that cannot be easily recognized by the native speakers [16].

It is only recently that the use of bilingual material in life-in-context is having some consideration, which should seem to have an impact on how young peoples practised language. In university students’ communication, multilingual use is as much about intentional strategies and purposeful communicative strategies as it is about language exchange as a result of language interactivity. They provide speakers with control over who is able to access information, reduce the likelihood of misconceptions and produce higher semantical information precision in communication [17]. Meanwhile, students’ language selection is conditioned by their socialization in multilingual and multicultural contexts, where global and local linguistic resources intersect with one another. It generates dialogical tension that drives the merging of local and global features of everyday language use in day-to-day interaction, and contributes to the shaping of hybrid multiliteracies in which language is both localised and contextualized and with social import [18]. Recent literature is beginning to emphasize that student communication in general and the use of English in particular, within educational settings that are oriented towards internationalization is in increasing proportion. Although English is widely held to be an essential academic and professional language, it experiences mixed levels of usage among students and teachers [19]. With that in mind the findings of L. S. Kim, L. K. Siong, V. F. Fei, and A. Yaakob demonstrate that English has an important influence on identity construction among Malaysian students in private and public universities [20]. Using ethnographic interview data, a qualitative study conducted by scholars showed that the attitudes of multilingual Malaysian students on English compared to their linguistic repertoire were analyzed regarding their perception of English and its impact on identity and daily life in the context of Malaysian students. Drawing from the data obtained, the authors conclude that characteristics of multilingualism in Malaysia, which saw English as the prevailing language, as well as the place of English as a pragmatic-linguistic, language of empowerment-language, and an emerging one has emerged.

In Kazakhstan, the context of hybrid word formation has largely been studied in terms of Kazakh-Russian interaction patterns. Studies show that the relative importance of these languages differs depending on contextual and social considerations such as speakers’ age, education, and ethnicity [21]. Most of the population of Kazakhstan functions primarily as bilingual speakers, with Kazakh as the main lingua franca and Russian representing more expressive and stylistic functions. Moreover, another line of research evaluated the implementation and effectiveness of language policy, particularly language planning initiatives, in building the competence, status, and acquisition of English among student youth. The authors took particular note of the extent to which students in Kazakhstan have learned English; the communicative functions English plays within the student micro-communities; and the position and hierarchy of the interacting languages and communication among Kazakh students as well as the role and place English occupies [13]. The first result of the sociolinguistic study showed that the students in Kazakhstan support the language policy which the republic adopted, that is, the status of the English language and language study. The sociolinguistic survey confirms that most student youth study English intensively, but the level of language proficiency is still not high enough (particularly in the levels A2 and B1). Yet, according to the study

of authors, it is possible to expect an increase in the qualitative level of English proficiency of young people from a professional or general point of view.

From the contents of the foreign studies reviewed on the features of everyday communication among university students, we can say that the studies usually concentrate on the prevalence or increasing prevalence of the English language. But as literature review indicates in the field of young people's communication, the aspect of the daily activities in the language interaction related to multilingualism has not been taken into consideration in this research of Kazakhstan and particularly in the western area of Kazakhstan (which is of interest in the context of language situation of Kazakhstan). Drawing on everyday communications among students at universities in western Kazakhstan, this study attempts to explore the processes of practice of multilingualism in real-life interaction. The analysis does not concentrate on institutional or classroom contexts; the focus shifts to informal interactions that students make with each other, in which multilingualism is expected to emerge. Focus is on the structural and semantic patterns that link young speakers to linguistic resources in daily speech use.

MATERIALS AND METHODS

In order to reproduce practices of multilingualism as they develop in everyday life, this study integrates qualitative and quantitative approaches. Qualitative data were obtained from Uralsk, a major metropolitan site in the western part of Kazakhstan, by observing natural student exchanges. A primary source of evidence for this study is extracts of spontaneous chats between young passengers on Shuttle Bus No. 5 to and from M. Utemisov West Kazakhstan University located in Uralsk. This setting was selected as it serves as a routine non-institutional space of interaction among students that are regularly informal. Since this route is very popular among students of the university, it serves a productive site for the observation of natural language communication.

In the present study, data were obtained through direct observation of speech behavior and spontaneous verbal responses in Kazakh, Russian, and English, as well as through audiotape recordings of multilingual student interaction involving these three languages. The analyzed material thus represents informal spoken exchanges typical of students' everyday communicative processes. All discussions were audio-recorded on a voice-recording app developed for a Samsung S22 smartphone and transcribed for later analysis. To ensure ethical collection of spontaneous speech data, all audio recordings were further completely anonymized during the stage of transcription to protect speakers' personal data in accordance with ethical standards for linguistic research. In total, the dataset includes approximately 150 minutes of spontaneous multilingual speech.

Two phases were used to analyze the qualitative data. Firstly, a textual analysis was performed to observe the form of the multilingual interaction, mainly based on morphology and word structure. At this stage, the focus transitioned to the blending of Russian and English aspects of Kazakh discourse. Next, we employed semantic analysis to analyze the meaning of the fragments in multiple languages, including individual insertions, and combinations of elements in multiple languages in a hybrid.

Qualitative analysis also involved quantitative data (an online questionnaire). The sample consisted of 150 first through second-year college students majoring in Foreign Languages at M. Utemisov West Kazakhstan University. The demographic features of them are given in Table 1, which included the gender, age, the year of study, and their native language.

Table 1. Sample Profile

Variable	Number (percentage)
Gender:	
Female	119 (79.3%)
Male	31 (20.7%)
Age:	

18	79 (52.7%)
19	56 (37.3%)
20	12 (8%)
21	3 (2%)
Year of studies:	
First	68 (45.3%)
Second	82 (56.4%)
Native language:	
Azerbaijani	1 (0.7%)
Kazakh	128 (85.3%)
Russian	9 (6%)
Uzbek	12 (8%)

We distributed the online survey through Google Forms to the survey participants. The survey consisted of five closed-ended questions. We asked students about their perceptions of the hybrid words they encounter in speech and which language they associate them with. The survey participants answered the following questions: (1) For the two categories of words, such as *presentation/презентация/көрініс* and *exclusive/эсклюзивный/ерекше*, which option do you prefer? (2) What led you to answer question 1 in that way? (3) Which language would you attribute to words like *отчеттарды, крутойлау*? (4) To which language would you assign words like *гуглдан, микшерлеу*? (5) Which language would you attribute words like *отырғанский, алжығанский* to? Data from the surveys was compiled and processed in Google Sheets, which allowed the calculation of response frequencies across the sample. The integration of quantitative patterns along with qualitative evidence helped to validate the findings and allowed for a more balanced representation of students' multilingual practices.

RESULTS

Based on the textual and semantic analysis of the multilingual practice of Kazakh students, among the survey observations conducted among university students, the results of the study are presented in this section.

The research Corps of multilingual speech samples of student youth contains data from original audio fragments of speech recorded by representatives of the western region of Kazakhstan. The current research corps consists of 519 excerpts in Kazakh with Russian and English elements. Based on a detailed study of language connections in extracurricular communication of students, it was found that the main languages spoken in the daily life of Kazakh students function in their daily communication. The analysis showed that Kazakh youth, when interacting in everyday life, rely on three languages: Kazakh, the language of official documents of the nation; Russian (the common language of large-scale intra-national conversations in the post-Soviet world) and English. As a result of the analysis of the text materials of the daily multilingual discussion of students, it is estimated that the corpus of the Kazakh language consists of 12,376 words. Of these, 7,979 elements (64.5%) are monolingual (that is, they relate only to one language - Kazakh, Russian or English). The remaining 4,397 words (35.5%) reflect multilingual features and combine the components of two languages – mainly Kazakh with Russian or Kazakh with English. It was shown that the Kazakh language dominates the group of monolingual elements, making up more than half of the Corps (6,894 words, or 55.7%), which indicates that the Kazakh language is really the dominant language in informal student communication.

In contrast, there are relatively few words found only in Russian (711 elements, 5.7%) or in English (374 elements, 3.1%). At the same time, lexical elements with Russian or English components are much more common: 2,813 words (22.7%) contain elements of the Russian language, and 1,584 words (12.8%) contain elements of the English language. The distribution of foreign-language words and hybrid forms in relation to the elements of the Kazakh language is shown in Figure 1.

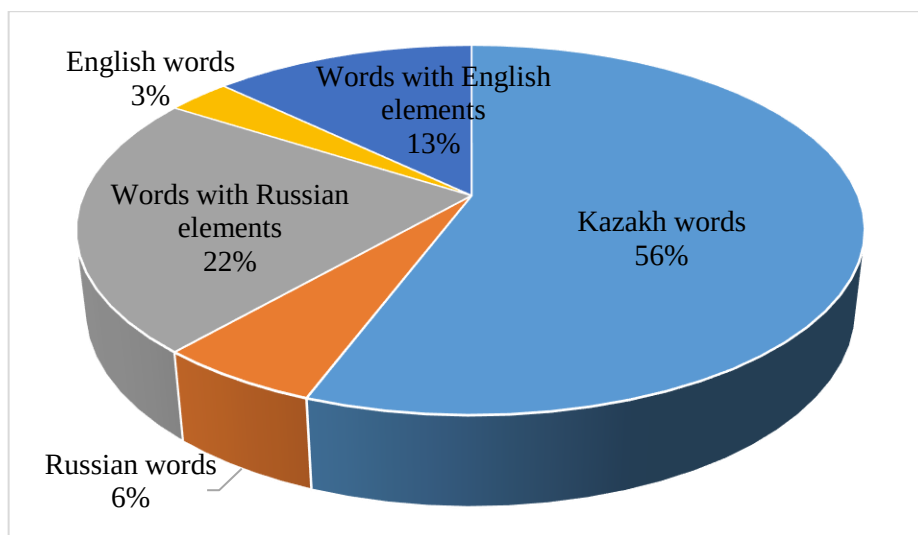

Figure 1. Frequency of Words in the Corpus by Language

Textual analysis helped us identify borrowings in the Russian and English languages that are common in spontaneous student speech. Some borrowed words from Russian include *деканат* /dekanat/ ‘dean’s office’, *каникулы* /kanikuly/ ‘vacation’, *зачет* /zachet/ ‘credit’, *библиотека* /biblioteka/ ‘library’, *перерыв* /pereryv/ ‘break’, *занятие* /zanyatie/ ‘class’, *билет* /bilet/ ‘ticket’. For example, the words *deadline*, *presentation*, *startup*, *streaming*, *podcast*, *feedback*, *brainstorm*, and *coaching* are borrowed from English. These words are more familiar to students in both Russian and English, and their use in informal student communication reflects the principles of linguistic economy.

The hybrid lexical forms, in which elements from multiple languages are combined within a single word, are especially interesting. Such forms arise, for example, if Russian or English lexical stems are integrated with native Kazakh affixes, or if Kazakh stems are combined with Russian suffixes and inflectional markers. These patterns exemplify the way English lexical items are routinely accommodated within Kazakh grammatical structures in students’ everyday speech, as Kazakh affixes are attached directly to English stems, such as *инвесторлармен кездесу* /investorlarmen kezdesu/, *meeting өмми* /meeting ótti/, and *branding-ті дұрыс ойлау керек* /branding-ti durys oilau kerek/. Instead of appearing as occasional borrowings, such forms are widely used and easily recognized by speakers. Quantitative structural analysis supports this observation, showing that over 80% of all Russian and English insertions involve grammatical fusion.

This study reveals unique aspects of students applying Kazakh, Russian, and English in their daily activities, producing typical word-formation patterns in accordance with grammatical fusion. The corpus analysis allows us to disentangle three main forms of hybrid lexical forms: (1) The Russian lexical stems and Kazakh affixes merged, (2) The English lexical stems and Kazakh affixes hybrid, and (3) Kazakh lexical stems and Russian suffixes and inflectional endings combined. An overview of these kinds of grammatical fusion is shown in Table 2.

Table 2. Types of Bilingual Grammatical Fusion

Type	Type I	Type II	Type III
Characteristic	Russian stem + Kazakh affix(es)	English stem + Kazakh affix(es)	Kazakh stem + Russian affix(es)/inflection
Frequency (percentage)	2779 (63,2%)	1584 (36%)	34 (0,8%)
Examples	<i>отчеттарды</i> /otchettardy/ ‘reports (Acc.pl.)’;	<i>вай-файға</i> /wifi-ga/ ‘to Wi-Fi’;	<i>алжығанский</i> /alzhyganski/ ‘being crazy’;

	<i>крутойлау</i> /krutoilau/ ‘a bit cooler’	<i>тиктокта отыр</i> /tiktokta otır/ ‘sitting on TikTok’	<i>отырғанский</i> /otyranski/ ‘sitting’
--	---	--	--

The analysis of the grammatical meaning allowed us to identify different parts of speech that hybrid Russian-Kazakh, Kazakh-Russian and English-Kazakh words are represented by. Among these parts of speech are:

- nouns (*отчеттарды* /otchettardy/ ‘reports’, *трендтегі* /trendtegi/ ‘trending’, *репостта* /repostta/ ‘in the repost’, *контрактқа қол қойдым* /kontraktka qol qoidym/ ‘I signed the contract’, *бюджеттен бөлінді* /byudzhetten bölindi/ ‘allocated from the budget’, *проектті бекітті* /proektti bekitti/ ‘approved the project’, *networking-қа бару керек* /networking-ka baru kerek/ ‘we need to attend networking’);
- adjectives (*модныйсың* /modnysyn/ ‘you are fashionable’, *крутойлау* /krutoilau/ ‘a bit cooler’, *сладкийлау* /sladkilau/ ‘a bit sweeter’);
- participles (*шаршағанский* /sharshaganski/ ‘tired’, *алжығанский* /alzhyganski/ ‘being crazy’);
- verbs (*отправить етіңдер* /otpravit’ etinder/ ‘send’, *лайктарыңды аямаңдар* /laiktaaryndy ayamandar/ ‘don’t spare the likes’, *гуглдан ізде* /gugldan izde/ ‘search from google’).

Among the parts of speech listed above, nouns are shown to be the most widespread group of hybrid words in the corpus, constituting over 51% of multilingual fragments in students’ informal, spontaneous conversations.

The most interesting feature of the corpus, however, is the third kind of grammatical fusion – the joining of Kazakh roots with Russian suffixes and endings like *отырғанский* /otyranski/ ‘sitting’. These comparatively infrequent examples illustrate the only Kazakh-Russian way of word patterning that we could find in our corpus. In Russian, the combination of the suffix -sk- and the ending -i/-iy is characteristic of relative adjectives that develop qualitative meanings of relation or typical belonging. Being united in students’ spontaneous speech with Kazakh roots, these hybrid words change the grammatical meaning from that of an adjective to that of a participle.

The semantic analysis enabled us to identify the meanings of the hybrid lexical units under consideration and categorize them into the primary semantic categories. The results of the semantic analysis of students’ multilingual practices reveal that Russian and English insertions in Kazakh sentences are pretty diverse in terms of their content. The hybrid lexical units collected during the investigation are generally found to represent the following semantic groups: education-related topics, technology and internet communication, social and entertainment, everyday speech and requests, and medicine and healthcare. Examples of multilingual practices related to these semantic categories are provided in Table 3.

Table 3. Semantic Groups of Hybrid Lexical Units

№	Semantic category	Examples
1	education-related topics	<i>research жасап жатырмын</i> /research jasad jatırmyn/ ‘I am doing research’, <i>presentation дайындау керек</i> /presentation daındau kerek/ ‘need to prepare a presentation’, <i>citation дұрыс жаз</i> /citation durys jaz/ ‘write the citation properly’, <i>academic writing тапсырмасы бар</i> /academic writing tapsırmasy bar/ ‘there is an academic writing assignment’
2	technology & internet communication	<i>вай-файға</i> /wifi-ga/ ‘to Wi-Fi’, <i>парольді жаз</i> /paroldi jaz/ ‘write the password’, <i>log in еттің ба?</i> /lɔ:g ın et’tiŋ ba/ ‘did you log in?’ <i>scroll up етіп тұрсың</i> /skrɔʊl ʌp etıp ‘tursəŋ/ ‘you’re scrolling up’

		<i>swipe жаса</i> /swaɪp ʒa'sa/ 'swipe it' <i>hashtag жаз</i> /'hæʃtæg ʒaz/ 'write a hashtag' <i>tweet em</i> /twi:t et/ 'tweet it'
3	social & entertainment	<i>сериалды көрдім</i> /serialdy kórdim/ 'I watched the TV series', <i>тиктокта отыр</i> /tiktokta otır/ 'sitting on TikTok', <i>stream em</i> /stream et/ 'stream it', <i>пост жаз</i> /post jaz/ 'write a post', <i>лайк бас</i> /like bas/ 'press like', <i>трендке кірді</i> /trendke kirdi/ 'it went viral', <i>подписчиктер саны өсті</i> /podpischikter sany ósti/ 'number of subscribers increased', <i>hashtag қой</i> /hashtag qoy/ 'put a hashtag'
4	everyday speech & requests	<i>забронировать емui</i> /zabronirovat etshi/ 'please book', <i>можно ма?</i> /mozhno ma?/ 'is it possible?', <i>download емui</i> /download etshi/ 'please download', <i>share емui</i> /share etshi/ 'please share'
5	medicine & healthcare	<i>диагноз қойды</i> /diagnos qoidy/ 'diagnosed', <i>антибиотик жазып берді</i> /antibiotik jazyp berdi/ 'prescribed antibiotics', <i>госпитализацияға жатты</i> /gospitalizatsiyaga jatti/ 'was hospitalized', <i>температурасы көтерілді</i> /temperaturasy kóterildi/ 'had a fever', <i>check-up-қа жазылдым</i> /check-up-ka jazıldым/ 'I signed up for a check-up'

Although both languages play a significant role in the formation of hybrid words, specific patterns in the preference for one language over the other can be identified in the informal conversations of Kazakh students. For example, English is used more frequently in multilingual contexts related to technology, Internet communication, social interaction, and entertainment. Elements from Russian are more often used in communication on topics related to education, medicine, and healthcare. This observation sheds light on how language choices in multilingual settings can be made by speakers based on the subject and social context. Rather than being random, shifts between languages in trilingual speech reflect speakers' ability to adapt to different situations, selecting the language that allows them to express their meaning most clearly and effectively in a given context.

Borrowings from Russian and English play an important semantic role in students' everyday communication. In many instances, they function as efficient lexical resources that help speakers bridge gaps in Kazakh by providing expressions that are more precise or better suited to a particular communicative context. This can be observed in examples such as *vine*, *Google translatenen* /gugl transleitpen/ 'with the help of Google Translate', *вай-файға* /wifi-ga/ 'to Wi-Fi', *диетада* /dietada/ 'on a diet', and *сестрамның* /sestramnyñ/ 'my sister's'. In spontaneous contexts, students often resort to hybrid forms to understand their stories, especially when there are no natural equivalents in Kazakh or when common Russian or English terms are easily explained.

Even when words borrowed from Russian or English have full or partial Kazakh equivalents, students choose the borrowed option because they often find it easier to use and use pragmatically. This advantage is shown by saying *please*, *hashtag*, *look*, *trend*, *check-up*, *ok*, *лайк бас* /like bas/ 'press like', *очень* /ochen'/ 'very', *кстати* /kstatı/ 'by the way', *лучше* /luchshe/ 'better', *не переживай* /ne perezhivai/ 'don't worry', *прям* /pryam/ 'really', and *удачи* /udachi/ 'good luck'.

In almost all of these cases, the results reflect a process called "Kazakhization". This is a change in the vocabulary of Kazakh speech from foreign factors – and this is mainly at the morphological level, where Russian/English roots are combined with Kazakh endings, and vice versa, Kazakh roots are combined with Russian endings. Against this backdrop, the present study also examines how students themselves perceive such hybrid forms, including the languages to which they attribute them and whether they regard these forms as "Kazakhized". Particular attention is given to the ways in

which different types of hybrid formations identified in the corpus shape students' perceptions of linguistic affiliation.

Understanding how speakers perceive and assign languages to hybrid words in real communicative contexts is essential in sociolinguistics. This insight reveals language attitudes and what language choice means for multilingual speakers. With this purpose, we surveyed students majoring in Foreign Languages at M. Utemisov West Kazakhstan University. In this survey, we were interested in which language or languages respondents assigned to the given words, especially words consisting of elements from different languages, which we previously classified as the first, second, and third types of grammatical fusion. The participants of the survey were asked five closed-ended questions:

- 1) When choosing between word variants such as *presentation* / *презентация* / *көрініс* or *exclusive* / *эсклюзивный* / *ерекше*, which option do you usually prefer in everyday communication?
- 2) What motivated you in Question 1? (e.g., knowledge base, practical usability, meaning and context of use).
- 3) What language do you relate words like *отчеттарды* and *крутойлау* with?
- 4) Which language do you associate words such as *гулдан* and *микшерлеу* with?
- 5) Which language do you associate words like *отырғанский* and *алжығанский* with?

The participants' responses to the survey questions reveal the following tendencies in the informal conversations of Kazakh students. Of the word groups offered in three languages *presentation/презентация/көрініс* and *exclusive/эсклюзивный/ерекше*, students primarily chose either English or Kazakh. That is to say, they considered it better to say the original English wording of a word or its Kazakh translation. It presents students' preferences for each of these terms (Figure 2).

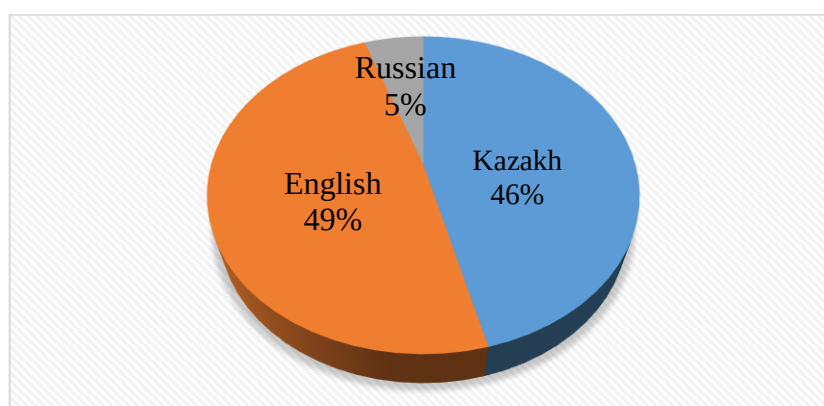

Figure 2. Students' Language Preferences

Regarding the second question, the students were invited to select a suitable explanation, reflecting their preferred language, as requested in the previous question. From the perspective of students' responses, the comprehensibility of the language, and the familiarity with the language in the settings are said to determine the language choice in the context of spontaneous multilingual communication. The former is more common for Kazakh variants, while the latter is more common for English or Russian words. If students frequently hear the name of an object, action, or phenomenon in English or Russian, they are more likely to use it in the same version in their own speech. The students' responses to Question 2 are summarized in Figure 3.

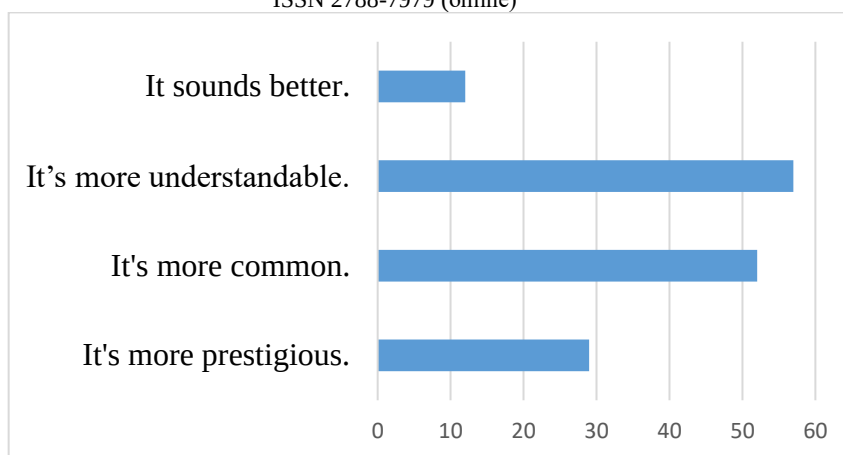

Figure 3. Reasons for Language Preferences

Particular attention was paid to students' responses to Questions 3 – 5 concerning the language affiliation of words representing different types of bilingual grammatical fusion, namely combinations of Russian stems with Kazakh affixes (Type I), English stems with Kazakh affixes (Type II), and Kazakh stems with Russian affixes (Type III).

For the first type, students' judgments were starkly split. Roughly 27.3% of respondents identified the words *отчеттарды* and *крутойлау* from Question 3 as Kazakh, though 30% associated them with Russian. The largest share of respondents (42.7%) viewed these forms as mixed, or part of a broader linguistic category.

The second type showed a similar tendency. Although 29.3% of the respondents described the words *гулдан* and *микшерлеу* from Question 4 as Kazakh, smaller proportions associated them with English (8.7%) and Russian (1.3%). Simultaneously, most (60.7%) of the participants defined the items as mixed.

Students' answers to the third form of hybrid words showed even more variation, with a marked tendency towards Kazakh attribution. Slightly more than half of the participants (52%) categorized *отырғанский* and *алжығанский* from Question 5 as Kazakh, while 15.3% linked the words to Russian. A large minority (32.3%) of the attendees again identified these formulations as mixed, thereby highlighting the indistinguishable and fluid status of these hybrids. Figure 4 shows the overall distribution of responses.

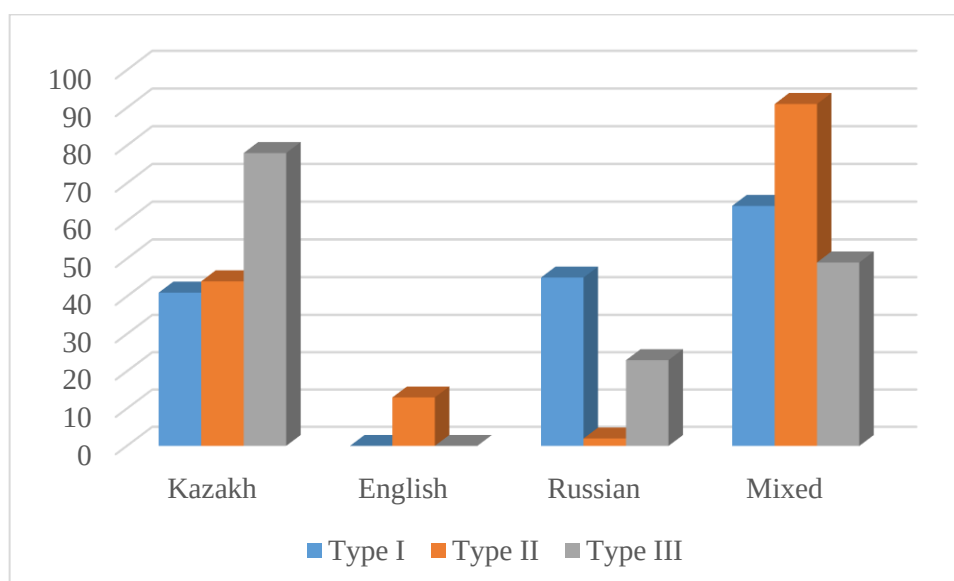

Figure 4. Perceived language status of hybrid words

The results indicate that when analyzing hybrid forms, students do not strictly adhere to language boundaries. Instead, they often view such words as mixed, particularly in English-Kazakh combinations. It appears that the tendency to classify Kazakh as part of third-type hybrids reflects the influence of morphological adaptation, through which these hybridized forms are perceived as more similar to Kazakh. Taken together, the results across all three types point to a flexible and context-sensitive understanding of language affiliation among students.

DISCUSSION

The analysis brings into focus a number of phenomena that shed light on how multilingualism operates in students' spontaneous communication on everyday topics.

In the present study, special attention is given to hybrid lexical forms that bring together elements from more than one language. Such forms emerge, for instance, when Russian or English lexical bases are integrated into Kazakh through the addition of native affixes, or when Kazakh roots are combined with Russian suffixes and inflectional markers. It is important to note here that the three languages convey grammatical meanings differently: in English, grammatical meanings are mainly expressed by prepositions, in Russian, by case endings and prepositions, in Kazakh, there are no prepositions, and grammatical meanings are conveyed only by case endings, postpositions and service names that are written together with the root or stand after the word. This type of hybridization refers to grammatical fusion, when grammatical elements of different languages are mixed, for example, a Kazakh ending is added to an English or Russian stem. Moreover, if an English or Russian word was initially used with a preposition, then in the hybrid form, the preposition is no longer used, but a Kazakh inflection is added. This type of intercultural mixed word formation consists of the fact that non-native Russian or English words become "localized" and, through the addition of Kazakh endings, they become similar to Kazakh words.

A particularly notable pattern of grammatical fusion is a blend of English and Kazakh elements. In these cases, English lexical items are systematically integrated into Kazakh grammatical structures, with Kazakh serving as the structural framework for the borrowed material. This general pattern accounts for more than a small portion of the collected data (12.8%), but so far, it has received little attention in studies of Kazakh multilingualism and its specific form of bilingual practice in Kazakhstan. The findings of the current study align with those documented by the international community, who have described similar hybridization mechanisms in English and Russian [22]. These authors suggest that English lexical roots and Russian suffixes merge as a form of semantic "exotization", leading to associations of informality, ease of use, and friendliness, which are positively received by local Russian-speaking communities. Similar connotations of relaxed and informal interaction are also characteristic of students' everyday communication. This dimension of hybrid language use appears particularly promising for further investigation and may be explored in greater depth through the analysis of spontaneous interactions between Kazakh and other languages in the speech of young people.

Simultaneously, findings from this study show that the most common type of hybridization in the spontaneous speech of multilingual speakers in western Kazakhstan is the attachment of Kazakh affixes to Russian stems. This observation differs from the results found in previous research confirming that hybrid forms based on Kazakh roots, merged with Russian suffixes and inflectional markers, are the most typical pattern of bilingual language use in Kazakhstan. Previous studies have pointed out hybrid word formation in the Kazakhstani context mainly represents the interplay between Kazakh and Russian, where each language's relative importance is determined by situational and social factors [12]. L. Mirzoyeva et al., as mentioned [21], Kazakhstan's population generally operates in a bilingual setting where Kazakh tends to lead and Russian plays a more expressive and stylistic role.

Despite the extensive studies on multilingualism in Kazakhstan focusing on Kazakh-Russian bilingualism, this article shows that Kazakh, Russian, and English are used frequently by youths in

their natural speech in Kazakhstan. The balance between Russian and English in daily interactions of students indicates that the linguistic arrangement is not similar to that in other Central Asian contexts. Although Russian long served as a lingua franca throughout many post-Soviet and Asian regions [23], the symbolic position and status that it played in the language has been progressively destabilizing and less prestigious in the decades following the dissolution of the USSR [24]. Meanwhile, English has become more and more a global communicative resource: this has allowed new opportunities to use English internationally and for young people to cross those kinds of borders in new ways. It is generally used for modernity, quality, and world competitiveness [25].

Meanwhile, in the western area of Kazakhstan, bordering largely Russian-speaking regions, Russian remains a key language of cross-border and international communication. Although English is still less prominent than Russian in everyday Kazakh speech, the current research identifies a marked movement in the communicative scene of western Kazakhstan in favour of its growing presence. Unlike previous studies reporting that English within Kazakhstan mainly appears to be restricted in the area of academia and learning [13], our study highlights the fact that English is being more integrated into everyday speaking and a strong aspect of student youth's spontaneous speech.

CONCLUSION

Central to this study was the objective to explore the distinguishing characteristics of students' multilingual practices in the western region of Kazakhstan. The study had to take the opportunity to determine types of multilingualism which learners use in their daily life, with the intention of paying special attention to the structure and the semantics. A careful account of examples from Kazakh students' spontaneous speech yields a nuanced portrait of the way multilingual practices are engrained in the everyday exchanges of student youth in this area.

A close study of hybrid lexical forms shows three main ways of bringing grammatical fusion to be expressed. The predominant pattern is the attachment of Kazakh affixes to Russian stems, followed by such formations based on English stems. On the other hand, hybrid forms of Kazakh stems combined with Russian suffixes and inflectional markers are sporadic in the data. Furthermore, by textual and semantic analyses, an increasing presence of English in the Western Kazakhstan communicative space has been achieved.

Indeed, the results of the survey further indicate this fluidity of language categorization among young multilingual speakers in the region (where Kazakh, Russian, and English coexist and interact). Students' desire to see hybrid forms as mixed and not as simply a single language suggests an approach toward linguistic hybridity rather than rigid language borders. These findings could be taken as a contribution towards contemporary sociolinguistic conversations surrounding language interaction, multilingualism and language intermingling, and contribute to a better understanding of the language situation in western Kazakhstan.

INFORMATION ON FINANCING

The article was written for the project of 2025-2027 “AP27510383 The impact of the linguistic landscape in Kazakhstani schools on the formation of national consciousness of schoolchildren” implemented under the grant funding of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

- 1 Avrorin, V.A. (1975), *Problemy izucheniya funktsional'noy storony yazyka: k voprosu o predmete sotsiolingvistiki* [Problems of studying the functional aspect of language: on the subject of sociolinguistics], Nauka, Leningrad.
- 2 Vinogradov, V.A. (1990), *Yazykovaya situatsiya: lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'* [Language situation: linguistic encyclopedic dictionary], Sovetskaya entsiklopediya, Moskva.

- 3 Mechkovskaya, N.B. (2000), *Sotsial'naya lingvistika [Social linguistics]*, Aspekt Press, Moskva.
- 4 Nikolskyi, L.B. (1976). *Sinkhronnaya sotsiolingvistika: Teoriya. Problemy. Metody [Synchronic sociolinguistics: Theory. Problems. Methods]*. Nauka, Moskva.
- 5 Pavlenko, A. (2006), "Russian as a lingua franca", *Annual Review of Applied Linguistics*, vol. 26, pp. 78-99.
- 6 Ferguson, C.A. (1971), *Language structure and language use*, Stanford University Press, Stanford, USA.
- 7 Androutsopoulos, J. (2015), Networked multilingualism: some language practices on Facebook and their implications, *International Journal of Bilingualism*, vol. 19, no. 2, pp. 185-205.
- 8 Blommaert, J. (2010), *The sociolinguistics of globalization*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- 9 Altynbekova, O.B. (2006), *Etnoyazykovyye protsessy v Kazakhstane [Ethnolinguistic processes in Kazakhstan]*, Ekonomika, Almaty.
- 10 Ahn, E., Smagulova, J. (2022), "English language choices in Kazakhstan and Kyrgyzstan", *World Englishes*, vol. 41, no. 1, pp. 9-23.
- 11 Suleymenova, E.D. (2009). Ocherk yazykovoy politiki i yazykovoy situatsii v Kazakhstane [An essay on language policy and the language situation in Kazakhstan], *Russian Language Journal*, vol. 59, no. 1, pp. 21-36.
- 12 Zharkynbekova, S.K. and Chernyavskaya, V.E. (2022), "Kazakh-Russian bilingual practice: code-mixing as a resource in communicative interaction", *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, vol. 13, no. 2, pp. 468-482.
- 13 Shunkeyeva, S.A., Zhetpisbayeva, B.A., Smagulova, G.T., Syrymbetova, L.S., and Dyakov, D.V. (2020), "English language's functioning in the students' microcommunity: A case of Kazakhstan", *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, vol. 13, no. 9, pp. 1529-1540.
- 14 Groff, C., Hollington, A., Hurst-Harosh, E., Nassenstein, N., Nortier, J., Pasch, H. and Yannuar, N. (eds.) (2022), *Global perspectives on youth language practices*, De Gruyter Mouton, Berlin, Germany.
- 15 Gulnazir, N. and Salehuddin, K. (2022), "Investigating lexical variation and change in Malaysian Twitter: A conceptual paper", *GEMA Online Journal of Language Studies*, vol. 22, no. 4, pp. 90-107.
- 16 Tankosić, A. and Dovchin, S. (2023), "The impact of social media in the sociolinguistic practices of the peripheral post-socialist contexts", *International Journal of Multilingualism*, vol. 20, no. 3, pp. 869-890.
- 17 Muthusamy, P., Muniandy, R., Kandasamy, S.S., Hussin, O.H., Subramaniam, M., and Farashaiyan, A. (2020), "Factors of code-switching among bilingual international students in Malaysia", *International Journal of Higher Education*, vol. 9, no. 4, pp. 332-338.
- 18 Shah, M., Pillai, S. and Sinayah, M. (2020), "Identity construction through code-switching practices at a university in Pakistan", *GEMA Online Journal of Language Studies*, vol. 20, no. 4, pp. 1-17.
- 19 Català-Oltra, L., Martínez-Gras, R. and Penalva-Verdú, C. (2023), "The use of languages in digital communication at European universities in multilingual settings", *International Journal of Society, Culture & Language*, vol. 11, no. 1, pp. 1-15.
- 20 Kim, L.S., Siong, L.K., Fei, W.F. and Yaacob, A. (2010), "The English language and its impact on identities of multilingual Malaysian undergraduates", *GEMA Online Journal of Language Studies*, vol. 10, no. 1, pp. 87-101.
- 21 Mirzoyeva, L., Syurmen, O., Dosmakhanova, R. and Azhiyev, K. (2020), *Code switching as a peculiar feature of digital communication in multilingual settings*, in Guzikova, M.O., Gudova, M.Yu., Kocheva, O.L., Rubtsova, E.V., Rasskazova, T.P., Fedorova, K.E., Golovatova-Mora, P., Mora, R.A. and Fortesa Fernandez, R.F. (eds.), *Communication trends in the post-literacy era: Polylingualism, multimodality and multiculturalism as preconditions for new creativity*, Ural University Press, Ekaterinburg, Russia.
- 22 Gritsenko, E. and Aleshinskaya, E. (2023), "English in Russian musical reviews", *World Englishes*, vol. 42, no. 2, pp. 214-229.

- 23 Protassova, E., Suryanarayan, N. and Yelenevskaya, M. (2021), "Russian in the multilingual environment of three Asian countries", *Russian Journal of Linguistics*, vol. 25, no. 4, pp. 981-1003.
24 Hasanova, D. (2022), "The linguistic landscape of Bukhara and Tashkent in the post-Soviet era", *World Englishes*, vol. 41, no. 1, pp. 24-37.
25 Ramsey-Tyson, J.M. and Abdysheva, C. (2022), "The new face of English in the Kyrgyz Republic", *World Englishes*, vol. 41, no. 1, pp. 115-133.

Received: 29.03.2026

Қазақстанның Батыс өңірі студенттерінің күнделікті қарым-қатынасындағы көптілділік

*А. Утегенова¹, К.Т. Утегенова², *Б.Е. Кеңес³, Ж. К. Ергалиева¹

¹Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан

²М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, 090000, Қазақстан

³Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, 010000, Қазақстан

Соңғы жылдары әлеуметтік лингвистикада студент жастардың көптілді тәжірибелеріне көбірек көңіл бөлінуде. Бұл топты таңдау кездейсоқ емес: студенттер қоғамның ең әлеуметтік белсенді топтарының қатарына жатады және тілдік ортадағы өзгерістерге басқаларға қарағанда тезірек жауап береді. Олардың күнделікті қарым-қатынасы ресми, институционалдық деңгейде жиі байқалмайтын тілдік байланыс пен трансформацияның кең үдерістерін көрсетеді. Мақалада тілдік араласудың студенттердің аудиториядан тыс спонтанды, бейресми сөйлеуінде – үйде және басқа да кездейсоқ қарым-қатынас жағдайларында қалай көрінетініне арналған аралас әдіснаманы қолдана отырып жүргізілген зерттеу нәтижелері келтірілген. Эмпирикалық базаны Батыс Қазақстанның ірі қалаларының бірі Орал қаласында оқитын студенттердің табиғи әңгімелесулерінің аудиожазбалары құрады. Жиналған материалдарға мәтіндік және семантикалық талдау жасалды. Талдау көрсеткендей, студенттердің күнделікті сөйлеуінде грамматикалық сіңісу құбылысы кең таралған. Бұл құбылыс – әртүрлі тілдердің элементтерін бір сөз ішінде органикалық түрде кіріктірілуі. Мұндай кірігу тілдік икемділіктің жоғары дәрежесін және олардың ресурстарын біртұтас коммуникативті кеңістікте біріктіруге мүмкіндік беретін бірнеше тілдік жүйелерді еркін меңгергенін көрсетеді. Эмпирикалық мәліметтер негізінде грамматикалық кірігудің үш моделі анықталды: орыс лексикалық негіздеріне қазақ affикстерінің; ағылшын лексикалық негіздеріне қазақ affикстерінің; қазақ лексикалық негіздеріне орыс жұрнақтары мен флексияларының үйлесуі. Ең жиілігі кездесетіні бірінші модель болды, ал үшіншісі әлдеқайда сирек кездеседі. Бұл жұмыста сонымен қатар тілдік гибридтену нәтижесінде пайда болатын лексикалық бірліктердің негізгі семантикалық категориялары көрсетілген. Сауалнама деректері екі тілді грамматикалық кірігу элементтері бар сөздерді жіктеуде, әсіресе ағылшын және қазақ тілдерінің үйлесуі жағдайында айтарлықтай айырмашылықтардың болуын растайды. Сонымен қатар, мұндай бірліктердің көпшілігін сауалнамаға қатысушылар аралас тілдік формалар ретінде қабылдайтыны белгілі болды. Студенттердің күнделікті сөйлеуіне назар аудару көптілділік туралы дерексіз идеялардан асып түсуге және оның нақты коммуникативті тәжірибеде қалай жүзеге асырылатынын және түсіндірілетінін көруге мүмкіндік береді. Нәтижелер грамматикалық кірігу студенттердің көптілді сөйлеу мінез-құлқында белсенді және жүйелік қызметін орындайтынын көрсетеді. Осылайша, зерттеу аймақтағы заманауи тілдік үдерістерге жергілікті бағытталған көзқарасты ұсынады және белгілі бір әлеуметтік-лингвистикалық жағдаят мәнмәтінінде көптілділік пен тілдік өзара әрекеттесу тәсілдерін қайта қарастыруға негіз бола алады.

Кілт сөздер: көптілділік, гибридтілік, жастар, күнделікті сөйлеу, грамматикалық сіңісу.

- 1 Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка: к вопросу о предмете социолингвистики. – Ленинград : Наука. – 1975. – 276 с.
- 2 Виноградов В. А. Языковая ситуация: лингвистический энциклопедический словарь. – Москва : Советская энциклопедия. – 1990. – 688 с.
- 3 Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. – Москва : Аспект Пресс. – 2000. – 207 с.
- 4 Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика: Теория. Проблемы. Методы. – Москва : Наука. – 1976. – 168 с.
- 5 Pavlenko A. Russian as a lingua franca // *Annual Review of Applied Linguistics*. – 2006. – Vol. 26. – P. 78-99.
- 6 Ferguson C.A. Language structure and language use. – Stanford : Stanford University Press. – 1971. – 327 p.
- 7 Androutsopoulos J. Networked multilingualism: Some language practices on Facebook and their implications // *International Journal of Bilingualism*. – 2015. – Vol. 19, № 2. – P. 185-205.
- 8 Blommaert J. The sociolinguistics of globalization. – Cambridge : Cambridge University Press. – 2010. – 230 p.
- 9 Алтынбекова О. Б. Этноязыковые процессы в Казахстане. – Алматы: Экономика. – 2006. – 416 с.
- 10 Ahn E., Smagulova J. English language choices in Kazakhstan and Kyrgyzstan // *World Englishes*. – 2022. – Vol. 41, № 1. – P. 9-23.
- 11 Сулейменова Э. Д. Очерк языковой политики и языковой ситуации в Казахстане // *Russian Language Journal*. – 2009. – Vol. 59, № 1. – P. 21-36.
- 12 Zharkynbekova S. K., Chernyavskaya V. E. Kazakh-Russian bilingual practice: code-mixing as a resource in communicative interaction // *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*. – 2022. – Vol. 13, № 2. – P. 468-482.
- 13 Shunkeyeva S. A., Zhetpisbayeva B. A., Smagulova G. T., Syrymbetova L. S., Dyakov D. V. English language's functioning in the students' microcommunity: A case of Kazakhstan // *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. – 2020. – Vol. 13, № 9. – P. 1529-1540.
- 14 Global perspectives on youth language practices / Eds. C. Groff, A. Hollington, E. Hurst-Harosh, N. Nassenstein, J. Nortier, H. Pasch, N. Yannuar. – Berlin : De Gruyter Mouton. – 2022. – 410 p.
- 15 Gulnazir N., Salehuddin K. Investigating lexical variation and change in Malaysian Twitter: A conceptual paper // *GEMA Online Journal of Language Studies*. – 2022. – Vol. 22, № 4. – P. 90-107.
- 16 Tankosić A., Dovchin S. The impact of social media in the sociolinguistic practices of the peripheral post-socialist contexts // *International Journal of Multilingualism*. – 2023. – Vol. 20, № 3. – P. 869-890.
- 17 Muthusamy P., Muniandy R., Kandasamy S. S., Hussin O. H., Subramaniam M., Farashaiyan A. Factors of code-switching among bilingual international students in Malaysia // *International Journal of Higher Education*. – 2020. – Vol. 9, № 4. – P. 332-338.
- 18 Shah M., Pillai S., Sinayah M. Identity construction through code-switching practices at a university in Pakistan // *GEMA Online Journal of Language Studies*. – 2020. – Vol. 20, № 4. – P. 1-17.
- 19 Català-Oltra L., Martínez-Gras R., Penalva-Verdú C. The use of languages in digital communication at European universities in multilingual settings // *International Journal of Society, Culture & Language*. – 2023. – Vol. 11, № 1. – P. 1-15.
- 20 Kim L. S., Siong L. K., Fei W. F., Yaacob A. The English language and its impact on identities of multilingual Malaysian undergraduates // *GEMA Online Journal of Language Studies*. – 2010. – Vol. 10, № 1. – P. 87-101.
- 21 Mirzoyeva L., Syurmen O., Dosmakhanova R., Azhiyev K. Code switching as a peculiar feature of digital communication in multilingual settings // *Communication trends in the post-literacy era: Polylingualism, multimodality and multiculturalism as preconditions for new creativity* / Eds. M. O. Guzikova, M. Yu. Gudova, O. L. Kocheva, E. V. Rubtsova, T. P. Rasskazova, K. E. Fedorova, P.

Golovatova-Mora, R. A. Mora, R. F. Fortesa Fernandez. – Ekaterinburg : Ural University Press. – 2020. – P. 115-130.

22 Gritsenko E., Aleshinskaya E. English in Russian musical reviews // World Englishes. – 2023. – Vol. 42, № 2. – P. 214-229.

23 Protassova E., Suryanarayan N., Yelenevskaya M. Russian in the multilingual environment of three Asian countries // Russian Journal of Linguistics. – 2021. – Vol. 25, № 4. – P. 981-1003.

24 Hasanova D. The linguistic landscape of Bukhara and Tashkent in the post-Soviet era // World Englishes. – 2022. – Vol. 41, № 1. – P. 24-37.

25 Ramsey-Tyson J. M., Abdysheva C. The new face of English in the Kyrgyz Republic // World Englishes. – 2022. – Vol. 41, № 1. – P. 115-133.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Многоязычие в сфере повседневного общения студентов Западного региона Казахстана

*А. Утегенова¹, К.Т. Утегенова², *Б.Е. Кенес³, Ж.К. Ергалиева¹

¹Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актөбе, 030000, Казахстан

²Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, Уральск, 090000, Казахстан

³Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина, Астана, 010000, Казахстан

В последние годы в социолингвистике всё больше внимания уделяется многоязычным практикам студенческой молодёжи. Выбор именно этой группы не случаен: студенты относятся к числу наиболее социально активных слоёв общества и быстрее других реагируют на изменения в языковой среде. Их повседневное общение отражает более широкие процессы языкового контакта и трансформации, которые зачастую остаются незаметными на официальном, институциональном уровне. В статье представлены результаты исследования, выполненного с применением смешанной методологии, посвящённого тому, как языковое смешение проявляется в спонтанной, неформальной речи студентов вне аудитории – в домашних и иных непринуждённых ситуациях общения. Эмпирическую базу составили аудиозаписи естественных разговоров студентов, обучающихся в одном из крупнейших городов Западного Казахстана, Уральске. Собранные материалы были подвергнуты текстовому и семантическому анализу. Анализ показал, что в повседневной студенческой речи широко распространено явление грамматическое сращение – органичного соединения элементов разных языков в пределах одного слова или высказывания. Такое сращение свидетельствует о высокой степени языковой гибкости и свободном владении несколькими языковыми системами, позволяющем интегрировать их ресурсы в едином коммуникативном пространстве. На основе эмпирических данных были выявлены три наиболее типичных модели грамматической фузии: русские лексические основы с казахскими аффиксами; английские лексические основы с казахскими аффиксами; казахские лексические основы с русскими суффиксами и флексиями. Наиболее частотной оказалась первая модель, тогда как третья встречается значительно реже. В работе также выделены ключевые семантические группы лексических единиц, возникающих в результате языковой гибридизации. Данные опроса подтверждают наличие существенных различий в классификации слов, содержащих элементы двуязычной грамматической фузии, особенно в случаях сочетания английского и казахского языков. При этом большинство подобных единиц воспринимаются и обозначаются респондентами как смешанные языковые формы. Обращение к повседневной речи студентов позволяет выйти за пределы абстрактных представлений о многоязычии и увидеть, как оно реализуется и осмысливается в реальной коммуникативной практике. Полученные результаты свидетельствуют о том, что грамматическое сращение выполняет активную и системную функцию в многоязычном речевом поведении студентов. Тем самым исследование предлагает локально ориентированный взгляд на современные языковые процессы в регионе и может послужить основанием для переосмысления подходов к изучению многоязычия и языкового взаимодействия в контексте конкретной социолингвистической ситуации.

Ключевые слова: многоязычие, гибридность, молодежь, повседневная речь, грамматическое сращение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка: к вопросу о предмете социолингвистики. – Л. : Наука. – 1975. – 276 с.
- 2 Виноградов В. А. Языковая ситуация: лингвистический энциклопедический словарь. – Москва : Советская энциклопедия. – 1990. – 688 с.
- 3 Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. – Москва : Аспект Пресс. – 2000. – 207 с.
- 4 Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика: Теория. Проблемы. Методы. – Москва : Наука. – 1976. – 168 с.
- 5 Pavlenko A. Russian as a lingua franca // Annual Review of Applied Linguistics. – 2006. – Vol. 26. – P. 78-99.
- 6 Ferguson C. A. Language structure and language use. – Stanford : Stanford University Press. – 1971. – 327 p.
- 7 Androutsopoulos J. Networked multilingualism: Some language practices on Facebook and their implications // International Journal of Bilingualism. – 2015. – Vol. 19, № 2. – P. 185-205.
- 8 Blommaert J. The sociolinguistics of globalization. – Cambridge : Cambridge University Press. – 2010. – 230 p.
- 9 Алтынбекова О. Б. Этноязыковые процессы в Казахстане. – Алматы: Экономика. – 2006. – 416 с.
- 10 Ahn E., Smagulova J. English language choices in Kazakhstan and Kyrgyzstan // World Englishes. – 2022. – Vol. 41, № 1. – P. 9-23.
- 11 Сулейменова Э. Д. Очерк языковой политики и языковой ситуации в Казахстане // Russian Language Journal. – 2009. – Vol. 59, № 1. – P. 21-36.
- 12 Zharkynbekova S. K., Chernyavskaya V. E. Kazakh-Russian bilingual practice: code-mixing as a resource in communicative interaction // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. – 2022. – Vol. 13, № 2. – P. 468-482.
- 13 Shunkeyeva S. A., Zhetpisbayeva B. A., Smagulova G. T., Syrymbetova L. S., Dyakov D. V. English language's functioning in the students' microcommunity: A case of Kazakhstan // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2020. – Vol. 13, № 9. – P. 1529-1540.
- 14 Global perspectives on youth language practices / Eds. C. Groff, A. Hollington, E. Hurst-Harosh, N. Nassenstein, J. Nortier, H. Pasch, N. Yannuar. – Berlin : De Gruyter Mouton. – 2022. – 410 p.
- 15 Gulnazir N., Salehuddin K. Investigating lexical variation and change in Malaysian Twitter: A conceptual paper // GEMA Online Journal of Language Studies. – 2022. – Vol. 22, № 4. – P. 90-107.
- 16 Tankosić A., Dovchin S. The impact of social media in the sociolinguistic practices of the peripheral post-socialist contexts // International Journal of Multilingualism. – 2023. – Vol. 20, № 3. – P. 869-890.
- 17 Muthusamy P., Muniandy R., Kandasamy S. S., Hussin O. H., Subramaniam M., Farashaiyan A. Factors of code-switching among bilingual international students in Malaysia // International Journal of Higher Education. – 2020. – Vol. 9, № 4. – P. 332-338.
- 18 Shah M., Pillai S., Sinayah M. Identity construction through code-switching practices at a university in Pakistan // GEMA Online Journal of Language Studies. – 2020. – Vol. 20, № 4. – P. 1-17.
- 19 Català-Oltra L., Martínez-Gras R., Penalva-Verdú C. The use of languages in digital communication at European universities in multilingual settings // International Journal of Society, Culture & Language. – 2023. – Vol. 11, № 1. – P. 1-15.
- 20 Kim L. S., Siong L. K., Fei W. F., Yaacob A. The English language and its impact on identities of multilingual Malaysian undergraduates // GEMA Online Journal of Language Studies. – 2010. – Vol. 10, № 1. – P. 87-101.

- 21 Mirzoyeva L., Syurmen O., Dosmakhanova R., Azhiyev K. Code switching as a peculiar feature of digital communication in multilingual settings // Communication trends in the post-literacy era: Polylingualism, multimodality and multiculturalism as preconditions for new creativity / Eds. M. O. Guzikova, M. Yu. Gudova, O. L. Kocheva, E. V. Rubtsova, T. P. Rasskazova, K. E. Fedorova, P. Golovatova-Mora, R. A. Mora, R. F. Fortesa Fernandez. – Ekaterinburg : Ural University Press. – 2020. – P. 115-130.
- 22 Gritsenko E., Aleshinskaya E. English in Russian musical reviews // World Englishes. – 2023. – Vol. 42, № 2. – P. 214-229.
- 23 Protassova E., Suryanarayan N., Yelenevskaya M. Russian in the multilingual environment of three Asian countries // Russian Journal of Linguistics. – 2021. – Vol. 25, № 4. – P. 981-1003.
- 24 Hasanova D. The linguistic landscape of Bukhara and Tashkent in the post-Soviet era // World Englishes. – 2022. – Vol. 41, № 1. – P. 24-37.
- 25 Ramsey-Tyson J. M., Abdysheva C. The new face of English in the Kyrgyz Republic // World Englishes. – 2022. – Vol. 41, № 1. – P. 115-133.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

МРНТИ 16.21.27

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp213-228](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp213-228)

Г.Т. Фаткиева¹, А.О. Мукашева¹, В.В. Барыбина¹, И.С. Каирбекова¹

¹Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ДЕТЕЙ-БИЛИНГВОВ 5-10 ЛЕТ ЮЖНОГО РЕГИОНА КАЗАХСТАНА

Статья посвящена исследованию социолингвистического портрета детей-билингвов в возрасте 5-10 лет с доминирующим русским языком, проживающих в южном регионе Казахстана. Актуальность исследования обусловлена полиязычной средой, где казахский и русский языки сосуществуют в повседневной коммуникации, английский язык становится важным ресурсом образовательной и социальной мобильности.

Цель работы заключается в выявлении особенностей языковой компетенции, распределении языков в различных коммуникативных сферах, влияющих на формирование билингвизма у детей.

Эмпирическую базу исследования составили результаты анкетирования родителей 26 детей, включавших представителей казахской и русской этнических групп.

Использовались методы социолингвистического анкетирования, количественного анализа и сопоставительной языковой практики, что позволило комплексно охарактеризовать функционирование языков, особенности код-свитчинга и уровень метаязыкового сознания детей.

Результаты исследования выявили функциональное распределение языков и коммуникативные стратегии, демонстрирующие гибкость билингвальной компетенции. Формирование языковой личности детей определяется образовательной средой, семейной языковой политикой и социальными факторами, что подтверждает комплексное влияние социокультурного контекста на билингвальное развитие.

Ценность проведенного исследования заключается в представлении комплексной модели социолингвистического портрета-детей билингвов с учетом региональной специфики южного региона. Практическая значимость работы заключается в использовании полученных данных для разработки рекомендаций по поддержке и развитию раннего билингвизма и эффективной языковой социализации в полиязычной среде.

Ключевые слова: социолингвистика, билингвизм, языковая личность, дети-билингвы, социолингвистический портрет, языковое поведение, языковая компетенция.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Современное языкознание развивается в рамках антропоцентрической парадигмы, где центральным объектом исследований выступает языковая личность как носитель и пользователь языка в реальных условиях коммуникации. В данном подходе язык рассматривается не как замкнутая система, а как социально обусловленный феномен, функционирование которого определяется особенностями коммуникативной среды, целями общения и характеристиками общества.

Особую значимость в контексте понимания языка приобретает исследование билингвизма, который сегодня представляется как естественное и широко распространенное явление, при котором два языка функционируют в рамках одной языковой личности.

Как правило, источником билингвизма выступает этническая неоднородность самого общества, существование в одном государстве нескольких этносов, в языковом пространстве которых функционирует не один язык. Выбор языка определяется коммуникативной ситуацией, социальной средой и доминирующими языковыми практиками.

В условиях развития полиязычного общества особый интерес представляет изучение билингвизма в Республике Казахстан, где сегодня устойчиво функционирует казахско-русский и русско-казахский билингвизм.

В казахстанском обществе билингвизм проявляется как на индивидуальном, так и на общественном уровне. В настоящее время число монолингвов начинает сокращаться, они уже начинают меньше встречаться не только среди молодежи, но и среди детей. Это связано с социальными, образовательными факторами и взаимодействием языков в полиязычной среде. В рамках развития языковой политики в Казахстане кроме казахского и русского языков растет интерес к изучению английского языка, что способствует формированию многоязычной личности. В результате чего билингвизм и полилингвизм становятся неотъемлемой характеристикой современного казахстанского общества, отражая его культурное наследие и открытость в международное сообщество.

Исследование билингвального поведения требует использования описательных моделей, которые позволяют систематизировать особенности языковой личности. Одной из таких моделей является языковой портрет, необходимый для анализа различных аспектов речевой и коммуникативной деятельности.

В связи с этим актуальным представляется рассмотрение языковой личности в рамках социолингвистического подхода, который позволит описать не только уровень владения языками, но и особенности применения в различных сферах общения. Реализация данного подхода осуществляется посредством построения социолингвистического портрета билингвальной личности на материале речи детей-билингвов, что позволяет выявить особенности языкового поведения в многоязычной среде.

В рамках настоящего исследования приоритет отдается именно социолингвистическому подходу, поскольку он позволяет комплексно рассмотреть языковое поведение детей-билингвов.

ВВЕДЕНИЕ

Республика Казахстан представляет собой уникальное пространство, где ярко отражается интерес для изучения сложившейся языковой ситуации и современной языковой политики. Функционирование казахского и русского языков, а также активное введение английского языка формируют полиязычное общество, где языковая социализация личности начинается с раннего детства.

В условиях языкового многообразия особую значимость в казахстанском обществе приобретает билингвизм, выступая ключевым механизмом взаимодействия двух

официальных языков и формирования языковой личности. Изучение данного языкового явления позволяет определить закономерности функционирования нескольких языков в социокультурном пространстве.

«В современном Казахстане существует полилингвизм, порожденный полиэтничностью населения Казахстана, и особый тип полилингвизма – казахско-русский и русско-казахский билингвизм. Билингвизм означает владение родным языком и языком другого народа на уровне, достаточном для коммуникации с представителями этого народа. Существующий в Казахстане билингвизм определяется как этническое двуязычие» [1, 472].

Если говорить о билингвизме как о сложном лингвистическом, социокультурном, психолингвистическом явлении, то можно отметить, что объектом активного научного изучения он стал в XX веке. На раннем этапе исследования ученых были направлены преимущественно на структурные аспекты владения двумя языками, рассматривали билингвизм как равное владение двумя языками на уровне носителя. С середины XX века исследование билингвизма получает развитие в рамках теории языковых контактов (У. Вайнрайх, Э. Хауген, 1953 г.), включая различные уровни владения языком и реальные коммуникативные практики. Далее исследование билингвизма приобретает междисциплинарный характер: включается социолингвистический аспект, где изучается язык в обществе, также развивается психолингвистическое направление (Д. Фишман, Ч. Фергюсон, У. Ламберт, 1960 г.).

В XX веке исследование билингвизма углубляется: язык рассматривается в тесной связи с мышлением (Л.С. Выготский, 1934).

В современный период билингвизм представляется в когнитивном, психолингвистическом и социокультурном аспектах и большой интерес представляют работы зарубежных ученых, таких как Е.Ю. Протасова, Н.М. Родина, А.А. Залевская, Г.Н. Чиршева, Л.В. Величкова и др.

Вопросы изучения билингвизма, языковых контактов, многоязычия получили развитие и в трудах отечественных ученых: Э.Д. Сулейменовой, Б.Х. Хасанулы, З.К. Ахметжановой, Ш.К. Жаркынбековой, Д.Д. Шайбаковой и др., где билингвизм рассматривается в социолингвистическом и психолингвистическом аспектах, включая как общественные функции языков, так и когнитивные особенности языковой личности.

Характеризуя эти особенности развития билингвизма, можно отметить, что наблюдается переход от структурного подхода к комплексному междисциплинарному анализу, где рассматриваются лингвистические, социальные и когнитивные аспекты функционирования двух и более языков.

Важно отметить, что особый интерес для изучения билингвизма представляет период детства, когда начинает формироваться языковая личность. Исследование детской речи дает возможность выявить закономерности овладения языками с учетом когнитивного и социокультурного развития ребёнка.

Вопросы о развитии детской речи поднимаются в трудах зарубежных, российских и отечественных ученых. Исследование детской речи ведется в разных направлениях. «Широко известны труды, посвященные изучению основных закономерностей речезыкового развития в онтогенезе (Гвоздев, 2007; Ушакова, 2011; Антонова, 2013) и становления индивидуальной языковой системы ребёнка (Елисеева, 2014; Доброва, 2018). Ученые исследуют мотивацию слов в социо-возрастном аспекте (Гарганеева, 1999, 2007) и мотивационную рефлексивность в детской речи (Колясникова, 2003), изучают формирование механизма мотивации слов (Фурман, 2009). Научный интерес вызывают вопросы детского билингвизма (Yoshida, 2012; Sullivan et al., 2018), переключения кодов в речи билингвов (Chirsheva, 2023) и специфики монолингвальной и билингвальной речи (Коврижкина, Московкин, 2023 и др.). В Казахстане ученые исследуют вопросы влияния детского раннего двуязычия на интеллектуальное развитие ребёнка, проблемы интерференции (Шаяхмет, 2016; Аманов, 2023)» [2, с. 210].

Основу теоретико-методологической базы данного исследования составляют труды Е. Bialystok [3], J.A. Fishman [4], L.M. Bedore, E.D. Pena [5], С.Н. Цейтлин [6-7],

Е.Ю. Протасовой [8-9], Г.Д. Алдабергеновой [10], Т.Т. Аяповой [11], А.К. Шаяхмет [12], А.Д. Жакуповой и др. [2; 13-15].

Опираясь на представленные исследования, следует отметить, что изучение детской речи – актуальное направление, особенности которого связаны с лингвистическими и экстралингвистическими факторами.

Если рассмотреть детское двуязычие в Казахстане, то можно отметить, что это социально обусловленный процесс, который тесно связан с ранней языковой социализацией.

Так, А.К. Шаяхмет отмечает: «Детское двуязычие в Казахстане – это не просто параллельное существование двух языков в речи детей, но и жизненно обусловленная необходимость, поскольку главным фактором, ведущим к усвоению ребёнком второго языка – и казахского, и русского – является неизбежная социализация, обязательной частью которой предстает лингвистическая социализация, сопровождающаяся комплексом психолингвистических факторов» [12].

В связи с чем становится особенно важным проведение анализа языкового поведения детей-билингвов, формирующегося в процессе их социальной и языковой адаптации. Результатом такого анализа является социолингвистический портрет, который позволяет системно описать особенности языковой личности детей в условиях поликультурной среды.

Обращение к социолингвистическому портрету дает возможность не только системно описывать особенности языковой личности детей, но и показывает различия в языковом развитии в зависимости от лингвистических и экстралингвистических фактов. Данные факторы дают возможность показать билингвальное развитие в региональном разрезе, учитывая специфику каждого региона страны.

Общеизвестно, что в южных регионах Казахстана для большинства людей казахский язык является функционально первым, тогда как в северных регионах чаще доминирует русский язык. Также важно отметить, что сегодня большинство носителей казахского языка на функциональном уровне владеют русским языком, а русскоязычное общество погружается в казахский язык через систему образования, информационный дискурс. Такие региональные различия создают условия для анализа билингвизма, отражая общие и различительные стратегии языковой социализации.

Интерес представляет изучение социолингвистического портрета детей-билингвов в возрасте 5-10 лет южного региона Казахстана.

Актуальность настоящего исследования определяется необходимостью проведения системного анализа языкового поведения детей-билингвов, которые проживают в условиях полиязычной среды южного региона Казахстана, с целью выявления механизмов формирования их языковой личности в раннем возрасте.

Объектом исследования является языковая личность детей-билингвов в возрасте 5-10 лет, для которых доминирующим языком является русский язык.

Предмет исследования направлен на изучение социолингвистических характеристик языкового поведения и языковой компетенции детей-билингвов в условиях многоязычного взаимодействия.

Целью исследования является построение социолингвистического портрета русско-казахских детей-билингвов 5-10 лет южного региона Казахстана на основе анализа данных, представленных в анкетах родителей.

Научная новизна исследования заключается в представлении комплексной модели социолингвистического портрета детей-билингвов с функционально первым русским языком с учетом региональной специфики южного региона Казахстана.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В рамках исследования особое внимание уделяется определению особенностей языковой компетенции детей-билингвов, анализу распределения языков в различных коммуникативных сферах, а также выявлению ключевых факторов, влияющих на формирование билингвизма.

Для реализации поставленной цели важно основываться на современные подходы к изучению социолингвистического портрета детей-билингвов. В научной литературе рассматривают понятия «речевой портрет» и «социолингвистический портрет», которые имеют общие и отличительные характеристики. Речевой портрет ориентирован на описание индивидуальных особенностей речи носителя языка, учитывая лексические, грамматические, фонетические характеристики. Тогда как социолингвистический портрет отражает более широкий анализ, куда входят условия функционирования языков, особенности языковой среды, коммуникативное поведение, сфера употребления языкового потенциала.

В данной статье представлен социолингвистический подход, который на материале эмпирической базы дает возможность представить результаты анализа.

Представляя социолингвистический портрет ребёнка-билингва, мы показываем систему характеристик, отражающих его языковой опыт, уровень владения языками, распределение языков в различных сферах общения, особенности поведения, включая явление код-свитчинга. Такой подход позволяет более полно охарактеризовать языковую компетенцию ребёнка в контексте социальной среды (влияние семьи, социальное окружение) и образовательной практики [3; 8].

Для определения социолингвистического портрета ребёнка-билингва представлены результаты анкетирования родителей.

Эмпирическую базу составили данные анкетирования родителей 26 детей в возрасте от 5 до 10 лет, проживающих в южном регионе Казахстана (город Шымкент). Выбор данной возрастной группы обусловлен тем, что именно в этот период происходит активное формирование языковой компетенции, а также закрепление моделей языкового поведения в различных социальных сферах. Исследуемая группа включала детей с различным языковым опытом и особенностями семейной языковой среды, что позволило выявить основные тенденции функционирования билингвизма в рассматриваемой возрастной категории. Учитывая ограниченный объём выборки, результаты исследования следует рассматривать как пилотные и отражающие особенности языкового поведения обследованной группы детей-билингвов.

Среди представленных детей-билингвов 20 – казахи, 6 – русские. Все они обучаются в классах с русским языком обучения.

Гипотеза исследования заключается в том, что социолингвистический портрет детей-билингвов характеризуется функциональным распределением языков: казахский язык преимущественно используется в семейной сфере, тогда как русский язык доминирует в образовательной и социальной коммуникации.

Исследование осуществлялось в несколько последовательных этапов, включающих разработку анкеты, сбор эмпирических данных, их количественную обработку, а также последующую интерпретацию и обобщение полученных результатов.

В качестве методов исследования были использованы: социолингвистическое анкетирование, направленное на выявление ключевых характеристик языкового развития и функционирования билингвизма у детей; количественный анализ с подсчетом процентных соотношений и сравнительный анализ.

В качестве основного инструмента сбора данных была разработана анкета, направленная на выявление ключевых параметров социолингвистического портрета ребёнка-билингва. Анкетирование включало 39 вопросов закрытого и открытого типов, что позволило получить как количественные, так и качественные данные. Для определения языковой компетенции в анкете было представлено 25 вопросов. В результате анализа вопросы были распределены по содержанию на группы:

1. Языковой аспект, включающий сведения о родном языке, первом языке, а также языках, используемых в настоящий момент. Особое внимание уделяется раннему языковому развитию и условиям формирования билингвизма.

- Какой язык вы считаете родным для ребёнка?

- Какой язык ребёнок начал использовать первым?

- На каких языках ребёнок сейчас говорит и/или понимает?
- Какой язык используется в общении дома чаще всего?

2. Языковая компетенция, оцениваемая по таким параметрам, как уровень устной речи, а также навыки чтения и письма на каждом из используемых языков.

- Инструкция: отметьте, какую часть времени ребёнок слышал и использовал каждый язык в разные возрастные периоды (0-25% = редко; 25-50% = примерно половину времени; 50-75% = большую часть времени; 75-100% = почти всегда).

- Как вы оцениваете уровень устной речи ребёнка на каждом языке?
- Может ли ребёнок читать и писать на каждом языке?
- На каком языке ребёнок предпочитает читать/слушать книги?

3. Языковая среда, в том числе языки общения в семье (между родителями, с ребёнком, с другими родственниками), что позволяет выявить особенности семейной языковой политики.

- Родной язык матери.
- Родной язык отца
- Язык общения между родителями.
- Язык общения родителей с ребёнком.
- Языки общения ребёнка с другими родственниками (бабушки, дедушки и др.).

4. Языковая практика, включающая использование языков в различных коммуникативных сферах: в общении со сверстниками, в образовательных учреждениях, в медиапространстве, а также в игровой деятельности.

- Какой язык используется ребёнком с друзьями/сверстниками чаще всего?
- Есть ли дома материалы/медиа на разных языках (книги, мультфильмы, музыка)?
- Есть ли у ребёнка возможность регулярно общаться с носителями других языков (поездки, детские лагеря и тд.)?
- На каких языках ребёнок чаще смотрит мультфильмы/YouTube/социальные сети.
- На каких языках ребёнок играет в игры и общается в мессенджерах?

5. Образовательный аспект, отражающий языки обучения в детском саду и школе, а также наличие дополнительного языкового образования.

- На каком языке (языках) проходило обучение в детском саду?
- На каком языке (языках) ребёнок учится в школе/предшколе?
- Занимается ли ребёнок дополнительно изучением языков с репетитором?

6. Код-свитчинг и коммуникативные стратегии, включая частоту смешения языков, типичные ситуации его возникновения, а также способы компенсации языковых трудностей.

- Случается ли, что ребёнок в одной фразе использует два языка?
- В каких ситуациях ребёнок чаще всего смешивает языки в одной фразе?

7. Метаязыковое сознание и языковые установки, отражающие способность ребёнка к осмыслению языковых явлений и представления родителей о значимости различных языков в будущем ребёнка.

- Что ребёнок делает, если не может вспомнить нужное слово на одном языке?
- Замечали ли вы, что ребёнок рассуждает о словах (объясняет, почему так называется) или придумывает новые слова?
- Какие языки, по вашему мнению, будут важны для будущего ребёнка.

Дополнительно учитывались социально-демографические характеристики семьи (уровень образования родителей, состав семьи, языковая среда), рассматриваемые как факторы, влияющие на формирование билингвизма.

Таким образом, разработанная анкета позволяет комплексно описать языковую ситуацию ребёнка и выявить взаимосвязь между языковой компетенцией, языковой практикой и социальным окружением, что соответствует задачам построения социолингвистического портрета.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В ходе исследования были проанализированы ответы родителей 26 детей-билингвов в возрасте от 5 до 10 лет. Полученные данные позволили охарактеризовать языковой опыт детей, уровень владения языками, особенности семейной языковой среды, языковой практики, образовательного опыта, а также выявить проявления код-свитчинга и метаязыкового сознания.

По результатам анкетирования было установлено, что для 20 детей родным языком является казахский язык, тогда как для 6 детей – русский. При этом первым языком общения у 15 детей стал русский язык, а у 9 – казахский. В настоящее время казахский язык понимают и используют 20 детей, тогда как русский язык используют все 26 детей. В домашнем общении в 12 семьях используются оба языка одновременно, в 11 семьях преобладает русский язык, а исключительно казахский язык используется в 3 семьях.

Анализ ответов родителей о языковом опыте ребёнка в разные возрастные периоды показал, что в возрасте 0-3 лет казахский язык «почти всегда» использовался у 7 детей, «большую часть времени» – у 10, «примерно половину времени» – у 4 и «редко» – у 5 детей. Русский язык в этом возрасте «почти всегда» использовался у 15 детей, «большую часть времени» – у 5, «примерно половину времени» – у 3 и «редко» – у 3 детей.

Английский язык в раннем возрасте практически не использовался: 20 родителей выбрали вариант ответа «редко», а 6 – «примерно половину времени».

В возрасте 3-6 лет использование русского языка усиливается: 15 родителей отметили вариант «почти всегда», 5 – «большую часть времени». Для казахского языка показатели распределились следующим образом: «почти всегда» – 9 ответов, «большую часть времени» – 10, «примерно половину времени» – 3, «редко» – 4. Английский язык продолжал использоваться ограниченно: 15 родителей выбрали вариант «редко», 9 – «примерно половину времени», 2 – «большую часть времени».

На момент проведения исследования русский язык остаётся наиболее активно используемым: 16 родителей отметили вариант «почти всегда», 8 – «большую часть времени» и 2 – «примерно половину времени». Для казахского языка ответы распределились следующим образом: «почти всегда» – 9, «большую часть времени» – 8, «примерно половину времени» – 8 и «редко» – 1. Английский язык по-прежнему используется ограниченно: 15 родителей указали вариант «редко», 9 – «примерно половину времени» и 2 – «большую часть времени». Оценивая уровень устной речи детей, родители отметили, что казахским языком на очень хорошем уровне владеют 4 ребёнка, на хорошем – 7, на удовлетворительном – 7, тогда как 8 детей говорят на нём мало.

Владение русским языком оказалось более высоким: очень хорошо владеют языком 14 детей, хорошо – 5, удовлетворительно – 6, и только 1 ребёнок говорит на русском языке мало.

Навыки чтения и письма на казахском языке уверенно сформированы у 13 детей, частично сформированы у 11 и отсутствуют у 2 детей. На русском языке уверенно читают и пишут 21 ребёнок, ещё 5 обладают частичными навыками. На вопрос о предпочтительном языке чтения и прослушивания книг все 26 родителей указали русский язык, тогда как казахский язык был отмечен в 6 ответах.

Анализ языковой среды показал, что родным языком матери является казахский язык в 19 семьях и русский язык – в 7 семьях. Родной язык отца казахский в 20 семьях и русский – в 6. В общении между родителями оба языка используют 13 семей, русский язык – 8 семей и казахский язык – 5 семей. В общении родителей с ребёнком оба языка используют 15 семей, русский язык – 8 семей и казахский язык – 3 семьи. В коммуникации ребёнка с другими родственниками русский язык преобладает в 14 семьях, казахский используется в 9 семьях, а оба языка – в 3 семьях.

При анализе языковой практики было установлено, что русский язык преобладает в общении со сверстниками: такой вариант указали 19 родителей. Оба языка используют 6

детей, только казахский язык – 1 ребёнок. Наличие материалов и медиаресурсов на двух языках отметили 15 семей, только на русском языке – 9 семей, только на казахском языке – 1 семья. Возможность регулярно общаться с носителями других языков имеют 19 детей, тогда как 7 родителей указали на отсутствие такой возможности.

По данным анкетирования мультфильмы, YouTube и социальные сети дети преимущественно используют на русском языке – данный вариант выбрали все родители. Казахский язык в медиапространстве используют 7 детей, английский язык – 6 детей. Аналогичная картина наблюдается в игровой деятельности и общении в мессенджерах: русский язык используют все 26 детей, казахский язык – 4 ребёнка и английский язык – 4 ребёнка. Результаты, касающиеся образовательного аспекта, показали, что обучение в детском саду на русском языке проходили 18 детей, на казахском языке – 4 ребёнка и на двух языках – 4 ребёнка. В школе или дошколе на русском языке обучаются 22 ребёнка, на казахском языке – 1 ребёнок и на двух языках – 3 ребёнка.

Дополнительно английский язык изучают 6 детей, казахский язык – 2 ребёнка и русский язык – 1 ребёнок. При этом 17 родителей указали, что ребёнок не занимается с репетитором.

На вопрос об использовании двух языков в одной фразе 17 родителей ответили «иногда», 8 – «часто» и только 1 родитель отметил отсутствие подобных случаев. Чаще всего смешение языков наблюдается при общении с родителями (16 ответов) и сверстниками (8 ответов), реже – при выполнении учебных заданий (6 ответов) и в игровой деятельности (4 ответа).

В ситуации языковых затруднений 17 детей используют слово из другого языка, тогда как 9 – пытаются объяснить значение другими словами. Кроме того, 12 родителей отметили, что ребёнок часто рассуждает о словах или придумывает новые слова, ещё 12 выбрали вариант ответа «иногда», и только 2 родителя ответили отрицательно. Среди языков, наиболее значимых для будущего ребёнка, родители чаще всего называли русский язык (25 ответов), казахский язык (24 ответа) и английский язык (21 ответ).

Представленные данные позволяют перейти от описания отдельных ответов респондентов к их обобщению и интерпретации. Для выявления основных тенденций билингвального развития был проведён сравнительный анализ языковой компетенции, языковой среды и языковой практики детей.

Анализ *языкового опыта* показал, что родным языком для большинства детей является казахский язык – 76,9% (20 детей), тогда как русский язык выступает родным для 23,1% (6 детей).

В 65,4% случаев первый язык совпадает с родным языком, тогда как в 34,6% наблюдается их несовпадение, что свидетельствует о вариативности раннего языкового опыта. Ранний билингвизм зафиксирован у 19,2% детей, что указывает на формирование естественного билингвизма в условиях семейной языковой среды.

На рисунке 1 согласно оценкам родителей, представлен *уровень владения устной речью* в каждом языке.

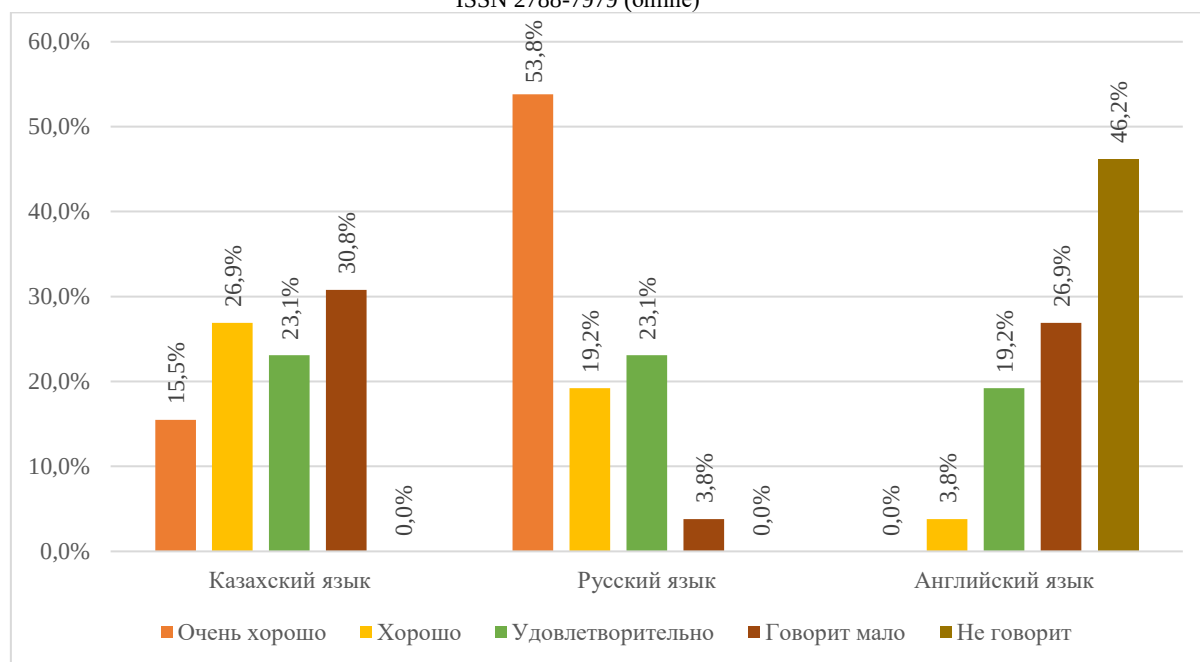

Рисунок 1 – Уровень устной речи ребёнка на каждом языке

Оценка уровня устной речи на *казахском языке*: высокий уровень («очень хорошо») продемонстрировали 15,4% детей, «хороший» – 26,9%, «удовлетворительный» – 23,1%, при этом 30,8% детей владеют языком на низком уровне.

На *русском языке* наблюдается более высокий уровень владения: «очень хорошо» – 53,8%, «хорошо» – 19,2%, «удовлетворительно» – 23,1%, «говорит мало» – 3,8%.

Английский язык находится на начальной стадии освоения: 46,2% детей не владеют им, 26,9% владеют на низком уровне, 19,2% – на удовлетворительном уровне, и лишь 3,8% демонстрируют хороший уровень.

Навыки чтения и письма преимущественно сформированы на русском языке – 76,9% детей уверенно читают и пишут на нём, что также отражает влияние образовательной среды.

Таким образом, русский язык выступает как наиболее развитый в плане устной и письменной речи, что, вероятно, обусловлено его ролью языка обучения и широкой представленностью в образовательной и медийной среде.

Анализ *языковой среды* показал, что в большинстве семей реализуется билингвальная модель общения (57,7%), при этом русский язык используется в 29,9% семей, а казахский – в 11,5%. Распределение языков варьируется в зависимости от коммуникативной ситуации, что свидетельствует о гибкой семейной языковой политике.

Во *внеfamilialных сферах* доминирует русский язык. В общении со сверстниками его используют 73,1% детей, в медиа, чтении и игровой деятельности – 76,9%.

Билингвальное использование языков также широко представлено (23,1%), тогда как казахский язык в данных сферах используется ограниченно. Это свидетельствует о функциональном распределении языков: русский язык доминирует в образовательной и социальной коммуникации, тогда как казахский язык чаще сохраняется в семейной сфере.

Образовательный аспект демонстрирует, что большинство детей (84,6%) обучаются на русском языке, тогда как обучение на казахском языке получают 15,4% респондентов.

Дополнительное изучение языков показывает, что английский язык изучают 23,1% детей, тогда как русский и казахский дополнительно изучают по 7,7% респондентов. Это указывает на возрастающую значимость английского языка как ресурса будущего образования и профессиональной мобильности.

Анализ *возрастной динамики* показал, что уже в раннем возрасте (0-3 года) наблюдается доминирование русского языка (69,2%), которое усиливается в возрасте 3-6 лет (84,6%) и сохраняется на текущем этапе (см. Рисунок 2).

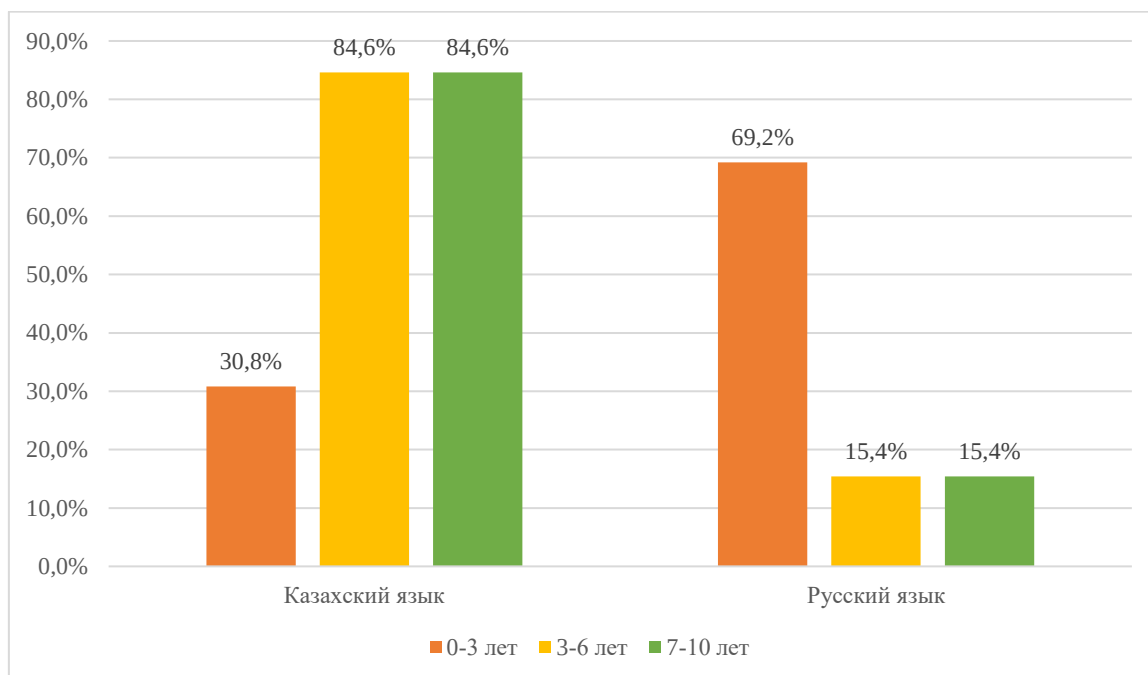

Рисунок 2 – Динамика языкового развития

Таким образом, наблюдается постепенное усиление роли русского языка под влиянием образовательной среды и социальной практики.

Смешение языков является распространённым явлением: 65,4% детей прибегают к смешению языков иногда, 30,8% – часто, и лишь 3,8% – редко.

Наиболее типичной ситуацией код-свитчинга является общение в семье. В условиях языковых затруднений дети преимущественно используют переключение на другой язык (65,4%) или прибегают к описательным стратегиям (34,6%), что свидетельствует о сформированности компенсаторных механизмов и гибкости. Родители отмечают, что дети проявляют элементы метаязыковой рефлексии: размышляют о словах и создают новые языковые единицы, что указывает на развитие метаязыкового сознания.

Таким образом, результаты исследования подтверждают гипотезу о функциональном распределении языков и демонстрируют устойчивое сосуществование казахского и русского языков при доминировании русского языка в образовательной и социальной сферах.

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты позволяют рассматривать билингвизм детей южного региона Казахстана как динамическую и функционально организованную систему.

Выявленное функциональное распределение языков в семьях согласуется с положениями социолингвистических теорий, согласно которым выбор языка определяется коммуникативной сферой и социальным контекстом.

В языковом пространстве русско-казахских детей-билингвов в возрасте 5-10 лет, проживающих в южном регионе Казахстана доминирование русского языка в образовательной и социальной среде обусловлено его статусом языка обучения и межэтнической коммуникации, тогда как казахский язык сохраняет свои позиции в семейной сфере, выполняя функцию передачи культурной и языковой идентичности.

Наблюдаемое явление код-свитчинга подтверждает современные представления о билингвизме как гибкой системе, в которой переключение между языками выполняет важную коммуникативную и когнитивную функцию. В данном случае код-свитчинг следует рассматривать как показатель сформированной билингвальной компетенции, а не как признак языковой недостаточности.

Результаты исследования также подтверждают связь между уровнем владения языками и условиями их использования. Преобладание русского языка в образовательной среде способствует его доминированию в языковом репертуаре детей, что согласуется с данными других исследований билингвизма.

Особого внимания заслуживает ориентация родителей на полилингвизм, что отражает современные тенденции глобализации и образовательной политики. Усиление роли английского языка свидетельствует о его восприятии как инструмента социальной и профессиональной мобильности.

Вместе с тем исследование имеет ограничения, связанные с объёмом выборки и опорой на родительские оценки. Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением выборки, а также использованием комплексных методов диагностики языковой компетенции.

Таким образом, социолингвистический портрет детей-билингвов формируется под влиянием совокупности факторов (семейной языковой политики, образовательной среды и социальной практики), отражающие современные процессы развития билингвизма в Казахстане.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование позволило выявить и описать социолингвистический портрет русско-казахских детей-билингвов южного региона Казахстана. Для данной группы детей русский язык является доминирующим, он используется преимущественно в образовательной и социальной среде.

Явление код-свитчинга подтверждает факты о гибкости языкового поведения и сформированной билингвальной компетенции, современные образовательные тенденции и ориентации на полилингвизм отражаются через раннее освоение английского языка.

Языковое пространство билингвальной личности уже на ранней стадии взросления состоит как минимум из двух языков. Для большинства детей-билингвов южного региона, у которых доминирующим языком является русский язык, функционально первый – русский. Под влиянием экстралингвистических факторов в перспективе казахский и английский языки, как и русский язык, могут занять позицию функционально первых языков.

Анализ фактического материала подтверждает значимость социокультурного контекста, образовательной среды и семейной языковой политики в формировании языковой личности ребёнка-билингва. Взаимодействие этих факторов создаёт уникальные условия для изучения билингвизма и демонстрирует вариативность языкового опыта в зависимости от региональной специфики.

Следует отметить, что результаты исследования согласуются с современными концепциями билингвизма, представляющими его как динамическую систему, которая функционально распределяется в зависимости от коммуникативных целей и социальной среды. Результаты исследования подтверждают необходимость комплексного междисциплинарного подхода к анализу билингвизма, с включением лингвистических, социокультурных и когнитивных аспектов.

На основании проведенного анализа можно сделать вывод, что социолингвистический портрет детей-билингвов показывает, как в языковом пространстве отражается взаимодействие языков, социальных факторов и индивидуальных особенностей, которые позволяют систематизировать языковой опыт ребёнка, а также выявлять закономерности формирования языковой компетенции в условиях полиязычной среды. Полученные данные могут служить основой для разработки педагогических рекомендаций, направленных на

поддержку раннего билингвизма и эффективной языковой социализации в многоязычных регионах.

Для распределения вопросов анкеты по содержанию на группы и подсчета процентного соотношения ответов родителей был использован инструмент ИИ (<https://chatgpt.com/>), что позволило ускорить обработку данных и обеспечить их точность.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Жаркынбекова Ш.К., Чернявская В.Е. Казахско-русская билингвальная практика: смешение кода как ресурс в коммуникативном взаимодействии // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: ТЕОРИЯ ЯЗЫКА. СЕМИОТИКА. СЕМАНТИКА. – 2022. – № 2. – С. 468–482. DOI: 10.22363/2313-2299-2022-13-2-000-000
- 2 Жакупова А.Д., Анищенко О.А., Темирова Ж.Г. Стратегии осмысления мотивированной русской лексики детьми-монолингвами и детьми-билингвами Северного Казахстана // Русистика. – 2024. – Т. 22. – № 2. – С. 208–224. <http://doi.org/10.22363/2618-8163-2024-22-2-208-224>
- 3 Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy and Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- 4 Fishman J.A. The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society. – Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, 1972.
- 5 Bedore L.M., Pena E.D. Assessment of bilingual children for identification of language impairment: Current findings and implications for practice. International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, – 2008. – 11(1). – P.1-29. <https://doi.org/10.2167/beb392.0>
- 6 Цейтлин С.Н. Процедурные правила и их роль в порождении речи // Когнитивные исследования языка. – 2015. – № 22. – С. 908-910.
- 7 Цейтлин С.Н. Языковые правила и их нарушение в речи детей и взрослых // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2020. – № 196. – С. 7-17.
- 8 Протасова Е.Ю. Многоязычие в детском возрасте / Е.Ю. Протасова, Н.М. Родина. – СПб.: Златоуст, 2005. – 272 с.
- 9 Протасова Е.Ю., Родина Н.М. Методика развития речи двуязычных дошкольников. Владос, 2013. – 253.
- 10 Алдабергенова Г.Д. Исследование влияния билингвизма на развитие личности детей: автореф. дис. ... канд.филол.н. – Алматы, 1999.
- 11 Аяпова Т.Т. Развитие синтаксиса речи детей (на материале казахского языка): автореф. дис. ... канд.филол.н. – Алма-Ата, 1998.
- 12 Шаяхмет А.К. Формирование билингвальной личности в Казахстане // [Электронный ресурс]. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-bilingvalnoy-lichnosti-v-kazahstane/viewer>
- 13 Жакупова А.Д., Анищенко О.А., Темирова Ж.Г. Исследование мотивационной рефлексии детей-монолингвов и детей-билингвов Казахстана (на материале данных психолингвистического эксперимента) // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2024. – № 88. – С. 48-75. doi: 10.17223/19986645/88/3 URL: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/koha:001143043>
- 14 Zhakupova Aigul, Meir Natalia, Avramenko Marina Lexical Skills in Russian Among Russian-Kazakh Bilingual Children in Northern Kazakhstan: Evidence from Noun and Verb Naming // International Journal of Bilingualism 2025-12-27 | Journal article DOI: 10.1177/13670069251396294
- 15 Жақыпова А.Д., Жұмағұлова О.А., Қайырбекова И.С., Тлеубердина Г.Т. Онтолингвистика және балалар сөйлеу тілінің уәждемелік рефлексиясы // Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2023. – № 3 (70). – Б. 65–83. DOI: 10.48371/PHILS.2023.70.3.005 <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1226/297>

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі 5-10 жастағы қостілді балалардың социоллингвистикалық портреті

Г.Т. Фаткиева¹, А.О. Мукашева¹, В.В. Барыбина¹, И.С. Каирбекова¹

¹Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

Мақала Қазақстанның оңтүстік өңірінде тұратын, басым тілі орыс тілі болып табылатын 5-10 жастағы қостілді балалардың социоллингвистикалық портретін зерттеуге арналған. Зерттеудің өзектілігі қазақ және орыс тілдері күнделікті қарым-қатыныста қатар қолданылатын көптілді орта, ал ағылшын тілі білім беру мен әлеуметтік мобильділіктің маңызды ресурсына айналып отырған жағдаймен байланысты.

Жұмыстың мақсаты – балалардағы қостілдік қалыптасуына әсер ететін тілдік құзыреттіліктің ерекшеліктерін анықтау, әртүрлі коммуникативтік салаларда тілдердің қолданылу аясын айқындау.

Зерттеудің эмпирикалық базасын қазақ және орыс этникалық топтарының өкілдерін қамтитын 26 баланың ата-аналар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері құрады.

Зерттеуде социоллингвистикалық сауалнама, сандық талдау және салыстырмалы тілдік практика әдістері қолданылды. Бұл әдістер тілдердің қызмет етуін, код-ауысу ерекшеліктерін және балалардың метатілдік санасының деңгейін кешенді түрде сипаттауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері тілдердің функционалдық бөлінісін және қостілдік құзыреттіліктің ікемділігін көрсететін коммуникативтік стратегияларды айқындайды. Балалардың тілдік тұлғасының қалыптасуы білім беру ортасында, отбасының тілдік саясатына және әлеуметтік факторларға тәуелді екені анықталды, бұл қостілдік дамуға социомәдени контекстің кешенді әсерін дәлелдейді.

Зерттеудің құндылығы – оңтүстік өңірдің аймақтық ерекшеліктерін ескере отырып, қостілді балалардың социоллингвистикалық портретінің кешенді моделін ұсынуында. Жұмыстың практикалық маңызы – алынған деректерді ерте қостілділікті қолдау және дамыту, сондай-ақ көптілді ортада тиімді тілдік әлеуметтендіру бойынша ұсыныстар әзірлеуде қолдану мүмкіндігінде.

Кілт сөздер: социоллингвистика, қостілділік, тілдік тұлға, қостілді балалар, социоллингвистикалық портрет, тілдік мінез-құлық, лингвистикалық құзыреттілік.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Жаркынбекова Ш.К., Чернявская В.Е. Қазақ-орыс қостілді тәжірибе: кодты араластыруды коммуникативтік өзара әрекеттестік ресурсы ретінде қолдану// Ресей халықтар достығы университетінің хабаршысы. Серия: ТІЛ ТЕОРИЯСЫ. СЕМИОТИКА. СЕМАНТИКА. – 2022. – № 2. – Б. 468–482. DOI: 10.22363/2313-2299-2022-13-2-000-000
- 2 Жақыпова А.Д., Анищенко О.А., Темірова Ж.Г. Солтүстік Қазақстандағы біртүлді және қостілді балалардың уәжді орыс лексикасын түсіну стратегиялары// Русистика. – 2024. – Т. 22. – № 2. – Б. 208–224. <http://doi.org/10.22363/2618-8163-2024-22-2-208-224>.
- 3 Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy and Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- 4 Fishman J.A. The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society. – Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, 1972.
- 5 Bedore L.M., Pena E.D. Assessment of bilingual children for identification of language impairment: Current findings and implications for practice. International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, – 2008. – 11(1). – P.1-29. <https://doi.org/10.2167/beb392.0>

- 6 Цейтлин С.Н. Процедуралық ережелер және олардың сөйлеуді қалыптастырудағы рөлі // Тілді когнитивті зерттеу. – 2015. – № 22. – Б. 908-910.
- 7 Цейтлин С.Н. Балалар мен ересектер сөйлеуіндегі тіл ережелері және олардың бұзылуы // А.И. Герцен атындағы мемлекеттік педагогикалық университетінің хабаршысы. – 2020. – № 196. – Б. 7-17.
- 8 Протасова Е.Ю. Балалық шақтағы көптілділік / Е.Ю. Протасова, Н.М. Родина. – СПб.: Златоуст, 2005. – 272 б.
- 9 Протасова Е.Ю., Родина Н.М. Екі тілді мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамыту әдістері. Владос, 2013. – 253 б.
- 10 Алдабергенова Г.Д. Балалар тұлғасының дамуына көптілділіктің әсерін зерттеу: филология ғылымдарының кандкандидаттық диссертацияның авторефераты. – Алматы, 1999.
- 11 Аяпова Т.Т. Балалардың сөйлеу синтаксисін дамыту (қазақ тілі негізінде): филология ғылымдарының кандкандидаттық диссертацияның авторефераты. – Алма-Ата, 1998.
- 12 Шаяхмет А.К. Қазақстанда қос тілді тұлғаның қалыптасуы // [Электронный ресурс]. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-bilingvalnoy-lichnosti-v-kazahstane/viewer>
- 13 Жакупова А.Д., Анищенко О.А., Темирова Ж.Г. Қазақстандағы біртүлді және қос тілді балалардың мотивациялық рефлексиясын зерттеу (психолінгвистикалық эксперимент деректері негізінде) // Томск мемлекеттік университетінің хабаршысы. Филология. – 2024. – № 88. – Б. 48-75. doi: 10.17223/19986645/88/3 URL: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/koha:001143043>
- 14 Zhakupova Aigul, Meir Natalia, Avramenko Marina Lexical Skills in Russian Among Russian-Kazakh Bilingual Children in Northern Kazakhstan: Evidence from Noun and Verb Naming // International Journal of Bilingualism 2025-12-27 | Journal article DOI: 10.1177/13670069251396294
- 15 Жақыпова А.Д., Жұмағұлова О.А., Қайырбекова И.С., Тлеубердина Г.Т. Онтолінгвистика және балалар сөйлеу тілінің уәждемелік рефлексиясы // Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2023. – № 3 (70). – Б. 65-83. DOI: 10.48371/PHILS.2023.70.3.005 <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1226/297>

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Sociolinguistic profile of bilingual children aged 5-10 in southern Kazakhstan

G. Fatkiyeva¹, A. Mukasheva¹, V. Barybina¹, I. Kairbekova¹

¹Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

This article examines the sociolinguistic profile of bilingual children aged 5–10 with Russian as their dominant language who live in the southern region of Kazakhstan. The relevance of the study is determined by the multilingual environment of the region, where Kazakh and Russian coexist in everyday communication, while English increasingly serves as a resource for educational and social mobility. The aim of the research is to identify the characteristics of language competence and the distribution of languages across different communicative domains that influence the development of bilingualism in children. The empirical data are based on a questionnaire survey of parents of 26 children representing both Kazakh and Russian ethnic groups. The study employs sociolinguistic survey methods, quantitative analysis, and comparative analysis of language use to examine language functioning, code-switching practices, and the level of children’s metalinguistic awareness.

The findings reveal a functional distribution of languages across communicative domains and demonstrate the flexibility of bilingual competence in children. The results indicate that the formation of linguistic identity is influenced by the educational environment, family language policy, and broader social factors, highlighting the complex role of the sociocultural context in bilingual development. The value of the study lies in the development of a comprehensive model of the sociolinguistic profile of bilingual children that takes into account the regional specificity of southern

Kazakhstan. The practical significance of the research is associated with the application of the findings to the development of recommendations for supporting early bilingualism and promoting effective language socialization in multilingual settings.

Key words: sociolinguistics, bilingualism, linguistic identity, bilingual children, sociolinguistic profile, language behavior, language competence.

REFERENCES

- 1 Zharkynbekova Sh.K., Chernyavskaya V.E. Kazakhsko-russkaya bilingval'naya praktika: smeshenie koda kak resurs v kommunikativnom vzaimodeistvii [Kazakh-Russian bilingual practice: code-switching as a resource in communicative interaction], Vestnik Rossiiskogo universiteta družby narodov. Seriya: Teoriya yazyka. Semiotika. Semantika [RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics], 2, 468–482 (2022). <https://doi.org/10.22363/2313-2299-2022-13-2-000-000>
- 2 Zhakupova A.D., Anishchenko O.A., Temirova Zh.G. Strategii osmysleniya motivirovannoi russkoi leksiki det'mi-monolingvami i det'mi-bilingvami Severnogo Kazakhstana [Strategies for understanding motivated Russian vocabulary by monolingual and bilingual children of Northern Kazakhstan], Rusistika [Russian Language Studies], 22(2), 208–224 (2024). <https://doi.org/10.22363/2618-8163-2024-22-2-208-224>.
- 3 Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy and Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- 4 Fishman J.A. The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society. – Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, 1972.
- 5 Bedore L.M., Pena E.D. Assessment of bilingual children for identification of language impairment: Current findings and implications for practice. International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, – 2008. – 11(1). – P.1-29. <https://doi.org/10.2167/beb392.0>
- 6 Tseytlin S.N. Protsedurnye pravila i ikh rol' v porozhdenii rechi [Procedural rules and their role in speech production], Kognitivnye issledovaniya yazyka [Cognitive Studies of Language], 22, 908–910 (2015).
- 7 Tseytlin S.N. Yazykovye pravila i ikh narushenie v rechi detei i vzroslykh [Language rules and their violations in the speech of children and adults], Izvestiya RGPU im. A.I. Gertsena [Izvestia of Herzen State Pedagogical University of Russia], 196, 7–17 (2020).
- 8 Protasova E.Yu., Rodina N.M. Mnogoyazychie v detskom vozraste [Multilingualism in childhood] (Saint Petersburg, Zlatoust, 2005).
- 9 Protasova E.Yu., Rodina N.M. Metodika razvitiya rechi dvuyazychnnykh doshkol'nikov [Methods of speech development in bilingual preschool children] (Moscow, VLADOS, 2013). [in Russian]
- 10 Aldabergenova G.D. Issledovanie vliyaniya bilingvizma na razvitie lichnosti detei. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [The influence of bilingualism on personality development in children. Extended abstract of PhD dissertation] (Almaty, 1999).
- 11 Ayapova T.T. Razvitie sintaksisa rechi detei (na materiale kazakhskogo yazyka). Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Development of syntactic structures in children's speech (based on the Kazakh language). Extended abstract of PhD dissertation] (Alma-Ata, 1998).
- 12 Shayakhmet A.K. Formirovanie bilingval'noi lichnosti v Kazakhstane [Formation of a bilingual personality in Kazakhstan]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-bilingvalnoy-lichnosti-v-kazakhstane/viewer>.
- 13 Zhakupova A.D., Anishchenko O.A., Temirova Zh.G. Issledovanie motivatsionnoi refleksii detei-monolingvov i detei-bilingvov Kazakhstana (na materiale dannykh psikholingvisticheskogo eksperimenta) [Motivational reflection in monolingual and bilingual children in Kazakhstan (based on psycholinguistic experiment data)], Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya [Tomsk State University Journal of Philology], 88, 48–75 (2024). <https://doi.org/10.17223/19986645/88/3>

14 Zhakupova A., Meir N., Avramenko M. Lexical skills in Russian among Russian–Kazakh bilingual children in Northern Kazakhstan: Evidence from noun and verb naming, *International Journal of Bilingualism* (2025). <https://doi.org/10.1177/13670069251396294>

15 Zhakypova A.D., Zhumagulova O.A., Kairbekova I.S., Tleuberdina G.T. Ontolingvistika zhane balalar soileu tilinin uazhdemelik refleksiya [Ontolinguistics and motivational reflection in children's speech], *Abylai khan atyndagy Kazakh University of International Relations and World Languages Bulletin. Philology Series*, 3(70), 65–83 (2023). <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.005>

Received: 29.03.2026

ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ФОЛЬКЛОРТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА
LITERARY STUDIES AND FOLKLORISTICS

МҒТАР 17.07.51

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp229-243](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp229-243)

Б. Әбдіғазизұлы¹, Т. Е. Нурғали¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, 050010, Қазақстан

**ТАЛАСБЕК ӘСЕМҚҰЛОВТЫҢ «БЕКТОРЫНЫҢ ҚАЗЫНАСЫ» ӘҢГІМЕСІНІҢ
КӨРКЕМДІК-ИДЕЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Тәуелсіздік кезеңінен бергі қазақ әдебиетіндегі көркемдік үдерістер XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы қоғамдық-әлеуметтік өзгерістермен тығыз байланысты. Мифтік образдың жаңаша интерпретациясы, урбанизация, нарықтық қатынастардың орнығуы және құндылықтар жүйесінің ауысуы әдеби мәтіндегі адам болмысының бейнелену сипатына ықпал етті. Ұлттық дүниетаным мен қазіргі әлеуметтік шындық «Бекторының қазынасы» әңгімесінде бір-бірімен қақтығысады. Таласбек Әсемқұлов көне мифтік бейнені бүгінгі қала өмірінің ішіне енгізіп, адам таңдауының қаншалықты төмендеп кеткенін көрсетеді. Сондықтан зерттеу мақсаты - «Бекторының қазынасы» әңгімесінің көркемдік және идеялық табиғатын ашу, ондағы негізгі мағыналық қабаттарды нақты талдау. Әсіресе Бекторы образының дәстүрлі мифтік сипаттан шығып, урбанистік кеңістіктегі психологиялық әрі әлеуметтік символға айналуы маңызды. Зерттеудің бағыттары мен идеяларына мифопоэтикалық, интертекстуалдық, нарратологиялық және концептуалдық талдау қолданылды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы шығарма қазіргі қазақ қоғамындағы моральдық іркілісті, еркіндік пен жауапкершілік арасындағы тепе-теңдікті бейнелейтін әлеуметтік-философиялық мәтін ретінде қарастырылды. Мұнда «жүрек» жай ғана сезім атауы емес, ақша, мансап және адамдық қалпын сақтау арасындағы таңдаудың белгісі. Іс жүзінде әңгіменің қуаты оқиға желісінде ғана емес, оқырманды өз таңдауына қайта қарауға мүмкіндік береді. Практикалық маңыздылығы тәуелсіздік кезеңі қазақ прозасын оқытуда, көркем мәтінді терең талдау үдерісінде және мифтік образдардың қазіргі әдебиеттегі қызметін түсіндіруде қолдануға келеді. Зерттеу нәтижесінде әңгіме адамдық жауапкершілік, еркіндік және моральдық таңдау мәселелерін тек теория емес, нақты рухани сынақ ретінде көрсетеді. Зерттеудің құндылығы осы себепті «Бекторының қазынасы» әдеби мәтін ғана емес, бүгінгі адамның ар-ұжданымен бетпе-бет келетін кеңістік ретінде айқындалады.

Кілт сөздер: ұлттық дүниетаным, мифопоэтика, интертекстуалдық, урбанистік кеңістік, «жүрек» концептісі, нарратология.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мақаланың негізгі ережелері Таласбек Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы» әңгімесі негізінде жазушы прозасындағы көркемдік-идеялық ерекшеліктерді, ұлттық рух пен тарихи жадтың көркем бейнелену тәсілдерін айқындауға бағытталады. Көркем әдебиет – ұлттың тарихи жадысын, рухани құндылықтарын, дүниетанымдық ұстанымдарын сақтайтын әрі көркемдік формада ұсынатын мәдени-эстетикалық жүйе ретінде қарастырылады. Әдеби мәтін арқылы халықтың өмір тәжірибесі, моральдық-этикалық қағидалары мен ұлттық болмысы көрініс табады. А.Әділованың пікірінше «Көркем мәтін басқалардан мейлінше бөлек

пішімімен, тілімен айрықшаланады. Көркем мәтін жай ғана ақпараттық, коммуникативтік, эстетикалық, кумулятивтік құрылым емес, ол сол ерекшеліктері негізінде жаңа мән-мағына тудыратын, мәдени тұрғыда бұрыннан жинақталған білімді жандандыратын, жаңғыртатын және жаңа білім немесе танымды туындататын, қалыптастыратын (генерациялық) қасиетке ие». [1, 12]. Осы себепті көркем прозаны зерттеу тек эстетикалық тұрғыда ғана емес, идеялық, философиялық және мәдени қырынан кешенді түрде қарастыруды талап етеді. Қазақ прозасын талдағанда көркемдік идеяны ғана емес, сол идеяның тіл арқылы қалай жұмыс істейтінін де елемеуге болмайды. Осы бағытта Х. Нұрмұханов, А. Әділова, Р. Сыздықова, Х. Кәрімов, Е. Жанпейісов, Б. Хасанов, М. Серғалиев, Б. Шалабай, Т. Қоңыров секілді ғалымдардың еңбектері маңызды тірек береді. Олар көркем мәтіндегі стильдік жүйені, авторлық қолтанбаны, сөздің эстетикалық және мағыналық жүгін әр қырынан қарастырды [2, 223].

Қазіргі әдеби талдауда шығармадағы оқиға желісін баяндап шығу аздық етеді. Негізгі мәселе - автор қандай дүниетанымды алға тартады, ұлттық ойлау жүйесін қандай бейне, қандай символ, қандай қақтығыс арқылы береді. Осы тұста А. Қасабектің ұлттық руханият туралы пікірі зерттеу үшін маңызды. Ғалым: «Әлемдегі халықтардың, ұлттардың, нәсілдердің бәріне тән құндылықтарымен қатар, әр халықтың өзіне тән тарихи қалыптасқан рухани, мәдени байлықтарын, адамгершілік қасиеттерін, яғни өзіндік құндылықтарды жандандыру, солардың негізінде жаңа белеске көтерілу бүгінгі таңның талабына айналу. Сондықтан да белгілі бір жағдайға байланысты қазақ халқының тоқыраған философиялық және тарихи құндылықтарын терең зерттеу, олардың ішкі жалпыадамдық өркениет аясындағы даму бағыттарын зерделеу - қоғамдық ғылымдардың алдында тұрған басты мәселелердің бірі», - деп жазады [3, 115]. Бұл пікір қазақ прозасындағы рухани таңдау мәселесін түсіндіруге жақсы келеді. Әсіресе материалдық пайда мен адамдық ұстаным бетпе-бет келетін «Бекторының қазынасында» да тартыс сыртқы оқиғадан емес, адамның ішкі әлсіздігінен туады. Байлық, мансап, уақытша аман қалу - бәрі ұсынылады. Бірақ соның бағасы бар. Жазушы осы бағаны оқырманға дайын үкім ретінде бермейді, керісінше, таңдаудың салмағын сездіреді. Іс жүзінде рухани құндылық туралы әңгіме көбіне жалпы сөзге айналып кетеді, ал жазушы оны нақты жағдаятқа түсіреді.

Зерттеуде отандық әдебиеттанумен қатар шетелдік теориялық еңбектер де әдіснамалық арқау ретінде алынды. Көркем мәтіндегі архетиптік құрылымдарды талдауда К. Рёслер ұсынған архетип теориясының қазіргі түсіндірмелері ескерілді [4]. Символдың қалай жұмыс істейтінін, мәтіндегі жасырын мағыналардың қандай белгілер арқылы ашылатынын қарастыруда Э. М. Аббардың семиотикалық пайымдары қажет болды [5]. Автор, кейіпкер және мәтін арасындағы көпдауысты қатынасты түсіндіруде А. Тринецка қарастырған диалогизм мәселесі назарға алынды [6]. Ал мифтік үлгілердің жаңа дәуірде қалай өзгеретінін, әсіресе архетиптердің заманауи мәдени кеңістікте қайта жасалатынын А. Верма мен Д. К. Верма зерттеулері арқылы нақтылауға мүмкіндік туды [7].

Таласбек Әсемқұлов шығармашылығы ұлттық рух пен тарихи жадты жай тақырып ретінде алмайды, екеуін адам өміріндегі нақты таңдау сәтіне әкеледі. «Бекторының қазынасында» дәстүр мен қазіргі уақыт бір-біріне сырттай жалғанбайды, ішкі қақтығысқа түседі. Бір жағында - байырғы түсінік, ар, жүрек, жауапкершілік. Екінші жағында - пайдаға құрылған жаңа қатынас, тез шешім, жеңіл келісім, қарсы қою арқылы жазушы адам болмысының осал тұсын ашады.

Зерттеу барысында әңгімедегі «қазына» сөзі дәстүрлі мағынадағы байлықпен шектелмейді. Ол рухани қорды, тарихи есте сақталған тәжірибені, адамның ар алдында жоғалтпауға тиіс ішкі тұтастығын білдіреді. Т. Әсемқұлов осы ұғымды тура түсіндірмейді, қайта оны кейіпкердің таңдауымен, Бекторының ұсынысымен, жүрекке қатысты метафоралық желімен ашады. Сол себепті «қазына» бір ғана символ емес, мәтіндегі негізгі мағыналық түйінге айналады. Көркемдік детальдар да кездейсоқ алынбаған. Символ, этнолексика, ұлттық танымға жақын тілдік бірліктер мәтіннің ішкі ойын күшейтеді. Әрбір сөз авторлық идеяны тіке жарияламай, астармен жеткізуге қызмет етеді. Осы қырынан алғанда «Бекторының

қазынасы» тек мифтік негізі бар әңгіме емес, қазіргі адамның моральдық шекарасын тексеретін көркем мәтін ретінде оқылады.

KIPICPE

Тәуелсіздік жылдарынан кейін қазақ прозасының тынысы өзгерді. Өзгергені тек тақырып емес - адамға, байлыққа, еркіндікке, арға деген көзқарас та қайта таразыланды. Академик Р. Нұрғали «Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры» еңбегінде XX ғасыр әдебиетін ғылыми тұрғыдан бағалаудың өзекті мәселелеріне тоқталады: «XX ғасыр әдебиетін жаңаша пайымдау, оның кезең-кезеңіндегі стильдік-жанрлық ізденістеріне, бейне, көркемдік қазынасына баға беру, талантты қаламгерлер шығармаларының эстетикалық байлығын анықтау, бір сөзбен, бос топырақтан кенді аршып алу - жеңіл-желпі шаруа емес, бұл көп қайрат-қажыр жұмсауды талап ететін ұзақ шиыр», - деп жазады [8, 3].

Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиетті де дәл осылай үстірт шолып өту қиын. XX ғасырдың соңы мен ХХІ ғасырдың басында қала өмірі күшейді, әлеуметтік жіктелу тереңдеді, нарықтық қатынастар күнделікті тіршілікке кірді, несие, банк, жеке табыс секілді ұғымдар адам тағдырына тікелей ықпал ете бастады [9, 18-19]. Әдебиет мұндай өзгерісті сырттай бақылап қалған жоқ. Ар-ұят, намыс, жауапкершілік, мейірім тәрізді рухани ұғымдар жаңа тарихи жағдайда қайта сыналды. Қазіргі қазақ прозасында «ақша - еркіндік пе?», «қала - мүмкіндік пе, әлде құндылықтар қақтығысының ортасы ма?», «жеке табыс қоғамдық жауапкершілікті ығыстыра ала ма?» деген мәселелердің алдыңғы қатарға шығуы соның айғағы. Жазушы ұлттық дүниетанымның көне қабаттарын бүгінгі әлеуметтік мәселемен беттестіреді. Ол архаикалық образдарды көне жәдігер ретінде алмайды, өзекті мәселеге айналдырады. «Бекторының қазынасы» әңгімесі соның дәлелі.

Таласбек Әсемқұловтың прозалық әлемінде этнографиялық жад, мифтік ойлау және адам болмысына қатысты сұрақтар бір-бірінен ажырамайды. Жазушының әңгімелері кейде қарапайым оқиғадан басталады. Бірақ мәтін ілгерілеген сайын сол оқиғаның астынан тұтас бір дүниетаным ашылады. Жазушы ұлттық рух туралы ұран көтермейді; оны адамның таңдау сәтінен көрсетеді. Қорыққан кезде не істейді? Пайда ұсынылғанда неден бас тартады? Ішкі әлсіздігін ақтай ма, әлде соған қарсы тұра ма? «Бекторының қазынасы» дәл осындай сұраққа құрылған. Әңгімеде «Ер Төстік» ертегісіндегі Бекторы қазіргі қала кеңістігіне келеді. Бірақ ол енді ертегідегі жай жау кейіпкер емес. Т. Әсемқұлов оны адамның ішкі дүниесін тексеретін, оның қорқынышы мен жасырын қалауын дәл ұстайтын метафизикалық күшке айналдырады. Бекторының ұсынысы сырттай тартымды көрінеді. Мансап бар, ақша бар, қорғаныш бар. Бірақ төлемі – жүрек. Осы тұста әңгіме ертегіден алыстап, қазіргі адамның моральдық шекарасын тексеретін мәтінге айналады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі де осы жерден шығады. «Бекторының қазынасын» тек мифтік сюжетке құрылған шығарма деп қарау аз. Әңгімеде мифопоэтикалық интертекст, урбанистік хронотоп, капитал логикасы және рухани-этикалық таңдау бір мәтіннің ішінде түйіседі. Оның мектеп бағдарламасына енуі де кездейсоқ емес. Шығарма жас оқырманға ұлттық дүниетанымды дайын анықтама арқылы емес, нақты моральдық қақтығыс арқылы сезіндіреді. «Бекторының қазынасы» әңгімесі сыни ойлауға, құндылықтық рефлексияға, дәлелді интерпретацияға үйретеді. Әсіресе «жүрек» концепті маңызды. Әңгімедегі тірі жүрек пен мәрмәр жүрек қарама-қарсылығы жай көркем деталь емес. Ол адамның өз болмысынан айырылу қаупін көрсететін негізгі семантикалық түйін. Тірі жүрек – қиналады, бірақ жауап береді. Мәрмәр жүрек - қауіпсіз көрінуі мүмкін, алайда онда мейірім де, ұят та, ішкі қозғалыс та жоқ.

Зерттеудің мақсаты - Таласбек Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы» әңгімесіндегі көркемдік-идеялық жүйені талдау арқылы тәуелсіздік дәуіріндегі рухани-этикалық мәселелердің қалай бейнеленгенін анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін бірнеше міндет қойылады:

- әңгімедегі «Ер Төстік» интертекстінің қызметін және Бекторы бейнесінің қазіргі прозада қалай өзгергенін талдау;
- урбанистік хронотоп пен капитал дискурсының, соның ішінде ресторан, банк, несие жүйесі тәрізді детальдардың мәтіндегі қызметін ашу;
- «жүрек» концептісінің этикалық және экзистенциалдық мазмұнын қорқыныш, кек, мейірім, жауапкершілік ұғымдарымен байланыстыра қарастыру;
- мәтін композициясын реализм, метафизика, түс пен ояну қабаттары арқылы нарратологиялық тұрғыдан сипаттау.

Зерттеудің практикалық маңызы нақты. Жұмыс нәтижелерін мектепте де, жоғары оқу орнында да қазақ әдебиетін оқыту барысында қолдануға болады. Әсіресе қазіргі прозаны талдау кезінде мәтінді қоғамдағы құндылықтар өзгерісінің «символдық картасы» ретінде қарастыру маңызды. «Бекторының қазынасында» қала кеңістігі, несие мен пайызға құрылған капитал логикасы, кек пен кешірім, мейірім мен қатыгездік, сиқырлы мәміле мен сынақ секілді желілер бір-біріне байланып тұр. Сол себепті әңгіме бір ғана әдіспен түсіндірілмейді. Оны интертекст тұрғысынан да, мифопоэтика жағынан да, нарратология мен концептология арқылы да оқуға болады. Мәтіннің ашықтығы осында. Бір оқырман одан әлеуметтік реализмді, екінші оқырман – мифтік шарттылықты, үшіншісі – адамның түпсанасындағы қорқыныш пен әлсіздік моделін көреді. Іс жүзінде осы көпқабаттылық шығарманы оқу мен оқытуды күрделендіреді, бірақ дәл сол күрделілік оны құнды етеді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы «Бекторының қазынасы» әңгімесін жекелеген образдар немесе бір ғана идея төңірегінде емес, тұтас көркем жүйе ретінде қарастыруымен байланысты. Әңгіме құрылымы, композициясы, мифопоэтикалық интертекст пен қала кеңістігінің өзара байланысы, капитал дискурсы мен этикалық концепттердің - «жүрек», моральдық таңдау, жауапкершілік - мәтін ішіндегі қызметі кешенді талдауға алынады. Зерттеудің негізгі гипотезасы мынаған саяды: «Бекторының қазынасындағы» мифологиялық интертекст сыртқы сән немесе фольклорлық ишара ретінде ғана қолданылмайды. Ол шығармадағы ойлау жүйесін ұстап тұрған негізгі тетікке айналады. Бекторы образы, жүрек метафорасы, мәміле мотиві, қала мен капитал кеңістігі бір арнаға тоғысып, тәуелсіздік дәуіріндегі рухани-этикалық дағдарысты ашады.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеудің материалы ретінде Т. Әсемқұлов шығармашылығын зерттеуге арналған отандық ғалымдардың еңбектері алынды. Сонымен қатар қаламгердің дүниетанымдық, көркемдік ойлау ерекшелігін ашу мақсатында өзінің зерттеу мақалалары да пайдаланылды. [11]. Осы мақаланың эмпирикалық негізін Таласбек Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы» әңгімесінің толық мәтіні құрайды. Шығарма тәуелсіздік дәуірі прозасына тән аксиологиялық дағдарыс (құндылықтардың ауысуы), урбанистік хронотоп (Алматының «түнгі өмірі», капитал мен тұтыну кеңістігі), мифомистикалық дискурс (Бекторы архетипі, «жүрек» метафорасы, «түпсана» кеңістігі) сияқты бірнеше зерттеу өрісін бір арнаға тоғыстыратын күрделі нарративтік құрылым болғандықтан, материал бір ғана поэтикалық деңгейде емес, мәтіннің семантикалық, құрылымдық және мәдени-антропологиялық қабаттарын қатар қамтитын тұтас феномен ретінде қарастырылды. Мәтіннің ғылыми айналымда белсенді талдануы оның қазіргі қазақ прозасындағы мистикалық/мифомистикалық мотивтерді жаңаша қызметке жегу үлгісі ретінде бағалануымен де байланысты: мысалы, соңғы жылдардағы зерттеулерде «Бекторының қазынасы» әңгімесі тылсым күшті жеке «қиял» ретінде емес, дәуірлік психологияны, әлеуметтік қысымды және рухани ыдырауды модельдейтін көркем тетік ретінде түсіндіру үрдісі байқалады.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық базасы соңғы бес жылдағы қазақ әдебиеттануындағы мәтінді көпқабатты интерпретациялау тенденцияларымен үйлестірілді. Зерттеу барысында ұсынылатын негізгі гипотезалар мыналар: Бекторының жерасты сарайындағы шексіз

сөрелерге тізілген мәрмәр жүректер – жүрегін байлыққа, билікке, «бостандыққа» айырбастаған адамдардың символы. Бекторының «қазынасы» – жүрексіз адамдардың жүректері. Ал Қайырболды үшін шынайы қазына – мәрмәр жүректен бас тартып, өз тірі жүрегін қайтарып алу, яғни жанның, ардың, адамға деген жанашырлықтың, өз тамырын, әкешешесін, ата-әжесін, сүйгенін сезе алатын қабілеттің қайта оралуы.

Бұл тұрғыда талдау логикасы екі арнаны бір-біріне кіріктіре отырып құрылды: біріншіден – «Бекторының қазынасы» секілді мәтіндердің мәдени жад пен мифтік сана ресурстарын іске қосу механизмін ашатын мифопоэтикалық және интертекстуалдық интерпретация. Екіншіден – жаңа теориялық парадигмалар мен талдау тәсілдерінің эволюциясын жинақтай қарастыратын қазіргі зерттеулердің бірі мәтінді зерделеуде жүйелі, салыстырмалы және герменевтикалық амалдардың қатар қолданылуын маңызды деп көрсетеді;

Зерттеуде әдістерді қолдану бірнеше кезең арқылы іске асырылды. Алғашқы кезеңде мәтін интерпретациялық-герменевтикалық оқу тәсілімен қайта-қайта оқылып, негізгі мағыналық түйіндер (байлық–еркіндік, жүрек–жүрексіздік, кек–кешірім, қорқыныш–батылдық, «түс» пен «өң» шекарасы) белгіленді; бұдан соң аталған түйіндер мәтін ішіндегі дәлелдермен (оқиғалық желі, диалогтық фрагменттер, символдық детальдар, композициялық ауысымдар) жүйеленді. Екінші кезеңде нарратологиялық талдау жүргізіліп, әңгіменің композициялық архитектурасы «ертегілік архетип– әлеуметтік реалистік хроника – метафизикалық/түпсаналық кеңістік – моральдық құлдырау – катарсис – метаэпilog» ретінде картаға түсірілді; бұл тәсіл туындыны «бір желілі оқиға» ретінде емес, мағына өндіретін күрделі құрылым ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Үшінші кезеңде мифопоэтикалық талдау арқылы Бекторы бейнесінің «Ер Төстік» ертегісіндегі архетиптік негізі қазіргі урбанистік кеңістікке көшкенде қандай семантикалық трансформацияға ұшырайтыны айқындалды: яғни Бекторы «сыртқы жау» типінен гөрі «моральдық сынақ жүргізуші», «адамның ішкі әлемін ашатын күш» функциясына ауысатыны дәлелденді. Бұл тұста қазіргі қазақ әңгімелеріндегі мифтік мотивтердің функциясын жүйелейтін зерттеу нәтижелері әдіснамалық тірек ретінде пайдаланылды: онда «Бекторының қазынасы» заман тағдырын суреттеудегі тылсым күштің символдық мәнін күшейтетін мәтін ретінде аталады.

Төртінші кезеңде интертекстуалдық және мәдени-жадтық талдау жасалып, ертегілік кодтың (Бекторы, сынақ, «сиқырлы зат»/жүзік мотиві) мәтін ішінде әлеуметтік-этикалық дискурсқа қызмет ету жолдары қарастырылды. Мұнда интертекст тек «дәйексөз» немесе «реминисценция» деңгейінде қалмай, автордың қазіргі қоғамдағы құндылық дағдарысын түсіндіретін мәдени-символдық құралға айналатыны анықталды. Бұл бағытта заманауи пікір-талдаулар мен әдеби сын материалдары қосымша контекст ретінде тартылды: олар шығарманың метапрозалық сипатқа жақындығын, үш түрлі хронотоп арқылы бір тұлғаның тағдырын «көп өмір» түрінде көрсетуін атап өтеді. Бесінші кезеңде мәтіндегі негізгі аксиологиялық өзек – «жүрек» концепті концептуалдық-семантикалық тұрғыда талданды. Бұл ретте «тірі жүрек» пен «мәрмәр жүрек» оппозициясы тек психологиялық күйдің алмасуы емес, капитал дискурсының этикалық салдары туралы көркем тұжырым екені көрсетілді: «мәрмәр жүрек» – эмпатиядан арылған пайда логикасы; «тірі жүрек» – адамдық жауапкершілік пен моральдық өзін-өзі танудың шарты. Концептологиялық талдау мәтіндегі кілт сөздердің қайталану жиілігін санаумен шектелмей, олардың сюжет ішіндегі әрекетке айналуын, кейіпкер трансформациясын ілгерілетуін, конфликт динамикасын ұйымдастыруын дәлелдеуге бағдарланды.

Зерттеу нәтижесінде «Бекторының қазынасы» әңгімесінің көркемдік құрылымында мифопоэтикалық модельдің дәстүрлі фольклорлық функциядан шығып, заманауи әлеуметтік-философиялық мазмұнды жеткізудің пәрменді тетігіне айналғанын көрсетеді.

НӘТИЖЕЛЕР

Таласбек Әсемқұлов «Әлемде жеке дара өзі жаратылған, бөлек тұрған текст жоқ», яғни «өзім жараттым», «өзім жаздым» деу әбестік саналады. Кез келген туынды алдыңғылардың жалғасы, жұрнағы – дейді [10, 33]. Автор өзінің зерттеу еңбектерінде интертекстуалдық мәтіннің өз шырқынан асып, өзге ойға көлеңке түсіретінін айтады [10, 34]. Әсіресе «Ер Төстік» ертегісіндегі Бекторы бейнесінің трансформациясы бұл үдерістің негізгі өзегін құрайды. Жазушы өзінің бір сөзінде былай дейді: «Ең әуелі қандай да болмасын тексті пайымдай бастағанда, ол, өнер топырағынан өсіп шыққан ба, өнердің егеміндігінде тұр ма – осыларды анықтап алу керек». Әлемдік әдебиеттің жауһарларын сүзіп шықсаңыз, бүгінгі әдебиетіміздің құбылғыш мінезін «постмодернизмнің көріністері» деп ұққан боласыз [10, 29]. Т. Әсемқұлов өзінің «Сұлулықта ояну» атты мақаласында: «Батыста өткен ғасырдың екінші ширегі шамасында өрістеген постмодернизм деген мәдени құбылыс болған. Анығын айтсақ, бұл, суреткерліктен гөрі қабылдаушылыққа, тұтынушылыққа таман жақын тұрған, оқудың, тыңдаудың, тамашалаудың кілтипандарын көбірек түсіндіретін ілім [11, 5]. Жазушының бұл тұжырымы «Бекторының қазынасы» әңгімесінде авторлық ұстаным біржақты және тұйық күйде берілмей, символдық, мифологиялық және интертекстуалдық қабаттар арқылы күрделене түседі. Соның нәтижесінде мәтіннің көпмәнділігі артып, оқырман интерпретациясы негізгі мәнге ие болады. Постмодернистік поэтикаға тән ашық құрылым мен қабылдаушылық басымдығын айқындайды.

Жарылғапова Ж., Сыздықова Б., Қайырбекова А., Бабашов А., Шакирова К. зерттеулерінде әдебиеттегі миф белгілі бір қоғамның тарихи даму кезеңінде қалыптасқан ауызша бейнелі әрі поэтикалық дәстүрдің кеңейтілген сипаттамасы, қайталануы немесе жалғасы ретінде көрінетін көркем шығарма екені атап көрсетіледі. Сонымен қатар, мифологияның әдебиетке ертегілер, батырлық эпостар, халықтық сенімдер мен салт-дәстүрлер арқылы ықпал ететіні айқындалады [12, 6]. «Бекторының қазынасы» – мифологиялық кейіпкер мен қазіргі капиталистік қоғамды тоғыстырған ерекше туынды. Әңгіме Сағындықтың түсі арқылы берілген Қайырболдының тағдырына құрылады: кедей, бірақ адал жігіттің жүрегін Бекторының байлыққа айырбастауы, кейін қайтадан жүрегін қайтарып алуға ұмтылуы арқылы ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар ашылады. Мұнда қазақ дүниетанымындағы жүрек, қысастық, обал-сауап, ата-әже тәрбиесі, қарапайымдылық пен қанағат секілді ұғымдар қазіргі нарықтық қатынастармен, несие, банк, байлық, «ақшасы көп жұтаң» феноменімен бетпе-бет келеді.

Фольклорлық санада Бекторы көбіне қаһарман жолын бөгейтін, сыртқы қарсылас күш ретінде танылса, Т. Әсемқұлов прозасында ол адамның ішкі әлемін, моральдық таңдауын және құндылықтық бағдарын әшкерелейтін метафизикалық субъект дәрежесіне көтеріледі. Бұл өзгеріс әңгіменің тікелей мәтіндік деңгейінде де көрініс табады. Автор Бекторының өзін таныстыру сәтінде-ақ ертегілік архетип пен жаңа философиялық мағынаны қабаттастырады:

– Иә, иә, сол баяғы перінің қызы Бекторымын, – деген қыз, адамның ойын оқитын әдетімен, – Әжең талай айтып берген «Ер Төстік» [13, 283]. Аталған үзіндіде «сол баяғы» тіркесі дәстүрлі мифтік бейнеге сілтеме жасаса, әңгіменің кейінгі дамуы бұл бейненің функциялық тұрғыдан жаңарғанын дәлелдейді. Әңгімеде Бекторы кейіпкерді күштеп жамандыққа итермелемейді. Ол бұйрық бермейді, қорқытпайды, тек ең қауіпті нәрсені ұсынады - таңдауды.

– «Бар қылу үшін ол жүректі жоқ қылу керек... Өзің білесің. Бәрі де өз қалауыңда» [13, 283]. Осы тұста Бекторының бейнесі ертегідегі дәстүрлі жау қалпынан өзгереді. Ол Қайырболдыны жазалаушы емес, адамның ішкі шегін тексеруші күш ретінде сөйлейді. Ұсыныстың салмағы да сонда: сырттай қарағанда бәрі ерікті шешімге ұқсайды, бірақ сол «еркіндік» адамды өз жүрегінен бас тартуға әкеледі. Іс жүзінде мұндай таңдау толық еркін болмауы да мүмкін. Кедейлік, қорқыныш, әлеуметтік қысым секілді факторлар кейіпкерді

Бекторының шартына жақындатады. Сол себепті мифтік бейне мұнда жай фольклорлық ишара емес, әңгіменің моральдық түйінін ұстап тұрған негізгі тетікке айналады.

Алматы кеңістігі де әңгімеде кездейсоқ алынбаған. Қала тек оқиға өтетін мекен емес - ол Қайырболдының өзгеруіне әсер ететін құндылықтар алаңы. Автор түнгі Алматыны мейрамханалар, шамдар, қымбат көліктер, сәнді киімдер арқылы береді:

– «Алматының орталық көшелері қызыл-жасыл шамдармен сәулеленіп түнгі өмір басталады. Қымбат мейрамханаларға қымбат автомобиль мініп келіп түсіп жатқан, ақылға сыймас қымбат киім киіп, әшекей тағынған адамдар»... [13, 281].

Мұндағы қала романтикалық кеңістік емес. Ол - арбаудың, сыртқы жарқылдың, табысты адам бейнесіне табынудың ортасы. Қайырболды дәл осы ортада өзгереді. Кедей жігіттен ауқатты банкирге айналуы сырттай әлеуметтік өрлеу сияқты көрінеді. Бірақ мәтін оны жеңіс ретінде қабылдап қалмайды. Байлық көбейген сайын кейіпкердің мейірімі азаяды, басқаның мұңына салқын қарауы күшейеді. Осы жерде әңгіме бай болуды емес, байлық үшін қандай қасиет құрбан болғанын сұрайды.

Т. Әсемқұлов әлеуметтік жіктелуді ақша айырмасымен ғана шектемейді. Ол оны адам мен адам арасындағы моральдық қашықтық ретінде көрсетеді. Бұған банк кеңістігіндегі сөз ерекше дәлел болады:

– «Біз енді, жылап-еңіреп кіргендерге кеңшілік жасай беретін, ақша шашатын меценат емеспіз, демеуші емеспіз, - Қайырболды керіліңкіреп отырды, - Біз банкпіз»... [13, 286]. Сөйлемнің салқындығы әдейі сақталған. Мұнда банк – қаржы мекемесі ғана емес, жанашырлықтан айырылған ойлау үлгісі. «Біз банкпіз» деген тіркес Қайырболдының жаңа болмысын қысқа ғана ашып береді: бұрынғы аяушылықтың орнын есеп басқан, адамның қиын жағдайын түсінудің орнына пайда мен тәртіп алға шыққан. Бұл тұс пікірталас тудырады, өйткені мәтін нарықтың өзін емес, адамдық жауапкершіліктен босап кеткен нарықтық сананы сынайды. Сондықтан «Бекторының қазынасы» қоғамдағы бай мен кедей айырмасын ғана суреттемейді. Әңгіме одан қиын мәселені қозғайды - адам әлеуметтік табысқа жетемін деп өз жүрегін қай тұста жоғалтады? Қайырболдының жолы осы сұрақтың көркем моделі ретінде берілген.

Зерттеу барысында әңгіменің семантикалық құрылымындағы негізгі концептуалдық түйін – «жүрек» ұғымы екені анықталды. Т. Әсемқұлов шығармасында жүрек биологиялық мүше емес, адамдық болмыстың аксиологиялық өлшемі ретінде ұсынылады. Бұл ой Бекторының философиялық монологында айқын көрінеді:

– «Айтайын дегенім, жүрек, бар болғанда – жоқ. Ол, өзі жоқ болғанда ғана бар». [13, 283]. Аталған ой арқылы автор жүректі эмоция емес, жауапкершілік пен батылдықтың көрінісі ретінде ұсынады. Тірі жүрек пен мәрмәр жүрек оппозициясы адамның моральдық таңдауының екі полюсін айқындайды:

– «Мәрмәр жүрек ыңғайлы. Бірді-екілі адам болмаса, тірі жүрегін іздеп келген ешкім жоқ». [13, 283]. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, мәрмәр жүрекке көшу Қайырболдыны әлсіз етпейді, керісінше оны әлеуметтік тұрғыдан «табысты» етеді. Алайда дәл осы табыс кейіпкердің ішкі босансуымен, туыстық байланыстардың үзілуімен қатар жүреді. Мұны ата-әжесінің үйі алдындағы эпизод айқын дәлелдейді:

– «Таныс қақпаның алдына келіп ұзақ тұрды. Бірақ өз бойынан ешқандай сезім таба алмады. Қызық деді қайран қалып. Әке-шешемнен ес білмейтін кезімде айрылыппын. Кемпір-шал... атам мен әжем тәрбиелеп өсірді. Әкем де, шешем де осылар еді. Бірақ неге жүрегім селт етпейді. Ішімде неге ықылас-пейіл жоқ. Мынау тұрған жұпыны үйден, бастан өткен кіріптар өмірден неге жиренем... Білмеймін... Әйтеуір мына қақпаға кіргім келмейді... Осыны ғана білем»... [13, 291]. Бұл көрініс жүректің жоғалуын бейнелейтін символдық шегіне жеткен сәт болады.

Кесте 1. – Жүрек метафорасына негізделген негізгі концепт-моделдер классификациясы

№	Негізгі концепт / мотив	Мәтіннен үзінді	Көркемдік-функционалдық талдау
1	Бекторы архетипі (мифопоэтика)	– Иә, иә, сол баяғы перінің қызы Бекторымын, – деген қыз, адамның ойын оқитын әдетімен, – Әжең талай айтып берген «Ер Төстік».	Фольклорлық архетип заманауи мәтінде метафизикалық «сынақ жүргізушіге» айналады. Бекторы – зұлымдық емес, адамды таңдауға мәжбүрлейтін күш.
2	Жүрек концепті (аксиология)	– Айтайын дегенім, жүрек, бар болғанда – жоқ. Ол, өзі жоқ болғанда ғана бар.	Жүрек – эмоция емес, адамдық жауапкершілік өлшемі. Айтылған ой арқылы моральдық мән күшейтіледі.
3	Мәрімәр жүрек	– Міне, барлығының жүрегі осы жерде деуге болады, – Бекторы сөрелерді иегімен нұсқады, – Мәрімәр жүрек ыңғайлы. Бірді-екілі адам болмаса өзінің тірі жүрегін іздеп келген ешкім жоқ.	Қоғамдағы жүрексізденудің символы.

Зерттеу нәтижелері әңгіменің соңында «түс/ояну» құрылымының формалық тәсіл ғана емес, мәтіннің философиялық тұтастығын қамтамасыз ететін маңызды нарративтік шешім екенін дәлелдейді. Сағындық бейнесінің пайда болуы оқиғаны жеке кейіпкер тағдыры шеңберінен шығарып, ұжымдық тәжірибе деңгейіне көтереді:

– «Сөзіңіз асыл, Бекторы, – деді Сағындық төмен қараған күйі, – Тек бір ғана түйткіл бар. Мен неге басқа адамның кербі кидім, осы түсініксіз»... [13, 304]. Бұл сұрақтар мәтінді экзистенциалдық кеңістікке шығарады. Қайырболдың өмірін «киіп көру» арқылы Сағындық, әрі сонымен бірге оқырман, бөгде тағдырды өз тағдырындай сезінеді. Осы мета-нарративтік шешім арқылы автор эмпатияны қоғамды сақтап қалатын басты шарт ретінде ұсынады.

Әңгіменің көпқабатты құрылымы оны талдауға да, оқытуға да қолайлы етеді. Мұнда бір ғана оқиға желісі жоқ. Бір қабатта - «Ер Төстікпен» жалғасатын мифтік арна, екінші қабатта - бүгінгі қала адамына таныс әлеуметтік қысым, үшінші қабатта - жүректен айырылу арқылы еркіндікке жетуге бола ма деген сұрақ жатыр. Мифопоэтикалық интертекст оқырманға фольклордың қазіргі прозада жай қайталанбайтынын, жаңа мағынамен қайта оралатынын көрсетеді. Урбанистік кеңістік те жай фон емес. Банк, ақша, мансап, сыртқы табысқа ұмтылу секілді детальдар қазіргі жас буын жақсы танытын ортаға жақын. Ал «жүрек» концепті шығарманың ең өткір нүктесіне айналады. Бекторының ұсынысы еркіндік секілді естіледі, бірақ оның астарында адамдықтан бас тарту шарты жатыр:

– «Азат болғың келсе, ерікті болғың келсе, жүрегіңнен құтыл» [13, 283].

Осы бір сөйлем проблемалық талдауды бастауға толық жетеді. Шынымен, жүректен құтылған адам еркін бола ма? Әлде ол тек жауапкершіліктен, мейірімнен қашқан жүрексіз адамға айнала ма? Әңгіме дайын жауап ұсынбайды. Керісінше, оқырманды осы сұрақтың ішіне кіргізеді. Сондықтан үзінді құндылыққа бағытталған оқытуда да маңызды: ол оқушыны мәтінді мазмұндауға емес, таңдау, ар, еркіндік туралы ойлануға мүмкіндік береді.

Бұл сөйлем әдеби мәтіннің философиялық өзегін ашып қана қоймай, оқырманды еркіндік ұғымын моральдық тұрғыдан пайымдауға жетелейді.

1 – кесте жалғасы

4	Урбанистік кеңістік (қала хронотопы)	«Алматының орталық көшелері қызыл-жасыл шамдармен сәулеленіп түнгі өмір басталады. Қымбат мейрамханаларға қымбат автомобиль мініп келіп түсіп жатқан, ақылға сымас қымбат	Қала – моральдық сынақ кеңістігі. Байлық пен кедейлік қарама-қарсылығы этикалық конфликт тудырады.
---	--------------------------------------	---	--

		киім киіп, әшекей тағынған адамдар»...	
5	Банк және кредит дискурсы (әлеуметтік сын)	«Біз енді, жылап-еңіреп кіргендерге кеңшілік жасай беретін, ақша шашатын меценат емеспіз, демеуші емеспіз, – Қайырболды керіліңкіреп отырды, – Біз банкпіз»...	Экономикалық тіл адамдықты ығыстырады.
6	Айна-бала мотиві (катарсис)	«Бала бұның өзінен ауынайды екен...»	Кейіпкердің өткенін тануы – ар-ұяттың қайта оянуы.
7	Түс / ояну құрылымы (мета-нарратив)	«Мен неге түсімде басқа адам болдым?»	Оқиға – жеке тағдыр емес, ұжымдық тәжірибе. Оқырман да «Қайырболды» болады.

ТАЛҚЫЛАУ

Әңгімені қарастыра отырып, мынадай негізгі талқылаулар анықталады. Ертедегі аңыз-әңгімелер мен мифтер адамзат санасының жемісі екені айқын. Бүгінгі дәуір адамы үшін оның бәрі шындыққа жанаспайтын қиялдың жемісі боп есептелгенімен, ертедегі қазақ даласында үстем болған құндылықтар жүйесін танып білуде халықтық проза үлгілерінің таптырмас құрал бола алатынын жоққа шығара алмаймыз. [14, 25]. Әңгімеде ертегілік «Ер Төстік» пен ондағы перінің қызы Бекторы туралы әженің әңгімесі Сағындықтың түсінде пайда болатын Бекторы бейнесімен астасып, қазақтың ауызша ертегілік дәстүрі мен қазіргі урбанистік өмірді рухани деңгейде байланыстырады. Бекторы – тек жын-пері емес, адамның жүрегін, ар-ожданын сынайтын, жүрексіз байлық пен жүректі кедейліктің арасынан таңдататын күш. Осы арқылы жазушы бүгінгі қоғамдағы моральдық таңдауларды ұлттық дүниетанымның категорияларымен пайымдайды.

Жеке тұлғаның бойында бір мезетте бірнеше жалпыадамдық құндылық қатар өмір сүреді. Алайда дүниетанымдық тұрғыдан жеке тұлғаның құндылықтық бағдары бірдей бола бермейді. Жекелеген адамдардан қоғам құралады десек, әлеуметтік жүйе үшін де құндылықтардың алар орны орасан. Өйткені құндылықтар қоғамдық нормалар мен мәдени жүйелердің негізін қалыптастырады [14, 23]. Сонымен бірге шығарма өзегінде кісілік, адалдық, обал-сауапты сезіну, жауапкершілік, ата-ананың, ата-әженің еңбегін бағалау сияқты адамгершілік ұғымдар тұр. Бұл құндылықтар көбіне Қайырболдының балалық шағы, ата-әжесінің іс-әрекеті, несие алып күйрейді де, отбасын тірей алмай кеткен ақ шашты адам образы арқылы ашылады. Ал Бекторы – біржақты жағымды немесе біржақты жағымсыз кейіпкер емес, адам баласын шеткі шешімге итермелейтін, жүрек пен мәрмәр жүректің, рухани жауапкершілік пен еркіндік, бірақ байлықтың арасынан таңдататын сынаушы күш ретінде көрінеді.

Әңгімеде оқиға баяндалуы жалаң фактілер қатарымен шектелмейді. Автор әрбір детальдің астарына символдық мағына жүктейді: жүзік, мәрмәр жүректер залы, банкир Қайырболдының шешімдері, ақ шашты адамның отбасы, өзіндей болып туған кішкентай бала, Сағындықтың журналист ретіндегі күнделікті өмірі – барлығы адам мен қоғам, жүрек пен байлық, жауапкершілік пен немқұрайлылық туралы үлкен сұрақтарды көтереді. Мұндай әдіс Т. Әсемқұлов прозасының мәдени-антропологиялық сипатын күшейтіп, мәтінді көпқабатты, интертекстуалды құрылымға айналдырады.

Әңгіме – белгілі бір қоғамда, тарихи-мәдени ортада адам болмысының өлшемі не екенін анықтайтын сұраққа берілген көркем жауап. Әсемқұлов «қазына» ұғымын байлықтың сыртқы белгісі ретінде ғана алмайды. Ол арқылы ұлттық болмыстың өзегінде тұрған қасиеттерді - адалдықты, әділдікті, жүректілікті, обал мен сауапты сезіне білуді қайта пайымдайды. Әңгімеде қазына алдымен көзге көрінетін дүние сияқты беріледі: асыл жүзік, шексіз депозит, зәулім сарай, шетелдік банктердегі есепшоттар. Бәрі өте нақты, өте тартымды. Сырттай қарағанда Қайырболдыға ұсынылған «қазына» - материалдық молшылық. Ішкі мағынасында

ол - адамның жүрегінің неге айырбасталатынын көрсететін сынақ. Ақша көбейген сайын жүрек әлсіз бола ма? Байлық адамның еркіндігін кеңейте ме, әлде оны өз мүддесінің тұтқынына айналдыра ма? Әңгіме осы сұрақтарды ашық қалдырады. Сондықтан «қазына» мұнда зат емес, құндылықтар арасындағы қақтығысты жинап тұрған аксиологиялық түйін ретінде көрінеді. Алайда оқиға өрбіген сайын шынайы қазына – адамның тірі жүрегі, ар-ожданы мен мейірімі екені айқындалады.

Сағындықтың Қайырболдының тағдырын түсінде өз басынан кешуі де осы идеяны күшейтеді: өзге адамның орнына өзін қоя алу, бөтен тағдырды өз тағдырындай сезіну – бүгінгі ұрпақ үшін аса қажет рухани құзыреттілік ретінде ұсынылады. Әңгімеде кейіпкерлер жүйесі үш деңгейлі құрылымға негізделген.

Сағындық – әңгіменің шетінде тұрып, болған оқиғаға жай ғана куә болатын кейіпкер емес. Оқырманға моральдық ауырлықты сездіретін сана да – сол. Тележурналист ретінде ол адамның тағдырын, қоғамдағы қайшылықты, құндылықты бақылауға үйренген. Бірақ Қайырболдының өмірін түс ішінде өз басынан өткізуі оны сыртқы бақылаушы күйінде қалдырмайды. Біреудің өмірін сырттай бағалау бөлек, сол өмірдің ішіне кіріп, ауырсынуын өз жүйкемен сезіну бөлек. Сағындық осы айырманы бастан кешіреді. Әңгіменің әсері дәл осы тұста қоюланады.

Қайырболдының өмір жолы жетімдік, жоқшылық, қорлық, ауыр еңбек, содан кейін аяқ астынан келген байлық. Бірақ Таласбек Әсемқұлов оны «қиындықтан шығып, табысқа жеткен азамат» ретінде көрсетпейді. Керісінше, кедей даяшыдан ықпалды банкирге айналған адамның ішкі кеңістігі қалай босап қалғанын ашады. Ақша келеді, билік келеді, бірақ жүрек алыстайды. Қайырболдының тағдыры да осында – өмір жақсарған сайын адамның өзі жұтаңдай бастайды.

Бекторы – әңгіменің ең күрделі бейнесі. Ол «Ер Төстіктегі» пері қызының дәл көшірмесі емес. Жаңа мәтінде Бекторы адамға зұлымдықты күштеп таңбайды. Ол тек мүмкіндік береді. Жүректерді жинайды, ауыстыруды ұсынады. Ал соңғы таңдауды адамның өзіне қалдырады. Осы себепті Бекторы кәдімгі жаудан қауіптілеу көрінеді. Сыртқы қысымнан қашуға болады, ал ішкі келісімнен қашу қиын.

Қосалқы кейіпкерлер де маңызды. Ақ шашты адам мен оның отбасы – несие жүйесінің қысымында қажыған қарапайым отбасының көркем жинағы. Банк үшін олар – төлем мерзімін өткізіп алған клиенттер. Ал көркем мәтін үшін – үйінен айырылу қаупіне тірелген, үміті үзілген адамдар. Ата мен әже – Қайырболды жоғалтып алған мейірімнің, отбасылық жауапкершіліктің, тәрбиеден келген ішкі жан дүниенің үнсіз өлшемі. Машина қағып кеткен бала да жай эпизод емес. Ол Қайырболдыны өз балалығына қайта әкеледі. Өткен өмірді сызып тастауға болмайтынын еске салады. Алғашында кездейсоқ көрінетін көрініс, шын мәнінде, кейіпкердің ішкі оянуына әкелетін айнаға айналады.

Кейіпкерлер жүйесі арқылы «Бекторының қазынасы» бір адамның құлдырауын ғана емес, қоғамдағы құндылықтардың қалай қозғалғанын көрсетеді. Әңгіме адам табысқа жеткенде нені құрбан етеді? Ең қауіптісі – жоғалтқанын қай кезде ғана түсінеді?

«Бекторының қазынасы» жас оқырманға дайын ой ұсынбайды. Бірақ адамгершілікке қатысты бірнеше түйінді тура қояды. Соның бірі – жауапкершілік. Қайырболды бала кезінде қиындықты да, қорлықты да көреді. Кейін билік пен ақшаға қол жеткізгенде сол көргенін түсіністікке емес, қаттылыққа айналдырады.

Обал-сауап, кісі ақысы, қыастық сияқты ұғымдар әңгіменің шетінде емес, қақ ортасында тұр. Ақ шашты адамның тағдыры осыны ашып береді. Банк үшін өтелмеген қарыз – келісімшарттағы тармақ, есептік тәуекел, заңды рәсім. Ал отбасы үшін – үйдің шайқалуы, адамның көз алдында қадірінің түсуі, ертеңге сенімнің азаюы. Осы жерде қаржылық шешімнің де моральдық салмағы бар екені сезіледі.

Адалдық пен жүректің құны да насихат түрінде берілмейді. Қайырболды байлыққа жеткен соң ғана жүрексіз өмірдің қаншалықты суық екенін аңғарады. Тірі жүрек ауырсынады, қателеседі, ұялады, кешіреді. Мәрмәр жүрек қорған секілді көрінуі мүмкін, бірақ онда адамды адам етіп ұстап тұратын құндылық жоқ. Сондықтан әңгімедегі ең қымбат нәрсе сарайда, банк шотындағы ақша да емес. Ең қымбат дүние – жоғалтпай сақталған жүрек.

Сағындықтың Қайырболды болып өмір сүруі эмпатияны көркем тәсілмен нақтылайды. Сол өмірдің ішінен өту мүлде басқа. Т. Әсемқұлов осы аралықты әдейі кеңейтеді. Сағындық түс арқылы Қайырболдының қорқынышын, қатесін, әлсіздігін, өзіне өзі айтпай жүрген шындығын сезінеді. Мұндай шешім оқырманға да әсер етеді.

Әңгіме рухани тазалық пен өзіне қайта қарау мәселесін де қозғайды. Қайырболды жүрегін қайтарып алғаннан кейін бұрынғы өміріне оралады. Ол ата-әжесіне қайта барады, сүйген қызына шын сөз айтуға тәуекел етеді, өзін өзі алдауды қояды. Әңгіме осы қарапайым қадамдардың ішкі салмағын қайта сездіреді.

Алматы кеңістігі шығармада бөлек мағына жүктейді. Қала – жай фон емес, кейіпкерді сынайтын моральдық орта. Ресторан, қымбат көлік, банк, несие, сыртқы сән – Қайырболдының жаңа өмірін құраған заттар. Бірақ сол заттар оның ішкі болмысын да біртіндеп өзгертеді. Қала мұнда тек мүмкіндік мекені емес, құндылықтар соқтығысатын алаң ретінде ашылады. Бір адам үшін қала – көтерілу, даму кеңістігі. Басқа біреу үшін – өзін жоғалтатын орын. Екі қыр қатар жүреді. Әлеуметтік теңсіздік те шығармада экономикалық термин болып қалмайды. Т. Әсемқұлов оны адамдар арасындағы этикалық қашықтық ретінде береді.

Шығарманың негізгі аксиологиялық тірегі – «жүрек» концептісі. Тірі жүрек пен мәрмәр жүрек қарама-қарсылығы мәтіндегі моральдық қақтығыстардың бәрін өзіне жинайды. Тірі жүрек – жауапкершілік, мейірім, ар алдында мазасыздану. Мәрмәр жүрек – пайда, өзін ғана сақтау, салқын есеп. Қайырболдының әлеуметтік өсуі рухани жұтандаумен қатар жүреді. Ал жүректің қайта оралуы – адамдық жауапкершіліктің қайта тірілуі секілді. Бұл жай әдемі образ емес. Әңгіменің бүкіл этикалық құрылымын ұстап тұрған өзек.

Зерттеудегі түс пен оянуға құрылған мета-нарративтік құрылым да кездейсоқ алынбаған. Сағындық басынан өткерген оқиға жеке бір адамның түсі секілді көрінгенімен, мағынасы әлдеқайда кең. Автор осы тәсіл арқылы бір кейіпкердің тағдырын көпшілікке ортақ рухани тәжірибеге жақындатады. Бөгденің өмірін өз тағдырындай сезіну – әңгіменің ең мықты гуманистік қабаты.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты – Таласбек Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы» әңгімесінде тәуелсіздік дәуіріндегі рухани-этикалық дағдарыстың қалай көркемделгенін ашу. Осы мақсатта интертекстуалдық, мифопоэтикалық, нарратологиялық, концептологиялық және салыстырмалы-типологиялық тәсілдер қолданылды. Талдау барысында қала кеңістігі, банк пен несие, мифтік бейнелер, «жүрек» концептісі, түс пен ояну құрылымы жеке-жеке емес, бір-бірін толықтыратын тұтас көркем жүйе екені көрінді. «Бекторының қазынасы» қазіргі қазақ прозасындағы көркемдік-философиялық ізденістің салмақты үлгілерінің бірі. Т. Әсемқұлов фольклорлық архетипті сол күйінде қайталамайды. «Ер Төстіктегі» Бекторы урбанистік ортаға көшіріліп, жаңа қызмет атқарады. Енді ол сырттан шабуылдайтын жау емес, адамның ішкі әлсіздігін, моральдық таңдауын, пайда мен ар арасындағы тұсты сынайтын метафизикалық тұлғаға айналады. Миф осылайша өткенді еске салатын декоративті форма емес, бүгінгі рухани ахуалды түсіндіретін құрал ретінде жұмыс істейді.

Шығарманың көркемдік қуаты символдық жүйенің кеңдігінен де байқалады. «Қазына» алғашында заттық байлықты еске салады. Бірақ мәтін тереңдеген сайын ол рухани және мәдени құндылықтардың белгісіне айналады. Жүзік, депозит, сарай, шетелдік банктердегі шоттар – сыртқы жылтыр. Ал шын қазына – жүректен айырылмай қалу. Автор осы қарама-қарсылық арқылы адалдық, мейірім, обал-сауапты сезіну, өзгенің ақысына тоқтау, ар алдында ұялу секілді ұғымдарды қайта алға шығарады. Қайырболдының психологиялық өзгерісі де шығармадағы негізгі ойды тереңдетеді. Сағындықтың сол өмірді түс арқылы бастан кешіруі оқырманды сыртқы бақылаудан ішкі қатысуға алып өтеді. Эмпатия мұнда теориялық термин ретінде емес, нақты сезімдік тәжірибе ретінде ашылады. Қала, банк, несие, әлеуметтік табыс секілді ұғымдар шығармада қосымша фон деңгейінде қалмайды. Олар адамдық қатынастың

қалай өзгеріп бара жатқанын көрсететін нақты белгілерге айналады. Алматының түнгі кеңістігі мен банктегі оқиға бір желіге тоғысады: сырттай табысты көрінетін орта, іштей жүрексізденіп бара жатқан адам.

Зерттеу нәтижесі шығармада миф пен әлеуметтік шындықтың, ұлттық дүниетаным мен қазіргі моральдық құндылықтың бір арнаға түскенін көрсетті. Осы арнаның негізгі түйіні – «жүрек» концептісі. Тірі жүрек – адамның ішкі еркіндігі мен жауапкершілігінің белгісі. Мәрім жүрек – сырттай қорған секілді көрінетін, бірақ адамды өз болмысынан алыстататын салқын қуыс. Қайырболдының жүрегін қайтаруы тек жеке кейіпкердің түзелуі емес. Бұл – мәтіндегі гуманистік үміттің қайта жануы.

Қорытындылайтын болсақ, «Бекторының қазынасы» әңгімесі тәрбиелік, танымдық және әдістемелік жағынан да маңызды. Шығарма мектепте де, жоғары оқу орнында да көркем мәтінді терең талдауға, мифопоэтикалық қабатты түсіндіруге, этикалық сұрақтарды әдеби контексте талқылауға қолайлы. Мәтін дайын жауап ұсынбайды, керісінше, оқырманды дәлелді пікір айтуға итермелейді. Әңгіме – қазақ прозасындағы рухани құндылықтарды жаңаша пайымдаған, тәрбиелік және танымдық маңызы жоғары көркем туынды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Адилова А. С. Қабылдау стилистикасы: оқу құралы. – Алматы: Эверо, 2016. – 100 б.
- 2 Смаилова А., Каукербекова Б., Рахымберлина С., Рахимбаева Б. Көркем фантастика мәтіндерінің вербалды қабатының ерекшеліктері // Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – 2025. – №4. – Б. 223–235.
- 3 Қасабек А. Ұлттық руханияттың құндылық болмысы // Қазақтану өрісі: оқу құралы / жалпы ред. Ж. Молдабеков. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 204 б.
- 4 Roesler C. C. Jung's Archetype Concept: Theory, Research and Applications. – London: Routledge, 2021. – 224 p. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003058458>
- 5 Abbar E. M. A Critical Analysis of Symbolism in Modernist Literature with Reference to T. S. Eliot and Roland Barthes // South Asian Research Journal of Art, Language and Literature. – 2023. – Vol. 5, №4. – P. 138–142. – URL: https://sarpublication.com/media/articles/SARJALL_54_138-142.pdf
- 6 Tryniecka A. Bakhtin's Dialogism, Intertextual Theories and Neo-Victorian Fiction // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF Philologiae. – 2020. – Vol. 38, №1. – P. 171–185. – DOI: <https://doi.org/10.17951/ff.2020.38.1.171-185>
- 7 Verma A., Verma D. K. Digital Mythmaking: The Rebirth of Archetypes in Postmodern Literature // IJSRHSS. – 2025. – Vol. 2, №5. – P. 92–98. – DOI: <https://doi.org/10.32628/IJSRHSS253812>
- 8 Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. – Астана: Күлтегін, 2002. – 528 б.
- 9 Исакова Ж. М., Демесинова Л. М. Урбанистік әдебиет және оның зерттелуі // Dumaty University хабаршысы. – 2024. – №2. – Б. 18–25.
- 10 Жанұзақова Қ. Т., Қамбаров Б. Ғ. Т. Әсемқұлов прозасындағы көркемдік-стильдік ізденістер // Торайғыров университетінің хабаршысы. – 2022. – №1. – Б. 29–39.
- 11 Әсемқұлов Т. Сұлулықта ояну // Алматы ақшамы. – 2013. – 26 желтоқсан. – №155. – Б. 5.
- 12 Zharylgapov Zh., Syzdykova B., Kaiyrbekova A., Babashov A., Shakirova K. Myth and Mythological Discourse in Literary Studies // Bakhtiniana: Revista de Estudos do Discurso. – 2023. – Vol. 18, №4. – DOI: <https://doi.org/10.1590/2176-4573e63680>
- 13 Әсемқұлов Т. Бекторының қазынасы. – Астана: «Отукен мәдениетті дамыту қоры» ҚҚ, KazHeritage, 2025. – 400 б.
- 14 Худайбергенов Н. Қазіргі қазақ прозасындағы жалпыадамдық құндылықтар: философия докторы (PhD) диссертациясы. – Алматы, 2020. – 163 б.4

Художественно-идейные особенности рассказа Таласбека Асемкулова «Сокровище Бекторы»

Б. Абдигазиулы¹, Т.Е. Нурғали¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, 050010, Казахстан

В статье рассматриваются художественные и идейные особенности рассказа Таласбек Асемкулов «Сокровище Бекторы» в контексте литературного процесса периода Независимости Казахстана. Исследование основано на анализе общественно-социальных изменений конца XX — начала XXI века, повлиявших на трансформацию художественного сознания в казахской литературе. Особое внимание уделяется новой интерпретации мифологических образов, влиянию урбанизации, рыночных отношений и изменения системы ценностей на изображение человеческой природы в художественном тексте. В рассказе национальное мировоззрение сталкивается с современной социальной реальностью. Автор вводит древний мифологический образ Бекторы в пространство современной городской жизни, раскрывая духовный кризис человека и снижение ценности морального выбора. В работе анализируется трансформация образа Бекторы из традиционного мифического персонажа в психологический и социальный символ урбанистической эпохи. Методологическую основу исследования составляют мифопоэтический, интертекстуальный, нарратологический и концептуальный методы анализа. Научная значимость статьи заключается в рассмотрении произведения как социально-философского текста, отражающего моральный кризис современного казахского общества, а также проблему соотношения свободы и ответственности. Символ «сердца» интерпретируется не только как эмоциональная категория, но и как знак выбора между материальными ценностями, карьерой и сохранением человеческой сущности. Практическая значимость исследования определяется возможностью использования его результатов в преподавании казахской прозы периода Независимости, в анализе художественного текста и изучении функций мифологических образов в современной литературе. В результате исследования установлено, что рассказ поднимает проблемы нравственной ответственности, свободы и морального выбора не как абстрактные понятия, а как реальное духовное испытание человека.

Ключевые слова: национальное мировоззрение, мифопоэтика, интертекстуальность, урбанистическое пространство, концепт «сердце», нарратология.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Адилова А. С. Стилистика восприятия: учебное пособие. – Алматы: Эверо, 2016. – 100 с.
- 2 Смаилова А., Каукербекова Б., Рахымберлина С., Рахимбаева Б. Особенности вербального слоя текстов художественной фантастики // Вестник Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова. Серия филологическая. – 2025. – №4. – С. 223–235.
- 3 Касабек А. Ценностная природа национальной духовности // Поле казахстановедения: учебное пособие / под общ. ред. Ж. Молдабекова. – Алматы: Казахский университет, 2005. – 204 с.
- 4 Roesler C. C. G. Jung's Archetype Concept: Theory, Research and Applications. – London: Routledge, 2021. – 224 p. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003058458>
- 5 Abbar E. M. A Critical Analysis of Symbolism in Modernist Literature with Reference to T. S. Eliot and Roland Barthes // South Asian Research Journal of Art, Language and Literature. – 2023. – Vol. 5, №4. – P. 138–142. – URL: https://sarpublishation.com/media/articles/SARJALL_54_138-142.pdf

- 6 Tryniecka A. Bakhtin's Dialogism, Intertextual Theories and Neo-Victorian Fiction // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF Philologiae*. – 2020. – Vol. 38, №1. – P. 171–185. – DOI: <https://doi.org/10.17951/ff.2020.38.1.171-185>
- 7 Verma A., Verma D. K. Digital Mythmaking: The Rebirth of Archetypes in Postmodern Literature // *IJSRHSS*. – 2025. – Vol. 2, №5. – P. 92–98. – DOI: <https://doi.org/10.32628/IJSRHSS253812>
- 8 Nurgali R. Золотой век казахской литературы. – Астана: Культегин, 2002. – 528 с.
- 9 Iskakova Zh. M., Demessinova L. M. Урбанистическая литература и её изучение // *Вестник Dumaty University*. – 2024. – №2. – С. 18–25.
- 10 Zhanuzakova K. T., Kambarova B. G. Художественно-стилистические поиски в прозе Т. Асемкулова // *Вестник Торайгыров университета*. – 2022. – №1. – С. 29–39.
- 11 Asemkulov T. Пробуждение в красоте // *Алматы ақшамы*. – 2013. – 26 декабря. – №155. – С. 5.
- 12 Zharylgapov Zh., Syzdykova B., Kaiyrbekova A., Babashov A., Shakirova K. Myth and Mythological Discourse in Literary Studies // *Bakhtiniana: Revista de Estudos do Discurso*. – 2023. – Vol. 18, №4. – DOI: <https://doi.org/10.1590/2176-4573e63680>
- 13 Asemkulov T. Сокровища Бекторы. – Астана: ОФ «Фонд развития культуры Otuken», KazHeritage, 2025. – 400 с.
- 14 Khudaybergenov N. Общечеловеческие ценности в современной казахской прозе: диссертация на соискание степени доктора PhD. – Алматы, 2020. – 163 с.

Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

Artistic and ideological features of Talasbek Asemkulov's short story "Bektory's treasure"

B. Abdigaziuly¹, T. Nurgali¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010, Kazakhstan

This article examines the artistic and ideological features of Talasbek Asemkulov's story Bektory's Treasure within the context of the literary processes of Kazakhstan's Independence period. The study focuses on the socio-cultural transformations of the late twentieth and early twenty-first centuries that influenced the development of artistic consciousness in Kazakh literature. Particular attention is paid to the reinterpretation of mythological imagery and the impact of urbanization, market relations, and changing value systems on the representation of human existence in literary texts. The research aims to analyze the transformation of the image of Bektory from a traditional mythological character into a psychological and social symbol of the modern urban age. The methodological framework is based on mythopoetic, intertextual, narratological, and conceptual approaches.

The analysis demonstrates that the story reflects the collision between the national worldview and contemporary social reality, revealing the spiritual crisis of the individual and the erosion of moral choice. The image of Bektory acquires new symbolic meanings associated with the challenges of modern urban life, while the concept of the "heart" functions as a symbol of the choice between material success, career ambitions, and the preservation of human integrity. The study interprets the work as a socio-philosophical text that explores the relationship between freedom, responsibility, and ethical choice in contemporary Kazakh society. The findings contribute to a deeper understanding of mythological imagery in modern Kazakh prose and may be applied in the teaching of Independence-period literature, literary text analysis, and courses on contemporary literary studies.

Key words: national worldview, mythopoetics, intertextuality, urban space, the concept of the "heart," narratology.

REFERENCES

- 1 Adilova A. S. *Stylistics of Perception: Study Guide*. – Almaty: Evero, 2016. – 100 p.

- 2 Smailova A., Kaukebekova B., Rakhymberlina S., Rakhimbaeva B. Features of the Verbal Layer of Fictional Fantasy Texts // Bulletin of Sh. Ualikhanov Kokshetau University. Philology Series. – 2025. – No. 4. – P. 223–235.
- 3 Kasabek A. The Value Nature of National Spirituality // Field of Kazakh Studies: Study Guide / ed. Zh. Moldabekov. – Almaty: Kazakh University, 2005. – 204 p.
- 4 Roesler C. C. G. Jung's Archetype Concept: Theory, Research and Applications. – London: Routledge, 2021. – 224 p. – DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003058458>
- 5 Abbar E. M. A Critical Analysis of Symbolism in Modernist Literature with Reference to T. S. Eliot and Roland Barthes // South Asian Research Journal of Art, Language and Literature. – 2023. – Vol. 5, No. 4. – P. 138–142. – URL: https://sarpublishation.com/media/articles/SARJALL_54_138-142.pdf
- 6 Tryniecka A. Bakhtin's Dialogism, Intertextual Theories and Neo-Victorian Fiction // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Section FF Philologiae. – 2020. – Vol. 38, No. 1. – P. 171–185. – DOI: <https://doi.org/10.17951/ff.2020.38.1.171-185>
- 7 Verma A., Verma D. K. Digital Mythmaking: The Rebirth of Archetypes in Postmodern Literature // IJSRHSS. – 2025. – Vol. 2, No. 5. – P. 92–98. – DOI: <https://doi.org/10.32628/IJSRHSS253812>
- 8 Nurgali R. The Golden Age of Kazakh Literature. – Astana: Kultegin, 2002. – 528 p.
- 9 Iskakova Zh. M., Demessinova L. M. Urban Literature and Its Study // Bulletin of Dulaty University. – 2024. – No. 2. – P. 18–25.
- 10 Zhanuzakova K. T., Kambarova B. G. Artistic and Stylistic Searches in the Prose of T. Asemkulov // Bulletin of Toraighyrov University. – 2022. – No. 1. – P. 29–39.
- 11 Asemkulov T. Awakening in Beauty // Almaty Aqshamy. – 2013. – 26 December. – No. 155. – P. 5.
- 12 Zharylgapov Zh., Syzdykova B., Kaiyrbekova A., Babashov A., Shakirova K. Myth and Mythological Discourse in Literary Studies // Bakhtiniana: Revista de Estudos do Discurso. – 2023. – Vol. 18, No. 4. – DOI: <https://doi.org/10.1590/2176-4573e63680>
- 13 Asemkulov T. Treasures of Bektory. – Astana: Public Foundation “Otuken Cultural Development Fund”, KazHeritage, 2025. – 400 p.
- 14 Khudaybergenov N. Universal Human Values in Modern Kazakh Prose: PhD Dissertation. – Almaty, 2020. – 163 p.

Received: 28.03.2026

XFTAP 17.18.12.03

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp243-256](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp243-256)

Қ.М. Байтанасова¹, *А.Е. Алимбаев¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан

ӘДЕБИ ТУЫНДЫДАҒЫ ЭМОЦИЯНЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ-БАҒАЛАУЫШТЫҚ СИПАТЫ

Мақалада әдеби туындының көркемдік кеңістігі мен эмоция категориясының эстетикалық сипаты қарастырылады. Эстетикалық түсініктің табиғи және әлеуметтік тұрғыда кемелденуі адамзат тарихымен ажырағысыз сабақтастықта екені дәлелденеді. Сол сияқты адамның тұрмыс-тіршілігіндегі, рухани дүниесіндегі өзгеріс, өнер түрлерінің пайда болуы, салт-дәстүр арқылы мәдени көріністердің орнығуы, қоршаған ортаға деген бағалауыштық-эстетикалық қабылдаудың тууына әкелгендігі айқындалады. Зерттеудің өзектілігі эстетиканың макроөрісі адам, қоғам, мәдениетті біріктіріп, адамзаттың рухани құндылығын жүйелеп отыратындығын негіздеуінен көрінеді. Зерттеу барысында әдеби

шығармадағы эмоциялық ерекшеліктерді айқындайтын аспектілер талданып, оның эстетикамен байланысы ашылады. Атап айтқанда, әдебиеттің болмысы, шығармашылық, көркемдік-бейнелі ойлау ерекшелігі, суреткердің әлемді көркем қабылдау сипаты, бағалаудың объективтілігі пен субъективтілігі нақты поэтикалық туындылар арқылы эстетиканың полуфункционалды аспектісі айқындалады. Бұл ретте көркем шығарманы құрылымдық талдау басшылыққа алынып, мәтіннің идеялық, мәдени, көркемдік, стильдік (лексика-семантикалық) ерекшеліктері, эмоционалдық және рационалдық сана құбылысы дәйектеледі.

Нәтижесінде қоғамдық-мәдени эволюцияның әрбір жаңа сатысында адам баласы айналасындағы құбылыстардың көзге көрінетін заттық пішінінен басқа, эмоцияға ықпал ететін ішкі мазмұнын байқап, түсіне бастауының екі аспектісі ашылады. Олар: адамның сезімдік-эмоционалдық күйі қоршаған ортаның құбылыстарын негізгі эстетикалық бағалауыштық деңгейде: тұтастық, жетілу, жарасым, көркемдік түрде тануға жетті; адамзаттың білімі толыққан сайын ол неғұрлым кемел, жетілген дүниені орнықтыруға мүмкіндік алды.

Кілт сөздер: мәтін, эмоция, эстетика, бағалауыштық, көркемдік.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мақаланың негізгі ережелері әдеби шығарма арқылы берілетін эмоцияның мән-маңызын айқындап, оның эстетикалық сипатын негіздеуге арналған. Эстетикаға қатысты мәселелер адамзаттың рухани мәдениеті аясында философия, дінтану, әдебиет, өнертану, адамдардың материалдық қажеттігі, өндіріс, әлеуметтік-саяси қатынас, күнделікті тұрмыс-тіршілік жағдаяты және басқа да практикалық қызмет аясында пайда болды [1]. Эстетиканың зерттеу саласы туралы адамзатты «homoesteticus - гомоэстетикус» ретінде түсінбей тұрып, жауап беру күрделі. Адам болмыстан, қоршаған ортадан эстетикалық күйді игеріп, содан берілген ұнамды эмоцияны қабылдайды. Эстетика өнертану ғылымындағы жан-жақты проблемаларға қатыстылығына қарамастан, одан өзге психология, әлеуметтану, семиотика, кибернетика зерттеулерін пайдаланса да, ол бұл ғылымдардың ешқайсысына толыққанды кірікпей, өзінің философиялық сипатын дербес сақтайды.

Эстетика тек адамның әлемді сұлулық және көркемдік тұрғыда игеру принциптерімен айналыспайды. Сонымен бірге бұл заңдылық эстетикалық бағалау мен көркемдік қызмет функциясының нақты шарттарын да жасап береді. Эстетика қоршаған ортаның сезімдік-танымдық сипатын зерттеп, жан-жақты әрекет: табиғат, қоғам, адам мен оның әр саладағы қызметімен ықпалдасады. Эстетикалық көзқарас арқылы адам күнделікті өмірде тартымды бұйымды, әдемі құбылысты, ерекше ғимараттарды, адамдардың биік моральдік әрекеттерін, мәдениет пен әдебиеттің бірегей туындыларын қабылдайды. Яғни адам болмысында пайда болатын әр саладағы эстетикалық қарым-қатынас эстетикалықтың жалпы логикалық мәнін айқындауға (дефиниция) бағытталады [2]. Адамның эстетикалық санасы оның мағыналық пішіндерін: эстетикалық қажеттілік, эстетикалық эмоция, эстетикалық сезім, эстетикалық талғам, эстетикалық идеалдың қызмет етуі мен дамуын реттейді. Осы ретте, сөз өнерінің атқаратын бірегей рөлі арқылы эстетиканың негізгі категориялары (әсемдік пен ұсқынсыздық, асқақтық пен көркемдік, трагедиялық пен комедиялық т.б.), олардың мазмұн эволюциясы әр түрлі көркемдік-стильдік контексте өз ерекшеліктерімен қолданылатыны мақаланың негізгі өзегін құрайды.

КІРІСПЕ

Эстетика – философия ілімінің негізгі саласының бірі болса, эмоция – адамның субъектілі қабылдауы арқылы туатын психофизиологиялық күйі. Эмоция әр түрлі ахуалдың нәтижесінде адамның көңіл-күйінің, мінез-құлқының өзгеруін тудырады. Адамзаттың эстетикалық түсінігі оның даму эволюциясы бойында бірте-бірте қалыптасты. Эстетика

тарихынан белгілі, бұл терминнің теориялық қалыптасуы мен көнеден бастау алған ұғымның пайда болуы арасында үлкен тарихи үзіліс жатыр. Эстетика тарихы ұзақ дәуірлерді қамтиды. Бұл ғылымның дамуы кезінде тек эстетикалық көзқарастар ғана емес, философияның бір бөлігі ретінде тұтас әлем бейнесі жасалды. Эстетиканың зерттейтін мәселелері де, пән ретіндегі сипаты мен міндеті де толықты. Атап айтқанда: эстетиканың негізгі қағидаттарының алғышарты жасалды (грек натурфилософтары, пифагорлықтар); поэтика проблемасы, табиғат пен өнер мәселесінің жалпыфилософиялық қағидалары қозғалды (Аристотель); өнерге деген мемлекеттік бақылау мәселесі мен мемлекеттің адам тәрбиесіндегі рөлі кірікті (Платон); эстетиканың этикамен үндесуі айқындала түсті (Сократ); өнердің көмегімен адамды дінге қызмет етуге икемдеу орын алды (Тертуллин, Фома Аквинский); табиғат пен көркемдік қызметтің қарым-қатынасы орнықты (Леонардо да Винчи); өнердің өзіне тән ережесін жасауға ұмтылу әрекеті байқалды (Буало); өнердегі сезімдік танудың ерекшелігі танылды (Баумгартен); сұлулықтың барынша салтанат құруы, ең ғажайып әдеміліктің мадақталуы қалыптасты (Гегель) [3].

Яғни адам баласы эстетика деген атауды білмей тұрғанда-ақ, қаһармандық, әдемілік, асқақтық, қорқыныш, шаттану секілді эмоцияны бастан кешіп, өзге сезім-күйге, таным өзгерісіне түсіп отырған.

Эстетика эмоционалдық күйді тудырып, белгілі бір құбылысты қабылдаудағы гармония мен дисгармонияны тудырады. Сонда эстетика ұғымына тек жарасымдылық қана емес, белгілі бір құбылысты тануда оның сапа-қасиетін жан-жақты танып білу, ұнамды, ұнамсыз жақтарын қатар қабылдау да енеді. Бұған қатысты мысалдар көп. Мәселен, суретші өзінің картинасын қандай жағдайда жазатынына қатысты, бояудың түсі өзгереді. Егер далада, табиғаттың аясында жазса, қанық, табиғи түстер үйлесім табады. Егер шеберханада жазса, ондағы жарықтың түсуіне қарай бояудың реңкі өзгереді, құбылады. Яғни аса дарынды суретшінің туындысын қабылдау да әр түрлі эмоция тудырады. Себебі өнер туындысы автордың әр қилы мінез құбылысынан, көңіл-күйінен туады. Сондықтан ұлы өнер иесінің шығармаларының идеясы аса терең әрі жан-жақты болып, кейде ол символдық деңгейге дейін жоғарылайды. Мәселен, фольклорлық шығармаларда жақсылық пен жауыздық, адалдық пен кесепат қатар жүреді де, батыр, ақылды бала, дана қарт сол кедергілерді жеңіп, барша мұратына жетеді емес пе? Сол сияқты өнер туындысының жасалып, көпшілікке жетуі автордың қаншама эмоциясын, дарынын әйгілейді. Кейде бірдей объектіге қатысты түрліше эстетикалық талғам, қабылдау туып жатады. Яғни эстетика кеңістігі үнемі жаңа түсініктермен, өзгерістермен жетіліп отырды. Эстетика көп спектрлі ғылым болғандықтан, оның өзге ғылым саласымен ықпалдасуы үзіліссіз жүретіні белгілі. Эстетикалық ойдың өрістеу концепциясы осы ғылымдардың даму тарихымен үндесіп жатты.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеу барысында негізгі материал ретінде қазақ фольклорындағы ғибрат пен нақылдың, ақыл мен парасаттың, даналық пен ақылгөйліктің үлгілері - мақал-мәтелдерден бастап, көлемді жыр-аңыздар мен шешендік сөздерге дейінгі терең тәлімдік қазынаға толы сипаты ашылып, поэзия жанрының эстетикалық-эмоционалдық қызметі талданады. Мақаланың теориялық-әдіснамалық бастауын шығыстың ғұлама ойшылы Әбу Насыр әл-Фарабидің, ежелгі түркі дәуірі өкілдерінің еңбектері құрап, эстетиканың негізгі қағидаттарын, алғышартын айқындаған қисындардың әлемді танудың көне формасы синкреттілікке (бірнеше түрдің тоғысуы) негізделетіні дәйектелді.

Сол сияқты неміс классикалық эстетикасын негіздеген И.Кант («Таза ақылдың сыны»), Ф.Шиллер («Адамға эстетикалық тәрбие беру туралы хат»), Ф.Шеллинг («Өнер философиясы»), Г.Гегель («Эстетика») еңбектері арқылы тұтас эстетикалық жүйенің орнығуы, эстетикалық дамудың теориялық концепцияларының айқындалуы арқылы өнердің философиялық теориясы негізделген кезең ерекшеліктері сараланды. Ірі философтардың эстетикалық жүйені жан-жақты қолдап, өнердің нақты материалын меңгеріп, көркемдік стиль

мен бағыттың тарихи ерекшелігін оң бағдарлаған әдістер Ф.Ницше, А.Бергсон, Х.Ортега-и-Гассет, Ж.П.Сартр, М.Хайдеггер еңбектері арқылы салыстырылды. Отандық және шетел зерттеушілері А.Байтұрсынұлы, М.Жұмабаев, Л.Коган Ц.Тодоров, Ю.Лотман еңбектеріндегі герменевтикалық, салыстырмалы, мәтіндік, жүйелі және өзара байланыстыра талдаулар негізінде өнер туындыларының көркемдік-бағалаушытың сипаты айқындалды.

НӘТИЖЕЛЕР

Философия мен өнердің әрқайсысы өз тұрғысынан өмірді бейнелеп, игереді. Дүниетанымдық жағынан философия әдебиеттің, бейнелеу өнерінің, музыканың әсерін қабылдай отырып, өнерге айтарлықтай ықпал етеді. Адам ойлауының тарихи дамуы жаратылыстың сұлулығы мен шығармашылық арқылы жасалатын әдеміліктің арасын үндестіруге тырысады. Алғашқы эстетикалық білім әлем туралы жалпыфилософиялық ойлаумен бірге өрістеді. Табиғаттың жарасымы адамзат тарапынан оны үнемі жасампаздықпен қабылдауға, мойындауға әкелді. Әдебиет қашан да гуманистік бағыттағы ізденістердің бастауында тұратыны белгілі. Қоғамдық санадағы жылдам өзгерістің өзін байқай алған әдебиет оны көркемдікпен, шығармашылықпен танып, бейнелеуге тырысты. Сондықтан да әр кезеңнің әдеби туындылары сұлулық пен эстетика туралы өз биігінен айта алды. Эстетика құбылысының түсіндірілімі мен мәнінің интерпретациясы адам қатынасын әлеммен байланысқа бағыттайды. Соның ішінде қоғам мен адам арасындағы көркемдік байланыс – сөз өнері арқылы көрінеді. Яғни, эстетика - қоршаған ортаның көркем-бейнелі формаларын эмоционалды қабылдау универсалийі. Әдебиет саясат, құқық, ғылым, философия, дін және моральді біріктіреді. Өзінің мазмұны жағынан рухани құндылық адам санасына шығармашылық ықпал ететін үш салаға сәйкеседі: ғылыми, гуманистік және көркемдік құндылық. Әдебиеттің екі негізгі сипаты бар: ойдан шығарылған заттық түр – шындықтың бейнесі; дербес тілдік конструкция, сөз құрылымы, автор арқылы ойдан шығарылған көркем дүниелердің жасалуы. Өнер – ақиқаттың көркем бейнеленуі. Өнер адам баласының қолынан жасалған жасанды дүние болғанымен, ол шынайы ортада өмір сүреді. Өнер аксиологиялық категорияларды, идеалды, моральдік-этикалық, гуманистік сапаны орнықтырады. Адамзаттың осындай мәңгілік түсініктерді игеруі өнер туындыларында бейнеленіп, эстетика мен сөз өнерінің үйлесіміне әкелді.

ТАЛҚЫЛАУ

Эстетика рухани мәдениеттің бір бөлігі ретінде белгілі бір тұрмыстық-эмоционалды-сезімдік аймақтың заңдылығын зерттеуге бағытталды. Эстетикалық сезім де оның өзгермелі қызметінің қоршаған болмысқа ықпалын қадағалайды. Әлемді эстетикалық қабылдау – бұл жағымды құбылыстың орнығу, жасалу позициясы тұрғысынан құндылық қатынас нүктесінің айқындалуы. Адам өмірінде жетілу мен жеткіліксіздік бір-біріне қарсы тұрады. Жетілу – барлық құндылықтардың (идеал) жоғары деңгейі, барлық эстетикалық ұғымдардың (сезім, қарым-қатынас, баға, қасиет) берілуі. Эстетика философияның сезімдік заңдылық процесі туралы «қабылдау – қарым-қатынас, игеру» секілді адам әрекетінің, сол сияқты көркем шығармашылықтың мәні мен формасы. Қазақ этикасы мен эстетикасының бастауы ежелгі тарих қойнауларына сіңген. Халық ұлының тұлғалы, қызының ұстамды болуын қалап, соған тәрбиелеген. Сондықтан да халқымыз қысқа, тұжырымды, нақты сөйлеуді қалаған. Оған мақал-мәтелдер, нақыл сөз бен қанатты тіркестер дәлел. Қазақтың «Ақыл – жастан, асыл – тастан» деген мақалының мәні ұзақ жылғы тәжірибені, көрегендікті білдіріп, өзінің өмірден туған байламдарын дәл, ұғымды жеткізеді. Сол сияқты «Ер қанаты – ат», «Жаңбырменен жер көгереді, батаменен ел көгереді», «Батыр – ел қорғаны» дегенде де халқымыздың үлгі тұтатын құбылысы қысқа да көркем тілмен түйінделген.

Зерттеуші А. Байтұрсынұлы «Әдебиет таңытқыш» еңбегінде: «Шешендік сөз қара сөз шығармалардың бөлек түрі емес, бұ да байымдама болады. Мұның байымдамадан бөлектенетін жері мынау ғана: Шешен сөзде айтушының мақсаты баяндалып, сипаттап түсіндірумен қоймай, пікіріне нандыру, сендіру, ұйыту, иман келтіру болады. Оны істеу үшін шешендер жай байымдаушыларға айтқан сөзінің адамның ақылына қону жағын ғана көздемейді. Сөз қанға, жанға әсер етіп, арбау сияқты адамның ойын да, бойын да балқытып билеп әкетуге ыждаһат етеді», – дейді. Адам баласы саналы ғұмырында сөзді, тілді шексіз қолданып, тіл арқылы өзінің тарихын, салт-дәстүрін, ел-жеріне, туған-туысына, деген ыстық сезім-ілтисатын білдірген. Сөз кейде қару жұмсалатын жерде қолданылып, жаугершілік пен тартыс-қақтығысты тыйған. Халқымыз ауылындағы телі мен тентекті де, ежелгі дұшпанын да қызыл тілмен тоқтатқан. Диалектикалық-материалистік гносеологияға сүйене отырып, эстетика өнерге тән мәңгілік ұғымын да айқындайды. Оның ішінде өнер туындысы автордың жазып, жарыққа шығуымен бітпейтіндігін, оның әрі қарайғы өмірі қоғам, дәуір қабылдауына түсіп, жалғасын табатындығын дәйектейді. Эстетикалық ілімнің тарихы, қазіргі эстетикалық концепциялар, әр дәуір шегінде пайда болған эстетика категориялары, сол арқылы орнығатын адамзаттың рухани құндылығы мәңгілік жалғасып отыратын құбылыстар. Өнер, адамның сан салалы көркемдік қызметін: эстетикалық және әлеуметтік, өнердің түрлері мен жүйесін, көркемдік шығармашылықты, өнер туындысын эстетикалық қабылдауды жүзеге асырады.

Қазақтың көшпелі тұрмыс-тіршілігінің ерекшелігі әр маусымда өзгеріп, толығып отырды. Соның ішінде көш, маусымдық тіршілік, төрт түлік мал бағымы, қазақ ауылдарындағы әр түрлі салт-дәстүрлердің көрінісі ерекше орын алды. Әсіресе, маусым сайын қоныстың жаңаруы, табиғаттың түрленуі, жаңа үйлердің тігіліп, малдың төлдеуі, жаңа қоныстастарды қонақ етіп, әр түрлі ғұрыптарды атқару үлкенге де, кішіге де аса қызықты болды. Бұл кезде жайлы, ұйымшыл көптің әрекетін, көркем табиғаттың байлығын көрсететін орта қалыптасты. Әрі қазақтың ойын-сауығы мен әдет-ғұрпы негізінен шаруашылықпен, еңбек-кәсіппен байланысты болғаны мәлім. Бұл халықтың елдігін, дәстүрін, өнерін кәсіппен, еңбекпен байланыстыруын көрсетеді. Қазақтың қолөнері де оның философиясын, ұлттық ерекшелігін аңдатқан.

Қазақ топырағында әдептануды арнайы ілім ретінде қарастырған ойшыл – Әбу Насыр әл-Фараби. Ол этиканы жақсылық пен жамандықты айыруға мүмкіндік беретін ғылым ретінде таныды. Ойшылдың түсінігінде адам жаратылыстағы ең қасиетті жан. Сондықтан оған аса құрметпен қарау керек. Философ «Бақытқа жол сілтеу» трактатында баянды тіршіліктегі адами бақыт туралы сөз қозғаса, «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы трактатында» былайша тұжырым жасайды: «Азаматтық ғылым еріктен туған әрекеттер мен мінез-құлық түрлерін зерттейді; осы әрекеттер мен мінез-құлықты туғызатын қасиеттерді, ниет-құлықты, туа біткен сапалар мен мінездерді зерттейді; осылардың жасалу мақсаттарын зерттейді. Адамға тән қасиеттердің даруына негіз болатын нәрсе белгілі тәртіптегі қалалар мен халықтарға тән. Ол әлгіндей әрекеттер мен мінез-құлық белгілі бір әдіспен басқарғанда, әрі оларды халықтың арасын нығайту үшін басқарғанда, ұнамды мінез, қасиеттер сақталады».

Түрік халықтарының этикасын дамытуға үлкен үлес қосқан ғұламалар шоғырына Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари, Қожа Ахмет Иасауи, Ахмет Игінеки, Сүлеймен Бақырғани және тағы басқалары жатады. Қазақ хандығы қалыптасқан кезден бастап қазақ этикасы негізінен ақын-жыраулардың насихат жырларында дамыды».

Халқымыздың табиғатына тән сабырлылық пен төзімділік оның дүниетанымына ықпал етті. Көп ретте баба дәстүрі сөздің күшімен атқарылды. Халқымыз дала заңына бағына отырып, жаратылыс ұсынған көптеген құпияның жауабын таба білді де, оны өзінің тұрмыс-тіршілігінің мәнді бөлшегіне айналдырды. Халық кейде көпке, ортасына, тіпті ұрпағына риторикалық сұрақтар қойды. Жаратылыстың метафизикасын қабылдап, соған сай ғұрпын, салтын орнықтырды. Адам тәні өлсе де, рухының мәңгілік екенін мойындап, ата-баба аруағына сыйынды. Мәңгілік деп санаған ұғымдарды түзді, сөздің магиялық күшіне сенді.

Риторика – халықтың сөз өнерінің табиғатын терең танып-түсінуден туындаған өнер, тіл өнері. Риторика ұғымы тілдің байлығын, қасиетін кемелдендіре түседі. Сөзді қадір тұтқан

халқымыздың «Жүйелі сөз – жүйесіне, жүйесіз сөз – иесіне», «Тіл тас жарады, тас жармаса бас жарады», «Тіл – қылыштан да өткір» деген нақылдары сөздің қасиетін терең бағалағандығын көрсетеді.

Сөйлеудің ауыспалы мағынасы белгілі бір заттың мағынасының өзге затқа ауысуы ежелден классикалық риторикадан бастап қолданылып келеді. Бұл сөздің мағынасын тереңдетіп, байытады. Ежелгі және орта ғасырдағы поэтика мен риторикада поэтикалық тіл – бұл көріктелген, бейнелі тіл. Зерттеуші Цв. Тодоровтың пайымынша риториканың даму тарихында ең бірінші қолданатын құрал «орнаменттікке» («бедерге») беріледі [4]. Бұл жағдайда риторика мен поэзияның, поэтиканың арасы жақындай түседі. Риторика әдебиеттің теориясы мен практикасы ретінде дедуктивтік-метафизикалық түрдің рационализміне дәл сәйкеседі. Оған жалпыдан жекеге жылжу тән, сондықтан да бейнеленетін шындық «жалпы ортаға» тән бейнелеу сияқты. Ал, жеке стиль – шексіз қайталана беретін буындардың сипатын беретін ерекше комбинация. Шешендіктің мақсаты – танымның, ақылдың барша қырларын ашу, сол арқылы қоршаған орта, жаратылыс, өмірдегі барша құбылыстар туралы терең ойды, нақты қорытынды мен байламды бере алу. Шешендік өрнектер әдеби тілдің көркемдік қырларын ашып, мәнін тереңдете түседі.

Эстетика құбылысының түсіндірілімі мен мәнінің интерпретациясы адам қатынасын әлеммен байланысқа бағыттайды. Соның ішінде қоғам мен адам арасындағы көркемдік байланыс – сөз өнері арқылы көрінеді. Әдебиет саясат, құқық, ғылым, философия, дін және моральді біріктіреді. Өзінің мазмұны жағынан рухани құндылық адам санасына шығармашылық ықпал ететін үш салаға сәйкеседі: ғылыми, гуманистік және көркемдік құндылық. Әдебиеттің екі негізгі сипаты бар: ойдан шығарылған заттық түр – шындықтың бейнесі; дербес тілдік конструкция, сөз құрылымы, автор арқылы ойдан шығарылған көркем дүниелердің жасалуы. Өнер – ақиқаттың көркем бейнеленуі. Өнер адам баласының қолынан жасалған жасанды дүние болғанымен, ол шынайы ортада өмір сүреді. Өнер аксиологиялық категорияларды, идеалды, моральдік-этикалық, гуманистік сапаны орнықтырады.

Суреткер әлемі болып табылатын қоршаған ортаның қайталанбайтын моделі берілген көркемдік жүйеде қандай рөл атқаратынына байланысты көрінеді. Әдебиеттануда «затқа қатынас» белгілеріне қарай тұтас әдеби бағыттардың (натурализм, символизм, акмеизм) қызметі де айқындалып жатады. Жалпы, көркем мәтіндегі заттық әлем ондағы кейіпкердің әлеуметтік жағдайын, тұрмысын, мінез қалыбын айғақтайды. Адам баласын қоршаған орта алуан түрлі. Оның заттық, деректілік сипатынан басқа, баршаға ортақ табиғат, жаратылыс бейнесі, құбылыстары да маңызды мәнге ие. Яғни өмірдің сандаған сипаты заттық әлемнен де асып, кең аралды қамтиды. Тіл мен мәдениеттің семиотикалық туыстығы мәтінді тереңдей қарастыруға мүмкіндік береді. Мәтін семиотикалық мәдениеттің компоненті санатында шығармашылық тұлғаның орнын айқындайды [5, 95]. Мәтінді мәдениеттің ерекше құбылысы ретінде зерттеу мәтіннің деңгейін, сабақтастығын, өзге мәтіндермен мәтіншілік, мәтінаралық қарым-қатынаста болатындығын дәлелдеді. «Бейнелі ойлау» теориясына сәйкес өнер бізге қоршаған ортаны, оның көрнекі, бейнелілігін қандай да бір нақты немесе ойдан шығарылған құбылыстар арқылы көрсете алады. Бейнелі ойлау негізінде көркем шығармашылық туралы ұғым оның ішінде өнердегі құбылыстың сезімдік бейнесі туындының кеңістігінде көрінеді. Бұл әрине, адамның эстетикалық түйсігіне, сол саладағы біліміне қатысты. Ешкімді мәжбүрлеп әлдеқандай бір құбылысты жақсы көруге итермелеуге болмайды. «Диалектикалық-материалистік логикаға сайығанда, объективті материалдық шынайылық танылып, ойлау формасының теориялық қисынында қабылданады. Ойлаудың қарама-қайшылығы идеясы әлей мектебінің тарихында терең қарастырылған. Олар алғаш рет философияда мойындалып, онда мән мен құбылыстың, сезім (эмоция) мен ойдың, тұрмыстың қайшылығы ашылды. Қозғалыстың қайшылығы тек сезімдік күйде емес, шын мәнінде пайда болды» [6, 18]. Ендеше, өмірдегі қарама-қайшылықтың бірге жұмсалуды белгілі бір құбылыстың мәнін аша түседі. Бұл ертеректе Канттың еңбектерінде талданған. Кант философиясынан байқалатын жүйе қарама-қайшылық теориясы ұлы философтың барлық

еңбектерінде дерлік көрініс беріп, оның мәні айқындалады. Шын мәнінде өнерді, эстетиканы қабылдаудағы қайшылық осы саланың мағынасын айқындай түседі.

Таулардан өзен ағар сарқыраған,
Айнадай сәуле беріп жарқыраған.
Жел соқса, ыстық соқса бір қалыпта,
Аралап тау мен тасты арқыраған.

Көңілің суын ішсең ашылады,
Денеңде бар дертінді қашырады.
Өксіген оттай жанып жануарлар,
Өзеннен рахат тауып басылады [7,117].

Ыбырай ағартушы-педагог ретінде өз шығармаларында әр құбылыстың мәнін бажайлап, ұғындырып отырады. Мәселен, тау өзенінің табиғатқа көрік қосатын сипатымен бірге, оның айнала тіршілікке беретін пайдасын қоса жеткізеді. Сарқырай аққан тау өзенінің салқын, таза қасиеті ыстық соғып, оттай қапырықтан қашқан жануарларға сая болып, дертті денеңді сауықтырады. Яғни жаз маусымының аптабына пана болады. Осы арқылы ақын дала табиғатының бар болмысын, оның ішінде қарама-қайшылықты жағдайын да түсіндіре жеткізеді.

Ақан серінің «Сырымбет» өлеңінде:
Ауылым қонған Сырымбет саласына,
Болдым ғашық ақ сұңқар баласына.
Бидайыққа лайық қарағым-ай,

Бөктергіге қор болып барасың ба? – деген жолдағы адамды ардақтау, сұлулыққа тәнті болу, сол әсемдіктің қадірін білмеу беріледі [8, 40]. Адам бойындағы асыл мінездің құндылығы қарама-қарсы ұғымдармен қатар берілу арқылы, мәнін тереңдете түседі. Мәселен, Қадыр ақында:

Асыл ғой деп сүйегі,
Ардағын ел сүйеді.
Адалдығың арамның
Қытығына тиеді.
Қорғайсың сен қауымды,
Теңізіңді, тауынды.
Батырлығың бір минут
Ұйықтатпайды жауынды [9, 54].

Ақын ақ пен қара қатар жүретін болмыстың ақиқатын айтып тұр. Адамның асыл қасиеттері биіктеген сайын пенделік оның шалғайына жармасып, кедергі келтіреді. Осы кезде адамның рухы жоғары болуы шарт. Эстетика мен көркемдік арасындағы мәселе әр түрлі аспектіде қарастырылып келеді. Алғашқысында эстетикалық пен көркемдік теңдес ұғымдар дегенге саяды. Бұған қарама-қарсы көзқарас кейбір батыс эстеттерінің пікірінде орын алған: екінші көзқарас бұл екі ұғымды айырым белгісінде қарастырады. Үшінші көзқарастағылар эстетиканы көркемдіктің бір бөлігі деп тұжырымдайды. Ал, төртінші пікір бойынша эстетикалық пен көркемдік әрі ұқсас, ортақ, әрі айырмасы бар ұғымдар деп саналады. Эстетикалық пен көркемдіктегі жалпы жағдай – олардың шығу тегінің ортақтығынан туындайды. Сезімдік-эмоционалдық пен рационалды-аксиологиялық негіз, структураның изоморфтығы, қабылдау, таным, бағалау мен өзгеру процесін біріктіреді. Белгілі философтардың, мәселен Канттың тұжырымына сүйенсек, оның «эстетическое суждение вкуса» («эстетикалық талғамды бағалау») ұғымы сезім және рационалдықты біріктіреді [10, 108].

Талғамды түйсінудегі эстетикалық талдау бірнеше мазмұндық спектрмен: танымдық, этикалық, мәдени, ментальділікпен байланысты. Осы тұрғыда Кант талғамды талдап, танудың екі мәселесін көтерген. Біріншісі, қанағаттану немесе қанағаттанбау негізіндегі талдап, қорытынды шығарудағы жалпылық; екіншісі қорытынды шығару талғамы субъектіге қажет.

Алайда бұл априорлық қызметке, талғамды тануды қолдауды әркімнен талап ететін мәжбүрлікке ұласпауы тиіс.

Қадыр ақындағы талғам таразысына тартылған ұғымдарға назар аударайық:

Сахнада бұлбұл болып ән салып,
Сандуғаштың сұңқылына тамсанып.
Сұлулыққа өмір бойы ғашық боп,
Сүйіп өту бақыт еді қаншалық [9, 56].

Теңіз кешіп, тасты бұзып, тау шағып,
Тер төгумен өтсе өмірдің бал шағы.
Тұлпарлардың тұяғындай артыңда,
Із қалдыру бақыт еді қаншалық! [9, 82].

Екі шумақтағы сұлулықты тану екі басқа. Бірінші шумақта әдемілік, сұлулық нақты *бұлбұл, сандуғаш* секілді көркем тіршілік иелері арқылы берілсе, екінші шумақтағы *әдемілік, өмірге құштарлық еңбек ету, тер төгу, ұрпақ өсіру* секілді адам ғұмырының көркін дәріптеуге арналған. Ендеше, эстетикалық ақпараттың берілуі әр тарапты. Сонымен, көркем мәтінге эстетикалық функция тән, ол экспрессивті құралдардың көмегімен автордың тілдік бейнесін айқындап, дүниетанымын ашады. Мұндай автордың өз ойын дербес жүзеге асыруға көмектесетін бейнелеу құралдары белгілер жүйесін, мәдени және әдеби кодты, яғни ұлттық тіл байлығын кеңейтуге негіз қалайды.

Адам қымбат, ойнап-күлген,
Шаттанған.
Тас бауырлық – өмірді ұзу ақ таңнан.
Тілім удай,
Бірақ та мен шақпаймын.
Шақпай айтам,
У өзімде қалады.
Бал арасы сияқтымын, бауырым,
Менің тілім шаққан жерде қалады! [9, 250]

Адам баласының ғұмыры қарама-қайшылыққа толы. Халқымыз оны нақылдарында да өрнектеп, ғибраттап кеткен. Бұған өткен ғасырлар шегінде ұлы Абай да назар аударған

Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз.
Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ.
Бес дұшпанын білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым ойлап қой,
Бес асыл іс көнсеңіз [11, 60].

Бұл Абайдың адам болам десеңіз дегендегі қойған шарттары. Ақын тек ұнамды, асыл қасиеттерді ғана емес, кереғар ұғымдарды қоса тізбелейді. Яғни өз орнынды тауып, өміріңді мағыналы еткің келсе, жақсыны да, жаманды да біл, таны дейді. Бұл эстетикалық талғамды қабылдауға, орнықтыруға жетелейді. Біреуі өмірді ермекке, жан қинамайтын дағдыға айналдыру, екіншісі абайлау, тану, түйсіну, ойлау. Екеуі де адам баласына тән дүниелер. Абайдың терең философиясы өмірдің мән-мағынасын толық ашып, талдап, түсіндіріп береді. Ал, олардан жинақталған тұжырымның аса тереңдігі Абайдың ұлы ойларының аса жемісті, терең тұжырыммен таразыланған ғибратты екенінің айғағы. Ақынның өмірдің жақсы-жаманын тең танығанынан туған байламдары. Ал, XX ғасырдың аласапыранды кезеңінде жасаған Сәкен Сейфуллин төңкерісшіл, дабылды өлеңдерімен қоса, жаратылыстың әсемдігін жырға қосып, жарасымды эмоция тудырады.

Сексен көл Көкшетаудың саясында,

Әрқайсы алтын кесе аясында.
Ауасы дертке дауа, жұпар иісті,
Көкірек қанша жұтсаң тоясың ба?

Ырғалған көкке бойлап қарағайы,
Қасында көк желекті әппақ қайың.
Жібектей желмен шарпып төңіректі,
Балқытып мас қылады иіс майы [12, 30].

Сұлулық эстетикалық көркемдіктің негізін құрай отырып, оның қажетті компоненті саналады. Л.Н.Коганның көрсеткеніндей «егер эстетикалық сәт жоғалса, көркемдік қызмет те тоқтайды».

Пейзажда динамиканың басымдығы байқалады. Себебі ауа райының жыл мезгіліне сай құбылмалы болатыны заңды. Осы ретте, ақын Қ. Аманжоловтың «Долы бұлт» пен «Дауыл» өлеңдерінің арасында ұқсастық бар.

Суырып көкте қылышын,
Нөсерлі қара төнді бұлт.
Тарылтып жердің тынысын,
Тапатап түс болды ымырт («Долы бұлт») [13, 46].

Ышқына соққан дауылға,
Құмартушы ем жасымда.
Нөсерлеп құйған жауынға,
Қызығушы ем жасынға («Дауыл») [13, 47].

Екі өлеңде табиғаттың екі құбылысының сипаты берілген. Аспанда бұлт торласа жауын жауады, қатты жел дауыл тудырады. Екі құбылыс та ауа райының мінезін танытып тұр. Екінші өлеңде тек табиғат суреті емес, адамның жаратылыс құбылысына деген ынтызарлығы байқалады. Ақынның әрекетке, өзгеріске бейім болмысы табиғаттың дауылын аңсайды («Мен дауылдың ұлымын, Тұра алмаймын дауылсыз»). Ал, ақын Ә. Тәжібаевтың «Бораны қыстың ұлып тұр», «Түн ұйықтаған қара мысық бейнелі» өлеңдері ауа райына хайуанаттардың мінезін үйлестірген («Бораны қыстың ұлып тұр, ызамен шашып ызғарын»; «Түн ұйықтаған қара мысық бейнелі, жұмсақ қана жылытады денемді»). Яғни мұндағы бейнелеулердің масштабы түрліше. Яғни табиғат суреті панорамалық немесе жеке-тұйық суреттеу аясында беріледі. Ландшафт элементтерінің берілуі де әр түрлі деңгейде. Кейде ірі, кейде ұсақ түрде беріледі. Табиғат суретін әр түрлі бейнеде беруі ақындардың көру, қабылдау ерекшелігіне, одан туатын сезім-күйге байланысты. Эстетикалық пен көркемдіктің айырмасы осы ұғымдардың өзінен туындайды. «Эстетикалық» ұғымы – жинақтаушы, ол жалпы: әсемдік пен ұсқынсыздықты, гармония мен хаосты, асқақтық пен төмендікті, трагедиялық пен комедиялықты біріктіреді. «Көркемдік» құбылыс немесе процесс деп өнер туындысының жасалып, қабылданып, қызмет етуі аталады. «Көркемдік конструкция», «заттың көркемдік қасиеті» деген тіркестер онда көркем шығармашылық деген ұғымның бар екенін білдіреді. «Өнер» сын, сапа ұғымын да береді. Эстетикалық көркемдікке қарағанда, табиғатқа, қоғамға, адамға, оның қызметіне, сонымен қоса өнерге тән. Көркемдік болса ол өнер әлемінде, ондағы шығармашылықта өмір сүреді. Көркемдік қызмет – адамның өзіндік, еркі, жаны қалаған әрекеті. Яғни «эстетикалық қызметтің» жеке заты, пәні жоқ. Ал көркемдік қызметтің пәні көріністің, бейнелі моделі, адамның айналасындағы болмысты бағалауы мен суреттеуі. Эстетикалық пен көркемдіктің тағы бір айырмасы егер табиғат құбылыстарында, адам қызметі өнімінде, адамның өзінде эстетикалық тек форма түрінде пайда болса, көркем туындыда эстетикалық екі еселенеді. Яғни өнер туындысында эстетика оның формасында да, мазмұнында да шынайы объектілердің көрінісі арқылы байқалады. Осы ретте көркем туындының мазмұны эстетикалықтың әр түрлі аспектісінде көріне алады.

Лирикада шарттылықтың басым екені рас. Кейде кеңістік бейнесі мүлде болмайды немесе басқаша, мағынасы ауыстырыла беріледі. Лирикада сонымен қатар уақыт қатынасының: өткендегі, бүгінгі және болашақтағы өзара бірлесе аралас келеді. Мәселен:

Балалық, сенен артық күнім бар ма,

Бала күнде бойымда мінім бар ма?

Бәріне жетем деймін, алам деймін,

Жас қиялда тоқталып, тыным бар ма? [14, 28]. Бұл шумақта адамның артта қалған балалық шағын аңсап, бәрінен артық көргені сипатталады. Мұндағы уақыттың өтуі шапшаң («бәріне жетем деймін, алам деймін», «тыным бар ма»). Балалық шақ бүгінгі күні еске алынып, өзге кеңістік арқылы ойға түсірілген. Өткен мен бүгіннің арасы алыс, сөйте тұра уақыттың жылдамдығы, қозғалыс, әрекеттің молдығы балалық шақты жақындатып тұр. Әрі бұл шаққа ақын ерекше мән береді. Осы балалық кезеңді дәріптеп, аңсау сезімі арқылы арасы мүлдем алшақ ұғымдарды жақындатып жіберген:

Өмір, өлім не нәрсе ұжмақ, дозақ,

Білмейді бақ, күндеу мен табалауды.

Қайғы, қызық не нәрсе, дәмін білмес.

Жігіттікті кәрілік қуып жетіп,

Ажал-дағы кешікпей жетесің-ау.

Туғанда қызықтаған жаңа жанды,

Тумағандай бір күн өтесің-ау [14, 28].

Лирикалық шығармалардағы ерекшелік айтатын ойдың эмоциялығының басымдығы. Ақын аңсап тұрған балалық шаққа қатысты ойын әрі қимастықпен, әрі қызғана жеткізеді. Балалық шақ – адам баласының ең бір бейқам сәті. Бұл кезеңде жеңілу, қорқу, қобалжу бола бермейді адам баласында. Тек жас ұлғая жас кездегі қамсыздық, уайымсыздық, биікке ұмтылу деген қиынға айналады. Енді балалық шақтағы біліп-білмей жасаған әрекеттер, тосын оқиғалар жас ұлғая келе арманға айналады [15]. Сол кезеңдегі жылдам, шапшаң өтетін уақыт бір-бірінен алыс ұғымдарды жақындатып жіберген. Поэма – лирика мен эпиканың арасындағы ерекшеліктерді өз бойына тоғыстыратын жанр. С.Торайғыровтың «Адасқан өмір» поэмасында автор адам өмірінің бес кезеңін алады. Олар: «Мен бала», «Мен жігіт», «Мен тоқтадым», «Мен кәрі», «Мен өлік». Бұл кезеңдер арқылы кейіпкердің өмірі, басынан кешкен жайттары баяндалады. Бірінші бөлімде өмірдегі қауып-қатер, алдау, арбау, әлімжеттік пен қорқаулықтан ада жаны таза бала суреттеледі. Оның еш алаңсыз, сәбидей таза көңілі жаздың тамылжыған табиғатымен, күннің нұрымен астасып жатыр. Яғни баланың таза көңілі, адал жүрегі жаратылыстың тамаша көрінісімен егіздесіп кеткен. Мұнда өсіп, толысуға, кемелдікке ұмтылған жастың бейнесі беріледі. Уақыт қандай шапшаң болса, кеңістік те сондай тартымды, көркем. Ал, «Мен жігіт» бөлімінде әрекет, өзгеріс мол. Бірінші шумақ:

Мен жігіт, он бес-отыз арасында,

Бұл жаста көп: бересі-аласым да.

Алдымда толған мақсат, толған таңдау,

Алайын мынасын ба, анасын ба? [16,167-168]. Мұндағы жылдамдық, күш, әлеует басқа: күшті, өзіне сенген, таңдауына да көңілі тоқ адамның бейнесі. Мұндағы уақыт пен кеңістіктің құбылуы бірімен-бірі жарыспалы. Істеп жатқан ісі нақ бүгінгі болса, арман-қиялы алға озып кеткен. Алдыға озу, іздегенді табуға мүдделі. Кейіпкер 15-30 жас аралығында істейтін әрекетіне батыл кіріседі. «Мен тоқтадым» бөлімінде кейіпкердің әрекеті де, ойы да баяулаған. Жалпы қабылдау процесі ең алдымен дүниетанымға ықпал етеді. Ол – субъектінің танымдық, практикалық, эмоционалдық қызметі. Қабылдаудың нейрофизиологиялық сипаты И.П. Павлов, И.М. Сеченов, Б.Г. Ананьев секілді физиолог ғалымдардың еңбектерінде көрініс берді. Қабылдаудың экологиялық-психологиялық теориясы этнограф ғалымдар В. Штерн, М. Мид, К. Леви-Стросс; психоаналитиктер З. Фрейд, К. Юнг; кеңес дәуірінің психологтары С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев; философтар Г. Буркхардт, Г. Гельмгольц еңбектерінде көрініс берді. Ендеше қабылдау процесінің мәні әр тарапты.

Кейіпкердің кеңістік-уақыт бейнеленген аймақ шекарасынан өтуі көркем оқиға болады. Бұл ұғымға Ю.М. Лотман «Көркем мәтіннің құрылымы» еңбегінде мынадай анықтама береді: «Мәтіндегі оқиға дегеніміз – кейіпкердің «семантикалық өріс» арқылы өтіп, қозғалуы. Бұл жерде семантикалық өріс дегеніміз – тақырыптық өріс. Эпикалық немесе драмалық шығармаларда «семантиканың» құрамдас бөлшегі – бұл кеңістік-уақыттың универсалды, көлемді бейнелері бар «жеке мекеншақтар».

Дүниедегі жаһандық құбылыстар, жаратылыс пен адам өміріндегі әр тарапты өзгерістер тарихи-мәдени өмірдегі құбылыстармен іргелес тұрады. Адами тұрмыс-тіршіліктің дағдылы қалпы кеңістік шеңберінде өтіп, шынайы болмыстық ортада жасалуымен қатар, өнер туындыларында да суреттеледі. Әдеби туындыларда ұлттың, халықтың келбеті, тұрмыс-тіршілігі, көзқарасы суреттеліп, олардың әрқайсысына тән мәдени ортасы, этнографиялық ерекшеліктері, қарым-қатынастары көрінеді. Бұл арқылы елдің мәдени-рухани дамуы, ой-парасаты бағаланады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қай халықтың да әлеуметтік-тарихи, мәдени саладағы өзекті проблемалары сол елдің өркендеуіне қажетті тарихи қисынды, ұстанымды, әдіснама мен көзқарасты ұсынады. Ғылыми ізденістердің ілгерілеуі адамзаттың тарихи кезеңдерге, бүгін мен болашаққа тереңдей қарауды, жаңа ақпараттарды зерделеп, толықтырып отыруды керек етеді. Адамзат кеңістігіне тарихи көзқарас оның дамуын, мемлекеттің, әр қоғам мүшесінің жетілуін дербес бағалауды көздейді. Тарихи-мәдени үдеріске жеке өлшеммен қарау ондағы концептуалды көзқарастардың әлеуетін айқындайды. Әдебиет – адамзаттың эстетикалық, рухани құндылықтарының шежіресі. Әдеби үдеріс өзінің әлеуметтік-эстетикалық қызметін атқарып, әр кезеңнің қандай да бір шығармашылық өкілдерінің ұстанған дәстүрін сақтап, жеткізіп отырады. Қазіргі әдеби үрдіс – мәдени-тарихи өмірдің бір тармағы. Әдеби процесті жалпы мәдени дамудан тыс қарауға болмайды. Әдебиеттің дамуында әдеби дәстүр ерекше маңызға ие. Көркемдік идея, түр, тақырыптың жалғасу дәстүрі қаламгерлердің көзқарастарынан туындап жатады. Өмірге қарым-қатынастың әр кезде кездесетін тарихи идеялық-эмоционалдық түрлері, жалпыадамзаттық, адамгершілік және философиялық проблемалар, өнердің «тұрақталған тақырыптары», сондай-ақ ғасырлар бойы жинақталған көркемдік түр әдеби үрдістің тіршілік етуіне қажетті дәстүрді орнықтырады. Көркем туынды – ұлттық болмысты айқындайтын негізгі ойларды жинақтайтын күрделі құбылыс. Соңғы кезде көркем мәтіннің құрылымы туралы эстетикалық түсініктер семиотика саласының ұғымдарымен толығырақ түсті. Көркем бейне – нақтылық пен жалпылықтың бірлігі. Ол сөз болып отырған құбылыстар туралы көрнекі ұғымдардың тууына әсер етіп, әдеби шығарма кейіпкерінің нақты өмірлік жағдайға тасымалдануы оқырман эмоциясын тудырады.

Автордың көркем дүниені тудыру барысындағы ойы, авторлық позициясы өзінің көркемдік шешімін тапқан жағдайда, көркем шығарманы оқыған оқырман да одан үлкен әсер алады. Тіпті, автордың «ойымен үйлесерліктей» іштей өзінің көрікті ойларымен қуана қолдап, өз қиялымен көркем дүниені қайта жасағандай жаңғыртып, оқырманға тән ерекше шығармашылық эмоцияны немесе жаңаша шығармашылық әрекетті бастан кешіреді. Сол шығармадағы оқиға мен кейіпкерлер жөнінде оқырман өзінше ой түйеді, айрықша сезім жетегіне түседі. Бұл дегеніміз – автордың шығармашылық тұлғасы көркем шығарма мазмұнынан, ішкі табиғатынан тұтас орын ала отырып, оқырманмен де авторлық позициясын бөліседі. Сөз өнерінің басты ерекшелігі болмысты адамға көркемдік-танымдық тұрғыда жеткізу. Сөз өнері, оның ішінде, поэзия сөздің тереңдігін, көркемдік құпиясын («Поэзияның негізі – құпиялылық», Н.Гоголь), бейнелілік қуатын ашады. Лирикалық шығармада автор өзіне, өз сезіміне бойлайды, өзінің сезім кеңістігінде болады. Сыртқы әлем автордың дербес қабылдауы арқылы көрінеді. Яғни «авторлық субъективизмнің» басымдығы байқалады. Лирикалық шығарма – автордың өзіндік ой-сезімінің, көңіл-күйінің монологі. Қоршаған

ортаның барша құбылысы автордың дербес қабылдауы арқылы танылады. Сондықтан да лирикада көңіл-күй – эмоция құбылысы басты орында болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Үлкен Ресей энциклопедиясы: 30 томдық. 8-том. – Мәскеу: Энциклопедия, 2006. – 782 б.
- 2 Мейман Э. Қазіргі эстетикаға кіріспе. – Мәскеу: Прогресс, 1988. – 297 б.
- 3 Гегель. Эстетика бойынша дәрістер: 2 томдық. 1-том. – Мәскеу: Наука, 2008. – 555 б.
- 4 Тодоров Ц. Символ теориясы / француз тілінен аударған Б. Наумов. – Мәскеу: Интеллектуалдық кітап үйі, 1998. – 408 б.
- 5 Семиотика: антология / құрастырған Ю. С. Степанов. – 2-басылым. – Екатеринбург: Искерлік кітап, 2001. – 702 б.
- 6 Әбділдин Ж., Әбділдина Р. Ойлаудың әмбебап формалары мен әдістері туралы логика. – Астана: Фолиант, 2014. – 352 б.
- 7 Алтынсарин Ы. Өмірі мен шығармалары/ Құраст. А. Мұқышева. – Алматы: Рауан, 2013. – 384 б.
- 8 Қазақ поэзиясының антологиясы. Екі томдық. Том 1. – Алматы: Жазушы, 1993. – 488 б.
- 9 Мырзалиев Қ. Мәңгі майдан. Өлеңдер. – Алматы: Жазушы, 1992. – 384 б.
- 10 Кант И. Таза ақылға сын / неміс тілінен аударған Л. Н. Лосский. – Мәскеу: Академиялық жоба, 2020. – 567 б.
- 11 Құнанбайұлы А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Т. 1. Өлеңдер мен аудармалар. – Алматы: Жазушы, 2005. – 296 б.
- 12 Сейфуллин С. Шығармалары. 3 том. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Фолиант, 2013. – 384 б.
- 13 Аманжолов Қ. Шығармалары. – Астана: Елорда, 2001. – 298 б.
- 14 Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы. 1 т. – Алматы: Ғылым, 1993. – 280 б.
- 15 Abdumanatovna A., Aymuhambet J., Baitanasova. The poetic interpretation of a binary opposition in the structure of myth. Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. – 2017. – Vol. 9. – № 1. – p. 11-20

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Эстетико-оценочный аспект эмоций в литературном произведении

К.М. Байтанасова¹, *А.Е. Алимбаев¹

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева Астана, 010000, Казахстан

В статье исследуются художественное пространство литературного произведения и эстетическая природа категории эмоции. Утверждается, что развитие эстетического понимания в естественно-социальном контексте неразрывно связано с историей человечества. Также выявляется, что изменения в человеческой жизни, духовном мире, возникновение форм искусства и формирование культурных проявлений через обычаи и традиции привели к становлению оценочного и эстетического восприятия окружающей среды. Актуальность исследования заключается в том, что макрополе эстетики объединяет человека, общество и культуру, а также систематизирует духовные ценности человечества.

В ходе исследования анализируются аспекты, определяющие эмоциональные особенности литературного произведения, и выявляется их связь с эстетикой. В частности, на примере поэтических произведений определяется природа литературы, специфика творческого, художественного и образного мышления, а также особенности художественного восприятия мира художником. Исследуются объективность и субъективность оценки, раскрывается функциональный аспект эстетики.

Структурный анализ произведения искусства проводится с учётом идейных, культурных, художественных и стилистических (лексико-семантических) особенностей текста; обосновывается феномен эмоционального и рационального сознания.

В результате на каждом новом этапе социокультурной эволюции выявляются два аспекта, в рамках которых человек начинает воспринимать и осмысливать, помимо видимой материальной формы, внутреннее содержание окружающих явлений, влияющее на эмоции. Во-первых, эмоционально-чувственное состояние человека достигает уровня распознавания явлений окружающей среды на базовом эстетическом уровне (целостность, совершенство, гармония, художественная форма). Во-вторых, по мере углубления познания становится возможным создание более совершенного и развитого мира.

Ключевые слова: текст, эмоция, эстетика, оценочность, художественность.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Большая российская энциклопедия. В 30 томах. Т.8. – М.: Энциклопедия, 2006. – 782 с.
- 2 Мейман Э. Введение в современную эстетику. – М.: Прогресс, 1988. – 297 с.
- 3 Гегель. Лекции по эстетике в 2-х томах. Т.1. – М.: Наука, 2008. – 555 с.
- 4 Тодоров Ц. Теория символа. Перевод с франц. Б.Наумова. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1998. – 408 с.
- 5.Семиотика. Антология. Сост. Ю.С.Степанов. Изд-е 2-ое. – Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 702 с.
6. Абдильдин Ж., Абдильдина Р. Логика об универсальных формах и методах мышления. – Астана: Фолиант, 2014. – 352 б.
7. Алтынсарин И. / Сост. А. Мукушева. – Алматы: Рауан, 2013. – 384 с.
8. Антология казахской поэзии. Двухтомник. Том 1. – Алматы: Жазушы, 1993. – 488 м.
9. Мырзалиев К. Мәңгі майдан. Стихи. – Алматы: Жазушы, 1992. – 384 с.
10. Кант И. Критика чистого разума/ перевод с немец. Л.Н.Лосского. – М.: Академический проект, 2020. – 567 с.
11. Кунанбайұлы А. Собрание сочинений в двух томах. Т. 1. Стихи и переводы. – Алматы: Жазушы, 2005. – 296 с.
12. Сейфуллин С. Собрание сочинений. Том 3. Стихи и поэмы. – Алматы: Фолиант, 2013. – 384 с.
13. Аманжолов К. Собрание сочинений. – Астана: Елорда, 2001. – 298 с.
14. Тораигыров С. Собрание сочинений в двух томах. Т. 1. – Алматы: Гылым, 1993. -280 с.
15. Abdumanatovna A., Aymuhambet J., Baitanasova. The poetic interpretation of a binary opposition in the structure of myth. Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. – 2017. – Vol. 9. – № 1. – p. 11-20

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

The aesthetic and evaluative aspect of emotions in a literary work

K. Baitanasova¹, *A. Alimbayev¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian national university, Astana, 010000 Kazakhstan

This article examines the artistic space of a literary work and the aesthetic nature of the category of emotion. It argues that the development of aesthetic understanding in a natural and social context is inseparably linked to human history. It also demonstrates that changes in human life and the spiritual sphere, the emergence of art forms, and the formation of cultural expressions through customs and traditions have led to the development of evaluative and aesthetic perceptions of the surrounding world. The relevance of the study lies in the fact that the macro-field of aesthetics integrates the individual, society, and culture, while systematizing humanity's spiritual values.

The study analyzes the aspects that determine the emotional characteristics of a literary work and identifies their connection with aesthetics. In particular, drawing on examples of poetic works, it explores the nature of literature, the specifics of creative, artistic, and imaginative thinking, as well as the artist's perception of the world. The objectivity and subjectivity of evaluation are examined, and the semi-functional aspect of aesthetics is revealed.

The structural analysis of a work of art is carried out with consideration of its ideological, cultural, artistic, and stylistic (lexical and semantic) features, substantiating the phenomenon of emotional and rational consciousness.

As a result, at each new stage of sociocultural evolution, two aspects are identified in which individuals begin to perceive and comprehend, beyond the visible material form, the inner content of surrounding phenomena that influence emotions. First, the emotional and sensory state of a person reaches the level of recognizing environmental phenomena at a basic aesthetic level (integrity, perfection, harmony, artistic form). Second, as human knowledge deepens, the creation of a more advanced and developed world becomes possible.

Key words: text, emotion, aesthetics, evaluativeness, artisticity.

REFERENCES

- 1 Great Russian Encyclopedia. In 30 volumes. T.8. – M.: Encyclopedia, 2006. – 782 p.
- 2 Meiman E. Introduction to modern aesthetics. – M.: Progress, 1988. – 297 p.
- 3 Hegel. Lectures on aesthetics in 2 volumes. T.1. – M.: Nauka, 2008. – 555 p.
- 4 Todorov Ts. Theory of symbol. Translation from French B. Naumova. – M.: House of Intellectual Books, 1998. – 408 p.
- 5 Semiotics. Anthology. Comp. Yu.S. Stepanov. 2nd edition. – Ekaterinburg: Business book, 2001. – 702 p.
- 6 Abdildin Zh., Abdildin R. Logic about universal forms and methods of thinking. – Astana: Folio, 2014. – 352 b.
- 7 Altynsarin I. / Comp. A. Mukysheva. – Almaty: Rauan, 2013. – 384 p.
- 8 Anthology of Kazakh poetry. Two-volume book. Volume 1. – Almaty: Zhazushy, 1993. – 488 m.
- 9 Myrzaliev K. Mangi Maidan. Poetry. – Almaty: Zhazushy, 1992. – 384 p.
- 10 Kant I. Critique of Pure Reason / translated from German by L.N. Lossky. – Moscow: Akademichesky Proekt, 2020. – 567 p.
- 11 Kunanbayuly A. Collected Works in Two Volumes. Vol. 1. Poems and Translations. – Almaty: Zhazushy, 2005. – 296 p.
- 12 Seifullin S. Collected Works. Vol. 3. Poems and Poems. – Almaty: Foliant, 2013. – 384 p.
- 13 Amanzholov K. Collected Works. – Astana: Elorda, 2001. – 298 p.
- 14 Toraigyrov S. Collected works in two volumes. T. 1. – Almaty: Gylym, 1993. -280 p.
- 15 Abdumanatovna A., Aymuhambet J., Baitanasova. The poetic interpretation of a binary opposition in the structure of myth. Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. – 2017. – Vol. 9. – № 1. – p. 11-20

Received: 29.03.2026

МҒТАР 16.01.11

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp257-272](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp257-272)

А.Т. Досова

Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, 110000, Қазақстан Республикасы

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ЖӘНЕ АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КӨРКЕМ ОЙДЫҢ САБАҚТАСТЫҒЫ

Мақала Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы көркем ой сабақтастығын анықтауға арналған. Ахмет Байтұрсынұлы Абай Құнанбайұлының шығармашылығын жоғары бағалаған және ақындық мектебінен өз бетінше сабақ алған. Екі ақынның поэзиясындағы көтерілген тақырыптардың үндесуі авторлардың өлеңдерін салыстыра қарастыру арқылы дәлелденді. Абайдың «Сегіз аяғы» мен Ахметтің «Жиган-тергенінде» көтерілген тақырып пен идея, өлеңдердің құрылысындағы ұқсастықтар екі ақынның шығармашылығындағы сабақтастықты айқындайды.

Абай шығармашылығындағы «толық адам» ілімі мен Ахмет Байтұрсынұлы поэзиясындағы «адамдық диқаншысы» ұғымының байланысы жан-жақты қарастырылды. Байқазанымыз, Абай да, Ахмет те шығармаларының бас кейіпкері ретінде халқына ақыл айта білген. Сондай-ақ заманының кемеңгер тұлғасына айнала білген ұлы тұлғалар ретінде қазақ қоғамына жол көрсете алған.

Абай да, Ахмет те өздері өмір сүрген заманның қалпын шынайы суреттеп, қоғамдағы кемшіліктерді көрсете білген. Өлеңдерінде адамдарды надандық, көрсеқызарлық, мақтанишақтық, өсек, өтірік айту сияқты жаман қасиеттерден аулақ болуға, оқуға, еңбек етуге, кәсіппен шұғылдануға, адал болуға шақырған.

Зерттеудің нәтижелерін абайтану, ахметтану курстарында көмекші құрал ретінде пайдалануға болады. Сондай-ақ мақаланың тәжірибелік бөлігін жоғары оқу орындарында оқытылатын Әдебиет теориясы, Стилистика және тіл мәдениеті пәндерінің семинар сабақтарында қолдануға болады деп ойлаймыз.

Кілт сөздер: Абай Құнанбайұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, әдебиет, ақын, көркем мәтін, тақырып, көріктеуіш құралдар, сабақтастық.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылығын сабақтастықта қарастыру – қазіргі әдебиеттану мен мәдениеттану ғылымындағы өзекті бағыттардың бірі. Бұл зерттеу бағыты қазақ әдебиетінің тарихи даму заңдылықтарын, рухани дәстүрлердің жалғастығын, ұлттық идеяның поэзиядағы көрінісін айқындауға мүмкіндік береді. Негізгі ережелерді жүйелеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сүйену, теориялық-методологиялық тұғырларды айқындау және әдеби мұраны салыстырмалы талдау тәсілдері басты назарға алынды. Біріншіден, Абай мұрасы қазақ әдебиетінің классикалық арқауы ретінде қарастырылады. Ғалымдар Т.Жұртбай, Қ.Жұмалиев, Р.Сыздық, М.Мырзахметұлы еңбектерінде Абай поэзиясының терең философиялық мазмұны, көркемдік-эстетикалық қуаты, ұлттық болмыс пен жалпыадамзаттық құндылықтарды ұштастырудағы рөлі кеңінен талданды. Мәселен, Р.Сыздықтың «Абай шығармаларының тілі» атты іргелі еңбегінде ақынның поэтикалық тілі, сөз қолданысындағы жаңашылдық пен дәстүр сабақтастығы қарастырылып, қазақ әдеби тілінің дамуына қосқан үлесі айқындалды. Екіншіден, Ахмет Байтұрсынұлы еңбектерін зерделеуде Ә.Әбдиманұлы, С.Қирабаев, сондай-ақ түрік зерттеушісі N. Бірау-дың ой-пікірлері маңызды. Олар Ахметті ұлт-азатшыл әдебиеттің бастауында тұрған қайраткер, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымының негізін қалаушы, қоғам қайраткері әрі ағартушы ретінде сипаттайды. Ғалымдар Ахмет шығармашылығында

Абай дәстүрінің ізі бар екендігін, оның поэзиядағы өрнек пен мазмұнды жалғастырғанын атап өтеді.

Үшіншіден, зерттеу барысында салыстырмалы әдебиеттанудың әдіснамалық ұстанымдары басшылыққа алынады. Бұл әдіс екі автордың шығармаларындағы идеялық және көркемдік үндестікті анықтауға мүмкіндік береді. Мәселен, Абайдың «Сегіз аяғы» мен Ахметтің «Жиған-тергені» құрылымдық және мазмұндық ұқсастықтары арқылы дәстүр сабақтастығын дәлелдейді. Сонымен бірге «Қалың елім, қазағым» мен «Ақын ініме» өлеңдеріндегі арнау дәстүрі, халыққа үн қату тәсілі ұлттық поэзиядағы ортақ бағытты айғақтайды.

Төртіншіден, шетелдік әдебиеттану ғылымындағы салыстырмалы талдау тәжірибесі де назарға алынады. Орыс әдебиеттанушысы В.В. Виноградовтың көркем шығарманың идеясы авторлық бейне арқылы ашылады деген тұжырымын Абай мен Ахмет поэзиясын талдауға қолдануға болады. Бұл тәсіл олардың поэзиясындағы «толық адам» мен «адамдық диқаншысы» авторлық бейнелерінің мәнін ашуға көмектеседі.

Бесіншіден, негізгі ережелерде Абай мен Ахметтің адамгершілік философиясы айрықша орын алады. Абайдың «толық адам» ілімі мен Ахметтің «адамдық диқаншысы» бейнесі – қазақтың рухани дүниетанымындағы біртұтас концепт ретінде қарастырылады. Бұл екі ұғым халықты ізгілікке, әділеттілікке, бірлікке шақыратын ұлттық идеяны бейнелейді.

Қорыта айтқанда, мақалада қазақ әдебиетінің дамуындағы Абай мен Ахметтің орны мен тарихи миссиясын айқындау негізгі мақсат ретінде қарастырылады. Осы ғылыми бағыттар мен тәсілдерге сүйене отырып, зерттеу екі ұлы тұлғаның шығармашылық үндестігін айқындауға, олардың әдебиет пен ұлттық руханиятқа қосқан үлесін жаңа қырынан ашуға мүмкіндік береді.

КІРІСПЕ

1913 жылы «Қазақ» газетінде Ахмет Байтұрсынұлының «Қазақтың бас ақыны» атты көлемді мақаласы жарық көреді. Онда ол алғаш рет Абайды өз заманының ең ұлы тұлғасы деп атайды, оның поэзиясының тереңдігін, көтерген тақырыптарының кеңдігін, өлең шығарудағы ерекше шеберлігін түсіндіреді және Абай шығармашылығының эстетикалық маңыздылығын ашады. Аталмыш мақала Ахмет Байтұрсынұлының Абайдың поэзиясын зерттегеніне дәлел болып қана қоймай, оның өз шығармашылығында Абай сарынын үлгі еткенін де дәлелдей түседі. Абай мен Ахмет шығармаларының үндестігін зерттеу бүгінгі ғылымның өзекті тақырыптарының бірі деп ойлаймыз. «Өлді деуге болама, айтындаршы, өлмейтұғын артында сөз қалдырған», - деп төрелігін өзі шешкен Абайдың да, маса болып ызындап, қалың ұйқыдағы халқын жалындаған жырларымен оятқан Ахметтің де шығармашылығы бүгін поэзия биігінен көрінеді.

Қазақ әдебиетінің даму тарихында Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылығы айрықша орын алады. Бұл екі тұлға да өз заманының қоғамдық, әлеуметтік, рухани мәселелерін өткір көтеріп, халықты ағартуға, ұлттық сананы оятуға бағытталған көркем мұра қалдырды. Абай қазақтың жаңа әдебиетінің негізін қалаушы ретінде танылса, Ахмет – ұлттық жазба әдебиеттің, тіл білімінің, әдебиеттану ғылымының бастауында тұрған қайраткер. Олардың шығармашылық сабақтастығын зерттеу – қазақ рухани қазынасының даму заңдылықтарын терең түсінуге жол ашады. Абай Құнанбайұлының «толық адам» ілімі мен Ахмет Байтұрсынұлының «адамдық диқаншысы» концепциясы мазмұндық, идеялық тұрғыдан өзара үндес. Екі ақын да адамгершілікті, еңбекті, білім мен ғылымды басты құндылық деп танып, халқын соған үндеуге ұмтылған. «Сегіз аяқ» пен «Жиған-терген» сияқты поэзиялық туындыларды салыстыра талдау олардың өлең құрылысындағы, мазмұндық идеяларындағы ортақ сарындарды айқындауға мүмкіндік береді. Бұл бағыттағы ізденістер қазақ әдебиетіндегі дәстүр мен жаңашылдықты қатар қарастырудың жаңа қырларын ашады. Зерттеу өзектілігі екі ақынның шығармашылық сабақтастығының арнайы, кешенді түрде әлі де толық қарастырылмауымен түсіндіріледі. Абай мен Ахметтің көркемдік ойлау жүйесін

салыстыра талдау олардың қазақ әдебиетінің дамуындағы тарихи-рухани рөлін айқындап қана қоймайды, сонымен бірге ұлттық дүниетанымның қалыптасу үдерісін де тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты – Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы көркем ой сабақтастығын айқындау, олардың поэзиясындағы идеялық үндестіктер мен поэтикалық ұқсастықтарды талдау. Бұл зерттеу жұмысының теориялық маңызы – қазақ әдебиетіндегі дәстүр сабақтастығы мәселесіне жаңа көзқараспен қарау, абайтану мен ахметтану ғылымдарын толықтыру. Ал тәжірибелік маңызы – мақаланың нәтижелерін жоғары оқу орындарындағы әдебиет теориясы, стилистика және тіл мәдениеті сабақтарында көмекші материал ретінде қолдану.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Қазіргі таңда ұлы Абай мен ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының шығармашылығын зерттеу заман талабынан туған мәселе деп білеміз. Алға қойған мақсатымызға жету үшін жұмысымызда екі автордың шығармаларын салыстыра зерттеуге мән бердік. Сол себепті ақындардың поэзиясындағы үндестікті анықтадық деп айта аламыз. Сондай-ақ мақала тақырыбына қатысты ғылыми еңбектер теориялық талдауға түсті. Зерттеу барысында әдебиеттануда қалыптасқан салыстырмалы-типологиялық әдіс, тарихи-әдеби талдау әдісі және құрылымдық-семантикалық талдау әдістері қолданылды. **Салыстырмалы-типологиялық әдіс** арқылы Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңі мен Ахметтің «Жиған-тергені» салыстырыла талданды. Өлеңдердің поэтикалық формасы, шумақ құрылымы, ырғақтық жүйесі мен бейнелеу құралдары қарастырылып, олардың арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар айқындалды. Сондай-ақ Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы «толық адам» ілімі мен Ахмет Байтұрсынұлы поэзиясындағы «адамдық диқаншысы» бейнесі идеялық тұрғыдан үндес екендігі дәлелденді. Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» өлеңінде ақын адам болудың шарты ретінде «талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым» қасиеттерін атайды. Бұл – кемелдікке бастайтын рухани формула. Ал Ахмет «Адамдық диқаншысы» өлеңінде өзін халық санасына адамдық дәнін себуші ретінде көрсетеді. Мұндағы «диқаншы» – Абай айтқан ізгі қасиеттерді қоғамға таратушы белсенді тұлға. Демек, Абай кемел адам моделін ұсынса, Ахмет сол модельді жүзеге асырушы бейнені сомдайды.

Тарихи-әдеби талдау арқылы ақындардың шығармалары өз дәуірінің қоғамдық-әлеуметтік жағдайымен тығыз байланыста қарастырылды. Абай да, Ахмет те қазақ қоғамындағы әлеуметтік теңсіздікті, надандық пен әділетсіздікті сынға алғандықтан, олардың туындылары тарихи контексте зерттелді. Абай өз дәуіріндегі надандық, жалқаулық, алауыздықты сынап, «Біріңді қазақ, бірің дос, көрмесең істің бәрі бос» деп халық бірлігін алға қояды. Ал Ахмет ХХ ғасыр басындағы отарлық қысым жағдайында елді ояту идеясын көтеріп, «Маса» жинағындағы өлеңдері арқылы ұйқыдағы жұртты оятуды мақсат етеді. Екі ақын да заман дертіне қарсы рухани күрескер ретінде көрінеді.

Құрылымдық-семантикалық талдау тұрғысынан қарасақ, екі ақын да антитеза, метафора, лексикалық қайталау сияқты көркемдік тәсілдерді идеялық мақсатта қолданады. Мысалы, Ахметтің «қырға шықтым», «құрға шықтым» деген жолдарындағы қайталау кейіпкердің мақсатты әрекетін айқындаса, Абайдың «өсек, өтірік, мақтаншақ...» деп жаман қасиеттерді тізбектеуі семантикалық қарама-қарсылық арқылы адам болмысының екі қырын көрсетеді.

Осылайша, өлең мәтіндерін талдау нәтижесінде Абай поэзиясындағы «толық адам» ілімі мен Ахмет шығармаларындағы «адамдық диқаншысы» ұғымы өзара идеялық жалғастықта дамығаны дәлелденеді. Бірі – рухани кемелденудің теориялық негізі болса, екіншісі – сол кемелдікті қоғам өміріне енгізуге бағытталған көркем-символдық бейне.

Сондай-ақ әдеби мәтіннің семантикалық өрісі анықталып, авторлық бейнелердің қалыптасу ерекшеліктері айқындалды. Жүйелеу және жалпылау әдістері негізінде алынған деректер мен талдау нәтижелері жинақталып, зерттеудің негізгі тұжырымдары қалыптастырылды. Бұл әдіс арқылы екі ақын шығармашылығындағы идеялық үндестік пен көркемдік сабақтастық жалпыланып берілді. Осы әдістердің үйлесімді қолданылуы зерттеу

тақырыбын жан-жақты қарастыруға, ақындардың шығармашылық мұрасының өзара байланысын терең ашуға мүмкіндік берді.

НӘТИЖЕЛЕР

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылығы идеялық-көркемдік тұрғыдан сабақтасып, ұлттық әдебиет дамуының ортақ арнасын құрайды. Екі тұлға да өз заманының қоғамдық қайшылықтарын көркем тілмен бейнелеп, халықтың оянуына, ұлттық сана-сезімнің қалыптасуына ықпал етті. Біріншіден, Абайдың «Сегіз аяғы» мен Ахметтің «Жиған-тергені» құрылымдық және мазмұндық жағынан үндес болып, қоғамдағы әділетсіздік пен халықтың күйзелісін шынайы көрсетті. Екі ақынның өлеңдерінде «Оян, қазақ!» идеясы айқын көрініс тапқан. Екіншіден, Абайдың «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» және Ахметтің «Ақын ініме» шығармалары халыққа үн қату дәстүрін жалғастырып, ұлттық болашаққа деген алаңдаушылықты паш етті. Бұл өлеңдердегі арнау дәстүрі қазақ поэзиясының әлеуметтік-рухани маңызын айқындайды. Үшіншіден, Абайдың «толық адам» концепциясы мен Ахметтің «адамдық диқаншысы» бейнесі адамгершілік философиясының өзегіне айналды. Бұл ұғымдар халықты ізгілікке, білімге, әділет пен бірлікке үндейтін ортақ идея ретінде қарастырылды. Төртіншіден, екі ақын да көркемдік-эстетикалық тәсілдерді (метафора, теңеу, антитеза, анафора, эпифора) тиімді қолданып, ұлттық дүниетаным мен менталитетті көркем сөзбен бейнеледі. Ахметтің «Досыма хат» пен Абайдың «Жүректе қайрат болмаса» өлеңдеріндегі поэтикалық өрнектер қазақ поэзиясының көркемдік мүмкіндіктерін кеңейте түсті.

Зерттеу нәтижелері Абай мен Ахмет шығармашылығындағы идеялық сабақтастықты ашып көрсетіп қана қоймай, олардың қазақ халқының рухани дамуына қосқан үлесінің аса зор екенін дәлелдейді. Екі ақынның ой-пікірлері бүгінгі қоғам үшін де өзекті болып, ұлттық тәрбие мен мәдениеттің негізін қалаушы рухани құндылық ретінде қызмет атқара береді.

Абайдың «толық адам» тұжырымдамасы мен Ахметтің «адамдық диқаншысы» бейнесі қазақ әдебиетіндегі рухани-адамгершілік құндылықтарды айқындап, бүгінгі күнге дейін маңызын жоймаған.

Практикалық тұрғыдан алғанда, бұл зерттеу нәтижелері әдебиеттану ғылымында Абай мен Ахмет поэзиясын салыстырмалы талдау тәжірибесін дамытуға, білім беру жүйесінде олардың шығармашылығын сабақтастықта оқытуға және ұлттық идеологияны қалыптастыруға бағытталған оқу-әдістемелік материалдар әзірлеуге негіз бола алады. Абай мен Ахмет шығармашылығының идеялық үндестігі олардың өз дәуірінің әлеуметтік шындығын бейнелеп, халықты білімге, оянуға және әділетсіздікке қарсы тұруға үндегенінен көрінеді. Ақындардың шығармаларында ағартушылық идеялар, адамгершілік құндылықтар, ұлттық бірлік пен ел болашағына деген жауапкершілік мәселелері ортақ сипатта көрініс табады. Екі ақын да халықты бірлікке, әділдікке, рухани жаңаруға шақырып, ұлттық сананың қалыптасуына елеулі үлес қосты.

Көркемдік құралдардың ішінде метафора, антитеза, анафора, эпифора сияқты бейнелеу құралдары екі ақынның поэзиясын ұлттық көркем ойдың шыңына көтерген. Мақаланың практикалық маңызы – бұл зерттеу нәтижелері мектеп пен жоғары оқу орындарының оқу бағдарламасында әдебиет пен тіл пәндерін оқытуда, ұлттық рухани құндылықтарды дәріптеуде пайдалануға болады. Болашақ зерттеулерге болжам ретінде Абай мен Ахмет шығармаларындағы сабақтастықты тек поэзия деңгейінде ғана емес, публицистикалық, ғылыми еңбектер аясында да қарастыру қажеттілігі бар. Бұл бағыттағы зерттеулер қазақ әдебиеті мен мәдениетінің дамуындағы тарихи жалғастықты тереңірек ашуға жол ашады.

ТАЛҚЫЛАУ

Абайдың шығармашылығын зерттеген ғалым Т.Жұртбай былай дейді: «Ұлылар қай заманда да жалғыз. Олар қай дәуірде өмір сүрсе де өз заманынан озып туады» [1, 17]. Абай да

Ахмет те өз заманынан оза туа білген, дәуірінің озық ойлы, көкірегі ояу ұлы тұлғалары бола білді.

С.Қирабаев Абайды қазақтың рухани жаңғыруының бастаушысы, ұлттық әдебиетті жаңаша бағытқа бұрған тұлға ретінде бағалады. Оның еңбегінде мынадай негізгі ойлар айтылады: «Абай – қазақ әдебиетіндегі гуманистік, ағартушылық бағытты тереңдете дамытқан ұлы ақын. Ол XIX ғасырда қазақ халқының рухани өмірін өзгертудің негізін қалады [2, 37]. Профессор Р.Нұрғали Абайды тек ақын ретінде ғана емес, ойшыл, философ, қоғам қайраткері ретінде зерттеді. Ол еңбегінде Абайдың шығармашылығын ерекше бағалаған: «Абай қазақ әдебиетінде бұрын болмаған көркемдік әдістер мен формаларды енгізді. Оның өлең құрылымы, тілдік өрнегі – жаңа әдеби поэтика жасаудың бастауы» [3, 12].

Профессор Қ.Жұмалиевтің «Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі» еңбегінде Абайдың поэзиясындағы әдеби көркемдеу тәсілдерінің көрінісі, яғни поэтик тілі талданады [4, 7].

Ғалым Р.Сыздық «Абай шығармаларының тілі» еңбегінде Абай сөздігін этимологиялық құрамына, сөздердің көне-жаңалығы мен тақырыптық және мағыналық жіктелуіне қарай танытуды мақсат етеді [5, 5]. Абай шығармаларының тілінің лексикасын, грамматикалық сипатын зерттейді.

Абай Құнанбаевтың шығармашылығы – тек қана қазақ әдебиетінің емес, жалпы түркі дүниесінің рухани кеңістігіндегі маңызды құбылыс. Абай мұрасына деген қызығушылық соңғы жылдары шетелдік зерттеушілер мен аудармашылар тарапынан арта түсті. Осыған орай, оның шығармаларының аудармасы мен интерпретациясын лингвистикалық және мәдени тұрғыда талдауға бағытталған бірнеше ғылыми мақала жарық көрді. Олардың ішінде С.Жабаева мен Қ.Пірманова және т.б. ғалымдардың еңбектері ерекше назар аударады.

С.Жабаеваның «Абай Құнанбаевтың қара сөздеріндегі «жан» концептісі» атты мақаласы – ұлттық дүниетаным мен рухани ұғымдардың көркем мәтінде қалай көрініс табатынын лингвомәдениеттану тұрғысынан талдауға арналған. Автор қазақ халқы үшін «жан» ұғымының тек физиологиялық не психологиялық категория емес, сонымен қатар терең рухани, моральдық, онтологиялық мәнге ие екенін көрсетеді [6].

Зерттеу барысында «жан» концептісінің Абай мәтініндегі контекстік қолданыстары мен олардың ағылшын тіліне аударылуы салыстырылады. Бұл аудармаларда көптеген мағыналық реңктер жойылып кеткені немесе толық жеткізілмегені анықталады. Мақалада аудармашылардың балама іздеудегі қиындықтары мен тілдік сәйкессіздік мәселелері жан-жақты сипатталады. Бұл мәселе мәдени кодтардың әртүрлілігімен, сондай-ақ мақсатты аудиторияның ерекшелігімен байланысты.

Сондай-ақ осы автордың тағы бір еңбегі – «Абай Құнанбаевтың қара сөздері шығармасының түпнұсқасы мен ағылшын тіліндегі аудармасындағы реалиялардың семантикасы мен прагматикасы» атты мақаласы – қазақ мәдениетіне тән реалияларды (ұлттық тұрмыс, салт-дәстүр, ұғымдар) аудару мәселесіне арналған [7].

Зерттеу Абайдың қара сөздеріндегі ұлттық сипаттағы ұғымдардың аудармада қалай берілетінін прагматикалық тәсілдер тұрғысынан саралайды: транслитерация, түсіндірмелі аударма, бейімдеу және эквивалент іздеу әдістері көрсетіледі. Аудармашылар кейбір реалияларды жеткізе алмаған немесе оны шет тілді оқырман түсінетіндей бейімдеуге тырысқан. Бұл ретте, мәтіннің бастапқы мағынасы мен ұлттық ерекшелігі бұрмалануы мүмкін екені айқындалады.

Мақала прагматика саласы тұрғысынан нақты тілдік бірліктердің аудармадағы қызметін және олардың мәтін ішіндегі орны мен ықпалын сипаттай отырып, аударма теориясы мен лингвомәдениеттану тоғысындағы өзекті мәселені көтереді.

Қ. Пірманова және т.б. ғалымдар бірлесіп жазған «Абай поэзиясына негізделген шағын поэтикалық корпус құру» атты мақала – сандық лингвистика әдістерін қолдана отырып Абай шығармаларын талдауға бағытталған жаңашыл зерттеу. Мұнда авторлар Абайдың өлеңдеріне сүйене отырып арнайы поэтикалық корпус құрып, оның негізінде тілдік және стильдік ерекшеліктерін жүйелі түрде қарастырады [8].

Зерттеу барысында мәтіндерді корпус-лингвистика, есептеу-модельдеу әдістерімен өңдеу арқылы поэзиядағы қайталанатын құрылымдар, синтаксистік үлгілер, сөз қолданыс жиілігі, метафоралар мен символика анықталады. Бұл тәсіл дәстүрлі филологиялық зерттеулерден өзгеше, себебі мәтін мазмұнын сандық мәліметтер арқылы сипаттауға мүмкіндік береді.

Мақалада қазақ тіліндегі классикалық поэзияны цифрландыру мен заманауи тілдік технологиялар көмегімен зерттеудің үлгісі ретінде келешекке жол ашатын тұжырымдар жасалады.

Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ халқының рухани жаңғыруына, тіл бостандығына және ұлттық әдебиеттің қалыптасуына өлшеусіз үлес қосқан қайраткер. Оның әдеби, ғылыми, педагогикалық еңбектеріне терең талдау жасаған зерттеушілердің бірі – белгілі әдебиеттанушы Әбсаттар Әбдиманұлы.

Зерттеуші өз еңбектерінде Ахмет Байтұрсынұлының шығармашылығына ұлт-азаттық идеялар тұрғысынан баға беріп, оны қазақ әдебиетіндегі ұлт-азатшыл бағыттағы әдебиеттің бастаушысы ретінде қарастырады [9, 127]. Бұл баға – жай тарихи-әдеби пайым емес, сонымен бірге А.Байтұрсынұлы шығармашылығының идеялық, рухани, ұлттық мазмұнына берілген терең сараптаманың нәтижесі.

Ә.Әбдиманұлы Ахметтің өлеңдеріндегі ұлтқа қызмет ету, қазақ халқының отарлық езгіден арылу жолын іздеу, білім мен ағартушылықты ұран ету секілді негізгі тақырыптарды талдай отырып, ақынның шығармашылығын қоғамдық сана мен ұлттық мүдде шеңберінде бағалайды. Ол Ахмет поэзиясын тек көркемдік деңгейде емес, қоғамдық-саяси мазмұн, ұлттық идея тұрғысынан зерделейді.

Зерттеушінің пайымынша, Ахметтің «Маса» жинағындағы өлеңдері, публицистикалық мақалалары мен аудармалары – ұлттың өзін-өзі тануына, отарлық санадан арылуына бағытталған рухани қару. Ә.Әбдиманұлы Ахметті тек ақын, әдебиетші ретінде емес, сонымен қатар ұлт көшбасшысы, ағартушы, тіл реформаторы, ұлт руханиятының ұстазы ретінде жан-жақты сипаттайды.

Ә.Әбдиманұлы ғылыми еңбектерінде Ахмет Байтұрсынұлы мұрасын ұлттық әдебиеттің жаңа дәуірін ашқан, азатшыл ойдың жаршысы болған құнды рухани мұра ретінде терең талдайды. Ол Ахметті қазақ әдебиетінің ұлт-азаттық кезеңіндегі бастаушы тұлға ретінде бағалап, оның шығармашылығын тарихи-мәдени контекст пен қазіргі ұлттық сананың қалыптасуы тұрғысынан қарастырады.

Түрік ғалымы Nergis Biray Ахмет Байтұрсынұлының қызметі мен шығармашылығына жоғары баға береді: «Ахмет Байтұрсынұлы қазақ халқының қиын да күрделі, күреске толы кезеңінде (1872–1937) өмір сүріп, азаттық рухындағы күрестің көшбасшыларының бірі болған көрнекті тұлға. Ол аудармалары, төл өлеңдері, ғылыми еңбектері және мерзімді баспасөзде жарияланған мақалалары арқылы бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның идеялық негіздерінің қалыптасуына үлес қосқан ойшыл әрі теоретиктердің бірі. Ол – жазушы, ақын, ұстаз, журналист, мемлекет қайраткері. Қысқасы, жан-жақты білімді зиялы тұлға. Тіпті өлеңдерінің өзінде әлеуметтік және ұлттық мәселелерге қатысты білімі мен тәжірибесін жеке азаматтық ұстанымы мен сезімталдығымен ұштастыра отырып жеткізген» [10, 19].

Абайдың да, Ахметтің де шығармалары тілінің көркемдік сипаты зерттелгенімен, екі ақынның шығармашылығындағы сабақтастық мәселесі әлі де болса қарастырылмаған. Сол себепті авторлардың шығармаларының көркемдік сипаты мен тақырыптарының ерекшеліктерін салыстыруға көңіл бөлпекпіз.

А.Байтұрсынұлының «Жиған-терген» өлеңі Абайдың «Сегіз аяғы» үлгісімен жазылған көркем туынды. Ақындар өздері өмір сүрген қазақ қоғамының бет-бейнесін ашып берген. Өлеңде халқын сүйген нағыз жанашырлардың аздығы, бірліктің болмауы, ел басындағы атқамінерлердің қарапайым халыққа көрсеткен зорлық-зомбылығы туралы өзекті тақырыптар көтерілген.

Кезінде «Абайды – қазақтың бас ақыны» [11, 141] деп жоғары бағалаған Ахметтің шығармасынан Абайдың сөз саптау шеберлігі мен өлең жолдарындағы ою-өрнектерді байқауға болады.

Абайдың «Сегіз аяғы» мен Ахмет Байтұрсынұлының «Жиған-тергені» құрылымдық жағынан бір-біріне ұқсас – екеуі де сегіз жолдан тұратын шумаққа құрылған. Бұл – олардың өлең құрылысы жағынан үндес екенінің айғағы. Сондай-ақ қос ақын да көлемді роман-эпопея жазбағанымен, дәл осы шағын ғана өлеңдері терең мазмұн мен ойға толы, тұтас бір сюжетке құрылған көркем туындыдай әсер қалдырады. Екі өлеңде де лирикалық кейіпкер – автордың өзі. Ақын кейде жалғыз қалып, жан сырын ақтарады, кейде айналасындағы қоғамға сыни көзқараспен қарап, өткір пікірлерін білдіреді.

Екі ақынның тақырыптық және идеялық ұқсастығын төмендегі мысалдар арқылы дәлелдеуге болады. Абай «Сегіз аяқ» өлеңінде қазақ қоғамындағы кертартпа іс-әрекеттерден аулақ болуға шақырады. Яғни, жалқаулық, ұйқы секілді дұшпандардан аулақ болып, еңбек етудің маңызын түсіндіреді.

Тамағы тоқтық,
Жұмысы жоқтық
Аздырар адам баласын.
Таласып босқа,
Жау болып досқа,
Қор болып, құрып барасың.
Өтірік шағым толды ғой,
Өкінер уақытың болды ғой [12, 27].

Бұл шумақ – Абай Құнанбайұлы поэзиясындағы әлеуметтік-сыншыл бағыттың жарқын көрінісі. Өлеңде ақын адам болмысының азғындауына әсер ететін негізгі себептерді ашып көрсетеді. Өлеңдегі поэтикалық тәсілдер бірін-бірі толықтырып, адамның рухани азғындау үдерісін жан-жақты ашады. Ақын ең алдымен «тоқтық» пен «жоқтық» сөздерін қатар қолдану арқылы қайталау тәсіліне сүйеніп, дыбыстық үндестік пен мағыналық салмақты күшейтеді. Бұл сөздер адамның бұзылуына негіз болатын жағдайларды нақтылап көрсетеді. Осыдан кейін «жау болып досқа» деген жолда антитеза тәсілі арқылы дос пен жау қарама-қарсы қойылып, адамдар арасындағы сенім мен татулықтың жойылғаны айқындалады. Ал «қор болып, құрып барасың» тіркесі метафоралық мағынаға ие болып, адамның тек әлеуметтік емес, рухани тұрғыдан да күйзеліске ұшырағанын бейнелейді. Сонымен қатар өлең мазмұнында градация тәсілі байқалады: бастапқыда жай ғана тоқтық пен әрекетсіздік айтылса, кейін ол бос таласқа, одан әрі дұшпандық пен өтірікке ұласып, ақырында толық құлдырауға жеткізетін күрделі үдеріс ретінде көрінеді. Осындай көркемдік тәсілдер арқылы ақын қоғамдағы моральдық мәселелерді терең әрі әсерлі жеткізеді. Ақын жастарды еңбекқорлыққа, шыншылдыққа, адамгершілікке шақырады. Бос өмір, әрекетсіздік пен өтірік адамның рухани күйреуіне әкелетінін ескертеді. Бұл шумақта Абай адам болмысының әлсіреу себептерін нақты көрсетіп, қоғамды түзету үшін ең алдымен жеке адамның мінез-құлқын өзгерту қажет екенін меңзейді. Өлең – бүгінгі күнге де өзектілігін жоғалтпаған әлеуметтік-философиялық туынды.

Ал «Жиған-терген» өлеңінде:
Аш көзіңді, оянып.
Қанған жоқ па әлі ұйқың,
Ұйықтайтын бар не сиқың?! [11, 55].

Бұл шумақта Ахмет Байтұрсынұлы поэтикалық тәсілдерді шебер қолдану арқылы оқырманға тікелей әсер етеді. Ақын ең алдымен риторикалық сұрақтарды пайдаланып, «Қанған жоқ па әлі ұйқың?», «Ұйықтайтын бар не сиқың?!» деген жолдар арқылы жауап күтпейтін, бірақ терең ой салатын сауалдар қояды. Бұл тәсіл оның сыншыл үнін күшейтіп, оқырманды өзін-өзі саралауға жетелейді. Сонымен қатар «ұйқы» мен «ояну» ұғымдары метафоралық мағынада қолданылып, ұйқы – надандық пен әрекетсіздіктің, ал ояну – рухани серпілудің символы ретінде көрінеді. Ақынның «Аш көзіңді, оянып» деген жолы қаратпа, үндеу түрінде беріліп, бұйрық рай арқылы оқырманға тікелей ықпал етеді, өлеңге жігерлі,

насихаттық сипат дарытады. Бұған қоса «ұйқы», «ұйықтау» сөздерінің қайталануы негізгі ойды айқындап, мағыналық екпінді күшейтеді. Өлеңнің тілдік-стильдік ерекшелігі де айқын: тілі қысқа, нұсқа әрі өткір. Сұраулы және лепті сөйлемдердің қатар қолданылуы эмоционалдық реңкті арттырып, интонациясын талап қоюшы, серпілтуші деңгейге көтереді. Мұның барлығы шығарманың тәрбиелік мәнін тереңдете түседі, яғни ақын адамды бос уақыт өткізбеуге, білімге, еңбекке ұмтылуға шақырады. Рухани ұйқыда жатқан қоғамды ояту – негізгі мақсат ретінде көрінеді. Осылайша, бұл шумақ ояну идеясын көркем бейнелеп, адамның ішкі дүниесіне әсер ету арқылы оны әрекетке, саналы өмірге бағыттайтын қуатты поэтикалық туынды болып табылады.

Ахмет өз кезегінде «Жиған-терген» шығармасында бүкіл қоғамды құртатұғын қасиеттердің бірі – ұйқы, жалқаулық пен надандықты сынайды. Егер Абай «Өкінер уақытың болды ғой» десе, Ахмет «Қанған жоқ па әлі ұйқың» деп еңбек ету, ояну, жұмыс жасау идеясын көпшілікке жеткізеді.

Бұл екі туындыда да «Оян, қазақ!» ұранына үндес ұлттық рух бар. Халқының тарихындағы ауыртпалықтарды терең сезінген қос қайраткер елінің ертеңіне алаңдайды. Олар отты сөздерімен қоғамды оятуға, халықты серпілтуге тырысады. Мәселен, Абай: «*Жігерлен, сілкін, қайраттан, беркін!*» – деп ұран тастаса [12, 63], Ахмет ұйқыдағы халықты сергек болуға шақырады. Екі ақын да қоғамдағы әділетсіздіктерді ашық айтып, халықтың көкірек көзін ашуды мақсат етеді.

Сондай-ақ Абай мен Ахмет өз замандарындағы өткір әлеуметтік мәселелерді дөп басып, сынға алған. Абай отарлық саясаттың зардабын ұға алмай, мансап үшін қырқысқан қазақтың жағдайына қынжылады. Ол бір-бірін аңдып, қулықпен күн кешкен, жалған мақсаттар жетегінде жүрген бұқараның күйін бейнелей отырып, қоғамға жанайқайын жеткізеді. Осылайша, екі ақын да өз шығармалары арқылы халықты оятуға, елдік сананы қалыптастыруға зор үлес қосқан.

Ахмет Байтұрсынұлының өлеңінде байлардың шен құмарлығын, дүмше молдалардың паракорлығын сынауы да Абайдың үнімен үндесіп келеді. Үстемдікке жағымпаздықпен қол жеткізген болыстарды, қарапайым халықты алдап мал тауып жүрген дүмше молдаларды, мастыққа масаттанған байларды келеке етеді. Заманында көрініс тапқан әлеуметтік теңсіздікті, үстем тап өкілдерінің қарапайым халыққа жасаған озбырлығын сынайды.

Абай да, Ахмет те заманының келбетін жырлаған, өздері өмір сүрген қоғамын шынайы суреттеген ақындар. Ахмет Байтұрсынұлының «Ақын ініме» өлеңінде автор көпшілікке үндеу арқылы әлеуметтік және рухани мәселені қозғайды. Өлеңде ақын ағалық ұстанымын негізге ала отырып, кейінгі толқын жас ақындарға бағыт-бағдар береді. Ақын інісіне «кеңесіне құлақ сал» [11] дей отырып, өзінің қоғамдық ұстанымын жеткізіп, тыңдарманды ойға жетелейді. Ол поэзияны тек көркем сөз құралы ғана емес, тәрбие мен ағартудың маңызды құралы ретінде қолданады. Осы тұрғыдан алғанда, өлең жастардың адам болып қалыптасу жолында бағыт-бағдар беретін, қоғамдық санаға әсер ететін мазмұнға ие.

Абай «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» деген өлеңінде арнау тәсілін жақсы қолданған. Отты шумақтардан ақынның жақсы менен жаманды айырмай мүшкіл халге түскен қазақ қоғамына айтқан назын байқауға болады. Әрине, ақын халқына жаны ашиды.

Көркем әдебиет тілін зерттеуші В.В.Виноградов шығарманың көркемдік ойы образдар арқылы, оның ішінде авторлық бейне арқылы көрініс табатыны туралы айтады [13, 83]. Демек, қаламгердің дүниетанымы мен қоғамдық ұстанымы оның жасаған көркем тұлғалары арқылы танылады. Осы тұрғыдан алғанда, Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы шығармаларындағы авторлық бейне – олардың рухани-философиялық көзқарасының көркем көрінісі.

Ахметтің «Адамдық диқаншысы» өлеңіндегі бас кейіпкер - Ахмет Байтұрсынұлы, яғни «адамдықтың диқаншысы». Ол қоғамға адамдықтың дәнін сепкен кейіпкер. Кез келген адам адамдық диқаншысы деңгейіне дейін көтеріле алмайды. Бұл өлеңнің бас кейіпкерін Абайдың «толық адамы» деп айта аламыз, яғни адамдықтың барлық қасиетін бойына жиған және сол қасиеттері арқылы бүкіл адамзатты жақсылыққа тәрбиелейтін тұлға. Қазақтың бас ақынының

«адамгершілік» идеясы Адамдық диқаншысының өмірлік ұстанымына айналған. Бұны біз «Адамдық диқаншысы қырға шықтым, көлі жоқ, көгалы жоқ құрға шықтым» деген жолдардан аңғарамыз. Мұндағы «диқаншы» – метафоралық образ. Ол – ел ішіндегі қараңғылық пен надандықты жоюшы, рухани жаңғырудың бастауында тұрған ағартушы.

Ахмет Байтұрсынұлы поэзиясындағы «адамдық диқаншысы» ұғымы – ағартушылық идеяның көркем бейнелік көрінісі. Адамдық диқаншысы - жиынтық образ. Ол бірнеше кәсіпті шебер меңгерген және өзінің шеберлігін адамдықтың дәнін себуге жұмсаған қаһарман.

Біріншіден, ол - ілім-ғылымды жиып-терген ұстаз. Өзінің білімін басқаларға үйрету жолында аянбай еңбек етеді. Жас ұрпақты білім нәрімен сусындатып, тәлім-тәрбие береді.

Екіншіден, ол - ғылымда жаңалық ашқан ғалым. Ғылымды ілгері дамытуға күш салады. Адамдық диқаншысы Ахмет Байтұрсынұлының өзі десек, ғалым алғаш рет қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін қалағанын барша жұрт жақсы біледі. «Тілім, ұлтым, жерім, елім», - деп жүрегі соққан Ахмет тілтаным мен әдебиет теориясы саласына да асыл қазына қалдыра білді. Оның «Тіл тағылымы», «Әдебиет танытқыш» деген еңбектері қазіргі филология ғылымының қалыптасуына негіз болды.

Үшіншіден, ол - қоғам қайраткері. Қоғамдағы надандық, озбырлықпен күреседі. Халқын жарқын болашаққа бастайды.

Бірнеше адами қасиеттер бойынан табылатын осындай ұлы тұлға ғана туған халқын ізгілікке, мейірімділікке, бостандыққа, еркіндікке бастай алады.

Ұлт ұстазының көркем туындыларындағы тілдік бірліктер автордың идеясын жеткізуге қызмет етеді. «Адамдық диқаншысында» автор антитеза көркем әдісін пайдалана отырып, кейіпкердің бейнесін шынайы сомдайды. Мысалы, «**Қырға** шықтым», «көлі жоқ, көгалы жоқ **құрға** шықтым» деген тіркестерде кейіпкердің үздіксіз қозғалысы, халқын қараңғылықтан құтқару жолындағы тынымсыз еңбек ету идеясы берілген. Өлең жолдарының соңындағы «шықтым» сөзі екі рет қайталанады. Бұл лексикалық қайталау, яғни, эпифора - әдейі бір сөздің қайталануын, эмоция мен экспрессивті қалыңдату мақсатында қолданылған.

Автор өзі өмір сүріп жатқан заманның мешеу күйіне күйінеді. Ахмет құлдыққа мойын ұсынғандарды жануарға теңейді. Түрі, жүріс-тұрысы адам болғанымен, сана-сезімі құлдықтың шырмауында қалған жандар ақын заманында көп еді. Міне, Адамдық диқаншысының басты мақсаты қалың жұртшылықты қараңғылықтың түнегінен алып шығу еді. Ол «*езгіге көніккен адамның хайуаннан несі артық?*» деген ой айтып, бұқараның намысын оята білді.

Абай шығармашылығындағы «толық адам» ілімі мен Ахмет Байтұрсынұлы поэзиясындағы «адамдық диқаншысы» ұғымы – қазақ рухани ойлау жүйесіндегі өзара сабақтас, идеялық тұрғыдан тамырлас ұғымдар. Бұл екі ұғым да адамның ішкі кемелденуі мен қоғам алдындағы жауапкершілігін басты құндылық ретінде қарастырады.

Ахметтің «адамдық диқаншысы» алғаш рет осы мақалада ілім ретінде зерттеу нысанына айналса, Абайдың «толық адамы» ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Абайтанушы Мекемтас Мырзахметұлы қазақ философиясы мен әдебиеттану саласында «толық адам» ілімін ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерттеген ғалымдардың бірі ретінде танымал. Оның «Абай: Толық адам ілімі» атты еңбегі көптомдық «Абайтану» жинағының 40-томында[14] жарияланған, онда ақынның адам болмысын, оның философиялық және моральдық негіздерін жүйелі түрде ашып көрсеткен. Бұл жұмыс Абай шығармаларындағы «кемел адам» тұжырымдамасын кең тарихи-философиялық мазмұнда қарастырып, оның *нұрлы ақыл, ыстық қайрат, жылы жүрек* сияқты элементтерін философиялық категориялар ретінде талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар М.Мырзахметұлының еңбектерінде Абай ілімінің рухани-адамгершілік мазмұны, оның шығыс философиясы мен қазақ мәдениетімен сабақтастығы кеңінен көрсетілген.

Жабал Шойынбеттің «Абайдың «Толық адам» ілімі және қоғамдық сананы жаңғырту» атты монографиясы [15] осы тұжырымдаманы қазіргі заман контекстінде талдауға бағытталған. Бұл жұмыс Абай ілімінің адам болмысы, білім мен мораль байланысын философиялық-теоретикалық деңгейде зерттеуді мақсат етеді.

Жалпы алғанда, жоғарыда аталған зерттеушілердің еңбектері Абайдың «толық адам» ілімін философиялық негізде, әдебиеттанулық талдаумен, сонымен қатар қоғамдық-саналық аспектілермен байланыстыра отырып зерттеген. Олар «толық адам» идеясын Абай шығармашылығының орталық концепциясы ретінде қарастыру арқылы оның рухани-адамгершілік мазмұнын ғылыми тұрғыдан ашуға үлес қосады.

Абай Құнанбайұлы негіздеген «толық адам» ілімі – адам болмысының рухани, моральдық және интеллектуалдық тұтастығын сипаттайтын философиялық жүйе. Ақынның қарасөздері мен өлеңдерінде «толық адам» ұғымы «ақыл, қайрат, жүрек» үшеуінің бірлігінен туындайды. Абай үшін кемел адам – білімге ұмтылған, әділетті, мейірімді, өз нәпсісін тия білген тұлға. Бұл – жеке бастың ғана жетілуі емес, ұлттық сананың өсуіне бастайтын рухани модель. Абай адамгершілік идеясын жоғары қоя білді. Адам болу үшін *өсек, өтірік, мақтанишақ, еріншек, бекер мал шаппақтан* қашық болу керектігін қадап айтады. Бұлар адам баласын аздыратын жаман қасиеттер. Әсіресе, болашағын ойлаған жастар бұндай нәрселерден алшақ жүруі керек деген ой айтады. Өлеңде *нағыз адам болғың келсе, талаптан, еңбек ет, сонда ғана мұратыңа жетесің* деген ой білдірілген. Абайдың философиясы – *толық адам* бүгінгі күнге дейін өзекті болып отыр.

Абай үшін мінсіз адам (толық адам) – бұл еңбекқорлық, адалдық, әділдік және дарындылық. Әділ қоғамда толыққанды, өзін-өзі қамтамасыз ететін, жан-жақты дамыған адам қалыптастыру идеясы бүгінгі күнде де өзінің маңыздылығын жоғалтқан жоқ. *«Біріңді қазақ, бірің дос, көрмесең істің бәрі бос»* [12, 71], - дейді ақын. Ең алдымен, қазақтардың бірлігі болуы керек, олар бір-біріне жақын адам ретінде қарауды үйренбейінше, қоғамның қажетті дамуы болмайды. Абайдың бұл үндеуі қазіргі қоғамдағы мәселелермен тоғысып жатыр. Біздің қарым-қатынасымызға, мемлекетіміздің ішіндегі береке-бірлікке кедергі келтіріп отырған түрлі көрсеқызарлық, қызғаныш, жала жабу, бірудің үстінен арыздану, надандық сияқты толып жатқан зиянды нәрселер бар. Әрине, адамдарда мұндай жаман қасиеттердің пайда болуына қоғамдағы жағымсыз оқиғалардың әсер етуі мүмкін. Бірақ, адам кез-келген жағдайда адам болып қалуы керек. Абайдың бүкіл өмірі осы ұстанымға бағынды.

Абайдың іліміндегі басты мәселе - қазақ халқының менталитеті, тұрмыс-тіршілігі, дүниетанымы мен даналығы. Ол адам өмірінің басты құндылықтары мен негізіне адам бойындағы рухани және адамгершілік құндылықтарды, өз Отанына деген сүйіспеншілік пен құрметті жатқызады.

Екі ұғымның арасындағы басты байланыс – адамның рухани кемелденуі арқылы қоғамды түзету идеясы. Абай «толық адамды» тәрбиелеу арқылы ұлттың болашағын көксесе, Ахмет сол кемел адамды қалыптастыру жолында нақты әрекетке көшкен ағартушы-реформатор бейнесін ұсынады. Яғни, Абай философиялық-этикалық негізін қаласа, Ахмет оны қоғамдық-практикалық деңгейге көтереді.

Сонымен қатар Абайдың «толық адамы» – ішкі үйлесімге жеткен тұлға болса, Ахметтің «адамдық диқаншысы» – сол үйлесімді қоғамға таратып, басқаларды жетілдіруге ұмтылатын белсенді қайраткер. Бұл жерде идея эволюциясын байқауға болады: Абай – концепт авторы, рухани модель жасаушы; Ахмет – сол модельді жүзеге асырушы, ұлттық сана егінін еккен тарихи тұлға.

Түйіндей айтқанда, «толық адам» мен «адамдық диқаншысы» ұғымдары – қазақ ағартушылық ойының бір арнада тоғысқан екі көрінісі. Бірі – кемелдіктің теориялық өлшемі, екіншісі – сол кемелдікті өмірге енгізудің символдық бейнесі. Бұл сабақтастық қазақ руханиятындағы адам концептісінің эволюциялық дамуын айқын көрсетеді.

Екі ақынның даналық сөздері бүгінде халқымыздың рухани өзегіне айналды. Оған дәлел ретінде ақындардың қиялының ұшқырлығын, шеберлігін танытатын өлеңдерін алуға болады. Авторлар қолданған барлық көріктеуіш құралдар шығармаға мәнерлегіш әр беріп, стильдік жүк артқан. Өлеңдер жолдарындағы бейнелеуіш сөздер, көркем теңеулер, антитеза мен шендестірулер, метафора мен синекдохалар көркем шығарманың эстетикалық табиғатын арттырған. Мысалы, Ахмет Байтұрсынұлының *«Досыма хат»* өлеңінде *«Қырағы қия жазбас сұңқарым-ай, қажымас қашық жолға тұлпарым-ай», «Өлігін өлексенің өрге сүйреп,*

шығармақ қыр басына іңкәрім-ай» деген метафоралық қолданыстар берілген. Автор елін қыр басына шығаруды мақсат еткен нағыз ер тұлғасын сұңқарға, тұлпарға теңгеген. Өлең жолдарынан нағыз ерлердің қоғам арасындағы қадір-қасиеті мен ықпалының күштілігін, елін биікке көтерудегі жолының ауырлығын аңғарамыз.

Суреттеліп отырған зат не құбылысты айқындай түсу үшін оларды ұқсас өзге затқа не құбылысқа балап айту мақсатында қолданылған «сасық ми», «салқын жүрек», «ақ малта» деген ойсуретке құрылған тіркестер ақынның көркем сөзбен суреттеудегі шеберлігін аңғартады.

Бұл мысалдағы мегзеу сөздер жағымсыз кейіпкердің мінез-құлқын топшылап қана қоймай, жұғымсыз іс-әрекетін де қоса аңғартады. «Сасық ми, салқын жүрек, санасыздар, алаңсыз ақ малтасын езіп жатыр» деген тіркестер жүрегінде сәл де болса саңлауы бар адамның сана-сезіміне әсер етіп, жақсы жолды таңдауына септігін тигізері сөзсіз.

Осы өлеңдегі «Кім біліп, ер еңбегін сезіп жатыр», Кім шыдап, жолдастыққа төзіп жатыр» деген тіркестер автордың сөз саптауының ерекше қырын көрсетіп тұр. Адамдар қарым-қатынасындағы нағыз жолдастық бір идеяға, жарқын болашаққа ұмтылған жандардың қатерлі өткелден, ауыр сыннан қайтпай бірге өтіп, асыл арманға бірге жетуінің көрінісі екеніне көзімізді жеткізеді. Сондай-ақ өлеңнің әр жолы немесе әрбір ой ағымы бір сөзден басталып отыратын айшықтау амалы – анафора да айтылған ойға көркемдік әр беріп, мәнерлегіштік жүк артқан.

Абайдың «Жүректе қайрат болмаса» өлеңінде де астарлы ойды беруге жұмсалған көріктеуіш құралдар жеткілікті. *Мысалы, Жүректе қайрат болмаса, ұйықтаған ойды кім тұртпек* деген метафоралық қолданыстар қазақ дүниетанымы кеңістігінің көркемдік әлемін кеңейтуге қызмет етіп тұр. Сондай-ақ ақын шығармаларында ұлттық нақышты өзіндік дара стильмен, қаламгерлік шеберлікпен бере алған.

Абай Құнанбаев пен Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ руханияты мен әдебиетінің екі алып тұлғасы. Олар әр дәуірде өмір сүрсе де, шығармашылық бағыттарында, ұстанған идеяларында, ұлттық мүддеге адал қызмет ету жолында үлкен сабақтастық бар. Бұл сабақтастық әдебиеттегі ой жалғастығы ғана емес, сонымен қатар ұлттық сана, тіл, ағартушылық, мораль және тәлім-тәрбие салаларындағы кең ауқымды рухани-мәдени жалғастық ретінде де көрінеді.

1. *Ұлттық рух пен азаттық идеясы.* Абай да, Ахмет те шығармашылығында ең алдымен ұлттың рухани оянуына қызмет етті. Абайдың «Қара сөздері» мен өлеңдерінде надандықпен, жалқаулықпен, күншілдікпен күресу арқылы адамгершілікті, ғылымды, еңбек пен бірлікті насихаттау идеясы байқалса, Ахмет те сол ізді жалғастырып, қазақ халқын ояту, ұлт ретінде ұйысуға шақыру идеясын көтерді. Абай «Ғылым таппай мақтанба», «Интернатта оқып жүр», «Әсемпаз болма әрнеге» өлеңдерінде білім мен тәрбиенің маңызын көрсетті. Ахмет «Маса» жинағында қоғамдағы әлеуметтік әділетсіздік пен надандықты өткір сынап, жұртты «оянуға» үндеді.

2. *Ағартушылық идеяларының сабақтастығы.* Абай да, Ахмет те – қазақ даласындағы ағартушылық қозғалыстың көшбасшылары. Абай қазақтың өркениетті елдер қатарына қосылуы үшін білім, өнер, ғылым қажет екенін айтып, Шығыс пен Батыстың ілімін ұштастырды. Ахмет болса, бұл идеяны нақты іске айналдырып, қазақ тілін ғылым тіліне айналдырды, әліпби жасап, оқулықтар жазды, тіл ғылымының негізін қалады. Абайдың ағартушылық идеясы – рухани бағыттағы ояту болса, Ахмет оны – практикалық деңгейде жүзеге асыруға тырысты (мысалы, «Әліппе», «Тіл-құрал» оқулықтары арқылы).

3. *Тіл мен әдебиетті дамытудағы ортақ мақсат.* Абай қазақ әдеби тілі мен көркем ойды биікке көтерсе, Ахмет сол тілді ғылыми жүйелеу, қазақ жазуын қалыптастыру, әдебиетті саралау бағытында еңбек етті. Екеуі де қазақ тілінің байлығына, көркемдік қуатына, ұлтты біріктіруші күшіне терең сенген. Абайдың шығармалары — қазақ тілінің көркемдік мүмкіндігінің шыңы. Ахмет — сол тілді жүйелеп, грамматикалық, фонетикалық, лексикалық негізін қалыптастырған ғалым.

4. *Халыққа қызмет ету – басты мұрат.* Абайдың «Кімге рақым етсең, біреуге рақым ет» деген гуманистік ұстанымын Ахмет өзінің өмірлік ұранына айналдырды: «Халық үшін

қызмет қылу – мұсылманшылықтың бір шарты», – деп жазды Ахмет. Олар үшін шығармашылық – жай өнер емес, қоғамдық жауапкершілік, ұлт алдындағы парыз болды.

Абай мен Ахмет – қазақ әдебиетінде идеялық, рухани және ағартушылық тұрғыда бір-бірімен тікелей жалғасқан тұлғалар. Абай ұсынған рухани жолды Ахмет нақты практикалық іске айналдырып, қазақ қоғамын оятуға, ғылым-білімге бет бұрғызуға атсалысты. Сондықтан бұл екі тұлға арасындағы шығармашылық сабақтастық – тарихи-мәдени заңдылық әрі ұлт руханиятының дамуындағы маңызды кезеңдердің бірі.

Қорыта айтқанда, Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлының шығармалары өз дәуірінің қоғамдық, рухани мәселелерін терең көркемдікпен ашып, қазақ әдебиетінің рухани негізін қалыптастырды. Олардың поэзиясы бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпай, қазақ халқының мәдени-рухани дамуына зор үлес қосуда. Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылығын салыстыра қарастыру – қазақ әдебиетінің тарихи-рухани сабақтастығын айқындайтын маңызды ғылыми ізденістердің бірі. Бұл мақалада екі тұлғаның поэтикалық мұраларының көркемдік, идеялық және тақырыптық ұқсастықтары жүйеленіп, олардың қазақ қоғамының дамуына қосқан үлесі талданды. Біріншіден, екі ақын да өз дәуірінің шынайы суреткері бола отырып, қоғамдағы әлеуметтік әділетсіздік пен ұлттық сананың мешеу жағдайын көркем сөз арқылы бейнелеген. Абай отарлық езгінің зардабын, қазақ арасындағы алауыздықты өткір сынға алса, Ахмет Байтұрсынұлы да осы сарынды жалғастырып, бай-шонжарлардың қылықтарын әшкерелеп, халықты оянуға шақырады. Мұнда ғалымдар Т.Жұртбайдың, Қ.Жұмалиевтің, Р.Сыздықтың еңбектерінде айтылған ойлар өзектілігін дәлелдейді. Екіншіден, екі ақынның шығармашылығындағы поэтикалық құрылымның үндестігі, әсіресе «Сегіз аяқ» пен «Жиған-терген» өлеңдерінің формалық ұқсастығы олардың арасындағы көркемдік дәстүр жалғастығын көрсетеді. Бұл жағдай қазақ поэзиясында ұлттық поэтикалық үлгілердің дамуына ықпал етіп, Абайдан бастау алған өрнектердің Ахмет поэзиясында жаңа қырынан жалғасқанын айғақтайды. Үшіншіден, екі тұлғаның шығармаларында да «Оян, қазақ!» идеясының өзектілігі анық көрінеді. Бұл идея олардың халықты жігерлендіруге, бірлікке шақыруға, әлеуметтік теңсіздікке қарсы тұруға бағытталғанын көрсетеді. Әдебиеттанушы В.В. Виноградов айтқандай, авторлық бейне арқылы көркем ой көрініс табатынын ескерсек, Абайдың «толық адамы» мен Ахметтің «адамдық диқаншысы» – осы идеялардың көркемдік бейнесі болып табылады. Абай мен Ахмет шығармаларындағы көркемдік тәсілдер – метафора, теңеу, антитеза, анафора, эпифора – олардың поэзиясын терең философиялық мазмұнмен және эстетикалық қуатпен толықтырды. Ахметтің «Досыма хат» өлеңіндегі бейнелі теңеулер мен Абайдың «Жүректе қайрат болмаса» өлеңіндегі метафоралық қолданыстар екі ақынның сөз өнеріндегі шеберлігін айқындайды.

Талдау нәтижесінде, Абай мен Ахмет поэзиясында ұлттық рухты көтеру, халыққа жанашырлық таныту, жастарды адамгершілік пен білімге шақыру, қоғамдағы келеңсіз құбылыстарды сынау идеялары басым екені белгілі болды. Бұл өз кезегінде олардың шығармашылық сабақтастығының айқын дәлелі болып табылады.

Осылайша, зерттеу жұмысы Абай мен Ахмет поэзиясын өзара салыстыра талдаудың ғылыми-теориялық негіздерін айқындап, олардың қазақ әдебиетінің дамуындағы тарихи-мәдени орны мен мәнін ашуға мүмкіндік берді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Абай қазақ даласының философы, данасы болса, Ахмет Байтұрсынұлы қазақ қоғамын ілгері жылжытушы дарабозы деңгейіне көтеріле алды. Ахмет Абай шығармашылығынан үлгі алды. Абай поэзиясының озық үлгілерін өз шығармаларына арқау етті. Оған Абайдың *Сегіз аяғы* үлгісінде жазылған *Жиған тергені* дәлел бола алады. Өлеңдеріндегі астарлы ойлы жолдарда қоғамдағы келеңсіздік өткір тілмен түйреп көрсетілген. Екеуі де заманының шынайы келбетін суреттеген.

Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы өлеңдеріндегі дәстүр жалғастығын қарастыру барысында идеялық, ой-толғау үндестігін пайымдай отыра байқағанымыз, қос ақынның ой өрісі өзектес, мұң-шері ортақ, арман тілегі бір екендігіне көзімізді жеткіздік. Екеуінің де шығармашылығының алтын қазығы - ұлтының өзгелермен терезесі тең, мәдениеті өрістес болуын аңсау, сол жолға жетелеу. Сондықтан да өнер-білімді шығармашылықтарының ең өзегі еткен.

Абай мен Ахмет Байтұрсынұлының шығармаларын талдау - қазақ қоғамының даму сатысымен жүріп өтіп елді тану, тамыры терең тарихтан сабақ алу, Абай, Ахмет тұлғалары арқылы дана халқымыздың мол мұрасын паш етіп рухтану, рухани жаңғыру.

Абай мен Ахметтің көтерген тағы бір тақырыбы - өмірге адам болып келгеннен кейін адам болып қалу мәселесі. «Адамдық диқаншысы» өлеңінде ақынның өмірлік ұстанымы мен алдына қойған мақсат-міндеттері айқындалып, күреске толы қиын жолы көрініс тапқан.

Абай өмір сүрген кезде қазақ халқы тәуелсіздігінен айырылған қасіретті кезеңді басынан кешіріп жатты. Бұндай қасіреттен қазақты құтқарудың бірден бір жолы - адамдардың рухани дүниесін, адамдық қадір-қасиетін, намысын сақтауда екенін ақын жақсы түсінді. Сонда ғана ұлттық болмысты сақтап қалуға болатын еді. Абай жастарды тек жақсы қасиеттерді игеруге шақырады.

Абай да, Ахмет те шығармаларында көріктеуіш құралдарды таңдап, талғап қолдану арқылы халыққа айтар ойларын көркем де әсерлі жеткізе білген. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде мынадай қорытындыларға қол жеткізілді. Абай Құнанбайұлы мен Ахмет Байтұрсынұлы шығармашылығындағы көркем ой сабақтастығын айқындалды. Бұл мақсатқа жету үшін салыстырмалы-типологиялық, тарихи-әдеби, құрылымдық-семантикалық талдау әдістері қолданылды. Абайдың «Сегіз аяқ» өлеңі мен Ахметтің «Жиған-тергенінде» көтерілген идеялар мен өлең құрылысы бір-бірімен тығыз үндесетіні анықталды. Екі ақын да халықтың рухани оянуына, надандық пен әділетсіздікпен күресуге шақырған. «Толық адам» мен «адамдық диқаншысы» ілімдері адамгершілікті, еңбекті, адалдықты насихаттайтын ортақ идеялық арнаға тоғысты. Ақындардың поэзиясында қолданылған көркемдік тәсілдер – метафора, антитеза, анафора, эпифора, теңеулер – олардың ұлттық әдебиеттегі дара стильдерін айқындайды.

Бұл зерттеу нәтижелері абайтану мен ахметтану курстарында қосымша оқу құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін. Сондай-ақ әдебиет теориясы, стилистика, тіл мәдениеті пәндерінің семинар сабақтарында студенттердің шығармашылық талдау дағдыларын дамытуға көмектеседі. Болашақта екі ақын шығармашылығын философиялық тұрғыдан, немесе олардың идеяларының қазіргі замандағы мәнін зерттеу жаңа ғылыми бағыттарға жол ашады.

Қорытындылай келе, Абай мен Ахметтің шығармашылық сабақтастығы – қазақ әдебиеті тарихындағы дәстүр мен жаңашылдықтың үзілмес жемісі. Бұл сабақтастықты айқындау ұлттық рухани мұрамыздың тұтастығын, әдеби дамуымыздың жалғастығын танытады. Зерттеу нәтижелері қазақ әдебиетінің тарихын толықтырумен қатар, қазіргі қоғам үшін де құндылығын жоғалтпайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Жұртбай Т. Күйесің, жүрек... сүйесің!.. (Абай: жан бостандығы немесе рухани тәуелсіздік). – Алматы: Санат, 2021. – 408 б.
- 2 Қирабаев С. Абай және XX ғасырдағы қазақ әдебиеті. – Алматы: Білім, 1993. – 300 б.
- 3 Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы: Мектеп, 1999. – 280 б.
- 4 Жұмалиев Қ. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі. – Алматы: Жазушы, 2015. – 123 б.
- 5 Сыздық Р. Абай шығармаларының тілі. Лексикасы мен грамматикасы. Көптомдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 320 б.

- 6 Zhabayeva S. The Kazakh Concept of Soul in Abai Kunanbaev's Book of Words // Journal of English Language and Literature-2022.- Vol. 16. – No 2. <https://doi.org/10.31436/asiatic.v16i2.2645>
- 7 Zhabayeva S. Semantics and pragmatics of realia in the original and translation of Abai Kunanbayev's 'Book of Words' into English // Turkic Studies Journal – 2023. – Vol. 5. – No 4. – P. 52-62.
- 8 Pirmanova K. K., Madiyeva G. B., Serikbayeva A. D, Tokmyrzayev D. O., Zakiryayeva G. S, Ongalbek A. A., Ualikhan A. B Creation of a Small Poetic Corpus Based on Abai's Poetry, <https://doi.org/10.30564/fls.v7i9.9547>
- 9 Әбдиманұлы Ә. Ахмет Байтұрсынұлы: зерттеу-эссе, – Алматы: Арда, 2017. – 296 б.
- 10 Biray N. Değerler ve Ahmet Baytursinuli'nin mirası // Ахмет Байтұрсынұлы – ұлт ұстазы: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары, Алматы, 2022, қараша. – Алматы, 2022. – Б. 18–27.
- 11 Байтұрсынұлы А. Алты томдық шығармалар жинағы. Т. 1. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.
- 12 Құнанбаев А. Таңдамалы шығармалар: екі томдық. Т. 1. Өлеңдер . – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 242 б.
- 13 Виноградов В. В. О теории художественной речи. – М.: Высшая школа, 2011. – 239 с.
- 14 Мырзахметұлы М. Абайтану. Таңдамалы еңбектер. Т. 40. Абай: «Толық адам ілімі». – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 238 б.
- 15 Шойынбет Ж. Абайдың «Толық адам» ілімі және қоғамдық сананы жаңғырту. – Астана: Алгоритм, 2022.- 224 б.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Преимственность художественной мысли произведений Абая Кунанбайұлы и Ахмета Байтурсынулы

А.Т. Досова¹

¹Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, Костанай, 110000, Казахстан

Статья посвящена определению преимущественности художественной мысли произведений Абая Кунанбайұлы и Ахмета Байтурсынулы. Ахмет Байтурсынулы высоко ценил творчество Абая Кунанбайұлы и самостоятельно изучал его поэтическую школу. Созвучие тем в поэзии двух поэтов было доказано с использованием сравнительного метода при анализе стихов авторов. Тема и идея, поднятые в «Сегіз аяқ» Абая и «Жиган-терген» Ахмета, сходства в построении стихов определяют преимущественность в творчестве двух поэтов. Всесторонне рассмотрена взаимосвязь учения «толық адам» в творчестве Абая и понятия «адамдық диқаншысы» в поэзии Ахмета Байтурсынулы. Мы заметили, что и Абай, и Ахмет, как главные герои своих произведений, умели дать правильные советы своему народу. А также как великие личности, сумевшие стать гениальными личностями своего времени умели указать верный путь казахскому обществу.

И Абай, и Ахмет смогли достоверно описать состояние времени, в котором они жили, и показать недостатки в обществе. В своих стихах людей призывали воздерживаться от зла, такого как невежество, хвастовство, сплетни, ложь, заниматься добрыми делами, такими как желание учиться, работать, заниматься делом, быть честным.

Результаты исследования могут быть использованы в качестве вспомогательного средства на курсах Абаеведения, Ахметоведения. Мы также считаем, что практическая часть статьи может быть использована на семинарских занятиях по Теории литературы, Стилистике и культуре языка, преподаваемых в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Абай Кунанбайұлы, Ахмет Байтурсынулы, литература, поэт, художественный текст, тема, художественные средства, преимущественность.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Журтбай Т. Куесин, журек... суесин!.. (Абай: духовная свобода или духовная независимость). – Алматы: Санат, 2021. – 408 с.
- 2 Кирабаев С. Абай и казахская литература XX века. – Алматы: Білім, 1993. – 300 с.
- 3 Нурғали Р. История казахской литературы – Алматы: Мектеп, 1999. – 280 с.
- 4 Жумалиев К. Вопросы истории казахской литературы и язык поэзии Абая, – Алматы: Жазушы, 2015. – 123 с.
- 5 Сыздық Р. Язык произведений Абая. Лексика и грамматика. Собрание сочинений в нескольких томах. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 320 с.
- 6 Zhabayeva S. The Kazakh Concept of Soul in Abai Kunanbayev's Book of Words // Journal of English Language and Literature-2022.- Vol. 16. – No 2. <https://doi.org/10.31436/asiatic.v16i2.2645>
- 7 Zhabayeva S. Semantics and pragmatics of realia in the original and translation of Abai Kunanbayev's 'Book of Words' into English // Turkic Studies Journal – 2023. – Vol. 5. – No 4. – P. 52-62.
- 8 Pirmanova K. K., Madiyeva G. B., Serikbayeva A. D, Tokmyrzayev D. O., Zakiryayeva G. S, Ongalbek A. A., Ualikhan A. B Creation of a Small Poetic Corpus Based on Abai's Poetry, <https://doi.org/10.30564/fls.v7i9.9547>
- 9 Абдиманулы А. Ахмет Байтұрсынұлы: исследование-эссе. – Алматы: Арда, 2017. – 296 с.
- 10 Biray N. Değerler ve Ahmet Baytursynuly'nin mirasi // Ахмет Байтұрсынұлы – национальный учитель: материалы Международной научно-практической конференции, Алматы, ноябрь 2022 г. – Алматы, 2022. – С. 18–27.
- 11 Байтұрсынұлы А. Собрание сочинений в шести томах. Т. 1. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 с.
- 12 Кунанбаев А. Избранные произведения: в двух томах. Т. 1. Стихотворения. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 242 с.
- 13 Виноградов В. В. О теории художественной речи: учебник. – М.: Высшая школа, 2011. – 239 с.
- 14 Мырзахметұлы М. Абаеведение. Избранные труды. Т. 40. Абай: учение о «совершенном человеке». – Алматы: Казахский университет, 2020. – 238 с.
- 15 Шойынбет Ж. Учение Абая о «совершенном человеке» и модернизация общественного сознания. – Астана: Алгоритм, 2022. – 224 с.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

Continuity of artistic thought of the works of Abai Kunanbayuly and Akhmet Baitursynuly

A. Dossova¹

¹Akhmet Baitursynuly Kostanay regional university, Kostanay, 110000, Kazakhstan

This article examines the continuity of artistic thought in the works of Abai Kunanbayuly and Akhmet Baitursynuly. Akhmet Baitursynuly highly valued Abai's творчество and independently studied his poetic tradition. The aim of the study is to identify thematic, ideological, and artistic parallels in the works of the two poets through comparative analysis. Particular attention is paid to the poems Segiz Ayak by Abai and Zhigan-Tergen by Akhmet Baitursynuly, whose thematic orientation, underlying ideas, and structural features demonstrate the continuity of their literary thought. The study also explores the relationship between Abai's concept of the tolyk adam ("complete person") and Akhmet Baitursynuly's concept of the adamdyk dikanshysy ("cultivator of humanity").

The analysis demonstrates that both poets sought to guide their people through moral and intellectual development and addressed the social problems of their time. Their works criticize such negative traits as ignorance, boasting, gossip, and dishonesty, while promoting education, diligence,

integrity, and social responsibility. The findings reveal significant continuity in the artistic and philosophical views of the two authors and highlight their contribution to the development of Kazakh intellectual thought. The practical significance of the study lies in the possibility of applying its results in courses on Abai Studies and Akhmet Studies, as well as in university courses on literary theory, stylistics, and language culture.

Key words: Abai Kunanbayuly, Akhmet Baitursynuly, literature, poet, artistic text, theme, artistic means, continuity.

REFERENCES

- 1 Zhurtbai, T. (2021), *Kújesiń, júrek... sújesiń!.. (Abai: zhan bostandyǵy nemese rýhani táýelsizdik) [You Burn, My Heart... You Love!.. (Abai: Spiritual Freedom or Independence)]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 2 Qirabaev, S. (1993), *Abai jáne 20 ǵasyrdaǵy qazaq ádebieti [Abai and Kazakh Literature of the Twentieth Century]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 3 Nūrǵalı, R. (1999), *Qazaq ádebietiniń tarihy [History of Kazakh Literature]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 4 Zhumaliyev, Q. (2015), *Qazaq ádebieti tarihyńyń máseleleri jáne Abai poeziiasynyń tili [Issues of the History of Kazakh Literature and the Language of Abai's Poetry]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 5 Syzdyq, R. (2014), *Abai shyǵarmalarynyń tili. Leksikasy men grammatikasy. Kóptomdyq shyǵarmalar jınaǵy [The Language of Abai's Works. Vocabulary and Grammar. Collected Works]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 6 Zhabayeva, S. (2022), "The Kazakh Concept of Soul in Abai Kunanbaev's Book of Words", *Journal of English Language and Literature*, vol. 16, no. 2, doi: 10.31436/asiatic.v16i2.2645.
- 7 Zhabayeva, S. (2023), "Semantics and pragmatics of realia in the original and translation of Abai Kunanbayev's 'Book of Words' into English", *Turkic Studies Journal*, vol. 5, no. 4, pp. 52–62.
- 8 Pirmanova, K.K., Madiyeva, G.B., Serikbayeva, A.D., Tokmyrzayev, D.O., Zakiryayeva, G.S., Ongalbek, A.A. and Ualikhan, A.B. (2025), "Creation of a Small Poetic Corpus Based on Abai's Poetry", doi: 10.30564/fls.v7i9.9547.
- 9 Ábdimanuly, Á. (2017), *Ahmet Baitursynuly: zertteý-esse [Akhmet Baitursynuly: Research Essay]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 10 Biray, N. (2022), "Değerler ve Ahmet Baytursinuli'nin mirası [Values and the Heritage of Ahmet Baytursynuly]", in *Ahmet Baitursynuly – ulttyq ustazy: halyqaralyq ǵylymi-tázhirbelik konferenciya materialdary [Akhmet Baitursynuly – the National Teacher: International Scientific-Practical Conference Proceedings]*, Almaty, Kazakhstan, pp. 18–27 (in Turkish).
- 11 Baitursynuly, A. (2013), *Alty tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. Vol. 1 [Six-Volume Collection of Works. Vol. 1]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 12 Qunanbaev, A. (2021), *Tañdamaly shyǵarmalar: eki tomdyq. Vol. 1. Ólender [Selected Works: In Two Volumes. Vol. 1. Poems]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 13 Vinogradov, V.V. (2011), *O teorii hudozhestvennoj rechi [On the Theory of Artistic Speech]*, Moscow, Russia (in Russian).
- 14 Myrzahmetuly, M. (2020), *Abaitanu. Tañdamaly eńbekter. Vol. 40. Abai: "Tolyq adam ılımy" [Abai Studies. Selected Works. Vol. 40. Abai: The Doctrine of the "Perfect Man"]*, Almaty, Kazakhstan (in Kazakh).
- 15 Şoiynbet, J., *Abaidyń "Tolyq adam" ılımy jáne qoǵamdyq sanany jańǵyrtu [Abai's Doctrine of the "Perfect Man" and the Modernization of Public Consciousness]*, Astana, Kazakhstan (in Kazakh).

Received: 29.03.2026

МҒТАР 17.09.91

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2p273-286](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2p273-286)

С.Б. Жұмағұл¹, Қ.Р. Кемеңгер¹, Г.С. Бөкен³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан

²Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

РАХМАНҚҰЛ БЕРДІБАЙ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ТОҒЫСУЫ

Мақалада әдебиетші ғалым Рахманқұл Бердібайдың сан тарапты ғылыми еңбектерінің ұлттық әдебиеттанудағы зияткерлік сипаттағы маңызы қарастырылады. Коммунистік жүйе қысымындағы қазақ әдебиеті тарихының аса ділгір тақырыптарын ұлт тарихында қордаланып қалған көкейкесті мәселелермен тығыз байланыста талдауының өзектілігі сараланады. Тоталитаризм қыспағындағы әдеби мұраға, ұлттық құндылықтарға, Отан тарихындағы қилы кезеңдерден жазылған тарихи тақырыптағы І.Есенберлин романдарына елдік мүдде тұрғысынан объективті баға беруінің бүгінгі тәуелсіздік дәуіріндегі маңызы байыпталады. Ғылыми зерттеулеріндегі талдауларында филология және тарих ғылымдарының өзара тоғысып жатуының келелі сипаттары айқындалады. Әдебиеттанушы ғалым Р.Бердібайдың ғылыми еңбектері ұлттық әдебиеттанудың аса өзекті мәселелерін кешенді талдаумен маңызды. Ғалым еңбектерінде зерттеу нысанына алынған тақырыптар жүйесі өте ауқымды. Әдебиетші қазақ әдебиетінің тарихымен қатар фольклористика, түркітану бағытындағы күрделі зерттеулер жүргізді. Қазақ әдебиетінің өзекті мәселелері Отан тарихының келелі мәселелерімен сабақтастықта зерделеген ғалым әдебиеттанумен қатар тарих ғылымының ғылыми қағидаттарын басшылыққа алып отырды. Мақала XX және XXI ғасырлар тоғысындағы зияткерлік тарихты қазақ тарихшылары мен әдебиетшілерінің еңбектері арқылы пәнаралық зерттеу тұрғысынан байыптауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: әдебиетші ғалым, әдебиеттану, тоталитарлық жүйе, әдеби мұра, халық қазынасы, тарих, тарихи романдар, елдік мүдде.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Академик Рахманқұл Бердібайдың «Әдебиет және өмір», «Роман және заман», «Қазақ прозасындағы замандас тұлғасы», «Дәстүр тағылымы», «Достық кемесінде», «Қазақ тарихи романы», «Биік парыз», «Замана сазы», «Ғасырлар толғауы», «Жыршылық дәстүр», «Сарқылмас қазына», «Кәусар бұлақ», «Эпос мұраты» атты зерттеулерінің қазақ әдебиеттану ғылымындағы маңызы орасан зор. Бұл еңбектерде ұлт әдебиеті мен руханиятының сан алуан көкейкесті мәселелері қазақ тарихының түйткілді тақырыптарымен тығыз байланыста зерделенді.

Әдебиеттанушы ғалымның проблемалық, полемикалық сипаттағы мақалаларында әдебиет тарихын объективті зерттеу, әдеби мұраны әділ бағалау, тарихи шындық пен көркемдік шындық арақатынасын әділ саралау қажеттілігі өткір көтерілді. Қашанда ұлттық намысты қамшылап, ұлт санасын серпілтуді мақсат еткен ғалым 1965-1995 жылдары Алматы қаласы М.Әуезовтің мұражай үйінде қазақ әдебиеті мен өнері халық университетін басқарып, руханият тақырыптарында бес жүздей дәріс өткізді. Сол арқылы тоталитарлық жүйенің ұлтсыздандыру саясатына қарсылығын танытып, елдік мәселелерге қоғам назарын аудартып отырды.

Халық университеті дәрістерінде кеңес идеологиясының қысымындағы Алаш арыстарының шығармашылығы қамтылды. Әдебиеттанушы ғалым цензуралық қыспаққа қарамастан Алаш ұранды әдебиет өкілдерінің «деби және ғылыми мұрасын, сан қырлы шығармашылықтарын объективті бағалауға күш салды. Ал 1983 жылы Мәскеуде Кеңес

түркітанушылар комитетінің IX пленарлық отырысында «Қазақ әдебиеттануының мәселелері» тақырыбында оқылған баяндамасында Шәкәрім Құдайбердіұлы мұрасын ақтауды батыл көтерді [1, 39-43].

Ұлт тарихынан ажырағасыз әдебиетіміздің көркемдік бастаулары мен асыл арналарын айқындаудағы 1960-1980 жылдардағы маңызды қадамдарды үнемі қолдап отырған ғалым ұлттық санадағы серпілістерді: «...Бүгінде халықтың қайта оянуын сыпаттайтын ең үлкен қуатты мәселе – өз тарихымыздың ұзын-ырғасына, бұралаң жолдарына, жеңістеріне өзіміздің көз жеткізуіміз, өткеннің алуан құбылыстарына жаттың, көлденең дұшпанның емес, достың, адал перзенттің көзімен қарайтын болуымыз» [2] деп дұрыс байыптады. Сол арқылы әдебиет пен тарихтың өзара сабақтас елдік мәселелерін ұлттық мүддеге сай зерттеу маңызын басты орынға қойып отырды.

КІРІСПЕ

Әдебиеттанушы Р.Бердібайдың «жылымық» жылдар рухында жазылған мақалаларын елдік сан, ұлттық мүдде даралайды. «Жылымық» жылдардағы рухани жаңғыру үрдісін, оның ұлт руханиятындағы маңызын ғалым «Сол бір жылдарда» (Жұлдыз. 1995.№5-6) аталатын естелігінде: «Бұрын халық тәңірдей табынып келген Сталиннің орасан заңсыздықтарға жол бергендіктері, соның нәтижесінде сан мыңдаған жазықсыз жандар жәбір шегіп, мезгілсіз құрбан болғандықтары айтылды. Бұл қатып қалған мұздың шет жағасы ерігендей, сең бұзылғандай құбылыс еді. Жеке адамға табынушылықты сынау социализмнің ел құрандай сеніп келген беделіне жарықшақ түсірді»[3, 124], – деп байыптаған болатын. Сондықтан да «жылымық» – барша қазақ зиялыларынан ұлттық әдебиеттануды саяси қысымға негізделген қасаң қағидаларынан арылтудың бағыт-бағдарын айқындау жолында азаматтық батылдықты талап етті.

«Қазақ әдебиеті», «Жұлдыз» басылымдарында ұлт әдебиеті мен мәдениетінің ділгір мәселелеріне қатысты қазақ әдебиетшілерінің аға буынынан бастап кейінгі толқынның азаматтық ұстанымдарына сай туындаған мақалалары жылымық кезең рухына сай үн көтеріп, руханият әлемінде қордаланған мәселелерді әлеумет талқысына салуымен қоғамдық ой-пікірге қозғаушы күш берді. М.Қаратаевтың «Қайта қарауды қажет ететін мәселе» («Қ.Ә».1956.10.08), Ә.Қоңыратбаевтың «Сынның сырқаулары» («Қ.Ә».1956.3.02), «Әдебиетіміздің қамы үшін» («Қ.Ә».1958.19.09), Ә.Нарымбетовтың «Ана тілін ардақтайық» («Қ.Ә».1956.1.06), Т.Кәкішұлы, Р.Сәрсенбаев, Х.Хасенов, Т.Әлішеров, А.Байшин, Ә.Мұхтаров, Қ.Әбілдәев, Қ.Әлиасқаровтардың «Тіл мәдениеті» («Қ.Ә». 1956. 24.08), Қ.Тұрғанбаевтың «Тағы да әдеби мұра жайында» («Қ.Ә».1956.3.08), Ғ.Мұсабаевтың «Әдеби мұраны бұрмалаушылыққа қарсы» («Қ.Ә».1956.13.04), С.Қирабаевтың «Әдебиет сынына не бөгет болып отыр?» («Қ.Ә».1956.24.08), Ә.Дербісалиннің «Байсалды зерттеуді қажет ететін мәселе» («Қ.Ә».1956.4.05), Б.Кенжебаевтың «Өтелмеген парыз» («Қ.Ә». 1957. 25.01), М.Әуезовтің «Ана тілін, әдебиетін сүйіндер» («Қазақстан мұғалімі». 1957.28.03), М.Ғабдуллиннің «Әдебиет оқулықтарын жақсарту түсейік» («Қазақстан мұғалімі». 1957. 28.03), Ы.Дүйсенбаевтың «Ескі әдеби мұраларды пайдаланудағы міндеттеріміз» («Социалистік Қазақстан».1958.28.09), М.Базарбаевтың «Қазақ халқының әдеби мұрасын зерттеу туралы» («Жұлдыз».1959.№2) атты проблемалық мақалаларында көтерілген өзекті мәселелер ұлт руханиятына қатысты идеология қысымын тануда әрі қордаланған түйіндерді шешу маңызын байыпты қарастыруда жетекші орынға шыға бастады. Оларда ұлттық қасиеттің басты өлшемі ана тілінің мүшкіл жай күйі, елдік сананың тарихи тұнығы әдебиеттің зерттелуі мен классикалық мұраның игерілуіндегі басты олқылықтар, көркемдік және эстетикалық таным зердесі сында орын алған қателіктер табиғаты, ұлт зиялыларының ел алдында өтелуі тиіс парызы, орындалуы қажет қарызы талқыға салынды.

Заман ағысын жіті бағамдап, дәуір талаптарына сергек қараған зерттеушінің «Ең үлкен мәдени байлық» («Қазақ әдебиеті». 1956.22.04), «Қазақ әдебиеті тарихының кейбір мәселелері» («Әдебиет және искусство». 1965.№12), «Әдебиет тарихын тереңдеп таныық»

(«Қазақ әдебиеті». 1968.19.10), «Әдебиет оқулықтары туралы ойлар» («Қазақ әдебиеті». 1969. 27.12), «Мұрагер парызы» («Қазақ әдебиеті».1970.25.09), «Халық мұрасы – қымбат қазына» («Қазақ әдебиеті».1976.22.10), «Жазба мұралар мәні» («Социалистік Қазақстан». 1979. 19.06) атты мақалаларында әдебиет тарихын объективті зерттеп оқыту, әдеби мұраны игеруді таптық өлшеммен емес, халықтың сарқылмас рухани байлығы, елдік пен ерлік қайнары ретінде әділ бағалау қажеттігі батыл көтерілді. «Бір де бір азамат өз халқының мәдени мұрасына енжар қарай алмайды» деп білген отаншылдық ұстанымдағы ғалым аталған мақалаларында «...Есте жоқ ескі заманда туған шығармаға да қазіргі күннің талабы тұрғысынан қарадық. Көркем шығармада бай, молданың аты аталса, нағыз бисаясаттық болып көрінеді. Міне, осындай көзқарастың нәтижесінде «Қамбар батыр» мен «Қозы Көрпештен» басқа жырдың бәрі де құбыжық болып көрінді. Жылдар бойы небір халықтық шығармалар жарық көрмей кетті» деп идеологиялық қысымнан өрістеп отырған қиянатты батыл көрсетті. Оның әдіснамалық астары империялық, шовинистік пиғылдың кейінгі кеңестік саясаттың жымьсық мақсатымен ұштасып жатқандығын: «Жырда немесе жеке шығармада орыс патшаларына қарсы ілуде бір сөз айтылса, ол шығарма халықтар достығына зиян деп табылды. Міне, осындай жалған концепция осы күнге дейін жойылып біткен жоқ. Бұл әдебиет зерттеуінің тым табандап қалуына себеп болған жайлар» деген пікірімен негіздеп, ұлт әдебиетін зерттеудегі қолдан жасалып отырған кедергілерге тән теориялық қателіктер табиғатын сол кезеңнің өзінде - ақ ашып берді.

«Әдебиет оқулықтары туралы ойлар» мақаласында «Қазақ әдебиеті тарихының кейбір кезеңдері (Орта Азия халықтарымен ортақ мұра, ХҮ-ХҮІІІ ғасырлардағы қазақтың төл әдебиеті) оқулықтардан орын алмай келеді. Ең алдымен, жақсырақ зерттелді деген ХҮІІІ-ХІХ-ХХ ғасырлар әдебиетінің де қаншама ірі өкілі, көрнекті шығармалары атаусыз, ескерусіз қалып жүргенін ескеру қажет» деп жазды. «Мұрагер парызы» мақаласында сәулет өнеріне жататын заттық мәдениет мұраларын жинау, іздеу, зерттеу, бағалау мәселелерінде қолға алынбай жатқанын көтеріп, «Қожа Ахмет Яссауи мавзолейі демекші, осы ұлы жәдігерліктерді жұртшылыққа толық таныстыра алғанымыз жоқ. Мұнда тек ХІІ ғасырда жасалған, Орта Азия діндарлары пір тұтқан ақынның ғана емес, қазақтың көрнекті көп адамдарының қабірі жатыр. Тарихта аты қалған Әбілқайыр, Абылай, Жолбарыс, Қазыбек сынды қайраткерлер бейіті осында» [4] деп ата тарихында айрықша орын алатын тарихи тұлғалар кесенесінің мүшкіл халіне зиялы қауым назарын аудартты.

Елдікті сақтау мен еселеуге соны серпін беретін ұлттық мұраттағы әлеуметтік мақсаты айқын мұндай арнадағы азат ой кеңестік идеология тарапынан барынша тежеліп отырды. ҚКП ОК-нің «Қазақ әдебиеті» газетінің қателіктері туралы» жасырын қаулысы қабылданып (1956.10.12), қазақ зиялыларының халықтың көкейіндегі елдікпен тамырлас тақырыптарды батыл жазуларына «ұлтшылдық» таңба басылды. «Социалистік Қазақстан» (1957. 5.02) газетіндегі «Бір зиянды мақала туралы» жарияланымда Р.Бердібайдың «Қазақ әдебиеті тарихының кейбір мәселелері» мақаласы «ғылыми негізсіз, саяси қате, біздің идеологиямызға жат» деп сынға алынды. «Қазақ әдебиеті» газетінде ғалымның «ұлтшылдығы» «Әділ сын – алғы міндеттер» (1957.1.02), «Ұшқары пікірлер, елеулі қателер» (1957.8.02) мақалаларында айыпталды. Қазақстан Жазушылары Одағының бастауыш партия ұйымында ғалым мәселесі қаралып, қызметтен алынды, саяси сенімсіздік білдірілді.

Р.Бердібай 1965-1995 жылдар аралығында Алматы қаласы М.Әуезовтің мұражай үйінде қазақ әдебиеті мен өнері халық университетін басқарып, ұлт мәдениеті мен әдебиетінің, тарихы мен өнерінің аса маңызды тақырыптарына қатысты бес жүздей дәріс өткізіп, кеңестік идеологияның ұлтсыздандыру саясаттына интеллектуалдық ұлтшылдықпен күресті. Халық университеті дәрістерінде ұлт руханиятының алтын арқауын құрайтын сан алуан тақырыптарда қазақ әдебиетінің бір мың бес жүз жылдық тарихы жүйелі қамтылды. Соның ішінде кеңестік идеологияның цензурасы тарапынан тиым салынған тақырыптар өзек етіп алынып, дәрістерде А.Байтұрсынұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабайұлы, М.Дулатұлы, Ж.Аймауытұлының өмірі мен шығармашылығы, әдеби мұраларына қатысты сөз қозғалды. «Ұлттық ойымызды оятуға, мәдени мұраны таныстыруға зор құрмет атқарған жалғыз

университет» (Р.Бердібай) халқымыздың тарихи жадын қалпына келтіру, рухани кемелдену жолында қашан да үлкен маңызға ие ерен істер атқарды.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Ғалым 1960-1967 жылдар аралығында жарық көрген қазақ әдебиеті тарихының аса маңызды тарауларын жазуға атсалысты. Қазақ кеңес әдебиетінің тарихына арналған көп томдықтың үшінші томының бірінші кітабындағы «Отызыншы жылдардағы қазақ совет әдебиеті (1930-1941 жылдар)» тарауын жазды. Сонымен қатар көп томдықтың «Қазіргі дәуір әдебиеті» шолу тарауының қазақ романына арналған бөлімін жазды. Қазақ романдарының молынан жарияланып, тақырып аясының кеңеюі барысында өрлеу кезеңіне аяқ баса бастағанын жіті талдап, қаламгерлердің азаматтық жауапкершілігі мен белсенділігі артқанын, өмір өткелдерінің құпия сырларын бұрынғыдан тереңірек түсіне бастағанын жылымық рухымен сабақтастырып, оның себебін «Жазушылар қолдан жасалған догмалар, міндеттеме қисындар қыспағынан құтылып, еркінірек тыныс алды. Ендігі жерде өмірдің бірыңғай күнгей жағын теріп, әсірелеп суреттеу тәсілі ескіргені анық байқалды. Өмір бар жерде қайшылық, тартыс болатыны, ескі мен жаңаның күресінде неғұрлым өміршең, озық күштің жеңетіні, оқиға мен характерді объективтік шындыққа сәйкес суреттеу қажеттігі ескерілді. Өмірдің алуан өлкесін бейнелейтін шығармалардың пайда болуына бас себеп осы» деп түсіндірді. Бұл «жылымық» ықпалын терең зерделеген және де идеологиялық қысымнан аз да болса арыла бастаған қазақ сөз өнерінің өз эстетикалық табиғатына тамыр тартқан поэтикалық заңдылығын зерделі ашқан тың тұжырым болатын. Міне, әдеби даму мен әдебиеттануды осы талап пен талғам биігінен саралаудағы ғылыми-зерттеушілік, әдеби-эстетикалық танымдағы жаңа бетбұрыс қазіргі дәуірдегі сөз өнерінің үрдісіндегі басты ерекшеліктер мен басым бағыттағы тенденцияларды байыпты ашуға, дәйекті талдауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, қазақ романының тақырыптық жағынан түрленуі, қаламгерлердің өмір шындығының қайшылығына терең үңілуі, осы ілкі қасиеттердің ұлттық дәстүрден нәр алып, сол негізде жаңаруы мен жаңғыруы нақты туындылар мысалында дәлелденген.

Әсіресе, қазіргі заман тақырыбына жазылған шығармаларда адам, ел тағдыры суреткерлік батылдықпен көтеріліп отырғанына баса назар аударған ғалым М.Әуезовтің «Өскен өркен», Т.Әлімқұловтың «Ақбозат», З.Шашкиннің «Доктор Дарханов», «Сенім», С.Жүнісовтің «Жапандағы жалғыз үй», Х.Есенжановтың «Ақ жайық» романдарының сонылық сипатын ашады. Әдебиетте өмірдің ең ділгір мәселелерінің көтерілуін қаламгер парызының арта түсуінің айқын айғағы деген келелі пікір түйеді. Әдебиетке талантты жастар толқынының қосылуын айта отырып, олардың өз тақырыбымен, өз әсерімен, өз мәнерімен келгені қуаныш [5, 110] деп біледі. Осындай жетістіктермен қатар көркемдік ізденістегі кейбір олқылықтар да сын тезіне салынады. Мәселен, З.Шашкиннің «Доктор Дарханов», Ғ.Мұстафиннің «Көз көрген», Б.Соқпақбаевтың «Өлгендер қайтып келмейді» туындыларындағы бас қаһарманның сомдалуындағы олқылықтар орынды ескертілген.

Қаламгерлердің әлем әдебиеті тәжірибесін тереңдей үйренуі, кәсіби мәдениетінің артуын, өмірдің терең қатпарына үңілулерін де кеңінен саралаған Р.Бердібай: «Бұдан былайғы кең тыныспен өрлеудің жаңа межесі анықталды, әдебиет керуені тұтастай алғанда жаңа кезеңге шықты. Түбі шалқар теңізге барып құятын өзендер мен бұлақтар секілді жаңа дарындар қазақ әдебиетіне қосылды; бұлар алғашқы адымдарын есейген әдебиетке тән мәдениет дәстүрі деңгейінен бастады» немесе «Аталған дәуір ішінде әдебиетіміздің ұнамды қаһармандар қатары қалыңдады; жаңа характерлер, қызғылықты тағдыр иелері қосылды. Ұнамды қаһарманды да, ұнамсыз қаһарманды да неғұрлым шыншыл, табиғи көрсетуге тың қадам жасалды; схемалар азайып, өзіндік көркімен, бояуымен келген бейнелер көбейді. Сонымен қатар жылдар бойы жабысып келген кейбір жалған түсініктер, догматикалық өлшемдер бұл кезеңде күрт кеміді» [5, 122] деген сындарлы пікірлерін кейінгі әдеби даму үрдісі дәлелдеп бергенін ерекше атауымыз керек.

Р.Бердібай ұлттық әдебиеттану ғылымы салаларының сан алуан күрделі ғылыми арналары бойынша іргелі зерттеулер жүргізді. «Әдебиет және өмір» (1964), «Роман және заман» (1967), «Қазақ прозасындағы замандас тұлғасы» (1968), «Қазақ совет әдебиетінің қалыптасуы (1930-1940 жылдар аралығы)» (1971), «Дәстүр тағылымы» (1973), «Қазақ романы» (1975), «Достық кемесінде» (1976), «Қазақ тарихи романы» (1979), «Биік парыз» (1980), «Замана сазы» (1985), «Тарихи роман» (1997), «Мұхтар шыңы» (1997) еңбектерінде ғылыми-зерттеушілік және сыншылдық-эстетикалық талдаулар тығыз тоғысып жатты. Оларда әдебиеттің проблемалық мәселелері әдеби-тарихи бірлікте сараланды.

«Роман және заман» еңбегінде қазіргі қазақ романдарының теориялық мәселелері идея және композиция, тартыс табиғаты, характер және жағдай негізінде талданады [6]. Мәселен, кітаптың «Характер және жағдай» тарауынды Т.Әлімқұлов, С.Шаймерденов, Т.Ахтанов, Ө.Қанахин, Қ.Исабаев, Ж.Молдағалиев, С.Жүнісов, Р.Тоқтаров, А.Нұрманов шығармаларындағы өмір шындығын суреттеудегі шеберлік қырлары сараланса, «Дәуір биігі мұнарасынан» тарауында ғалым қазақ қаламгерлерінің басты міндетіне проблемалық тұрғыдан келіп, олардың отандық тарихтың тың жатқан көркемдік кеңістігін игерудегі азаматтық мұратын талқыға салады.

Әдебиетші ертеде жасаған өнер қайраткерлерінің жазушылар ілтипатына көбірек іліне бастағанын, әсіресе «халықтың ерте замандағы өмір күйлерін, арман – үмітін, күрес – тартысын, бейнелеп көрсетуге дендеп бет бұра бастағанын аңғарамыз. Бұл халықтың өзіндік даму жолын, ерлік, елдік дәстүрін, тарихи даму сапары мен орнын түсіну, өткеннің жақсы үлгісін насихаттап, кемшілігін сынау қажеттілігінен туған табиғи құбылыс. Мұның өзі, екінші жағынан, әдебиетіміздің кемелденіп, қандай қиын, алыс тақырыпты да меңгеріп алып кетуге жарағандығын» [6, 136-137] баса көрсетіп, ендігі мұрат тарихи тақырыптағы шығармалар жазу болып табылатынын терең зерделейді. «Шындығына келгенде, тарихи тақырыпты меңгеру жағынан қазақ әдебиеті әлі де кенжелеу. Тарихи адамдар өмірін суреттейтін бірен-саран көрнекті туынды бұл олқылықтардың орнын жаба алмайды. Еліміздің басынан кешкен елеулі оқиғаларын қайта жаңғыра сөйлету-жастарды отаншылдыққа тәрбиелеудің аса маңызды құралдарының бірі» [6, 143] деп, азаматтық және рухани мәдениетінің тарихы мейлінше бай халқымыздың өткен тарихын тануда орын алып отырған нигилистік танымға, идеологиялық кедергілерге батыл үңіле білді. Әсіресе, қазақтың отандық тарихын зерттеуде орын алып отырған басты кемшілікті сол кезеңнің өзінде сын тезіне салып, ұлттық сана мен намысты қамшылайтын өрелі ойларын ашық жеткізді.

Мәселен, «Амал не, халқымыздың шын ғылыми тарихы бүгінге дейін жеткілікті зерттеліп, жан-жақты таныстырылған жоқ. Бізде екінші бірінде халықтың ғасырлар бойғы қаһармандық өмірінен ешбір сәулелі көрініс таппай, ылғи құбыжық етіп көрсету дағдысы арылмай келеді» деп, «Академиктерден бастап, мектеп шәкіртіне дейін, ең мықтағанда, XIX ғасырдан Шоқан, Абай заманынан бергіні ғана ауызға аламыз. Ал одан арғы мыңдаған жылдықтарда Қазақстан жерінде нендей хикмет болғанын шындап, жүйелі сөз еткеніміз жоқ. Қысқасы, қазақ халқының ертедегі тартыс пен күреске толы өткен жолы сан мыңдаған кітап оқушыға қараңғы. Бұдан кейін өзге былай тұрсын, туған балаға да қазақ елінде бұрын пәлендей ұнамды құбылыс болған деп сендіруің қиын. Жастардың ел дәстүріне, мәдениетіне кейде салғырт, самарқау қарайтыны да тарихты біржақты жамандап түсіндіру әдетіне тікелей байланысты» [6, 143] деген сындарлы ойлары да ұлттық мүддені көздеген ғалым парасатын айқын танытады. Осындай принципті мәселелерді саралаған сыншы Д.Досжанов повесінің жетістігімен қатар кейбір олқылығын да назардан тыс қалдырмайды. «Шығарма кейіпкеріне заманына, ортасына лайық емес сөздер сөйлету немесе дәл қазіргідей ойлату шындық шырқын бұзатыны анық» деп көрсетеді.

НӘТИЖЕЛЕР

Р.Бердібай өзінің қай зерттеу еңбегінде болмасын ұлтымыздың ұлы мұраттарын «Қызығым да, рахатым да, қасіретім де – қазақ, қазақтың тарихы, бай мұрасы. Таяқ жеймін, мейлі үлесімнен құр қалайын, қазақ үшін істелген әрекетімнің бәрі қуаныш» деген биіктен әдіптеді. «Ғасырлар толғауы» кітабының «Ежелгі жазба мұралар» тарауында әл-Фараби, Ахмет Игүнекидің «Құтадғу білік», Махмұд Қашқаридың «Диван лұғат ат-түрік», Қожа Ахмет Яссауи, Сүлеймен Бақырғани, Дүрбек, Құтыб, Сайф Сарай, Рабғузи, Жалаири, Дулати, Әбілғазы шежіресін қарастырылды [7, 26-48]. «Науаи мен Абай» («Социалистік Қазақстан».1960.16.09), «Әдебиет тарихын тереңдеп таныық» (Қ.Ә).1968.19.10), «Мұрагер парызы» («Қ.Ә»).1970.25.09), «Ұлы ойшыл туған жерде» («Қ.Ә»).1975.5.09), «Халық мұрасы-қымбат қазына» («Қ.Ә»).1976.22.10), «Жазба мұралар мәні» («Социалистік Қазақстан».1979.19.06), «Заманалар сыры немесе мәдени мұраны меңгеру жайында» («Қ.Ә»).1980.10.10), «Құпия шежіре» («Лениншіл жас».1980.1.01), өзге де мақалаларында сан ғасырлық рухани және материалдық құндылықтарды қастерлеудегі ұрпақ парызыны санаға құйып отырды. «Мұрагер парызы» мақаласында сәулет өнеріне жататын заттық мәдениет мұраларын жинау, іздеу, зерттеу, бағалау мәселелерінде қолға алынбай жатқанын көтеріп, «Қожа Ахмет Яссауи мавзолейі демекші, осы ұлы жәдігерліктерді жұртшылыққа толық таныстыра алғанымыз жоқ. Мұнда тек ХІІ ғасырда жасалған, Орта Азия діндарлары пір тұтқан ақынның ғана емес, қазақтың көрнекті көп адамдарының қабірі жатыр. Тарихта аты қалған Әбілқайыр, Абылай, Жолбарыс, Қазыбек сынды қайраткерлер бейіті осында» деп ата тарихында айрықша орын алатын тарихи тұлғалар кесенесінің мүшкіл халіне зиялы қауым назарын аудартты.

Ғалым әдебиеттанудың барлық салаларында жемісті еңбек етті. Әдеби сындағы ізденістеріне шыншылдық, объективтілік тән. Әдеби дамудағы жанрлық түрленулер мен қаламгер шеберлігін сынның эстетикалық талдаудағы сипатының артуы көркемдік үрдістің маңызды мәселелерін теориялық тұрғыдан саралау талабына да өрісті ықпал етуі заңды. Оған Р.Бердібайдың «Әдеби сын өркендей түссін» («Қ.Ә»).1958.28.03), «Әдебиеттің асыл мұраты» («Қ.Ә»).1961.16.06), «Әдеби сынның жайын ойласақ» («Қ.Ә»).1962.8.06), «Роман және заман» («Жұлдыз».1964.№9), «Үлкен проза парызы» («Қ.Ә»).1965.14.21.05), «Дүниетаным және шығарма» («Қ.Ә»). 1967.27.01), «Өмір шындығы және көркемдік шешім» («Жұлдыз. 1966.№5), «Характер және жағдай» («Жұлдыз».1967.№2) т.б. мақалалары айқын дәлел болып табылады.

Тарихи тақырыптағы, замандас тұлғасын сомдаудағы туындылардың ХХ ғасырдың 70-жылдар бедерінде де өрісті арна табуындағы көркемдік үрдіс табиғаты қазақ әдеби сынында байыпты зерделеніп, басты тақырып өзегін құрады. Р.Бердібайдың «Тарихи шындық және көркемдік шешім» («Жұлдыз».1970.№1), «Алпыстың асуында» («Қ.Ә»).1975.3.01), «Тарихи шындықтың заманалығы» («Жұлдыз». 1979.№12), Ш.Елеуеновтің «Рост национального самосознания и исторический роман» («Дружбы народов».1970.№6), «Проза дәстүрлерінің жаңғыруы» («Қ.Ә»).1971.11.ҮІ), «Тарих және көркем шындық» («Жұлдыз».1973.№11), Ә.Әлімжановтің «Терең тамырлы дәстүр» («Қ.Ә»).1970.13.11), М.Дүйсеновтің «Алмас кылыш» («Қ.Ә»). 1971.19.11.), М.Әуезовтің «От истории к историзму» («Простор».1971.№11), «Өнердің өнегесі» («Жұлдыз».1975.№2), О.Сүлейменовтің «Әдебиеттің асыл мүддесі» («Қ.Ә»).1972.25.02), «Литература - служба или служение» («Простор».1971.№8), Х.Әдібаевтың «Қан мен тер» хақында» («Қ.Ә»).1972.21.04), «Көшпенділердің көркем шежіресі» («Жұлдыз».1978. №10), З.Серікқалиевтің «Құнды сөз құнарлы ойдан» («Жұлдыз».1972.№5), З.Жұмағалиевтің «Деректі шығармалар туралы» («Жұлдыз».1973. №2), Т.Тоқбергеновтің «Жібек жолы - тарих жолы» («Қ.Ә»). 1974.18.01), К.Сыздықовтың «Проза бағдары» («Жұлдыз».1974.№5), С.Қирабаевтың «Ілгерлеу жолы ізденіс» («Жұлдыз».1975.№5), М.Сқақбаевтың «Кең тыныс» («Жұлдыз».1975.№4), Ж.Дәдебаевтың «Тарихи және көркемдік шындық» («Қ.Ә»).1978.8.12) сынды мақалаларында дәстүр арнасындағы тұтас әдеби даму үрдісінің заңдылықтары, көркем шындық пен өмір

шындығының байланысы, қаламгер дүниетанымы сын мен теория тығыз тоғысқан талдауларда зерделі қарастырылды⁷ Бұл мақалаларда әдебиетшілер біріншіден, тарихи тақырыптағы туындыларды талдау өзегі етіп ала отырып, қазақ халқының отандық тарихының зерттеусіз жатқан түйінді мәселелеріне әлеумет назарын аудартса, екіншіден, тарихи тақырыптағы шығармалардың аясында сөз өнерінің поэтикалық қуатын еселеу, тақырып арнасын ұлттық және адамзаттық мәселелермен тығыз байланыстыру сынды әдеби-теориялық мәселелер байыпты сараланып, тығыз бірлікте ұштастырылды.

Әдебиеттанушының «Қазақ романы» (1975), «Қазақ тарихи романы» (1979) еңбектері қазақ тарихи романын жүйелі зерттеудің әдіснамалық негіздерінің барынша жетілдіріле даму үстінде екенін айқындай түсті. Бұл ретте Одақ әдебиетшілері қазақ әдебиетіндегі тарихи романдардың жетекші сипат алу құбылысының басты да негізгі мән-мағынасын халықтар достығы, туысқан әдебиеттер байланысы сынды қалыпты тақырып аясында ғана алғандықтан оның бірден бір қозғаушы күші халықтың өткенін танудағы ұлттық сана сезімдегі бұлқыныстан туған рухани серпін, соған қуат берген азаматтық ұстанымы айқын қаламгерлердің батылдығы екенін байыптауда өз пікірлерін бұғып қалғанын жасыруға болмайды. Г.Ломидзе «Интернациональный пафос советской литературы» (1970) еңбегінде тарихи тамырына, дәстүрлерге әсерлене қызығушылық деп қараса, қазақ әдебиетін бағалаудағы түйінді пікірі «младописьменный» дегеннен аспаған З.Кедрина «Көрші отырған туысқан қазақтардың ғана емес, басқа халықтардың жас жазушылары да Айтматовқа еліктейді» деп М.Әуезов сында алыптың Орта Азия әдебиетіне жасаған әдеби ықпалын «ұмыт» қалдырды. Өз кезегінде қазақ қаламгерлерінің ұлт тарихының өткен ғасырлар бедерін безбендеуін, тарихи тұлғаларды сомдауын ресми идеология «идеализация» деп айыптап, осы қуатты серпілісті тежеуге тырысты. Сондықтан халықтың эстетикалық танымына, тарихи ойлау жүйесіне қуат беретін қазақ тарихи романдарының тақырыптық-идеялық, көркемдік-эстетикалық маңызын, танымдық-тағылымдық, тәлімдік-тәрбиелік қадір-қасиетін тану әдебиетші ғалымдардың басты міндеті боп жүктелді.

Халық мәдениет университетінің тыңдаушыларына арналған «Қазақ романы» (1975+) кітапшасында Р.Бердібаев ерлік пен өрлікке толы тарих қойнауындағы түркі жазуы, әл-Фараби мұрасын игеру - өткенге үңілудегі елдік сананың өсуі екенін байыптап, тарихи тақырыптағы туындылардың ұлт әдебиетінде санаулы екенін айта келіп, осы олқылықтың орынын толтырудағы Д.Досжановтың «Жібек жолы», «Отырар», І.Есенберлиннің «Алмас қылыш» туындыларының маңызын баса көрсетеді. Зерттеуші І.Есенберлиннің аталған шығармасына кеңінен тоқталып, айрықша маңызын: «Өзге маман түгіл тарихшыларымыздың өзі де әлі күнге дейін жете зерттеп болмаған кезең - ХҮ ғасыр оқиғаларын роман-хроника түрінде тұңғыш рет жүйелі өріп, аса көп керекті мағлұмат бере алатындығында. Қалың оқушы бұл кезге дейін ХҮ ғасырда Жәнібек пен Керей бастаған қазақ рулары Сарысу, Шу, Талас өзендерінің алқабында, Мойынқұм бойында алғаш рет қазақ хандығын құрды деген қысқа деректен өзгені біле бермейтін. «Алмас қылыш» тарих кітаптарында жазылған сараң тұжырымның тасасында қаншама хикмет жатқанын нақтылы оқиғалардың хронологиялық ізіне түсе отырып кеңінен баян етеді» [8, 34] деп бағалайды.

Роман жанрын роман-хроника деп анықтай отырып, шығарманың басты идеясы «қазақ руларының бірлесу, бір хандық шеңберінде ынтымақ құру» [8, 35] екенін дәлелдей көрсетеді. Бұл ретте «Алмас қылыш» туындысын талдауда сыншылдық ой-пікірде үлкен жаңғырық тудырған білікті сыншы З.Серікқалиевтің «Тарихи шындық бұрмаланбасын» мақаласындағы талдаулардағы кейбір даулы ой-пікірлерімен («Социалистік Қазақстан». 1972. 16.04) полемикаға барып, романды бағалауға таптық өлшеммен келуге болмайтынына принципті тұрғыдан келіп: «Алмас қылыш» романында халықтың тарихтағы шешуші рөлі көрінген деп санаймыз. Кітапты тап қайшылығы, халықтың тарихи орны айтылмаған деген айып та теріс. Әрбір мәселеге тарихилық принциппен қарайтын болсақ, сонау ХҮ ғасыр оқиғаларынан ХХ ғасырға тән анық таптық күрес суреттерін іздеуге бола бермейтінін түсінер едік» [8, 36] деген байыпты көзқарасын білдіреді.

Р.Бердібай қазақ тарихи романдарын көркемдік негіздеушілердің бірегейі І.Есенберлин шығармашылығының даралық қасиетін: «Халықтың бұрынғысы мен бүгінгісінің ең елеулі, маңызды жақтарын іздеп, ғибрат берерлік істер мен мінездерді талғап ұсыну үлкен саналы ойдан, сүйекке біткен табиғи, таза отаншылдық аңсардан тұмақ» деп «Алмас қылыш», «Жанталас», «Қаһар» романдарын айрықша бағалайды. «Ең алдымен тарихи зерттеу әдебиетте толық талдауын тауып болмаған, кей тараптан әлі күнге дейін пікір таласын тудырып келген оқиғалар мен адамдар туралы көркем шығарма жазудың өзі І.Есенберлиннің азаматтық тұлғасының беріктігі деп бағалау керек. Ғылымдағы секілді көркем әдебиеттегі жаңа сөз атүсті еліктеуден, өзгелердің ізімен «қауіпсіз» сырғи беруден тұмаса керек. Бұрын ешкім бармаған тақырыптық тыңға түсу үшін қаламгерге сана батырлығы қажет» [9] деп түйді.

ТАЛҚЫЛАУЛАР

Р.Бердібай – фольклорист, түркітанушы ғалым. «Ғасырлар толғауы» (1977), «Жыршылық дәстүр» (1980), «Сарқылмас қазына» (1983), «Кәусар бұлақ» (1989) т.б. еңбектері халық қазынасын шығыстану, түркітанумен тығыз бірлікте жан-жақты талдаудағы әдеби-тарихи тұрғыдағы танымдық-тәрбиелік сипатымен құнды.

Қазақ фольклористері халық қазынасын нақты зерттеу нысанына алып, жүйелі қарастыру мәселесінде де ілгерлеу жолына түсті. Атап айтқанда, «Қазақ тарихи жырларының мәселелері» (1979) атты ұжымдық зерттеудің эпикалық мұраның туу дәуірін, оларда көрініс тапқан әлеуметтік-тарихи оқиғалардың маңызын айқындау, жүйелеуде маңызы зор болды. Ұжымдық еңбектің кіріспесін жазған Р.Бердібай тарихи өлең, жырды зерттеудің өзіндік міндеттері мен ерекшеліктеріне қатысты жазылған Б.Н.Путилов, В.К.Соколов, Н.А.Криничная сынды орыс ғалымдарының ғылыми пікірлерін тарата баяндап, қазақ фольклоршыларының алдында тұрған келелі мәселелерді байыптайды. Атап айтқанда, тарихи оқиға мен қиялдың, дәстүрдің, аңыз бен құжаттың арақатынасын, белгілі оқиғалар мен қаһармандар туралы тарихи сананың шытырмандығын, мұраның ішінен халықтық аңсарлар мен үміттер айқын көрінгендерін екшеу, тарихи өлеңнің ұлғая, дами келе жырға, эпосқа ұласатынын, бұларды талдағанда жанрлық талаптар мен деңгейлерді есепке алу керектігін ескертеді [10, 5].

Қазақ фольклористикасының ең бір түйінді өзегін құрайтын жанрдың өзекті мәселелеріне баса назар аударған ғалым: «Тарихи өлеңдер жанры бізде бұл кезге дейін арнайы, жан-жақты зерттелмегендіктен, оның ХҮІІІ ғасырға дейінгі үлгілері есепке алына бермейді. Орхон-Енисей жазбаларында кездесетін өлеңдерден бастап, әрбір дәуірдің жаңғырығын байқататын азды-көпті өлең кездесуі ықтимал. Ал ХҮ ғасырдан бергі қазақ хандығының өмірінде болып өткен ірі оқиғалар туралы өлең молырақ сақталған» [10, 6] дей келіп, Қазтуған, Асан Қайғы, Доспамбет, Шалкиіз, Жиёмбет, Марғасқа, Ақтамберді сынды жыраулар поэзиясындағы тарихи өлеңнің нышаны мен Үмбетейдің Бөгенбай батыр өлімін естіртуі, Бұқар жыраудың Бөгенбай, Қабанбай, Жәнібек батырлардың ерлігін мадақтаған толғаулары тарихи өлең жанрының сипатын байқататынын зерделейді. Сонымен қатар Исатай-Махамбет, Бекет, Өтеген, Сұраншы батыр туралы жырлар ғана жиірек сөз болып келгенін ал: «Тарихи дәуірде өмір кешкен, қазақ халқының жоңғарлармен күресінің қатысушылары болған Бөгенбай, Қабанбай, Олжабайлар тарихи эпос қаһармандар реніде жүйелі зерттелген емес. Осылардың қай-қайсысының да тарихи істерін, ауыз әдебиетіндегі, аңыздағы, шежіредегі бейнесін салыстырып, шындығы мен қайшылығын аша түсу, анық халықтық бағалар мен түрлі қосынды пікірлердің ара жігін ажырату талабы тұңғыш рет қолға алынып отыр» [10, 7-8] деп тұтас бір жанрды алғаш рет жүйелі қамтығын еңбектің ұлттық фольклористикадағы соны сипатын көрсетеді.

Тарихи жыр, тарихи өлеңдер табиғатын айқындаудағы теориялық қисындар, сонымен қатар Абылай сынды тарихи тұлға, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақ Жәнібек, Олжабай, Өтеген, Арқалық, Досан, Бекет, Жанқожа, Исатай, Махамбет сияқты

батырларға қатысты туған жыр, аңыздардың, «Ақтабан шұбырынды» қасіретінен туындаған тарихи өлеңдердің, он алтыншы жыл дүрбелеңіне байланысты туған халықтық жырлардың талдануы аталған еңбектің ғылыми және де танымдық маңызын көрсетеді. Сонымен бірге кітаптың «Қазақтың халық музыкасындағы тарихи оқиғалардың бейнеленуі» тарауының да сонылық сипаты бар. Өйткені барша ғұмырын өлеңмен өрген әрі ән-күйімен қатпарлы тарихының тереңін сүзген елдің музыкалық фольклорын тану, тылсым құдіретіне ену мейлінше күрделі. Міне, халықтың этикалық, эстетикалық жан әлемін, философиялық дүниетанымын ұлт тағдырымен тұтастықта тануға мүмкіндік беретін рухани құндылықтардың қарастырылуы ерекше назар аудартады.

Әдебиеттанудағы озық әдіснаманы біліктілікпен қазақ фольклорының өзекті мәселелерін жаңаша зерттеуде ұштастыру сөз өнерінің шын мәніндегі халықтық, ұлттық сипатын ашуда, қоғамдық өмірмен әрі адамзат қауымының өткен тарихымен сабақтастығын зерделеу арнасының өрісін кеңейте түсері анық. Бұл ретте «Қазақ фольклорының типологиясы» (1981) атты ұжымдық еңбектің зерттеу әдісі де тың болып табылады [11]. Ауыз әдебиеті туындыларының тегін, жасалу, даму, өзгеру заңдылықтарын талдауды нысан етіп, қазақ ауыз әдебиетінің эпос, ертегі, аңыз-әңгіме, тұрмыс-салт өлеңі сияқты сан алуан жанрлары түркі-монғол халықтарының фольклорымен алғаш рет саластырмалы тұрғыда қарастырылған еңбекте Р.Бердібаевтың «Түркі-монғол халықтары эпосындағы кейбір ортақ желілер», Б.Уахатовтың «Қазақтың тұрмыс-салт өлеңдерінің типологиясы», Б.Адамбаевтың «Тарихи аңыз-әңгімелер», Т.Сыдықовтың «Қазақ эпосын тарату мен дамытудағы жыршы-ақындар ролі», Е.Тұрсыновтың «Типологияның комплексті жүйесі туралы», Н.Төреқұловтың «Фольклорлық жанрлардың ұлттық, интерноцианалдық сипаты», С.Қасқабасовтың «Ертек пен эпостың сюжеттік типологиясы», Ш.Ыбыраевтың «Қазақ-оғыз эпостарындағы тегі бір желілер және олардың өзгеруі», З.Сейтжановтың «Жыр дәстүрі және «Түкібай-Шолпан» дастаны» мақалалары берілген. Р.Бердібаев эпостанудағы «тарихи мектеп» қисынының кереғар ықпалындағы зерттеулер «Едіге», «Ер Сайын», «Шора» жырларын дұрыс бағалауға мүмкіндік бермей отырғанын ескерте келіп, «Осы және басқа жырлардың түрлі халықтардағы вариант, версияларын түгел сараптан өткізіп, толық тексергенде ғана олардың халықтық, фольклорлық негіздерін екшеуге, түрлі тараптан жасалған жол-жөнекей қоспаларды ажыратуға, ең қажеттісі – тарихи фактілер мен эпикалық жинақтаудың ара қатынасын анықтауға мүмкіндік туады. Демек, тарихи-типологиялық тәсіл фольклортануға әр саладан қозғау салатын ұтымды тәсіл деп қарау керек» [11, 12] деп зерттеу әдісіндегі танымға серпін беретін басты принципті дұрыс көрсетеді.

Тарихи-типологиялық тұрғыдан эпос жанрының түрік-монғол халықтарындағы ортақ желісіне тән сипаттар мен ерекшеліктер, көркемдік түрленулер нақты мысалдармен дәлелденген. Мәселен ноғай халқының «Айсылдың ұлы Әмет батыр» жыры мен Мұрын жыраудан жазып алынған «Айсаның ұлы Ахмет», сонымен бірге екі халыққа да ортақ «Шора батыр», «Қазақ жырлары», қазақ қырғыз халықтарының арасындағы эпикалық дәстүр байланысы «Манас», қазақ және башқұрт фольклорлық мұрасындағы ұқсастықтар «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Алпамыс», «Тарғын мен Қожақ», «Шора батыр», «Едігей мен Мұрадым» мысалы негізінде қарастырылады. Сонымен қатар Алтай халқының «Маадай-Қара» жырының бейнелеу жүйелеріндегі ұқсастықтар немесе қазақ эпосымен қалмақ халқының «Жәңгір» жырының тарихи-типологиялық үндестігі көшпелі халықтардың ежелгі эпикалық дәстүрінің ортақ арнадан тарамдалуымен байланыста алынған [11, 44-45].

«Қазақ эпосы. Жанрлық және стадиялық мәселелер» (1982), «Эпос мұраты» (1997) зерттеулері эпостың тарихилығын фольклористика мен түркітанудың өзекті мәселелерімен тығыз ғылыми бірлікте ұштастырудағы ғылыми талдаулары, теориялық тұжырымдарының тереңдігімен ерекшеленеді. Эпос генезисі мен табиғатын типологиялық әдіспен саралаған «Қазақ эпосы. Жанрлық және стадиялық мәселелер» зерттеуі қазақ эпосының жанрлық проблемалары мен олардың стадиялық даму ерекшеліктерін кешенді талдауымен маңызды [12]. Еңбектің «Қазақ эпосының зерттелу тарихынан», «Көне эпос», «Қаһармандық эпос», «Ғашықтық эпос», «Тарихи жыр» атты бөлімдерінде эпостанудың келелі мәселелері

ауқымды қарастырылған. Соның ішінде құнды мұрамыз болып табылатын, алайда зерттеушілер назарынан тыс қалған жиырмадан астам жырды талдауы, сол арқылы ғылыми айналымға енгізуі еңбектің құндылығын еселей түскен. Мысалы, Абылай, Қабанбай, Бөгембай, Жанқожа, Бекет сынды тарихи тұлғаларға арналған жырларды талдаулары соның нақты мысалы деуге болады. Осы жағынан алғанда Ә.Қоңыратбаевтың «Өз басыма көбірек ұнағаны «Көне эпос» деген бөлім. Мұнда бұрын белгісіз 22 жырдың табиғаты әңгімеленген. Соған қосып айтарымыз: еңбекте түрік-монғол эпосын (Тәсәр-хан) салыстыру бар екен. Фольклор текстісін оқу оңай, бірақ соны тарихилық негізінде талдау қиын. Автор еңбегі бұған жол сызған. Эпостық, лиро-эпостық жырларды талдағанда содан тайпа, ел тарихы көрінуі тиіс» деген бағалауы қашан да елдік қасиетпен біте қайнасқан ғалым мақсатының биік мұратын да танытады.

Ғалымның «Эпос – ел қазынасы» (1995) зерттеуі Махмұд Қашғари атындағы халықаралық сыйлықпен, «Байқалдан Балқанға дейін» (1996) еңбегі «Түрік дүниесіне қызмет» (1998) халықаралық сыйлықпен марапатталды.

Р.Бердібай – Ш.Құдайбердіұлы мұрасын, шығармашылығын зерттеуге қомақты үлес қосқан ғалым. Әдебиетші 1960-1983 жылдардың өзінде-ақ Ш.Құдайбердіұлы шығармашылығын барынша объективті бағалай білді. Мәселен, Шығыс елдерінің терең тамырлы дәстүрлі әдеби байланыстары өзек етіп алынған «Гүлстанның бұлбұлдары» (1970) кітабына енген «Әбдірахман Жәми» зерттеу мақаласында Физулидің «Ләйлі-Мәжнүн» дастанына тоқтала келіп: «Қазақ топырағында «Ләйлі-Мәжнүннің» неғұрлым таныс нұсқалары – Низами дастаны негізінде жасалған бертіндегі аударма мен бұрынырақта Шәкәрім Құдайбердиев жазған дастан. Халық арасында кең тарап, ұрпақтан-ұрпаққа мәлімденіп кеткендігі соншалық – «Ләйлі-Мәжнүнді» қазақтың төл туындыларынан бөлектеп әкету қиын» деген байыпты пікір түйді. Ал 1983 жылы Мәскеуде өткен Кеңес түркітанушылар комитетінің IX пленарлық отырысында «Қазақ әдебиеттануының мәселелері» атты тақырыпта жасаған баяндамасы айрықша назар аудартады [1]. Ол ғалымның қазақ әдебиеттануындағы ұлттық және әлемдік рухани ықпалдастықтың теориялық және әдіснамалық мәселелеріне сол кезеңнің өзінде өзінде-ақ ерекше мән бергенін айғақтайды [13].

Ұлттық әдебиеттанудың түйінді де өзекті ғылыми мәселелеріне кеңінен тоқталған ғалым Қазақстанда көне түркі жазба ескерткіштерінің өз деңгейінде зерттелмей отырғанын: «До сих пор еще слабо изучены письменные литературные памятники, справедливо считающиеся общим достоянием тюркоязычных народов: «Кутадгу билик», «Хиба-ул хакаик», «Гулистан», «Хосров-Ширин» «Дивану лугат-ит-тюрк», «Мухаббатнаме», «Огузнаме» и др. Изданные много лет назад хрестоматии по древнетюркским памятникам стали библиографической редкостью. Изучение литературных памятников V-XV веков остается пока делом будущего» [14, 42] деп орынды ескертеді. Баяндаманың ерекше назар аудартатын аса өзекті мәселесі – қазақ әдебиеті тарихының айтулы тұлғаларын зерттеудегі басты кемшілікті батыл көтеруінде. Әсіресе, тек 1988 жылы толық ақталған Шәкәрім Құдайбердиев мұрасының маңызы туралы 1983 жылы Мәскеуде пікір білдіруі, оған Одақ ғалымдарының назарын аудартуы Р.Бердібайдың ғылыми ерлігі деп бағалаймыз. Бұған «Несмотря на активное изучение истории казахской литературы XV-XX веков, творчество многих известных в прошлом акынов и жырау еще ждет своих исследователей. Так, поэт Шакарим Кудайбердиев, брат Абая Кунанбаева, глубоко освоивший литературные традиции Запада и Востока, написал несколько прекрасных поэм, множество лирических стихотворений, создал поэтическое переложение повести А.Пушкина «Дубровский» на казахском языке, был даровитым композитором, историком. Но его творчество еще во многом остается неисследованным» [15, 42] деген пікірі нақты мысал бола алады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Әдебиеттанушы ғалым Р.Бердібайдың ғылыми еңбектері ұлттық әдебиеттанудың аса өзекті мәселелерін кешенді талдауымен маңызды. Ғалым еңбектерінде зерттеу нысанына алынған тақырыптар жүйесі өте ауқымды. Әдебиетші қазақ әдебиетінің тарихымен қатар фольклористика, түркітану бағытындағы күрделі зерттеулер жүргізді. Ғалымның «Әдебиет және өмір», «Роман және заман», «Қазақ прозасындағы замандас тұлғасы», «Қазақ совет әдебиетінің қалыптасуы (1930-1940 жылдар аралығы)», «Дәстүр тағылымы», «Қазақ романы», «Достық кемесінде», «Қазақ тарихи романы», «Биік парыз», «Замана сазы», «Тарихи роман», «Мұхтар шыңы» еңбектері әдеби-тарихи, сыншылдық-эстетикалық және әдеби-теориялық талдаулардың тоғысып жатуымен ерекшеленеді. Маркстік-лениндік әдіснама талабы басты орында тұрған күрделі кезеңде ғалым қасаң қағидаларға шырмалып қалмай, ұлттық мүдде тұрғысынан келді. Ұлтсыздандыру саясаты өріс алған 1960-1980 жылдары ұлттық құндылықтарды сақтауға аянбай еңбек еткен ғалым тарихи сана мен тарихи жадтың қайнары тарихи тақырыптағы көркем туындыларды объективті бағалай білді. Қазақ әдебиетінің өзекті мәселелері Отан тарихының келелі мәселелерімен сабақтастықта зерделеген ғалым әдебиеттанумен қатар тарих ғылымының ғылыми қағидаттарын басшылыққа алып отырды. Ол көркемдік ойлау жүйесін тарихи ойлау жүйесімен дәнекерлеуде ерекше маңыз алды. Бұл мәселе қазіргі гуманитарлық ғылымда синергетикалық сипатымен де өзекті сипат алып отырғанын баса көрсетеміз.

¹Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын «BR28713085 – XX-XXI ғасырлардың алғашқы ширегіндегі зияткерлік тарихты қазақ тарихшылары мен әдебиетшілерінің еңбектері арқылы кешенді пәнаралық зерттеу» бағдарламасы аясында әзірленді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Бердибаев Р. Проблемы казахского литературоведения // Советская тюркология. – 1983. – №4. – С.39-43.
- 2 Бердібаев Р. Заманалар сыры немесе мәдени мұраны меңгеру жайында // Қазақ әдебиеті. –1980. – 10 октябрь.
- 3 Бердібаев Р. Сол бір жылдарда // Жұлдыз. – 1995. – № 5-6. Б. – 118-140.
- 4 Бердібаев Р. Мұрагер парызы // Қазақ әдебиеті. – 1970. – 25 сентябрь.
- 5 Қазақ әдебиетінің тарихы. III т. II кітап. – Алматы: Қазақ ССР ҒА баспасы, 1967. – 664 б.
- 6 Бердібаев Р. Роман және заман. – Алматы: Жазушы, 1967. – 580 б.
- 7 Бердібаев Р. Ғасырлар толғауы. – Алматы: Жазушы, 1977. – 320 б.
- 8 Бердібаев Р. Қазақ романы. – Алматы: Қазақ ССР «Білім» қоғамы, 1975. – 48 б.
- 9 Бердібаев Р. Алпыстың асуында // Қазақ әдебиеті. – 1975. – 3 январь.
- 10 Қазақ тарихи жырларының мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1979. – 312 б.
- 11 Қазақ фольклорының типологиясы. – Алматы: Ғылым, 1981. – 307 б.
- 12 Бердібаев Р. Қазақ эпосы. Жанрлық және стадиялық мәселелер. – Алматы: Ғылым, 1982. – 232 б.
- 13 Matayeva A., Zhumagul S., Sarybayeva B., Yerlanova A., Chuzhayeva A. Modern Approaches to the Theory and Methodology of Kazakh Literary Studies: Integration of National and Global Trends // Forum for Linguistic Studies. Volume 07, Issue 02, Pages 639-653, February 2025.
- 14 Bankoff G., Remaking the world in our own image: Vulnerability, resilience, and adaptation as historical discourses 1. In Why Vulnerability Still Matters. Routledge. <https://doi.org/10.1111/disa.12312>, 2022.

15 Zhakulayev, A., Takirov, S., & Khassenov, B. (2024). Literary text and historical discourse: A questionnaire study. International Journal of Innovative Research and Scientific Studies, 7(3), 1174-1181

Материал 29.12.2025 баспаға түсті

Трансформация наук литературоведения и истории в исследованиях Рахманкул Бердибай

С.Б. Жұмағұл¹, Қ.Р. Кемеңгер¹, Г.С. Бөкен²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан

²Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

В статье рассматривается научно-интеллектуальная значимость многогранных научных трудов ученого-литературоведа Рахманкула Бердибая в контексте национального литературоведения. Анализируется актуальность исследования наиболее острых и болезненных тем истории казахской литературы периода жесткого давления коммунистической системы в неразрывной связи с насущными проблемами, накопившимися в истории нации. Обосновывается значение объективной оценки с точки зрения коренных национальных интересов литературного наследия, традиционных ценностей в условиях тоталитаризма, а также знаменитых исторических романов И. Есенберлина, написанных о сложных и переломных этапах отечественной истории, в современную эпоху государственной независимости.

В аналитических материалах его научных исследований четко определяются ключевые аспектные характеристики глубокой взаимосвязи филологической и исторической наук. Научные труды ученого-литературоведа Р. Бердибая имеют принципиальное значение благодаря комплексному анализу актуальных проблем национального литературоведения. Система тем, взятых ученым в качестве объекта исследования, чрезвычайно обширна. Литературовед, наряду с детальным изучением истории казахской литературы, провел сложные фундаментальные исследования в области фольклористики и тюркологии. Исследуя актуальные вопросы казахской литературы в тесной преемственности с ключевыми проблемами истории Отечества, ученый руководствовался научными принципами как литературоведения, так и исторической науки. Данная статья позволяет осмыслить интеллектуальную историю на рубеже XX и XXI веков с позиции междисциплинарного исследования через труды казахских историков и литературоведов.

Ключевые слова: ученый литературовед, литературоведение, тоталитарная система, литературное наследие, национальное достояние, история, исторические романы, национальный интерес.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Бердибаев Р. Проблемы казахского литературоведения // Советская тюркология. – 1983. – №4. – С.-39-43.
- 2 Бердибаев Р. Тайна веков, или Освоении культурного наследия // Казахская литература. – 1980. – 10 октября. – С. 5.
- 3 Бердибаев Р. В те самые годы // Жұлдыз. – 1995. – № 5-6. – С. 118-140.
- 4 Бердибаев Р. Долг наследника // Казахская литература. – 1970. – 25 сентября. – С. 3.
- 5 История казахской литературы. Т. III. Книга II. – Алма-Ата: Издательство АН Казахской ССР, 1967. – 664 с.
- 6 Бердибаев Р. Роман и эпоха. – Алма-Ата: Жазушы, 1967. – 580 с.
- 7 Бердибаев Р. Размышления веков. – Алма-Ата: Жазушы, 1977. – 320 с.
- 8 Бердибаев Р. Казахский роман. – Алма-Ата: Общество «Знание» Казахской ССР, 1975. – 48 с.

- 9 Бердибаев Р. На перевале шестидесяти // Казахская литература. – 1975. – 3 января.
- 10 Вопросы казахских исторических жыр (поэмических сказаний). – Алма-Ата: Наука, 1979. – 312 с.
- 11 Типология казахского фольклора. – Алма-Ата: Наука, 1981. – 307 с.
- 12 Бердибаев Р. Казахский эпос. Жанровые и стадийные вопросы. – Алма-Ата: Наука, 1982. – 232 с.
- 13 Matayeva A., Zhumagul S., Sarybayeva B., Yerlanova A., Chuzhayeva A. Modern Approaches to the Theory and Methodology of Kazakh Literary Studies: Integration of National and Global Trends // Forum for Linguistic Studies. Volume 07, Issue 02, Pages 639-653, February 2025.
- 14 Bankoff G., Remaking the world in our own image: Vulnerability, resilience, and adaptation as historical discourses 1. In Why Vulnerability Still Matters. Routledge. <https://doi.org/10.1111/disa.12312>, 2022.
- 15 Zhakulayev, A., Takirov, S., & Khassenov, B. (2024). Literary text and historical discourse: A questionnaire study. International Journal of Innovative Research and Scientific Studies, 7(3), 1174-1181

Материал поступил в редакцию журнала 29.12.2025

The transformation of literary and historical sciences in the research of Rakhmankul Berdibay

S. Zhumagul¹, K. Kemenger¹, G. Boken²

¹L. Gumilyov Eurasian National University

²Ualikhanov University

The article examines the intellectual and scholarly significance of the multifaceted research works of the literary scholar Rakhmankul Berdibay within national literary studies. It analyzes the relevance of exploring the most critical and sensitive themes in the history of Kazakh literature under the pressure of the communist system, closely linking them with the pressing issues accumulated throughout the nation's history. The study emphasizes the contemporary importance in the modern era of independence of providing an objective evaluation, from the perspective of national interests, of the literary heritage, traditional values under totalitarian constraints, and I. Esenberlin's historical novels written about the turbulent periods of the homeland's history.

Key characteristics of the deep intersection between philological and historical sciences in his scholarly research analyses are explicitly identified. The scholarly works of the literary critic R. Berdibay are of vital importance due to their comprehensive analysis of the highly urgent problems of national literary criticism. The system of subjects chosen by the scientist as the object of research is extremely vast. Along with the history of Kazakh literature, the scholar conducted complex studies in the fields of folklore and Turkic studies. Examining the current issues of Kazakh literature in close continuity with the vital problems of national history, the scholar was guided by the scientific principles of both literary criticism and historical science. This article allows for the comprehension of intellectual history at the turn of the 20th and 21st centuries from the perspective of an interdisciplinary study through the works of Kazakh historians and literary scholars.

Key words: literary scholar, literary studies, totalitarian system, literary heritage, national treasure, history, historical novels, national interest.

REFERENCES

- 1 Berdibayev, R. (1983). Problemy kazakhskogo literaturovedeniya [Problems of Kazakh literary studies]. Sovetskaya tyurkologiya, №4, s.-39-43.
- 2 Berdibayev, R. (1980, October 10). Zamanalar syry nemese madeni murany mengery zhaynda [Secrets of ages or about the mastery of cultural heritage]. Kazak adebiyeti.
- 3 Berdibayev, R. (1995). Sol bir zhyldarda [In those years]. Zhuldiz, № 5-6. b. – 118-140.

- 4 Berdibayev, R. (1970, September 25). Murager paryzy [The duty of the heir]. Kazak adebieti.
- 5 Kazak adebietinin tarikhy [History of Kazakh literature]. (1967). Vol. III, Book II. Almaty: Kazak SSR FA baspasy, 664 b.
- 6 Berdibayev, R. (1967). Roman zhane zaman [The novel and the era]. Almaty: Zhazushi, 580 b.
- 7 Berdibayev, R. (1977). Gasyrlar tolgaуy [Reflections of centuries]. Almaty: Zhazushi, 320 b.
- 8 Berdibayev, R. (1975). Qazaq romany [Kazakh novel]. Almaty: Kazak SSR “Bilim” qogamy, 48 b.
- 9 Berdibayev, R. (1975, January 3). Alpystyn asuynda [At the age of sixty]. Kazak adebieti.
- 10 Kazak tarikhi zhyrlarinin maseleleri [Issues of Kazakh historical poems]. (1979). Almaty: Gylym, 312 b.
- 11 KazaK folklornyn tipologiyasy [Typology of Kazakh folklore]. (1981). Almaty: Gylym, 307 b.
- 12 Berdibayev, R. (1982). Qazaq eposy. Zhanrlyk zhane stadiyalyk maseleler [Kazakh epic: Genre and stage issues]. Almaty: Gylym, 232 b.
- 13 Matayeva, A., Zhumagul, S., Sarybayeva, B., Yerlanova, A., & Chuzhayeva, A. (2025). Modern Approaches to the Theory and Methodology of Kazakh Literary Studies: Integration of National and Global Trends. Forum for Linguistic Studies, Volume 07, Issue 02, Pages 639-653.
- 14 Bankoff, G. (2022). Remaking the world in our own image: Vulnerability, resilience, and adaptation as historical discourses 1. In Why Vulnerability Still Matters. Routledge. <https://doi.org/10.1111/disa.12312>.
- 15 Zhakulayev, A., Takirov, S., & Khasenov, B. (2024). Literary text and historical discourse: A questionnaire study. International Journal of Innovative Research and Scientific Studies, 7(3), 1174-1181.

Received: 29.12.2026

MFTAP 17.09.91

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp286-300](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp286-300)

С.А. Итегулова¹, Б.С. Жонкешов¹

¹Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, 050010, Қазақстан

АЛДАР КӨСЕ БЕЙНЕСІН ЗАМАНАУИ АНИМАЦИЯ МЕН КОМИКСТЕ ВИЗУАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі заманауи мультимедиялық өнімдер балалар психикасына айтарлықтай әсер етеді, сондықтан фольклорлық кейіпкерлерді анимация және комикс форматында тиімді бейнелеу өзекті мәселе болып отыр. Зерттеу қазақ фольклорындағы парасатты жеңімпаз типіне жататын Алдар көсені визуалдаудың педагогикалық, психологиялық және мәдени әлеуетін ашуды мақсат етеді. Мақалада Алдар көсе бейнесінің юморға және агрессиясыз мінез-құлыққа негізделген ерекшеліктері, ұлттық кодты сақтау принциптері және аудиторияның жас ерекшеліктеріне сәйкес бейімделу жолдары кешенді түрде қарастырылады.

Мақаланың теориялық маңыздылығы фольклорлық кейіпкерлерді заманауи мультимедиялық форматқа бейімдеудің әдістемелік тәсілдерін жүйелеуімен, анимация мен комикс саласындағы ғылыми зерттеулерді толықтыруымен негізделеді. Практикалық мәні балалар аудиториясына арналған мультимедиялық өнімдердің тәрбиелік, эстетикалық және когнитивтік әлеуетін арттыру, ұлттық кейіпкерлерді мәдени брендке айналдыру арқылы отандық анимация индустриясын дамыту барысындағы тұжырымдарымен айқындалады.

Зерттеу әдістері ретінде контент-талдау, салыстырмалы талдау, мәдени-антропологиялық және теориялық талдау қолданылды. Материал ретінде қазақ фольклорындағы Алдар көсе ертегілері, отандық және шетелдік ғылыми еңбектер, анимация мен комикс теориясына арналған әдебиеттер, сондай-ақ жапон анимациясындағы фольклорлық кейіпкерлерді визуалдау тәжірибелері пайдаланылды.

Нәтижелер көрсеткендей, Алдар көсе бейнесі эпизодтық құрылым, юморлық сипат және агрессиясыз әрекеттер арқылы балалардың логикалық ойлауын, себеп-салдарлық байланысын, эмоционалдық қабылдауын және әлеуметтік дағдыларын тиімді дамытады. Ұлттық киім үлгілері, ою-өрнек және музыкалық сүйемелдеу балалардың этномәдени танымын арттырады. Анимациялық сериалдар, комикстер және оқу-әдістемелік материалдар арқылы кейіпкерді сипаттау ұлттық бренд қалыптастыруға және мәдени құндылықтарды насихаттауға мүмкіндік береді.

Осылайша, жүргізілген зерттеу Алдар көсе бейнесін заманауи мультимедиялық өнімдерге бейімдеудің педагогикалық, психологиялық және мәдени тұрғыдан тиімді әдістемесін ұсына отырып, балалардың эстетикалық, когнитивтік және тәрбиелік дамуына үлес қосады.

Кілт сөздер: Алдар көсе, анимация, комикс, визуализация, ұлттық код, педагогикалық әлеует.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Анимациялық фильмдердің қазіргі қоғамдағы орны мен олардың балаларды тұлға ретінде қалыптастырудағы маңызы туралы зерттеулер көп. Пікірлердің бір тобы оларды балалардың бос уақытын өткізу формасы, көңіл аулау құралы деп бағаласа, екінші тобы оларды баланың рационалды ойлау және сөйлеу қабілетін тежейтін зиянды құрал ретінде таниды. Осы жерде «анимациялық фильмдерді қарау арқылы баланың сөздік қоры молайып, қиялы дамиды» дейтін пікірді ұстанушылардың да барын ескерте кеткіміз келеді. Ал келесі топ анимациялық фильмдерге қоршаған әлем туралы алғашқы түсініктерді қалыптастыратын танымдық тәсіл ретінде қарайды.

Жалпы анимация атауына терминологиялық сөздіктерде «графикалық элементтің визуалдық көрсетілуін уақыт ішінде өзгерту» деген анықтама біріледі. Сөздікте анимацияның күрделі процестерді иллюстрациялау үшін де тиімді қолданылатынын жазумен бірге, оның көзді тез шаршату, ойды жинақтауға кедергі келтіру сияқты кемшін тұстары атап өтіледі. Осыған байланысты құрастырушылар анимацияны пайдалану барысына ерекше талаптар қойылатынын баса көрсетеді [1:10]. Бұл анықтама анимацияны қозғалыс әсерін тудыратын көрнекі өзгерістердің жиынтығы деп қарастырады, яғни бір сурет немесе графикалық объект уақыт өте келе формасын, түсін, орнын немесе басқа қасиетін өзгертіп, сол арқылы көрерменге қозғалыс, тіршілік әсерін береді.

Анимация термині латынның «animatio» деген сөзінен шыққан, қазақша «рухтану, жаңғыру, тірілу, жандану» деген мағынаны білдіреді. Демек, анимация белгілі бір іс-әрекеттің өту барысын көз алдымызға келтіретін жанды суреттер, тізбектелген оқиғалар. Жалпы анимациялық фильмдердің баланың таным деңгейін көтеретін тұстары аз емес. Алайда олардың ішінде ешбір тәлім-тәрбиелік мәні жоқ, сюжеттік желісі түсініксіз, бірақ жарқ-жүркі еткен бояуы басым туындылар да бар. Бір өкініштісі, кіші мектеп жасына дейінгі балалар аудиториясында мұндай өнімдер жоғары сұраныста. Бұл сипаттағы анимациялық фильмдердің баланы тұлға ретінде қалыптастыру барысында зиянды екенін, олардың психологиясы мен интелектісіне кері әсер ететінін әр ата-ана қаперіне алғаны жөн. Анимациялық фильмдердегі жақсылықтың зұлымдықты жеңіп, бас кейіпкердің бақытқа кенелуі – жас ұрпаққа жақсы мотивация. Баланың психологиялық дамуына әсері туралы зерттеулер көрсеткендей, анимациялық кейіпкерлердің мінез-құлқы, сюжеттік шешімдері және визуалды әсері эмоционалды интелектке, қиял мен шығармашылық қабілетіне ықпал етеді [2].

Осы орайда, анимацияның мазмұндық сапасы мен тәрбиелік әлеуетіне қойылатын талаптарды ескере отырып, әлемдік индустриядағы озық үлгілерді саралау қажеттілігі туындайды. Анимациялық өнімдердің балалар мен жасөспірімдерге ықпалын нақты мысалдар арқылы талдау аса өзекті. Соның ішінде қазіргі жастар арасында кең таралған жапон анимациясы тәрбиелік әсері жоғары мәдени феномен ретінде ерекше назар аударуды қажет етеді. Өйткені анимациялық индустриядағы визуалды стимуляцияға негізделген мазмұнсыз өнімдердің артуы баланың когнитивтік дамуына қауіп төндіріп отыр. Фольклорлық кейіпкер бұқаралық мәдениетке өткен кезде ол өзінің бастапқы этикалық жүгін жоғалтып, тек коммерциялық насанға айналуы мүмкін. Алдар көсе бейнесін сақалмен салып қою немесе кейіпкер бейнесінің әлі күнге дейін унификацияланбауы осылай айтуымызға себеп болып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, жапон анимациясындағы ұлттық кодты сақтау тәжірибесі мәдени мұраны цифрлық реконтекстуализациялаудың озық үлгісі болып табылады. Алдар Көсе бейнесін жаңа медиа-форматтарға көшіру барысында оның фольклорлық архетипін заманауи «азаматтық» санамен байланыстыру ұлттық мәдени кодтың сақталуының басты кепілі болмақ.

Жапон анимациясы тәжірибесінде фольклорлық кейіпкерлер заманауи көркемдік тәсілдермен ұштастырылған, бұл ұлттық мәдени кодты сақтауға және жас көрерменнің эстетикалық талғамын дамытуға мүмкіндік береді [3]. Жапон анимациясындағы ұлттық кодты сақтаудың мұндай тәжірибесі отандық өнімдерді цифрлық форматқа бейімдеу барысында негізгі методологиялық ұстаным ретінде қарастырылуы тиіс. Дәстүрлі фольклорлық кейіпкерлерді заманауи форматта бейнелеу кезінде олардың бастапқы мәні мен тәрбиелік әлеуетін сақтау маңызды. Сол себептен, зерттеу нысаны ретінде алынған Алдар көсе бейнесін заманауи анимация мен комиксте бейнелеу барысында оның юморға негізделген, агрессиясыз мінезін сақтау, сюжеттерді аудиторияның жас ерекшелігіне сәйкес бейімдеу және ұлттық код пен мәдени сабақтастықты сақтаған жөн.

Жапон анимелеріндегі фантастикалық сюжеттердің көбі жапон фольклорының негізінде құрылғанын айта кеткеніміз жөн. Фольклорлық кейіпкерлерді қолдану барысында авторлар кейіпкерлердің фольклорлық сипаттамаларына сүйенумен бірге, визуалдау барысында заманауи реңктерді де береді. Сол арқылы оларды көне қабаттардан аршып, бүгінгі көрермеге жақындатады. Дегенмен ұлттық бірегейлікті сақтау мәселесі маңыздылығын жоймайды [4]. Осы үрдіс жапондық аниме жасаушылардың фольклорлық кейіпкерлерді заманауи көрермендерге бейімдеудегі негізгі стратегиясын көрсетеді. Тарихи-фольклорлық болмысты сақтай отырып, заманауи визуалды реңктерді енгізу арқылы ұлттық мәдени кодты жеткізу мүмкіндігі артады.

Жапонияда жас көрерменге арналған аниме мен комикстер ұлттық мәдени код пен дәстүрлі элементтерді сақтай отырып, заманауи визуалдық стильмен үйлестіріледі. Фольклорлық кейіпкерлер мен сюжеттерді осылайша заманауи көркемдік тәсілдермен ұштастыру әдісі ұлттық мәдени мұраны қазіргі аудиторияға қолжетімді әрі тартымды етіп ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл үрдіс кейіпкерлердің тарихи-фольклорлық болмысын сақтай отырып, оларға жаңа реңк беру арқылы мәдени сабақтастықты қамтамасыз етеді. Осылайша фольклорлық элементтерді қазіргі көрермен санасына жақындатып, мәдени кодтың үзілмей, қайта жандануына ықпал етеді. Бұл мәселе отандық зерттеулер де көтеріліп жүр. Зерттеушілер қазақ фольклоры кейіпкерлерін мультимедиа форматында визуалдаудың тәрбиелік және эстетикалық маңызы бар екенін баса көрсетуде. Қазақ фольклоры кейіпкерлерін мультимедиа форматында бейнелеу балалардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттырады, олардың қиялын дамытады және тәрбиелік әсер береді [5].

Жапондық анимациялық индустрияның тәжірибесі фольклорлық кейіпкерлерді тек визуалды стимуляция құралы емес, ұлттық бірегейлікті сақтаушы «мәдени тасымалдаушы» ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Фольклорлық тұлғалардың бұқаралық мәдениетке өтуі – олардың өміршендігінің кепілі, бірақ бұл процесс кейіпкердің этикалық өзегін сақтауды талап етеді. Алдар Көсе бейнесін жаңа форматтарға бейімдеу кезінде оның «айлакер-трикстер» табиғатын заманауи «азаматтық» жауапкершілікпен ұштастыру – ұлттық кодты

цифрлық дәуірде трансформациялаудың ең оңтайлы моделі. Фольклорлық кейіпкерлерді визуалдау ұлттық мәдени кодты сақтай отырып, жас көрерменнің эстетикалық талғамын, қиялын және тәрбиелік құндылықтарын дамытуға мүмкіндік береді.

КІРІСПЕ

Заманауи анимациялардың бала психикасына тигізер әсері мол және ол теріс сипатта да болуы мүмкін. Бала табиғатын атыс-шабысқа толы сюжеттердің қызықтыратынын мамандар растауда. Бірақ бұл атыс-шабыс озбырлықты насихаттамауы тиіс. Өйткені арнайы жүргізілген зерттеулер агрессиялық сипаттағы анимациялық фильмдерді көргеннен кейін балалардың бойында ішкі және сыртқы агрессияның элементтері басталып, үш күн өткеннен кейін де үдей түсетінін анықтаған [6]. Бұл мәселе мультимедиялық өнімдердің тәрбиелік функциясы зор екенін және олардың мазмұнының бала психикасына бейімдеу керектігін дәлелдейді. Демек заманауи анимациялар баланың эстетикалық қызығушылығын қанағаттандырумен бірге, тұлғалық дамуына зиян келтірмеуі үшін тәрбиелік, танымдық және психологиялық тұрғыдан қатаң сүзгіден өткені жөн. Осы тұста балаларға арналған мультимедиялық өнімдердің мазмұнын таңдауда ұлттық фольклорға негізделген үлгілерге назар аударудың маңыздылығы туындайды.

Қазіргі жаһандану жағдайында анимациялық фильмдер мен комикстер балалар мен жасөспірімдердің дүниетанымын қалыптастыратын маңызды мәдени құралдардың біріне айналды. Визуалды контенттің қолжетімділігі мен әсер ету ауқымының кеңеюі кейіпкер бейнесінің тәрбиелік функциясын күшейтті. Осы тұрғыдан алғанда ұлттық фольклор кейіпкерлерін заманауи форматта қайта ұсыну мәселесі ерекше маңызға ие болып отыр.

Қазақ анимациясы мен комикс өнерінде фольклорлық бейнелерді пайдалану үрдісі болғанымен, олардың тәрбиелік, психологиялық және мәдени әлеуеті толық деңгейде игерілді деу қиын. Әсіресе юмор мен айлаға негізделген образдарды ғылыми тұрғыда саралау қажеттігі байқалады. Осы орайда қазақ фольклорындағы Алдар көсе бейнесі ерекше назар аудартады.

Қазақ фольклорындағы Алдар көсе бейнесін заманауи визуалды мәдениет контекстінде қарастырғанда, оны халықаралық ғылыми айналымдағы трикстер архетипімен байланыста аламыз. Алдар көсе – осы архетиптің қазақы танымдағы жоғары этикалық деңгейге көтерілген үлгісі. Ол жай айлакер емес, ол – әлеуметтік әділеттілікті реттеуші «парасатты жеңімпаз».

Мақаланың мақсаты Алдар көсе бейнесінің көркемдік идеялық ерекшеліктерін қазіргі визуалды мәдениет контекстінде қайта пайымдап, оны анимация мен комикс жанрларына бейімдеудің негізгі қағидаларын айқындау болатын. Бұл мақсатқа жету үшін:

1. Алдар көсе бейнесінің фольклорлық табиғаты мен көркемдік ерекшеліктерін сипаттау;
2. Фольклорлық кейіпкерді визуалды мәдениет контекстінде қайта ұсынудың теориялық негіздерін анықтау;
3. Анимация мен комикстің ұлттық мазмұнды жеткізудегі көркемдік мүмкіндіктерін талдау;
4. Алдар көсе бейнесін аталған жанрларға бейімдеудің негізгі принциптерін ұсыну.
5. Ұлттық фольклорлық мұраны жаңа форматта берудің мәдени маңызын ашу.

Осы мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін алдымен анимация мен комикстің теориялық негіздері және фольклорлық кейіпкерлерді заманауи визуалды мәдениетте бейнелеу тәжірибелері қарастырылады. Мақалада қазақ фольклорының классикалық кейіпкерін заманауи мультимедиялық форматтарға бейімдеудің психологиялық және мәдени аспектілері зерделенеді. Балалардың жас ерекшелігін ескере отырып, ұлттық кодты сақтау арқылы визуалды трансформациялау моделінің ұсынылуы мақаланың өзектілігін көрсетеді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР

Зерттеудің негізгі мақсатына сәйкес мақалада «Ұлттық фольклор кейіпкерлерін қазіргі визуалды мәдениет контекстінде бейнелеудің қандай принциптері тиімді?»; «Алдар көсе бейнесін заманауи визуалды форматта кескіндеу ұлттық кейіпкерлерді мәдени өзгерістерге

икемдеп қайта қолдану процесінің тиімді үлгісі бола ала ма?» деген сипаттағы зерттеу сұрақтары қойылған болатын.

Зерттеудің негізгі гипотезасы «Алдар көсе бейнесін анимация мен комикс форматында ұлттық кодты сақтай отырып бейімдеу фольклорлық мұраны қазіргі медиакеңістікте жаңғыртуға, балаларға ұлттық құндылықтарды заманауи визуалды тіл арқылы жеткізуге және дәстүрлі мәдениеттің сабақтастығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді» деген тұжырымға негізделеді.

Зерттеу материалы ретінде қазақ фольклорындағы Алдар көсе туралы аңыз-әңгімелер мен ертегілер, отандық және шетелдік ғылыми еңбектер, анимация мен комикс теориясына арналған әдебиеттер, сондай-ақ жапон анимациясындағы фольклорлық кейіпкерлерді визуалдау тәжірибелері алынды. Материалдарды іріктеу барысында олардың мазмұндық, тәрбиелік және визуалдық ерекшеліктеріне назар аударылды. Материал сапалық тұрғыда сипатталып, тақырыптық және мазмұндық талдаудан өткізілді.

Зерттеу бірнеше кезеңде жүргізілді. Бірінші кезеңде анимация және комикс өнерінің теориялық негіздеріне арналған ғылыми еңбектер жүйеленді. Екінші кезеңде Алдар көсе бейнесінің фольклорлық табиғаты мен оның тәрбиелік мазмұны талданды. Үшінші кезеңде фольклорлық кейіпкерлерді заманауи анимация мен комиксте визуалдау тәжірибелері салыстырмалы түрде қарастырылды. Төртінші кезеңде алынған нәтижелер негізінде Алдар көсе бейнесін визуалдаудың ғылыми-әдістемелік принциптері айқындалды.

Зерттеу барысында теориялық талдау әдісі арқылы фольклор, визуалды мәдениет, анимация мен комикс мәселелеріне қатысты отандық және шетелдік ғылыми еңбектер қарастырылды. Салыстырмалы талдау әдісі негізінде Алдар көсе бейнесінің дәстүрлі фольклордағы және қазіргі визуалды медиадағы сипаттамалары өзара салыстырылды. Контент-талдау әдісі анимациялық және комикстік өнімдердегі ұлттық кейіпкердің бейнелену ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Сондай-ақ мәдени-антропологиялық әдістер арқылы Алдар көсе бейнесінің ұлттық дүниетаным жүйесіндегі орны мен мәдени код ретіндегі қызметі сараланды.

НӘТИЖЕЛЕР

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде қазақ фольклорындағы Алдар көсе бейнесін заманауи анимация мен комикс жанрында визуалдау балалар аудиториясы үшін тәрбиелік әрі мәдени тұрғыдан тиімді екені анықталды. Алынған нәтижелер мақаланың кіріспе бөлімінде қойылған мақсат пен міндеттерге сәйкес қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында анимацияның визуалды тартымдылығы мен динамикалық сипаты балалардың назарын шоғырландырып, ақпаратты қабылдауын жеңілдететіні айқындалды. Атап айтқанда, агрессиясыз, юморға және тапқырлыққа негізделген кейіпкер образы баланың психологиялық қауіпсіздігін сақтауға ықпал етеді. Бұл тұрғыдан алғанда Алдар көсе бейнесі күш қолданусыз мәселелерді шешу үлгісін ұсынып, бейбіт мінез-құлықты қалыптастыруға қолайлы образ ретінде танылды.

Қазіргі медиа-зерттеулерде атап көрсетілгендей, кейіпкерлерді адаптациялау тек мазмұнды қайталау емес, бұл – жаңа медиа платформалар арқылы оқиғаның әлемін кеңейту процесі [7]. Осы тұрғыдан қарағанда, Алдар көсе бейнесін анимация мен комикс форматына көшіруді оның фольклорлық табиғатын трансмедиялық логика негізінде цифрлық дәуірге бейімдеу деп қарастыруға болады. Бізге Э.Менсаның трансмедиялық тұжырымдамасы, әсіресе қазіргі медиакеңістікте бейімделудің түпнұсқаны қайталау емес, кейіпкердің оқиғалық әлемін жаңа платформалар арқылы кеңейту және толықтыруға бағытталған пікірлері әсер етті [7].

Зерттеу нәтижелері Алдар көсенің фольклорлық табиғатын сақтай отырып, оны қысқа эпизодтарға негізделген анимациялық форматта және комикс құрылымында берудің тиімді екенін көрсетті. Мұндай визуалдық трансформация кейіпкердің юморлық болмысын ашып, баланың логикалық ойлауын, қиялын және себеп-салдарлық байланысты түсіну қабілетін дамытуға мүмкіндік береді.

Алдар көсенің дәстүрлі фольклорлық архетипі мен заманауи визуалды стильдің, атап айтқанда анимациялық дизайн мен комикс эстетикасының синтезі С.И.Квонг сипаттаған «трансмәдени баяндау» үлгісіне толық сәйкес келеді [8]. Бұл процесс ұлттық бірегейліктің жаһандық заманауилық контексіндегі жаңа, гибриді формасын қалыптастырады. Осылайша фольклорлық кейіпкерлер тек өткеннің мұрасы емес, бүгінгі цифрлық мәдениеттің белсенді мүшесіне айналады.

Сонымен қатар ұлттық нақыштағы визуалдық элементтерді (киім, ою-өрнек, түстер гаммасы, музыкалық сүйемелдеу) қолдану баланың этномәдени танымын арттырып, ұлттық құндылықтарды қабылдауын күшейтетіні анықталды. Бұл тәсіл фольклорлық кейіпкердің тарихи-мәдени болмысын бұзбай, оны қазіргі көрерменге жақындатуға мүмкіндік береді.

Алынған нәтижелер Алдар көсе бейнесін анимациялық сериалдарда, комикстерде, оқу-әдістемелік материалдарда және цифрлық платформаларда қолдануға болатынын көрсетеді. Мұндай өнімдер балалардың фольклорға қызығушылығын арттырып қана қоймай, ұлттық кейіпкерді мәдени және экономикалық әлеуеті бар бренд ретінде қалыптасуына мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері Алдар көсе бейнесін заманауи визуалды мәдениетке бейімдеу ұлттық анимация мен комикс индустриясын дамытуға, балаларға арналған қауіпсіз әрі мазмұнды контент қалыптастыруға ықпал ететінін дәлелдейді. Алдағы уақытта бұл бағыттағы жұмыстарды кеңейту ұлттық фольклор кейіпкерлерін жаһандық мәдени кеңістікке шығару мүмкіндігін арттырады.

ТАЛҚЫЛАУ

Бүгінгі таңда елімізде кеңінен көрсетіліп жүрген ресейлік, америкалық және жапондық анимациялық фильмдердің бас қаһармандары көбіне сол елдердің фольклорлық образдардың қатарынан алынады. Ал мазмұнына келер болсақ, кейбірі тікелей фольклорлық сюжеттерге сүйенсе, кейбірі заманауи сұранысқа сай аралас жанрда түсірілген. Бұл өнімдердің идеясы сол елдің мәдени, әлеуметтік контекстімен үндес келеді. Бала табиғатының еліктегіш екенін ескерсек, шетелдік бас қаһармандардың мінез-құлқы ықпал етіп, оларды ұлттық кодтан алшақтатуы мүмкін екенін терістей алмаймыз. Бала санасындағы әлем бейнесі мен адамдар арасындағы қарым-қатынас нормасы әдет-ғұрыптан алшақтаған сайын, отбасылық құндылықтар, әке-шешесімен, ата-әжесімен қарым-қатынас деңгейі өзгеруі ықтимал.

Кейбір шетелдік мультфильмдердің балаға теріс әсер ететіндігі зерттеушілер тарапынан да дәлелденген. Ю.А. Александрова, А.Р.Дятленко сияқты зерттеушілер анимациялық фильмдердің жеткіншектердің бойында отбасылық құндылықтарды қалыптастырудағы маңызын атап, кейбір ресейлік және шетелдік өнімдерді сынға алады. Авторлар анимациялық фильмдерді көру барысында туындайтын келесі проблемаларды санап көрсетеді:

- отбасына пайдасыз қауымдастық ретінде қарау;
- толық емес отбасын қалыпты жағдай ретінде беру;
- ата-ана болуды ауыр жүк ретінде көрсетіп, балалы болудан қорқуды насихаттау;
- дәстүрлі отбасылық статустың құнсыздануы [9].

Анимациялық өнімдердегі отбасылық құндылықтардың трансформациялануын филологиялық тұрғыдан талдасақ, бұл дәстүрлі фольклорлық архетиптердің деструкцияға ұшырауын байқатады. Жоғарыда аталған ғалымдар атап көрсеткен проблемалар баланың санасындағы әлеуметтік рөлдерді шатастырады. Ал біз қарастырып отырған Алдар көсе бейнесінің артықшылығы – оның агрессиясыз интеллектуалдық модель бола алуында жатыр. Егер трансмедиялық баяндау теориясы арқылы қарастырсақ, бұл кейіпкер балалардың логикалық ойлауын дамытып қана қоймай, себеп-салдарлық байланысын түсіндіретін және эмоционалдық интеллектіні қалыптастыратын бірегей дидактикалық құралдың деңгейіне көтерілетінін байқаймыз.

Нақтырақ айтсақ, Алдар көсе бейнесін визуалдау тек эстетикалық қажеттілік емес, бұл отбасын «пайдасыз қауымдастық» деп көрсетіп, қоқан-лоққыны дұрыс шешім ретінде

қабылдайтын медиа-модельдерге қарсы қойылатын ұлттық гуманистік тосқауыл. Алдар көсенің агрессиясыз тапқырлығы мен әлеуметтік белсенділігі бала бойында жат құндылықтарға қарсы иммунитет қалыптастырып, отбасы мен қоғам алдындағы жауапкершіліктің оң үлгісін визуалды деңгейде бекітеді.

Жалпы анимациялық фильмдердің тәрбиелік әлеуетін біржақты теріс бағалауға болмайды, себебі бұл жанрдың баланың тұлғалық және әлеуметтік дамуына оң ықпал ететін қырлары да бар. Кей зерттеушілер мультфильмдерді балаларға арналған алғашқы оқулықтардың бірі ретінде қабылдап, бұл өнімдер балаларды қайырымдылыққа, өзара қолдауға үйретеді, ал ересектерге балалық шақтарын еске салады деп тұжырымдайды [10].

Балалардың тәрбиесінде ұлттық кодты сақтап, көрерменнің қиялын дұрыс бағыттауға арналған отандық мультфильмдердің маңызы ерекше. Осы тұрғыдан, Алдар көсе сияқты кеңінен танымал және тәрбиелік әлеуеті жоғары фольклорлық кейіпкер заманауи анимация мен комикс форматында бейімделуге ең қолайлы образ болмақ.

Осы ретте бұл бейненің келесі қырларына тоқталған жөн:

А) Алдар көсе бейнесінің психологиялық және тәрбиелік мәні

Алдар көсе бейнесі өзінің қақтығысты физикалық күшпен емес, тапқырлық пен юмор арқылы шешуімен ерекшеленеді. Бұл қасиет оны кіші мектеп жасындағы балалар үшін қауіпсіз әрі тәрбиелік мәні жоғары образ етеді. Эпизодтық оқиғалар әрбір әрекетті моральдық қорытындыға сүйене аяқтайды, бұл баланың себеп-салдарлық байланыстарды түсінуін және логикалық ойлауын дамытады. Сонымен қатар, кейіпкердің тапқырлығы мен эзіл-қалжыңы эмоционалдық қабылдауды жеңілдетеді, агрессиясыз мінез-құлық моделін қалыптастырады.

Алдар көсе бейнесін анимациялау барысында оның фольклорлық болмысын сақтау басты шарт болуы тиіс. Ұлттық киім элементтері, табиғи реңктер мен ою-өрнектерді қолдану, шамадан тыс карикатуралық сипатқа жол бермеу баланың кейіпкерді шынайы қабылдауына мүмкіндік береді. Музыкалық сүйемелдеуде қазақы әуен элементтерін пайдалану тәрбиелік әсерді күшейтеді.

Ә) Алдар көсе бейнесін комикс және анимация форматында бейімдеудің маңызы

Қазіргі фольклортану ғылымында дәстүрлі кейіпкерлерді визуалды медиа (комикс, анимация) арқылы трансформациялау ұлттық кодты заманауи мәдени кеңістікте қайта жаңғыртудың стратегиялық құралына айналып отыр. Алдар көсе бейнесін комикс жанрына бейімдеудің бернеше ғылыми негіздерін атап өткеніміз жөн.

Алдымен визуалды нарратив және когнитивтік қабылдауға тоқталайық. Комикс форматы Алдар Көсенің «айлакер» ретіндегі психологиялық портретін қысқа кадрлар мен экспрессивті диалогтар арқылы деконструкциялауға, яғни оның ішкі уәждері мен сыртқы іс-әрекеттерін тереңірек ашуға мүмкіндік береді. Фольклортанушы ғалым Г. Макгвайр атап өткендей, Алдар Көсе хикаяларындағы байды алдайтын сәттер, атап айтқанда «алтын тастайтын жануар» сияқты классикалық фольклорлық мотивтер айқын визуалды динамикаға ие және бұл оларды графикалық новеллаларға айналдырудың прецедентсіз әлеуетін айқындап, кейіпкердің бұқаралық мәдениеттегі (mass culture) жаңа өміріне жол ашады [11]. Мұндай визуалды трансформация фольклорлық мәтіннің архаикалық қабығын аршып, оны бүгінгі аудиторияның қабылдау ерекшеліктеріне сәйкестендіруге, сол арқылы ұлттық мифологиялық архетиптердің өміршеңдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Визуалды нарративтен бөлек, Алдар көсе бейнесін заманауи медиа-кеңістікке бейімдеудің әлеуметтік-педагогикалық трансформациялық маңызы да зор. Анимациялық фильмдерде кейіпкердің іс-әрекеті жеке бастың қулығы шеңберінен шығып, әлеуметтік теңсіздікті юмор арқылы реттеуші механизм ретінде қызмет етеді. Г. Макгвайрдың тұжырымдамасына сүйенсек, Алдар көсе бейнесінің жолдас және азамат деңгейіне дейін эволюциялануы оның заманауи анимациядағы этикалық таңдауды шешуші рөлін айқындай түседі. Бұл процесс балалардың кез келген шиеленіскен жағдайды, қақтығысты бейбіт және интеллектуалды жолмен шешу дағдыларын қалыптастыруға тікелей әсер ететін маңызды тәрбиелік құралға айналады.

Осы жерде бейімдеудің келесі бір аса маңызды қыры – мәдени реконтекстуализация мәселесі туралы да айта кеткен жөн. Өйткені комикс жанрына тән мимика мен жест арқылы берілетін бай эмоционалдық әсер баланың кейіпкермен сәйкестендірілу (идентификациялану) процесін жеделдетеді. Мәтін мен суреттің симбиозы фольклорлық шығарманың архаикалық қабатын жаңғыртып, оны бұқаралық мәдениеттің ажырамас бөлігіне айналдырады. Бұл ұлттық мұраның трансгенерациялық берілуін қамтамасыз етеді.

Сондай-ақ бұл форматтар динамикалық оқыту модулі ретінде де ерекше тиімді. Қазіргі клиптік ойлау дәуірінде қысқа, динамикалы анимациялық эпизодтар ақпаратты қабылдаудың ең оңтайлы формасы болып отыр. Ол фольклорлық материалды қабылдау кезінде когнитивтік шаршауды болдырмай, әрбір оқиғаны моральдық-этикалық қорытындысы бар құрылымдық жүйеге келтіреді. Қысқа кадрлар мен диалогқа негізделген сюжет арқылы кейіпкердің тапқыр мінезін ашуға болады. Әрбір эпизод шағын сюжетке құрылған және тәрбиелік оймен түйінделеді. Мимика, қимыл-қозғалыс арқылы бала эмоциялық қабылдауды дамытады, мәтін мен сурет үйлесімді байланысқа түседі. Ал анимациялық фильмдерде Алдар көсенің оқиғалары әлеуметтік мәселені юмор арқылы шешуге бағытталады. Бұл баланың мәселені бейбіт жолмен шешу дағдыларын қалыптастырады. Сонымен қатар қысқа, динамикалы эпизодтар балалардың зейінін тез аударып, моральдық қорытындыға негізделген әр оқиға оларды қызықтыра түседі.

Б) Алдар көсе бейнесінің Ұлттық бренд ретінде танымал болу әлеуеті

Зерттеуші Қ.Молдатаев атап өткендей, Алдар көсе циклі ең алдымен қазақ фольклорында қалыптасып, кейіннен басқа түркі халықтарының шығармаларына ауысқан [12]. Бұл кейіпкер трансшекаралық сипатқа ие. Зерттеушінің талдауына сүйенсек, ол өзбек, қырғыз, татар, ұйғыр, дағыстан, иран әдебиетінде кездесіп, көбіне жағымды трикстер қызметін атқарады. Алайда бұл халықтардың шығармаларында оның айлакерлігі ғана сипатталады. Ал қазақ фольклорында Алдардың дүниеге келген сәтінен бастап баяндалатын тұтас цикл бар. Тіпті кей аңыздарда оның әкесінің аты мен руы да айтылады. Алайда біз Алдар көсе бейнесін қазақ фольклорындағы мифологиялық қасиет пен тарихи тұлғалық нышандардың синтезінен тұратын күрделі образ ретінде қарастырамыз. Зерттеушілер бұл кейіпкердің өмір сүрген уақыты мен шығу тегін анықтауға ұмтылғанымен, қолда бар деректер нақты шешім қабылдауға мүмкіндік бере алмайды.

Фольклорлық мифологизация шеңберінен шықпайтын мұндай қаһармандарды нақты тарихи тұлға ретінде тану ғылыми объективтілік тұрғысынан да дұрыс болмас еді. Дегенмен оның ұлттық танымдағы маңызын, халықтың рухани болмысын сақтаушы және ұлттық зияткерлік үлгісін қалыптастырушы жиынтық тұлға ретіндегі орнын жоққа шығаруға болмас. Мұны кейіпкердің жиынтық бейне ретіндегі күрделі табиғаты да нақтылай түседі.

Әлемдік тәжірибеде анимация мен комикс арқылы ұлттық брендке айналған фольклорлық кейіпкерлер жиі кездеседі. Алдар көсе де осындай әлеуетке ие. Анимациялық сериалдар, комикстер, кітаптар, ойыншықтар арқылы бейнеленген кейіпкерді кеңінен насихаттау мәдени және экономикалық тұрғыдан тиімді. Бұл үрдіс отандық анимация индустриясын дамытуға, ұлттық құндылықтарды заманауи форматта таратуға мүмкіндік береді. Алдар көсенің тарихи тұлға екендігі дәлелденбесе де, оның фольклорлық статусы бала тәрбиесіндегі шетелдік деструктивті кейіпкерлерге қарсы тұра алатын ең қуатты рухани институт болып қала береді.

Алдар көсе бейнесін балалардың жас ерекшелігіне қарай бейімдеу модельдері

Жас сегменті	Визуалды бейне	Трикстерлік әрекет	Педагогикалық мақсаты
4–6 жас (мектепке дейінгі кезең)	Дөңгелек пішіндер, жұмсақ сызықтар, ашық және жылы түстер. Кейіпкердің бет-әлпеті мейірімді, көздері үлкен әрі экспрессивті.	Қарапайым юмор көрсетіліп, оқиғалар физикалық әрекетке (мысалы, байдың орнынан тұра алмай қалуы, атына теріс мінуі) негізделеді. Ол ешкімді	Эмоционалдық интеллектіні дамыту, кейіпкермен достық байланыс орнату.

		«жазаламайды», тек қалжындайды.	
7–10 жас (кіші мектеп жасы)	Динамикалық комикс стиліне көшу, анық контурлар, ұлттық киім детальдарына (шекпен, тымақ) басымдық беру. Мимикасында қулық пен тапқырлық нышандары айқын көрінеді.	Басты орынға интеллектуалды айла шығады. Сюжетте себеп-салдарлық байланыс күрделенеді. Алдар озбырлық пен сараңдыққа жауап ретінде әділеттілікті орнатады.	Логикалық ойлау, әділеттілік сезімін және моральдық таңдау қабілетін қалыптастыру.
11–14 жас (жасөспірімдер)	Стилизацияланған графиканы қолдану, этно-фэнтези элементтері, қанық түстер. Кейіпкердің портретінде тереңдік пен философиялық мұң немесе өткір сатира бейнеленеді.	Әлеуметтік сатира көрініс алады. Трикстерлік әрекеттер қоғамдық мәселелерді әшкерелеуге бағытталады. Кейіпкер «азаматтық» жауапкершілік деңгейіне көтеріледі.	Ұлттық код пен мәдени бірегейлікті цифрлық форматта қабылдау.

4-6 жастағы бала үшін визуалды қабылдау аса маңызды. «Дөңгелек пішіндерді» қолдану баланың психологиялық қауіпсіздік сезімін тудырады, ал Алдар көсенің агрессиясыз табиғатын аша түседі. Баланың жасы өскен сайын кейіпкердің де трикстерлік эволюциясын қатар алып жүру аса маңызды. Алдар көсенің «алдау» әрекетін жай қулықтан әлеуметтік әділеттілікті реттеуші механизмге айналдыру баланың әлеуметтік рөлдерді дұрыс түсінуіне көмектеседі. Сондай-ақ оның киімінде және көріністерде қазақтың ою-өрнектерін беруді, анимацияны ұлттық нақыштағы әуенмен сүйемелдеуді барлық жас топтары үшін қолдануды ұсынамыз. Бұл этномәдени танымды арттырудың басты құралы болып қала бермек.

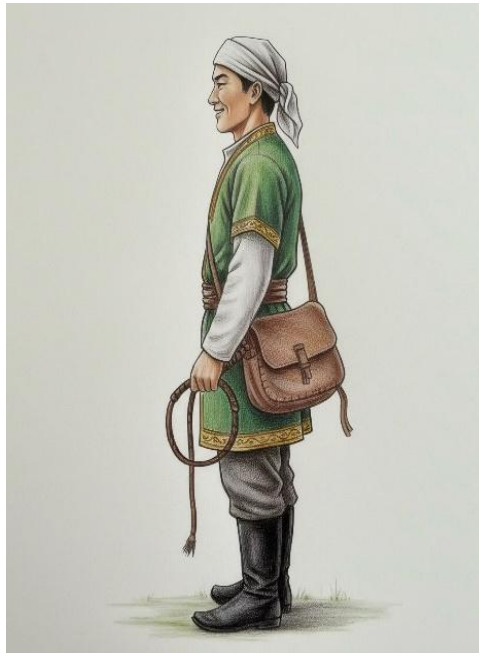
Қазақ фольклорындағы Алдаркөсе бейнесі – халықтың әділеттілікке деген ұмтылысынан туған жиынтық антропоморфтық образ. Фольклорлық шығармаларда Алдар көсенің туған немесе жерленген жері туралы нақты топонимикалық деректердің болмауы оның мифологиялық трикстер архетипіне жақындығын көрсетеді. Бұл бейне ортағасырлық Еуропа әдебиетіндегі Робин Гуд немесе Шығыс халықтарына тән айлакер кейіпкерлермен функционалдық тұрғыдан ұқсас болғанымен, оның визуалды болмысы таза этно-мәдени сипатқа ие. Кейіпкердің «Көсе» есімі оның басты физиологиялық ерекшелігін айқындайды. Аңыздарда Алдаркөсенің әйел кейпіне еніп, Шығайбайды алдауы оның дене бітімінің «талдырмаш» және бет пішінінің «әдемі» болуын талап етеді. Бұл – анимациядағы метаморфоза принципіне толық сәйкес келеді. Егер кейіпкер тым ірі немесе батыр тұлғалы болса, оның фольклорлық маневрлері визуалды сенімділіктен айырылар еді. Алдаркөсе бейнесін ертегілердегі Тазша бала бейнесінің эволюциялық жалғасы ретінде қабылдауға болады. Оны халықтық арман-тілектің визуалды іске асуы деп танысақ, қателеспейміз.

Зерттеу барысында Алдаркөсенің фольклорлық туындылардағы «сөздік портреті» жинақталып, оның негізінде келесі визуалды концепция жасалған болатын:

- Физиогномикалық сипаттамасы: Аңыздардағы «жылмиған көсе» сипаттамасын негізге ала отырып, кейіпкердің сақал-мұрты жоқ, бет әлпеті жас әрі қуақы жігіт бейнесі модельденді. Кейіпкердің бетіндегі «қулық іздері» (мимикалық сызықтар) оның ішкі интеллектуалдық басымдығын білдіреді.
- Антропометрия және динамикасы: Халықтың қу адамдарға байланысты айтылатын «бойы арамдықтан өспеген» деген метафорасы басшылыққа алынып, кейіпкердің бойы аласа, дене бітімі талдырмаш етіп салынды. Бұл оның кез келген ортада трансформациялануына (мысалы, әйел кейпіне ену) мүмкіндік береді. Оның қимылы – шалт, қозғалысы – еркін болуы тиіс.
- Костюмі мен атрибуттары: Символдық реализм принципі бойынша, Алдардың үстіндегі жеңсіз қысқа шапан мен басындағы орамалы оның күрескерлік және динамикалық өмір салтын айқындайды. Қолындағы қамшысы оның жайдақ жүрмейтіндігін байқатады. Қамшы мен дорбасын оның әрекетшіл табиғатының визуалды маркерлері ретінде қабылдауға болады.

Жоғарыда келтірілген дескриптивті сипаттамалар нәтижесінде Алдаркөсе бейнесінің келесідей визуалды концепциясы жасалды (1-сурет):

1-сурет. Алдаркөсе бейнесінің визуалды шешімі.

Ескерту: Автордың зерттеуі негізінде құрастырылған [1]

Аңыз кейіпкерінің оңтайлы тұстарын санамалай келе, қазақ фольклоры кейіпкерлерінің ұлттық құндылықтарды қалыптастыруда орны ерекше екенін байқадық. Фольклорлық кейіпкерлер бас қаһарман ретінде алынған шығармалардың сюжеті тартымды, тәрбиелік мәні жоғары болып келеді. Бұл фольклорлық образдардың көрерменмен байланысын тиімді ұйымдастыруға болатынын аңғартады. Десек те, кейбір анимациялық фильмдердің физикалық және психологиялық кері әсері болатынын, кадрлардың жылдам ауысуы, контенттің мазмұны баланың дамуына кедергі келтіруі мүмкін екенін де естен шығармағанымыз жөн. Сол себепті де отандық анимацияның сапасын арттыру, ұлттық кодты сақтау және педагогикалық мақсатқа сәйкес қолданудың маңыздылығы артады.

Талқылау нәтижесі көрсеткендей, анимациялық фильмдер мен комикстер балалардың эстетикалық, когнитивтік және әлеуметтік дамуына әсер ететін күшті құрал екені анықталды. Алдар көсе бейнесі өзінің агрессиясыз, тапқырлыққа негізделген әрекеттерімен, юморлық сипатымен, ұлттық ерекшелігімен балаларға арналған анимациялық өнімдерде қолдануға ең қолайлы кейіпкер болып отыр. Ұлттық фольклордан алынған бейнелерді заманауи визуалды форматқа бейімдеу ұлттық бренд қалыптастыруға, мәдени құндылықтарды таратуға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу барысында Алдар көсе бейнесін қазақ фольклорынан қазіргі анимация және комикс форматтарына бейімдеудің педагогикалық, психологиялық және мәдени аспектілері қаралды. Нәтижелер көрсеткендей, анимациялық және комикстік өнімдер балаларға білім беру мен тәрбиелік процесте кешенді құрал ретінде қызмет ете алады. Жарқын визуалды бейнелер, әсем әуен, кейіпкерлердің киім үлгілері мен қоршаған ортаның көрінісі баланың этнографиялық танымын, тілдік дағдыларын және мәдени сана-сезімін дамытуға ықпал етеді.

Алдар көсе – қазақ фольклорындағы гуманистік трикстердің үлгісі. Оның «бірінші болып алдамау» принципі заманауи медиа-өнімдердегі деструктивті кейіпкерлерге, яғни тек өз мүддесін ойлайтын антиқаһармандарға қарсы тұра алатын этикалық иммунитет қалыптастырады. Өйткені Алдар көсе бейнесінің этикалық өзегі немесе трикстердің әлеуметтік миссиясы «жақсылық жамандықты жеңеді» деген халықтық ұстанымға барып

тіреледі. Алдар көсе алаяқ емес, оның ұстанатын өз моральдық кодексі бар. Оның әрекеті – реактивті алдау, яғни әрқашан сараң байдың, озбыр ханның немесе қу молданың әрекетіне жауап ретінде іске қосылады. Әділетсіздік болмаса, Алдар да айласын қолданбайды. Оның алдауы байлыққа қол жеткізуді көксемейді, ол қоғамдағы бұзылған тепе-теңдікті қалпына келтіруді ғана көздейді.

Алдар көсенің психологиялық портретін қазіргі балаларға қажет үлгі деуге толық негіз бар. Физикалық күш қолданбай-ақ ақылмен шешіп, үнемі әлсіздерге көмектесіп жүруі оны просоциалды кейіпкерге айналдырып, бала мен кейіпкердің арасындағы эмоционалды байланысты нығайта түседі. Алдар көсе бейнесінің ерекшелігі – оның тапқырлыққа және юморға негізделген мінез-құлқы, агрессиясыз әрекеті. Бұл баланың логикалық ойлауын, себеп-салдарлық байланысын, әлеуметтік дағдыларын және моральдық шешім қабылдау қабілетін дамытуға көмектеседі.

Анимациялық өнімдер балалардың:

- адамгершілік қасиеттерін дамытуға;
- эстетикалық талғам мен мәдени сана-сезімді қалыптастыруға;
- тілдік дағдыларын, қиял мен шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге;
- ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерді заманауи визуалды контексте ұсынуға;
- оқу-тәрбие процесін қызықты әрі тиімді етуге мүмкіндік береді.

Дегенмен анимациялық фильмдердің кейбір теріс әсері де бар: кадрлардың қарқынды ауысуы, мазмұнның ересектерге бағытталуы, әлеуметтік құндылықтардың дұрыс берілмеуі баланың психикалық және физикалық дамуына әсер етуі мүмкін. Сондықтан мақсатты аудиторияны дұрыс таңдау, ата-ана қатысуын ұйымдастыру және педагогикалық бақылау аса маңызды.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі бекіткен АР26104063 «Аңыз-әңгіме кейіпкерлерінің визуалды портретін әзірлеудің филологиялық негізі және практикалық маңызы» атты гранттық жобасы аясында жазылды.

Жұмысты жазу барысында генеративті жасанды интеллект, атап айтқанда, ChatGPT, OpenAI, GPT-5.3 моделі мәтінді редакциялау мақсатында пайдаланылды. Авторлар мақаланың мазмұны, деректердің дұрыстығы және ғылыми тұжырымдар үшін толық жауапкершілік алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ильясова Г. Орысша-қазақша терминологиялық анықтамалық сөздік (Ақпараттық жүйе саласы). – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту орталығы, 2010. – 312 б.
- 2 Zhang, Q. (2021). Positive effects of prosocial cartoon viewing on aggression among children: The potential mediating role of aggressive motivation. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 742568. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.742568>.
- 3 Yusof, N. A., Mastor, K. A., Mamat, M., Lim, K. K., Haron, H. M., Tahir, H. M., Jaafar, R., & Baharum, K. (2023). The influence of anime as Japanese popular culture among art and design students. *Nurture*, 17(4), 493–503. <https://doi.org/10.55951/nurture.v17i4.374>
- 4 Hidayat, D., & Hidayat, Z. (2020). Anime as Japanese intercultural communication: A study of the weeaboo community of Indonesian Generation Z and Y. *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, 22(3), 85–103. <https://doi.org/10.21018/rjcpr.2020.3.310>.
- 5 Бурибеков О.С., Нурмуратов С.Е., Сайнанов Б.А., Сартеева Р.С. // Анимация жанры және оның ұлттық бірегейлікті айқындаудағы маңызы. // Адам әлемі. – 2023. № 2 (96). – Б. 25-34.

- 6 Алешкин Н.И., Щукина И.А. // Агрессивті мазмұндағы мультипликациялық фильмдердің мектепке дейінгі жастағы балалардың мінез-құлқына әсері // Сібір психологиялық журналы. №16-17, 2002. Б. 56-61.
- 7 Mensah, E. (2025). «Transmedia Storytelling and Adaptation Studies: New Horizons for a Convergent Era», *Literary Horizons Review*, 1(1), 27-32. <https://doi.org/10.64229/bbmeq644>
- 8 Kwong, S. Y. (2025). «Reimagining Modernity: Transcultural Narratives and the Reconstruction of Identity in Contemporary Global Literature», *Literary Horizons Review*, 1(2), 1-8. <https://doi.org/10.64229/dq1nkn56>
- 9 Александрова Ю.А., Дятленко А.Р. Ресейлік мультипликацияның дамуы // Ұлттық Ғалымдар Қауымдастығы. – 2016. № 9 (25). – С. 84-87.
- 10 Немова О.А., Бурухина А.Ф. Мультипликациялық фильмдер отбасылық рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру құралы ретінде. Мәскеу университетінің хабаршысы. 18-серия. Әлеуметтану және саясаттану. 2014;(1):152-173. <https://doi.org/10.24290/1029-3736-2014-0-1-152-173>
- 11 McGuire, G. V. (2022). Trickster, Comrade, Citizen: The Adventures of Aldar Köse in Kazakh Folktales and Mass Culture. *Journal of American Folklore*, 135(537), 281–304.
- 12 Молдатаев Қ. Б. Алдар Көсе жайлы зерттеулер. // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2014. – № 3(149). – 35-40 бб.
- 13 Prithviraj, M. M., Alam, M. R., & Devi, N. (2024). The cartoon character syndrome: Navigating the impact on childhood development in the digital age. *Indian Journal of Psychiatry*, 66(5), 463–465. https://doi.org/10.4103/indianjpsychiatry.indianjpsychiatry_201_24

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

Проблемы визуализации образа Алдара косе в современной анимации и комиксах

С.А. Итегулова¹, Б.С.Жонкешов¹

¹Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, 050010, Казахстан

Современные мультимедийные продукты оказывают значительное влияние на детскую психику, в связи с чем эффективная визуализация фольклорных персонажей в форматах анимации и комикса является актуальной проблемой. Целью исследования является раскрытие педагогического, психологического и культурного потенциала визуализации образа Алдара косе, относящегося к типу «парасатты жеңімпаз» (победитель, одерживающий верх посредством разума) в казахском фольклоре. В статье комплексно рассматриваются особенности образа Алдара косе, основанные на юморе и неагрессивной модели поведения, принципы сохранения национального кода, а также пути адаптации с учетом возрастных особенностей аудитории.

Теоретическая значимость статьи определяется систематизацией методических подходов к адаптации фольклорных персонажей в современных мультимедийных форматах, а также вкладом в развитие научных исследований в области анимации и комикса. Практическая значимость обусловлена выводами, направленными на повышение воспитательного, эстетического и когнитивного потенциала мультимедийных продуктов для детской аудитории, а также на развитие отечественной анимационной индустрии посредством формирования национальных персонажей как культурных брендов.

В качестве методов исследования использовались контент-анализ, сравнительный анализ, культурно-антропологический и теоретический анализ. В качестве материала исследования были привлечены сказки об Алдаре косе казахского фольклора, отечественные и зарубежные научные труды, литература по теории анимации и комикса, а также опыт визуализации фольклорных персонажей в японской анимации.

Результаты исследования показывают, что образ Алдара косе благодаря эпизодической структуре, юмористическому характеру и неагрессивным действиям эффективно

способствует развитию у детей логического мышления, понимания причинно-следственных связей, эмоционального восприятия и социальных навыков. Использование элементов национальной одежды, орнамента и музыкального сопровождения способствует расширению этнокультурного кругозора детей. Представление персонажа посредством анимационных сериалов, комиксов и учебно-методических материалов создает условия для формирования национального бренда и популяризации культурных ценностей.

Таким образом, проведенное исследование предлагает эффективную с педагогической, психологической и культурной точек зрения методику адаптации образа Алдара Косе в современных мультимедийных продуктах, внося вклад в эстетическое, когнитивное и воспитательное развитие детей.

Ключевые слова: Алдар Косе, анимация, комикс, визуализация, национальный код, педагогический потенциал.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Ильясова Г. Русско-казахский терминологический справочный словарь (Информационная система). – Алматы: Институт развития государственного языка, 2010. – 312 с.
 - 2 Zhang, Q. (2021). Positive effects of prosocial cartoon viewing on aggression among children: The potential mediating role of aggressive motivation. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 742568. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.742568>.
 - 3 Yusof, N. A., Mastor, K. A., Mamat, M., Lim, K. K., Haron, H. M., Tahir, H. M., Jaafar, R., & Baharum, K. (2023). The influence of anime as Japanese popular culture among art and design students. *Nurture*, 17(4), 493–503. <https://doi.org/10.55951/nurture.v17i4.374>
 - 4 Hidayat, D., & Hidayat, Z. (2020). Anime as Japanese intercultural communication: A study of the weeaboo community of Indonesian Generation Z and Y. *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, 22(3), 85–103. <https://doi.org/10.21018/rjcpr.2020.3.310>.
 - 5 Бурибеков О.С., Нурмуратов С.Е., Сайнанов Б.А., Сартеева Р.С. Жанр анимации и его значение в формировании национальной идентичности // *Мир человека*. – 2023. № 2 (96). – С. 25–34.
 - 6 Алешкин Н.И., Щукина И.А. // Влияние мультипликационных фильмов агрессивного содержания на поведение детей дошкольного возраста. // *Сибирский психологический журнал*. №16-17, 2002. С 56-61.
 - 7 Mensah, E. (2025). «Transmedia Storytelling and Adaptation Studies: New Horizons for a Convergent Era», *Literary Horizons Review*, 1(1), 27-32. <https://doi.org/10.64229/bbmeq644>
 - 8 Kwong, S. Y. (2025). «Reimagining Modernity: Transcultural Narratives and the Reconstruction of Identity in Contemporary Global Literature», *Literary Horizons Review*, 1(2), 1-8. <https://doi.org/10.64229/dq1nkn56>
 - 9 Александрова Ю.А., Дятленко А.Р. (Развитие российской мультипликации // *Национальная Ассоциация Ученых*. – 2016. № 9 (25). – С. 84-87.
 - 10 Немова О.А., Бурухина А.Ф. Мультипликационные фильмы как средство формирования семейных духовно-нравственных ценностей. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология*. 2014;(1):152-173. <https://doi.org/10.24290/1029-3736-2014-0-1-152-173>
 - 11 McGuire, G. V. (2022). Trickster, Comrade, Citizen: The Adventures of Aldar Köse in Kazakh Folktales and Mass Culture. *Journal of American Folklore*, 135(537), 281–304.
 - 12 Молдатаев К. Б. О научных исследованиях образа Алдара Косе. // *Вестник КазНУ. Серия филологическая*. – 2014. – № 3(149). – С. 35-40.
 - 13 Prithviraj, M. M., Alam, M. R., & Devi, N. (2024). The cartoon character syndrome: Navigating the impact on childhood development in the digital age. *Indian Journal of Psychiatry*, 66(5), 463–465. https://doi.org/10.4103/indianjpsychiatry.indianjpsychiatry_201_24
- Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

Problems of visualizing the image of Aldar köse in contemporary animation and comics

S. Itegulova¹, B. Zhonkeshev¹

¹Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, 050010, Kazakhstan

Modern multimedia products exert a significant influence on children's psychological development; therefore, the effective representation of folklore characters in animation and comic formats has become an urgent issue. This study aims to reveal the pedagogical, psychological, and cultural potential of visualizing Aldar kose, a representative of the "wise victor" archetype in Kazakh folklore. The article comprehensively examines his defining traits – humor and non-aggressive behavior – alongside the principles of preserving the national cultural code and adapting the character to the age-specific characteristics of the audience.

The theoretical significance of the study lies in the systematization of methodological approaches to adapting folklore characters to contemporary multimedia formats, thereby contributing to research in animation and comics. Its practical relevance is reflected in proposals aimed at enhancing the educational, aesthetic, and cognitive potential of children's multimedia products, as well as in promoting the development of the domestic animation industry through the transformation of national characters into cultural brands.

The research methodology includes content analysis, comparative analysis, cultural-anthropological analysis, and theoretical inquiry. The materials comprise Kazakh folklore tales about Aldar kose, domestic and international scholarly works, literature on animation and comics theory, and examples from Japanese animation practices in visualizing folklore characters.

The findings demonstrate that Aldar kose's episodic narrative structure, humor, and non-aggressive actions effectively foster children's logical thinking, causal reasoning, emotional perception, and social skills. The use of national costumes, ornamental patterns, and musical accompaniment enhances ethno-cultural awareness. Presenting the character through animated series, comics, and educational materials contributes to national brand formation and the promotion of cultural values.

Thus, the study proposes an effective pedagogical, psychological, and cultural framework for adapting Aldar kose to modern multimedia products, contributing to children's aesthetic, cognitive, and moral development.

Key words: Aldar kose, animation, comics, visualization, national identity code, pedagogical potential.

REFERENCES

- 1 Ilyasova, G. (2010). *Orysha-kazaksha terminologiyalyk anyktamalyk sozdik (Akparattyk zhuye salasy)* [Russian-Kazakh terminological reference dictionary (Information systems field)]. Almaty: Institute for the Development of the State Language.
- 2 Zhang, Q. (2021). Positive effects of prosocial cartoon viewing on aggression among children: The potential mediating role of aggressive motivation. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 742568. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.742568>.
- 3 Yusof, N. A., Mastor, K. A., Mamat, M., Lim, K. K., Haron, H. M., Tahir, H. M., Jaafar, R., & Baharum, K. (2023). The influence of anime as Japanese popular culture among art and design students. *Nurture*, 17(4), pp. 493–503. <https://doi.org/10.55951/nurture.v17i4.374>
- 4 Hidayat, D., & Hidayat, Z. (2020). Anime as Japanese intercultural communication: A study of the weeaboo community of Indonesian Generation Z and Y. *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, 22(3), pp. 85–103. <https://doi.org/10.21018/rjcpr.2020.3.310>.
- 5 Buribekov, O. S., Nurmuratov, S. E., Sainanov, B. A., & Sartaeva, R. S. (2023). *Animatsiya zhanry zhane onyn ulttyk biregeylikti aykyndaudagy manyzy* [The animation genre and its role in shaping national identity]. *Adam Alemi*, 2(96), pp. 25–34.

- 6 Aleshkin, N. I., & Shchukina, I. A. (2002). *Vliyanie multiplikatsionnykh filmov agressivnogo soderzhaniya na povedenie detey doshkolnogo vozrasta* [The influence of aggressive animated films on the behavior of preschool children]. *Siberian Psychological Journal*, (16–17), pp. 56–61.
- 7 Mensah, E. (2025). «Transmedia Storytelling and Adaptation Studies: New Horizons for a Convergent Era», *Literary Horizons Review*, 1(1), pp.27-32. <https://doi.org/10.64229/bbmeq644>
- 8 Kwong, S. Y. (2025). «Reimagining Modernity: Transcultural Narratives and the Reconstruction of Identity in Contemporary Global Literature», *Literary Horizons Review*, 1(2), pp. 1-8. <https://doi.org/10.64229/dq1nkn56>
- 9 Aleksandrova, Y. A., & Dyatlenko, A. R. (2016). *Razvitie rossiyskoy multiplikatsii* [Development of Russian animation]. *National Association of Scientists*, 9(25), pp. 84–87.
- 10 Nemova, O. A., & Burukhina, A. F. (2014). *Multiplikatsionnye filmy kak sredstvo formirovaniya semeynykh dukhovno-nravstvennykh tsennostey* [Animated films as a means of forming family spiritual and moral values]. *Moscow University Bulletin. Series 18: Sociology and Political Science*, (1), pp. 152–173. <https://doi.org/10.24290/1029-3736-2014-0-1-152-173>
- 11 McGuire, G. V. (2022). Trickster, Comrade, Citizen: The Adventures of Aldar Köse in Kazakh Folktales and Mass Culture. *Journal of American Folklore*, 135(537), pp. 281–304.
- 12 Moldataev, K. V. (2015). *Aldar Köse zhaily zertteuler* [Research on the image of Aldar Kose], *Eurasian Journal of Philology Science and Education*, 149(3). Available at: <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/379>
- 13 Prithviraj, M. M., Alam, M. R., & Devi, N. (2024). The cartoon character syndrome: Navigating the impact on childhood development in the digital age. *Indian Journal of Psychiatry*, 66(5), pp. 463–465. https://doi.org/10.4103/indianjpspsychiatry.indianjpspsychiatry_201_24

Received: 28.03.2026

МРНТИ 17.82.10

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp300-316](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp300-316)

М.Б. Молдағали¹, *Д.А. Сабирова¹, Д.Б. Бексұлтан¹

¹НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая», Алматы, 050001, Казахстан

СПЕЦИФИКА КАЗАХСТАНСКОЙ ИНТЕРНЕТ-ПОЭЗИИ

Статья посвящена специфике казахстанской интернет-поэзии, формирующейся в интернет пространстве и отражающей современные культурные и социальные процессы. Интернет-поэзия рассматривается как часть интернет-литературы, понимаемой в данной работе как литература, публикуемая исключительно в сети Интернет и не имеющая бумажных носителей. В статье анализируются основные особенности казахстанской интернет-поэзии, включая жанровое разнообразие, экспериментирование с формой и языком, а также специфику взаимодействия авторов с читательской аудиторией.

Особое внимание уделяется поэтическим текстам, публикуемым в социальных сетях, блогах и на литературных интернет платформах, а также влиянию интернет среды на способы восприятия поэтических произведений. Рассматривается влияние интернет пространства на поэтический язык, структуру текстов и формы коммуникации между автором и читателем.

В статье исследуется отражение национальной идентичности и актуальных социальных проблем в казахстанской интернет-поэзии, а также стремление поэтов к поиску новых форм художественного самовыражения. В работе используется анализ поэтических текстов и теоретические подходы к изучению интернет-литературы. Предпринята попытка анализа произведений Корғанбека Аманжолы, Қуаныша Жазая, Нұрсұлтан

Сағатбека и Ануара Дүйсембиева, чье творчество относится к казахстанской интернет-поэзии.

Ключевые слова: интернет поэзия, современная поэзия, структура, новые формы, жанр, казахстанская поэзия

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Современная литература ориентирована на массового читателя, что связано с изменением условий литературного процесса и расширением интернет пространства как основной среды публикации текстов. В научных исследованиях интернет-литература рассматривается как особая форма литературного творчества, связанная с функционированием текста в сети Интернет [1]. В данной работе интернет-литература понимается как литература, публикуемая исключительно в интернет пространстве и не имеющая бумажных носителей. Такое понимание интернет-литературы позволяет разграничить ее с цифровой (электронной) литературой, которая предполагает использование гипертекста, мультимедийных и интерактивных элементов [2].

Интернет-поэзия является одной из наиболее распространенных форм интернет-литературы и рассматривается исследователями как самостоятельное литературное явление, развивающееся в условиях сетевой коммуникации [3, 305]. Современная литература и интернет-поэзия существуют в тесной взаимосвязи, однако интернет-поэзия отличается оперативностью публикации, доступностью для широкой аудитории и отсутствием жестких институциональных рамок. Эти особенности оказывают влияние на поэтическую форму, язык и тематический выбор авторов, что неоднократно отмечается в работах, посвященных сетевой поэзии [4].

Для исследования казахстанской интернет-поэзии необходимо использовать комплекс теоретических методов, включающих литературоведческий анализ, элементы культурологического и сравнительного подходов [5]. Такой методологический подход позволяет рассматривать интернет-поэзию как часть современного литературного процесса и одновременно как отражение социальных и культурных изменений в обществе.

Репрезентативным материалом для анализа в данной работе является творчество Корғанбека Аманжолы, Қуаныша Жазая, Нұрсұлтан Сағатбека и Ануара Дүйсембиева, поскольку данные авторы активно публикуются в интернет пространстве и формируют характерные черты казахстанской интернет-поэзии. Каждый из этих поэтов использует различные поэтические приемы и экспериментирует с формой и языком, что соответствует общим тенденциям развития интернет-поэзии, отмечаемым в зарубежных исследованиях. В сферу их интересов входит широкий круг тем, включая национальную идентичность и социальные проблемы, что позволяет рассматривать их творчество как показательную модель современной казахстанской интернет-поэзии.

Ход исследования включал несколько последовательных этапов. На первом этапе был проведен сбор и систематизация текстового материала, включающего произведения ранее представленных поэтов, которые активно публикуются в интернет пространстве. На втором этапе осуществлялся аналитический обзор научной литературы, посвященной проблемам современной поэзии, интернет-литературы и цифровой культуры. На третьем этапе исследования произведен поэтико-стилистический и тематический анализ отобранных текстов с целью выявления особенностей образной системы, жанровых моделей, языковых средств и художественных стратегий авторов. На завершающем этапе полученные результаты были сопоставлены с существующими научными подходами к изучению сетевой литературы и современного литературного процесса, что позволило определить специфику функционирования казахстанской интернет-поэзии в цифровой культурной среде и сформулировать обобщающие выводы исследования.

ВВЕДЕНИЕ

Современная литература во многом ориентирована на массового читателя, что существенно затрудняет объективную оценку художественного уровня произведений и определение их истинной ценности. В условиях высокой коммерциализации литературных произведений и широкого распространения сетевых публикаций литературная критика все чаще использует формат литературных премий как инструмент формирования и сохранения эстетического вкуса аудитории, а также как средство выявления новых талантов и популяризации актуальных тенденций в литературе.

Казахстанская литература, включая интернет-литературу, представлена в шорт-листах нескольких престижных премий. Среди них особое место занимает премия Mezenat.kz, основанная Ерланом Аскарбековым, которая поддерживает молодых авторов, стимулирует развитие новых форм литературного творчества и способствует интеграции казахстанской литературы в международный культурный контекст. Премии такого уровня выполняют важную роль в создании медиапространства вокруг литературы, привлекая внимание читателей и исследователей к наиболее значимым произведениям современности.

Большую роль в становлении как традиционной, так и интернет-литературы Казахстана сыграла «Открытая литературная школа», основанная в 2009 году, которая на сегодняшний день имеет собственный сайт <https://litshkola.kz/>. Школа предоставляет уникальную образовательную платформу, где преподаватели Оксана Трутнева, Елена Клепикова, Ксения Рогожникова, Иван Полторацкий и Дина Махметова формируют у студентов навыки осознанного литературного творчества, знакомят с методами анализа текста, особенностями жанров и стилистических приемов, а также готовят их к публикациям в профессиональных и интернет журналах. Онлайн площадка школы, журнал «Дактиль», является центральным ресурсом для публикации произведений казахстанских авторов и одновременно служит инструментом формирования читательской аудитории, интересующейся современными литературными тенденциями [5].

«Открытая литературная школа» также проводит собственный литературный конкурс на получение премии «Qalamdas», утвержденной в 2022 году. Премия создана в память об основателе фонда «Мусагет» О.Б. Марковой и направлена на поддержку и популяризацию произведений современных авторов, работающих в различных жанрах. Как правило, публикации номинантов премии занимают значительную часть журнала «Дактиль», концентрируя в себе лучшие примеры казахстанской интернет-литературы и создавая тематические подборки, отражающие актуальные художественные поиски современности.

Анализ интернет-литературы, созданной на казахском языке, выявляет активное участие писателей, поэтов и драматургов по всем трем родовым направлениям: проза, поэзия и драматургия. Поэтический контент в интернет-пространстве сохраняет связь с классическими казахскими традициями, как в выборе тематики, отражение национальной идентичности, социальные проблемы, философские размышления, так и в способах построения образных рядов, ритмико-метрических структур и стилистических приемов. Вместе с тем, интернет среда стимулирует эксперименты с формой, языком и жанровой спецификой, создавая пространство для поиска новых художественных средств самовыражения.

В данной статье предпринята попытка системного анализа поэтических произведений современных казахстанских интернет-поэтов, включая Корғанбека Аманжолы, Қуаныша Жазы, Нұрсұлтан Сағатбека и Ануара Дүйсембиева. Анализ сосредоточен на выявлении жанрового разнообразия, особенностей языковой и образной структуры текстов, а также способов взаимодействия авторов с читательской аудиторией через интернет платформы.

Выбор темы исследования обусловлен активным развитием интернет литературы и возрастающей ролью интернет площадок в формировании современного литературного процесса Казахстана. Несмотря на широкое распространение сетевых публикаций, специфика интернет-поэзии остается недостаточно изученной в отечественном литературоведении, что

определяет актуальность данного исследования. Объектом исследования выступает современная казахстанская интернет-поэзия, представленная на сетевых литературных платформах и в онлайн-журналах. Предметом исследования являются жанровые, тематические и языково-стилистические особенности поэтических текстов, создаваемых и распространяемых в цифровой среде. Гипотеза исследования заключается в предположении о том, что интернет пространство не только расширяет возможности публикации и коммуникации между автором и читателем, но и способствует формированию новых поэтических стратегий, жанровых моделей и художественных форм. Цель исследования: выявить особенности функционирования и художественной специфики современной казахстанской интернет-поэзии. Для достижения поставленной цели предполагается решить следующие задачи: во-первых, проанализировать тематические и жанровые особенности поэтических текстов современных интернет-поэтов; во-вторых, определить особенности языковой и образной структуры произведений и способы их взаимодействия с читательской аудиторией в цифровом пространстве. Научная новизна исследования состоит в системном рассмотрении интернет-поэзии Казахстана как самостоятельного феномена современного литературного процесса. Теоретическая и практическая значимость работы заключается в возможности использования полученных результатов в исследованиях современной казахстанской литературы, а также в образовательных курсах по теории литературы, цифровой гуманитаристике и истории современной литературной культуры.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Современная литература и интернет-поэзия представляют собой уникальное литературное явление, формирующееся в условиях цифровой эпохи «здесь и сейчас». Для ее исследования был использован комплекс теоретических методов.

Компаративный метод поможет сравнить казахстанскую интернет-поэзию с традиционной. С его помощью были выявлены уникальные черты казахстанских авторов, такие как сохранение элементов устной поэзии, использование казахского языка в сочетании с русским и английским, а также отражение локальной идентичности в цифровом пространстве.

Структуралистский анализ позволит изучить принципы организации текста, выявить закономерности его построения. В интернет-поэзии нередко используются новые формы, такие как короткие стихотворные тексты, меметика, визуальные и гипертекстовые элементы. Нарратология, в свою очередь, может помочь исследовать способы повествования в поэзии, особенно если авторы создают цикл произведений с общим сюжетом или тематикой.

В свою очередь, дискурс анализ важен для изучения поэзии, создаваемой в социальных сетях и блогах. Интернет-поэзия – это не только художественные тексты, но и реакция на современные общественные процессы. Дискурс анализ помогает исследовать, как поэты взаимодействуют с аудиторией, какие темы становятся ключевыми в их творчестве, а также каким образом формируется коллективное поэтическое высказывание.

Использование комплекса литературоведческих методов позволяет нам не только выявить специфические черты этого явления, но и понять его роль в современной литературе.

Теоретико-методологическую основу исследования составляет совокупность современных литературоведческих и междисциплинарных подходов, позволяющих рассматривать интернет-поэзию как самостоятельный феномен современного литературного процесса. В работе используются принципы историко-литературного анализа, направленные на выявление эволюции казахстанской поэзии в условиях цифровой культурной среды, а также элементы сравнительно-литературного подхода, позволяющие сопоставить особенности интернет-поэзии с традиционными формами литературного творчества. Существенное значение имеет поэтико-стилистический анализ, ориентированный на выявление жанровых моделей, особенностей образной системы, метафорики и языковых

стратегий современных поэтических текстов. Важное место занимает лингвокультурологический подход, позволяющий рассматривать интернет-поэзию в контексте репрезентации национальной идентичности, культурной памяти и социально-философской проблематики современной казахстанской литературы. Дополнительно используется культурологический и медиадискурсивный подход, учитывающий специфику функционирования художественного текста в интернет-пространстве и новые формы коммуникации между автором и читательской аудиторией. Комплексное применение указанных методов обеспечивает системное исследование поэтических текстов и позволяет выявить специфику художественных стратегий современных казахстанских интернет-поэтов.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Творчество Корғанбека Аманжолы, Қуаныша Жазая, Нұрсұлтан Сағатбека и Ануара Дүйсембиева является репрезентативным для анализа интернет-поэзии. Они активно публикуются в социальных сетях, блогах и других интернет платформах, что делает их творчество доступным и популярным для казахской интернет-поэзии. Поэзия данных авторов вызывает активный отклик среди читателей, что проявляется в обсуждениях, репостах и цитировании в интернет сообществе.

Корғанбек Аманжол родился в 1953 в селе Коктерек Зерендинского района Кокшетауской области. Работал в газетах «Аул», агентстве «Хабар», журнале «Жұлдыз», газете «Егемен Қазақстан». Является автором поэм «Қанай-Абылай», «Олжас», «Шер кешу», «Мұсақұл балуан».

Поэма «Шер кешу» относится к жанру поэмы, посвящается Ермухану Бекмаханову. В поэме создан образ патриота, гражданина, человека, обладающего высокими моральными качествами. Трагическая судьба героя нашла отражение в описываемых перипетиях судьбы лирического героя. Говоря об особенностях поэмы, можно отметить мотивы древних жырау. Просветительская, патриотическая деятельность Бекмаханова детализируется через описание лишений, которые пришлось пережить герою поэмы.

Поэма графически и содержательно разделена на несколько частей: «Ермұқан», «Махаббат», «Мәскеуде», «Мехнат», «Сот», «Шер кешу».

К особенностям поэтического описания исторической личности можно отнести то, что он вписан в ряд знаковых имен истории казахского народа. Эпопейное мышление позволяет автору создать широкую картину, связывающую прошлое, настоящее и будущее Казахстана, а своего героя сделать своеобразным проводником, соединяющим эти звенья времени в сознании читателя. Одна из особенностей авторского создания эпического стихотворного текста заключается в том, что здесь органично сосуществуют все три временных пласта. Чтение поэмы позволяет читателю узнать самые важные для понимания исторических моментов в жизни казахского народа.

Главная смысловая доминанта поэмы – беззаветное служение Родине, в противном случае существование человека теряет смысл:

*Ғылымды меңгергені неге керек,
Жұртына жарамаса селбесуге?*

Человек и история, эпоха и народ, личность и время, таковы ключевые ориентиры поэтического пространства, создаваемого Корғанбеком Аманжолом. И, несомненно, Алаш становится тем символом преданности казахскому народу и национальной идее, проводником и преданным последователем, которой автор считает своего героя.

Иной по лирическому настроению предстает поэтическая часть «Махаббат». Встреча молодых людей, влюбленность, искренние чувства героев не кажутся случайными. Судьба отца Халимы так же трагична, как и судьбы многих казахов, оказавшихся на чужбине. Родственные души, почувствовав притяжение, связывают судьбу и в понимании поэта являются символами новой истории Казахстана.

Поэтическое описание в этой части произведения изобилует изобразительными средствами:

*Сұлуын одан сайын сүйікті етіп,
Жұлдыздан жұтқандай-ақ саумал нұрды...
Аспанда ай нұрымен шүпілдеген...*

Любовь молодых сранивается с чувствами Фархада и Ширин, описывается как возвышенная и верная.

В стихотворной части «Мәскеуде» повествуется о докторской защите Ермухана – прорыве казахского ученого в области науки. Автор представляет поэтическое описание научных достижений Ермухана, который впервые определил историческую истину казахской истории.

В поэтической части «Мехнат» описывается трагический поворот в судьбе героя, который публично был оклеветан в статье газеты «Правда» от 20 декабря 1950 года. В этой части поэмы обрисовывается поэтический собирательный образ врага, которыми стали доносчики и клеветники, чьи наветы привели к тому, что Ермухан был исключен из партии и лишен всех привилегий научного и общественного деятеля. В понимании поэта Ермухан стал одним из многих, и его судьба стала судьбой типичного казахского интеллигента.

Описание тревожного времени в истории Казахстана сопровождается беспощадными характеристиками приспешников власти:

*Жалаға байлап беріп жақсыларды
Жалақор, пәлеқорлар тұр шегінбей.*

Жанр поэмы обуславливает эпичность повествования, заимствование ряда прозаических приемов в разворачивании поэтического текста, к примеру, передача речи косвенным способом:

*– Ешқандай бұл Ермұқан ғалым емес,
Ғылым деп дәнсіткені тәлім емес.
Көшіріп алыпты ғой басқалардан,
Өзінің бір сөзі де мәлім емес...*

Образы врагов и обстановка гонений описаны реалистично и становится продолжением тематических традиций мировой литературы, в том числе пушкинской, в которой изображается личность героя, противопоставленного несправедливости общества. Поэт не просто описывает прошедшие исторические события, но и проецирует их на современность, выходя на нравственно-духовную оценку более широкого масштаба:

*Адамдық қалды былай, парасат та.
Жылы бір рай күтіп әр қабақтан...*

«Адамдық», «парасат» и другие ценности, потерянные в описываемом историческом периоде, должны, по мнению автора поэмы, быть основополагающими в любую историческую эпоху, а их потеря прямой путь к историческим трагедиям, подобны судьбам представителей казахской интеллигенции XX века.

В композиционной части «Сот» лирический герой предстает как отважный борец за справедливость, не сломленный жизненными обстоятельствами:

*Өзімді соттасаң да, өзгелерге
Өтірік жала жабар мен емеспін!*

В то же время реалистичность описания обуславливает детализацию внутренних переживаний героя через поэтические образы:

*Бір сәтке көзден жасы сорғалады.
Халима не болғанын ол да білмей,
Қуарды өңі-жүзі солған гүлдей.
Ауды есі аспан жерге құлағандай,*

Автор вкладывает в уста оппонентов Ермухана негативно окрашенную лексику, которая усиливает у читателя чувство несправедливости происходящего: «Жамылған қой терісін қасқыр екен...», «Қашаннан қаны бұзық Бекмаханов,/ Қазақты шақырып тұр әлденеге...».

В заключительной части, названной «Шер кешу» поэмы описываются события ссылки Ермухана в Сибирь и подводятся итоги раздумий поэта о судьбе лирического героя, повторившего судьбы тысяч соотечественников, чья вина заключалась в поиске и нахождении исторической истины.

Историческая достоверность описываемых в поэме событий, ссылки на имена, факты, комментарии к художественному тексту позволяют точно определить жанр произведения как реалистическое. Также однозначно определяется гражданская направленность произведения, носящего лиро-эпический характер.

Куаныш Жазай – поэт, лауреат республиканских и международных поэтических конкурсов, автор сборника «Толқынға қарсы». Лирику молодого поэта можно назвать созданной в классической стиховой традиции, характерной для казахской литературы XX века.

В стихотворении «Қарағым, айналайын, бүлдірген көз...» создан романтический образ девушки, средоточия национальной духовности и красоты. Поэтические образы отличаются изобразительностью и возвышенностью:

*Соны іздеп қарсы жүздім толқынға көп,
Толқындар жарға соқты...*

Жел:

*– Тыңда! – деп,
Жеткізді бұлақ үнін,
Елең еттім,*

Сыңғырлай күлген күміс шолпың ба деп.

Олицетворенные образы природных сил: волн, ветра, родника, созвучны образу возлюбленной в сознании героя. Портрет героини передается через поэтическую деталь – «шолпы», звон которых сродни звукам золотых монет, голосу возлюбленной и природным звукам. В финале стихотворения «шолпы» ассоциируются с прошедшей юностью:

*Шолпыдай сыңғырлаған қайран жастық,
Бізден де қалатынын кім білген тез?..*

Стихотворение «Жершіл» создает образ верного малой родине представителя прошлого поколения. Для него Нарынкол сродни центру земли, его «внутренний компас» всегда ориентирован на родное село:

*Болғанына төзе алмай «астаналық»,
Жатады атам сақалын жасқа малып.
Ой-хой, сосын басады қорылына,
Туған жерін басына жастап алып...*

«Родная земля», «родина», «дом» – эти содержательные концепты реализованы через судьбу простого сельчанина, который кровно связан с истоками национального духа. Эта незыблемая основа бытия народа, по мнению поэта, и есть тот способ сохранения нравственности, секрет благополучия и стабильности.

Тема Родины воплощена и в другом стихотворении автора «Туған жер», в котором эмоционально переданы возвышенные патриотические чувства лирического героя, создающие экспрессию поэтического слова:

*Өзіңді бұлай сүю биік неткен!
Өзіңді бұлай сүю биік неткен!*

Необычным кажется образ катящегося камня, который связан с образом родины.

В стихотворении «Құйын» автор использует прием параллелизма, сравнивая образ степного, смерчеподобного движения ветра с человеческой жизнью. Для лирического героя жизнь с ее перипетиями – это тот же смерч или волчок, способный закрутить человека в вихре событий. В воспоминаниях героя юла остается игрушкой, напоминающей круговерт воздуха. Волчок становится для поэта символом детства и символом жизни одновременно. Мотив игры

и игрушки обыгрывается в финальных строках стихотворения, выводящих на философские размышления:

*Жылап-күлем ешкім жоқта,
Сәби шақты ойлап бір.
Аспанға әлі ес кірменгі, ә?
Зырылдауық ойнап жүр...*

Здесь хозяином игры предстает жизнь, природа, а человек игрушкой в руках провидения.

Стихотворение «Сурет» представляет собой образец пейзажной лирики. Природные образы: «аспан», «жаңбыр», «топырақ», «бұлттар», создают картину легкого летнего дождя. Появление образа Бога, играющего с природными явлениями вызывает ассоциации с «Весенней грозой» Ф.И.Тютчева;

*Ты скажешь: ветреная Геба,
Кормя Зевесова орла,
Громокипящий кубок с неба,
Смеясь, на землю пролила.*

В обоих текстах возникают образы божеств для которых гроза представляет собой результат вмешательства в природу небожителей. Стихотворение использует ряд изобразительных средств:

Метафора: «*Жеті түрлі жіпті іліп*»

Олицетворение: «*Күнге ұмтылып, гүлдер басын көтерді, / Табанына нық тұрып...*»

Стихотворение «Жұлдызға сыр» рисует романтический образ звезды, к которой обращается лирический герой с просьбой отыскать возлюбленную, высушить ее слезы, передать весть от скучающего возлюбленного, однако неожиданные финальные строки говорят об отложенных поступках, причины которых читателю непонятны и поэтом не раскрываются:

*Бірақ...
Қазір емес.*

В стихотворении «Жапырақ» также возникает образ небесного светила, который сжигает лист, пожелтевший к осени. Лирический герой обращается к листу с просьбой оставить ему осеннюю тоску. Поэтическая ассоциация «осень» – «закат человеческой жизни» необычно обыгрывается через образ листа. Параллельные чувства, ощущения листа и лирического героя создают вектор единения природы и человека.

*Ойнап-күл өз теңіңмен...
Ал, сол мұңлы
Сағыныш жайлы жырды маған қалдыр,
Жапырақ...*

В лирической миниатюре «Неге ертерек сөнді сезім...» восемь строк, лаконично передающих всю глубину чувств героя, пережившего несчастную любовь. Поэтическое мастерство автора позволяет через риторические вопросы, занимающие половину стихотворного поля, достичь максимума эмпатического восприятия читателя:

*Неге ертерек сөнді сезім,
Неге өзгерді шешімің?
Сағыныш па енді сенің
Есімің?*

*Саған бақыт мен тіледім,
Жасадым да кешірім.
Жалғыздық па енді менің
Есімім?*

Те же минорные ноты в рамках темы разлуки слышатся в стихотворении «Қоштасу». Здесь оригинально представлена традиционная для автора диалогическая подача рифмованных строк. Лирический герой обращается к возлюбленной с просьбой забрать

половину облаков в алматинском небе. Подобно тому, как любой возлюбленный при разлуке расстается с половиной своего сердца, герой готов отказаться от половины неба после разлуки.

Оксюморонный оборот «Екеуміздің қайғымызды той қылып» подчеркивает глубину печали, ставшей основой лирического произведения. «Бұлт» – центральный изобразительный образ стихотворения. Анафорический повтор «Менің бұлтым» становится олицетворением сердечных дум героя.

*Менің бұлтым –
Қалса ашылып етегі,
Аруларды киіндіріп өтеді.
Анда-санда сағынганда өзіңді,
Алматыны жылатуға жетеді.*

В стихотворении об отце любимые поэтом образы вновь соседствуют с мотивами человеческой судьбы. Сын ищет отца, обращаясь к горам, видя в облаках дым от его сигарет. Природа отвечает ему слезами:

*Тауға қарай жайылса әсте қолы –
«Кел, әкешім! Бауырыңа бас!» дегені.
Шыдай алмай ақ нөсер төпелейді,
Түсінеді балақай жас деп оны...*

Трагично звучит финал стихотворения, оставляя загадку об отце тайной для мальчика навсегда:

*Бұлттар жайлы шындықты мен де айтқам жоқ,
Сен де әкесі өлгенін айта көрме...*

Нұрсұлтан Сағатбек – фермер, поэт, известный в сети как «поэт-коневода».

В стихотворении «Махаббат – координат өсі» поэт пытается «примирить физику и лирику» и выразить абстрактные понятия человеческих чувств через точные выражения: «Сағыныш – махаббаттың формуласы!», «Мен – икс, сен – игрек, біле білсең», «Алгебра, координат өсіндегі», «Минус, плюс арасы үйді мұңын...».

Признание в любви сквозь координатную ось привносит в поэтическое описание лиризм и юмор одновременно:

*Мен-икс, горизонталь, шөлдеп қалған,
Қашан да вертикальсің, өр боп қалған...
Қиылысқан жеріміз нөл болған соң
Сағынышың сенің де нөл боп қалған...*

«Жылқы бақтым» - автобиографический рассказ о буднях коневода. Для лирического героя сельское хозяйство не просто заработок. Это путь к себе, испытание силы воли: «Жылқы бақтым / Өзімді сынайын деп». Это путь к казахской душе: «Өмірімді қазақша сүрейін деп.../ Бабалардың рухын сақтайын деп...».

Повтор ключевого сочетания «жылқы бақтым», занявшее препозицию в названии, становится сквозным элементом и доминантой всего лирического описания.

«Мұқағали емеспін» признается автор в другом стихотворении и вновь обращается к реалиям жизни коневода. Мечта лирического героя о поэзии, которая могла бы приблизить его к высоким идеям М. Мукағали не суждено было сбыться. Но выбор иного пути не считается ошибочным, ведь если М. Мукағали познал душу народа через поэзию, то герой выбирает коневодство как основу казахской национальной идеи.

Невозможно стать вторым М. Мукағали, гений не рождается дважды, и эта идея становится ключевой и объясняет заявленный в названии поэтический тезис:

*Тентегіме үйретіп тай-құлынды,
Жырыңменен бөлістім қайғы-мұңды.
Қазаққа бір өзің де жетерсің деп,
Жылқышы боп азнаттым айғырымды*

В контексте сказанного, и последний стих заключительной строфы не кажется печальным: *«Қош бол, аға, мен нағыз жылқышымын!»* Герой выбрал свой путь и уверен в правильности своего выбора.

Стихотворение «Еркелеп шықшы» – лирический диалог героя с возлюбленной. Для героя хочется видеть возлюбленную баловницей, нежной и неземной, ведь любовь для него сродни раю:

*Әззіл кетсін, ойнап бағайын,
Әзілің бал мен шекер деп.
Жадырап шықшы, ойлап қалайын
Жұмаққа келдім екен деп.*

Ануар Дуйсембиев – поэт, автор сборника стихов «Рухани кенгуру» (бумажный).

Стихотворение Ануара Дуйсембиева «Black Hole» опубликовано в №58 журнала «Дактиль». Это стихотворение лирический диалог современного героя урбанизированного жизненного пространства, который, как и вся городская масса, несет в себе печать усталости. Усталость осознается героем как груз, как нечто токсичное, что может передаваться, подобно вирусу, от человека к человеку.

К комплексу средств выразительности, позволяющим провести смысловую доминанту от первой до последней строки относятся:

Аллитерация: *«отложено – это то, что отлажено», «отлѣживать некое умолчание», «умалчивать некое отложение», «накоплено напряжение...», «когда движение к себе стало расставанием», «когда становление превратилось в движение», «когда движение расставило остановки...».*

Анафора: *«устал говорить и устала молчать», «устала говорить и устал молчать», «устали себя не замечать», «устало замечание и устало молчание», «устала усталость и устало уставание...».*

Метафора: *«усталость радиоактивна», «гравитация грусти», «сумасшедшая масса черной дыры».*

Пропуск некоторых знаков препинания, а точнее вольная их расстановка, обусловлены стремлением автора к самовыражению, реализации в поэтических строках потока сознания с некоторым пренебрежением к обратной связи. Поточная организация стихотворной речи реализует внутреннюю речь, ее безэмоциональность и монотонность.

Композиционно в стихотворении выделяются следующие смысловые части:

- попытки оставить усталость в путешествии;
- ощущение усталости повсеместно;
- стремление понять природу усталости;
- попытки избавиться от усталости;
- принятие усталости как неизбежности.

Тщетные попытки избавиться от силы грусти в разнообразных городских локациях: на трассе, в церкви, в клубе, но этот процесс избавления оказывается безуспешным. Единственный путь лирического героя теперь – принять «видимость и признание», полученное в этом тексте. Лирическая борьба с грустью проиграна, но для героя только этот путь остается настоящим, и он может теперь свободно выражать свои чувства. Эмоциональный фон «процесса познания», окрашенный грустью, стал предпочтительнее «надежды», «радости» и «смирения». Грусть переходит в императив, в «закон», и навсегда поселяется в «черепной коробке» героя, становится его реальной сущностью. Однако эмоциональный фон последних строк стихотворения, отход от аллитерации, исчезновение многочисленных аллитераций, графическое «выравнивание» строк приводит читателя к выводу о том, что это был единственно верный путь лирического героя к обретению настоящей сущности.

Это несколько замедляет смысловое прочтение стихотворения, и в целом можно сказать, что ритмический рисунок выдерживается, но он своеобразен. Строфическое деление свободное, осуществлено следующим образом: 23+10+12+8+4+3+35+12+4+4. Как видим, скачкообразные переходы в сознании лирического героя четко отражаются на строфике и выходят на привычный уровень только в двух последних отрезках, с принятием героем грусти как жизненного закона и составляющей современного существования. В то же время отсутствие строгой строфики передает усталость лирического героя. Верлибр для автора концептуален, поскольку ассоциируется с внутренней свободой.

Ряд стихотворений А. Дуйсенбина принял видеоформу. Среди них одно из знаковых стихотворений, давших название бумажному сборнику «Рухани кенгуру» [6], выложенной 1 июля 2019 года. Гротескная подача контента, весь видеофон занимают красные ротовые полости, символизирующие демагогию власти. «Рухани кенгуру» – сатирически трансформированное название программы духовного перерождения наделяется автором эпитетом «назойливый», подчеркивая свое отношение к ключевому программному документу.

ОБСУЖДЕНИЕ

Интернет дает иллюзию востребованности и преодоления авторского одиночества: сетевые платформы становятся не только местом для размещения произведений, но и оправданием творчества, подтверждением его значимости [7]. При этом современная интернет-поэзия остается сравнительно мало изученной: материалов достаточно много, однако они разбросаны по разным ресурсам, что делает исследование сложным и фрагментированным. На эту тему высказывались такие исследователи, как Е.Б. Ракитина [8], Н.А. Ловчинский [9], Е.В. Пономарева [10], которые отмечали как потенциал сетевой поэзии, так и вызовы, связанные с ее анализом.

У сетевой поэзии сложные отношения с «бумажной» поэзией: с одной стороны, идет преемственность традиций, с другой, одновременное их отрицание, неприятие. Преемственность и отрицание традиций удивительным образом сочетаются в поэтических текстах, традиции не отменяются полностью, а трансформируются, как будто авторы не до конца уверены, подходит ли существующая литературная модель для сетевой поэтической коммуникации. В этом смысле сетевая поэзия является элементом массовой культуры, но внутри определенных сообществ она воспринимается как культурно полноценная и значимая [11].

С.Ержанова, исследуя особенности казахской поэзии XXI века, отмечает появление новых жанровых признаков в поэзии молодежи, обосновывая это тем, что новая форма сопровождает смену исторических эпох [12].

С.Ержанова также отмечает следующие тенденции в тематической направленности современной поэзии периода постнезависимости: наличие сущностных экзистенциальных тем, обращение к национальному самоопределению, охват широких актуальных проблем, таких, как история, культура, религия, судьба родного языка и др. Исследователем отмечены четыре основные тенденции в развитии казахской поэзии XXI века:

1. формальные поэтические эксперименты;
2. обращение к мифопоэтике и историческим образам;
3. присутствие религиозных мотивов;
4. возвращение к классическим поэтическим формам;
5. широкое использование верлибра.

Называя жанровые поиски современной поэзии «экспериментом», литературовед называет устоявшиеся современные формы особым термином «интеллектуальной поэзией»: «Бүгінгі заман ақындарының формалық эксперименттерден бірте-бірте интеллектуалды поэзияға бет бұрғаны байқалады».

Все эти тенденции в полной мере проявляются и в интернет-поэзии Казахстана. В сетевых текстах заметны как формальные эксперименты, так и обращение к национальной

идентичности, мифопоэтике, социально-историческим и религиозным темам, что наглядно видно на примере творчества Корғанбека Аманжолы, Қуаныша Жазая, Нұрсұлтан Сағатбека и Ануара Дүйсембиева. Интернет платформы позволяют авторам экспериментировать с визуальными и структурными особенностями текста, создавая новые формы поэтической коммуникации и обеспечивая обратную связь с аудиторией, что формирует уникальный современный культурный феномен.

Полученные результаты соотносятся с рядом научных исследований, посвященных трансформации литературного процесса в условиях цифровой культуры и развитию сетевых форм художественного творчества. В работах по теории современной литературы подчеркивается, что интернет среда существенно изменяет способы создания, распространения и восприятия литературного текста, формируя новые модели литературной коммуникации. Так, отмечается, что цифровые платформы становятся пространством активного взаимодействия автора и читателя, где художественный текст существует в условиях открытого культурного диалога и постоянной интерпретации [13]. Аналогичные выводы представлены в исследованиях теории литературы, где подчеркивается, что развитие сетевой культуры способствует трансформации традиционных жанровых моделей и появлению новых форм литературного выражения [14].

Интернет не только изменяет способы публикации текстов, но и влияет на формирование новых форм художественного мышления и поэтики. Цифровая среда способствует появлению особого типа литературного текста, которому присущи открытость, гибкость жанров и тесная связь с медиапространством.

В контексте казахстанского литературного процесса можно наблюдать активное развитие современной литературы в условиях социокультурных преобразований постсоветского периода. Литература независимого Казахстана отражает процессы формирования национальной идентичности и культурной памяти, а также реагирует на новые социальные и культурные вызовы [15]. Важную роль в формировании современной литературной среды играют литературные сообщества, образовательные инициативы и сетевые платформы, поддерживающие молодых авторов.

Интернет-литература развивается на пересечении литературных, медийных и культурных практик, формируя новые формы художественного дискурса и расширяя границы традиционного литературного пространства. Цифровая культура способствует появлению новых стратегий авторского самовыражения и более активному участию читателей в интерпретации текста.

Таким образом, результаты проведенного исследования подтверждают выводы ряда отечественных и зарубежных учёных о трансформации литературного процесса в эпоху цифровизации. Вместе с тем проведённый анализ позволяет дополнить существующие исследования за счет рассмотрения специфики современной казахстанской интернет-поэзии, выявления ее жанровых и стилистических особенностей, а также анализа механизмов взаимодействия авторов и читателей в сетевом культурном пространстве. В отличие от ряда предыдущих исследований, сосредоточенных преимущественно на общих характеристиках сетевой литературы, данная работа акцентирует внимание на поэтическом дискурсе казахстанских интернет-авторов и его связи с национальными литературными традициями и современными культурными процессами.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Казахстанская интернет-поэзия представляет собой динамично развивающееся явление, которое тесно связанное с цифровой культурой и современными формами коммуникации. Виртуальная среда открывает новые возможности для самовыражения поэтов, создавая платформу для экспериментов с текстом, визуальными и аудиальными средствами, а также позволяя взаимодействовать с читателями в режиме реального времени. Интернет не только

расширяет аудиторию, но и формирует особую динамику литературного общения, где автор и читатель становятся частью одного культурного процесса.

Как показало исследование, ключевые особенности казахстанской интернет-поэзии включает жанровое и стилистическое разнообразие, активное использование визуальных и аудиальных элементов, а также влияние цифровых технологий на структуру произведений. Социальные сети и онлайн-платформы становятся не только местом публикации, но и пространством для дискуссий, коллективного творчества и формирования новых литературных сообществ.

Важным аспектом остается отражение национальной идентичности и социальных тем в текстах современных казахстанских поэтов. Интернет-поэзия позволяет осмысливать актуальные вопросы, переосмысливать традиции и искать новые художественные формы.

Таким образом, казахстанская интернет-поэзия – это не просто часть интернет литературы, а значимое направление, отражающее трансформацию литературной среды в эпоху цифровизации. Она требует дальнейшего изучения и системного анализа, учитывающего как локальные культурные особенности, так и влияние глобальных тенденций на развитие художественного слова. Интернет-поэзия становится пространством, где новые литературные идеи, формы и темы интегрируются в общественное сознание, формируя современный культурный ландшафт Казахстана и открывая перспективы для междисциплинарных исследований, объединяющих литературу, медиакультуру и цифровые технологии.

Полученные результаты исследования позволяют уточнить и частично пересмотреть существующие научные представления о развитии современной казахстанской поэзии в условиях цифровой культурной среды. Проведенный анализ показывает, что интернет-поэзия не может рассматриваться исключительно как вторичная или маргинальная форма литературного творчества, возникшая вследствие технологических изменений. Напротив, она представляет собой самостоятельное направление современного литературного процесса, обладающее собственными жанровыми, стилистическими и коммуникативными особенностями. В ходе исследования было установлено, что интернет пространство формирует новые механизмы взаимодействия автора и читателя, расширяет возможности публикации и распространения поэтических текстов, а также способствует появлению новых форм художественного самовыражения.

В результате анализа произведений современных казахстанских интернет поэтов выявлено, что поэтическое творчество в цифровой среде сохраняет преемственность с традициями национальной литературы, одновременно демонстрируя стремление к жанровым и языковым экспериментам. Это позволяет говорить о формировании особой модели литературного развития, в которой сочетаются элементы традиционной поэтики и инновационные формы цифровой культуры. Таким образом, результаты исследования вносят вклад в расширение научного понимания современной литературной динамики и подтверждают необходимость включения интернет-поэзии в поле системного литературоведческого анализа.

Кроме того, проведенное исследование способствует уточнению теоретических подходов к изучению цифровой литературы, демонстрируя, что анализ интернет-поэзии требует комплексного применения литературоведческих, культурологических и медиадискурсивных методов. В более широком научном контексте полученные результаты позволяют рассматривать интернет-поэзию как значимый элемент современного культурного пространства Казахстана и как перспективное направление дальнейших исследований, связанных с изучением трансформации художественного текста в эпоху цифровых технологий.

ИНФОРМАЦИЯ О ФИНАНСИРОВАНИИ

Исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (проект № AP22685804 «Интеграционный потенциал цифровой платформы для изучения поэзии»).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Hayles N.K. Electronic Literature: New Horizons for the Literary. Notre Dame: University of Notre Dame Press. 2008, – 223 p. URL: <https://surl.li/thwwfz>
- 2 Rettberg S. Electronic Literature. Cambridge: Polity Press. 2019, – 234 p.
- 3 Bootz P. Digital Poetry: From Cybertext to Programmed Forms // New Media Poetry and Poetics. Special Issue, Leonardo Electronic Almanac Vol. 14, No. 5-6 URL: <https://surl.li/tqzdzj>
- 4 Kirschenbaum M.G. Mechanisms: New Media and the Forensic Imagination. Cambridge, MA: MIT Press, 2007. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/7393.001.0001> URL: <https://surl.cc/nkxvvgp>
- 5 Сабирова Д.А., Молдағали М.Б., Адибаева Ш.Т., Нурбаева А.М., Саметова Ж.Ш., Байболов А.У, Умарова А.Б., Сабирова Р.С., Сусузова А.А. Интернет-литература Казахстана: основные художественные тенденции: коллективная монография. – Алматы, 2024, – 256 с.
- 6 «Балхаш снится – рухани кенгуру» URL: <https://youtu.be/iQN1y-d2uBM> (дата обращения: 11.02.2025)
- 7 Быкова П.М., Позмогова Г.В. Явление интернет-поэзии в современной литературе // Материалы X Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <https://surl.li/fajlin> (дата обращения: 11.02.2025)
- 8 Ракитина, Е. Б. «Поэтический народ» в контексте русскоязычной Интернет-поэзии : автореф. дис. ... канд. филол. наук/ Е.Б. Ракитина. – Саратов : СГУ, 2008. –20с.
- 9 Ловчинский, Н. А. Современная русская постмодернистская поэзия: отличительные черты и критерии отбора материала для научного исследования / Н. А. Ловчинский // Вестник Челябинского государственного университета. 2009, № 43 (181). – С. 95-97.
- 10 Пономарева, Е.В. «Оппозиция» или «позиция»: сетевая литература в современном литературном пространстве / Е. В. Пономарева // Уральский филологический вестник. 2012. – С. 194–207.
- 11 Бартош Ю. В. Специфика языка русской сетевой поэзии // Русистика. 2019. №2. URL: <https://surl.li/momniv> (дата обращения: 11.02.2025)
- 12 Ержанова С., Зайкенова Р., Бегманова Б. Процесс современной литературы. Учебник. – Алматы: «Женский университет». 2015, – 340 с.
- 13 Манн Ю. Литература и современный медиадискурс. 2015, – С. 72-75
- 14 Чернец Л.В. Введение в литературоведение. 2011, – С. 184-187
- 15 Исмакова А. Казахская литература периода независимости. 2013, – С. 96-101

Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

Қазақстандық интернет-поэзияның ерекшеліктері

М.Б. Молдағали¹, *Д.А. Сабирова¹, Д.Б. Бексұлтан¹

¹КеАҚ «Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті», Алматы, 050001, Қазақстан

Мақала интернет кеңістігінде қалыптасып, қазіргі мәдени және әлеуметтік үдерістерді бейнелейтін қазақстандық интернет-поэзияның өзіндік ерекшеліктеріне арналған. Интернет-поэзия интернет-әдебиеттің бір бөлігі ретінде қарастырылады. Бұл жұмыста интернет-әдебиет деп тек Интернет желісінде жарияланып, қағаз нұсқасы жоқ

әдебиет ретінде түсіндіріледі. Мақалада қазақстандық интернет-поэзияның жанрлық алуандығы, форма мен тілдегі эксперименттер, сондай-ақ автор мен оқырман арасындағы өзара әрекеттесу ерекшеліктері сияқты негізгі сипаттары талданады.

Әлеуметтік желілерде, блогтарда және әдеби интернет-платформаларда жарияланатын поэтикалық мәтіндерге, сондай-ақ интернет ортасының поэзиялық шығармаларды қабылдау тәсілдеріне тигізетін ықпалына ерекше назар аударылады. Интернет кеңістігінің поэтикалық тілге, мәтін құрылымына және автор мен оқырман арасындағы коммуникация формаларына қалай әсер ететіні қарастырылады.

Мақалада қазақстандық интернет-поэзияда ұлттық бірегейліктің және өзекті әлеуметтік мәселелердің көрініс табуы, сондай-ақ ақындардың көркемдік өзін-өзі білдірудің жаңа формаларын іздеуі зерттеледі. Жұмыста поэтикалық мәтіндерді талдау әдісі және интернет-әдебиетті зерттеудің теориялық тәсілдері қолданылады. Қазақстандық интернет-поэзияға жататын Қорғанбек Аманжол, Қуаныш Жазай, Нұрсұлтан Сағатбек және Ануар Дүйсембиевтің шығармашылығына талдау жасауға талпыныс жасалады.

Кілт сөздер: интернет-поэзия, қазіргі поэзия, құрылым, жаңа формалар, жанр, қазақстандық поэзия

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Hayles N.K. Electronic Literature: New Horizons for the Literary. Notre Dame: University of Notre Dame Press. 2008, – 223 p. URL: <https://surl.li/thwwfz>
- 2 Rettberg S. Electronic Literature. Cambridge: Polity Press. 2019, – 234 p.
- 3 Bootz P. Digital Poetry: From Cybertext to Programmed Forms // New Media Poetry and Poetics. Special Issue, Leonardo Electronic Almanac Vol. 14, No. 5-6 URL: <https://surl.li/tqzdjz>
- 4 Kirshenbaum M.G. Mechanisms: New Media and the Forensic Imagination. Cambridge, MA: MIT Press, 2007. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/7393.001.0001> URL: <https://surl.li/ccnkxvgr>
- 5 Сабирова Д.А., Молдағали М.Б., Адибаева Ш.Т., Нурбаева А.М., Саметова Ж.Ш., Байболов А.У., Умарова А.Б., Сабирова Р.С., Сусузова А.А. Интернет-литература Казахстана: основные художественные тенденции: коллективная монография. – Алматы, 2024, – 256 с.
- 6 «Балхаш снітся – рухани кенгуру» URL: <https://youtu.be/iQN1y-d2uBM> (дата обращения: 11.02.2025)
- 7 Быкова П.М., Позмогова Г.В. Явление интернет-поэзии в современной литературе // Материалы X Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <https://surl.li/fajlin> (дата обращения: 11.02.2025)
- 8 Ракитина, Е. Б. «Поэтический народ» в контексте русскоязычной Интернет-поэзии: автореф. дис. ... канд. филол. наук/ Е.Б. Ракитина. – Саратов : СГУ, 2008. –20с.
- 9 Ловчинский, Н. А. Современная русская постмодернистская поэзия: отличительные черты и критерии отбора материала для научного исследования / Н. А. Ловчинский // Вестник Челябинского государственного университета. 2009, № 43 (181). – С. 95-97.
- 10 Пономарева, Е.В. «Оппозиция» или «позиция»: сетевая литература в современном литературном пространстве / Е. В. Пономарева // Уральский филологический вестник. 2012. – С. 194–207.
- 11 Бартош Ю. В. Специфика языка русской сетевой поэзии // Русистика. 2019. №2. URL: <https://surl.li/momniv> (дата обращения: 11.02.2025)
- 12 Ержанова С., Зайкенова Р., Бегманова Б. Процесс современной литературы. Учебник. – Алматы: «Женский университет». 2015, – 340 с.
- 13 Манн Ю. Литература и современный медиадискурс. 2015, – С. 72-75
- 14 Чернец Л.В. Введение в литературоведение. 2011, – С. 184-187
- 15 Исмакова А. Казахская литература периода независимости. 2013, – С. 96-101

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

The specifics of Kazakhstani internet poetry

M. Moldagali¹, D. Sabirova¹, D. Beksultan¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050001, Kazakhstan

The article examines the specific features of Kazakhstani internet poetry as a form of contemporary literary creativity developing within the digital environment and reflecting current cultural and social processes. Internet poetry is considered as a component of internet literature, understood in this study as literature published exclusively online and lacking printed versions. The aim of the research is to identify the distinctive characteristics of Kazakhstani internet poetry and to determine the influence of the internet environment on poetic creativity, communication practices, and reader engagement. The study employs textual analysis and theoretical approaches to the investigation of internet literature. Particular attention is paid to poetic works published on social networks, blogs, and literary online platforms.

The findings demonstrate that Kazakhstani internet poetry is characterized by genre diversity, experimentation with poetic form and language, and new modes of interaction between authors and readers. The online environment influences poetic language, text organization, and mechanisms of literary communication, while also expanding opportunities for artistic self-expression. The analysis reveals that issues of national identity and contemporary social realities occupy a significant place in the thematic structure of Kazakhstani internet poetry. The study examines the works of Korganbek Amanzhol, Kuanysh Zhazay, Nursultan Sagatbek, and Anuar Duisembiev as representative examples of this literary phenomenon. The research contributes to the study of internet literature by clarifying the artistic and communicative features of Kazakhstani internet poetry in the context of digital culture.

Key words: internet poetry, contemporary poetry, structure, new forms, genre, Kazakhstani poetry.

REFERENCES

- 1 Hayles, N.K. (2008), *Electronic Literature: New Horizons for the Literary*. Notre Dame: University of Notre Dame Press. 223 p. URL: <https://surl.li/thwwfz>
- 2 Rettberg, S. (2019), *Electronic Literature*. Cambridge: Polity Press. 234 p.
- 3 Bootz, P. (2006). *Digital Poetry: From Cybertext to Programmed Forms* // *New Media Poetry and Poetics*. Special Issue, *Leonardo Electronic Almanac* Vol. 14, No. 5-6 URL: <https://surl.li/tqzdzj>
- 4 Kirshenbaum, M.G. (2007), *Mechanisms: New Media and the Forensic Imagination*. Cambridge, MA: MIT Press DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/7393.001.0001> URL: <https://surli.cc/nkxvvp>
- 5 Sabirova, D.A., Moldagali, M.B., Adibayeva, Sh.T., Nurbayeva, A.M., Sametova, Zh.Sh., Baibolov, A.U., Umarova, A.B., Sabirova, R.S., & Susuzova, A.A. (2024), *Internet-literatura Kazakhstana: osnovnye khudozhestvennye tendentsii: kollektivnaia monografiia* [Internet literature of Kazakhstan: main artistic trends: collective monograph] (Almaty, 2024), 256 p.
- 6 “Balkhash snitsia - rukhani kenguru” [“Balkhash is dreaming - a spiritual kangaroo”], available at: <https://youtu.be/iQN1y-d2uBM> (accessed 11.02.2025).
- 7 Bykova, P.M., Pozmogova, G.V. (2018), *Iavlenie internet-poezii v sovremennoi literature* [The phenomenon of internet poetry in contemporary literature], *Proceedings of the X International Student Scientific Conference “Student Scientific Forum”*, available at: <https://surl.li/fajlin> (accessed 11.02.2025).
- 8 Rakitina, E.B. (2008), “Poeticheskii narod” v kontekste russkoiazychnoi Internet-poezii [“The poetic people” in the context of Russian-language internet poetry], *Abstract of PhD dissertation*, Saratov: Saratov State University, 20 p.
- 9 Lovchinskii, N.A. (2009), *Sovremennaia russkaia postmodernistskaia poeziia: otlichitel'nye cherty i kriterii otbora materiala dlia nauchnogo issledovaniia* [Modern Russian postmodernist poetry: distinctive features and criteria for selecting material for academic research], *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Chelyabinsk State University], No. 43 (181), pp. 95-97.

- 10 Ponomareva, E.V. (2012), "Oppozitsiia" ili "pozitsiia": setevaia literatura v sovremennom literaturnom prostranstve ["Opposition" or "position": network literature in the contemporary literary space], Ural'skii filologicheskii vestnik [Ural Philological Bulletin], pp. 194-207.
- 11 Bartosh, Yu.V. (2019), Spetsifika iazyka russkoi setevoi poezii [Specific features of the language of Russian network poetry], Rusistika [Russian Studies], No. 2, available at: <https://surl.lt/momniv> (accessed 11.02.2025).
- 12 Erzhanova, S., Zaikenova, R., Begmanova, B. (2015), Protsess sovremennoi literatury. Uchebnik [The process of contemporary literature. Textbook] (Almaty: Women's University, 2015), 340 p.
- 13 Mann, Yu. (2015), Literatura i sovremennyi mediadiskurs [Literature and modern media discourse], pp. 72-75
- 14 Chernets, L. (2011), Vvedenie v literaturovedenie [Introduction to literary studies], pp. 184-187
- 15 Ismakova, A. (2013), Kazakhstanskaya literatura perioda nezavisimosti [Kazakh literature of the independence period], pp. 96-101

Received: 28.12.2025

МНРТІ 17.81.31

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp316-329](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp316-329)

Г.С. Умарова¹, А.Г. Бозбаева¹, А.Г. Яковлева¹

¹Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, Уральск, 090000, Казахстан

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР И ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ ШЕРХАНА МУРТАЗЫ

В статье осуществляется комплексный анализ художественного мира как «тестовые миры» (J.Gavins) прозы Шерхана Муртазы, рассматриваемого как целостная, многослойная модель действительности, формирующаяся на пересечении автобиографического опыта, исторической памяти и национально-культурных ценностей. Показано, что художественный мир писателя обладает собственной логикой организации, основанной на системе ключевых концептов (Ю.С.Степанов), образов и пространства (Ю.М.Лотман), среди которых центральное место занимают детство, материнство, родная земля и историческая травма. Особое внимание уделяется роману «Ай мен Айша», в котором индивидуальная судьба героя осмысливается как форма репрезентации коллективного исторического опыта, а образ Луны выступает сквозным символом, структурирующим смысловое пространство произведения и соединяющим категории памяти, страдания и духовной устойчивости. Художественный мир Муртазы интерпретируется как иммерсивное пространство (A.Bell), обеспечивающее эффект присутствия и погружения читателя в национально обусловленную картину мира. На этой основе раскрываются особенности языковой личности писателя, понимаемой как многокомпонентная когнитивно-прагматическая структура, реализующаяся в тексте через систему образных, метафорических и лингвокультурных средств (Ю.Н.Караулов). Установлено, что языковая личность Ш.Муртазы формируется под воздействием исторических катаклизмов XX века, личного жизненного опыта и традиций казахской культуры, что определяет специфику его идиостиля, или «стиль мышления», лингвистически кодирующийся в смысле «когнитивный паттерн» (Stockwell). Язык писателя функционирует не только как средство художественного изображения, но и как механизм сохранения и трансляции национальной идентичности, реализуясь на вербально-семантическом, когнитивном и прагматическом уровнях. Взаимосвязь художественного мира и языковой личности определяется как отношение формы и содержания, в рамках которого авторское мировидение получает языковую репрезентацию, превращая индивидуальный опыт в универсальную модель национального бытия.

Ключевые слова: художественный мир; языковая личность; национальная картина мира; автобиографизм; историческая память; идиостиль, Ш.Муртаза.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Представляемое исследование направлено на комплексную реконструкцию художественного мира (далее: ХМ) и языковой личности (далее: ЯЛ) Шерхана Муртазы (1931-2018), чье творчество неразрывно связано с историческим контекстом XX века. Несмотря на наличие множества работ, посвященных отдельным аспектам наследия писателя (история трагического детского опыта освещена А.Альжан; «языковую ткань» в духовном опыте народа в прозе автора исследовали А.А.Молдабаева, Ә.Қ.Құттымбетова; аккумуляцию коллективной памяти по трагической истории родной страны – А.Т. Кембаева и О.С.Жубай), целостная картина остается не до конца воссозданной.

Даже в анализе ключевого романа «Ай мен Айша» преобладали узкоспециализированные подходы: от изучения ЯЛ (Н.Б.Абдрахынова) и образа Барысхана (Б.Ө.Сманов, Ш.Д.Құттыбаев, Е.Б.Абдимомынов) до жанровых тенденций. В настоящей работе предпринята попытка рассмотреть ХМ и ЯЛ во взаимосвязи. Научная новизна заключается в введении в анализ внесюжетного элемента – символа Луны, который трактуется через призму сознания героя и архетипов национальной картины мира.

Авторский текст писателя предоставляет глубокие и разнообразные возможности для интерпретации в аспекте изучения ХМ творца и на основе его результатов представить особенности ЯЛ Ш.Муртазы. Такое исследование творчества казахского художника слова, чья ЯЛ состоялась в экзистенциальных условиях начала XX века и определила своеобразие его ХМ, основанного на репрезентации национальной идентичности и нравственных ценностей родного этноса, позволит обогатить читателя знанием и пониманием отдельно взятых произведений.

Опираясь на теорию Ю.С.Степанова, мы рассматриваем художественный мир как авторскую модель действительности, структурированную через концепты. Согласно ученому, концепт представляет собой «сгусток культуры в сознании» писателя, что и становится предметом нашего анализа. Элементами структуры ХМ творца (Ю.М.Лотман) рассматриваются персонаж и пространство. Синонимом ХМ используется понятие «тестовые миры» (J.Gavins). Нами применяется термин «эффект присутствия» как ощущение, созданное писателем с помощью собственного замысла с синтезом придуманного им мира, которое испытывает читатель. Зарубежными исследователями такое явление принято именовать «иммерсивным пространством» (A.Bell). Нами также воспринимается в качестве исследовательского инструментария понятие «ментальная конструкция» (P.Esmaeili, B.Akhavan, F.A.Amjad) как близкое сочетание вместо ХМ. Соглашаясь с видением зарубежного литературоведа, расширяем семантику «ментальной конструкции», строящуюся на индивидуально ментальном и эмоциональном опыте современного читателя (S.Whiteley).

В аспекте исследования неповторимых черт ХМ казахского писателя параллельно освещается проблема своеобразия ЯЛ Ш.Муртазы. В аспекте ЯЛ личность понимается как «владеющая системой языка» (Ю.Н. Караулов) или как «стиль мышления», лингвистически кодирующийся в смысле «когнитивный паттерн» (Stockwell).

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования обусловлена неугасающим интересом современной филологической науки к проблеме осмысления неповторимости ХМ прозаика, поэта. В свою очередь, ХМ выступает формой реализации ЯЛ создателя литературного произведения. При этом ХМ писателя воспринимается нами как пространство репрезентации национально-культурной картины мира. Творчество Ш.Муртазы представляет особый научный интерес,

поскольку в его произведениях индивидуальный жизненный опыт, историческая память и духовные ценности казахского народа получают целостное языковое воплощение.

Актуальность также обусловлена устойчивым интересом науки к проблеме художественного миромоделирования и к анализу способов репрезентации авторского сознания в художественном тексте. В условиях междисциплинарного сближения литературоведения, когнитивной лингвистики и лингвокультурологии категория ХМ приобретает особую методологическую значимость, поскольку позволяет рассматривать произведение как целостную эстетическую и смысловую модель действительности. Обращение к прозе Ш.Муртазы представляется особенно актуальным в контексте осмысления национально-культурной памяти, исторической травмы и духовных ценностей казахского народа XX века. Роман «Ай мен Айша» / «Луна и Айша», обладая ярко выраженным автобиографическим характером, представляет собой художественное свидетельство эпохи, в котором индивидуальная судьба осмысливается как форма коллективного исторического опыта, что делает его значимым объектом научного анализа.

Выявление специфических черт ХМ Ш.Муртазы, которые помогут выявить уникальность ЯЛ писателя, является целью представляемого исследования. Выяснение национально-культурных доминант авторского мировидения как части художественного мира писателя способствует решению задач анализа лексико-семантического, когнитивного и прагматического уровней организации текста.

Корпус художественного наследия Ш.Муртазы выступает объектом анализа; созданный прозаиком в произведениях ХМ, реализующий его ЯЛ посредством языковых средств и структурных элементов – предметом предпринятого нами научного труда.

Выдвигается гипотеза о том, что ХМ писателя формируется как результат взаимодействия автобиографического опыта, исторической реальности и традиционной культуры, а язык служит основным механизмом сохранения и трансляции национальной идентичности. Научная значимость работы заключается в углублении представлений о феномене ХМ писателя и его ЯЛ в национальной литературе, позволяющие модернизировать методологические подходы к анализу художественного текста.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Материалом исследования послужил роман Ш.Муртазы «Ай мен Айша» («Луна и Айша»), а также прозаические и публицистические тексты писателя, в которых наиболее полно проявляются его ХМ и ЯЛ.

В работе использованы системно-целостный литературоведческий подход, концептуальный анализ, хронотопический метод, структурно-семантический и лингвокультурологический анализ, а также контекстуально-биографический метод. Комплексное использование данных подходов позволяет рассматривать ХМ романа как автономную, эстетически организованную и культурно обусловленную модель действительности. Применялся также описательный метод с элементами интерпретации и обобщения, что позволило выявить лексико-семантические, когнитивные и прагматические особенности языковой личности автора и определить их роль в создании ХМ произведений.

Теоретическая значимость исследования обусловлена представлением разработки новых подходов для восполнения пробелов в изучении наследия современных казахских писателей. Предлагаемое исследование дает возможность разнообразить методологию анализа литературного произведения, раскрывая взаимосвязь между ХМ и ЯЛ прозаика. Выводы авторов углубляют понимание того, как национальная литература эволюционирует в условиях глобализации, трансформируя исторический и национальный опыт в художественные образы.

Практическая ценность заключается в применении результатов исследования при чтении курсов по истории казахской литературы XX века, теории литературы, при разработке спецкурсов по творчеству Ш.Муртазы. Результаты исследования окажут помощь для популяризации творчества писателя в казахстанских образовательных учреждениях.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Исследование построено на основе теоретических материалов по осмыслению понятий «художественный мир», «языковая личность» в трудах известных литературоведов и лингвистов. Так, ХМ как когнитивный, как понятийная категория, является созданная творцом модель реальности. Она отличается собственной логикой, пространством и временем. Данная концепция, по В.Н. Топорову, считается «духовным пространством», формируемым символами, мифологемами и образными структурами [1,71]. Не только принципом, но и воплощением, не только моделированием, но и моделью, не только идеей, но и её технической реализацией в форме стиля понимается художественный мир. В то же время трактуемое понятие, сближаясь с картиной мира, в ее же рамках, по Ю.С. Степанову, объясняется как система концептов, каждый из которых есть «сгусток культуры в сознании человека» [2].

Персонаж и пространство Ю.М.Лотман называет компонентами структуры художественного мира [3, 296-303]. Спецификой ХМ современный исследователь Л.Н.Чурилина видит его «форму объективизации ЯЛ» через лексику неопределенности, выделяя особенность самой ЯЗ как «текстовую языковую личность» и «вторичную знаковую систему», создаваемую читателем посредством вербальных опор. Исследователь выделяет вербально-семантический, лингво-когнитивный и прагматический уровни в структуре ЯЗ, объективирующие интеллектуальный опыт личности через лексикон, тезаурус и речевые акты [4, 9-13, 42]. По Ю.Н.Караулову, профиль автора реконструируется в результате анализа «текстового мира» и «тезауруса» личности творца. Автор исследования подчёркивает, что «за любым текстом стоит языковая личность, владеющая системой языка». ЯЛ способна создавать и воспринимать различающиеся по степени структурно-языковой сложности, глубине отражения реальности и целевой направленности тексты [5, 158].

С формального описания мира на процесс его ментального конструирования смещается акцент в зарубежной филологии в начале XXI века, где понятие «ХМ» заменяет термин «текстовые миры» (Text World). По теории текстовых миров, разработанной Дж.Гэвинс (J.Gavins), возникающая в процессе дискурса динамическая ментальная репрезентация подразумевает привычный нам ХМ. Координаты этого мира создаются автором произведений на основе использования специфических языковых маркеров (world-builders) [6, 10]. «Иммерсивным пространством», когда читатель погружается в придуманный писателем мир, испытывает «эффект присутствия», целостность которого обеспечивается не только текстом, но и связностью авторского замысла, называют ХМ исследователи А.Bell и М.-L.Ryan [7, 52].

Концепция «языковая личность», по Ю.Н.Караулову, – это синтез способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений. Исследователь выделяет трехуровневую модель ЯЛ: вербально-семантический, когнитивный и прагматический уровни. Лингвистом подчеркивается, что ЯЛ является «сквозным понятием», отражающим все аспекты изучения языка [5]. Зарубежный лингвист Stockwell расширяет это понятие через категорию «стиля мышления» (mind style). ЯЛ автора рассматривается не просто как «словарь», а как когнитивный паттерн, который лингвистически кодируется в тексте. Stockwell доказывает, что индивидуальные грамматические сдвиги формируют фундамент ХМ [8, 134].

В итоге выясняем, что ЯЛ является «архитектором» реальности, который переносит свои ментальные установки в ткань произведения. Связь между ХМ и ЯЛ носит характер «субъекта – продукта». В то же время ЯЛ выступает в роли детерминанта. Когнитивный и прагматический уровни автора диктуют выбор метафор, синтаксиса и концептов. Как отмечают А.Bell и М.-L. Ryan, модальности ХМ (что возможно, запрещено или желательно внутри него) являются прямой проекцией системы убеждений автора [7].

ХМ выполняет роль объективизации, материализуя ЯЛ. Анализируя структуру «текстового мира» (J.Gavins), исследователь реконструирует индивидуальный «стиль мышления» (Stockwell) творца. Таким образом, ХМ выступает формой реализации ЯЛ. Автор преобразует

национальный язык в индивидуально-авторскую систему, где каждый лингвистический выбор служит инструментом построения уникальной художественной реальности.

ОБСУЖДЕНИЕ

Изученные теоретические материалы использовались при анализе ХМ и ЯЛ неповторимого таланта казахского прозаика Ш.Муртазы, его произведений, доказывающих тесную взаимосвязь ХМ и ЯЗ, или «текстового мира» и индивидуального «стиля мышления». В этой связи показательно, что в современной когнитивной поэтике ХМ определяется как ментальная конструкция: «текстовый мир представляет собой ментальную репрезентацию, которую формирует каждый участник речевого взаимодействия» [9]. При этом, как уточняет С.Уайтли, такие ментальные репрезентации формируются в процессе взаимодействия текста и читателя, обладающего собственным когнитивным и эмоциональным опытом [10]. Анализ конкретного художественного сознания писателя, в котором индивидуальный жизненный опыт, национально-культурная память и авторская картина мира находят системное отражение в языке произведений помогли уяснить, чья ЯЛ прозаика сформировалась в условиях исторических катаклизмов XX века и определила своеобразие его ХМ.

Проза Ш.Муртазы – явление уникальное. Новой и высшей ступенью его творчества, полагаем, стал роман «Ай мен Айша» / «Луна и Айша». В нем нашла сгущенное выражение проблема раннего сиротства, безвинных репрессий лучших представителей этноса, трагедия казахских вдов 30-х годов XX века. С позиций теории текстовых миров подобные травматические эпизоды формируют сложную структуру повествования, поскольку «читатель способен переходить от актуального текстового мира к альтернативным возможным мирам», что усиливает многослойность художественного мира. В этой связи С. Уайтли подчёркивает, что эмоциональное восприятие ХМ обусловлено механизмом психологической проекции, благодаря которому читатель «занимает когнитивную позицию внутри повествовательного мира и интерпретирует текст с этой перспективы» [10]. Творческое наследие художника слова казахской прозы составляют романы «Қара маржан» / «Чёрный коралл», «Қызыл жебе» / «Красная стрела», посвящённый памяти Т.Рыскулова; пьесу «Сталинге хат» / «Письмо Сталину», повести «Табылған теңіз» / «Найденное море», «Бұлтсыз найзағай» / «Безоблачная молния», «Белгісіз солдаттың баласы» / «Сын неизвестного солдата», «Мылтықсыз майдан» / «Фронт без оружия» и ряд других произведений, вошедших в золотой фонд национальной литературы. Ранние опыты переводов Ш.Муртазы произведений «Старик Хоттабыч» Л.Лагина и «Радость нашего дома» М.Карима стали истоком формирования его ЯЛ, поскольку способствовали освоению художественного слова, развитию чувства стиля и метафорического мышления. При этом важно отметить, что индивидуальный «стиль мышления» автора реализуется через языковые механизмы построения художественного мира, включая модальность и метафору, которые формируют так называемые эпистемические подмиры – пространства оценки, предположения и внутренней речи субъекта. «Автором особого назначения», отличающийся своеобразной художественной парадигмой, как «меткость метафор, эпитеты, стреляющие в цель, сочность сравнений» называет писателя исследователь З.Москау [11].

Одновременно развитие ЯЛ молодого таланта неразрывно связано с его биографией, с его интеллектуальным багажом, требующий от современного читателя подобного или схожего с ним собственно когнитивного и эмоционального опыта. Детство Ш.Муртазы пришлось на трагический период репрессий 1930-1940-х годов в Казахстане. Его отец был безвинно осужден, арестован и отправлен в колымские лагеря, где пропал без вести. Все тяготы воспитания детей легли на плечи матери Айши. Впоследствии писатель посвятил ей свой автобиографический роман «Ай мен Айша» / «Луна и Айша», в котором личная семейная трагедия осмысливается как часть национальной истории. В сюжетной организации его романов и пьес нередко включаются события из детства писателя. По рассказам Ш.Муртазы, его детство пришлось на «самое жестокое время», связанное с политическими катаклизмами

эпохи. По его словам, «из одного миллиона рождённых детей выживала лишь тысяча; массовая гибель людей от голода и чёрной оспы уносила жизни как взрослых, так и детей». Первые трое детей в семье Айши и Муртазы умерли от оспы; четвёртым ребёнком стал Шери – будущий писатель, которому удалось выжить, преодолев тяжёлую болезнь. Однако пережитые испытания не закончились. Через несколько лет маленький Шерхан стал свидетелем ареста отца: в один из декабрьских дней в дом пришли люди в штатском и увели Муртазу, фактически обрётши семью на нищету и постоянную борьбу за выживание. Эти события стали глубинным экзистенциальным опытом, определившим эмоционально-ценностное ядро ЯЛ писателя. Именно этот опыт лёг в основу романа «Ай мен Айша» / «Луна и Айша», в котором частная судьба матери и сына приобретает символическое значение.

Тесной связью индивидуальной судьбы с историей государства характеризуется ХМ Ш.Муртазы. В этом аспекте показательным, что художественный мир может быть осмыслен как динамическая система подмиров, в которой воспоминание трансформируется в переживаемую заново реальность: «воспоминание превращается в своего рода повторное переживание происходящего». В малой прозе («Жүректе әжім болмайды» / «На сердце не бывает морщин») это проявляется через масштабность чувств, осмысленных в национальном контексте. Небольшое по объёму произведение отражает мастерство писателя, художественно отобразить трагическую судьбу, глубокое чувство любви двух людей, разлучённых судьбой. Личная история в рассказе осмысливается через призму истории государства, что отражает убеждение писателя в том, что судьба отдельного человека всегда связана с судьбой страны. Нравственно-эмоциональная функция текста («растопить лед души») является центральной установкой его творческого метода. Истоки этого мира лежат в трагическом детском опыте (голод, разруха), который стал для ЯЛ писателя фундаментальным источником сюжетов. Подобный жизненный опыт в судьбе писателя наводит на мысль Э.Хемингуэя о уникальности формирования личности художника слова на основе трагического детства. Тем самым можно допустить, что художественное осмысление современным казахским прозаиком трагического детства как своего ментального опыта на страницах не только романа «Ай мен Айша», но и других текстов ставят произведения Ш.Муртазы на уровень мировой литературы. Таким образом, художественная реальность Ш.Муртазы (в романе «Луна и Айша») выступает как проекция «детского сердца», воплощающая пережитую историю народа.

Исследование ЯЛ Ш.Муртазы в отечественной филологии неотделимо от анализа его ХМ, где личный опыт автора и трагическая история народа получают системное воплощение. Ключевые образы ХМ Ш.Муртазы строятся на архетипическом и историческом кодах. В романе «Луна и Айша» образ матери (Айши) сакрализуется через метафору Луны – центральной «светлой сущности» детского мировосприятия, в которой обобщена судьба казахских женщин-хранительниц традиций. Историческая вертикаль мира писателя представлена в романе-эпопее «Красная стрела». Через биографию главного героя Т.Рыскулова автор осмысляет трагедию национальной интеллигенции и коллективную память народа. Общность судеб героя и самого автора (сиротство, репрессии в семье) подтверждает, что когнитивный уровень его ЯЛ сформирован личным сопричастием к большой истории страны. К этому добавить собственное признание писателя о многогранности своего творчества, в котором он указывает на значимую роль в нем литературную деятельность (писательское кредо) и журналистику, образно выражая их как «два крыла». Полагаем, что сочетание двух творческих начал оказало влияние на становление Ш.Муртазы как универсальной личности, сумевшей синтезировать в себе художественное творчество, национальную философию, публицистику и гражданскую позицию, и на их основе обогащалась его ЯЗ.

Основы ХМ Ш.Муртазы через художественное освещение проблем становления личности и преемственности поколений заложены его ранней прозой. В их числе повести «Найденное море» и «Сын неизвестного солдата». В первом произведении в образе главного героя Орала, потерявшего отца на войне, сполна испытавшего участь сиротской жизни, отображена история становления его как сильной личности, сумевшей преодолеть жизненные

трудности, стать трудолюбивым человеком и привязаться к своей малой родине, свято хранить память об отце. Орала отличает стремление быть верным памяти отца. Такой же мотив сиротской судьбы и сильной личности писатель вводит и в повесть «Сын неизвестного солдата». В итоге замечаем, что опыт сиротской жизни не только в собственной судьбе, но и в жизни сверстников как философская проблематика осмысления человеческой судьбы находят отражение в ХМ и ЯЛ как основной инструмент отображения этой целостной картины мира Ш.Муртазы. ЯЛ автора представляет собой синтез автобиографического опыта, исторических событий и литературных традиций, где язык выступает инструментом фиксации национальной идентичности и картины мира [12, 41].

Резюмируя изложенное, можно сказать, что ЯЛ Ш.Муртазы предстает как многослойная структура, сформированная синтезом автобиографического опыта, национальных катаклизмов и литературной традиции (прежде всего, наследия Абая). Его ХМ выступает инструментом репрезентации целостной «языковой картины мира», где, согласно концепции Г.А. Брутяна, закреплена информация о национальном бытии [15,108].

Объективную оценку творчеству писателя как национального феномена находим в исследованиях А.Т.Кембаевой и О.С.Жұбай. Индивидуально-авторская система Ш.Муртазы аккумулирует коллективную память о трагических страницах истории Казахстана (репрессии, война, разруха), превращая художественный текст в существенный источник познания казахской идентичности [12, 35]. Универсальная личность Ш.Муртазы – художника и общественного деятеля – обеспечивает трансляцию духовного кода этноса через уникальную языковую ткань своих произведений. В аспекте антропоцентрической парадигмы личный опыт Ш.Муртазы трансформируется в национальный символ. Методологической основой анализа выступает понятие *лингвокультуры* (по В.В.Воробьеву), объединяющей языковое значение и культурный смысл [12]. Через художественное слово автор передаёт не только индивидуальные переживания, но и коллективную боль народа, превращая личный опыт в национальный символ. В статье выделяются лингвокультурные единицы, отражающие повседневную жизнь, духовный мир и этнографические особенности казахского народа; философские ценности, выраженные в афористике и эссеистике казахского писателя Ш.Муртазы. Значимым элементом лингвокогнитивного ЯЛ писателя является концепт *ұрпақ* («поколение»). В произведениях Ш. Муртазы он связан с идеей преемственности, ответственности перед предками и будущими поколениями. Писатель подчёркивает непрерывность жизненного пути народа.

Женские образы (мать Айша, Домалак ана) в ХМ Ш.Муртазы сакрализуются, становясь нравственным центром авторской картины мира. ЯЛ писателя эксплицируется через активное использование *паремиологического фонда* (поговорок и пословиц) как носителей коллективной мудрости («*Балалы үй – базар...*») и этнографических маркеров (обычай *ат тергеу*). Речь героев, насыщенная традиционными формулами и благопожеланиями (*бата*), служит инструментом сохранения национального кода. Публицистическое кредо автора (книга «*Бір кем дүние*») демонстрирует неразрывную связь языка и выживания этноса: утрата родного слова приравнивается к гибели народа (*Народ, потерявший родной язык, – погибший народ*) – классический образец публицистического афоризма, выражающий кредо автора) [12]. В итоге, через систему лингвокультурных табу и афористики Ш.Муртаза реконструирует традиционные нормы скромности, уважения и духовной преемственности. Афористика у Ш.Муртазы выполняет роль того «мостика», где его индивидуальная ЯЛ встречается с мудростью народа.

Ярко выраженная ЯЛ писателя, проявляющаяся в своеобразии авторского стиля, характере речевых портретов персонажей и особенностях художественного мышления, заметила исследователь Н.Б.Абдрахынова в романе «Ай мен Айша» [13, 38]. Слово у Ш.Муртазы не только называет, но и оживляет изображаемое, придавая «безжизненному» предмету или явлению внутреннюю энергию и эмоциональную насыщенность, подобно с материнским даром «вдохнуть жизнь». Этот дар доступен лишь подлинному художнику слова, какими являлись классики казахской словесности М.Ауэзов, А.Кекильбаев,

Т.Алемкулов, Ш.Муртаза, считает Н.Б. Абдрахынова. Последний выделяется «способностью глубоко и эмоционально передавать трагические страницы истории народа, превращая личный и коллективный опыт в художественно осмысленное целое» [13, 39].

Мастерство формирования языковой личности персонажа – одна из ключевых особенностей ХМ Ш.Муртазы. Писатель использует разнообразные приёмы, позволяющие раскрыть характер героя через речь, интонацию, лексический выбор и оценочную окраску высказываний. Так, метафорическое выражение «*тарпаң тағдыр*» («буйная судьба») используется для обозначения жестоких жизненных испытаний. Абдрахынова уточняет, что слово *тарпаң* в казахском языке обозначает дикую лошадь (по В.В.Радлову), а потому ассоциируется с неукротимой, неуправляемой силой. Через эту метафору судьба предстает как слепая и беспощадная стихия [13, 39]. Особое внимание обращает авторская позиция, проявляемая не только через речь персонажей, но и через *собственное слово* повествователя.

ХМ писателя уникален при изображении автором национального характера. В романе подчёркиваются такие черты казахского народа, как *намыс* (честь), скромность, доверчивость, недостаток житейской хитрости: «Тұла бойы тұнған *намыстан* жаралған қайран қазақ. *Намысы* мол, айласы аз...». Абдрахынова отмечает, что национальный характер раскрывается через речь персонажей, а их коммуникативное поведение позволяет читателю почувствовать внутренний мир героев и особенности коллективного сознания [13, 40].

Неповторимой чертой индивидуального стиля Ш. Муртазы является *приём контраста*: сопоставление добра и зла, справедливости и несправедливости, чёрного и белого. В частности, в философском размышлении: «*В мире нет изъяна. Мир портим мы сами... Самое умное создание – человек. И он же превратил разум в мучение*». В данном эпизоде писатель одновременно подчёркивает величие и трагизм человеческой природы. Лексема *бейшара* («бедняга») используется здесь в значении сочувствия и эмоциональной близости, что типично для национальной языковой картины мира [13, 41]. В диалогах Ш. Муртазы раскрывается не только характер персонажа, но и *универсальные философские вопросы*. Реплика Жолдасбека «*Ағай, басқа планетада адамдар бар ма?*» («Учитель, есть ли люди на других планетах?»), дополненная авторским комментарием «*Қу зой*» («Хитёр»), меняет восприятие героя: читатель понимает, что вопрос задан не из наивности, а как способ увести разговор в сторону. В результате, одно короткое оценочное слово полностью трансформирует образ персонажа [13, 41].

Вследствие этого, ЯЛ Шерхана Муртазы формируется на пересечении индивидуального жизненного опыта, национальной культуры и исторической памяти. Его ХМ отличается высокой степенью языковой осознанности, точностью оценок, образностью и умением раскрывать характер персонажа через слово. Язык произведений Ш. Муртазы выступает не только средством художественного изображения, но и основным механизмом формирования коммуникативного пространства между автором и читателем, что делает его творчество значимым объектом исследования в современной лингвистике и литературоведении. Как подчёркивают Б.Ө.Сманов, Ш.Д.Құттыбаев и Е.Б.Абдимомынов, в данном произведении авторский образ раскрывается не декларативно, а через систему персонажей, прежде всего через фигуру главного героя Барысхана, чьё детство и становление отражают трагические страницы истории Казахстана XX века [14]. Образ Барысхана, по мнению исследователей, писатель выстраивает не как абстрактный тип, а как живую личность, в которой соединяются индивидуальное и типическое, частное и общенациональное [14]. Обращаясь к суждениям В.Г. Белинского («поэт мыслит образами») и З.Қабдолова, отечественные исследователи подчёркивают ценность художественного образа жизненной достоверностью и опорой на прототип. Эти положения в полной мере применимы к роману «Ай мен Айша», где образ Барысхана имеет ярко выраженную автобиографическую основу: его детство проходит на фоне голода, репрессий 1930-х годов. Судьба одной семьи становится отражением судьбы поколения. После ареста отца в 1937 году герой рано взрослеет, помогая матери и братьям, что формирует его характер. ЯЛ Барысхана раскрывается через внутренние монологи, поступки и речь. Он обладает обострённым чувством справедливости, не принимает унижения

и противостоит насилию, что проявляется в конфликте с Тасбетом, символизирующем противостояние человеческого достоинства и репрессивной системы [14]. Неуправляемость поступков Тасбета вносит в жизнь сирот и вдов трагический колорит как символ зловещих сил.

Особое значение имеет образ матери Айши, тесно связанный с образом луны. Писатель выстраивает параллель «Айша – Ай», создавая символическую систему, где луна отражает внутреннее состояние героини. В моменты боли лунный свет исчезает, а в моменты душевного покоя и заботы о детях появляется мягкое сияние. Образ Луны становится важнейшим выразителем эмоционального и духовного состояния Айши и одновременно средством раскрытия авторского мировосприятия [14]. Через эту символику Ш.Муртаза осмысляет материнство как источник нравственной силы и духовного света. Эпизод с желанием присвоить утку с чужого двора и реакцией Айши подчёркивают нравственный принцип: даже в условиях нужды нельзя переступать моральные нормы. Ёмкий символический образ казахской женщины той эпохи кажется отзвуками дисгармонии «страшного мира». Подобные сцены демонстрируют, как через бытовые ситуации раскрываются основы национальной морали и формируется система ценностей героя.

Важным компонентом ХМ Муртазы является образ родной земли. Воспоминания о родном селе, природе Жуалы и Аксу-Жабаглы подчёркивают неразрывную связь личности с родиной как источником духовных ориентиров. Образ Барысхана, сформированный в условиях исторических испытаний, отражает авторское мировидение и гражданскую позицию. Через систему образов, включая ключевой символ луны, речевые характеристики и сюжетные конфликты писатель создаёт целостный ХМ, где судьба личности соотносится с судьбой народа, а язык становится главным средством сохранения исторической памяти и национальных ценностей.

ХМ и ЯЛ автора современная филология рассматривает через жанровое своеобразие текста. Роман «Ай мен Айша» – это мемуарно-художественное полотно, которое П.А.Жұмағали определяет как «роман-диалогию, где взаимодействуют два временных пласта – детство и взрослая жизнь». Это позволяет автору воссоздать атмосферу эпохи посредством призмы личной судьбы. Благодаря присутствию в ткани произведения многих исторических фактов и глубокому психологизму, «роман «Ай мен Айша» справедливо определяется как один из наиболее репрезентативных образцов мемуарной прозы в казахской литературе». Личная память органично соединяется с исторической правдой, формируя многослойное повествование. Наряду с этим, историзм романа глубоко отражает реалии 1930–1950-х годов: коллективизацию, репрессии и голод. Судьба Айши и её детей, переживающих лишения и социальное давление, коррелирует с объективной исторической действительностью. Введение образов Бауыржана Момышулы и депортированных немецких семей дополнительно усиливает документальную достоверность. Композиционно текст организован как совокупность автономных фрагментов, что обеспечивает динамику и глубокое осмысление событий. В то же время психологизм раскрывается через авторские монологи и символику, где центральное место занимает параллель «Айша – Ай» (Луна). Луна здесь выступает не просто пейзажем, а метафизическим маркером стойкости героини. Через этот образ автор транслирует философское осмысление материнства, выводя индивидуальный опыт на уровень общенационального обобщения.

В рамках теоретической части исследования были рассмотрены основные подходы к понятию ХМ и ЯЛ писателя, что позволило перейти к анализу конкретного текста. Уже в начальном фрагменте произведения детство выдвигается в позицию смыслового и аксиологического центра: *«Нет взрослого, который не пришел бы из «страны детства».* *Трудно представить человека, родившегося без родовой»* [15, 7]. В данном контексте метафора «страны детства» приобретает статус универсальной модели, в рамках которой детство осмысливается как фундаментальная категория человеческого бытия. Автобиографическое начало усиливается прямым включением автора в повествование: *«И я один из тех, пришедших из «страны детства».* *Мать звали Айша»* [15, 7]. Отсутствие

дистанции между автором и повествователем свидетельствует о совпадении субъектов речи и отражает характерную черту ЯЛ Муртазы – ориентацию на искренность и личностную достоверность. Особое значение приобретает мотив сна, через который реализуется концепция избирательности памяти: *«Был в Париже – почему-то Париж не снился. Был в Мысыре – он тоже не снился. Постоянно снится детство»* [15, 7]. Повтор синтаксической конструкции усиливает контраст между внешним опытом и внутренним, экзистенциально значимым миром. Конкретизация сновидений (*«Ежедневно снится Мыңбулак. Снится Аксу-Жабағылы. Во сне постоянно вижу отчий дом»* [15, 7]) актуализирует пространственные маркеры национально-культурной идентичности. Фрагментарность памяти об отце (*«Муртаза снится редко, так как когда он ушел, мне было всего пять лет. Смутные воспоминания»*) выступает как художественный приём, отражающий специфику детского восприятия. При этом дальнейшее развитие образа осуществляется через конкретные эпизоды (*«А вот как Муртаза разговаривал с русским Гришкой, помню ясно»* [15, 8]), что демонстрирует сочетание эмоциональной недосказанности и бытовой точности.

Значимое место занимает тема межэтнического взаимодействия, представленная через детское сознание: *«Ныне удивляюсь. Тогда мы, четырех-пятилетние дети казахов и русских, на каком же языке мы изъяснялись?»* [15, 10]. Ответ (*«Видимо, у четырех-пятилетних детей есть такие способности...»*) переводит проблему в антропологическую плоскость, утверждая идею доязыкового взаимопонимания. В главе «Камка» бытовая ситуация (пропажа козы) приобретает символическое измерение. Кульминационным становится введение образа луны: *«Вышла полумесяцем Луна. Словно изливая своё горе, Айша сказала, глядя на небо...»* [15, 27]. Луна здесь выступает как адресат человеческой боли, однако её реакция принципиально иная: *«Луна безмолвствовала. В слабом лунном свете блестели слёзы Айши»* [15, 28]. В итоге, Луна приобретает статус «немого свидетеля», фиксирующего страдание, но не вмешивающегося в него. Данный образ получает дальнейшее развитие: *«В окно глядит половинчатая Луна... скрывается за облако»* [15, 30]. Половинчатость Луны символизирует разорванность мира, неполноту справедливости и невозможность гармонии в условиях исторического насилия.

Символика Луны (глава «Лунные ночи») углубляется и структурирует повествование: *«...в незастеклённое окно заглянула Луна»* [15, 34]. Луна выступает как активный субъект, размывающий границы между внешним и внутренним пространством. Важное значение приобретает утверждение: *«Эти ночи были для нас благодатными и благословенными Аллахом временами»* [15, 34], где ночное время, освещённое Луной, приобретает сакральный статус. Кульминационное осмысление образа выражено в следующей формуле: *«В окно заглянула Луна. Ныне кроме Луны некому даже справляться у нас о житье-бытье»* [15, 39]. Здесь Луна окончательно утверждается как единственный свидетель человеческого существования, заменяющий собой социальные и исторические институты. Иного качества трансформация образа происходит в главе «Лунообразное клеймо на ладони»: *«С тех пор на ладони осталось лунообразное клеймо. Словно краешек вновь родившейся луны»* [15, 90]. Луна становится телесным знаком памяти, фиксирующим травматический опыт. Фраза *«Если посмотрю, то сразу встают перед глазами студёные лихие годы»* [15, 90] демонстрирует её функцию как триггера памяти. Следовательно, образ Луны эволюционирует от внешнего природного элемента к центральному символу ХМ, соединяющему категории памяти, судьбы, страдания и духовной устойчивости.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование подтвердило значимость анализа ХМ писателя как формы репрезентации взаимодействия индивидуально-авторского мировидения и национально-культурной картины мира, отражённой в языке произведений писателя. ЯЛ Ш.Муртазы формируется на пересечении индивидуального опыта, исторической памяти и традиционной культуры. Установлено, что ключевыми доминантами художественного мира выступают мотивы детства, памяти, материнства, исторической травмы и родной земли. Особую роль

играет образ Луны как сквозной символ, структурирующий смысловое пространство произведения. Язык произведений Муртазы функционирует как механизм сохранения духовных ценностей и коллективной памяти, а ЯЛ автора реализуется на всех уровнях текста. Автобиографическое начало, соединённое с философским осмыслением истории, придаёт художественному миру целостность и глубину, позволяя трансформировать индивидуальную судьбу в универсальную модель национального бытия.

При последующем использовании анализа произведений нужно всегда учитывать, что ХМ вторичен, опосредован. Опосредован он дважды – языком и индивидуально-авторской концептуальной картиной мира.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1 Топоров В.Н. Апология Плюшкина: вещь в антропоцентрической перспективе // Миф. Ритуал. Символ. Образ. – М.: Наука, 1995. – С. 71–111.
- 2 Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
- 3 Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
- 4 Чурилина Л.Н. «Языковая личность» в художественном тексте: монография [Электронный ресурс]. – 2-е изд., стер. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 240 с.
- 5 Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи её изучения // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 3–8.
- 6 Gavins J. Text World Theory: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. – 192 p. – URL: <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1r285f>
- 7 Bell A., Ryan M.-L. Possible Worlds Theory and Contemporary Narratology. – University of Nebraska Press, 2019. – 324 p. – URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv8xng0c>
- 8 Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction. – 2nd ed. – London: Routledge, 2020. – 256 p. – URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780367854546/cognitive-poetics-peter-stockwell>
- 9 Esmaeili P., Akhavan B., Amjad F.A. A Text World Theory account of the traumatic episodes in Tim O'Brien's war memoir *The Things They Carried* // *Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*. – 2015. – Vol. 3, № 1E. – P. 313–322. – DOI: 10.36347/sjahss.2015.v03i01.043.
- 10 Whiteley S. Text World Theory, real readers and emotional responses to *The Remains of the Day* // *Language and Literature*. – 2011. – Vol. 20, № 1. – P. 23–42. – DOI: 10.1177/0963947010377950.
- 11 Москау З. Шерхан Муртаза – автор особого назначения [Электронный ресурс]. – 06.02.2023. – URL: <https://kazpravda.kz/n/sherhan-murtaza-avtor-osobogo-naznacheniya/> (дата обращения: 11.02.2026).
- 12 Кембаева А.Т., Жұбай О.С. Шерхан Муртаза шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністері // *Вестник Евразийского гуманитарного института*. – Астана, 2024.
- 13 Абдрахынова Н.Б. Шерхан Мұртаза шығармаларының тілдік тұлғасы (Ай мен Айша шығармасы бойынша) [Электронный ресурс] // *СДУ хабаршысы*. – 2022. – URL: <https://repository.sdu.edu.kz/handle/123456789/1082> (дата обращения: 11.02.2026).
- 14 Сманов Б.О., Куттыбаев Ш.Д., Абдимомынов Е.Б. Писатель и действительность жизни: образ автора в романе Ш. Муртазы «Ай мен Айша» // *Вестник КазНПУ им. Абая. Серия: Филология*. – 2020. – № 3 (73).
- 15 Муртаза Ш. Луна и Айша: роман / пер. с казах. Г. Нурбеккызы. – Астана: Аударма, 2009. – 488 с.

Материал поступил в редакцию журнала 28.03.2026

Шерхан Мұртазаның көркем әлемі және тілдік тұлғасы

Г.С. Умарова¹, А.Г. Бозбаева¹, А.Г. Яковлева¹

¹Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, 090000, Қазақстан

Мақалада Шерхан Мұртаза прозасының көркем әлемі немесе «мәтіндегі әлем» (J.Gavins) кешенді түрде талданады; ол автобиографиялық тәжірибе, тарихи жад және ұлттық-мәдени құндылықтардың тоғысында қалыптасатын шынайылықтың тұтас, көпқабатты моделі ретінде қарастырылады. Жазушының көркем әлемі негізгі концепттер (Ю.С.Степанов), кейіпкерлер мен кеңістік (Ю.М.Лотман) жүйесіне негізделген өзіндік ұйымдасу логикасына ие екені көрсетіледі, олардың ішінде балалық шақ, ана болмыс, туған жер және тарихи жарақат жетекші орын алады. «Ай мен Айша» романына ерекше назар аударылады; онда кейіпкердің жеке тағдыры ұжымдық тарихи тәжірибені бейнелеудің формасы ретінде ұғынылады, ал Ай бейнесі шығармадағы мағыналық кеңістікті құрылымдайтын, жад, қасірет және рухани төзімділік категорияларын тоғыстыратын өзекті символ ретінде көрінеді. Мұртазаның көркем әлемі оқырманның қатысу және ену әсерін қамтамасыз ететін иммерсивті кеңістік (A.Bell) ретінде түсіндіріледі. Осы негізде жазушының тілдік тұлғасының ерекшеліктері ашылады; ол мәтінде бейнелі, метафоралық және лингвомәдени құралдар жүйесі арқылы жүзеге асатын көпқұрамды когнитивтік-прагматикалық құрылым (Ю.Н.Караулов) ретінде танылады. Ш.Мұртазаның тілдік тұлғасы ХХ ғасырдағы тарихи сілкіністердің, жеке өмірлік тәжірибенің және қазақ мәдениеті дәстүрлерінің ықпалымен қалыптасатыны анықталды, бұл оның идиостилинің немесе «когнитивтік паттерн» мағынасында лингвистикалық кодталатын «ойлау стилі» (Stockwell) өзіндік сипатын айқындайды. Жазушы тілі тек көркем бейнелеу құралы ғана емес, сонымен қатар ұлттық бірегейлікті сақтау мен жеткізудің механизмі ретінде қызмет етеді, вербалды-семантикалық, когнитивтік және прагматикалық деңгейлерде жүзеге асады. Көркем әлем мен тілдік тұлғаның өзара байланысы форма мен мазмұн арақатынасы ретінде анықталады, оның аясында автордың дүниетанымы тілдік репрезентацияға ие болып, жеке тәжірибе ұлттық болмыстың әмбебап моделіне айналады.

Кілт сөздер: көркем әлем; тілдік тұлға; ұлттық әлем бейнесі; автобиографизм; тарихи жад; идиостиль; Ш. Мұртаза.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Топоров В.Н. Плюшкиннің апологиясы: заттың антропоцентристік тұрғыдағы көрінісі // Миф. Ритуал. Символ. Образ. – М.: Наука, 1995. – 71–111-бб.
- 2 Степанов Ю.С. Константы: орыс мәдениетінің сөздігі. Зерттеу тәжірибесі. – М.: Орыс мәдениетінің тілдері, 1997. – 824 б.
- 3 Лотман Ю.М. Көркем мәтіннің құрылымы. – М.: Искусство, 1970. – 384 б.
- 4 Чурилина Л.Н. «Тілдік тұлға» көркем мәтінде: монография [Электрондық ресурс]. – 2-бас., стереотипті. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 240 б.
- 5 Караулов Ю.Н. Орыс тілдік тұлғасы және оны зерттеу міндеттері // Тіл және тұлға. – М.: Наука, 1989. – 3–8-бб.
- 6 Gavins J. Text World Theory: An Introduction. – Эдинбург: Edinburgh University Press, 2007. – 192 б. – URL: <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1r285f>
- 7 Bell A., Ryan M.-L. Possible Worlds Theory and Contemporary Narratology. – University of Nebraska Press, 2019. – 324 б. – URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv8xng0c>
- 8 Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction. – 2-бас. – Лондон: Routledge, 2020. – 256 б. – URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780367854546/cognitive-poetics-peter-stockwell>
- 9 Esmaeili P., Akhavan B., Amjad F.A. Тим О'Брайеннің «The Things They Carried» атты әскери мемуарындағы травматикалық эпизодтарды Text World Theory тұрғысынан талдау // Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences. – 2015. – 3-т., № 1Е. – 313–322-бб. – DOI: 10.36347/sjahss.2015.v03i01.043.

- 10 Whiteley S. Text World Theory, нақты оқырмандар және «The Remains of the Day» шығармасына эмоциялық реакциялар // Language and Literature. – 2011. – 20-т., № 1. – 23–42-бб. – DOI: 10.1177/0963947010377950.
- 11 Москау З. Шерхан Мұртаза – ерекше миссиялы автор [Электрондық ресурс]. – 06.02.2023. – URL: <https://kazpravda.kz/n/sherhan-murtaza-avtor-osobogo-naznacheniya/> (қаралған күні: 11.02.2026).
- 12 Кембаева А.Т., Жұбай О.С. Шерхан Мұртаза шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністері // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. – Астана, 2024.
- 13 Абдрахынова Н.Б. Шерхан Мұртаза шығармаларының тілдік тұлғасы («Ай мен Айша» шығармасы бойынша) [Электрондық ресурс] // СДУ хабаршысы. – 2022. – URL: <https://repository.sdu.edu.kz/handle/123456789/1082> (қаралған күні: 11.02.2026).
- 14 Сманов Б.О., Құттыбаев Ш.Д., Абдимомынов Е.Б. Жазушы және өмір шындығы: Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» романындағы автор бейнесі // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2020. – № 3 (73).
- 15 Мұртаза Ш. Ай мен Айша: роман / қазақ тілінен аударған Г. Нұрбекқызы. – Астана: Аударма, 2009. – 488 б.

Материал 28.03.2026 баспаға түсті

The artistic world and linguistic personality of Sherlhan Murtaza

G. Umarova¹, A. Bozbayeva¹, A. Yakovleva¹

¹Makhambet Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan

This study examines the artistic world of Sherkhan Murtaza's prose as a multilayered text world shaped by autobiographical, historical, and cultural factors. The research aims to identify the key features of the writer's artistic world and linguistic personality and to determine their role in representing national identity. The analysis focuses on the novel Moon and Aisha, in which the protagonist's individual fate is interpreted as a representation of collective historical experience. Particular attention is paid to the image of the Moon as a recurring symbol that structures the semantic space of the novel and connects the categories of memory, suffering, and spiritual resilience.

The study employs literary, conceptual, linguocultural, and contextual-biographical approaches to examine the interaction between artistic representation and language. The findings demonstrate that Sherkhan Murtaza's linguistic personality was shaped by the historical cataclysms of the twentieth century, personal life experience, and the traditions of Kazakh culture, which determine the specificity of his idiosyncrasy and worldview. The writer's language functions not only as a means of artistic expression but also as a mechanism for preserving and transmitting national identity at the verbal-semantic, cognitive, and pragmatic levels.

The study contributes to a deeper understanding of the relationship between the artistic world and linguistic personality in Kazakh literature and highlights the role of language in transforming individual experience into a universal model of national existence.

Key words: artistic world; linguistic personality; national worldview; autobiographism; historical memory; idiosyncrasy; Sh. Murtaza.

REFERENCES

- 1 Toporov V.N. Apologija Pljushkina: veshh' v antropocentricheskoj perspektive // Mif. Ritual. Simvol. Obraz. – М.: Nauka, 1995. – S. 71–111.
- 2 Stepanov Ju.S. Konstanty: slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovaniya. – М.: Jazyki russkoj kul'tury, 1997. – 824 s.
- 3 Lotman Ju.M. Struktura hudozhestvennogo teksta. – М.: Iskusstvo, 1970. – 384 s.
4. Churilina L.N. «Jazykovaja lichnost'» v hudozhestvennom tekste: monografija [Jelektronnyj resurs]. – 2-e izd., ster. – М.: Flinta: Nauka, 2011. – 240 s.

- 5 Karaulov Ju.N. Russkaja jazykovaja lichnost' i zadachi ejo izuchenija // Jazyk i lichnost'. – M.: Nauka, 1989. – S. 3–8.
- 6 Gavins J. Text World Theory: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. – 192 p. – URL: <https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1r285f>
- 7 Bell A., Ryan M.-L. Possible Worlds Theory and Contemporary Narratology. – University of Nebraska Press, 2019. – 324 p. – URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv8xng0c>
- 8 Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction. – 2nd ed. – London: Routledge, 2020. – 256 p. – URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780367854546/cognitive-poetics-peter-stockwell>
- 9 Esmaeili P., Akhavan B., Amjad F.A. A Text World Theory account of the traumatic episodes in Tim O'Brien's war memoir *The Things They Carried* // *Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*. – 2015. – Vol. 3, № 1E. – P. 313–322. – DOI: 10.36347/sjahss.2015.v03i01.043.
- 10 Whiteley S. Text World Theory, real readers and emotional responses to *The Remains of the Day* // *Language and Literature*. – 2011. – Vol. 20, № 1. – P. 23–42. – DOI: 10.1177/0963947010377950.
- 11 Moskau Z. Sherhan Murtaza – avtor osobogo naznachenija [Jelektronnyj resurs]. – 06.02.2023. – URL: <https://kazpravda.kz/n/sherhan-murtaza-avtor-osobogo-naznachenija/> (data obrashhenija: 11.02.2026).
- 12 Kembraeva A.T., Zhymbaj O.S. Sherhan Murtaza shyfarmalaryndaғы ұлттық мәдениеттің тildik көринisteri // *Vestnik Evrazijskogo gumanitarnogo instituta*. – Astana, 2024.
- 13 Abdrahynova N.B. Sherhan Mұrtaza shyfarmalarynyñ tildik tұлғasy (Aj men Ajsha shyfarmasy boıynsha) [Jelektronnyj resurs] // *SDU habarshysy*. – 2022. – URL: <https://repository.sdu.edu.kz/handle/123456789/1082> (data obrashhenija: 11.02.2026).
- 14 Smanov B.O., Kuttybaev Sh.D., Abdimomynov E.B. Pisatel' i dejstvitel'nost' zhizni: obraz avtora v romane Sh. Murtazy «Aj men Ajsha» // *Vestnik KazNPU im. Abaja. Serija: Filologija*. – 2020. – № 3 (73).
- 15 Murtaza Sh. Luna i Ajsha: roman / per. s kazah. G. Nurbekkyzy. – Astana: Audarma, 2009. – 488 s.

Received: 28.03.2026

ТІЛДІҢ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІҢ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

SRSTI 16.31.51

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp330-343](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp330-343)

D. Akynova¹, A. Aimoldina², A. Akzhigitova¹

¹L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010010, Kazakhstan

²Astana IT University, 010000, Astana, Kazakhstan

**PROSPECTS OF ENGLISH-MEDIUM INSTRUCTION IN MULTILINGUAL
UNIVERSITIES OF KAZAKHSTAN**

This article examines the opportunities and challenges associated with English-Medium Instruction (EMI) in multilingual universities of Kazakhstan. The study draws on survey and interview data collected from 252 undergraduate students and 18 university faculty members and focuses on three key dimensions of EMI implementation: institutional, professional-academic, and socio-cultural. The aim of the research is to explore how students and teachers perceive the impact of EMI on academic development, professional growth, and participation in the global educational environment. A mixed-methods approach combining quantitative and qualitative data analysis was employed.

The findings indicate that students primarily associate EMI with access to international academic resources and the development of academic skills, whereas faculty members emphasize opportunities for international publication and professional advancement. At the same time, the results reveal persistent challenges related to oral communication among some students and limited confidence in English language proficiency among a proportion of instructors. Differences were also identified in students' and teachers' perceptions of the role of EMI in future career development. Despite these challenges, most participants view EMI as a beneficial initiative that supports the internationalization of Kazakhstani higher education and facilitates engagement with the global academic community. The study concludes that stronger institutional support and targeted pedagogical measures can enhance the effectiveness and inclusiveness of EMI, contributing to its sustainable implementation in multilingual university settings.

Key words: English-Medium Instruction (EMI); multilingual education; higher education in Kazakhstan; academic English; internationalization of education; student perceptions; institutional support.

MAIN PROVISIONS

In the context of the ongoing internationalization of higher education, English-Medium Instruction (EMI) has increasingly been viewed as a strategic approach for integrating national education systems into the global academic environment. EMI is commonly understood as the use of English for teaching academic subjects in settings where it is not the dominant language of communication.

A substantial body of research indicates that EMI contributes to improved access to international academic resources, supports the development of students' academic skills, and enhances their participation in global knowledge exchange. It is also frequently associated with increased academic mobility and broader professional opportunities for both students and faculty

members. For instructors, EMI may open pathways to international collaboration and publication, thereby strengthening their engagement in the global research community.

At the same time, existing studies highlight several challenges related to EMI implementation. These include varying levels of language proficiency among students and teachers, difficulties in expressing complex disciplinary concepts in a second language, and potential risks to the depth of content understanding. Without adequate pedagogical and institutional support, EMI may place additional cognitive and instructional demands on both learners and educators.

Recent research emphasizes the importance of adapting EMI practices to local educational contexts. Rather than being applied as a uniform model, EMI requires careful alignment with the linguistic, cultural, and institutional realities of specific settings. Effective implementation depends on targeted teacher training, the development of context-sensitive teaching strategies, and sustained institutional support.

In Kazakhstan, the relevance of EMI is strengthened by the multilingual structure of higher education, where Kazakh, Russian, and English function in different academic and social domains. In this context, EMI is not simply a transition to English as a language of instruction, but part of a broader process of educational modernization and international positioning of universities. Its implementation is closely connected with academic mobility, access to international research, and the preparation of graduates who are able to participate in global professional and scholarly communication.

However, the prospects of EMI in Kazakhstan depend on how effectively universities address the needs of both students and instructors. Students may benefit from access to international literature and the development of academic English, but they also require support in oral communication, discipline-specific vocabulary and academic writing skills. Similarly, instructors may gain opportunities for international collaboration and publication, yet they need systematic professional development to teach complex subject content through English in multilingual classrooms.

In this regard, EMI can be seen not only as a language policy initiative but also as a complex pedagogical phenomenon that requires a balanced approach, combining global academic expectations with local educational needs.

INTRODUCTION

English-Medium Instruction (EMI), defined as the use of English to teach academic subjects in countries where English is not the primary language of communication, has become an important part of the internationalization of higher education, promoting the global integration of universities, improving students' language skills, and expanding their academic and professional horizons [1]. English, playing the role of the "lingua franca" of science and international communication, allows students and teachers to participate in global educational and scientific initiatives, increasing their competitiveness at the international level [2].

In Kazakhstan, the introduction of EMI is considered to be a strategic element of the trilingual educational policy aimed at the development of Kazakh, Russian, and English as languages of instruction and intercultural communication [3]. This policy reflects Kazakhstan's aspiration to adapt to global challenges and strengthen its position in the international educational environment, preparing graduates for the demands of the globalized labor market [4].

An important aspect of internationalization is the development of applied scientific research in English and its integration into the international academic community. Kazakhstani science, gradually switching to English, gains greater opportunities to participate in global research initiatives and publish results in international peer-reviewed journals, which strengthens the international visibility of domestic researchers [5].

However, despite the increasing role of EMI in Kazakhstan's higher education policy, its practical implementation remains uneven across institutions, disciplines, and groups of learners. The introduction of English as a medium of instruction does not automatically guarantee successful internationalization or improved academic outcomes. In many cases, the effectiveness of EMI

depends on students' prior language preparation, teachers' readiness to deliver disciplinary content in English, and the availability of institutional support mechanisms. Therefore, it is important to examine EMI not only as a policy objective, but also as an educational practice experienced differently by its participants.

In multilingual universities, EMI is implemented within a complex linguistic environment where Kazakh, Russian, and English coexist in academic and everyday communication. This creates both opportunities and tensions. On the one hand, English may provide access to international academic literature, mobility programs, and wider professional networks. On the other hand, insufficient language support may limit students' participation, reduce their confidence in oral communication, and increase the instructional burden on teachers. These issues are particularly relevant for Kazakhstan, where EMI develops alongside national language policy and the broader modernization of higher education [6].

Although previous studies have examined EMI from the perspective of internationalization, language policy, and academic outcomes, further attention is needed to how students and instructors themselves evaluate the prospects of EMI in Kazakhstan. Their perceptions are important because they reveal not only the formal benefits of EMI, but also the practical conditions under which these benefits become accessible. In this sense, the present study contributes to the discussion by focusing on the institutional, academic/professional, and socio-cultural dimensions of EMI implementation in multilingual Kazakhstani universities.

Given this context, the present study investigates how EMI is perceived by those directly involved in its implementation. It focuses on the institutional, academic/professional, and socio-cultural opportunities that EMI creates for students and instructors in Kazakhstan's higher education institutions.

The main research question is formulated as follows:

What prospects does English-medium instruction (EMI) create for students and teachers in Kazakhstan?

Literature review. Over the past two decades, English-Medium Instruction (EMI) has gained significant traction as a key mechanism for advancing the internationalization of higher education. It is often associated with improved access to global academic resources, enhanced language competence, and increased graduate competitiveness in the international job market [7; 8]. In multilingual settings, EMI can also serve as a bridging tool, linking local institutions with global academic communities and aligning curricula with international standards.

The motivations for implementing EMI, however, vary considerably across regions. In parts of Asia, such as South Korea, universities like KAIST have adopted EMI not only to boost their global visibility but also to attract international students and faculty [9]. Similar trends are visible in the Gulf states, where EMI is integrated into national strategies to enhance global competitiveness [10].

In contrast, European institutions often take a more balanced approach. Many universities, particularly in Scandinavia, pursue a "parallel language" policy, offering instruction in both English and the national language. This model allows them to reap the benefits of EMI while maintaining a strong commitment to linguistic and cultural preservation [2].

At the same time, a growing body of research demonstrates that EMI implementation is closely connected to questions of pedagogical adaptation and linguistic equity within the classroom. Although EMI is often introduced as a strategy for internationalization, its effectiveness largely depends on how successfully institutions respond to the linguistic diversity of students and teachers [2]. Several studies note that the transition to EMI may increase the cognitive demands placed on learners, particularly in contexts where English is rarely used outside academic settings [1]. Students are expected not only to understand disciplinary content, but also to process complex academic information through a second or third language, which may influence classroom participation and confidence in oral interaction [6].

Researchers also emphasize that EMI challenges are not limited to students alone. University instructors frequently encounter difficulties related to academic language use, spontaneous classroom communication, and explanation of discipline-specific concepts in English [9]. Even faculty members

with relatively high language proficiency may experience uncertainty when conducting discussions, responding to questions, or adapting teaching materials for multilingual audiences. In this regard, EMI requires not only language competence, but also pedagogical flexibility and the ability to balance content instruction with linguistic support [2].

Recent studies increasingly argue that successful EMI implementation depends on institutional readiness rather than language policy alone [5]. Universities are expected to provide sustained methodological and linguistic support for both students and faculty, including academic writing assistance, professional development programs, and opportunities for interactive language practice. Without such support, EMI risks creating unequal learning conditions in which students with stronger English backgrounds benefit more significantly than those from less privileged educational contexts [15].

In multilingual educational systems, these issues become particularly visible because English functions alongside national and regional languages rather than replacing them entirely [8]. As a result, EMI classrooms often develop hybrid communicative practices in which students and teachers strategically combine several linguistic resources to maintain academic interaction and content comprehension. Such practices demonstrate that EMI should not be viewed as a strictly monolingual model, but rather as a dynamic educational environment shaped by local linguistic realities [2].

In Central Asia, EMI has been embraced as a pathway to educational modernization. Governments in the region increasingly see EMI as a way to align their higher education systems with international benchmarks. However, the adoption of EMI in these settings is still in the early stages and presents unique logistical and pedagogical challenges. In many universities, EMI implementation is complicated by differences in language preparedness, unequal access to academic English, and limited methodological support for instructors.

While concerns about the dominance of English persist, several scholars emphasize that EMI, when supported by appropriate institutional frameworks, can coexist with local languages and even promote bilingual or multilingual academic environments [7; 10]. As researchers [2] point out, EMI has the potential to foster linguistic and cultural exchange, preparing students for global academic and professional engagement.

The implementation of English-medium instruction (EMI) in Kazakhstan is part of a broader national effort to modernize the education system. This initiative is aligned with the country's trilingual policy, which promotes the use of Kazakh, Russian, and English in education. Although Kazakh remains the state language, the inclusion of English serves to support Kazakhstan's engagement in global academic and economic processes [8].

Various government actions reflect this direction, including the introduction of EMI in universities as a step toward the internationalization of higher education. The Strategic Development Plan until 2025, for example, outlines goals such as expanding international partnerships, increasing academic mobility, and improving the global visibility of local universities. As of 2022, Kazakhstan had launched 195 dual degree programs in collaboration with 97 universities across 23 countries. Moreover, the government plans to open 27 branches of foreign universities by 2029, aiming to import global teaching standards and increase access to international qualifications [12].

Despite these ambitious steps, the actual reach of EMI remains limited. According to national statistics, only 8.5% of university students are currently enrolled in EMI programs [13]. This figure points to an ongoing gap between policy goals and institutional capacity, particularly, in terms of language infrastructure and faculty preparedness.

Nonetheless, the available research suggests that EMI can offer tangible benefits to students. Participation in EMI programs has been linked to improved academic writing, stronger analytical thinking, and greater confidence in using English for academic and professional purposes [5]. In addition, access to international literature and academic exchange programs enhances students' prospects for global career opportunities [14].

At the same time, some studies caution against overestimating the role of English proficiency in graduate success. Employers continue to prioritize subject knowledge and critical thinking skills, which may suffer if EMI courses prioritize language at the expense of content depth [15]. These

findings suggest the need for a more balanced approach to EMI, one that supports both linguistic competence and disciplinary expertise.

MATERIALS AND METHODS

This study employed a mixed-methods design to examine how students and instructors perceive the prospects of English-Medium Instruction (EMI) in Kazakhstani universities. By integrating both quantitative and qualitative approaches, the research aimed to capture a more nuanced understanding of EMI's impact across institutional, academic/professional, and socio-cultural dimensions.

A total of 252 second- and third-year undergraduate students and 18 faculty members participated in the study. All participants were affiliated with multilingual academic groups in Social Sciences and Natural Sciences programs. The sample was drawn from five higher education institutions across Kazakhstan, including national research universities and regional institutions, ensuring diversity in institutional context and geographic location.

The selection of participants from both Social Sciences and Natural Sciences programs was intended to capture EMI experiences across different disciplinary contexts. These academic fields were chosen because EMI implementation may vary depending on the nature of disciplinary communication, classroom interaction, and the extent of English-language academic resources used in instruction. Including universities from different regions of Kazakhstan also allowed the study to reflect variations in institutional support, language environment, and access to international academic opportunities.

Data collection involved two primary instruments: questionnaires and semi-structured interviews. The student questionnaire consisted of 22 items grouped into four thematic sections: (1) demographic background and prior English-learning experience; (2) perceived benefits of EMI (e.g., skill development, career preparation, academic confidence); (3) challenges faced during EMI (e.g., difficulties in reading, writing, speaking, and comprehension); and (4) suggestions for improving EMI implementation. All 252 students and 18 teachers completed the survey.

Most questionnaire items were designed using a five-point Likert scale ranging from “strongly disagree” to “strongly agree”. The questionnaire was pilot-tested with a small group of students prior to the main stage of data collection to improve clarity and ensure that the questionnaire items were understandable for participants with different levels of English proficiency. Minor revisions were made after the pilot stage to improve the consistency of several questions related to language confidence and classroom participation.

To enrich the quantitative findings, semi-structured interviews were conducted with 20 students and 12 instructors. The interview protocol explored participants' personal experiences with EMI, including perceptions of language preparedness, access to academic resources, instructional challenges, and views on institutional support. Interviews also included questions about students' future aspirations and their alignment with EMI training.

The interviews were conducted in a semi-structured format, which allowed participants to elaborate on their experiences while still addressing a common set of thematic questions. Depending on participant preference, interviews were carried out in English, Kazakh, or Russian. This approach was intended to reduce linguistic pressure and encourage more detailed and reflective responses from both students and instructors.

To answer the research question, the data were divided into three main categories: institutional, academic/professional, and socio-cultural dimensions. Survey results were processed using SPSS to generate descriptive statistics such as means and standard deviations, and correlation analysis was conducted when relevant. Interview transcripts were analyzed thematically to identify recurring insights and common patterns.

The qualitative analysis followed a thematic coding procedure. Interview transcripts were reviewed multiple times in order to identify recurring categories related to institutional support, language challenges, academic adaptation, and perceptions of professional development. Similar

responses were grouped into broader thematic categories, which were then compared with the quantitative survey findings to strengthen the interpretation of results.

All ethical procedures were followed throughout the study, including prior approval from university ethics boards. Participants provided informed consent, and all responses were anonymized to ensure confidentiality and privacy. The research complied with ethical standards during all stages of data collection, analysis, and interpretation.

RESULTS

This section presents the key findings on how students and faculty perceive the implementation of English-Medium Instruction (EMI) in Kazakhstan. The results are grouped into three main dimensions: institutional, academic/professional, and socio-cultural.

Table 1 summarizes the main opportunities and challenges associated with EMI implementation as identified by students and instructors across the three dimensions.

Table 1 – Main opportunities and challenges of EMI implementation

Dimension	Main opportunities	Main challenges
Institutional	Access to international academic resources; participation in international academic activities	Uneven language preparedness; limited institutional support
Academic/professional	Improvement of academic English skills; development of reading and writing abilities	Difficulties in oral communication and classroom participation
Socio-cultural	Integration into global academic communities; intercultural interaction	Unequal participation among students with different English proficiency levels

As shown in Table 1, participants associated EMI with both significant academic opportunities and a number of challenges related to language preparedness, oral communication, and institutional support.

Institutional dimension. A substantial proportion of students reported that EMI provides access to international academic sources and contemporary teaching approaches that are less available in Kazakh or Russian. In particular, 85% of respondents stated that studying in English improved their understanding of academic content, while 63% indicated that it did not negatively affect the quality of instruction. Several respondents additionally emphasized that EMI encouraged more independent work with academic materials and increased their motivation to engage with international sources. Students noted that access to English-language literature allowed them to compare different academic perspectives and become more familiar with contemporary research developments in their fields of study.

This tendency is illustrated by the following student response:

“Studying in English gives me access to modern sources of information and international scientific articles. This helps me gain relevant knowledge that is difficult to find in Kazakh or Russian.” (2nd year student)

Faculty responses also highlighted institutional advantages of EMI. Many instructors associated EMI with opportunities for international publication and participation in academic conferences. However, some participants pointed to difficulties related to language proficiency:

“EMI allows me to publish internationally and participate in conferences. However, sometimes I feel that my language skills are not enough to fully express complex academic concepts.” (Social sciences lecturer, female, 43)

Academic and professional dimension. Most respondents noted that EMI contributes to the development of English language skills. Specifically, 68% of students and 83.9% of faculty observed improvements in students' proficiency, particularly in reading and writing. At the same time, oral communication remained a challenge for a number of students. Difficulties were reported particularly during oral presentations, classroom discussions, and spontaneous interaction in English. Some participants explained that they felt more confident when working with written academic materials than when expressing ideas verbally in front of peers and instructors.

As one instructor noted:

"I see significant progress in students, especially in their reading and academic writing skills. However, some of them lack confidence in oral communication." (Lecturer, female, 52)

Among instructors, 87.1% reported that they felt capable of teaching in English, although a noticeable proportion still expressed uncertainty about their language abilities. Students, in turn, identified oral presentations as one of the most demanding aspects of EMI:

"I have the greatest difficulty with oral presentations. Sometimes it is difficult to find the right words or express my thoughts, especially on complex topics." (2nd year student)

A notable difference was identified in perceptions of EMI's relevance for future careers. While 77.4% of teachers considered EMI an important factor for employability, only 38.6% of students shared this view. The Chi-square test ($\chi^2 = 16.056$, $p < .001$) indicates that this difference is statistically significant. At the same time, several students acknowledged that EMI increased their awareness of international educational and professional opportunities, even if they did not yet feel fully prepared to function confidently in English-speaking academic or workplace environments.

This contrast is reflected in student feedback:

"I believe that EMI will help me get a job in an international company or abroad. However, my English skills are not yet at the level that would allow me to confidently apply for such positions." (3rd year student)

Socio-cultural dimension. In addition to academic outcomes, EMI was associated with broader socio-cultural benefits. Approximately 85% of students reported that studying in English enhanced their connection to the international academic community and expanded their social and educational opportunities. Participants also associated EMI with increased exposure to intercultural communication and greater openness to international academic experiences. For some students, studying in English symbolized participation in a broader educational space extending beyond the local university context.

One student described this experience as follows:

"EMI makes me feel part of a global community. I have the opportunity to participate in exchange programs and get acquainted with modern scientific approaches." (3rd year student)

At the same time, the results suggest that these benefits are not equally distributed. Students with higher levels of English proficiency reported greater engagement in international academic environments, while those with lower proficiency levels experienced more limited participation.

DISCUSSION

The findings of this study confirm that EMI is generally perceived as a valuable component of higher education internationalization in Kazakhstan. Consistent with previous research, access to global academic resources and opportunities for professional development emerge as key advantages of EMI.

Institutional dimension. The findings related to the institutional dimension suggest that EMI is largely perceived as a mechanism for expanding academic access and aligning local educational practices with global standards. The high proportion of students reporting improved access to international sources indicates that EMI functions not only as a medium of instruction, but also as a gateway to up-to-date academic knowledge that is often unavailable in local languages. This confirms the idea that language choice in higher education directly influences the scope and relevance of academic content.

At the same time, the fact that the majority of students did not associate EMI with a decline in instructional quality is particularly significant. It suggests that, despite the additional cognitive demands associated with studying in a second language, EMI does not necessarily compromise content comprehension when implemented within supportive learning environments. This finding challenges concerns frequently raised in the literature about the potential negative impact of EMI on subject mastery.

From the faculty perspective, EMI appears to be closely linked to professional positioning within the global academic community. Opportunities for international publication and participation in conferences are perceived as key institutional benefits, reinforcing the role of EMI in academic career development. In this sense, EMI contributes not only to student outcomes but also to the broader institutional agenda of internationalization.

However, the data also reveal an important tension. While EMI creates new professional opportunities, it simultaneously exposes limitations in language proficiency among faculty members. The reported difficulty in expressing complex disciplinary ideas suggests that linguistic competence remains a critical factor influencing the effectiveness of EMI. This indicates that institutional support should extend beyond policy implementation to include sustained professional development focused on academic language use.

Taken together, these findings highlight the dual nature of EMI at the institutional level: it acts as both an enabling and a constraining factor. On the one hand, it opens access to global knowledge and professional networks; on the other, it introduces new challenges that require targeted institutional responses. This underscores the need to view EMI not as a self-sufficient reform, but as a practice that depends on continuous support, adaptation, and alignment with the linguistic realities of both students and instructors.

These findings are broadly consistent with international EMI research conducted in Asian and Middle Eastern educational contexts, where EMI is frequently associated with institutional prestige, international visibility, and academic competitiveness. At the same time, similar studies also demonstrate that universities often underestimate the level of pedagogical and linguistic support required for sustainable EMI implementation. In the Kazakhstani context, these challenges become particularly complex because EMI develops within an already multilingual educational environment shaped by the coexistence of Kazakh, Russian, and English.

Another important issue concerns the sustainability of EMI implementation within multilingual universities. Although institutional policies may formally support the expansion of EMI programs, their long-term effectiveness depends on continuous adaptation to students' linguistic needs and classroom realities. If universities focus primarily on international visibility without strengthening pedagogical support, EMI risks becoming more symbolic than practically effective.

In this regard, institutional support should include not only language training, but also methodological assistance for instructors working in multilingual classrooms. The findings suggest that successful EMI implementation requires flexible teaching strategies capable of balancing disciplinary content with linguistic accessibility.

Academic and professional dimension. The findings related to the academic and professional dimension indicate that EMI plays a significant role in shaping students' language development, particularly in areas associated with academic literacy. The reported improvements in reading and writing skills suggest that EMI environments naturally expose students to disciplinary discourse and authentic academic materials, which supports the development of formal language competence. At

the same time, the persistent difficulties in oral communication point to an imbalance between receptive/productive written skills and spoken fluency.

This discrepancy may be explained by the nature of EMI instruction itself. In many cases, classroom practices tend to prioritize comprehension of written materials and completion of academic tasks, while opportunities for extended spoken interaction remain limited. As a result, students may develop passive language competence more rapidly than active communicative skills, particularly in high-stakes situations such as presentations.

From the instructors' perspective, the relatively high level of self-reported readiness to teach in English reflects a degree of adaptation to EMI requirements. However, the presence of lingering uncertainty suggests that language proficiency remains a dynamic and context-dependent factor rather than a fully achieved competence. The ability to deliver content in English does not always guarantee confidence in managing complex academic discussions, which may affect both teaching practices and classroom interaction.

One of the most notable findings is the divergence between students and faculty in their evaluation of EMI's relevance for future careers. While instructors tend to view EMI as a clear advantage in the global labor market, students appear more cautious in their expectations. This difference may stem from students' self-assessment of their current language abilities, which can limit their perception of EMI as an immediate professional resource.

At the same time, this gap may reflect a broader issue related to the alignment between educational practices and career preparation. If students do not feel sufficiently confident in applying their language skills beyond the classroom, the perceived value of EMI may remain abstract rather than practical. This suggests the need to strengthen the connection between EMI and employability through more explicit integration of career-oriented tasks and real-world communication scenarios.

Overall, the results highlight that while EMI supports academic language development, its professional impact is mediated by students' confidence, opportunities for active language use, and the extent to which programs are linked to future career pathways.

The findings also suggest that EMI should not be understood exclusively as a language-learning mechanism. Rather, it represents a broader academic environment in which students gradually develop disciplinary communication skills, academic literacy, and forms of professional self-presentation. However, these processes require time and continuous interaction in meaningful communicative settings. If EMI instruction remains heavily focused on passive comprehension and written assignments, students may experience difficulties transferring their language knowledge into active professional communication.

The findings additionally demonstrate that students' perceptions of EMI are closely connected to their level of communicative confidence. Even when participants recognize the academic and professional value of English-medium education, uncertainty in oral interaction may reduce their willingness to actively participate in classroom communication. This indicates that emotional and psychological dimensions of language use should also be considered within EMI environments.

Furthermore, the results suggest that EMI effectiveness depends not only on exposure to English, but also on the quality of interaction taking place in the classroom. Opportunities for discussion, collaborative tasks, and spontaneous communication appear to play an important role in helping students transform passive language knowledge into practical communicative competence.

Socio-cultural dimension. The socio-cultural findings suggest that EMI extends beyond academic outcomes and contributes to students' sense of belonging within a broader international academic space. The perception of being part of a global community indicates that EMI can play an important role in shaping academic identity, particularly in contexts where access to international networks is otherwise limited. In this sense, EMI functions not only as a medium of instruction, but also as a social and symbolic resource that connects students to global knowledge practices.

At the same time, the results reveal that this integration is not equally experienced by all students. Those with higher levels of English proficiency appear to benefit more fully from the opportunities associated with EMI, including participation in exchange programs and engagement

with international academic discourse. In contrast, students with lower proficiency levels tend to remain at the periphery of these experiences.

This uneven distribution of benefits highlights an important socio-cultural implication of EMI: while it has the potential to promote inclusion into global academic communities, it may also reproduce new forms of inequality within the classroom. Access to participation becomes closely tied to language competence, which can shape students' confidence, visibility, and sense of belonging.

These findings suggest that EMI should be approached with careful attention to its social consequences. Creating inclusive learning environments requires not only exposure to English, but also structured support that enables all students to actively participate in academic and intercultural communication. Without such support, the integrative potential of EMI may remain accessible only to a limited group of learners.

At the same time, the multilingual context of Kazakhstan creates conditions in which EMI does not function in isolation from other languages. Classroom communication often develops through flexible interaction between English, Kazakh, and Russian, particularly when students and instructors negotiate meaning or clarify complex disciplinary concepts. This demonstrates that multilingual practices may serve not as an obstacle to EMI, but as a resource supporting academic comprehension and participation.

Such findings support the idea that EMI in multilingual societies should not necessarily be viewed as a strictly monolingual educational model. Rather, effective EMI implementation may require recognition of the dynamic relationship between global academic communication and local linguistic realities.

From a broader perspective, the findings demonstrate that EMI in Kazakhstan reflects the ongoing transformation of higher education under conditions of globalization and multilingualism. English increasingly functions not only as a foreign language, but also as a medium through which universities position themselves within international academic networks. Nevertheless, the effectiveness of EMI depends on maintaining a balance between global academic integration and sensitivity to local linguistic and educational realities. In multilingual societies, successful EMI implementation requires flexible and inclusive approaches that support both academic development and equitable participation.

CONCLUSION

The purpose of this study was to examine the prospects of English-Medium Instruction (EMI) in Kazakhstan's higher education system, focusing on institutional, academic/professional, and socio-cultural dimensions. The study was based on a mixed-methods approach combining survey data and interview responses from students and faculty.

The findings show that EMI is widely recognized by both students and instructors as a valuable tool for academic development and international integration. Students benefit from access to up-to-date academic resources, improved English proficiency, and opportunities for global engagement, while faculty members view EMI as a means of professional growth through participation in international research and academic networks.

At the same time, several challenges were identified. These include disparities in language preparedness, differences between student and teacher perceptions of EMI's relevance for future careers, and the need for stronger institutional support. In particular, difficulties in oral communication and limited confidence in language use remain significant barriers for a number of students, while instructors highlight the need for continuous language and pedagogical development.

The results suggest that further development of EMI in Kazakhstan requires targeted institutional measures. These include strengthening academic English training, integrating communication-oriented teaching practices, and enhancing the connection between EMI and career preparation. Future research may focus on long-term outcomes of EMI implementation and on developing context-sensitive approaches that better address the needs of diverse student groups.

The present study has several limitations. First, the research relied primarily on self-reported perceptions collected through questionnaires and interviews, which may not always fully reflect actual classroom practices or language proficiency levels. Second, the study did not include direct classroom observation or longitudinal tracking of EMI development over time.

Another limitation concerns the relatively limited disciplinary scope of the sample. Although participants represented both Social Sciences and Natural Sciences, EMI experiences may vary across other academic fields with different communicative and methodological demands.

Future studies may therefore explore discipline-specific EMI practices, classroom interaction patterns, and the relationship between EMI participation and academic performance. Longitudinal research may also provide a deeper understanding of how students' language confidence and professional perceptions develop throughout their university education.

Nevertheless, the study contributes to the growing discussion on EMI in multilingual higher education by demonstrating that the effectiveness of EMI depends not only on language policy itself, but also on the broader educational environment in which it is implemented. The findings highlight the importance of balancing internationalization goals with local linguistic realities and institutional support mechanisms. In this regard, EMI should be approached as a dynamic and context-sensitive educational practice that requires continuous adaptation to the needs of both students and instructors.

REFERENCES

- 1 Macaro, E., Curle, S., Pun, J., An, J. and Dearden, J. (2018), "A systematic review of English medium instruction in higher education", *Language Teaching*, vol. 51, no. 1, pp. 36-76.
- 2 Macaro, E. (2022), "English Medium Instruction: What do we know so far and what do we still need to find out?", *Language Teaching*, vol. 55, no. 4, pp. 533-546.
- 3 Nazarbayev, N. (2013), Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation "Strategy Kazakhstan-2050": New political course of the established state, Astana, Kazakhstan.
- 4 Ahn, E.S. and Smagulova, J. (2022), "English language choices in Kazakhstan and Kyrgyzstan", *World Englishes*, vol. 41, no. 1, pp. 9-23.
- 5 Goodman, B., Yessenbekova, K. and Curle, S. (2024), "English-medium education in Kazakhstan: A multifaceted exploration of student and alumni perceptions on language proficiency, academic performance, and career prospects", *International Journal of Educational Research*, vol. 128, article 102451.
- 6 Tulepova, S., Bekturova, M., Gaipov, D. and Butt, S. (2024), "Investigating English Medium Instruction Provision in a Kazakhstani University: The Ideals and Realities of EMI Learning", *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*, vol. 12, no. 2, pp. 433-444.
- 7 Coleman, J.A. (2006), "English-medium teaching in European higher education", *Language Teaching*, vol. 39, no. 1, pp. 1-14.
- 8 Doiz, A., Lasagabaster, D. and Sierra, J.M. (2011), "Internationalisation, multilingualism and English-medium instruction", *World Englishes*, vol. 30, no. 3, pp. 345-359.
- 9 Byun, K., Chu, H., Kim, M., Park, I., Kim, S. and Jung, J. (2011), "English-medium teaching in Korean higher education: Policy debates and reality", *Higher Education*, vol. 62, pp. 431-449.
- 10 Belhiah, H. and Elhami, M. (2015), "English as a medium of instruction in the Gulf: When students and teachers speak", *Language Policy*, vol. 14, pp. 3-23.
- 11 Government of the Republic of Kazakhstan (2023), On the Concept for the Development of Higher Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029: Resolution No. 248 dated March 31, 2023, available at: Adilet.zan.kz.
- 12 President of the Republic of Kazakhstan (2018), On the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025: Decree No. 636 dated February 15, 2018, available at: Adilet.zan.kz.

13 Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (2023), Education in the Republic of Kazakhstan: Statistical Yearbook, Astana, Kazakhstan, 152 p.

14 Goodman, B., Kambatyrova, A., Aitzhanova, K., Kerimkulova, S. and Chsherbakov, A. (2022), "Institutional supports for language development through English-medium instruction: A factor analysis", TESOL Quarterly, vol. 56, no. 2, pp. 713-749.

15 Jonbekova, D., Kuchumova, G., Goodman, B., Sparks, J. and Kerimkulova, S. (2023), "Employment of master's degree graduates in Kazakhstan: Navigating an uncertain labour market", Central Asian Survey, vol. 42, no. 2, pp. 402-420.

Received: 29.03.2026

Қазақстанның көптілді университеттерінде ағылшын тілінде оқытудың мүмкіндіктері
Д.Б. Ақынова¹, А.А. Аймолдина², А.Ш. Акжигитова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010010, Қазақстан

²Astana IT University, Астана, 010000

Мақалада Қазақстанның көптілді университеттеріндегі ағылшын тілінде оқыту (ЕМІ) жүйесінің студенттер мен оқытушылар үшін ашатын мүмкіндіктері қарастырылады. Зерттеуге 252 студент пен 18 оқытушы қатысып, институционалдық, кәсіби-академиялық және әлеуметтік-мәдени аспектілер талданды. Студенттер халықаралық дереккөздерге қол жеткізу мен академиялық дағдыларды дамыту артықшылығын атап өтті, ал оқытушылар үшін ЕМІ халықаралық жарияланымдар мен кәсіби өсуге жол ашады. Сонымен қатар, кейбір студенттер ауызша сөйлеу кезінде қиындықтарға тап болатынын, ал кейбір оқытушылар өздерінің тілдік дағдыларына сенімсіз екенін жеткізді. Студенттер мен оқытушылар арасында ЕМІ-дің болашақ мансап үшін маңыздылығын әртүрлі бағалау байқалды. Осы қиындықтарға қарамастан, ЕМІ жалпы білім беруді интернационалдандырудың оң қадамы ретінде қабылданады. Қатысушылар бұл жүйе Қазақстан университеттерін жаһандық академиялық қоғамдастықпен байланыстыратынын мойындайды. Мақалада ЕМІ бағдарламаларының тиімділігін арттыру үшін институционалдық қолдауды және мақсатты оқытуды күшейту қажеттігі атап өтілген.

Кілт сөздер: ағылшын тілінде оқыту; көптілді білім беру; Қазақстандағы жоғары білім; академиялық ағылшын; білім беру интернационализациясы; студенттердің көзқарасы; институционалдық қолдау.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Macaro E., Curle S., Pun J., An J., Dearden J. A systematic review of English medium instruction in higher education // Language teaching. Cambridge University Press. – 2018. – Vol. 51, № 1. – P. 36-76.
- 2 Macaro E. English Medium Instruction: What do we know so far and what do we still need to find out? // Language Teaching. Cambridge University Press. – 2022. – Vol. 55, № 4. – P. 533-546.
- 3 Nazarbayev N. Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation "Strategy Kazakhstan-2050": new political course of the established state". – Astana. – 2013.
- 4 Ahn E.S., Smagulova J. English language choices in Kazakhstan and Kyrgyzstan // World Englishes. Wiley Online Library. – 2022. – Vol. 41, № 1. – P. 9-23.
- 5 Goodman B., Yessenbekova K., Curle S. English-medium education in Kazakhstan: A multifaceted exploration of student and alumni perceptions on language proficiency, academic performance, and career prospects // International Journal of Educational Research. Elsevier. – 2024. – Vol. 128. – P. 102451.

- 6 Tulepova S., Bekturova M., Gaipov D., Butt S. Investigating English Medium Instruction Provision in a Kazakhstani University: the Ideals and Realities of EMI Learning // Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes. – 2024. – P. 433-444.
- 7 Coleman, J.A. English-medium teaching in European higher education // Language teaching. Cambridge University Press. – 2006. – Vol. 39, № 1. – P. 1-14.
- 8 Doiz A., Lasagabaster D., Sierra J.M. Internationalisation, multilingualism and English-medium instruction // World Englishes. Wiley Online Library. – 2011. – Vol. 30, № 3. – P. 345-359.
- 9 Byun K., Chu H., Kim M., Park I., Kim S., Jung J. English-medium teaching in Korean higher education: Policy debates and reality // Higher Education. Springer. – 2011. – Vol. 62. – P. 431-449.
- 10 Belhiah H., Elhami M. English as a medium of instruction in the Gulf: When students and teachers speak // Language policy. Springer. – 2015. – Vol. 14. – P. 3-23.
- 11 On the Concept for the Development of Higher Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated Mar. 31, 2023, No. 248 // <https://Adilet.zan.kz>.
- 12 On the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated Feb. 15, 2018, No. 636 // <https://Adilet.zan.kz>.
- 13 Education in the Republic of Kazakhstan: Statistical yearbook / Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. – Astana, 2023. – 152 p.
- 14 Goodman B., Kambatyrova A., Aitzhanova K., Kerimkulova S., Chsherbakov A. Institutional supports for language development through English-medium instruction: A factor analysis // Tesol Quarterly. Wiley Online Library. – 2022. – Vol. 56, № 2. – P. 713-749.
- 15 Jonbekova D., Kuchumova G., Goodman B., Sparks J., Kerimkulova S. Employment of master's degree graduates in Kazakhstan: navigating an uncertain labour market // Central Asian Survey. Taylor & Francis. – 2023. – Vol. 42, № 2. – P. 402-420.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Перспективы обучения на английском языке в многоязычных университетах Казахстана

Д.Б. Ақынова¹, А.А. Аймолдина², А.Ш. Акжигитова¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010010, Казахстан

²Astana IT University, Астана, 010000, Казахстан

В статье рассматриваются возможности, которые открывает обучение на английском языке (EMI) для студентов и преподавателей в многоязычных университетах Казахстана. На основе анкетирования 252 студентов и интервью с 18 преподавателями анализируются институциональные, профессионально-академические и социокультурные аспекты EMI. Студенты отметили доступ к международным источникам и рост академических навыков, в то время как преподаватели видят в EMI возможность для публикаций и участия в международных конференциях. Однако некоторые студенты испытывают трудности в устной речи, а часть преподавателей не чувствуют достаточной уверенности в использовании английского языка. Также выявлены различия в восприятии значимости EMI для будущей карьеры: преподаватели оценивают её выше, чем студенты. Несмотря на это, EMI в целом воспринимается как шаг к интернационализации образования. Участники подчёркивают, что такой формат обучения способствует интеграции казахстанского высшего образования в мировое научное сообщество. В статье подчёркивается важность усиления институциональной поддержки и адресного обучения для повышения эффективности EMI-программ.

Ключевые слова: обучение на английском языке; многоязычное образование; высшее образование в Казахстане; академический английский; интернационализация образования; восприятие студентов; институциональная поддержка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Macaro E., Curle S., Pun J., An J., Dearden J. A systematic review of English medium instruction in higher education // *Language teaching*. Cambridge University Press. – 2018. – Vol. 51, № 1. – P. 36-76.
- 2 Macaro E. English Medium Instruction: What do we know so far and what do we still need to find out? // *Language Teaching*. Cambridge University Press. – 2022. – Vol. 55, № 4. – P. 533-546.
- 3 Nazarbayev N. Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation “Strategy Kazakhstan-2050”: new political course of the established state”. – Astana. – 2013.
- 4 Ahn E.S., Smagulova J. English language choices in Kazakhstan and Kyrgyzstan // *World Englishes*. Wiley Online Library. – 2022. – Vol. 41, № 1. – P. 9-23.
- 5 Goodman B., Yessenbekova K., Curle S. English-medium education in Kazakhstan: A multifaceted exploration of student and alumni perceptions on language proficiency, academic performance, and career prospects // *International Journal of Educational Research*. Elsevier. – 2024. – Vol. 128. – P. 102451.
- 6 Tulepova S., Bekturova M., Gaipov D., Butt S. Investigating English Medium Instruction Provision in a Kazakhstani University: the Ideals and Realities of EMI Learning // *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. – 2024. – P. 433-444.
- 7 Coleman, J.A. English-medium teaching in European higher education // *Language teaching*. Cambridge University Press. – 2006. – Vol. 39, № 1. – P. 1-14.
- 8 Doiz A., Lasagabaster D., Sierra J.M. Internationalisation, multilingualism and English-medium instruction // *World Englishes*. Wiley Online Library. – 2011. – Vol. 30, № 3. – P. 345-359.
- 9 Byun K., Chu H., Kim M., Park I., Kim S., Jung J. English-medium teaching in Korean higher education: Policy debates and reality // *Higher Education*. Springer. – 2011. – Vol. 62. – P. 431-449.
- 10 Belhiah H., Elhami M. English as a medium of instruction in the Gulf: When students and teachers speak // *Language policy*. Springer. – 2015. – Vol. 14. – P. 3-23.
- 11 On the Concept for the Development of Higher Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated Mar. 31, 2023, No. 248 // <https://Adilet.zan.kz>.
- 12 On the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated Feb. 15, 2018, No. 636 // <https://Adilet.zan.kz>.
- 13 Education in the Republic of Kazakhstan: Statistical yearbook / Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. – Astana, 2023. – 152 p.
- 14 Goodman B., Kambatyrova A., Aitzhanova K., Kerimkulova S., Chsherbakov A. Institutional supports for language development through English-medium instruction: A factor analysis // *Tesol Quarterly*. Wiley Online Library. – 2022. – Vol. 56, № 2. – P. 713-749.
- 15 Jonbekova D., Kuchumova G., Goodman B., Sparks J., Kerimkulova S. Employment of master’s degree graduates in Kazakhstan: navigating an uncertain labour market // *Central Asian Survey*. Taylor & Francis. – 2023. – Vol. 42, № 2. – P. 402-420.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

А.И. Маликова¹, Е.И. Туровская², А.В. Пулькина², Ж.Д. Маликова³

¹Забайкальский государственный университет, 672039, Чита, Россия

²КУ им.Ш.Уалиханова, 020000, Кокшетау, Казахстан

³Astana IT University, 010000, Астана, Казахстан

ФАТИЧЕСКИЕ ФОРМУЛЫ В ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОМУ: ПРАГМАТИЧЕСКИЙ, КРОСС-КУЛЬТУРНЫЙ И МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТЫ

Статья посвящена комплексному исследованию роли фатических речевых формул в контексте онлайн-обучения русскому языку как второму (Я2). В условиях виртуальной образовательной среды, характеризующейся опосредованным характером коммуникации и дефицитом невербальных сигналов, поддержание социального взаимодействия и создание комфортной, доверительной атмосферы приобретают особое значение. Основная цель работы – осуществить детальный анализ прагматических функций фатических выражений, а также выявить и систематизировать кросс-культурные и межкультурные особенности их использования учащимися и преподавателями.

Особое внимание уделяется потенциальным трудностям, коммуникативным сбоям и ошибкам, возникающим при применении фатики вследствие расхождений в национальных культурных нормах и прагматических ожиданиях. В статье рассматриваются конкретные примеры из практики онлайн-занятий и предлагается научно обоснованная методическая модель интеграции целенаправленного обучения прагматике фатического общения в учебные программы Я2, направленная на повышение эффективности межкультурной коммуникации и мотивации студентов.

Ключевые слова: фатическая коммуникация, фатические формулы, цифровые фатические формулы, онлайн-обучение, онлайн-методика, дистанционное образование, русский язык как второй (Я2), речевой этикет, педагогическая лингвистика.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Учебный процесс – это обязательная и традиционная система образования, которая предполагает систематическое и планомерное взаимодействие преподавателя и студентов, направленное на развитие личности обучающегося. Благодаря этому взаимодействию формируется смысловая наполненность образовательной дисциплины. Исходя из этого, каждый преподаватель и студент может воспользоваться современными Интернет-ресурсами, которые помогают в овладении знаниями, в том числе в изучении языков. Образование уже не мыслится без взаимной поддержки и помощи со стороны преподавателя к студенту, студента к сокурснику, что особенно важно при популярной в настоящие дни практике онлайн-обучения.

Студенты, которые изучают русский язык как второй (Я2), нуждаются в дополнительной языковой поддержке. Онлайн-обучение требует от студентов высокой степени самостоятельности и ответственности, однако отмечается, что при онлайн-обучении они довольно часто сталкиваются со сложностями в коммуникации как друг с другом, так и с преподавателем. Описывая специфику речевого жанра, М.М. Бахтин определяет, что немалое число людей, которые великолепно владеют языком, часто чувствуют себя беспомощными в некоторых сферах общения именно потому, что не владеют практическими формами данного жанра [1]. В таких ситуациях особую роль играет взаимная поддержка студентов, способствующая созданию благоприятной образовательной атмосферы и повышению эффективности образования.

Во-первых, студенты могут поддерживать друг друга через систематическое общение в учебных чатах. Обмен мнениями, совместное выполнение заданий и простые фатические выражения помогают сохранить ощущение принадлежности к группе и учебному процессу.

Во-вторых, важным выступает и академическое сотрудничество студентов. Студенты могут объяснять друг другу трудные для понимания темы, делиться конспектами, полезными стратегиями выполнения заданий. Такая взаимопомощь облегчает усвоение материала.

В-третьих, эмоциональная поддержка необходима тем, кто испытывает чувство изолированности в онлайн-обучении. Онлайн-формат образования зачастую усиливает тревожность и стресс, а эмпатия, понимание и одобрение со стороны одногруппников помогают поддерживать психологический комфорт.

Коммуникативные сбои довольно часто наблюдаются и в сфере онлайн-образования. Авторы статьи связывают подобные сбои в общении с тем, что не все студенты могут ощущать себя вовлечёнными в учебный процесс, даже посредством развитых цифровых возможностей. Нередко случается, что при запланированных конференциях на платформе ZOOM, будь то учебное занятие или форма массовых онлайн-встреч, студенты некомфортно чувствуют себя с включёнными камерой и микрофоном, и стараются не вступать в прямой процесс коммуникации. Данный факт объясняется тем, что каждый обучающийся в неравной степени владеет уровнем цифровой грамотности. К тому же многозадачность современной повседневной жизни студентов вынуждает их совмещать учёбу с другими обязанностями: работа, бытовые дела, формы самосовершенствования за пределами университета. Эти экстраакадемические факторы напрямую связаны с качеством и эффективностью цифрового образования.

Данные реалии повышают значимость использования фатических выражений в онлайн-образовании. Как подчёркивал Б. Малиновский (1923), основатель данного термина в языкознании, они «создают ощущение эмоционального комфорта и социального присутствия» [2, 432]. Позднее Р. Якобсон (1960) придал высокий статус фатической функции языка и выделил её в отдельную категорию языковых функций [3].

До XXI века лингвисты, как правило, не выделяли фатические выражения в качестве самостоятельной и значимой составляющей онлайн-образования. Первым, кто «перенёс» фатику в виртуальную среду, стала испанский исследователь Кармен Маис-Аревало. Как отмечает исследователь, «использование фатических выражений возможно и должно быть уместно не только в повседневной коммуникации, но и в чатах, форумах, обсуждениях, которыми ежедневно пользуются преподаватель и студенты при изучении учебных дисциплин онлайн» [4]. Вместе с тем работы современных зарубежных исследователей К. Уильямс-Добош, Й. Броуэр доказывают, что вербальная взаимная помощь со стороны преподавателя и студента в дистанционном формате обучения способствует устранению учебных трудностей и формирует установление речевого контакта как «равный равному» [5], [6]. Современные американские исследователи расценивают как значимые для речевого этикета формулы приветствия и прощания, элементы поддержки и извинения, небольшие неформальные разговоры (small-talk). Такие элементы фатики не несут смысловой нагрузки по изучаемой дисциплине, но вместе с тем помогают студентам чувствовать доброжелательность, уверенность и социальное присутствие во время онлайн-обучения.

Опираясь на ранее проведённые исследования учёных, под фатическими выражениями мы понимаем короткий акт коммуникации, направленный на само общение и в большей степени на установление контакта между собеседниками, а не на передачу какой-либо информации.

Сегодня, в эпоху цифровизации, традиционная форма обучения (аудиторная), как и дистанционная (онлайн), предполагает невербальное общение: жесты, мимика, позы, пространственные движения. Интернет-ресурсы существенно расширяют возможности временной и географической организации коммуникации в онлайн-режиме. Использование цифровых и учебных платформ, образовательных порталов, онлайн-встречи – эти и другие информационно-технические возможности значительно упрощают процесс обучения, делая

его гибким, открытым и личностноориентированным. Даже некоторые сигналы и действия человека могут заменить так называемые чатовые маркеры – новый вид реакций в современном цифровом мире.

Обратная связь, важная составляющая учебного процесса, в онлайн-образовании играет ещё более значимую роль. Она направлена на информирование студентов об успеваемости, развитие личности, корректирование действий в достижении учебных результатов и мотивирование в период овладения дисциплиной, а также применяется как средство управления педагогическим процессом. При этом важно, чтобы обратная связь была всесторонней как со стороны преподавателя к студенту, так и со стороны студента к преподавателю, а также студента к студенту. Следует осознать и систематизировать имеющуюся информацию о том, как и каким образом обучающиеся способны получать академическую обратную связь при цифровом обучении.

Научные работы по изучению невербальной коммуникации имеют глубокую давнюю традицию. Вопросы невербалики были освещены в трудах отечественных (А.Т. Онолбаева, Ш.К. Жаркынбекова, А.А. Касымова, М.В. Тавлуй, О.А. Анищенко, А.Р. Бейсембаев, А.Е. Карлинский, В.Д. Нарожная и др.) и зарубежных (М.М. Бахтин, О.Я. Гойхман, В.В. Дементьев, В.В. Красных, Г.Е. Крейдлин, В.А. Лабунская, К. Маис-Аревало, Дж. Остин, А. Пиз, Дж. Сёрль, И. Кечкеш, С. Херринг, Н.И. Формановская и др.) учёных. Несмотря на изученность данной темы, мы отмечаем, что существующие научные труды характеризуют фатические выражения в большей степени в контексте прямого очного коммуникационного взаимодействия, где участникам доступен для пользования полный комплекс средств вербального и невербального общения. Цифровая среда учебного процесса существенным образом меняет практику реализации коммуникативного контакта между участниками. Ограниченность невербальных средств, неполнота стандартных и привычных форм приветствия, прощания, поддержания разговора, недостаточный уровень цифровой грамотности студентов – всё это увеличивает количество коммуникационных сбоев, делает учебный ход коммуникации нецельным, отрывочным. Тем не менее именно фатические выражения могут обеспечить создание социального и психологического комфорта между участниками учебного процесса. До настоящего времени функционирование фатических выражений в онлайн-обучении систематически не изучено и не представлены методологические подходы к осознанному их применению. Однако именно фатические выражения способствуют более мягкой адаптации студентов к учебному процессу и повышают их результативность. Отметим, что применение фатических выражений в цифровом обучении, в частности русскому языку как Я2, не только желательно, но и является обязательным компонентом, поскольку использование фатики при обучении языкам тесно связано с коммуникативной практикой и эмоциональной вовлечённостью обучающихся. Фатические элементы способствуют снижению языкового барьера, повышению мотивации и формированию доверительных отношений между участниками учебного процесса. Когда студенты видят, что их слышат и поддерживают, они активнее участвуют в диалоге и меньше боятся допустить ошибки.

Также элементы фатики играют значимую роль в управлении онлайн-занятием. Краткие фатические выражения позволяют преподавателю контролировать внимание студентов, вовремя выявлять трудности в понимании языкового материала и адаптировать темп и форму подачи информации.

Однако имеется несколько затрудняющих факторов, с которыми могут столкнуться как преподаватель, так и студент в ходе изучения русского языка онлайн:

- кросс-культурная и межкультурная специфики коммуникативных норм в различных культурах;
- уровень цифровой компетенции;
- социопрагматические особенности восприятия учебных материалов.

Таким образом, открытое образование, общение в учебных чатах, на платформах позволяют учащимся генерировать идеи, обучаться в любом месте и в любое время,

сотрудничая с необходимым количеством людей: в парах, группах, командах, обмениваясь информацией, оценивая её, принимая решения. При комплексном использовании фатических выражений и информационных технологий осуществляется процесс межкультурной коммуникации, то есть способности общаться на русском языке с учётом разницы культур и стереотипов мышления, а многообразие открытых образовательных ресурсов даёт только преимущество.

ВВЕДЕНИЕ

Современное образование направлено на развитие у студентов целого комплекса компетенций, овладение которыми позволит успешно адаптироваться в профессиональной и межкультурной среде в условиях цифровизации образования [7]. В рамках компетентностного подхода цель изучения дисциплины «Русский язык» в вузе – формирование профессиональной коммуникативной компетенции, позволяющей использовать язык как средство делового общения, получения профессиональных знаний и межнационального общения.

Развитие цифровых технологий коренным образом меняет привычную форму изучения русского языка. В настоящие дни становится популярным онлайн-изучение русского языка как второго, эта практика объединяет преподавателей и студентов из разных культурных и языковых контекстов. Вместе с тем дистанционное образование лишено важных особенностей очного взаимодействия – мимика, жесты, тактильные формы невербального общения, которые делают занятие со студентами живым. Особенно это заметно среди студентов IT-направления, которые зачастую не осознают важности фатических формул в учебных и межкультурных ситуациях, что приводит к коммуникативным сбоям при общении на русском как неродном. Поэтому мы отмечаем, что фатические выражения играют важнейшую роль в цифровом пространстве образования. В зависимости от целей и формата занятия преподаватели и студенты могут воспользоваться целым рядом технических инструментов, которые помогают восполнить невербальное общение при онлайн-процессе обучения: сервисы Zoom, Microsoft Teams и Google Meet, платформы Moodle и Google Classroom, Quizizz, Kahoot! и Google Forms, групповые чаты WhatsApp и Telegram, где непосредственно реализуются элементы фатики – цифровые реакции, эмодзи, отметки, опросники, «клики», стикеры, мемы и др.

Фатические выражения как в аудиторной, так и цифровой сфере обучения главным образом ориентированы на установление и поддержание контакта между участниками образования. По мере развития и популяризации практики онлайн-образования остаётся низкой степень изученности фатических формул в цифровом пространстве. Этим и обуславливается актуальность данного исследования. Как отмечает И. Кечкеш, культурные различия в прагматических ожиданиях участников коммуникации нередко становятся причиной коммуникативных сбоев и неполного понимания в межкультурной среде [8]. Приходим к выводу, вслед за другими исследователями, что цифровая среда усугубляет такие трудности: отсутствие интонации, жестов и пауз усложняет интерпретацию намерений, и даже нейтральная фраза может быть понята неправильно» Подобные ситуации могут стать причиной коммуникативных сбоев.

В тесной связи находятся особенности введения и распространения фатических выражений в цифровой среде обучения и развитие у студентов межкультурной и коммуникативной компетенций при изучении дисциплины «Русский язык».

Остаётся важным учить студентов навыкам уместного использования русского языка, ориентируясь в коммуникативной ситуации через:

- практические задания на приветствия/прощания, выражение просьб и извинений и т.д.;
- навыкам распознавания культурной специфики общения: практика ведения диалога с точки зрения уместности-неуместности в той или иной языковой среде;
- компенсации невербального общения через фатические формулы, эмодзи и реакции на онлайн-площадках;

- моделированию речевых актов и соблюдению правил речевого этикета в цифровом поле.

Объектом исследования является онлайн-коммуникация в процессе преподавания русского языка как второго, предметом – фатические выражения и их функции в учебной онлайн-среде.

Целью данного исследования является анализ функций фатических выражений и межкультурных особенностей их употребления студентами Забайкальского государственного университета, Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова и Astana IT University на дисциплине «Русский язык» в онлайн-среде. Для достижения поставленной цели поставлены следующие задачи:

- сгруппировать фатические выражения, используемые студентами и преподавателем в процессе онлайн-занятий через цифровые площадки, применяемые в учебной практике – Zoom, Moodle, Teams, Telegram, WhatsApp;

- рассмотреть межкультурные отличия использования фатических формул в процессе онлайн-образования (Казахстан, Афганистан, Пакистан, Китай, Индия);

- изучить обратную связь студентов для определения степени полезности фатических выражений.

Гипотеза исследования заключается в предположении о том, что систематическое и методически организованное использование фатических формул в онлайн-обучении русскому языку как второму выполняет компенсаторную, регулятивную и социопрагматическую функции, обеспечивая снижение коммуникативной дистанции между участниками цифрового образовательного процесса, повышение уровня вовлечённости обучающихся и эффективность межкультурного взаимодействия. Предполагается также, что характер и интенсивность использования фатических выражений коррелируют с уровнем языковой подготовки, цифровой компетентности и культурно-коммуникативными нормами обучающихся.

Научная новизна исследования заключается в концептуализации фатических формул как самостоятельного компонента цифровой педагогической коммуникации в условиях онлайн-обучения русскому языку как второму. Впервые:

- предложена интерпретация цифровых фатических маркеров (эмодзи, чатовых реакций, кликов, стикеров) как функциональных единиц педагогической онлайн-коммуникации;

- выявлена зависимость между типом фатической коммуникации, уровнем языковой подготовки и цифровой компетентностью обучающихся;

- описаны кросс-культурные различия употребления фатических формул студентами многонациональных групп;

- разработана методическая модель интеграции фатической прагматики в онлайн-преподавание русского языка как второго;

- уточнены функции фатики в цифровой образовательной среде, включая компенсаторную, эмотивную и регулятивную функции.

Теоретическая значимость исследования состоит в развитии положений прагматической лингвистики, цифровой педагогической коммуникации и теории межкультурного взаимодействия применительно к онлайн-обучению русскому языку как второму. Исследование уточняет функциональный статус фатических выражений в цифровой образовательной среде и дополняет современные представления о механизмах поддержания коммуникативного контакта в условиях дефицита невербального взаимодействия.

Практическая значимость исследования определяется возможностью использования полученных результатов при разработке цифровых курсов русского языка как второго, методических рекомендаций по организации онлайн-коммуникации в многонациональной аудитории, а также при подготовке преподавателей к реализации межкультурного взаимодействия в дистанционном формате обучения. Предложенные методические решения могут быть интегрированы в практику преподавания языковых дисциплин, курсов цифровой риторики и педагогической коммуникации в вузе.

Это определяет необходимость комплексного изучения функций, особенностей и эффективности использования фатических выражений в современной практике онлайн-образования.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Материалом для анализа исследования послужили данные, собранные в период семестров 2024-2025, 2025-2026 учебных годов. Полученные данные обработаны авторами статьи и представляют реальную картину функционирования фатических единиц в условиях онлайн-занятий по дисциплине «Русский язык» преподавателей и студентов Забайкальского государственного университета, Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова и Astana IT University. Студенты, которые приняли участие в педагогическом наблюдении, изучали дисциплину «Русский язык» и были представителями разных образовательных программ: «Медицина», «Cybersecurity», «Биология», «Иностранный язык», «Переводческое дело», «Казахский язык и литература», «Русский язык и литература», «География», «Физика» и др.

Фиксирование материала для анализа исследования происходило через анализ чатов на используемых платформах при работе со студентами Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Moodle, Google Classroom, Google Forms, групповые чаты WhatsApp и Telegram, записи видеоконференций.

Комплексный подход к наблюдению за использованием фатических выражений в период онлайн-обучения позволил отслеживать как устные речевые формулы, так и письменные реакции студентов.

Авторами статьи проанализированы классификации фатических выражений, составленные Р. Якобсоном, П. Сорокиным, Д. Сёрлем, С. Херринг, К. Маис-Аревало. Схожесть данных классификаций заключается не только в том, что все указанные авторы признавали важность фатики в коммуникации, но и то, что в своих исследованиях учёные стремились показать структуру, функции фатических выражений, а также выделить типы фатических формул в зависимости от роли, статуса и ситуации общения.

На наш взгляд, классификация речевых этикетных формул, разработанная учёным К. Маис-Аревало, наиболее применима для анализа онлайн-общения преподавателей и студентов в образовательных целях. Испанский лингвист выделяет четыре типа фатических выражений, которые помогают в установлении и поддержании контакта участникам общения:

- слова приветствия и прощания и их чатовые маркеры;
- комментарии, ориентированные на говорящего (учёный относит к этому типу формулы выражения и реакции своего состояния, мнения. Например, «Мне было интересно!», «Я вижу, что начал справляться с этим упражнением» и др.);
- комментарии, ориентированные на собеседника (к этому типу К. Маис-Аревало причисляет формулы выражения благодарности, реплики участия в беседе. Например, «Спасибо!», «Я согласен с Вашим мнением»);
- small-talk (например, «Хорошая погода сегодня!», «Интернет сегодня плохо работает!»).

Классификация, предложенная испанским лингвистом, отражает как привычные традиционные фатические формулы, выражающие «живую» коммуникацию, так и рассматривает новые сетевые средства общения в сочетании с психологическим восприятием коммуникантов (чатовые маркеры/реакции, эмодзи, отметки, опросники, статусы, «клики» +, ++, -, стикеры, мемы). Такие новые для мира лингвистики реакции учёный трактует как средство поддержания контакта, экономии времени и ресурсов когнитивной деятельности.

В данной работе авторы статьи, опираясь на классификацию фатических формул К. Маис-Аревало, осуществили выборку наиболее частотных фатических формул студентов Забайкальского государственного университета, Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова и Astana IT University, а также проанализировали то, как четыре типа фатики влияют на восприятие студентами полезности обратной связи в процессе онлайн-обучения

русскому языку. Для удобства и адаптации к русской речи мы обозначили типы фатических выражений следующим образом:

- *выражения приветствия и прощания*, которые начинают и завершают сетевое общение: «Всем здравствуйте!», «Привет!», «Ребята, доброе утро!», «Здравствуйте, учитель!»,

«Ладно, пока!», «До встречи онлайн!», чатовые маркеры - , ;

- *формулы согласия и несогласия*: «Всё верно!», «Да!», «Полностью согласен с Вами!», «Принято!», «Без проблем!», «Без вопросов!», «Аха», «Гуд», «Ес», «Хорошо!», «Идёт!», «Нет!», «Я не совсем согласен», «Не-а», «Нет, наверное», «Да нет же!», чатовые маркеры –

, , , , ;

- *элементы установления и поддерживания контакта*: «Ребят, вы тут?», «Меня слышно и видно?», «Могу говорить?», «Где все?», «Щас перезайду», «Да-да, я читаю», чатовые

маркеры – , , ;

- *small-talk*: «На улице мороз такой сильный!», «Сегодня хорошая погода!», «Как у Вас дела?», «Что-то интернет лагает», «Ветер такой!», чатовые маркеры – ❄️.

Нами было зафиксировано, что представители разных стран, как правило, использовали различные формы обращения к преподавателю: от привычных имя-отчество до «учитель», «учительница», «преподаватель», «апай», «teacher» или непосредственно по имени. Также мы отмечаем тенденцию, когда представители восточной культуры стараются избегать прямого обращения к педагогу, ограничиваясь только косвенными формами коммуникации – «Скажите, пожалуйста, ...», «Помогите мне, пожалуйста, ...», «Можно уточнить...». Данный факт подтверждает, что фатические речевые выражения не являются универсальными. Они продиктованы языковыми нормами, национально-культурными особенностями выражения вежливости и этикетными формулами своей страны. Указанные обращения к преподавателю есть показатель социальной дистанции между социальными ролями «учитель-ученик». В контексте онлайн-обучения, и образования в целом, выбор тех или иных фатических выражений требует осознанного и заранее обговорённого использования, чтобы избежать коммуникативных нарушений и сохранить комфортность и эффективность обучения.

В результате наблюдения (два учебных года) авторами статьи была составлена собственная выборка наиболее частотных формул фатических выражений, которые использовались студентами разных образовательных программ при изучении дисциплины «Русский язык» онлайн. Она отражает, на наш взгляд, национальные особенности казахстанского вузовского образования, которое характеризуется многонациональным составом обучающихся. Отбор фатики в нашем исследовании аргументировался следующими факторами:

- соразмерностью коммуникативной и прагматической направленности обучения;
- целесообразностью коммуникативной учебной цели и ситуации;
- присутствием вербального и невербального (чатовые маркеры, «клики» и др.) отклика со стороны студентов;
- частотностью употребления фатических выражений.

Для достижения поставленной цели исследования авторами статьи был применён комплекс взаимодополняющих методов исследования:

- дескриптивно-аналитический метод исследования, направленный на сбор, описание вербальной и невербальной фатической коммуникации в онлайн-среде и дальнейшую систематизацию фактического материала;

- метод веб-контент-анализа позволил исследовать цифровую образовательную коммуникацию как разновидность computer-mediated communication, реализуемой посредством онлайн-платформ, чатов и видеоконференций [9] (проанализированы фатические выражения с точки зрения социокультурных особенностей обучающихся и выявить реальные

примеры их употребления посредством чатов, форумов, переписок в WhatsApp, Telegram, Teams, записей видеоконференций);

- кросс-культурный сравнительный метод исследования был направлен на анализ культурных особенностей употребления фатических формул, выявления различий в выборе речевых выражений студентами в ходе онлайн-занятий;

- метод экспертного интервью с преподавателями, ведущими русский язык как Я2 в режиме онлайн, что позволило уточнить мотивированность использования педагогических стратегий использования фатических формул в процессе обучения;

- метод контекстуального анализа дополнил исследование материалом об экстралингвистических факторах, влияющих на употребление фатических формул в учебном формате;

- элементы педагогического эксперимента, куда вошло анкетирование среди студентов, изучающих дисциплину «Русский язык», что позволило оценить эффективность применения фатических формул (тёплых приветствий, коротких спринтов, индивидуализированных речевых выражений обратной связи) в контексте онлайн-обучения.

Применяемые методы комбинировались, так как такой mixed-methods approach считается особенно продуктивным.

Теоретико-методологической базой исследования послужили работы:

- по теории речевого акта – Дж. Остина, Дж. Сёрля;

- по специфике речевого жанра – М.М. Бахтина;

- по проблемам ведения речи – Н.И. Формановской;

- по типологии фатических и реляционно-ориентированных выражений – К. Майс-Аревало.

- теория вежливости (Politeness theory) – Пенелопе Б.С. Левинсону.

Указанные фундаментальные труды учёных, применимые в контексте исследования, позволяют оценить важность и закономерность использования фатических выражений и доказать их актуальность в организации онлайн-образования в вузе.

В качестве теоретической рамки исследования использована теория социального присутствия (social presense theory), согласно которой ощущение вовлечённости и психологической доступности участников коммуникации напрямую влияет на эффективность онлайн-обучения. В условиях дефицита невербальных сигналов именно фатические формулы компенсируют коммуникативную дистанцию и способствуют поддержанию взаимодействия.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Практическая часть исследования включала анкетирование и педагогическое наблюдение, направленные на выявление особенностей использования фатических выражений в процессе онлайн-обучения русскому языку как второму. В исследовании приняли участие 125 студентов Забайкальского государственного университета, Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова и Astana IT University. Уровень владения русским языком респондентов варьировался от A1 до C1. В исследование были включены представители Казахстана, Индии, Афганистана, Пакистана и Китая.

Анкетирование позволило установить частотность использования фатических формул, особенности их восприятия студентами и степень их влияния на организацию онлайн-коммуникации.

Анкета для студентов «Использование фатических выражений при онлайн-обучении русскому языку Я2» содержала вопросы, направленные на выявление систематического использования фатических единиц в процессе онлайн-обучения, фиксацию частоты пользования и установления разновидности фатических формул. Помимо этого, студентам предлагалось выразить субъективное мнение в отношении полезности или бесполезности, помощи или помехи фатических единиц в цифровом образовании. Форма анкеты проиллюстрирована ниже в Рисунке 1.

Использование фатических выражений при онлайн-обучении русскому языку

Уважаемые студенты! Эта анкета направлена на изучение того, как вы используете и воспринимаете выражения приветствия, благодарности, короткие комментарии, эмодзи при общении на русском языке в онлайн-формате обучения. Анкета анонимна. Пожалуйста, отвечайте честно.

anekita99@gmail.com [Ссылка на анкету](#)

Не будет видно получателю

*Обязательный вопрос

Страна вашего проживания *

Казакстан

Ваш уровень владения русским языком

☐ Начальный

☐ Средний

☐ Продвинутый

Ваш курс / специальность *

Мой ответ

Как часто вы используете фатические выражения (слова приветствия, прощания, извинения и др.) при общении с преподавателем и сокурсниками в онлайн-формате?

☐ Всегда

☐ Часто

☐ Иногда

☐ Редко

☐ Никогда

Выберите, какие виды фатических выражений вы используете в период онлайн-обучения?

☐ Приветствия («Здравствуйте», «Добрый день»)

☐ Прощания («До свидания», «До встречи онлайн»)

☐ Формулы вежливости («Спасибо», «Пожалуйста», «Извините, можно спросить?»)

☐ Реплики поддержания контакта («Слышно меня?», «Я на связи», «Продолжим?»)

☐ Формулы выражения согласия / внимания («Да-да», «Понимаю», «Хорошо»)

☐ Эмоционально-нейтральные комментарии («Как погода?», «Интересная тема»)

☐ Эмодзи (например, 😊, 🙌, ❤️)

☐ Другое (укажите)

Насколько фатические выражения помогают вам чувствовать себя уверенно и комфортно в онлайн-формате?

☐ Очень

☐ Средне

☐ Мало

Рисунок 1. – анкета «Использование фатических выражений при онлайн-обучении русскому языку Я2»

Анализ результатов показал, что фатические выражения выполняют важную компенсаторную функцию в условиях онлайн-обучения, где коммуникация ограничена дефицитом невербальных средств взаимодействия. Студенты отмечали, что использование приветствий, реакций, поддерживающих реплик и кратких элементов small-talk способствует формированию ощущения присутствия преподавателя и одногруппников в цифровой образовательной среде.

Полученные результаты позволяют рассматривать фатические формулы как средство формирования эффекта социального присутствия (social presence) в цифровой образовательной среде, что особенно важно в условиях онлайн-обучения языкам [10].

Результаты исследования подтвердили суждение о том, что студенты с разным уровнем владения русским языком – от A1 и выше – использовали разные фатические формулы, отличающиеся разной степенью сложности, вариантностью и частотностью.

Результаты исследования подтвердили зависимость характера использования фатических выражений от уровня владения русским языком. Студенты уровня A1 преимущественно использовали стандартные и репродуктивные фатические конструкции («Здравствуйте», «Спасибо», «Да», «Понятно»), стремясь минимизировать речевое взаимодействие. Их коммуникация характеризовалась ограниченной вариативностью и низкой степенью эмоциональной вовлечённости.

По мере повышения уровня владения русским языком (A2-B1) наблюдалось увеличение разнообразия фатических формул, расширение словарного запаса и более активное использование поддерживающих речевых реплик.

Студенты уровней B2-C1 демонстрировали способность к ситуативной адаптации фатических выражений, использованию эмоционально окрашенных комментариев, элементов small-talk и неформальных стратегий общения.

Полученные результаты подтверждают положение гипотезы о том, что интенсивность и сложность фатической коммуникации напрямую связаны с уровнем коммуникативной компетенции обучающихся.

В ходе исследования была выявлена взаимосвязь между уровнем цифровой компетентности студентов и особенностями их фатического поведения в онлайн-среде.

Обучающиеся, уверенно владеющие цифровыми платформами и инструментами онлайн-коммуникации, демонстрировали более высокую активность в использовании

фатических формул, быстрее включались в диалог и чаще поддерживали обратную связь с преподавателем и другими студентами.

Напротив, студенты с более низким уровнем цифровой грамотности реже инициировали коммуникацию, ограничивались краткими ответами и избегали активного участия в обсуждениях.

Таким образом, результаты исследования подтверждают гипотезу о зависимости эффективности фатической коммуникации от уровня цифровой компетентности обучающихся.

Анализ речевого поведения студентов выявил выраженные межкультурные различия в использовании фатических формул.

Студенты из Казахстана и Индии демонстрировали более эмоционально открытую модель коммуникации, активно используя эмодзи, поддерживающие реплики и эмоционально окрашенные фатические конструкции («Отлично!», «Очень интересно!», «Рады видеть Вас!»).

Студенты из Афганистана и Пакистана преимущественно придерживались официально-вежливого стиля общения и избегали неформальных форм взаимодействия. Их фатические формулы отличались выраженной ориентацией на статусно-ролевую дистанцию («Спасибо, уважаемый учитель», «Извините, можно уточнить?»).

Для студентов из Китая была характерна более сдержанная модель речевого поведения, включавшая преимущественно лаконичные и нейтральные формы коммуникации («Спасибо», «Понятно», «Да», «Нет»).

Полученные результаты подтверждают положение гипотезы о том, что характер употребления фатических выражений определяется культурно-коммуникативными нормами обучающихся.

Следующей стадией нашего исследования стала оценка обратной связи студентами полезности использования фатических единиц в период обучения русскому языку Я2. Процентное соотношение полученных результатов представлено в Диаграмме 1.

Диаграмма 1 – процентное соотношение полученных результатов.

Результаты анкетирования показали, что 78% студентов ощущают больший коммуникативный комфорт при использовании фатических формул в процессе онлайн-занятий, а 64% респондентов отметили формирование более дружелюбной и психологически безопасной атмосферы обучения.

Полученные показатели свидетельствуют о том, что фатические выражения выполняют не только этикетную, но и эмоционально-регулятивную функцию, способствуя снижению тревожности и повышению вовлечённости студентов в учебный процесс.

Вместе с тем 28% обучающихся указали на наличие трудностей при выборе фатических формул, что связано с недостаточным уровнем владения русским языком и опасением нарушения норм речевого этикета.

Данные результаты подтверждают гипотезу о том, что систематическое использование фатических выражений способствует созданию комфортной межкультурной образовательной среды и повышению эффективности учебной коммуникации.

Полученные результаты демонстрируют, что систематическое использование фатических формул способствует формированию эффекта социального присутствия (social presence) в цифровой образовательной среде. Большинство студентов отмечали снижение коммуникативной дистанции, рост психологического комфорта и ощущение вовлечённости в учебное взаимодействие. Это подтверждает положение о компенсаторной функции фатики в условиях дефицита невербальной коммуникации.

Также анкетирование помогло выявить частотные студенческие фатические выражения, которые проиллюстрированы нами в Таблице 1.

Тип фатических формул	Примеры	Основная функция
Этикетные формулы	«Здравствуйте», «До свидания»	установление контакта
Формулы поддержки	«Спасибо», «Хорошо объяснили»	эмоциональная поддержка
Технические маркеры	«Слышно?», «Видно?»	поддержание канала связи
Эмодзи и реакции	👍 😊 ❤️	выражение вовлечённости
Small-talk	«Интернет завис», «Сегодня холодно»	снижение напряжения

Таблица 1 – частотные студенческие фатические выражения.

Полученные данные свидетельствуют о необходимости разработки специализированных методических пособий по русскому языку или культуре речи для студентов ИТ-специальностей, которые учитывали бы специфику цифрового общения и использования фатических выражений.

Таким образом, результаты исследования в целом подтверждают выдвинутую гипотезу о том, что систематическое использование фатических формул в онлайн-обучении русскому языку как второму способствует снижению коммуникативной дистанции, повышению вовлечённости студентов и формированию психологически комфортной межкультурной образовательной среды.

Проведённый анализ также подтвердил зависимость характера фатической коммуникации от уровня владения русским языком, степени цифровой компетентности и культурно-коммуникативных особенностей обучающихся. Это позволяет рассматривать фатическую компетенцию как важный компонент современной цифровой педагогической коммуникации.

ОБСУЖДЕНИЕ

Проведённое исследование доказывает сложный и многогранный характер явления фатических выражений в образовательном онлайн-контексте. Н.И. Формановская и современные исследователи цифровой прагматики подчёркивают важность уместного выбора языковых средств в зависимости от коммуникативной ситуации, адресата и цифрового контекста взаимодействия [11], [12]. Степень же изученности фатических единиц в современных реалиях остаётся мало изученной. Поэтому авторами статьи рекомендуется не ограничиваться во время занятий только лишь передачей учебного материала, но и учитывать психологический настрой студентов посредством введения фатического общения.

Считаем целесообразным в разрабатываемые преподавателями учебные комплексы включение аутентичного материала с последующим обсуждением уместности-неуместности

использованных фатических выражений: примеры онлайн-диалогов, ролевые игры в чатах, просмотр видеоблогов или фильмов, комментариев под образовательными постами. Такой подход способствует активации студентов и делает онлайн-процесс обучения более приближенным к условиям реальной коммуникации.

При обучении студентов преподавателю следует научить обучающихся переводить цифровые фатические маркеры в соответствующие речевые формулы на русском языке с целью предотвращения возможных коммуникативных сбоев, а также для обеспечения условий максимально естественной коммуникативной среды.

Важно отметить, что преподаватель играет ключевую роль в цифровом образовании, и его фатические выражения интерпретируются студентами как модель реагирования в контексте обучения. Организованное нами наблюдение за онлайн-средой в период учебных семестров показало, что в тех группах, где преподаватель систематически использовал уместные примеры фатики, студенты аналогичным образом воспроизводили его коммуникативное поведение.

Вслед за теоретическими трудами по вопросам функционирования фатики в виртуальной среде мы определяем, что фатические выражения в онлайн-образовании выполняют основные традиционные языковые функции:

- функция компенсации социального присутствия. Речевые формулы приветствия и прощания, а также их чатовые реакции, создают эффект социальной вовлечённости участников учебного процесса;

- этикетная (фатическая) функция участвует в реализации деловой уважительной учебной коммуникации. Она же регулирует общение в соответствии с этикетными нормами русского языка, что несомненно важно при онлайн-обучении.

- регулирующая функция позволяет преподавателю планировать и управлять учебным онлайн-процессом. Вопросы «Как Ваши дела?», «Кто желает дополнить?», «Обратите внимание на...» позволяют переключить фокус внимания студентов, снизить уровень стресса при выполнении заданий или ответа на занятия, призвать к участию в беседе.

- эмотивная (эмоционально-экспрессивная) функция важна для выражения субъективного мнения в контексте занятия и на этапе рефлексии. Современные эмодзи также показывают отношение к предмету речи.

- функция обратной связи, или фидбэков, как индикатор вовлечённости и активности студентов на онлайн-занятиях. Новая и немаловажная функция в современных реалиях.

Перечисленные функции взаимодополняют друг друга в учебном процессе.

Нередко отсутствие фатических элементов на занятии может рассматриваться студентами как отчуждённость и незаинтересованность преподавателя в ходе занятия. И наоборот, когда студенты демонстрируют низкую коммуникативную активность, не дают обратную связь, преподаватель может расценивать это бездействие как пассивность, эмоциональную отстранённость обучающихся. Особенно это заметно у студентов технических специальностей. Хотя фактически обучающиеся и вовлечены в учебный процесс, они склонны к практически ориентированному, сжатому и лаконичному типу коммуникации.

Все эти факторы напрямую связаны с качеством и эффективностью онлайн-образования.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Процессы глобализации в современности характеризуются высокой интенсивностью и многогранностью. Онлайн-обучение уже не является новшеством и становится обычным средством обретения знаний. Следовательно, система образования не может не реагировать на складывающиеся реалии и должна учитывать потребности молодого поколения.

Вместе с тем характер коммуникации остаётся неизменным – студентам в процессе онлайн-обучения всё так же необходим заинтересованный и неравнодушный преподаватель. Инструментом такого преподавателя является полный арсенал фатических языковых

выражений [13]. Игнорирование их использования негативно сказывается на качестве образования и мотивации студентов.

Полученные результаты доказывают, что фатические реплики стали неотъемлемой частью цифрового образования, а студенты отмечают их эффективность и полезность. На основе проведённого анализа можно прийти к выводу, что обучение фатике должно носить системный характер.

В рамках изучения дисциплины «Русский язык» необходимо включать аутентичные тексты, посвящённые социокультурным нормам русского языка, особенностям сетевого этикета в ходе образования, правилах использования фатических единиц в процессе онлайн-обучения. При внедрении таких текстов или целых модулей следует учитывать прагматическое, кросс-культурное, межкультурное многообразие студенческих групп. Как подчёркивает отечественный исследователь А.Т. Онолбаева: «Культурную и языковую мозаику республики с позиции лингвокультурологии и этнопсихолингвистики следует расценивать как богатый материал для изучения процессов взаимодействия и развития языков и культур, для исследования межэтнической и межкультурной коммуникации, поскольку эти процессы в Казахстане являются постоянными, длительными и результативными» [14, 90].

Особое внимание следует уделить различиям между обучающимися гуманитарных и технических специальностей. Студенты гуманитарного профиля обычно проявляют более высокую вербальную активность: они охотнее используют расширенные фатические реплики, эмоциональные комментарии, уточнения. Для них подобное взаимодействие является естественной частью учебного процесса и способом выражения интереса, эмпатии и групповой принадлежности. В отличие от них, студенты технических направлений (IT-специальностей) демонстрируют более лаконичный, инструментальный и прагматичный тип онлайн-коммуникации. Их фатические сигналы часто минимальны, и нередко заменяются цифровыми реакциями: эмодзи-реакциями, мемами или техническими маркерами. Эти цифровые маркеры выполняют функцию контактоустановления, но не всегда обеспечивают необходимую для преподавателя плотность непосредственной речевой обратной связи. Поэтому обучающимся технических специальностей требуется дополнительная работа по переводу цифровых фатических сигналов в корректные русские речевые формулы и развитию навыков «гуманизированной» коммуникации.

Необходимо развивать коммуникативную компетенцию в совокупности с цифровой. Эти две компетенции являются взаимодополняющими в контексте онлайн-обучения. Проявление коммуникативных навыков в онлайн-среде неотрывно от уровня цифровой грамотности студентов.

К ограничениям исследования следует отнести ограниченный объём выборки и локальный характер исследуемой образовательной среды. Анализ проводился преимущественно на материале университетов Казахстана и России, что не позволяет в полной мере экстраполировать результаты на иные образовательные контексты. Кроме того, степень выраженности фатической коммуникации могла зависеть от индивидуальных особенностей преподавателей и специфики цифровых платформ. Перспективным представляется расширение корпуса исследуемых данных и проведение сравнительного анализа в международной образовательной среде.

Также перспективным считаем дальнейшее исследование по созданию методических материалов для иллюстрирования конкретных инструментов развития фатической компетенции у студентов в зависимости от его культурной принадлежности.

Декларирование использования ИИ

Платформа Tableau использовалась для визуализации информации (обработка данных, создание отчёта анкетирования, составление диаграммы).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Собрание сочинений. Т. 5. М., 1997.
- 2 Малиновский Б. Избранное. Динамика культуры. – М., 2004. – 959 с.
- 3 Р. Якобсон. Лингвистика и поэтика. М.: Прогресс, 1987. – 464 с.
- 4 Maíz-Arévalo, C. «Small talk is not cheap»: phatic computer-mediated communication in intercultural classes // Computer Assisted Language Learning. – 2017. – Vol. 30, № 5. – P. 432-446. – DOI: 10.1080/09588221.2017.1304423
- 5 Williams-Dobosz, K., et al. Student help-giving in online learning environments: The role of peer interaction and support // Computers & Education. – 2021.
- 6 Brouwer, J., et al. The development of students' social relationships in online learning: A social network analysis // Computers & Education. – 2022.
- 7 Darvin, R., & Hafner, C. A. Digital literacies and language learning in higher education // Language Learning & Technology. – 2022. – Vol. 26(2). – P. 1-15.
- 8 Kecskes, I. Intercultural Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- 9 Herring, S. C. Computer-Mediated Communication on the Internet // Annual Review of Linguistics. – 2021. – Vol. 7. – P. 109-130.
- 10 Satar, H. M. Social presence in online language learning // ReCALL. – 2023. – Vol. 35(2). – P. 145-161.
- 11 Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения: Науч.-попул. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с.
- 12 Locher, M. A. Pragmatics of Online Communication. – Berlin: De Gruyter, 2021.
- 13 Shavtikova, A., Zakharova, A., Chernova, O., Litvinov, A., Kordik, A., Shapauov, A., Turovskaya, Ye., Otelbay, G., Khodjaliev, S., Kamaeva, R. and Ivanova, U (2023), «Using the Shadowing Technique in Teaching Russian as a Foreign Language», Journal of Language Teaching and Research, vol. 14, no. 6, pp. 1476-1483. DOI: <https://doi.org/10.17507/jltr.1406.05>.
- 14 Оналбаева А.Т. Невербальное общение: социальный и национально-культурный контекст. Монография. – Алматы, 2010. – 250 с.

Материал поступил в редакцию журнала 29.03.2026

Орыс тілін екінші тіл ретінде онлайн оқытудағы фатикалық формулалар: прагматикалық, кросс-мәдени және мәдениетаралық аспектілер

А.И. Маликова¹, Е.И. Туровская², А.В. Пулькина², Ж.Д. Маликова³

¹Забайкал мемлекеттік университеті, 672039, Чита, Ресей

²Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, 020000, Көкшетау, Қазақстан

³Астана IT университеті, 010000, Астана, Қазақстан

Мақала орыс тілін екінші тіл (Я2) ретінде онлайн оқыту контекстіндегі фатикалық сөйлеу формулаларының рөлін кешенді зерттеуге арналған. Коммуникацияның жанамасипатымен және вербалды емес сигналдардың тапшылығымен ерекшеленетін виртуалды білім беру ортасы жағдайында әлеуметтік өзара әрекеттестікті қолдау және қолайлы, сенімді атмосфера қалыптастыру айрықша мәнге ие болады. Жұмыстың негізгі мақсаты – фатикалық өрнектердің прагматикалық функцияларын жан-жақты талдау, сондай-ақ оларды білім алушылар мен оқытушылардың қолдануындағы кросс-мәдени және мәдениетаралық ерекшеліктерді айқындап, жүйелеу.

Зерттеуде ұлттық мәдени нормалар мен прагматикалық кұтулердегі айырмашылықтар салдарынан фатиканы қолдану барысында туындайтын ықтимал қиындықтарға, коммуникативтік іркілістер мен қателіктерге ерекше назар аударылады. Мақалада онлайн-сабақтар тәжірибесінен нақты мысалдар қарастырылып, фатикалық қарым-қатынас прагматикасын мақсатты түрде оқытуды Я2 оқу бағдарламаларына

кіріктіруге арналған ғылыми негізделген әдістемелік модель ұсынылады. Бұл модель мәдениетаралық коммуникацияның тиімділігін арттыруға және білім алушылардың оқу уәждемесін күшейтуге бағытталған.

Кілт сөздер: фатикалық коммуникация, фатикалық формулалар, цифрлық фатикалық формулалар, онлайн оқыту, онлайн-әдістеме, қашықтықтан білім беру, орыс тілі екінші тіл ретінде (Я2), сөйлеу этикеті, педагогикалық лингвистика.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Бахтин М.М. Сөйлеу жанрлары мәселесі // Бахтин М.М. Шығармалар жинағы. 5-т., –М., 1997.
- 2 Малиновский Б. Таңдамалы еңбектер. Мәдениет динамикасы. – М., 2004. – 959 б.
- 3 Якобсон Р. Лингвистика және поэтика. – М.: Прогресс, 1987.
- 4 Maíz-Arévalo, K. «Small talk is not cheap»: мәдениетаралық сыныптардағы компьютерлік-делдалдық фатикалық коммуникация // Computer Assisted Language Learning. – 2017. – Т. 30, № 5. – Б. 432–446. – DOI: 10.1080/09588221.2017.1304423
- 5 Williams-Dobosz, K., және т.б. Онлайн оқыту орталарында студенттердің өзара көмек көрсетуі: әріптестік өзара әрекеттестік пен қолдаудың рөлі // Computers & Education. – 2021.
- 6 Brouwer, J., және т.б. Онлайн оқытудағы студенттердің әлеуметтік қатынастарының дамуы: әлеуметтік желілік талдау // Computers & Education. – 2022.
- 7 Darvin, R., & Hafner, C. A. Digital literacies and language learning in higher education // Language Learning & Technology. – 2022. – Vol. 26(2). – P. 1-15.
- 8 Kecskes, I. Intercultural Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- 9 Herring, S. C. Computer-Mediated Communication on the Internet // Annual Review of Linguistics. – 2021. – Vol. 7. – P. 109-130.
- 10 Satar, H. M. Social presence in online language learning // ReCALL. – 2023. – Vol. 35(2). – P. 145-161.
- 11 Формановская Н.И. Сөйлеу этикеті және қарым-қатынас мәдениеті. Ғылыми-көпшілік басылым. – М.: Жоғары мектеп, 1989. – 159 б.
- 12 Locher, M. A. Pragmatics of Online Communication. – Berlin: De Gruyter, 2021.
- 13 Shavtikova, A., Zakharova, A., Chernova, O., Litvinov, A., Kordik, A., Shapauov, A., Turovskaya, Ye., Otelbay, G., Khodjaliev, S., Kamaeva, R., Ivanova, U. Орыс тілін шетел тілі ретінде оқытуда shadowing техникасын қолдану // Journal of Language Teaching and Research. – 2023. – Т. 14, № 6. – Б. 1476–1483. DOI: <https://doi.org/10.17507/jltr.1406.05>.
- 14 Оналбаева А.Т. Бейвербалды қарым-қатынас: әлеуметтік және ұлттық-мәдени контекст. Монография. – Алматы, 2010. – 250 б.

Материал 29.03.2026 баспаға түсті

Phatic formulas in online teaching of russian as a second language: pragmatic, cross-cultural, and intercultural aspects

A. Malikova¹, Ye. Turovskaya², A. Pulkina², Zh. Malikova³

¹Transbaikal State University, 672039, Chita, Russia

²Sh. Ualikhanov Kokshetau, University, 020000, Kokshetau, Kazakhstan

³Astana IT University, 010000, Astana, Kazakhstan

This article is devoted to a comprehensive study of the role of phatic speech formulas in the online teaching and learning of Russian as a second language (L2). In a virtual educational environment characterized by mediated communication and a lack of nonverbal cues, maintaining social interaction and creating a comfortable and trusting atmosphere are particularly important. The aim of the study is to conduct a detailed analysis of the pragmatic functions of phatic expressions and to identify and systematize the cross-cultural and intercultural features of their use by students

and teachers. Particular attention is paid to potential difficulties, communicative breakdowns, and errors arising in phatic communication due to differences in national cultural norms and pragmatic expectations. The article examines examples from online language classes and proposes a scientifically grounded methodological model for integrating targeted instruction in the pragmatics of phatic communication into L2 curricula. The proposed model is aimed at enhancing the effectiveness of intercultural communication, improving learner engagement, and increasing student motivation in online language learning environments.

Key words: phatic communication, phatic formulas, digital phatic formulas, online learning, online methodology, distance education, Russian as a second language (L2), speech etiquette, pedagogical linguistics.

REFERENCE

- 1 Bakhtin, M.M. The speech genres problem // Collected Works. Vol. 5. Moscow, 1997.
- 2 Malinovsky, B. Selected Works: Culture dynamics. Moscow, 2004, 959 p.
- 3 R. Jakobson. Linguistics and Poetics. Mo: Progress, 1987.
- 4 Maíz-Arévalo, C. «Small talk is not cheap»: phatic computer-mediated communication in intercultural classes // Computer Assisted Language Learning. – 2017. – Vol. 30, № 5. – P. 432-446. – DOI: 10.1080/09588221.2017.1304423
- 5 Williams-Dobosz, K., et al. Student help-giving in online learning environments: The role of peer interaction and support // Computers & Education. – 2021.
- 6 Brouwer, J., et al. The development of students' social relationships in online learning: A social network analysis // Computers & Education. – 2022.
- 7 Darvin, R., & Hafner, C. A. Digital literacies and language learning in higher education // Language Learning & Technology. – 2022. – Vol. 26(2). – P. 1-15.
- 8 Kecskes, I. Intercultural Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- 9 Herring, S. C. Computer-Mediated Communication on the Internet // Annual Review of Linguistics. – 2021. – Vol. 7. – P. 109-130.
- 10 Satar, H. M. Social presence in online language learning // ReCALL. – 2023. – Vol. 35(2). – P. 145-161.
- 11 Formanovskaya N.I. Speech etiquette and culture of communication: Scientific and popular. – M.: Higher school, 1989. – 159 p.
- 12 Locher, M. A. Pragmatics of Online Communication. – Berlin: De Gruyter, 2021.
- 13 Shavtikova, A., Zakharova, A., Chernova, O., Litvinov, A., Kordik, A., Shapauov, A., Turovskaya, Ye., Otelbay, G., Khodjaliev, S., Kamaeva, R. and Ivanova, U (2023), «Using the Shadowing Technique in Teaching Russian as a Foreign Language», Journal of Language Teaching and Research, vol. 14, no. 6, pp. 1476-1483. DOI: <https://doi.org/10.17507/jltr.1406.05>.
- 14 Onalbaeva A.T. Non-verbal communication: social and national-cultural context. Monograph. – Almaty, 2010. – 250 p.

Received: 29.03.2026

ШОЛУЛАР, СЫН ЖӘНЕ БИБЛИОГРАФИЯ

ОБЗОРЫ, КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

REVIEWS, CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

IRSTI 16.21.07 IRSTI 16.21.07

DOI: [10.59102/kufil/2026/iss2pp360-376](https://doi.org/10.59102/kufil/2026/iss2pp360-376)

L. Baimanova¹, *A. Kalzhanova¹, L. Naviy¹, I. Ostretsova¹

¹Ualikhanov University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan

RESEARCH COMPETENCIES IN THE ASPECT OF FORMING COMMUNICATION STRATEGIES: INTERNATIONAL LINGUODIDACTIC APPROACHES

This review article examines how research competencies function as a foundational basis for the formation of communication strategies in contemporary linguodidactic contexts. This study addresses the growing expectation for instructors and students in order to act as reflective practitioners who are able to conduct study, interpret results and adapt their communication strategies to academic and intercultural contexts. The aim of the review is to analyze and synthesize international approaches to the relationship between research competencies and the development of communication strategies in higher education.

Methodologically, the study employs a narrative synthesis-based review approach. Peer-reviewed international literature from linguodidactics, education, second-language communication-strategy research, intercultural pedagogy, and studies of academic discourse. It is examined through thematic grouping, comparison of key conceptual positions, and integrative synthesis, which enables the identification of convergences, contradictions across different research traditions. This approach brings together diverse theoretical perspectives and empirical studies across different educational systems and multilingual contexts.

The given review indicates that research competence is commonly described in the literature as a combination of methodological knowledge, procedural skills, and reflective attitudes. Within this framework, research competence supports communicators in identifying interactional challenges in the context of scientific communication, planning and justifying communicative choices, evaluating outcomes, and adapting their behavior to contextual conditions. Communication strategies are presented as context-dependent tools that can be developed through explicit instruction and reflective, inquiry-based practices. Within this synthesis intercultural competence is conceptualized as a complementary dimension of strategic reasoning, involving interpretive skills, attitudinal orientation, and cultural awareness, while academic communication is shown to be influenced by disciplinary conventions and digital environments that require strategic adaptation from both instructors and learners.

The scientific contribution of the review lies in demonstrating that research competence functions as a higher-order regulatory capacity that supports the selection, application and evaluation of communication strategies. The analysis demonstrates that integrating classroom-based inquiry, strategy instruction, and reflective learning may offer a coherent basis for pedagogical development in multilingual educational settings.

Key words: research competence, communication strategies, linguodidactics, academic communication, intercultural competence.

MAIN PROVISIONS

The current review is based on four related constructs that form the conceptual foundation of the study. According to A. Mallidou *et al.* [1] and C. Caldwell [2], *research competence* is defined as a synergy of methodological literacy, procedural skills, and reflective attitudes that enable individuals to formulate research questions, select and justify appropriate methods, interpret empirical evidence, and integrate findings into practice. According to C. Færch, G. Kasper [3] and Z. Dörnyei [4], *communication strategies* are conscious, problem-oriented plans or techniques activated when speakers encounter difficulties in expressing intended meanings with their current linguistic resources. While psycholinguistic perspective treats these strategies primarily as individual cognitive processes, the interactional view emphasizes their collaborative and co-constructed nature.

M. Byram [5] conceptualized that intercultural competence comprises knowledge, skills for interpreting and relating, skills for discovery and interaction, and attitudes of curiosity and openness. In similar vein, M. Haneda [6] argues that *academic communication* should be understood in a broad, multimodal sense. It extends beyond traditional academic language to encompass oral and written discourse, gesture, visual artefacts, and digital platforms shaped by disciplinary norms and institutional expectations.

These three constructs (research competence, intercultural competence, and academic communication) are not parallel but hierarchically interconnected. Research competence serves as a higher-order skill that enables learners to consciously select, monitor and evaluate communication strategies in academic and intercultural settings. This means that the ability to identify interactional issues, propose effective communication practices, test different strategies, and reflect on the results mirrors the cycle of scientific inquiry. This article suggests that intentionally systematic development of academic and intercultural communication strategies through inquiry-based tasks (data analysis, reflective journals, and strategy evaluation), grounded in research competence, improves the ability of learners and instructors to engage in multilingual and international academic environments.

Modern linguodidactic and educational research increasingly conceptualizes research competencies as a multifaceted phenomenon combining cognitive, procedural and communicative elements. M. Byram [5], Z. Dörnyei and M. Scott [7] emphasize that the ability to formulate research questions, analyze academic sources and present results is inseparable from mastery of academic discourse and communication strategies. According to M. Al-Afifi *et al.* [8] and H. Bøhn *et al.* [9], international studies emphasize the importance and influence of intercultural communication. Also, they pay attention to the fact that English plays a pivotal role as a language of science in the framework of research practices.

As English continues to strengthen its position as a dominant language of scientific exchange intercultural interaction increasingly shapes research practices by influencing how research questions are formulated, how evidence is interpreted, and how findings are communicated across different academic contexts. This transformation affects not only technical transfer of information but also the ways in which researchers with different backgrounds share and interpret the results of their studies, participate in academic discourse.

As a result, communication strategies play a crucial role in academic interaction. They no longer serve merely as tools for structuring and communicating research findings; rather, they function as integral mechanisms through which researchers collaborate, define their academic goals, and engage with the disciplinary norms in international academic communities.

In this context, current review conceptualizes research competencies and communication strategies as interdependent components of academic practice, rather than a separate domain. Literature review on teacher education defines research competence as an integrated complex of methodological knowledge, procedural skills and reflective attitudes that allows professionals to formulate questions, select and justify methods, interpret data and evaluate practice. Studies of functional and research competence likewise describe inquiry abilities as a core dimension of professional readiness.

According to G. Kholdorova [10], within linguodidactics communicative competence is conceptualized as a multi-component construct combining grammatical, sociolinguistic, discursive and strategic capacities. However, strategic competence is understood as the practical ability to work around linguistic gaps, keep a conversation going, and shape one's speech to fit the immediate situation. According to this point of view, G. Aytzhanova *et al.* [11] argue that modern linguodidactic models treat language education as a direct response to social and cultural demands. They also emphasize that the development of strategic competence is connected to a value-oriented pedagogical agenda.

In a related vein, the studies on communication strategies in second language acquisition (SLA) broadens the notion of strategy. It examines how learners choose, adapt, and refine tactics in real time to manage different challenges in interaction. Since the works of C. Færch, G. Kasper [3] and G. Kasper, E. Kellerman [12] and others, communication strategies have been understood as problem-oriented plans or techniques activated when speakers experience difficulties in expressing intended meanings with available linguistic resources. Subsequent psycholinguistic and interactional models highlight both individual planning processes and the joint negotiation of meaning.

At the same time, research on intercultural competence in different international areas stresses that communicative success depends not only on managing linguistic gaps between perception of a new language and first language experience but also on understanding culturally embedded expectations, values and communication styles. Systematic reviews indicate that involving students in activities with different cultural perspectives helps develop stronger intercultural competence. However, these outcomes are not automatically skilled, they depend on learners having repeated opportunities to reflect on their experiences and the presence of careful instructional support.

A similar expansion has occurred in academic communication study. For example, a narrow definition of “academic language” has gradually expanded into a more inclusive view that considers the multimodal and institutional contexts in which academic work/study takes place. As M. Haneda [6] points out, meaningful academic participation draws on a coordinated blend of spoken and written discourse, physical tools and handouts, as well as visual forms of representation. In this regards, M. Haneda offers the usage of more encompassing notion of “academic communication” to better understanding of the complexity of these practices.

Research on scholarly communication and departmental interaction reveals how communication is shaped by disciplinary cultures, peer-review practices and organizational norms. The work of A. Sobaih *et al.* [13] demonstrates that, in the absence of robust learning management systems, universities in developing contexts have adopted social media as formal channels for teaching, student support and community building.

Taken together, the analysis of the reviewed sources shows that research competence provides an epistemic foundation for the design and evaluation of communication strategies in linguodidactic, academic and intercultural settings. Thus, this review clarifies the connection between them and presents the key pedagogical implications.

INTRODUCTION

The relevance of the present study is due to profound changes in higher education caused by globalization, digitalization and the expansion of international academic mobility. Nowadays universities face growing pressure to students, especially graduates, who not only need to conduct independent research but also participate confidently in the international scientific communication. According to K. Hyland [14], academic discourse is socially important activity, it demands clear guidance, and also long-term constant development. So, research competence cannot be minimized as a set of technical or methodological procedures. It must be observed as a communicative capacity shaped by institutional expectations, disciplinary norms and intercultural forms of engagement.

In contemporary higher education, research activity is increasingly inseparable from communicative practice. The production of knowledge presupposes not only mastery of research

methods, but also the ability to articulate problems, justify analytical choices, negotiate meanings with diverse audiences and position one's work within disciplinary and institutional discourses.

Therefore, research competence has a basic communicative character: studies conducted through language, interaction with others, rhetorical and genre conventions that determine how scientific statements are formulated, assessed and shared. This reframing has a big challenge because it destroys traditional point of view that research skills are automatically acquired set of knowledge.

New reforms which include life-long development in quality-assurance frameworks, competency-based curricula, and international accreditation process, that took place in different higher education systems, have both positive and negative impact. Students are required to be involved in the research process, working with empirical data, conducting various studies but not all of them have enough scientific background.

Instructors, in turn, are required to assume the dual role of subject specialists and practitioner-researchers who design classroom inquiries, monitor learning processes and disseminate results. These expectations foreground the need to understand how research competence interacts with communication strategies, rather than treating them as parallel but unrelated domains.

Within this context, communication strategies emerge as a critical mediating mechanism between cognitive research activity and its social realization. Strategic choices determine how research questions are framed, how arguments are structured, how uncertainty is managed and how credibility is established in interaction. Thus, communication strategies function not only as means of overcoming linguistic limitations, as traditionally described in SLA research but also as mechanisms that organize and regulate academic interaction where students and instructors can be engaged in research-related communication.

Notwithstanding the fact that the literature collections devoted to research skills and academic communication have expanded significantly, the connection between research competencies and communication strategies is not fully integrated in linguodidactic research area. Thus, many studies tend to focus on only one analytical dimension. For example, according to C. Færch, G. Kasper [3] and Z. Dörnyei, M. Scott [7] SLA-oriented studies often focus on micro-level challenges or they can focus on broader institutional and disciplinary dimensions of academic discourse.

This indicates that the cognitive and metacognitive processes underlying inquiry remain insufficiently explored. At the same time, internationalization and multilingual education policies have created new sites where research competence, strategic communication and intercultural awareness intersect, for example in English-medium instruction programs, joint degrees and virtual exchange projects.

This fragmentation of research perspectives has led to a conceptual gap between studies of strategic language use and analyses of research-based learning. Z. Dörnyei and M. Scott [7] also described that while SLA research has generated detailed taxonomies of communication strategies, it has rarely examined how such strategies operate within broader epistemic practices. Conversely, work on research competence and academic literacy often presupposes communicative abilities without examining the strategic processes through which they are developed. An integrative linguodidactic approach is therefore needed to connect micro-level strategic behavior with macro-level educational goals, institutional frameworks and intercultural dynamics.

The aim of the review is to analyze and synthesize international approaches to the relationship between research competencies and the development of communication strategies in higher education.

The objectives of the study are:

- to study the main theoretical frameworks of research competence and communication strategies;
- to analyze the role of academic and intercultural communication in the development of these competencies;
- to identify practical approaches and methods that can be used to integrate research skills and communication strategies in language teaching.

The object of research focuses on the development of research competence, while the subject is the process of its formation through communication strategies.

Drawing on the conceptual synthesis above, the present review is guided by the following theoretical proposition: the purposeful integration of research competence as a metastrategic capacity strengthens the formation and flexible use of communication strategies in linguodidactic contexts. This proposition is not presented as empirically testable hypothesis (which would require primary data collection) but as theoretically grounded claim that emerges from and is supported by the international literature reviewed. The review article evaluates the plausibility and pedagogical implications of this proposition through narrative synthesis-based review approach.

Communicative competence is regarded as a central objective of language education within linguodidactic frameworks. Within this broader construct, strategic competence functions as a key component that enables learners to manage communication under conditions of uncertainty and constraint.

However, in contemporary educational contexts strategic competence is increasingly extended beyond its traditional linguistic focus to include intercultural awareness and the ability to navigate academic and institutional discourses. In this expanded perspective, communication strategies operate as practical tools through which strategic competence is realized in interaction.

At a higher level, research competence can be described as a regulatory capacity that supports the development and reflective use of communication strategies. It provides learners with the ability to analyze communicative situations, justify strategic choices, and evaluate their effectiveness.

Within this conceptual framework, intercultural competence defines the conditions under which communication occurs, shaping the interpretation of meaning and the selection of appropriate strategies in multilingual and academic contexts.

Previous studies on intercultural competence shows that focused work on communication styles, face-sensitive behavior, and the practice of decentering can strengthen learners' conceptual understanding and, albeit more modestly, their practical performance. Yet meaningful, durable development tends to emerge only when such instruction is supported by reflective engagement and attitudinal growth. As D. Tomozeiu *et al.* [15] observe, educational practices are more effective when they are integrated into broader institutional strategies rather than implemented as isolated modules.

Thus, the necessity of pedagogical approaches that are sustained, inquiry-oriented, and structurally integrated. When intercultural encounters are framed not merely as episodic experiences but as situations that can be examined, theorized, and researched, learners are more likely to cultivate analytical habits of mind and stable dispositions that transfer across communicative settings. This fusion of strategic practice with reflective inquiry provides a more durable foundation for authentic intercultural engagement.

Communication strategies serve as an effective means of integrating research competence and intercultural learning within linguodidactic curricula. They enable students to use research methods (observation, analysis, reflection) while practicing and improving their communication in academic and intercultural contexts.

The article explores the relationship between research competence and communication strategies, focusing on how research competencies support the development, selection, and academic regulation of communication strategies in linguodidactic contexts, particularly in academic and intercultural communication. By treating research competence as a regulative, metastrategic capacity, the study seeks to show how inquiry-oriented training (e.g., analysis of discourse samples, self-monitoring tasks, and strategy evaluation activities), which is described in abovementioned authors' works, can structure the development of strategic, intercultural and academic communicative practices. The article also outlines pedagogical implications for curriculum design and assessment.

MATERIALS AND METHODS

The study is theoretical in nature and is based on an integrative literature review grounded in narrative synthesis. The review focuses on the conceptual integration of key theoretical and empirical

contributions related to research competence, communication strategies, intercultural competence, and academic communication rather than aiming for exhaustive coverage.

The selection of sources was guided with their conceptual relevance, theoretical significance, and methodological clarity. Particular attention was given to studies that explicitly address the relationships between at least two of the target constructs. While foundational works were included to establish the theoretical background, recent publications were prioritized to reflect current developments in linguodidactic and educational research.

The final corpus consists of a focused set of sources that are widely cited and represent major research traditions in the field. This selective approach helps to conduct an in-depth comparative analysis of key conceptual positions rather than a broad but superficial overview. It is constructed as a balanced combination of recent studies and seminal contributions, ensuring both relevance and theoretical continuity. The number of sources was deliberately limited to enable relevance and journal requirements.

Analytical procedure consisted of five stages: identification and selection of sources; repeated analytical reading and extraction of definitions, components, and mechanisms; thematic grouping according to primary key words, comparative analysis highlighting convergences, contradictions, and context-specific limitations; conceptual synthesis aimed at constructing an overarching linguodidactic model.

While no formal quality-rating protocol was applied, priority was given to peer-reviewed journals, empirical studies with transparent methodology and widely cited theoretical contributions. This ensured that the synthesis rests on sources that are both conceptually significant and methodologically explicit, while still capturing the breadth of international linguodidactic and educational fields relevant to research competence and communication-strategy formation.

RESULTS

The analysis of the reviewed literature in previous sections shows that research competence is commonly conceptualized as a combination of cognitive, procedural, and attitudinal components. Systematic review works in education helps to identify core elements, such as understanding research designs, formulating questions, selecting methods, interpreting findings and integrating results into practice.

According to A. Mallidou *et al.* [1], scoping reviews add domain-specific competencies: contextual analysis, stakeholder engagement, project management and ethical sensitivity. As C. Caldwell [2] reported, extension studies using Delphi methods similarly foreground strategic planning, audience analysis, message design and evaluation as research-related communication competencies

Historical literature reviews usually distinguish two main approaches to communication strategies. According to C. Færch and G. Kasper [3], in psycholinguistic definitions communication strategies are considered as problem-solving plan that speakers may use consciously when they can't express their original intentions with the linguistic resources they have. In contrast, interactional perspectives emphasize the collaborative nature of communication.

From an interactional perspective, communication strategies are understood as joint efforts by communication participants to resolve problems in mutual understanding. Classifications of SLA research developed by C. Færch and G. Kasper [3], Z. Dörnyei and M. Scott [7], identify a shared set of core strategies, including approximation, avoidance, circumlocution, code-switching, and the use of non-verbal resources, as well as correction strategies, such as clarification requests and confirmation checks.

According to Z. Dörnyei [4], communication strategies are amenable to instruction, and his quasi-experimental study shows that focused strategy instruction can increase both the frequency and diversity of its (communication strategy) use.

As suggested by G. Kholdorova [10], linguodidactics presents communicative competence as a supra-professional capacity necessary for social participation and professional activity. Strategic

competence is embedded in this framework, connecting linguistic resources with psychological knowledge about self and others, as well as patterns of behavior in social interaction.

Empirical work on intercultural competence in English as a foreign language classroom indicates that focused activities on communication styles, directness, indirectness and face can significantly increase learners' declarative knowledge, while progress in skills and attitudes is slower and highly dependent on reflective tasks. Also, a large-scale systemic review of classroom-based practices categorizes effective interventions into three broad areas, they are: learning about culture; reflecting on culture; experiencing culture. Each of them is linked to different pedagogical approaches.

According to M. Goh *et al.* [16], case studies of Japanese universities demonstrate how institutional strategies that integrate curriculum reform, academic mobility programs, and community engagement can foster intercultural competence while also supporting wider aims such as global citizenship and sustainable development. In educational process, intercultural competence is defined as a key dimension of professionalism and is linked to competence models and curriculum development, although current teaching often remains implicit.

According to Z. Makhanova *et al.* [17], the importance of addressing the linguodidactic problems of intercultural communication in the multilingual educational space of the Republic of Kazakhstan lies in the fact that by 2021 the Program of trilingual education in the region, adopted for implementation in the early 2000s, reached its final stage. The purpose of their study is to present a brief analysis of the problems encountered and to state the successes and difficulties in overcoming them. The leading methodological framework for analyzing these processes in multilingual education contexts is based on of K.D. Ushinski's theory on the anthropological approach to the formation of a multilingual personality, which makes it possible to address the problem of intercultural and ethnic relations in the region. The method of analyzing scientific discourse on the international experience of multilingual education was also implemented. The study presents the legislative, applied and scientific aspects of linguodidactics in the educational field of the country, reveals unresolved problems and shows the success of implementing multilingual education in a particular culturally specific region. Research on academic language suggests replacing a narrow focus on grammatical and lexical features with a broader concept of academic communication, encompassing speech, writing, gesture and multimodal artefacts that mediate learning activities. Organizational research on universities shows that patterns of communication are strongly influenced by disciplinary norms and structure of departments.

Research on academic communication in rapidly changing educational contexts provides additional insight into how communication strategies adapt to institutional and technological constraints. For example, A. Sobaih *et al.* [13] show that in contexts lacking established digital infrastructure, universities rely on social media platforms to support teaching and communication. Their article results show that students and instructors have to change interaction, support systems, and shared information in accordance with the communication conditions change.

This example illustrates that communication strategies are shaped not only by linguistic factors, but also by institutional and technological conditions. In this sense, strategic communication involves the ability to adapt interactional patterns, and respond to context-specific constraints.

On this basis, a comparative synthesis was carried out to systematize the main research domains identified in the selected studies and to clarify how they intersect in the context of linguodidactic communication. The table below highlights (Table 1) structural similarities across fields that are often studied separately. It illustrates how research competence, strategic behavior, intercultural awareness and academic communication form a coherent developmental continuum by comparing key definitions, components of competence, and practical implications. Communication strategies are not discrete techniques but manifestations of broader inquiry-based reasoning, institutional literacy and reflective decision-making, all of which are increasingly required in multilingual and internationalized educational settings.

Table 1 – Analytical synthesis of research domains relevant to communication-strategy formation

Research domain	Core Characteristics	Competency Components Identified	Implications for Communication Strategies
Research Competence	Inquiry-based reasoning; evidence interpretation; reflective evaluation	Methodological literacy, procedural skills, diagnostic judgment, reflective decision-making	Enables identification of communicative problems, justification of strategic choices, and post-interaction assessment
Strategic Competence (Linguodidactics)	Component of communicative competence; oriented toward maintaining interaction efficiency	Compensation tactics, planning behaviour, discourse management	Supplies tactical resources to overcome linguistic limitations and sustain meaning negotiation
Communication Strategies (SLA Research)	Problem-solving responses to communicative obstacles; teachable through explicit instruction	Approximation, circumlocution, repair moves, non-verbal substitution, topic management	Provides operational tools for adapting messages, controlling breakdowns and improving fluency
Intercultural Competence	Management of cultural expectations, values and interaction norms; reflective and attitudinal development	Cultural knowledge, interpretive skills, decentering, tolerance, behavioural flexibility	Supports culturally sensitive decision-making, selection of communicative styles and avoidance of pragmatic conflict
Academic Communication	Multimodal participation in disciplinary and institutional environments; shaped by norms and hierarchies	Genre awareness, audience adaptation, critical reading, institutional literacy	Encourages strategic positioning, medium selection, and alignment with academic expectations
Digital-Media Communication in Higher Education	Expansion of online interaction; uneven technological infrastructure; increased social-media reliance	Platform literacy, online presence, message filtering, synchronous/asynchronous coordination	Requires strategic choice of channels, monitoring of participation, and negotiation of formal/informal registers
Instructor Professional Development	Integration of inquiry with pedagogy; competence-based training models	Action research skills, curriculum innovation, reflective supervision	Supports transfer of strategic and intercultural competencies into instructional design
Internationalized Linguodidactics	Cross-border collaboration; multilingual classrooms; policy-driven expectations	Global communication skills, institutional alignment, change management	Demands sustained strategy formation for unfamiliar audiences, settings and discourse norms

Taken together, the categories summarized in Table 1 indicate that strategic behavior in communication is not an isolated linguistic skill, but a multidimensional outcome shaped by inquiry-driven reasoning, institutional expectations and intercultural awareness. The shift from basic methodological skills to strategic decision-making suggests that effective communication relies less on simply recalling linguistic forms and more on the ability to identify limitations, interpret contextual signals, and justify one's choice. In this sense, communication strategies function not only as responses to communication difficulties, but also as manifestations of research competence that help regulate interaction, negotiate meaning, and adapt to academic and technological contexts.

While the reviewed literature reveals considerable overlap, important contradictions and limitations must be noticed. The psycholinguistic approach which was mentioned in the works of C. Færch, G. Kasper [3] and Z. Dörnyei, M. Scott [7], conceptualizes communication strategies as individual problem-solving plans, whereas interactional approaches, as defined by G. Kasper and E. Kellerman [12], stress their co-constructed nature. These perspectives are not consistently integrated across empirical studies. Furthermore, according to M. Al-Afifi *et al.* [8] and H. Bøhn *et al.* [9], research on intercultural communication relies on self-report instruments and short-term classroom interventions, which complicates the process of making conclusion about long-term attitudinal change or transfer to authentic academic interaction. Studies conducted in resource-limited or multilingual settings remain underrepresented, which may introduce evidence-based limitations.

DISCUSSION

The review demonstrates that research competence and communication strategies share a common structural logic: problem recognition, planning, implementation and evaluation. In SLA, communication strategies operationalize these stages at the level of utterance and interaction; in research activity, they unfold at the level of inquiry design and evidence use. This alignment suggests that the development of communication strategies can be strengthened by engaging learners and instructors in research-like processes: identifying communicative problems, hypothesizing about possible solutions, testing strategies and reflecting on outcomes. When learners collect and analyze data on their own communicative behavior, they practice the same diagnostic and evaluative moves that underlie formal research processes.

The synthesis also exposes some limitations in the reviewed research works. First, although strategy instruction has been shown to be teachable as Z. Dörnyei [4] defined, according to A. Sobaih *et al.* [13], most intervention studies measure immediate gains in fluency or strategy frequency rather than the deeper metacognitive link to research competence. Second, research on academic communication in the process of technological changes remains largely descriptive and technology-driven.

These limitations underscore the need for context-sensitive, mixed-methods studies, particularly in trilingual higher-education environments.

Besides issues of pedagogical design, the synthesis suggests that communication strategies can be understood as epistemic practices that are integral in the process of knowledge construction. When communicative choices are guided by inquiry, strategy use functions not only to resolve interactional difficulty but also to test assumptions about audience expectations, genre conventions and institutional norms. From this point of view, strategic communication can be seen as a form of logical reasoning in which speakers formulate hypotheses, attend to feedback, and adjust their interpretations in real time. This view reinforces the theoretical connection between research competence and communication strategies by treating interaction itself as a space for inquiry, rather than a channel for conveying knowledge that exists.

From a linguodidactic perspective, integrating research competencies with strategic communication has several implications. First, it reframes strategic competence as a metastrategic capacity that includes not only selecting tactics in real time but also designing communicative trajectories across tasks, courses and institutional settings. Strategic behavior is thus linked to curriculum-level planning (for example, how to scaffold participation in academic genres), to assessment practices (how students justify their communicative choices) and to long-term professional development. Second, this integration provides a conceptual bridge between communication strategies research in SLA and intercultural-competence frameworks: both rely on analytic engagement with communicative norms and on critical reflection on the self in relation to others. Intercultural incidents can be reframed as researchable “cases” in which students formulate questions, gather evidence from multiple perspectives and propose alternative strategies.

Research on academic communication highlights the role of institutional factors in shaping communicative practices. Linguodidactic practice now operates within institutions whose

communication cultures, evaluation schemes and technological infrastructures either enable or constrain strategic behavior. In this regard it should be mentioned that university instructors' choices about where and how to publish are mostly shaped by peer-review systems and disciplinary prestige, even when individuals are open to innovations. Students also learn that institutional contexts may prioritize certain genres, communication means, and languages over others. The technological changes and increased use of digital platforms demonstrate that academic communication can be reshaped by external conditions, highlighting the importance of critical digital literacy and institutional guidance.

If to speak about institutional level, then the efforts to integrate research competence with strategic communication draw attention to the ways organizational cultures can either support or limit individual's capacity for strategic activity. Academic environments that value inquiry, reflexivity and methodological transparency tend to legitimize experimentation with communicative forms and media. On the contrary, highly standardized curricula and rigid assessment frameworks can limit opportunities for strategic risk-taking and reflective adaptation. This insight is particularly significant in instructor education, where it points to the importance of framing instructors as practitioner-researchers who systematically examine communicative practices. The implementation of such forms of studies within institutional professional development structures can help sustain strategy-based pedagogy and align individual innovation with broader organizational expectations.

For curriculum design, the findings argue in favor of explicitly linking research training with strategy instruction. Students can be invited to conduct small-scale inquiries into their own and others' communication strategies, analyze recordings of intercultural encounters, map academic discourse practices in their disciplines or investigate the affordances and risks of different digital communication platforms. Such projects not only develop methodological skills but also encourage learners to see communication strategies (e.g., paraphrasing, clarification requests, code-switching, and discourse restructuring) as tools that can be designed, tested and revised. Instructor-education programs can likewise incorporate action-research projects in which future teachers experiment with strategy-based tasks, gather feedback from learners and reflect on institutional constraints.

This broader perspective has significant implications for assessment practices on both linguodidactic settings and instructor-education programs. If communication strategies are treated as manifestations of research competence, evaluation practices should attend to learners' capacity for reflective justification and strategic transfer, rather than focusing exclusively on observable linguistic outcomes.

According to I. Gencel [18] and J. Stanton *et al.* [19], reflective commentaries, learning portfolios and inquiry-based tasks can provide evidence of how learners analyze communicative problems, select strategies and evaluate their effectiveness across contexts. Such assessment practices foster metacognitive awareness and help align strategic competence with broader educational objectives, including learner/student autonomy, accountability, and professional reasoning.

At the same time, the review identifies several limitations in the current evidence base. According to P. Sabet *et al.* [20] intercultural competence often depend on self-report data and short-term interventions, which may fail to capture deeper developmental processes or sustained changes in attitudes. K. Hyland [14] highlights that academic communication also tends to on elite institutions and predominantly English-language contexts, potentially overlooking the challenges faced by less-resourced universities or by education programs operating in multilingual environments with strong national language traditions.

Investigations of digital communication in higher education are frequently descriptive and technology-driven, paying limited attention to how research competence might help stakeholders critically evaluate platforms, algorithms and data-privacy issues.

These limitations point to the need for more longitudinal and context-sensitive research designs that can trace how research competence and communication strategies develop together over time, and how they are mediated by institutional policies, assessment regimes and local language ideologies. Nevertheless, the convergent evidence reviewed here supports the central claim of the

article: that research competence can be productively understood as a regulative framework for strategic communicative behavior in linguodidactic, intercultural and academic contexts.

CONCLUSION

The aim of the review was to analyze and synthesize international approaches to the relationship between research competencies and the development of communication strategies in higher education. Drawing on studies in education, applied linguistics, intercultural pedagogy, academic discourse studies and digital communication in higher education, it demonstrates that these areas, though often treated separately, share a concern with diagnosing problems, making informed decisions and adapting strategies.

According to the given literature review, research competence is understood as the ability to formulate meaningful questions, justify methodological decisions, interpret evidence and evaluate outcomes. It closely mirrors the underlying logic of strategic communication in both second language use and academic interaction. In both domains, successful performance depends not only on linguistic knowledge but also on the capacity to monitor constraints, anticipate difficulties, select appropriate responses and explain one's decisions.

From a linguodidactic perspective, this conceptualisation introduces several methodological consequences. First, strategic competence appears not merely as a repertoire of compensatory tactics, but as a metastrategic capacity grounded in inquiry and reflective judgement. When learners are prompted to analyse communication problems, formulate hypotheses, test solutions and assess results, they are effectively engaging in a cycle structurally similar to research activity. This encourages conditions in which communication strategies function as intentional and transferable instruments rather than improvised responses to lexical or grammatical insufficiency.

Second, the synthesis indicates that intercultural competence draws on the same reasoning procedures. Developing cultural literacy, shaping attitudes and exercising pragmatic flexibility all rely on interpreting evidence, adjusting behaviour and justifying choices. In academic communication, where participation is conditioned by genre expectations, institutional norms and digital infrastructures, research competence equips both instructors and students to negotiate audience, medium and purpose with greater autonomy and strategic control.

The review also underscores persistent limitations in the empirical base, which complicates the process of determining how research-oriented pedagogies relate to longer-term development. Similarly, studies of academic communication are mostly conducted in English-dominant, research-intensive contexts and provide limited insight into multilingual settings or institutions with fewer resources. Meanwhile, the rapid expansion of communicative practices in higher education has developed more quickly than existing theoretical framework, leaving open questions about how strategic and research-related skills can be effectively fostered under varying institutional conditions.

In response to these gaps, the review calls for more empirically grounded models of research-based strategy instruction, such as explicit strategy instruction approaches developed by Z. Dörnyei [4], metacognitive and reflective learning models suggested by J. Stanton *et al.* [19], and inquiry-based learning frameworks that integrate research activities into communicative practice. Integrating classroom inquiry, explicit strategy training and intercultural reflection may offer a productive direction for curricula seeking to prepare learners for participation in academic communication. In this way, research competence is reinterpreted not simply as preparation for formal scientific work, but as a regulative framework enabling strategic, adaptive and culturally responsive conduct in multilingual educational settings.

The scientific contribution of the review is determined by its connection with the funded project “Developing Research Skills through the Study of Communication Strategies for Effective Cross-Cultural Interaction in the Linguistic Space of Kazakhstan” (AP26197733, 2025-2027), which provides a basis for translating theoretical insights into practical solutions.

In particular, the project proposes an operational model in which research competence is developed through integrated educational practices, such as inquiry-based learning, structured

communication strategy training, and reflective assessment tools. These elements function together as a coherent system that supports the development, application, and evaluation of communication strategies.

This approach represents an advancement beyond descriptive models in the literature by offering a concrete framework that can be implemented in linguodidactic practice.

FUNDING

This research was funded by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26197733, Developing Research Skills through the Study of Communication Strategies for Effective Cross-Cultural Interaction in the Linguistic Space of Kazakhstan, 2025-2027).

REFERENCES

- 1 Mallidou, A. A., Atherton, P., Chan, L., Frisch, N., Glegg, S., & Scarrow, G. (2018), “Core knowledge translation competencies: a scoping review”, *BMC health services research*, vol. 18, no.1, pp. 502.
- 2 Caldwell, C. D. (2005), *Identification of strategic communication competencies for county extension educators: A Delphi study*. Ph.D. Thesis, The Ohio State University, USA.
- 3 Færch, C., Kasper, G. (1984), “Two ways of defining communication strategies”, *Language learning*, vol. 34, no.1, pp. 45-63.
- 4 Dörnyei, Z. (1995), “On the teachability of communication strategies”, *TESOL quarterly*, vol. 29, no.1, pp. 55-85.
- 5 Byram, M. (1997), *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters, Clevedon, UK.
- 6 Haneda, M. (2014), “From academic language to academic communication: Building on English learners’ resources”, *Linguistics and Education*, vol.26, pp. 126-135.
- 7 Dörnyei, Z., and Scott, M. L. (1997), “Communication strategies in a second language: Definitions and taxonomies”, *Language learning*, vol. 47(1), pp. 173-210.
- 8 Al-Afifi, M., Nygren, T., Rasmusson, M., & Tväråna, M. (2025), “Intercultural competence in the classroom: A systematic review of classroom-based research on teaching and learning practices for developing intercultural competence in different educational contexts”, *Intercultural Education*, pp.1-34.
- 9 Bøhn, H., Dypedahl, M., & Myklevold, G. A. (2025), “Developing intercultural competence in English foreign language learning: focus on communication differences”, *Scandinavian Journal of Educational Research*, pp.1-14.
- 10 Kholdorova, G. S. K. (2021), “Communicative competence as a problem of modern linguodidactics”, *Current Research Journal Of Philological Sciences*, vol. 2, no.10, pp. 54-58.
- 11 Aytzhanova, G., Adilbaeva, U., Bekmambetova, Z., & Berkimbaeva, S. (2016), “Linguodidactics as a methodological foundation of foreign language teaching”, *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, vol.3 (35), pp.76-79.
- 12 Kasper, G., Kellerman, E. (1998), *Communication Strategies: Psycholinguistic and Sociolinguistic Perspectives (1st ed.)*, Routledge, UK.
- 13 Sobaih, A. E. E., Hasanein, A. M., Abu Elnasr, A. E. (2020), “Responses to COVID-19 in higher education: Social media usage for sustaining formal academic communication in developing countries”, *Sustainability*, vol. 12, no.16, p.6520.
- 14 Hyland, K. (2012), “Bundles in academic discourse”, *Annual review of applied linguistics*, vol. 32, pp.150-169.
- 15 Tomozeiu, D., Koskinen, K., D’Arcangelo, A. (2016), “Teaching intercultural competence in translator training”, *The Interpreter and Translator Trainer*, vol. 10, no.3, pp. 251-267.

- 16 Goh, M., Akiba, H., Yonezawa, Y., Hirai, T., & Horie, M. (2024), “Developing intercultural competence through internationalizing higher education: case studies of three Japanese universities”, *Journal of Contemporary East Asia Studies*, vol. 13(1), pp. 62-90.
- 17 Makhanova, Z. K., Dmitryuk, N. V., Makhanova, G. B. (2025), “Linguodidactic aspects of intercultural communication in the multilingual space of Kazakhstan”, *International Journal of Multilingualism*, vol. 22, no.2, pp. 732-746.
- 18 Gencel, I. E. (2017), “The Effect of Portfolio Assessments on Metacognitive Skills and on Attitudes toward a Course”, *Educational Sciences: Theory and Practice*, vol. 17, no.1, pp. 293-319.
- 19 Stanton, J. D., Sebesta, A. J., & Dunlosky, J. (2021), “Fostering metacognition to support student learning and performance”, *CBE – Life Sciences Education*, vol.20, no. 2, pp. fe3.
- 20 Sabet, P. G., Chapman, E., & Zhao, J. (2025), “A Critical Review of the Existing Quantitative Intercultural Competence Assessment Instruments”, *Education Research and Perspectives (Online)*, vol. 52, pp. 132-184.

Received: 28.12.2025

Коммуникативті стратегияларды қалыптастыру аспектісіндегі зерттеу құзыреттіліктері: халықаралық лингводидактикалық тәсілдер

Л.С. Байманова¹, *А.Н. Калжанова¹, Л. Нәби¹, И.Б. Острецова¹

¹Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан

Бұл шолу мақаласында зерттеу құзыреттіліктерінің қазіргі лингводидактикалық контексте коммуникациялық стратегияларды қалыптастырудың негізі ретінде қалай жұмыс істейтіні қарастырылады. Бұл зерттеу оқытушылар мен студенттердің зерттеу жүргізе алатын, нәтижелерді түсіндіре алатын және коммуникациялық стратегияларын академиялық және мәдениетаралық контекстке бейімдей алатын рефлексивті мамандар ретінде әрекет етуіне деген өсіп келе жатқан үмітін қарастырады. Шолу мақсаты – зерттеу құзыреттіліктері мен жоғары білім берудегі коммуникациялық стратегияларды әзірлеу арасындағы байланысқа халықаралық әдістерді талдау және синтездеу.

Әдістемелік тұрғыдан зерттеуде баяндау синтезіне негізделген шолу тәсілі қолданылады. Лингводидактика, білім беру, екінші тілдік коммуникациялық стратегияны зерттеу, мәдениетаралық педагогика және академиялық дискурсты зерттеу салаларындағы халықаралық әдебиеттерге сараптама жасалған. Ол тақырыптық топтастыру, негізгі тұжырымдамалық ұстанымдарды салыстыру және интегративті синтез арқылы зерттеледі, бұл әртүрлі зерттеу дәстүрлеріндегі конвергенцияларды, қарама-қайшылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл әртүрлі білім беру жүйелері мен көптілді контексттердегі әртүрлі теориялық көзқарастар мен эмпирикалық зерттеулерді біріктіреді.

Берілген шолу зерттеу құзыреттілігі әдебиетте әдіснамалық білімнің, процедуралық дағдылардың және рефлексивті көзқарастардың үйлесімі ретінде жиі сипатталатынын көрсетеді. Осы шеңберде зерттеу құзыреттілігі коммуникаторларға ғылыми коммуникация контекстінде өзара әрекеттесу қиындықтарын анықтауда, коммуникативтік таңдауды жоспарлауда және негіздеуде, нәтижелерді бағалауда және олардың мінез-құлқын контекстік жағдайларға бейімдеуде қолдау көрсетеді. Коммуникациялық стратегиялар нақты нұсқаулық және рефлексивті, зерттеуге негізделген тәжірибелер арқылы әзірленуі мүмкін контекстке тәуелді құралдар ретінде ұсынылады. Осы синтез шеңберінде мәдениетаралық құзыреттілік түсіндіру дағдыларын, көзқарастық бағдарды және мәдени сананы қамтитын стратегиялық ойлаудың қосымша өлшемі ретінде тұжырымдалады, ал академиялық коммуникацияға оқытушылардан да, студенттерден да стратегиялық бейімделуді талап ететін тәртіптік конвенциялар мен сандық орталар әсер ететіні көрсетілген.

Шолудың ғылыми үлесі зерттеу құзыреттілігінің коммуникациялық стратегияларды таңдауды, қолдануды және бағалауды қолдайтын жоғары деңгейлі реттеуші қабілет ретінде жұмыс істейтінін көрсетуде жатыр. Талдау зерттеуді, стратегиялық нұсқаулықты және рефлексивті оқытуды біріктіру көптілді білім беру ортасында педагогикалық даму үшін үйлесімді негіз бола алатынын көрсетеді.

Кілт сөздер: зерттеу құзыреттілігі, коммуникативті стратегиялар, лингводидактика, академиялық коммуникация, мәдениетаралық құзыреттілік.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Mallidou, A. A., Atherton, P., Chan, L., Frisch, N., Glegg, S., & Scarrow, G. (2018), “Core knowledge translation competencies: a scoping review”, *BMC health services research*, vol. 18, no.1, pp. 502.
- 2 Caldwell, C. D. (2005), *Identification of strategic communication competencies for county extension educators: A Delphi study*. Ph.D. Thesis, The Ohio State University, USA.
- 3 Færch, C., Kasper, G. (1984), “Two ways of defining communication strategies”, *Language learning*, vol. 34, no.1, pp. 45-63.
- 4 Dörnyei, Z. (1995), “On the teachability of communication strategies”, *TESOL quarterly*, vol. 29, no.1, pp. 55-85.
- 5 Byram, M. (1997), *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters, Clevedon, UK.
- 6 Haneda, M. (2014), “From academic language to academic communication: Building on English learners’ resources”, *Linguistics and Education*, vol.26, pp. 126-135.
- 7 Dörnyei, Z., and Scott, M. L. (1997), “Communication strategies in a second language: Definitions and taxonomies”, *Language learning*, vol. 47(1), pp. 173-210.
- 8 Al-Afifi, M., Nygren, T., Rasmusson, M., & Tväråna, M. (2025), “Intercultural competence in the classroom: A systematic review of classroom-based research on teaching and learning practices for developing intercultural competence in different educational contexts”, *Intercultural Education*, pp.1-34.
- 9 Bøhn, H., Dypedahl, M., & Myklevold, G. A. (2025), “Developing intercultural competence in English foreign language learning: focus on communication differences”, *Scandinavian Journal of Educational Research*, pp.1-14.
- 10 Kholdorova, G. S. K. (2021), “Communicative competence as a problem of modern linguodidactics”, *Current Research Journal Of Philological Sciences*, vol. 2, no.10, pp. 54-58.
- 11 Aytzhanova, G., Adilbaeva, U., Bekmambetova, Z., & Berkimbaeva, S. (2016), “Linguodidactics as a methodological foundation of foreign language teaching”, *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, vol.3 (35), pp.76-79.
- 12 Kasper, G., Kellerman, E. (1998), *Communication Strategies: Psycholinguistic and Sociolinguistic Perspectives (1st ed.)*, Routledge, UK.
- 13 Sobaih, A. E. E., Hasanein, A. M., Abu Elnasr, A. E. (2020), “Responses to COVID-19 in higher education: Social media usage for sustaining formal academic communication in developing countries”, *Sustainability*, vol. 12, no.16, p.6520.
- 14 Hyland, K. (2012), “Bundles in academic discourse”, *Annual review of applied linguistics*, vol. 32, pp.150-169.
- 15 Tomozeiu, D., Koskinen, K., D’Arcangelo, A. (2016), “Teaching intercultural competence in translator training”, *The Interpreter and Translator Trainer*, vol. 10, no.3, pp. 251-267.
- 16 Goh, M., Akiba, H., Yonezawa, Y., Hirai, T., & Horie, M. (2024), “Developing intercultural competence through internationalizing higher education: case studies of three Japanese universities”, *Journal of Contemporary East Asia Studies*, vol. 13(1), pp. 62-90.
- 17 Makhanova, Z. K., Dmitryuk, N. V., Makhanova, G. B. (2025), “Linguodidactic aspects of intercultural communication in the multilingual space of Kazakhstan”, *International Journal of Multilingualism*, vol. 22, no.2, pp. 732-746.

- 18 Gencel, I. E. (2017), “The Effect of Portfolio Assessments on Metacognitive Skills and on Attitudes toward a Course”, *Educational Sciences: Theory and Practice*, vol. 17, no.1, pp. 293-319.
- 19 Stanton, J. D., Sebesta, A. J., & Dunlosky, J. (2021), “Fostering metacognition to support student learning and performance”, *CBE – Life Sciences Education*, vol.20, no. 2, pp. fe3.
- 20 Sabet, P. G., Chapman, E., & Zhao, J. (2025), “A Critical Review of the Existing Quantitative Intercultural Competence Assessment Instruments”, *Education Research and Perspectives (Online)*, vol. 52, pp. 132-184.

Материал 28.12.2025 баспаға түсті

Исследовательские компетенции в аспекте формирования коммуникативных стратегий: международные лингводидактические подходы

Л.С. Байманова¹, *А.Н. Калжанова¹, Л. Навий¹, И.Б. Острецова¹

¹Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан

В данной обзорной статье рассматривается, как исследовательские компетенции выступают в качестве фундаментальной основы для формирования коммуникативных стратегий в современных лингводидактических контекстах. В исследовании уделяется внимание растущим ожиданиям в отношении преподавателей и студентов, от которых требуется действовать как «рефлексирующие практики»-специалисты, способные проводить исследования, интерпретировать их результаты и адаптировать свои коммуникативные стратегии к академическим и межкультурным условиям. Цель данного обзора заключается в анализе и синтезе международных подходов к осмыслению взаимосвязи между исследовательскими компетенциями и развитием коммуникативных стратегий в системе высшего образования.

С методологической точки зрения в исследовании применяется подход к обзору литературы, основанный на нарративном синтезе. Материалом для анализа послужила рецензируемая международная литература в области лингводидактики, педагогики, исследований коммуникативных стратегий при изучении второго языка, межкультурной педагогики, а также исследований академического дискурса. Данные материалы рассматриваются посредством тематической группировки, сопоставления ключевых концептуальных положений и интегративного синтеза, что позволяет выявить точки схождения и противоречия между различными исследовательскими традициями. Такой подход позволяет объединить разнообразные теоретические перспективы и эмпирические исследования, относящиеся к различным образовательным системам и многоязычным контекстам.

Проведенный обзор показывает, что в научной литературе исследовательская компетенция, как правило, описывается как совокупность методологических знаний, процедурных навыков и рефлексивных установок. В рамках данного подхода исследовательская компетенция помогает участникам коммуникации выявлять трудности, возникающие в процессе взаимодействия в контексте научного общения; планировать и обосновывать выбор коммуникативных средств; оценивать достигнутые результаты; а также адаптировать свое поведение к конкретным условиям ситуации. Коммуникативные стратегии представлены здесь как контекстно-зависимые инструменты, которые могут быть сформированы посредством целенаправленного обучения и практик, основанных на рефлексии и исследовательской деятельности. В контексте данного синтеза межкультурная компетенция концептуализируется как дополнительный аспект стратегического мышления, включающий навыки интерпретации, определенные ценностно-смысловые установки и культурную осведомленность; при этом демонстрируется, что на характер академической коммуникации оказывают влияние как дисциплинарные конвенции, так и цифровая среда, требующие стратегической адаптации как со стороны преподавателей, так и со стороны обучающихся.

Научная значимость данного обзора заключается в обосновании тезиса о том, что исследовательская компетенция выступает в качестве регулятивной способности «высшего порядка», обеспечивающей процессы выбора, применения и оценки коммуникативных стратегий. Проведенный анализ демонстрирует, что интеграция исследовательской деятельности в учебный процесс, целенаправленного обучения стратегиям и рефлексивного обучения может послужить надежной основой для педагогического развития в многоязычной образовательной среде.

Ключевые слова: исследовательская компетентность, коммуникативные стратегии, лингводидактика, академическая коммуникация, межкультурная компетентность.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Mallidou, A. A., Atherton, P., Chan, L., Frisch, N., Glegg, S., & Scarrow, G. (2018), "Core knowledge translation competencies: a scoping review", *BMC health services research*, vol. 18, no.1, pp. 502.
- 2 Caldwell, C. D. (2005), *Identification of strategic communication competencies for county extension educators: A Delphi study*. Ph.D. Thesis, The Ohio State University, USA.
- 3 Færch, C., Kasper, G. (1984), "Two ways of defining communication strategies", *Language learning*, vol. 34, no.1, pp. 45-63.
- 4 Dörnyei, Z. (1995), "On the teachability of communication strategies", *TESOL quarterly*, vol. 29, no.1, pp. 55-85.
- 5 Byram, M. (1997), *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters, Clevedon, UK.
- 6 Haneda, M. (2014), "From academic language to academic communication: Building on English learners' resources", *Linguistics and Education*, vol.26, pp. 126-135.
- 7 Dörnyei, Z., and Scott, M. L. (1997), "Communication strategies in a second language: Definitions and taxonomies", *Language learning*, vol. 47(1), pp. 173-210.
- 8 Al-Afifi, M., Nygren, T., Rasmusson, M., & Tväråna, M. (2025), "Intercultural competence in the classroom: A systematic review of classroom-based research on teaching and learning practices for developing intercultural competence in different educational contexts", *Intercultural Education*, pp.1-34.
- 9 Bøhn, H., Dypedahl, M., & Myklevold, G. A. (2025), "Developing intercultural competence in English foreign language learning: focus on communication differences", *Scandinavian Journal of Educational Research*, pp.1-14.
- 10 Kholdorova, G. S. K. (2021), "Communicative competence as a problem of modern linguodidactics", *Current Research Journal Of Philological Sciences*, vol. 2, no.10, pp. 54-58.
- 11 Aytzhanova, G., Adilbaeva, U., Bekmambetova, Z., & Berkimbaeva, S. (2016), "Linguodidactics as a methodological foundation of foreign language teaching", *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, vol.3 (35), pp.76-79.
- 12 Kasper, G., Kellerman, E. (1998), *Communication Strategies: Psycholinguistic and Sociolinguistic Perspectives (1st ed.)*, Routledge, UK.
- 13 Sobaih, A. E. E., Hasanein, A. M., Abu Elnasr, A. E. (2020), "Responses to COVID-19 in higher education: Social media usage for sustaining formal academic communication in developing countries", *Sustainability*, vol. 12, no.16, p.6520.
- 14 Hyland, K. (2012), "Bundles in academic discourse", *Annual review of applied linguistics*, vol. 32, pp.150-169.
- 15 Tomozeiu, D., Koskinen, K., D'Arcangelo, A. (2016), "Teaching intercultural competence in translator training", *The Interpreter and Translator Trainer*, vol. 10, no.3, pp. 251-267.
- 16 Goh, M., Akiba, H., Yonezawa, Y., Hirai, T., & Horie, M. (2024), "Developing intercultural competence through internationalizing higher education: case studies of three Japanese universities", *Journal of Contemporary East Asia Studies*, vol. 13(1), pp. 62-90.

- 17 Makhanova, Z. K., Dmitryuk, N. V., Makhanova, G. B. (2025), “Linguodidactic aspects of intercultural communication in the multilingual space of Kazakhstan”, *International Journal of Multilingualism*, vol. 22, no.2, pp. 732-746.
- 18 Gencel, I. E. (2017), “The Effect of Portfolio Assessments on Metacognitive Skills and on Attitudes toward a Course”, *Educational Sciences: Theory and Practice*, vol. 17, no.1, pp. 293-319.
- 19 Stanton, J. D., Sebesta, A. J., & Dunlosky, J. (2021), “Fostering metacognition to support student learning and performance”, *CBE – Life Sciences Education*, vol.20, no. 2, pp. fe3.
- 20 Sabet, P. G., Chapman, E., & Zhao, J. (2025), “A Critical Review of the Existing Quantitative Intercultural Competence Assessment Instruments”, *Education Research and Perspectives (Online)*, vol. 52, pp. 132-184.

Материал поступил в редакцию журнала 28.12.2025

Біздің авторлар

Б.Ә. Әбілова – к.пед.н. (PhD), АХУ педагогикалық университетінің доценті. E-mail: batzhamal_abilova@aiu.edu.kz. Scopus ID: 59418656300

А.Б. Әсенова – филол.ғ.к., Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің доценты. E-mail: nurassen_47@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-8382-6267>.

Р.З. Панзарбекова – филол.ғ.к., профессор, АХУ. E-mail: rayaranz@gmail.com.

А. Қапанова – АХУ педагогикалық институтының аға оқытушысы, SDU докторанты. E-mail: aizhan.kapanova@aiu.edu.kz.

И.М. Абишева – «Филология: орыс филологиясы» мамандығының 2 курс докторанты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: abisheva_i@nis.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0000-5853-2446>.

А.Д. Жақыпова – филология ғылымдарының докторы, жалпы тіл білімі және әдебиет кафедрасының профессоры, ғылыми жұмыс және өңірмен өзара іс-қимыл жөніндегі проректор, Ш. Уәлиханов Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0699-7636>.

Ж.Г. Темирова – PhD, жалпы тіл білімі кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: temirova.zh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5294-9846>.

Б.А. Газдиева – жалпы тіл білімі және әдебиет кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: bella.gazdiyeva@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-1727-763>.

М.С. Алшынбекова – оқытушы, Астана Халықаралық университеті жанындағы Пекин тіл және мәдениет университеті BLCU Kazakhstan филиалы, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: 17@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-9739-1775>.

Б. Жылқыбекұлы – ф.ғ.к., профессор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: bekhoja_astana@mail, <https://orcid.org/0000-0003-1225-8669>.

Төкенқызы Гүлназ – ф.ғ.к., доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, филология ғылымдарының кандидаты, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: Gulnaztokenkyzy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4993-9927>.

А. Баяхметова – филология ғылымдарының кандидаты, профессор ассистенті, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, 110000, Қазақстан. E-mail: ajsulubaahmetova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2661-8605>.

О. Коваль – гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, 110000, Қазақстан. E-mail: kovalolesja@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3405-9698>.

А. Алтыбаева – гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, 110000, Қазақстан. E-mail: akgan1975@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-2460-5801>.

Л.А. Задорожная – гуманитарлық ғылымдар магистрі, докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: mila.alex.zadorozhnaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8819-5329>.

М.Ж. Ескиндинова – хат-хабар үшін автор, PhD, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: manshuk-eskindirova@yandex.ru, <https://orcid.org/0009-0003-2463-9079>.

Д. Попич – PhD докторы, Любляна университетінің Гуманитарлық ғылымдар факультетінің аударма кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Любляна, Словения. E-mail: damjan.poric@ff.uni-lj.si, <https://orcid.org/0000-0003-0229-5343>.

***А.С. Исакова** – филология ғылымдарының кандидаты, қазақ филологиясы кафедрасының қауымдастырылған профессоры Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар

және инженеринг университеті, Актау, 130000, Қазақстан. E-mail: assylymay.issakova@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7556-7795>.

К.Т. Алтайбекова – филология ғылымдарының кандидаты, қазақ және орыс тілдері кафедрасының қауымдастырылған профессоры Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: kyaka.kz@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-0412-574X>.

А.А. Куздыбаева – педагогика ғылымдарының кандидаты, орыс филологиясы және мәдениетаралық коммуникация кафедрасының қауымдастырылған профессоры Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан. E-mail: ulpen@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3093-8246>.

К.Н. Шохаева – PhD, әлеуметтік гуманитарлық пәндер және әлем тілдері кафедрасының қауымдастырылған профессоры Халықаралық инженерлік-технологиялық университеті, Алматы, 050060, Қазақстан. E-mail: shohaeva1976@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5493-2239>.

К.К. Муканова – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, аға оқытушы, Шәкәрім университет, 071411, Қазақстан. E-mail: k.mukanova71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8812-7625>.

Э.М. Самекбаева – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, аға оқытушы, Шәкәрім университеті, 071411, Семей, Қазақстан. E-mail: elmira5_66@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0137-463X>.

Г.Б. Сағанаева – филология ғылымдарының кандидаты, кафедра меңгерушісі, Шәкәрім университет, Семей, 071411, Қазақстан. E-mail: g.saganaeva@shakarim.kz, <https://orcid.org/0000-0002-8812-7625>.

Д.Б. Аманжолова – филология ғылымдарының кандидаты, Astana IT University ассистент-профессоры, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: jemma.aman@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3153-5169>.

Ю.В. Павлова – шетел филология магистрі, Фараби университетінің PhD докторанты, Алматы, 050040, Қазақстан. E-mail: yu.pavlova1914@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-6092-6967>.

Ж.О. Сағындыкова – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: zhailagul@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1427-7417>.

Б.Т. Аубакирова – PhD докторы, сеньор лектор Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: tolegen.bakhyt@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5286-2540>.

С. Баркли – PhD докторы, лектор, Ноттингем Трент Университеті, Ноттингем, Ұлыбритания мен Солтүстік Ирландия Біріккен Корольдігі. E-mail: sam.barclay@ntu.ac.uk, <https://orcid.org/0000-0001-6112-382X>.

Е.А. Эйсмонт – педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Абай Мырзахметова атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: elenaeismond@gmail.com <https://orcid.org/0009-0004-1364-9834>.

Қ.Қ. Сарекенова – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: sarekenova_kk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-0542-17555>.

Ж.Қ. Өмірбекова – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: ozhamila@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3162-0515>.

Р.Ж. Саурбаев – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: rishat_1062@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1419-7361>.

Ә.Қ. Жетпісбай – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар

педагогикалық университе.ті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: a_kanzhygaly@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3126-5242>.

Б.Т. Кульбаева – филология ғылымдарының кандидаты, ассистент профессор, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: kbaglan62@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3006-5481>.

Н.Р. Омаров – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Педагогика жоғары мектебі, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: omardos@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9114-3618>.

А.Р. Сулькарнаева – филология ғылымдарының кандидаты, филология кафедрасының доценті, академиялық хатшы, Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің Қазақстан филиалының ағылшын тілі бөлімінің меңгерушісі, Астана, 010010, Қазақстан. E-mail: a-r-s-2008@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7377-7310>. Scopus Author ID: 57211906946, ResearcherID: P-7050-2014, Istina Researcher ID (IRID): 8117389.

Ж.С. Смагулова – Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің Қазақстан филиалының филология кафедрасының мәдениетаралық коммуникация және аударма бағдарламасы бойынша магистрант, Астана, 010010, Қазақстан. E-mail: smagulova_zhanna@mail.ru.

Н.К. Тургумбаева – магистр, филология факультетінің «Филология» мамандығы бойынша 2-курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: turgumbayevank@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8270-6733>.

Ш. Қапантайқызы – п.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: shkapantaykizi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2896-4322>.

А.Н. Нурланова – ф.ғ.к, профессор, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, 070000, Қазақстан. E-mail: anur_81@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9782-1507>.

А. Утегенова – PhD, ағылшын және неміс тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан. E-mail: assel_de_nur88@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6152-5298>.

К.Т. Утегенова – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, 090000, Қазақстан. E-mail: karlyga@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7549-8796>.

Б.Е. Кеңес – PhD, аға ғылыми қызметкер, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: barysgul221196@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5424-3505>.

Ж.К. Ергалиева – магистр, орыс филологиясы және мәдениетаралық коммуникация кафедрасының аға оқытушысы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан. E-mail: zhanara1084@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-8778-6721>.

Г.Т. Фаткиева – филология ғылымдарының кандидаты, қоса профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: fatkieva_2006@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9563-9963>.

А.О. Мукашева – философия докторы (PhD), ассистент-профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., 020000, Қазақстан. E-mail: muk-ak-om@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3122-750X>.

В.В. Барыбина – педагогика магистрі, ассистент-лектор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: viktoriya_13b@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-0136-8388>.

И.С. Каирбекова – гуманитарлық ғылымдар магистрі, лектор, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: asylzhan.musabek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7883-078X>.

Б. Әбдіғазилұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, 050010, Қазақстан. E-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4191-0831>.

Т.Е. Нургали – 7M01701 – «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, 050010, Қазақстан. E-mail: togzhan.nurgaliyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-6047-8186>.

Қ.М. Байтанасова – филология ғылымдарының кандидаты, қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: k.baitanasova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5747-6147>.

А.Е. Алимбаев – хат-хабар алмасушы автор, PhD, қазақ әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: aslan_alimbaev@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1717-7374>.

А.Т. Досова – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, 110000, Қазақстан. E-mail: almdosova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7755-4894>.

С.Б. Жұмағұл – филология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: sagymbai.zhumagul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9891-0237>. Қазақстан тарихшыларының ұлттық конгресі

Қ.Р. Кемеңгер – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: kkemenger@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9891-0237>. Қазақстан тарихшыларының ұлттық конгресі.

Г.С. Бөкен – философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы, 020000, Қазақстан. E-mail: asya_2309@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1522-0191>

С.А. Итегулова – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, 050010, Қазақстан. E-mail: itegul-saya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-8506-2765>.

Б.С. Жонкешов – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор м.а., Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, 050010, Қазақстан. E-mail: zhon_bs79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7391-3175>.

М.Б. Молдағали – доктор PhD, старший преподаватель кафедры русского языка и литературы факультета Филологии Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, 050001, Казахстан. E-mail: moldagali.mb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8494-1497>.

Д.А. Сабирова – доктор PhD, ассоциированный профессор, кафедра русского языка и литературы, факультет Филологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, 050001, Казахстан. E-mail: dinasabirova_84.kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6001-5314>.

Д.Б. Бексұлтан – докторант кафедры русского языка и литературы факультета Филологии Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, 050001, Казахстан. E-mail: beksultan.2018@list.ru, <https://orcid.org/0009-0002-1573-187X>.

М.Б. Молдағали – PhD доктор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Филология факультеті орыс тілі мен әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., 050001, Қазақстан. E-mail: moldagali.mb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8494-1497>.

Д.А. Сабирова – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Филология факультеті орыс тілі мен әдебиеті кафедрасы, Алматы қ., 050001, Қазақстан. E-mail: dinasabirova_84.kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6001-5314>.

Д.Б. Бексұлтан – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Филология факультеті орыс тілі мен әдебиеті кафедрасының докторанты, Алматы қ., 050001, Қазақстан. E-mail: beksultan.2018@list.ru, <https://orcid.org/0009-0002-1573-187X>.

Г.С. Умарова – филология ғылымының кандидаты, доцент, Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, 090000, Қазақстан. E-mail: umarova_1959@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3870-8998>.

А.Г. Бозбаева – филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, «М.Өтемісов атындағы Батыс-Қазақстан университеті» КЕАҚ, Орал, 090000, Қазақстан. E-mail: bozbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9755-5349>.

А.Г. Яковлева – Махамбет Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан университетінің магистранты, Орал, 090000, Қазақстан. E-mail: yakovlevaa702@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-7260-3993>.

Д.Б. Акынова – PhD, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010010, Қазақстан. E-mail: akynova_db@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-9451-0033>.

А.А. Аймолдина – Ph.D, қауымдастырылған профессор, Astana IT University, Астана, 010010, Қазақстан. E-mail: Aliya.Aimoldina@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-5437-7386>.

А.Ш. Акжигитова – Ph.D, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010010, Қазақстан. E-mail: aakzhigitova@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-3509-6650>.

Маликова А.И. – білім саласындағы ғылым магистрі, аға оқытушы, Забайкал мемлекеттік университеті, Чита, 672039, Ресей. E-mail: anna_kostik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8043-4815>.

Туровская Е.И. – филология магистрі, лектор, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: turovskaya.kgu@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3413-4811>.

Пулькина А.В. – білім саласындағы ғылым магистрі, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: anna.pulkina96@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0702-68985>.

Маликова Ж.Д. – филология ғылымдарының кандидаты, Astana IT University қауымдастырылған профессоры, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: Zhanar.malikova@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2710-5510>.

Л.С. Байманова – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: LBaimanova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0371-0898>.

А.Н. Калжанова – PhD, сеньор-лектор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: anarkalzhanova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2440-0637>.

Л. Нәби – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: Lnaviy@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-3041-8614>.

И.Б. Острцова – биология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: iostretsova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3268-4411>.

Наши авторы

Б.А. Абилова – к.пед.н. доцент Педагогического университета МУА, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: batzhamal_abilova@aiu.edu.kz. Scopus ID: 59418656300.

А.Б. Асенова – к.филол.н., доцент Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: nurassen_47@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-8382-6267>.

Р.З. Панзарбекова – к.филол.н., профессор доцент Педагогического университета МУА, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: rayaranz@gmail.com.

А. Капанова – старший преподаватель Педагогического института МУА, докторант SDU, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: aizhan.kapanova@aiu.edu.kz.

И.М. Абишева – докторант 2 курса специальности «Филология: русская филология», Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: abisheva_i@nis.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0000-5853-2446>.

А.Д. Жакупова – доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и литературы, проректор по научной работе и взаимодействию с регионом, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0699-7636>.

Ж.Г. Темирова – PhD, ассоциированный профессор кафедры общего языкознания, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: temirova.zh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5294-9846>.

Б.А. Газдиева – ассоциированный профессор кафедры общего языкознания и литературы, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: bella.gazdiyeva@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-1727-763>.

М. С. Алшынбекова – преподаватель, филиал BLCU Kazakhstan Пекинского университета языка и культуры при Астанинском международном университете, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: 17@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-9739-1775>.

Б. Жылкыбекулы – кандидат филологических наук, профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: bekhoja_astana@mail, <https://orcid.org/0000-0003-1225-8669>.

Гульназ Токенкызы – кандидат филологических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, Астана, 010000, Республика Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-4993-9927>, электронная почта: Gulnaztokenkyzy@gmail.com

А. Баяхметова – кандидат филологических наук, ассистент профессора, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтурсынулы, Костанай, 110000, Казахстан. E-mail: ajsulubaahmetova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2661-8605>.

О. Коваль – магистр гуманитарных наук, старший преподаватель, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтурсынулы, Костанай, 110000, Казахстан. E-mail: kovalolesja@mail.ru <https://orcid.org/0000-0002-3405-9698>.

А. Алтыбаева – магистр гуманитарных наук, старший преподаватель, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтурсынулы, Костанай, 110000, Казахстан. E-mail: akgan1975@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-2460-5801>.

Л.А. Задорожная – магистр гуманитарных наук, докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: mila.alex.zadorozhnaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8819-5329>.

М.Ж. Ескиндинова – автор для корреспонденции, PhD, доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. наук, докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: manshuk-eskindirova@yandex.ru, <https://orcid.org/0009-0003-2463-9079>.

Д. Попич – PhD, ассоциированный профессор кафедры переводческого дела факультета гуманитарных наук Университета Любляны, Любляна, Словения. E-mail: damjan.popic@ff.uni-lj.si, <https://orcid.org/0000-0003-0229-5343>.

***А.С. Исакова** – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры казахской филологии Каспийского университета технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова, Актау, 130000, Казахстан. E-mail: assylymay.issakova@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7556-7795>.

К.Т. Алтайбекова – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор кафедры казахского и русского языков Казахского национального технического исследовательского университета им. К.И. Сатпаева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: kyaka.kz@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-0412-574X>.

А.А. Куздыбаева – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры русской филологии и межкультурной коммуникации Актыбинского регионального университета имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан. E-mail: ulpen@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3093-8246>.

К.Н. Шохоева – PhD, ассоциированный профессор кафедры социальных и гуманитарных наук и мировых языков Международного инженерно-технического университета, Алматы, 050060, Казахстан. E-mail: shohaeva1976@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5493-2239>.

К.К. Муканова – кандидат педагогических наук, доцент, старший преподаватель, Университет Шакарима, Семей, 071411, Казахстан. E-mail: k.mukanova71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8812-7625>.

Э.М. Самекбаева – кандидат филологических наук, доцент, старший преподаватель, Университет Шакарима, 071411, Семей, Казахстан. E-mail: elmira5_66@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0137-463X>.

Г.Б. Саганаева – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой, Университет Шакарима, Семей, 071411, Казахстан. E-mail: g.saganaeva@shakarim.kz, <https://orcid.org/0000-0002-8812-7625>.

Д.Б. Аманжолова – кандидат филологических наук, ассистент-профессор Astana IT University, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: jemma.aman@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3153-5169>.

Ю.В. Павлова – магистр иностранной филологии, докторант Фараби университета, Алматы, 050040, Казахстан. E-mail: yu.pavlova1914@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-6092-6967>.

Ж.О. Сагындыкова – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Кокшетауский университет имени Шокана Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: zhailagul@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1427-7417>.

Б.Т. Аубакирова – PhD доктор, сеньор лектор, Кокшетауский университет имени Шокана Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: tolegen.bakhyt@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5286-2540>.

С. Баркли – PhD доктор, лектор, Ноттингем Трент Университет, Ноттингем, Объединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии. E-mail: sam.barclay@ntu.ac.uk, <https://orcid.org/0000-0001-6112-382X>.

Е.А. Эйсмонт – магистр педагогических наук, старший преподаватель, Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: elenaeismont@gmail.com <https://orcid.org/0009-0004-1364-9834>.

К.К. Сарекенова – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: sarekenova_kk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-0542-17555>.

Ж.К. Омирбекова – кандидат филологических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: ozhamila@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3162-0515>.

Р.Ж. Саурбаев – кандидат филологических наук, профессор, факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан. E-mail: rishat_1062@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1419-7361>.

***А.К. Жетписбай** – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, 140007, Казахстан. E-mail: a_kanzhygaly@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3126-5242>.

Б.Т. Кульбаева – кандидат филологических наук, ассистент профессора, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: kbaglan62@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3006-5481>.

Н.Р. Омаров – кандидат филологических наук, профессор, Высшая школа педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: omaros@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9114-3618>.

А.Р. Сулькарнаева – кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии, ученый секретарь, зав. секцией английского языка, Казахстанский филиал МГУ имени М.В. Ломоносова, Астана, 010010, Казахстан. E-mail: a-r-s-2008@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7377-7310>. Scopus Author ID: 57211906946, ResearcherID: P-7050-2014, Istina Researcher ID (IRID): 8117389.

Ж.С. Смагулова – магистрант кафедры филологии, направление «Межкультурная коммуникация и перевод», Казахстанский филиал МГУ имени М.В. Ломоносова, Астана, 010010, Казахстан. E-mail: smagulova_zhanna@mail.ru.

Н.К. Тургумбаева – магистр, филология факультетінің «Филология» мамандығы бойынша 2-курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: turgumbayevank@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8270-6733>.

Ш. Қапантайқызы – п.ғ.д., профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: shkapantaykizi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2896-4322>.

А.Н. Нурланова – ф.ғ.к., профессор, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, 070000, Қазақстан. E-mail: anur_81@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9782-1507>.

А. Утегенова – PhD, старший преподаватель кафедры английского и немецкого языков, Актыбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, 030000, Казахстан. E-mail: assel_de_nur88@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6152-5298>.

К.Т. Утегенова – кандидат филологических наук, доцент, Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, Уральск, 090000, Казахстан. E-mail: karlyga@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7549-8796>.

Б.Е. Кенес – PhD, старший научный сотрудник, Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: barysgul221196@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5424-3505>.

Ж.К. Ергалиева – старший преподаватель кафедры русской филологии и межкультурной коммуникации, Актыбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, 030000, Казахстан. E-mail: zhanara1084@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-8778-6721>.

Г.Т. Фаткиева – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: fatkieva_2006@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9563-9963>.

А.О. Мукашева – доктор философии (PhD), ассистент-профессор, Кокшетауский университет им. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: muk-ak-om@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3122-750X>.

В.В. Барыбина – магистр педагогических наук, ассистент-лектор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: viktoriya_13b@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-0136-8388>.

И.С. Каирбекова – магистр гуманитарных наук, лектор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: asylzhan.musabek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7883-078X>.

Б. Абдигазиулы – доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, 050010, Казахстан. E-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4191-0831>.

Т.Е. Нурғали – магистрант 1 курса образовательной программы 7M01701 – «Казахский язык и литература», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050010, Казахстан. E-mail: togzhan.nurgaliyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-6047-8186>.

Қ.М. Байтанасова – кандидат филологических наук, профессор кафедры казахской литературы Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: k.baitanasova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5747-6147>.

А.Е. Алимбаев – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель кафедры казахской литературы Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: aslan_alimbaev@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1717-7374>.

А.Т. Досова – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, Қостанай, 110000, Казахстан. E-mail: almdosova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7755-4894>.

С.Б. Жұмағұл – доктор филологических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: sagymbai.zhumagul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9891-0237>. Национальный конгресс историков Казахстана

Қ.Р. Кеменгер – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: kkemenger@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9891-0237>. Национальный конгресс историков Казахстана

Г.С. Бөкен – доктор Философии (PhD), ассоциированный профессор Кокшетауского университета имени Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: a_sya_2309@mail.ru <https://orcid.org/0000-0002-1522-0191>.

С.А. Итегулова – кандидат филологических наук, и.о. ассоциированный профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, 050010, Казахстан. E-mail: itegul-saya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-8506-2765>.

Б.С. Жонкешов – кандидат филологических наук, и.о. ассоциированный профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, 050010, Казахстан. E-mail: zhon_bs79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7391-3175>.

М.Б. Молдағали – доктор PhD, старший преподаватель кафедры русского языка и литературы факультета Филологии Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, 050001, Казахстан. E-mail: moldagali.mb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8494-1497>.

Д.А. Сабинова – доктор PhD, ассоциированный профессор, кафедра русского языка и литературы, факультет Филологии, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, 050001, Казахстан. E-mail: dinasabirova_84.kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6001-5314>.

Д.Б. Бексұлтан – докторант кафедры русского языка и литературы факультета Филологии Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, 050001, Казахстан. E-mail: beksultan.2018@list.ru, <https://orcid.org/0009-0002-1573-187X>.

Г.С. Умарова – кандидат филологических наук, доцент МОН РК, профессор Западно-Казахстанского университета имени Махамбета Утемисова, Уральск, 090000, Казахстан. E-mail: umarova_1959@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3870-8998>.

А.Г. Бозбаева – кандидат филологических наук, старший преподаватель, НАО «Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова», Уральск, 090000, Казахстан. E-mail: bozbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9755-5349>.

А.Г. Яковлева – магистрант Западно-Казахстанского университета имени Махамбета Утемисова. Уральск, 090000, Казахстан. E-mail: yakovlevaa702@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-7260-3993>.

Д.Б. Акынова – PhD, ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, 010010, Казахстан. E-mail: akynova_db@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-9451-0033>.

А.А. Аймолдина – PhD, ассоциированный профессор, Astana IT University, Астана, 010010, Казахстан. E-mail: Aliya.Aimoldina@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-5437-7386>.

А.Ш. Акжигитова – PhD, ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, 010010, Казахстан. E-mail: aakzhigitova@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-3509-6650>.

Маликова А.И. – магистр педагогических наук, старший преподаватель, Забайкальский государственный университет, Чита, 672039, Россия. E-mail: anna_kostik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8043-4815>.

Туровская Е.И. – магистр филологии, сеньор-лектор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: turovskaya.kgu@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3413-4811>.

Пулькина А.В. – магистр педагогических наук, сеньор-лектор, Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: anna.pulkina96@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0702-68985>.

Маликова Ж.Д. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор Astana IT University, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: Zhanar.malikova@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2710-5510>.

Л.С. Байманова – кандидат филологических наук, профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: LBaimanova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0371-0898>.

А.Н. Калжанова – PhD, сеньор-лектор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: anarkalzhanova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2440-0637>.

Л. Навий – кандидат педагогических наук, профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: Lnaviy@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-3041-8614>.

И.Б. Острцова – кандидат биологических наук, профессор, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: iostretsova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3268-4411>.

Our authors

B. Abilova – PhD, Assoc. professor, International Astana University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: batzhamal_abilova@aiu.edu.kz. Scopus ID: 59418656300.

A. Asenova – c.philolo.s., Assoc. professor, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: nurassen_47@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-8382-6267>.

R. Panzarbekova – c.philol.s., professor, International Astana University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: rayapanz@gmail.com.

A. Kapanova – senior lecturer, doctoral student, International Astana University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: aizhan.kapanova@aiu.edu.kz.

I. Abisheva – 2nd year doctoral student, specialty "Philology: Russian Philology", Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: abisheva_i@nis.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0000-5853-2446>.

A. Zhakupova – Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Literature, Vice-Rector for Research and Interaction with the Region, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0699-7636>.

Zh. Temirova – PhD, Associate Professor of the Department of General Linguistics, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: temirova.zh@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5294-9846>.

B. Gazdieva – Associate Professor of the Department of General Linguistics and Literature, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: bella.gazdiyeva@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-1727-763>.

M. Alshynbekova – lecturer, BLCU Kazakhstan Branch of Beijing Language and Culture University at Astana International University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0002-9739-1775>, e-mail: 17@mail.ru

B. Zhylkybekuly – candidate of Philological Sciences, Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: bekhoja_astana@mail, <https://orcid.org/0000-0003-1225-8669>.

Gulnaz Tokenkyzy – candidate of Philological Sciences, Associate Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: Gulnaztokenkyzy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4993-9927>.

A. Bayakhmetova – Candidate of Sciences (Philology), Assistant Professor, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, 110000, Kazakhstan.

O. Koval – Master of Humanities, Senior Lecturer, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, 110000, Kazakhstan.

A. Altybayeva – Master of Humanities, Senior Lecturer, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, 110000, Kazakhstan. E-mail: akgan1975@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-2460-5801>.

L. Zadorozhnaya – M.A., PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: mila.alex.zadorozhnaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8819-5329>.

M. Yeskindirova – Corresponding author, PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: manshuk-eskindirova@yandex.ru, <https://orcid.org/0009-0003-2463-9079>.

D. Popič – PhD, Associate Professor, The Department of Translation Studies of the Faculty of Arts at the Ljubljana University, Ljubljana, Slovenia. E-mail: damjan.popic@ff.uni-lj.si, <https://orcid.org/0000-0003-0229-5343>.

***A. Issakova** – candidate of philological sciences, associate professor of the department of Kazakh philology of the Caspian University of technology and engineering at Sh. Yessenov, Aktau, 130000, Kazakhstan. E-mail: assylymay.issakova@yu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-7556-7795>.

K. Altaybekova – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Kazakh and Russian languages Satbayev University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: kyaka.kz@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-0412-574X>.

A. Kuzdybaeva - candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of russian philology and intercultural communication, Zhubanov University, Aktobe, Kazakhstan. E-mail: ulpen@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3093-8246>.

K. Shokhayeva – PhD, Associate Professor of the Department of Social and Humanities and World Languages International Engineering and Technological university, Almaty, 050060, Kazakhstan. E-mail: shohaeva1976@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5493-2239>.

K. Mukanova – Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Senior Lecturer, Shakarim University, Semey, 071411, Kazakhstan. E-mail: k.mukanova71@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8812-7625>.

E. Samekbaeva – Candidate of Philological Sciences, Docent, Senior Lecturer, Shakarim University, Semey, 071411, Kazakhstan. E-mail: elmira5_66@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0137-463X>.

G. Saganayeva – Candidate of Philological Sciences, head of the department, Shakarim University, Semey, 071411, Kazakhstan. E-mail: g.saganaeva@shakarim.kz, <https://orcid.org/0000-0002-8812-7625>.

J. Amanzholova – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Astana IT University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: jemma.aman@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3153-5169>.

Yu. Pavlova – Mastet of Foreign Philology, PhD candidate at Farabi University, Almaty, 050040, Kazakhstan. E-mail: yu.pavlova1914@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-6092-6967>.

Zh. Sagyndykova – Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: zhailagul@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1427-7417>.

B. Aubakirova – Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: tolegen.bakhyt@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0001-5286-2540>.

S. Barclay – Nottingham Trent University, Nottingham, NG1 4FQ, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. E-mail: sam.barclay@ntu.ac.uk, <https://orcid.org/0000-0001-6112-382X>.

E. Eismont – Abay Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: elenaeismond@gmail.com <https://orcid.org/0009-0004-1364-9834>.

K. Sarekenova – candidate of philological Sciences, associate professor, Eurasian National University named after L.N.Gumilyov, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: sarekenova_kk@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-0542-17555>.

Zh. Omirbekova – candidate of philological Sciences, docent, Eurasian National University named after L.N.Gumilyov, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: ozhamila@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3162-0515>.

R. Saurbayev – Candidate of Philology, Professor, Department of Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: rishat_1062@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1419-7361>.

***A. Zhetspisbay** – Candidate of Philology, Associate Professor, Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Marghulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: a_kanzhygaly@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3126-5242>.

B. Kulbayeva – Candidate of Philology, Assistant Professor, Pavlodar Pedagogical University A.Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: kbaglan62@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3006-5481>.

N. Omarov – Candidate of Philology, Professor, Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Marghulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: omardos@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9114-3618>.

A. Sulkarnayeva – PhD in Linguistics (Candidate in Philological Sciences), Associate Professor at Philology Department, Academic Council, Head of the English Language Section,

Kazakhstan Branch of Lomonosov Moscow State University, Astana, 010010, Kazakhstan. E-mail: a-r-s-2008@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7377-7310>. Scopus Author ID: 57211906946, ResearcherID: P-7050-2014, Istina Researcher ID (IRID): 8117389.

Zh. Smagulova – Master student at Philology Department, Intercultural Communication and Translation Program, Kazakhstan Branch of Lomonosov Moscow State University, Astana, 010010, Kazakhstan. E-mail: smagulova_zhanna@mail.ru.

N. Turgumbayeva – Master's degree, 2st year doctoral student of the Faculty of Philology, specialty "Philology", L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: turgumbayevank@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8270-6733>.

Sh. Kapantaykyzy – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: shkapantaykizi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2896-4322>.

A. Nurlanova – Candidate of Philological Sciences, Professor, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Kazakhstan. E-mail: anur_81@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9782-1507>.

A. Utegenova – PhD, Senior Lecturer of the Department of English and German Languages, Aktobe, 030000, Kazakhstan. E-mail: assel_de_nur88@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6152-5298>.

K. Utegenova – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, 090000, Kazakhstan. E-mail: karlyga@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7549-8796>.

B. Kenges – PhD, Senior Researcher, National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: barysgul221196@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5424-3505>.

Zh. Yergaliyeva – Senior Lecturer of the Department of Russian Philology and Intercultural Communication, Aktobe, 030000, Kazakhstan. E-mail: zhanara1084@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0006-8778-6721>.

G. Fatkiyeva – PhD in Philology, Associate Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: fatkiyeva_2006@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9563-9963>.

A. Mukasheva – doctor of Philosophy (PhD), assistant professor, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: muk-ak-om@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3122-750X>.

V. Barybina – master of Pedagogical sciences, assistant lecturer, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: viktoriya_13b@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-0136-8388>.

I. Kairbekova – master of Humanities, Lecturer, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: asylzhan.musabek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7883-078X>.

B. Abdigaziuly – Doctor of Philological Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010, Kazakhstan. E-mail: b.abdigaziuli@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4191-0831>.

T. Nurgali, 1st-year Master's student of the educational program 7M01701 – “Kazakh Language and Literature,” Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010, Kazakhstan. E-mail: togzhan.nurgaliyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-6047-8186>.

K. Baitanasova – Candidate of Philological Sciences, Professor of the Department of Kazakh Literature, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: k.baitanasova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5747-6147>.

A. Alimbayev – Corresponding Author, PhD, Senior Lecturer of the Department of Kazakh Literature, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: aslan_alimbaev@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1717-7374>.

A. Dossova – Candidate of philological sciences, Associate professor, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, 110000, Kazakhstan. E-mail: almdosova@mail.ru <https://orcid.org/0000-0001-7755-4894>.

S. Zhumagul – Doctor of Philology, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: sagymbai.zhumagul@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9891-0237>. National Congress of Historians of Kazakhstan.

K. Kemenger – Candidate of Philology, Associate Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: kkemenger@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-9891-0237>. National Congress of Historians of Kazakhstan.

G. Boken – PhD, Associate Professor of the Ualikhanov University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: asya_2309@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1522-0191>.

S. Itegulova – Candidate of Philological Sciences, Adjunct Associate Professor, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, 050010, Kazakhstan. E-mail: itegul-saya@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0005-8506-2765>.

B. Zhonkeshev – Candidate of Philological Sciences, Adjunct Associate Professor, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, 050010, Kazakhstan. E-mail: zhon_bs79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7391-3175>.

M. Moldagali – PhD, Senior Lecturer at the Department of Russian Language and Literature, Faculty of Philology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050001, Kazakhstan. E-mail: moldagali.mb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8494-1497>.

D. Sabirova – PhD, Associate Professor, Department of Russian Language and Literature, Faculty of Philology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050001, Kazakhstan. E-mail: dinasabirova_84.kz@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6001-5314>.

D. Beksultan – Doctoral student at the Department of Russian Language and Literature, Faculty of Philology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050001, Kazakhstan. E-mail: beksultan.2018@list.ru, <https://orcid.org/0009-0002-1573-187X>.

G. Umarova – candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Makhambet Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, 090000, Kazakhstan. E-mail: umarova_1959@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3870-8998>.

A. Bozbaeva – candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, «M. Utemisov West Kazakhstan University» NCJSC, Uralsk, 090000, Kazakhstan. E-mail: bozbaeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9755-5349>.

A. Yakovleva – master's student at West Kazakhstan University named after Makhambet Utemisov, Uralsk, 090000, Kazakhstan. E-mail: yakovlevaa702@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-7260-3993>.

D. Akynova – PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010010, Kazakhstan. E-mail: akynova_db@enu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-9451-0033>.

A. Aimoldina – PhD, Associate Professor, Astana IT University, Astana, 010010, Kazakhstan. E-mail: Aliya.Aimoldina@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-5437-7386>.

A. Akzhigitova – PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010010, Kazakhstan. E-mail: aakzhigitova@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-3509-6650>.

A. Malikova – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Trans-Baikal State University, Chita, 672039, Russia. E-mail: anna_kostik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-8043-4815>.

Ye. Turovskaya – Master of Philology, Senior Lecturer, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-3413-4811>. E-mail: turovskaya.kgu@mail.ru.

A. Pulkina – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Sh. Ualikhanov Kokshetau University. Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: anna.pulkina96@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0702-68985>.

Zh. Malikova – Candidate of philology, associate professor of Astana IT University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: Zhanar.malikova@astanait.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2710-5510>.

L. Baimanova – Candidate of Philological Sciences, professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: LBaimanova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-0371-0898>.

A. Kalzhanova – PhD, Senior Lecturer, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: anarkalzhanova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-2440-0637>.

L. Naviy – Candidate of Pedagogical Sciences, professor, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: Lnaviy@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-3041-8614>.

I. Ostretsova – Candidate of Biological Sciences, professor, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Kazakhstan. E-mail: iostretsova@shokan.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-3268-4411>.